

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PERRY ANDERSON

Spektrum

Sağdan Sola Düşünce Hayatı

ÇEVİRENLER

SAMİ OĞUZ, SAVAŞ KILIÇ

PERRY ANDERSON 1938'de Londra'da doğdu. Savaş yıllarını ABD'de geçirdikten sonra ailesiyle birlikte İrlanda'ya taşındı. 1956 yılında gittiği Oxford'da Rus ve Fransız dilleriyle ilgilendi. İngiliz Yeni Sol'u içerisindeki önemli simalardan biri olarak uzun yıllardır *New Left Review*'un editörlüğünü yürüten Anderson, Verso Yayınevi'nin kurulmasına katkıda bulundu. *Postmodernitenin Kökenleri* (2002), *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları* (2003), *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler* (2004), *Antikiteden Feodalizme Geçişler* (2017) adlı kitapları da İletişim Yayınları tarafından yayımlandı.

Spectrum

© 2005 Perry Anderson

Bu kitabın yayın hakları Verso Edition and NLB'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 2499 • Politika Dizisi 162

ISBN-13: 978-975-05-2219-2

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYANLAR Aybars Yanık - Barış Özkul

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Siyami Kuzu

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

PERRY ANDERSON

Spektrum

Sağdan Sola Düşünce Hayatı

Spectrum

ÇEVİRENLER

Sami Oğuz - Savaş Kılıç

Tom Mertes'e, dostlukla...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
Önsöz.....	11

POLİTİKA

1 Tavizsiz Sağ: Michael Oakeshott, Leo Strauss, Carl Schmitt, Friedrich von Hayek.....	23
2 Anayasal Sahne: Ferdinand Mount.....	55
3 Orta Avrupa Hayalleri: Timothy Garton Ash.....	07

FELSEFE

4 Konsensüsü Tasarlamak: John Rawls.....	153
5 Olguları Normlandırmak: Jürgen Habermas.....	167
6 Değerleri Belirlemek: Norberto Bobbio.....	187
7 Silahlar ve Haklar: Ayarlanabilir Merkez.....	201

TARİH

8	Edward Thompson'ın Anısına.....	249
9	Sıradışı Filolog: Sebastiano Timpanaro.....	263
10	Tropik Anımsama: Gabriel García Márquez.....	291
11	Aile Atlası: Göran Therborn.....	303
12	İç Savaş, Küresel Kargaşa: Robert Brenner.....	319
13	Bozguna Uğramış Sol: Eric Hobsbawm.....	377

VEFA BORCU

1	The London Review Of Books.....	435
2	Çin'de Bir İrlandalı: J.C. O'G. Anderson.....	463
<i>Dizin</i>		520

Aşağıdaki makalelerin bir kısmının ya da tamamının ilk versiyonları *London Review of Books* dergisinde yayımlandı: “The Intransigent Right” (“Tavizsiz Sağ”), 24 Eylül 1992’de; “Constitutional Theatre” (“Anayasal Sahne”), 22 Ekim 1992’de; “Dreams of Central Europe” (“Orta Avrupa Hayalleri”), 25 Kasım 1999’da; “In Memoriam: Edward Thompson” (“Edward Thompson’un Anısına”), 21 Ekim 1993’te; “Civil War, Global Distemper” (“İç Savaş, Küresel Kargaşa”), 4 Kasım 1993’te; “Philologist Extraordinary” (“Sıradışı Filolog”), 10 Mayıs 2001’de; “The Vanquished Left” (“Bozguna Uğramış Sol”), 3 ve 17 Ekim 2002’de; “An Anglo-Irishman in China” (“Çin’de Bir İngiliz-İrlandalı”), 30 Temmuz 1998 ve 20 Ağustos 1998’de.

“Designing Consensus” (“Konsensüsü Tasarlamak”) ilk olarak *Dissent*, Kış 1994’te; “Plotting Values” (“Değerleri Belirlemek”) ve “Arms and Rights” (“Silahlar ve Haklar”), sırasıyla *New Left Review*, 1/231, Eylül-Ekim 1998 ve Ocak-Şubat 2005 (31. Sayı) içinde yayımlandı. “Tropical Recall” (“Tropik Anım-sama”) ve “An Atlas of the Family” (“Aile Atlası”) *The Nation*’da, sırasıyla 26 Ocak 2004 ve 30 Mayıs 2005’te yayımlandı; “Vefa Borcu” bölümündeki ilk yazı, “Reader’s Note” (“Okuyucunun Notu”) olarak *London Review of Books: An Anthology*, (Londra, 1996) içinde yer aldı.

Bu metinlerin çoğu düzeltme ve değişikliğe uğradı. “Norming Facts” (“Olguları Normlandırmak”) daha önce yayımlanmadı. Ekler, tarihleriyle gösterildi.

LRB ve *NLR*’deki editörlerim Mary-Kay Wilmers ve Susan Watkins’e ve kardeşim Benedict Anderson’a bu kitabın çeşitli bölümleri üzerindeki yorumları için teşekkür ederim. Tom Mertes, Choi Sung-eun ve Zhang Xiaohong’a ise bu kitabı hazırlama sürecimdeki yardımları için teşekkür ederim.

Önsöz

Çağdaş düşünceler tarihi alanında bir çalışma olan bu kitap, belirli bir entelektüel manzaranın, sağdan sola panoramik bir fotoğrafının çekilmesi olarak da görülebilir. Ele alınan düşünür ve yazarlar, her birinin yeri ve sınırları sabit olmaktan uzak olsa bile (ki tartışma sürecinde sorulan sorulardan birisi de budur) Sağ, Merkez ve Sol kategorilerinin açık bir şekilde hâlâ anlamlarını koruduğu bir politik dünyaya aittirler. Kitabın adının ima ettiği yelpaze (*spectrum*) budur. Her türden görüş ve kanaatin varlığı bilinen bir durumdur. Ama analitik bir girişim olarak bu yelpazeyi boylu boyunca katetmek, hâlâ görece seyrek yapılan bir şeydir. Bunun iki geçerli nedeni var. İlk neden, her politik ailenin, yabancılara veya hasımlarına gösterdiğinden daha fazla ilgiyi kendi akrabasına göstermesi yönündeki doğal eğilimidir. Polemikçi şevk, diğer taraf ya da taraflar üzerinde tamamen düşmanca bir saplantı yaratabilir. Soğuk Savaş dönemi, araçsal olduğu kadar kısa ömürlü de olan bu türden bir literatürle doludur fakat daha ciddi bir entelektüel düzeyde, zihinler, karşılıklılığın cazibesinin akademik bir biçiminde olduğu gibi, duygudaşıklara göre ayırım yapma eğilimi gösterirler. İlk olarak bir kişinin, kendi bağlılıklarının ya da uzak kökenlerini inceleme isteği, tamamen uygun ve

verimli bir çabadır. Ancak açıkça, ufuk daralmasına da yol açabilir. Fikirler seyrek olarak mutlak değerlerdir: Fikirlerin değeri her zaman alanın tümünde var olan diğer kavramlara (ki sadece bunlar hakkındaki bilgi, söz konusu fikirler için bir ölçüt oluşturur) göre belirlenir. Grup içi öğrenme, özümseme asla bunu sağlayamaz.

Karşılaştırmalı çalışmaların azlığının ikinci nedeni, alanın yapısı ile ilgilidir. Politika organik olarak kendine içsel bir kavramlar bütünü yaratan, içe dönük (dışa kapalı) bir faaliyet değildir. Her bir dönemin politik çatışmaları üzerinde etkisi olan fikirler demeti, dönemlere ve bölgelere göre değişir. Bugün bu, geleneksel olarak algılandığı şekliyle siyaset bilimi alanının çok ötesine uzanmaktadır. Doğa bilimleri, yaşam bilimleri ve sanatı saymazsak, felsefe, ekonomi, tarih, sosyoloji, psikoloji, bunların hepsi klasik tanımı ile siyaset bilimi alanı ile farklı noktalarda kesişmektedir. Geleneksel politik teori, yok olmaktan hayli uzak olsa da, ortaya çıkan alanın sadece bir parçasını oluşturmaktadır. Uzmanlaşmanın tunç kanununa tabi olsa bile, bu bir genişlemedir. Herhangi bir zamandaki siyasi görüşler üzerinde potansiyel etkiye sahip disiplinlerin çeşitliliği ne kadar geniş olursa, o zamanın bir envanterini veren, –gerçek siyaset biliminin alanı olan– iktidar ve toplum hakkındaki fikirlerin çeşitliliğinden uygun bir anlam çıkarmak da o kadar zorlaşır. Uzmanlığın gerektirdiği sınırlama, alanın bir bütün olarak keşfedilmesini engelleyen tarafgir içe-bakışı pekiştirir.

Ama bu yönde bir adım atma girişimi olarak, bu kitabın bir devamı sayılabilecek *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları* adlı kitabımda oluşturulan metotları takip ettim. Şimdi onları burada geniş biçimde tekrarlamak anlamsız olur. Söylemek gerekir ki bu kitabın temel dayanağı, belirli bir karmaşıklığa sahip fikirlerin, en iyi şekilde, onu üreten yazarın, daima aynı zamanda hem toplumsal hem de kavramsal olan tarihsel bağlamlardan ayrılamaz ama onlara da indirgenemez metinler olan yapının detaylı bir incelemesiyle araştırılacağıdır. Yapılan tercih, başka bir deyişle –var olan üç yaygın alternatifi göz önün-

de bulundurursak–, bu fikirleri ne ebedi motifler ne genel söylemler ne de uzmanlaşmış diller olarak ele almaktır. Öte yandan bu kitap önceki kitabın basit bir benzeri de değil çünkü kitabın tasarımı mesafelenme açısından bir değişikliği içeriyor. İlk kitapta, benim herhangi bir yapıtla ilgilenmekteki temel amacım genel olarak eleştirel bir tutkunluk olduğu için, kişisel olarak kendimi çok yakın gördüğüm yazarlar hakkında yazmayı çok zor bulduğumu açıklamıştım. Aşırı sağdan başlayıp ılımlı merkezden geçerek radikal sola gelen bir alanı kaplayan düşünürleri inceleyen bir kitap oluştururken, bu sınırlamayı aşmaya çalıştım. *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları* kitabında, haklarında o zaman yazmak istediğim ama yapamayacağımı düşündüğüm Sol'un üç düşünüründen bahsetmiştim. Bunlardan ikisi, Eric Hobsbawm ve Sebastiana Timpanaro'ya bu kitapta yer veriliyor; üçüncüsü, Fredric Jameson, başka bir çalışmanın, *Postmodernitenin Kökenleri*'nin ilgi odağıdır. Bu, yelpazenin bir ucundaki genişlemedir. Öteki yanında ise, burada, daha önce ele alınanların aksine, az ya da çok muhafazakâr fikirlere sahip, liberal olmayan –*Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*'nda geniş biçimde ele alınan Max Weber ve Francis Fukuyama kesinlikle böyleydi– ama daha tavizsiz bir Sağ'ı, herhangi bir liberal konsensüsün düşmanı olan bir grup düşünürü ele alıyorum.

Sonuçta, kavrayış bakımından, önceki kitaptan daha sistematik bir kitap ortaya çıktı. Politik yarıkürenin her iki tarafından şahsiyetler arasından yapılacak her seçim, kuşkusuz, kişisel ilgiye bağlı olarak, keyfî olmak zorundadır. Bu seçimde yer verilen kişilerle ilgili değerlendirmeler hiçbir şekilde önceden planlanmamış ama farklı taleplere yanıt olarak ortaya çıkmıştı. Ama aşağıdaki yapıya sahip bir araştırma niyeti daha önceden oluşmuştu, bu sonraki tercihleri yönlendirdi. Kitabın genel koordinatlarını belirleyen politik yelpaze büyük ölçüde kitabın konu genişliğini de tayin etti. Sağ, Merkez ve Sol aynı konular veya disiplinlere eşit derecede yatırım yapmamıştır. Platon'dan Nietzsche'ye klasik siyasi düşünceler mirası ve içeride ve dışarıda dünyayı yönetmeye dair acilen yerine getirilmesi gereken

vazife, Sağ'ın en çok ilgilendiği şeylerdi. Normatif felsefi yapılar Merkez'in uzmanlık alanı haline geldi. Geçmiş ve geleceğin ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak araştırılması ise Sol'un üretimine egemen oldu. Dolayısıyla her üç görüşü de anlamaya yönelik her türlü girişim, oldukça değişik alanlardan geçmek zorundadır. Bu kitapta ele alınacak konular arasında hukuk, devlet, ekonomi, aile, uluslararası ilişkiler teorileri, antikite ve 20. yüzyıldan alınacak dersler, hafıza ve ölümlülük teorileri bulunuyor. Açıktır ki, bunların her biri, en iyi biçimde, konu hakkında uzman biri tarafından incelenebilir. Ama yine de bunlar hakkında, belirli bir görüş cephesinin kaynağı olarak genel siyasi kültür birikimine dahil oldukları yerlerde, her ne kadar kısmi de olsa, bir şeyler söylenebilir. Benim bunu yapma girişimim herhangi bir ansiklopedik yetkinliğe dayanmıyor fakat daha sıradan bir biçimde, şimdi yayın hayatı yarım yüzyıla ulaşan uzman bir derginin teknik bir zorunluluk olarak belirli bir okuma çeşitliliği ve –ilkesel olarak her şekilde– eleştiriyi dayatan editoryal pratiğinin gerekliliklerinden kaynaklanıyor.¹ Bunun getireceği sınırlamalar da yeterince açıktır.

Her örnekte belirli bir çalışma bütünü'nün prizmasından incelenen aşağıdaki konuların toplamının hiçbir şekilde kapsayıcı olduğu iddia edilmemektedir. Bazı eksikler, benim başka yerlerde ele aldığım entelektüel sistemlerdir: özellikle, en aktif düşünürü Jean-François Lyotard olan Fransız post-yapısalcılığı; bunu *Postmodernitenin Kökenleri* kitabımda tartıştım. Başka alanlardaki şahsiyetler tanıdık meslektaşlar tarafından o kadar iyi incelenmişlerdi ki, ekleme yapmak lüzumsuz(luk) olacaktı. Bu şahsiyetler arasında, bugün devletlerarası ilişkiler teorisinin çok farklı kökenlerden gelen en önemli iki teorisyeniyi John Mearsheimer ve Philip Bobbitt var.² Immanuel Wallerstein'ın dünya-sistemi teorisi ve dünya sistemi okulu henüz bu kalite-

1 *New Left Review* 1960'ta kuruldu. Ben dergiyle editoryal olarak 1962'de ilgilenmeye başladım. Bu bağlantı elbette benim siyasi yelpazedeki konumumu da belirler.

2 Bkz. Peter Gowan, "A Calculus of Power", *New Left Review* 16 Temmuz-Ağustos, 2002, s. 47-67 ve Gopal Balakrishnan, "Algorithms of War", *New Left Review* 23 Eylül-Ekim, 2003, s. 5-33.

de bir değerdendirmeye tabi tutulmadı ama hakkındaki incelemeler büyük bir literatür oluştırdı. Aynı şey, bugün etkisi az olmayan Edward Said'in kültürel politikası için de söylenebilir. Başka bir eksiklik de, ilgilenilen alanda bir konu başlığını temsil edecek denli merkezde olan herhangi bir şahsiyet ya da yapıtın olmamasından kaynaklanmaktadır. Yeni yüzyılda siyasetin yeni doğmakta olan gündem maddelerinin önemli bir parçası olan, ancak henüz önemlerine uygun yeterli literatür yaratamamış konuların durumu bunun tipik örneğidir. Ekoloji ve biyoteknoloji bunun en açık örnekleridir. Feminizm ise farklı bir vakadır; feminizmin dikkate değer tarihi entelektüel sonlar ve başlangıçlardan oluşan kafa karıştırıcı bir örüntü sunuyor. Eğer şu anki dönem görece durgunluk dönemi ise de –görünürde *İkinci Cins* gibi ikinci bir çalışma yok– bu çok fazla uzun sürmeyecek. Siyasi düşünceler dünyası ise, siyasi kariyerler dünyasından çok daha fazla erkek işi olmaya devam ediyor ama er ya da geç aralarında eşitlik sağlanacak.

Kitabın planı, zamanın akışına uygun bir seyir izliyor. Soğuk Savaş'ın bitiminden –*Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*'nın yayımlandığı zamandan– bu yana Sağ'ın fikirleri daha da güçlendi; Merkez giderek onlara uyum sağladı; Sol ise küresel olarak konuşursak, gerileme içinde. Yaşanan entelektüel restorasyonun büyüklüğü –tarihsel referansı içinde ciddiye alınacak “neoliberalizm” terimi, bu restorasyondan bir şeyler kaptı– alışıldığı üzere, değişik biçimlerde Sol'un üzerine yüklendi. Yenilgi başa çıkması zor bir deneyimdir: Yenilenler daima yenilgiyi yüceltme eğilimi içine girerler. Ama en sonunda yenilginin üstesinden gelinecekse, kendini kandırmadan ya da boyun eğmeden, teorik rakiplerle doğrudan yüzleşmek gerekir. Bu, Sol'un kendi gelenekleri içinde rahat etmekle yetinmeyen bir merak ve eleştiri kültürünü gerektirir. Solun entelektüel evreninin –Batı'da her durumda, savaş sonrası Fransa'sının ve İtalya'sının kısa süreli istisnai durumları dışında– her zamanki hali olduğu üzere; sol kültürün sadece kendisiyle ilgilenme şeklindeki genel politik eğilimi, tipik olarak her türlü azınlığa hakim olan kuşatma altında yaşama zihniyeti tarafından ağırlaştırıl-

miştir ve durum şimdi her zamankinden daha çok böyledir. Bu derlemenin amaçlarından biri, bu içe kapanmaya direnmektir.

Kitabın ilk bölümü şu ya da bu şekilde Sağ literatüre ait olan yapıtlarla ilgileniyor. Her biri kendi tarzında olağanüstü yeteneklere sahip olan, bu manzaraya hâkim dört düşünür, açılış makalesinde değerlendiriliyor: Michael Oakeshott, Carl Schmitt, Leo Strauss ve Friedrich von Hayek. Bu makale yazıldığından bu yana her bir düşünür üzerine yazılan ikincil literatür zenginleşti.³ Ama bu beyinler arasında, kitle demokrasisinin doğuşuna tepki gösterdikleri zaman var olan karmaşık iç ilişki, hâlâ bunların politik etkilerinin anlaşılmasının anahtarıdır. Bu kitapta onlara ayrılan bölümün ana konusu budur. Bu bölümün geri kalan kısmı, sonraki kuşaktan, her biri İngiliz kamusal yaşamının tanınmış simalarından olan ve o andan sonra demokrasinin nasıl algılandığını ortaya koyan iki yazarı inceliyor: Oakeshott'ın mirasını Britanya devleti ve toplumunun iç yapısı ile ilişkilendiren Ferdinand Mount ile iki büyük savaş arası dönemin dörtlüsünü⁴ alarına geçiren zararlarından arındırılmış Batı modellerinin Doğu Avrupa ve dünyanın diğer yörelerinde görülen dışarıdaki taklitleri ile ilgilenen Timothy Garton Ash. Bu bölümün başlığı olan “Politika”, terimin geniş anlamıyla bir toplumda iktidarın doğası ve yapısının kapsamlı olarak mesele edilmesinden ayrı olarak, terimin dar anlamında anlaşılmalıdır – yani, bir devleti yönetmek için siyaset ve yöntemlerin tasarlanması veya Fransızcadaki kullanımda olduğu üzere *le politique*'ye⁵ karşı *la politique*⁶ olarak anlaşılmalıdır. Bu alanda yazmanın Sağ'ın alanına girmesi gerektiği mantıklıdır çünkü bu dönemde dünyada işler böyle yürüyordu.

3 Bu literatüre yapılan en dikkate değer katkı: Gopal Balakrishnan, *The Enemy: An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*, Londra, 2000. İlgi çekici iki çalışma: Paul Franco, *Michael Oakeshott*, Yale, 2004 ve Daniel Tanguy, *Leo Strauss: une biographie intellectuelle*, Paris, 2003. Kayda değer ama sınırlı ilk çalışmalar: Alan Ebstein, *Friedrich Hayek: A Biography*, New York, 2001 ve Hans Jorg, *Friedrich August von Hayek. Die Tradition der Freiheit*, Düsseldorf, 2000.

4 Oakeshott, Schmitt, Strauss ve Hayek – ç.n.

5 Politik olan, “*the political*” – yay.haz.n.

6 Politika/siyasa, “*politics*” – yay.haz.n.

Kitabın ikinci bölümü, yüzyılın dönüm noktasındaki üç önde gelen politik felsefeciyi ele alıyor; bunlar genellikle ılımlı Sol simalar olarak görülmüşlerdir ve onlar da kendilerini öyle görmüştür: John Rawls, Jürgen Habermas ve Norberto Bobbio. Burada bu kişiler belirli bir polemikçi vurgu olmaksızın, şu andaki her türlü ölçüye göre en fazla Merkez'in simaları olarak görülmeleri gereken düşünürler olarak ele alınmışlardır. Rawls ve Habermas'la ilgili olarak, bu tavrın meşruiyeti onların son dönem çalışmalarındaki yerel politik teoriyi birleştiren mefkûreden geliyor: "konsensüs". Eğer "konsensüs", Merkez'in tipik bir değeri değilse, başka ne olabilir, bilmek güç. Sol'un bir siması olarak daha uzun ve daha bağlı bir geçmiş olan Bobbio ise asla bu kavramı kabul etmemiştir. Aksine o, yabana atılamayacak bir belagat ile Sağ ve Sol arasındaki sınırları, Merkez'e kaymaya hiç yer bırakmadan, açık seçik bir şekilde yeniden çizmeye çalışmıştır. Onun durumunda Habermas ve Rawls'unkinden daha açık olarak, politik sınıflandırma özsel bir kimlikten çok tarihsel konjonktürlerin bir fonksiyonudur. Habermas ve Bobbio'nun erken çalışmaları hakkında, onlar tartışmasız biçimde Sol'da oldukları bir zamanda, başka bir yerde yazmıştım.⁷ Eğer her üç teorisyenin yerel politikaya ilişkin teorik tutumlarını, aşağıda yapıldığı gibi, karşılaştıracak olursanız, Bobbio duyarlılık bakımından Rawls ve Habermas'a göre daha radikal uçta kalır. Ama üçlünün uluslararası ilişkiler hakkında yazdıklarına bakarsak –bu kitabın ortasındaki makalenin konusu budur–, birbiri peşi sıra gelen emperyalist savaşları meşrulaştıran askerî müdahale ilkeleri konusundaki benzeşmeleri, her üçünü de bugünün geleneksel sağduyusunun sabit merkezine yerleştirir.

7 Habermas için bkz. *In the Tracks of Historical Materialism*, Londra, 1982, s. 57-67 [Türkçesi: *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, çev. Mehmet Bakırcı, Belge, İstanbul, 2006]; *A Zone of Engagement*, Londra, 1992, s. 327-331 [Türkçesi: *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, çev. Simten Coşar, İletişim, İstanbul, 2003]; *The Origins of Postmodernity*, Londra, 1998, s. 36-44 [Türkçesi: *Postmodernitenin Kökenleri*, çev. Elçin Gen, İletişim, İstanbul, 1998]. Bobbio için, *A Zone Of Engagement*, s. 87-129. Bobbio hem bu makaleye hem de bu kitapta kendisi hakkındaki makaleye daha sonra cevap verdi. Aramızdaki tartışma için bkz. *Teoria Politica*, sayı 2-3, 1989, s. 293-308 ve *New Left Review*, 1231, s. 82-93.

Kitabın üçüncü bölümü Sol'un bölgesine giriyor; bu bölümde değerlendirilenlerin hepsinin, burada ele alınan Sağ veya Merkez'in simalarından daha açık bir şekilde, tarihi, herhangi bir deontolojiden farklı olarak, geçmişin bir kaydı olarak gördükleri kabul edilebilir. Elbette Edward Thompson, Robert Brenner veya Eric Hobsbawm gibi modern tarihçiler için bunu söylemeye bile gerek yok. Klasik bir dilbilimci olmanın yanı sıra 19. yüzyıl düşünce tarihçisi de olan Sebastiano Timpanaro ve hatta meslek olarak sosyolog olan ama çalışması her türlü standarda göre temel bir tarihsel sentez sunan Göran Therborn ve hatta kendi tarzı içinde, romanlarına konu olarak asla modern dünyayı almayan Gabriel Garcia Marquez için de geçerlidir bu. Peki bu, dünyayı değiştirmek için başlatılmış bir hareket olarak aktif hayatı artık sona erdiği için Sol'un ortak bir eğilimi midir? Böyle bir sonuca varmak çok kolaycı olur ve bu, yalnızca, söz konusu kişilerden hiçbirinin asla çağdaş politikaya müdahil olmayı bırakmadıklarından da değildir. Tarihsel-düşünmenin gösterdiği şey, daha ziyade, son zamanlara kadar uluslararası Sol'un her şeyden önce kurucularının tarihsel materyalizm olarak tanımladıkları *Leitkultur*'le⁸ var olan ortak bağlarıdır. Therborn'un ki, Brenner'inki ya da Hobsbawm'inki gibi çalışmalara ilham verebilme kapasitesinde olan bir Marksizmin öldüğünü ilan etmenin çok zor olduğu apaçıktır. Bu kişilerin çalışmaları modern ailenin tarihi, küresel ekonominin dinamikleri, 20. yüzyılın dönemlere ayrılması gibi oldukça kapsamlı konularla ilgilenir. Benim bu Sol'un farklı simalarını ele alış biçimim kısmen, zaman zaman onlar hakkında yazmamın istenmesinin veya talep edilmesinin bir sonucudur. Bu metinlerden ikisi, ele alınan kişilerin –Edward Thompson ve Sebastiano Timpanaro– ölümü üzerine hazırlandı ve çokça şahsi nitelikteydi. Diğer ikisi sadece ele alınan yazarın tek bir çalışması ile ilgilidir; biri Göran Therborn, diğeri Gabriel Garcia Marquez'dir. Günümüzde dünyanın genel olarak en takdir edilen romancısı olan Marquez'in buraya dahil edilmesi, ilk bakışta görünebileceğinden daha az gariptir – Sol'la ilgili hangi okuma parçası derlemesi onu gerçekten dışarıda bı-

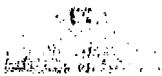
rakabilir ki? Son iki makale ise konularına geniş açıdan, her biri de ikili bir odaklanma ile bakıyorlar: İngiliz Iç Savaşı ve Uzun Vadeli Gerileme/Düşüş (*Long Downturn*) üzerine çalışması ile Robert Brenner ve Fransız Devrimi'nden bu yana olan tarihi içeren dörtlemesi ve anıları ile ilgili olarak Eric Hobsbawm. Bu son makale Hobsbawm'ın *Aşırılıklar Çağı*'nı yazma tarzı ve dönemin gerçekliğine uygun olarak "Bozguna Uğramış Sol" diye adlandırıldı. Ama yenilmek ile boyun eğmek aynı şey değildir. Eğer Merkez haline gelen ile Sol olarak kalan arasında bir ayrım çizgisi çizilmek isteniyorsa, o çizgi buradan geçer.

Diğer yazılar, bir biçim olarak, genellikle üstü örtülü biçimde, ele aldıkları yazarlar hakkında sorular soruyor. Kültürel çalışmalar, genellikle ele alınan konulara zahmetli bir giriş olarak "kendi kendini konumlandırmayı" moda haline getirdi. Burada ben basitçe, bir yazar olarak borçlarımdan ikisine işaret etmeyi tercih ediyorum. İlki, bu makalelerin birçoğunun ilk olarak yayımlandığı *London Review of Books (LRB)* dergisidir. Politik bir geçmişten gelmek, derginin genel anlayışına oldukça uzaktı; dergiden, benim için oldukça yeni olan şekillerde, yazmayı ve dolayısıyla düşünmeyi öğrendim. *LRB* hakkında giriştiğim tanımlama çabası, derginin garip kimyasını göstermeye çalışıyor ve bu sayfalar, derginin verdiği eğitime olan borçların bir işareti olarak okunabilir. Süreli dergiler hakkında yazmak zordur ve bu dergiler hakkında çok fazla şey yazılmadı. Kitaptaki, takdir edici olduğu kadar eleştirel olan düşünceler, derginin çizgisinin epey solundaki bir yazarın bakış açısını yansıtıyor. Kitap, babamın Cumhuriyetçi Çin'deki yaşamı üzerine bir değerlendirme ile bitiyor. Bir kuşağın diğerine ne borçlu olduğu tarihsel olarak epey değişir. Tanımladığım koşullar beni bu geçmişten ayırdı, ama oldukça geç bir zamanda bunu keşfettiğimde, geçmiş olanın karmaşık bir biçimde benim oluşumuma dahil olduğunu anladım. Zaten bir bireyin ve bir kurumun hikâyesinin kendisi, kendi başına tarihin bir parçası olarak vardır.

Çeviren SAMİ OĞUZ

POLİTİKA

007109

Tavizsiz Sağ:
Michael Oakeshott, Leo Strauss, Carl Schmitt,
Friedrich von Hayek

Margareth Thatcher'ın iktidardan düşmesinden (28 Kasım 1990) birkaç hafta sonra, İkinci Dünya Savaşı sonrası Muhafazakârlığının en orijinal düşünürü de öldü (19 Aralık 1990). Belki de kısmen hükümet değişiminin yarattığı gürültü patırtıdan olsa gerek, Michael Oakeshott'ın ölümü kamuoyunun fazla dikkatini çekmedi. Bu olayı gerektiği şekilde anması beklenebilecek olan *The Spectator* dergisi bile, yaklaşık altı ay sonra editörünün elinden çıkma ilginç bir küçük habere kadar bu ölümü yok saydı. Filozofun çalışmalarından bazılarının tuhaf bir şekilde kaybolduğunu belirten bu haberde de, siyasi fikirlerine öyle fazla değinilmedi.¹ Oakeshott'ın entelektüel kökenlerinin çağdaş manzaraya olan uzaklığı belki de bu suskunluğun başka bir nedenidir. Işıkları söneli uzun zaman olmuş, bu yüzyılın² ilk yıllarındaki Anglo-İskoç İdealizmi, yerli geçmişin en az hatırlanan dönemlerinden biri haline geldi. Oakeshott her zaman, bir yere yerleştirilmesi zor biriydi. Her ne kadar Britanya kurumları konusunda örnek bir yurtsever olsa da, yüzeysel bir bakışla, son dönemlerde onun İngiltere'den çok ABD'de daha fazla dikkate alındığını düşünebiliriz. Son kitabı *Voice of Liberal Learning* Colorado'da hazırlandı. Ölü-

1 Bkz. Charles Moore, "Another Voice", *The Spectator*, 15 Haziran 1991.

2 20. yüzyıl – ç.n.

münden sonra çalışmalarının ilk derlemesi, *Rationalism in Politics*'in genişletilmiş bir baskısı Indianapolis'te yayımlandı.³ Çalışmaları hakkındaki tek geniş inceleme, Chicago'da çıkan övgülerle dolu bir monografıdır.⁴ Ama Oakeshott'ın Atlantik'in bu yakasındaki profili silik olmaya devam etmektedir.

Oakeshott çoğunlukla tipik İngiliz muhafazakârlığının asi sesi olarak görülmüştür: ampirik, mutad, geleneksel, bütün sistematik politikaların düşmanı, reformdan fazlasının düşmanı; Anayasayı açıklamak yerine Derby⁵ hakkında yazmayı yeğleyen ve Burke'ü bile çok doktriner bulan bir düşünür. Cana yakın bir aldırıışsızlık ve sakın bir imaj yanıltıcı olabilir. Oakeshott'ı gerçek bağlamına yerleştirmek için, karşılaştırmalı bir bakış açısı gerekir. Çünkü aslında o Tavizsiz Sağ'ın Avrupalı dört önde gelen düşünüründen birisi idi. Bunların düşünceleri, şimdi –bu düşünceleri hayata geçirmeyi deneyen önde gelenler bunun farkında olsun ya da olmasın–, yüzyılın sonundaki Batı politikasının zihin dünyasının büyük bir kısmını şekillendiriyor. Michael Oakeshott en iyi şekilde Carl Schmitt, Leo Strauss ve Friedrich von Hayek'in yanına konduğunda değerlendirilebilir. Bu dört şahsiyet arasındaki ilişkiler ileride biyografi yazarları tarafından belgelerle kanıtlanmayı bekliyor. Günün koşullarında yaşanan ilişkiler ve çatışmalar ne olursa olsun –bunların bazıları diğerlerinden daha fazla göze çarpar– aralarındaki çarpaz entelektüel bağlantılar çarpıcı bir örüntü oluşturur. Kuşak olarak, üçü gerçekten de kesin anlamda çağdaşlardır – Strauss (1899-1973), Hayek (1899-1991), Oakeshott (1901-1990). Yaklaşık on yıl yaşlı olan Schmitt (1888-1985) onlarla aynı dönem paylaşıyor ve tıpkı Hayek gibi 90'lı yaşlarına kadar yaşar, bu yaşa (89 yaşında ölen) Oakeshott da yaklaşır. Farklı disiplinlerden gelmişlerdir –ekonomi (Hayek), hukuk (Schmitt), felsefe (Strauss) ve tarih (Oakeshott)– ama politika, ilgilerini or-

3 Her iki kitap da Colorado College'dan Timothy Fuller tarafından yayına hazırlandı.

4 Paul Franco, *The Political Philosophy of Michael Oakeshott*, New Haven, 1990. İlk başta Chicago Üniversitesi'nde yürütülen, asla ele aldığı konudan fazla uzaklaşmayan, açık ve anlaşılır bir çalışmadır.

5 İngiltere'deki meşhur at yarışı, diğer adı Epsom Derbisi – ç.n

tak bir alanda toplamıştır. Politikada belirgin karakter ve bakış açısı karşıtlıkları ve karşılaştıkları durumlar nedeniyle ayrılığa düşmüşlerdir. Bütün bu farklılıklar boyunca birbiri içine giren temalar ve sonuçlar ise gittikçe çarpıcı bir hal alır.

Bütün bu düşünürleri biçimlendiren deneyim, bir yandan kurulu düzen ekonominin bozulması, işçi ayaklanmaları ve orta sınıfın güçlü tepkisinin artan baskısı altına girip ardından en zayıf noktalarında bu baskıya yenik düşerken, Avrupa toplumunun iki savaş arası dönemde yaşadığı krizidir. Vestfalyalı Schmitt kariyerine Weimar Cumhuriyeti'nde, liberalizm ve sosyalizmin en orijinal Katolik düşmanı olarak başlar. Versay sonrası Almanya'sının istikrarsız parlamenterizmine yöneltilen ateşli polemiklerdeki suçlamaları, ulusal mitin gücünden daha güçlü olduğu su götürür olan liberalizm ve sosyalizmin sulandırılmış teolojileri olarak görmüştü.⁶ Kendi pozitif doktrini bir neo-Hobbesçu politika teorisi haline gelmişti. Bu doktrinin can alıcı numarası, *Leviathan*'da resmedilen doğa durumunu –bireysel aktörlerin birbirlerine karşı konumlandıkları herkesin herkesle savaşını– modern kolektif çatışmalar düzlemine aktarmaktı, yansıtmaktı; sivil toplumun kendisini ikinci bir doğa durumuna dönüştürerek. Schmitt için, ayrıca, egemen gücün eylemi, hiç de o kadar, dostu düşmandan ayırarak (politik olanın doğasını tanımlayan karşıtlık) herhangi bir topluluğun doğası ve sınırlarını tayin eden eylem olarak, karşılıklı barışın kurulması değildir.⁷ Bu kesin “kararçı” görüş, Schmitt'in yanı sıra başka birçokları için de seçeneklerin devrim ya da karşı devrim olarak görüldüğü bir bölgesel arka plandan kaynaklanmıştır. Schmitt, “Biz, Orta Avrupa’da *sous l’ceil des Russes*’i yaşıyoruz” diye yazmıştır.⁸

6 Üç belirleyici metni şunlardır: *Politische Theologie* (1922) [Türkçesi: *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, çev. Emre Zeybekoğlu, Dost, Ankara, 2016]; *Römische Katholizismus und politische Form* (1923); *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus* (1923).

7 Bunun klasik ifadesi şu çalışmada bulunabilir: *Der Begriff des Politischen* (1932) [Türkçesi: *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, Metis, İstanbul, 2004]. Bu çalışma ilk olarak *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* dergisinin Eylül 1927 tarihli sayısında (s. 1-33) bir makale olarak yayımlanmıştır.

8 “Das Zeitalter der Neutralisierung und Entpolitisierung”. Schmitt'in Ekim 1929'da Barcelona'da toplanan Avrupa Kültür Derneği toplantısındaki ön-

Schmitt'in kendisinin ikinci terimi (karşı-devrim) tercih edeceğinden asla şüphe edilmemiştir – kendisi De Maistre ve Donoso Cortes'in hayranıdır.

Schmitt'in Roma Kilisesi için göz kamaştırıcı erken manifestosunun bir Katolik kitap serisi olan *Essays in Order*'da⁹ yayımlandığı İngiltere'de ise kutuplaşmalar o kadar aşırı değildi. 20'lerin Cambridge'i korunaklı bir yerdi ve Oakeshott'ın ilgi alanları başlangıçta o kadar politik değildi. Geçmiş itibarıyla Katolik olmaktan çok Anglikan olan Oakeshott'ın ilk yayını, teması, etik tercihlerin dinî bilgelikle tamamlanması gerektiğini savunan ve böylece uygarlıkla Hristiyanlık arasındaki tözsel bütünlüğü gören “Din ve Ahlâkî Yaşam Üzerine” adlı bir incelemedir.¹⁰ Oakeshott'ın kişisel dindarlığı yıllar içinde azalmış görünüyor, ancak dinî gelenek ve radikal tercihlerin karşıt vurguları varlığını korumuştur: Bu, erken dönemindeki Schmitt'i anımsatan bir kombinasyondur, bir farkla ki Oakeshott'ın kararlılığı¹¹ daima politik olmaktan çok ahlâkîdir. Ama Oakeshott Marburg ve Tübingen'de teoloji okumuştur ve Schmitt'in dinî kategorileri seküler doktrinlere uygulayan meşhur *Siyasi İlahiyat* adlı kitabını biliyordu.¹² Politikaya geri döndüğünde, Oakeshott'ın entelektüel bağlılığının da aynı yönde olduğu ortaya çıktı. Devlet teorisini dayandırdığı kişi Hobbes'tu. Her iki adam için de, *Leviathan* – Oakeshott'ın deyişiyle, “İngiliz dilinde yazılmış en büyük, belki de tek siyaset felsefesi başyapıtı” –¹³ sivil otoritenin herhangi bir modern değerlendirmesinin değişmez mihenk taşı olacaktı.

görülü konuşması, daha sonra *Positionen und Berriffe im Kampf mit Weimar-Genf-Versailles* adıyla (Hamburg, 1940) yayımlanmıştır; bkz. s. 120.

9 *The Necessity of Politics* başlığı ile (Sheed and Ward, Londra, 1931) ve Christopher Dawson'un yazdığı bir girişle yayımlandı. Bu seri içindeki diğer çalışmalar arasında Maritain ve Berdyaev'in yazılan da vardır.

10 “D' Society Pamphlet”, Cambridge, 1927, s. 10-13.

11 Almanca *dezisionismus*, İngilizce *decisionism*. Buna göre, kararın meşruiyetini sağlayan kararın içeriğinden ziyade uygun bir otorite tarafından, doğru metot kullanılarak yapılmasıdır – yay.haz.n.

12 “Thomas Hobbes”, *Scrutiny*, IV (1935-1936). Şu sayfadaki nota bakın, s. 264.

13 “Introduction to *Leviathan*” (1946), *Hobbes on Sivil Association* içinde, Oxford, 1975, s. 3.

Bu onların dünya görüşlerindeki tek paralellik de değildir. Bu yıllardaki siyasi görüşleri değerlendirildiğinde Oakeshott'ın liberalizm ve demokrasiyi hor görmesi Schmitt'inkinden hiç de az kışkırtıcı değildi. Genellikle bir klasik olarak ele alınan diğer İngiliz filozofları üzerine değerlendirme yaptığında, radikal Sağ'ın otantik tavrı ile konuşurdu. "Locke muhafazakârlığın kendisinden daha muhafazakâr olan bir liberalizmin havarisi idi; bu liberalizm yeninin istilasına karşı duyarlılık değil ama sinsî ve yıkıcı bir duyarlılıkla nitelenen, kendi sınırlarından emin olan, aşırılıklardan dehşete düşen, felç edici saygınlık elini tehlikeli ve devrimci ne varsa ona süren bir liberalizm ... Locke oldukça mütevazıydı ve son zamanlara kadar dünya ona miras kalmıştı".¹⁴ Neyse ki bu miras şimdi başkalarının eline geçiyor. "Demokrasi, parlamenter hükümet, ilerleme, tartışma ve 'inandırıcı üretkenlik etiği' –hepsi de Lockeçu liberalizmden ayrılmaz kavramlar– şimdi muhalefeti bile canlandıracak (kadar) düşmüş kavramlardır." Oakeshott dalgasını geçer: "Bunlar yalnızca saçma ve parçalanmış değil, yavanlardır da."¹⁵ Bu satırlar 1932'nin sonbaharında, Almanya'da Nazi zaferinin arifesinde yazılmıştır. Birkaç ay sonra Brüning ve Schleicher'in danışmanı olan Schmitt, Hitler'in safına geçer. İngiltere'deki yeni rejime bakan Oakeshott, o on yılın sonunda var olan alternatiflerle karşılaştırıldığında temsili demokrasinin her ne kadar bir doktrin olarak tutarsız da olsa, yine de hakkında konuşmaya değer bir şeylere sahip olduğuna karar vermişti. Ama Katoliklik ciddi öneme sahip başka bir gelenğin kaynağı idi; otoriteryen ama kaprissiz, "göz ardı ettiğimiz bir miras": "Bu ülke söz konusu olduğu sürece," diye devam eder, "tarihsel Muhafazakârlık doktrinine ait ilkelerin birçoğunun bu Dollfuss'un Avusturya'sı ve Salazar'ın Portekiz'inde anayasal biçime bürünen Katolik doktrinde bulunacağını söyleme cesaretini gösterebilirim".¹⁶ Nisan 1940'ta Fransa'nın

14 "John Locke", *Cambridge Review*, 4 Kasım 1932, s. 73.

15 A.g.e.

16 *The Social and Political Doctrine of Contemporary Europe*, Cambridge, 1939, s. xix-xx.

düştüğü ay, Oakeshott hâlâ “rıza dayalı hükümet safsatasını” reddediyordu.¹⁷

Bu arada Hessen’de, Ortodoks bir geçmişten gelen Leo Strauss, Spinoza’nın İncil’le ilgili eleştirilerinin incelenmesi ve oradan Hobbes üzerine araştırmalara geçmeden önceki ilk çıkışını Siyonist hareket içinde, Yahudi dini ve politikası üzerine metinlerle yaptı – ilk önemli yazısı *Das Heilige*¹⁸ üzeri-neydi. Bu onu, Berlin’de dostça ilişkiler içinde olduğu Schmitt’le bağlantıya geçirdi. 1932’de Almanya’yı terk etmeden önceki son yayını –Oakeshott’ın Locke hakkındaki sözle-rini sarf ettiği aylarda– Schmitt’in en dikkat çekici çalışma-sına, *Siyasal Kavramı*’na adadı. Strauss hem takdir eden hem de uyarıcı olan bu eleştirisinde, Schmitt’in takdire şayan libe-ralizm reddinin liberalizmin felsefi duruşunu yanlış anladığı-nı ileri sürer. Çünkü Hobbes’un devlet teorisi modern libera-lizmin panzehiri değil, tam da onun temelidir. Schmitt, Hob-bes’un insan tutkuları ve bunların sivil toplum içinde çözül-meleri ile ilgili gerçekçi görüşünü, herhangi bir siyasi yaşa-mın zorunlu işareti olarak, düşmanlığın örtük biçimde övül-mesi şeklinde radikalleştirerek sadece “ekşi işaretli bir libera-lizm” üretmiştir.¹⁹ İhtiyaç duyulan ise “liberalizmin ötesinde ufuklardır” ki, bunun işaretleri yine de Schmitt’in metninde, ancak lekelenmemiş bir doğaya döndüğünde bulunabilecek “insani şeylerin düzeninden” bahsettiğinde bulunabilir. Stra-uss, liberal kültür kavramlaştırmasının unuttuğu şeyin bu do-ğal düzen olduğunu belirtir.²⁰ Schmitt bu itirazların üzerin-

17 “Democratic Socialism”, *Cambridge Review*, 19 Nisan 1940, s. 348.

18 Bkz. *Der Jude*, No 7, 1923, s. 240-242.

19 “Anmerkungen zu Carl Schmitt: Der Begriff des Politischen”, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Ağustos-Eylül 1932, s. 748. Schmitt’in metninin ilk olarak yayımlandığı aynı dergide Strauss’un bu makelesinin de yayımlanması bir tesadüf değildir: Schmitt kişisel olarak Strauss’un ma-kalesinin yayımlanmasını editöre tavsiye etmiştir. Strauss’un eleştirisi *Siya-sal Kavramı*’nın İngilizce çevirisine de alınmıştır (Bu 1932 tarihli çalışma-nın ana gövdesinin bir çevirisidir), önsöz George Schwab, New Brunswick, 1976, s. 103.

20 “Anmerkungen”, s. 736, 739, 749; “Comments”, *The Concept of the Political* içinde, s. 86, 90, 104-105.

de durmaz; Strauss'un işaret ettiği dinî bir arka planın izlerini vurgulamak için çalışmasının sonraki baskılarında birkaç düzeltme yapar.²¹ Schmitt ayrıca Hitler iktidara gelmeden önce Strauss'un Fransa'ya gitmesine yardım etmiştir. Üçüncü Reich'in kurulmasından altı ay sonra –Göring'in Schmitt'i Prusya Devlet Konseyi'ne atadığı gün– Strauss ona Paris'ten yazıyor ve kendisini Maurras'a tanıttırmasını istiyordu. 1934'te Strauss Londra'ya geçti, orada Schmitt'in yeni düzende hukuk teorisini ilk kez geliştirdiği son yayınına, Strauss'un kararcılığın ötesine geçme önerilerini adını vermeden dahil etmiş olmasından yakındı.²²

Şimdi İngiltere'de olan Strauss, Hobbes'un aslında eşitleyici modern bireyciliğin teorik kaynağı olduğunu kanıtlamaya girişir. 1936'da yayımlanan *The Political Philosophy of Hobbes* Hobbes'un biçimlendirdiği devrimin, felsefi akıl üzerine kurulan ve aristokratik onurla biçimlendirilen bir siyasi düzen fikrinin yerine, korkunun harekete geçirdiği ve iradeden üretilen bir egemen iktidar doktrininin konması olduğunu ileri sürer: Bu, Hobbes'un “doğada hiçbir düzen, yani hiçbir derecelendirme olduğunu düşünmemesi”²³ nedeniyle “insanlığın içindeki herhangi bir derecelendirmeyi reddetmesinin” bataklıkları üzerine inşa edilmiş bir yapıdır. İngiliz okuyucuya (kısa bir süre sonra Oakeshott'un çağdaş siyasi doktrinler incelemesi için de aynı hizmeti sunan ve ikisi arasında garip bir ilişki (*trait d'union*) kuran) mükemmel liberal Ernest Barker tarafından sunulan Strauss'un kitabı, uzun yıllardan bu yana Hobbes üzerine yazılan en orijinal eser diye tanımlanarak, genel olarak Oakeshott tarafından iyi karşılandı. Ancak Strauss için Hobbes'un saflığı bozulmuş doğalcılığının çaresi Platon'un ortaya koyduğu an-

21 Bu düzeltmenin önemini izi hassas bir keskinlikle Heinrich Meier'in dikkate değer çalışmasında (*Carl Schmitt, Leo Straus and "Der Begriff des Politischen"*, Stuttgart, 1988) –iki adamın düşüncesi arasındaki ilişki üzerine merkezî bir çalışma– sürülmüştür.

22 Strauss'un 10 Temmuz 1933 tarihli Schmitt'e mektubu ve 10 Ekim 1934 tarihli Jakob Klein'e mektubu için Meier'in yayımladığı belgelere bkz. *Carl Schmitt, Leo Straus und der Begriff des Politischen*, s. 134-138.

23 *The Political Philosophy of Hobbes: Its Basis and Genesis*, Oxford, 1936, s. 167.

tik bilgelikte yatarken, Oakeshott için, Hobbes'un doğalcı irade doktrininin tutarsızlığı ancak akıl ve istencin Hegel ve Bosanquet'te modern bir yeniden birleşimi ile aşılabilir – her ne kadar onların sentezi de tamamlanmaya muhtaç olsa da.²⁴ Oakeshott ayrıca, daha sonra açıkladığı gibi, Hobbes'un sivil barışın bir ögesi olarak onurun kahramanca değerlerinden vazgeçtiğini kabul etmek istememektedir: Hobbes sadece, kendi gerçekçiliği içinde, “soylu karakterlerin yokluğu nedeniyle”,²⁵ bunları seçilmiş birkaç özellikle sınırlandırmıştır.

Strauss 1938'de ABD'ye gitti ve savaştan sonra Oakeshott'un LSE'de olduğu dönemde, Chicago'da, kürsü sahibi oldu. Orada, felsefe tarihinin Sokrates'ten Nietzsche'ye geçmişine harikulade bir biçimde bakan bir dizi dikkate değer eser üretti, bunlar (toplam olarak) aslında, o tarihten beri Amerikan muhafazakârlığının en dikkate değer ve kararlı okulunu besleyen bir sistematik siyasi doktrindi. Bu yapının iki asli teması vardı: adil bir siyasi düzen doğal hakkın değişmez talepleri üzerine temellendirilmelidir. Ancak, doğa, doğal olarak eşitsizdir. Hakikati keşfetme yeteneği bir azınlığa aittir ve hakikate dayanma gücünü gösterenler de bunlardan çok fazla değildir. Dolayısıyla en iyi rejim, insanın mükemmelliği içindeki farklılıkları yansıtacaktır ve uygun bir elit tarafından yönetilecektir. Her ne kadar felsefi hakikat üzerine düşünmek en yüksek meziyet ise de bu –*Cumhuriyet*'in²⁶ yapay bir okumasında iddia edildiğinin aksine– adil kentin filozoflar tarafından yönetileceği anlamına gelmez. Çünkü felsefe sadece siyasi düzenin zorunlu koşullarına değil, (bu koşullar avamın önyargılarına yenilmiş olabilirler), kozmik düzensizliğin en kötü gerçekliklerine de tereddütsüz bakar: herhangi bir ilahi otoritenin yokluğu, herhangi bir ortak ahlak yanılgısı, yeryüzü ve yeryüzü türlerinin geçiciliği – dinin reddetmek zorunda olduğu ve toplumun (onsuz) hayatta

24 “Dr Leo Strauss on Hobbes” ilk olarak *Politica*, II, 1937'de yayımlandı ve *Hobbes on Civil Association* derlemesinde yer aldı, s. 132-149.

25 “The Moral Life in the Writing of Thomas Hobbes” (1960). İlk olarak *Rationalism in Politics*, Londra, 1962'de yayımlanmıştır: s. 292.

26 *Devlet*, Platon – ç.n.

kalamayacağı her fikir. Bütün ayrıntılarıyla gözler önüne serilen bu hakikatler her türlü uygarlığın koruyucu atmosferini ve onunla birlikte felsefi uğraşın bütün dengeli koşullarını da yok edecektir. Ezoterik bilgelik ve ezoterik görüş bu nedenle karşılıklı yıkımın acısını çekerek farklı kalmak zorundadır. Filozofların kuralları öğrettiği –ama hakikate ulaştırılmamış– boş zaman sahibi beyefendi, eşitleştirici ayartmalara karşı rasyonel bir siyasi istikrar düzenini savunmalıdır. Bu rejimde, teorik bilgi, yurttaş pratikleri üzerindeki tehlikeli yan etkiler olmaksızın, kurumsal sığınak bulabilir. Strauss, filozofa böyle bir sağduyuyu yükleyen kendi öğretilerine uygun olarak, Soğuk Savaş döneminde –daha önce düşünülemez bir şekilde– bu görüşleri liberalizme bir katkı olarak tanımlama tavizini verir; her ne kadar bu liberalizm antik dönemdekilerin anladığı “orijinal anlamında” bir “serbestlik (*liberality*)”, “mükemmelliğin” başka bir adı olsa da.²⁷ 1968’in kampüsteki olağanüstü koşullarında bile açıkça (ABD Başkanı) Richard Nixon’ı destekledi. Ama genel olarak Strauss resmî beylik laflar ve partizan beyanlardan çekindi; bunlar öğretmenin değil öğretinin işiydi.

Strauss’un geçmişte yaptığı yolculuğun gizli kutup yıldızı Nietzsche idi; Nietzsche, felsefe sonsuz hakikatin peşinde koşmaktansa insanın varlığını rahatlatmaya girişerek Hobbes’a uygun olmaktan vazgeçince ve toplumsal biçimler doğa düzeninden kopmuş hale gelince, içine düştüğü modernitenin krizinin derinliğini bütününü kavradığına inandığı tek modern düşünürdü.²⁸ Oakeshott için buna denk olan otorite Burckhardt idi. Tipik olarak, Oakeshott bu ikiliyi İsviçreli kâhinin lehine olacak bir şekilde karşılaştırmayı tercih etti; Burckhardt’ı, Nietzsche’nin kitle toplumundan nefret etmesi ve demokrasiyi aşağılamasını paylaşan ama onlara karşı “dengesiz ve patolojik bir hassasiyetten” çok soğuk bir temkinlilik gösteren ve çağlar için herhangi bir çare önermeye de tenezzül etmeyen bir arkadaş

27 *Liberalism Ancient and Modern*, New York, 1968, s. vii, 28.

28 Bkz. “The Three Waves of Modernity”, *Political Philosophy: Ten Essays by Leo Strauss* içinde Hilail Gildin (der.), New York, 1989, s. 95 ve devamı; “Note on the Plan of Nietzsche’s Beyond Good and Evil” (1973), *Studies in Platonic Political Philosophy* içinde Thomas Pangle (der.), Chicago, 1983, s. 174-191.

olarak görüyordu.²⁹ Bunlar aslında büyük oranda farazi meziyetlerdi: Burckhardt'ın kin dolu antisemitizmi ve genelde kaçık olan politik gevezeliğine Nietzsche'de rastlanmaz.³⁰ Oakeshott'un bu yıllardaki çabası da gerçekleştirmek istediği karşıt (örneği) başaramamıştır. Savaş onu bir milliyetçi, savaş sonrası seçim ise etrafı telaşa veren biri haline getirmiştir. Daha önceki resmî açıklamalarını unutarak, şimdi "Britanya Muhafazakârlığı ile kıtasal politikanın kavramları arasında hiçbir ortak yön (ortaklık) yoktur. Britanya politikası hakkındaki bu türden gevşek (güçsüz) konuşmalar sadece bir gerçek dışılık sisi yayıyor" demektedir.³¹ İşçi Partisi ise başka bir konuydu. Son Alman deneyimi, iktidara bir *askerî darbe* ile gelmemesiyle ilk başta gözlemcileri yanıltmış olsa da, uğursuz cesareti fazlasıyla ilgiye değerdi. Ama "iktidara gelmiş tiranlık, arzulu köleler dışında karakterini sonsuza kadar gizleyemez" ve şimdi (1947) "İşçi Partisi'nin despotik olmak için bir *dürtüsü*, bunun için *araçlara* sahip olduğu ve despotik olma *niyeti* olduğu" açıktır. Aslında Oakeshott zaten "güçle değil ama dalavere ile bir tekparti sistemi kurma konusunda düpedüz bir entrika olduğunu ve bu entrikanın kölelik ve tek-parti sisteminden ayrılamaz olduğunu" fark edebilmişti.³² Strauss ise muhtemelen böyle bir dar kafalı eleştiriyi, aşırı heyecanlı bulurdu.

Ama Burckhardtçı bakış açısı hâlâ, kendine has rengiyle de olsa, Nietzscheci bakış açısına yakın bir konum üretir. Strauss için modern siyasi demokrasi insanların doğa içindeki kalıcı bir sınıflandırması olarak eşitsizliğin reddedilmesine dayanırken, Oakeshott için bu eşitsizlik tarihsel bir farklılaşmanın ürünüydü. Geç Orta Çağlarda, Burckhardt'ın gösterdiği yeni bir karakter ortaya çıktı, *uomo singulare*: cemaatin zincirlerinden kurtulmuş, kendi yaşam tarzını seçme yeteneğine sahip özerk ahlâkî bir birey. Bu tür bireyselliğin yayılması, Avrupa ta-

29 "The Detached Vision", *Encounter*, Haziran 1954, s. 69-74.

30 Örneğin bkz. *Jakob Burckhardts Briefe an seinen Freund Friedrich von Preen 1864-1893*, Stuttgart ve Berlin, 1922, s. 137, 189, 203.

31 "Contemporary British Politics", *The Cambridge Journal*, I, 1947-48, s. 479-480 – anahtar bir metin.

32 "Contemporary British Politics", s. 485, 483.

rihinin en önemli olayı, giderek kendi özgürlüklerini dile getiren kurumların oluşmasına yol açtı. Bunlar zirvelerine, İngiltere’de geç 18. ve erken 19. yüzyıllarda ortaya çıkan parlamenter hükümetle ulaşılar. Ama geleneksel cemaatlerin olumlu yönde çözümleri aynı zamanda karşıt yönde tehlikeli birçok engeli de ortaya çıkardı. Oakeshott bunları bireysel beceriksizler diye adlandırdı – kişisel bağımsızlığın sorumluluğunu kabul etmek istemedikleri için yeni koşulların gerisinde kalanların hepsi, “kıskançlık, çekememezlik ve güceniklikten” deliye dönmüş ahlâkî ve toplumsal başarısızlıklar sürüşü.³³ 19. yüzyılın sonları ile birlikte bu aşağı sınıf kitlesi acil bir değişiklik için bastırdı: “parlamenter” hükümetin kendiliğinden “halk hükümetine” dönüşmesi, ki “bu (hükümetin) ilk büyük girişimi yetişkinlere genel oy hakkının verilmesi idi.” Çünkü diye devam eder Oakeshott, “kitle insanın” gücü sayısından gelir, bu güç hükümet üzerindeki etkisini “oy” aracılığıyla gösterebilir – yani, “sırf sayıların gücüne” dayanan bir rejim.³⁴ Modern demokrasi bu anlamda Strauss’un düşündüğü gibi doğal yetenekler hiyerarşisine değil, varoluşsal tercihlere karşı çıktı. Çünkü diye açıklar Oakeshott, genel oyun arkasındaki anti-birey düşünsel değil ahlâkî bir yetersizlik tarafından belirlenmişti.”³⁵

Buradaki ince fark bu iki düşünürün felsefenin işiyle ilgili anlayışları tarafından yeniden üretilir. Her iki düşünür için de felsefenin işi insan aklının en yüce uğraşdır ve o kadar radikal şekilde uzlaşmazdır ki, asla, felsefenin acımasız hakikat arayışının yıkmak zorunda olduğu alışılmış bir istikrara ihtiyaç duyan siyasetle doğrudan ilişkiye girmez. Çünkü Oakeshott’un formülünde felsefe, “ön varsayım, ön koşul, engelleme veya düzeltmeler olmayan bir deneyimdir” – Burke’ü irkiltecek bir deyim.³⁶ Siyaset pratiği ise, aksine, teori olarak felsefenin ön-

33 “The Masses in Representative Democracy” (1957), A. Hunold (ed.), *Freedom and Serfdom: An Anthology of Western Thought* içinde, Dordrecht, 1961, s. 152-160 – şimdi *Rationalism in Politics*’in genişletilmiş baskısı içinde bulabileceğimiz (Timothy Fuller [der.], Indianapolis, 1991) bir makale.

34 “The Masses in Representative Democracy”, s. 166.

35 A.g.e., s. 168.

36 *Experience and its Modes*, Cambridge 1933, s. 2.

ceden dışladığı dört koşulla zorunlu olarak iç içedir. Strauss, “Felsefe toplumun içinde nefes aldığı unsurları ortadan kaldırma girişimidir ve bu nedenle toplumu *tehlikeye sokar*” diye yazar.³⁷ Oakeshott ise bilakis daha açık sözlüdür: “Felsefe hayatın zenginleştirilmesi değil, hayatın reddedilmesidir.... Tam bir tutarlı deneyim dünyası yaratma girişiminde belki de çürümüş, hatta ahlâken bozulmuş bir şey vardır; çünkü böyle bir arayış bizim şu an için iyi ya da kötü denilebilecek her şeyden, değer verilecek ya da değersiz diye reddedilecek her şeyden vazgeçmemizi gerektirir.”³⁸ Ama her birinin pathosunda ortak olan iki uç arasındaki –bir skandal metafiziği ve bir gelenek pragmatigi– gerginlik farklı çözümlere kavuşur. Strauss için felsefi bilgi kendisini umuma açmaz, ama belki medeni yaşamın biçimini uzaktan şekillendirir; içrek ve dışsal olan hakikat arasındaki engeller korunduğu sürece. Ama Oakeshott için felsefe ve siyaset kategorik olarak ayrıdır. Siyaset, doğası gereği “zihinsel basitlik, gerçek olmayan sadakatler, hayali hedefler, yanlış önemliliklerle” ilgili olan ikinci-derece bir etkinliktir.³⁹ Ancak öte yandan siyaset, belirli siyasi projelerin değeri hakkında bile bizi aydınlatamayacak felsefenin sağladığı ilerlemeye karşı bir kanıttır.⁴⁰ Aslında felsefenin belki böyle bir şey yapabileceği inancı, bütün pratik yanılsamaların en kötüsüne yol açabilir: kurumsal biçimlerin geleneksel büyümenin ürünü olmaksızın çok akıllı tasarımlara tabi olduğu anlayışına. Bu “siyasette rasyonalizmin” karakteristik aptallığı idi.⁴¹

Yollar burada kaçınılmaz olarak ayrıldı. Oakeshott’un vazgeçtiği şey Strauss’un ideali olarak kaldı: bu şey Sokrates’ten Cicero’ya devam eden çizginin hedefi olan iyi yönetilen site (şehir) için bilinçli bir öngörüdür. Strauss bunu “Klasik siya-

37 “On a Forgotten Kind of Writing” (1954), *What Is Political Philosophy?*, Chicago, 1964, s. 221 [Türkçesi: *Politika Felsefesi Nedir?*, çev. Solmaz Zelyüt, Paradigma, İstanbul, 2000].

38 *Experience and its Modes*, s. 355-356.

39 “The Claims of Politics”, *Scrutiny*, VIII, 1939-1940, s. 148.

40 “Political Education” (1951), *Rationalism in Politics* içinde, s. 132.

41 Bu merkezî tema için, *Rationalism in Politics*’e adını veren ana makaleye bakınız, s. 1-36.

si rasyonalizm” diye tanımlayıp takdir eder ve nedeni ne olursa olsun bundan vazgeçtiği için Burke’ü kınar.⁴² Bu karşıt reçetelerin arkasında birbirine zıt entelektüel kalkış noktaları yatar: normatif kökenler geç Ortaçağ ve antik dünyalarda yer alır. Bu keskin bir bölünmeydi. Oakeshott polis’i modern hükümetle alakasız diye reddedebilirdi: Strauss pogromu Orta Çağların bir simgesi olarak görür.⁴³ Ama tarihsel bakış açılarındaki bu temel farkın ötesinde, bu ayrılıktaki vurgu farkının çağdaş bir nedeni de vardı. Oakeshott’un ne kadar bölük pörçük de olsa herhangi bir “siyasi mühendislik” fikrini ancak zorlayıcı ve beyhude olabilecek kötü bir rüya diye reddetmesindeki tuhaf hararet, İşçi Partisi yönetiminin trajedisi ve İşçi Partisi planlaması hakkındaki konuşmalardan kaynaklanmaktadır. Bunlar Chicago’da Londra’da olduğundan daha az acil kaygılardı.

Ama bu kaygılar, Londra’da özel olarak ekonomik planlamayı ve genel olarak da toplumsal “inşacılığı” suçlama konusunda Oakeshott’u önceleyen düşünür tarafından açıklanacaktı. Hayek LSE’ye (London School of Economics) 1931’de geldi. Avusturya’daki entelektüel geçmişi Strauss, Oakeshott ya da Schmitt’ten epey farklıydı: tamamen seküler, olumlu yönde liberal, duyuları ve deneyimleri aşan herhangi bir durumun ığvasına asla kapılmayan – Mach onun ilk felsefi büyük tutkusuydu. Siyasi akıl hocası, sosyalist bir ekonominin gerçekten mümkün olmadığını iddia etmesi ve serbest pazar kapitalizminin saf bir modelinin tavizsiz bir savunması ile ünlü Ludwig von Mises idi. Yirmilerin Almanca konuşan dünyasında klasik liberalizmin Mises’den daha açık sözlü bir savunucusu yoktu. Ancak olduğu haliyle sosyal demokrat bir Sol ile dinî Sağ arasındaki çatışma tarafından belirlenen Avusturya siyasi sahnesi, böyle bir görüşe çok az bir alan bırakıyordu. Mises’in bu konuda bir tereddütü yoktu. İşçi hareketine karşı mücadelede otoriter bir yönetime gerek duyulabilirdi. Sınırın ötesine bakan Mi-

42 *Natural Right and History*, Chicago, 1953, s. 311-314 ve devamı [Türkçesi: *Doğal Hak ve Tarih*, çev. Murat Erşen, Say, İstanbul, 2011].

43 Bkz Oakeshott, “The Masses in Representative Democracy”, s. 156; Strauss, “Preface to the English Translation” of *Spinoza’s Critique of Religion*, New York, 1965, s. 3.

ses Mussolini'nin meziyetlerini görebilirdi: kara gömlekliler şimdilik Avrupa uygarlığını özel mülkiyet ilkesi için kurtarmışlardı – “Faşizmin böylece kazandığı erdem tarihte sonsuza kadar yaşayacaktır.”⁴⁴ Avusturya'yı yirmilerin sonlarında yöneten Monsenyör Seipel'in danışmanı olan Mises, Dollfuss'un dinî diktatörlüğünü kuran 1934'teki bastırmanın suçunu, İtalya ile ittifakına karşı çıkan Sosyal Demokratların ahmaklığına yükleyerek, onun 30'larda Avusturya işçi sınıfını ezmesini onaylar.⁴⁵

Hayek, kendi enerjisini sosyalist ekonomik hesaplamalara karşı argümanların peşinde koşmaya ve Keynes'e karşı Avusturya iş çevrelerine dair kendi teorisini müdafaa etmeye ayırdığı bu dönemde, Mises ile yakın ilişkidir. Dollfuss rejimi ile ilgili hiçbir kayda geçmiş görüşü –kesinlikle Avusturya-Faşizmine karşı hiçbir protestosu– yoktur ama Mises'in Avusturya faşizmine karşı tutumunu büyük ihtimalle paylaşmaktadır. Her durumda, İkinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra ikisinin siyasi müdahaleleri arasında çarpıcı bir benzerlik olacaktır. Cambridge'e taşınarak kurtarılan Hayek, 1944'te totaliter kolektif planlama mantığına karşı ateşli bir alarm çığılığı yayımlar – *Kölelik Yolu*, onu meşhur eder. Kitabın önde gelen temalarından biri, daha sonraki buluşma ihtimalleri ne olursa olsun, özellikle Alman kökenli kötücül ürünler olarak sosyalizm ve Nazizm arasındaki temel devamlılıktır.⁴⁶ Bu kesinlikle Mises'in, bir ay sonra Amerika'da tamamlanan *Omnipotent Government* adlı kitabının, dört yıl önce Anschluss'dan hemen sonra İsviçre'de yazılan el yazmasına dayanan, daha geniş bir ölçekte geliştirilmiş olan argümanıdır. Almanya'nın toptan suçlu haline getirilmesinin motifi burada su yüzüne çıkar, çok açık biçimde Avusturya'nın Heimwehr⁴⁷ günlerinde “Hitler'e ciddi biçimde direnmiş Avrupa kıtasındaki tek halk” diye yüceltilmesine hizmet ederek.⁴⁸

44 *Liberalismus*, Jena 1927, s. 45; İngilizce baskısı, *Liberalism: A Socio-Economic Exposition*, Kansas City 1962, s. 51.

45 *Erinnerungen von Ludwig v. Mises* (Margit v. Mises'in önsözü ve Friedrich v. Hayek'in sunuşuyla), Stuttgart ve New York, 1978, s. 51, 89-90.

46 *The Road to Serfdom*, Londra, 1944, s. 16-17, 124-134 vesaire [Türkçesi: *Kölelik Yolu*, çev. Atilla Yayla ve Yıldırım Aysan, Liberte, Ankara, 2015].

47 Ülke Muhafızları adlı Faşist milis gücü – ç.n.

48 *Erinnerungen*, s. 91.

Bu, *Kölelik Yolu* kitabında kendi ülkesinden⁴⁹ hiç bahsetmeyen Hayek'in ileri süreceği bir iddia değildi. İtirazı İngiliz siyasi tartışmasının kurallarını hedef alıyordu. Bu iddia Muhafazakâr Parti'de hazır bir yankı buldu ve belki de Churcill'in İşçi Partisi'nin gelecek seçimleri kazanması durumunda bir Britanya Gestaposu olacağı tahmininde bulunmasını kışkırttı. Ama bu karşı çıkışın şiddeti Attlee hükümeti onun reçetesine uymayınca, savaş-sonrası düşünce ikliminde bir şekilde Hayek'i izole etti. Yine de, Hayek İşçi Partisi çevrelerinde ne kadar sevilmesine de, onun müdahalesinin ona direnmeye kalkışanlar tarafından giderek daha fazla onurlandırılması beklenebilirdi. Ancak, *Kölelik Yolu*'nu, doktriner rasyonalizmin örneklerinden biri, planlamaya karşı çıkma planından başka bir şey değil diye reddeden Oakeshott, onlar arasında değildi.⁵⁰ Bu atmosferin cesaretini kırmasından sonra Hayek 1950'de, Oakeshott LSE'ye yerleşirken, ABD'ye hareket etti.

Hayek Chicago'da zamanla savaş sonrası Sağ'ın saflarından çıkacak en tutkulu ve tam sentez haline gelen bir toplumsal ve siyasi teorinin geliştirilmesi için, daha teknik ekonomik çalışmalarını bir tarafa bıraktı. Bu teorinin temalarından birçoğunun tohumları –hukukun üstünlüğünün aşırı önemi, toplumsal eşitsizliğin gerekliliği, düşünce ürünü olmayan geleneklerin fonksiyonu, aylak sınıfın değeri– kampüsün öte yakasında Strauss tarafından ekilmişti. Ancak bu düşünürlerden hiçbiri, çalışmalarında asla ötekine referans vermedi. Kaprisli bir çatışma mı yoksa entelektüel ilgisizlik mi bu sessizliği dikte etmişti? Durum ne olursa olsun, aralarındaki bakış açısına dair örtülü gerginlikler zamanı gelince ifadesini bulacaktı. Öte yandan Schmitt hiçbir zaman Hayek'in düşünme biçimine uzak değildi; sofistliği Almanya'da hukukun üstünlüğünün yıkılmasına yardımcı olan usta bir hukukçunun başlıca örneği olan, ama öte yandan egemenliğin doğasını ve parti mantığını kesin biçimde tanımlayışı her durumda kabul edilmek zorunda olan bir siyaset teorisyeni olarak.⁵¹

49 Avusturya – ç.n.

50 *Rationalism in Politics*, s. 21.

51 Bkz. *The Road to Serfdom*, s. 59, 139; *The Constitution of Liberty*, Chicago, 1960, s. 485 [Türkçesi: *Özgürlüğün Anayasası*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya,

Ama Hayek'in Oakeshott'la ilişkisi, bu iki düşünürü de anlama konusundaki en önemli noktadır. Hayek, *Rationalism in Politics*'den (1962) önce yayımlanan *Özgürlüğün Anayasası*'nda (1960), özgürlük hakkında, radikal olarak birbirine zıt sonucu olan iki entelektüel çizgiyi ayırt eder. İlki ampirisisttir; asıl olarak Hume, Smith ve Ferguson'dan gelen, Burke ve Tucker'ın desteklediği Britanya geleneği, siyasi gelişmeyi bir pazar ekonomisinin çalışmasıyla ya da örf ve âdet hukukunun (common law) evrimi ile karşılaştırılabilir olan kurumsal gelişmenin zorunlu süreci olarak anlayan çizgi. İkincisi ise rasyonalistti, tipik Fransız soyağacı, Descartes'dan gelip Condorcet aracılığıyla Comte'a uzanan, bir sürü modern takipçisi ile toplumsal kurumları politetik mühendislik ruhuna uygun bir biçimde önceden tasarlanmış bir inşaya (yapılandırmaya) uygun gören çizgi. Sadece ilk çizgi gerçek özgürlüğe yol açtı, ikincisi ise kaçınılmaz olarak özgürlüğü yok etti. Bu noktaya kadar bu ayrımın tamamen Oakeshott'un ayrımına benzer görünüyor. Ama Hayek'in değerlendirmesine göre, Hobbes, mükemmel siyasi rasyonalist rolünü üstlenirken –ulusal karakterden çıkmış bir zihin, sonradan hukuki pozitivistizmin ölümcül yanılgıları halini alacak şeyin atası– Locke özgün (otantik) özgürlük geleneği için merkezî hale gelir.⁵²

Toplumsal inşaçılık hakiki liberalizme yönelik tek tehdit değildi: Hakiki liberalizm başka bir çevreden gelen potansiyel tehditlerle de karşı karşıyaydı – modern demokrasinin doğuşu. Hayek, kanun önünde eşitliğin doğal olarak kanun yapma konusunda da eşitliğe yol açar görünebileceğini belirtiyordu. Ama her ikisi gerçekte mutlak biçimde farklı ilkelerdi ve ikincisi ilkinin geçersiz kılabilirdi. Çünkü halk egemenliği fikri, vaaz edici kamu hukukunun –yasama çoğunluğunun istediği gibi dikte edeceği şey– özel örf ve âdet hukukunun kalıtsal meziyetlerini hükümsüz kılabilirdi ve böylece liberal bir düzenin bireysel

Liberte, Ankara, 2013]; *Law, Legislation and Liberty*, cilt I; *Rules and Order*, Londra, 1973, s. 71, 139; cilt II, *The Mirage of Social Justice*, Londra, 1976, s. 144, 167; cilt III; *The Political Order of a Free People*, Londra, 1979, s. 125, 192, 194 [Türkçesi: *Hukuk, Yasama ve Özgürlük*, çev. Mehmet Öz ve Mustafa Erdoğan, İş Bankası, İstanbul, 2012].

52 *The Constitution of Liberty*, s. 54-62 ve devamı, 170-471.

mülkiyet ve bireyin etrafına yerleştirdiği çığnenemez sınırları ihlal edeceği varsayımını içeriyordu. Hayek, bu anlamda genel oy hakkını tanımayan ama hukukun üstünlüğüne saygı gösteren bir otoriter rejimin, özgürlüğün, ekonomik müdahale veya toplumsal yeniden dağıtımın ayartmalarına açık bir demokratik rejimden daha iyi bir koruyucusu olabileceğine dikkat çekti. Şimdiye kadar, her durumda, demokrasi değişimin en barışçı biçimi ve kitleleri daha da olgunlaştırmak için eğitmenin en iyi aracı olarak meşrulaştırılabildi.⁵³ Ama bunlar, demokrasiyi kendi başına bir değer yapmayan teknik ve geçici faydalardı.

On yıl sonra Hayek daha da kötümserdi. *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* kitabı, kendisinin siyasi fikirlerinin hak ettiği desteği bulamadığı ve ülkesinde, Batı dünyasında “egemen olan liberal demokratik kurumlar modelinin, zorunlu olarak özgür bir toplumun kendiliğinden düzenini, tedrici olarak totaliter bir sisteme dönüştüreceği”⁵⁴ fikrini kabul ettiremediğini itiraf ederek başlar. Hayek’in Schmitt’in zamanında başka gözlemcilerden daha iyi anladığını –ama aynı zamanda teşvik ettiğini– belirttiği bu ölümcül eğilimden kaçınmak için, üç hakikatin acilen anlaşılması gerekiyordu. İlki, kendiliğinden bir düzen ile bilinçli bir organizasyon arasındaki temel farklılığı ya da Hayek’in şimdi ifade ettiği şekliyle bir *kozmos* ile bir *taxis* arasındaki, bireysel aktörlerin içinde farklı amaçlarının peşinden koştuğu, sadece ortak prosedürel kurallar tarafından düzenlenen bilinçli olmayan ama tutarlı bir ilişkiler ağı ile temel kolektif amaçları gerçekleştirmek isteyen, isteme dayalı bir girişim arasındaki temel fark. Hukukun üstünlüğü ancak hükümetin yapısı bu ikisinin ilkeli bir biçimde ayrılmasını yansıttığı sürece korunabilirdi. Bu ayrım, özgür bir toplumda pazar ekonomisinin koşulu olarak ilkinin devam ettirilmesine mutlak öncelik verilmesi ve ikincisinin kamu çıkarına kesinlikle sınırlı, bağımlı fonksiyonlara hapsedilmesiyle olur. Şimdi ki bütün demokrasiler, makroekonomik idarenin haksız müdahaleleri ve farazi bir “toplumsal adalet” –anlamı olmayan

53 *The Constitution of Liberty*, s. 103 ve devamı.

54 *Law, Legislation and Liberty*, cilt I; *Rules and Order*, s. 2.

bir kavram– adına, bir refah devletinin inşasıyla, *taxis*'in *kozmos*'un kendine özgü alanını pervasızca ihlal etmesine izin vererek, bu gereklilikleri birbirine karıştırdılar. Çünkü pazarın kendiliğinden düzeni sadece eşitliği engellemez, aynı zamanda zorunlu olarak hak edilen şeyin elde edilmesini de reddeder: Pazarda başarı inkâr edilemez biçimde çoğunlukla sadece şansa bağlıdır.⁵⁵ Bu yüzden, pazarın yarattığı toplumsal hiyerarşi, Strauss'unakinin aksine, doğası gereği bir kültürel derecelendirmeye dayanmaz. Hayek bunun yaygın biçimde açıklanmayacak kadar rahatsız edici bir hakikat olduğunu itiraf eder ve –şimdi Strauus'u hatırlatan bir hareketle– her şeye rağmen, dinin, şans yaver gitmediği için hayal kırıklığına uğrayanların yaratacağı tehlikelere karşı toplumsal bütünlüğü garanti etmek için gerekli bir emzik olabileceği sonucuna varır.

Ancak bu tür bireysel teselliler(in) gereği ne olursa olsun, pazarın kozmosu için genel bir rasyonel vardı. Bu, rakip ekonomik pratikler arasındaki tarihsel rekabetin evrimsel sonucudur ki, bu sonuç değerini, üretimin ve bu üretimin garanti ettiği nüfusun genel artışının üstünlüğünde kanıtlamıştır.⁵⁶ Burada Hayek'in doktrini belirleyici bir faydacı dönüş yapar. Arzulanan bir düzenin mihenk taşı (ölçütü) felsefi hakikat değil, pratik refaktır. Kendi açısından, bu mükemmel şekilde tutarlı bir sonuçtur. Ama bu teori hâlâ, övdüğü kendiliğinden toplumsal mekanizmaların açık kurumsal sonuçları bakımından garip bir zorlukla karşı karşıyadır. Çünkü refah devletinin amansız gibi görünen büyümesi ile birlikte, *taxis* ile *kozmos* arasındaki ayrımın sürekli aşınması, bizzat en üst düzeyde bir evrimsel süreç değil miydi? Refah devletinin büyümesinin durdurulması, Hayek'in yeni reçetelerine göre, devlet yapısının köklü biçimde yeniden tasarlanmasını gerektiriyordu. Aslında, onun şimdi önerdiği şey, bilinen bütün yasama meclislerinin farklı yetkileri ve apayrı seçmenleri olan iki yeni meclis olacak şekilde (iki ayrı ontolojik düzen türüne denk düşmek üzere) parçalan-

55 *Law, Legislation and Liberty*, cilt II; *The Mirage of Social Justice*, s. 74.

56 Nüfus artışının önemi için Bkz. *The Fatal Conceit*, Londra, 1988, s. 120 ve sonrası; dinin fonksiyonel rolü için, s. 135-140, 157.

masından başka bir şey değildi. Hukukun üstünlüğünün koruyucusu olan, daha güçlü olan meclis, 45 yaşından aşağı olan herkesi seçmen kütüğünden dışarı atıyordu.⁵⁷ Bu, taraftarlarının da fark edebileceği gibi, tam da teorisinin yok etmeye giriştiği inşacılığın şiddetli bir saldırısıydı. Hayek bunu umursamadı. Bu, *nomos* ya da özgürlük hukukunu, halk egemenliği mantığından korumanın bedeliydi. Özgürlüğün tek garantisi olan – rıza, onay yetkisine değil, yasanın gücüne dayanan– sınırlı hükümeti sağlayabilmek için, meclislerden genel müdahale güçleri alınmalıydı. Hayek, doğru formülün demokrasi olmadan demarşı olduğunu açıkladı.⁵⁸

Hukuk, Yasama ve Özgürlük'ün ilk cildinin yayımlanmasından iki yıl sonra Oakeshott, kendi doruk noktası olan çalışması, *On Human Conduct*'ı yayımladı. Kitabın lider teması, prosedürel kurallarla yürütülen “sivil birlik” (*civil association*) fikri ile asli (*substantive*) hedeflere ulaşmaya adanmış “girişimci ortaklık” (*enterprise association*) arasında yapılması gereken temel ayrımla ilgiliydi. İlkinin korumaya uğraşmak şeklinde anlaşılan bir hükümet “nomokrasi”,⁵⁹ ikincisini gerçekleştirmeye uğraşmak şeklinde anlaşılan hükümet ise “teleokrasi”ydi. Bu ikilik ile Hayek'in ikiliği arasında yakın bir uyuşma vardı. Hayek (derslerde geliştirilen ve yazılı olarak ilk kez 1967'de Geoffrey Howe'un anılmasında kullanılan) Oakeshott'un ikilisinin farkındaydı ve kendisine özgü biçimde bunu kabul etti.⁶⁰ Ama bu nezaketine karşılık alamadı. Anma yazısını yazarlar Oakeshott'un efsunlu karakterini vurguladılar, ama meziyetleri arasında entelektüel konularda öne çıkan bir âlicenaplık yoktu. Ama, bununla beraber, onun ikili yapısı, Hayek'inkinden iki

57 *Law, Legislation and Liberty*, cilt III, s. 112-114.

58 *A.g.e.*, s. 40.

59 Yasaların hükümeti – ç.n.

60 Bkz. Hayek, “The Confusion of Language in Political Thought” (1967), *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* içinde, Londra, 1978, s. 89. Oakeshott terimlerini kamuoyuna ilk kez Bow Grubunun “Yarının Toryciliği” üzerine makalelerinin bir derlemesi olan *The Conservative Opportunity*'den olumlu bir şekilde söz ederken sunmuş görünüyor. *New Society*, 15 Temmuz 1965, s. 26-27.

asıl farklılık ile ayrılıyordu. Oakeshott kamusal olanın girişimci ortaklığa üstünlüğünü, kendiliğinden ekonomik ilerlemenin zorunlu siyasi biçimi olarak, herhangi bir evrimci temelde, bir hükümet kavramlaştırması olarak koymaz. Aksine, yine belirli bir tarih çizer, modern Avrupa devletinin doğuşunu, başından beri –Ortaçağ terimleri ile– birbirine karşıt *societas* ve *universitas* ideallerine doğru (hukuksal veya yönetsel kurallara göre tasarlanan yönetim) sürüklenmesi olarak sunar.

Bu iki eğilimin her biri gizli bir mantığa tabi olmaksızın bir dizi olumsuzluktan türetilmiştir. Ama başından beri aynı anda var olmalarına rağmen, yapısal olarak uzlaşmazdılar. Devlet ya bir sivil birlik biçimini ya da yönetsel girişim biçimini alabilirdi ama bunların ikisinin meşru bir kombinasyonu olamazdı.⁶¹ Başka bir deyişle, Oakeshott'un ikilemi görünüşte daha rastgele bir çıkış noktasına sahip olsa da, Avrupa tarihinin görece beklenmedik bir konjonktürü içinde, bu ikilem gerçekte Hayek'in ikileminden daha fazla mutlak (absolute) –hatta fanatik– bir güç kazanır. *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* sıkı biçimde kısıtlanmış da olsa *taxis*'in liberal devlet tarafından zorunlu bir uygulamasına izin verirken, *On Human Conduct*'ta *societas* ve *universitas*'ın antitezi amansızdır.

Oakeshott, ölçülebilir görevleri yerine getiren hükümet fikrinin arkasında, “kısa süre önce bir kölelik dilinden kurtulan ve en kötü güncel aromalarından biri şu vahşi ifade, ‘toplumsal tercih’⁶² olan başka bir dilin kokusu tarafından geri püskürtülmeyi göze alamayan ayaktakımının” yattığını yazar. Özgür bireyselliğin gururu üzerine kurulu sivil birlik olarak hükümet, kolektif amacı kategorik olarak dışladı.

Ama eğer böyleyse, sivil birlik anlaşmasının motivasyonu neydi? Hayek'in “makul üretkenlik etiği”nden başka bir şey olmayan yanıtı, başlangıçta öngörülmüş ve reddedilmişti: Oakeshott'a göre, *societas*'ın maddi isteklerin tatmini bakımından meşrulaştırılması, “bütün yanlış anlamaların en üzücüsü” ola-

61 İki biçim “birbirlerine uzlaşmaz şekilde karşıdır” – “birbirlerini reddederler”: *On Human Conduct*, Oxford, 1975, s. 319, 323.

62 *On Human Conduct*, s. 303, 87.

rak kınanmalıdır.⁶³ Aslında bu, Bacon'ın doğayı sırlarını ortaya dökmeye zorlama şeklindeki meşum rüyasından bu yana, tipik olarak teleokratik projektörleri harekete geçiren türden bir kaygıydı. Oakeshott asla böyle bir belagatle ifade etmemiş olsa da, Strauss'un teknolojinin doğal dünya üzerinde teknolojik egemenlik kurulmasına düşmanlığı ile aynı fikirdeydi.⁶⁴ Bu onları, sonuna kadar ılımlı ekolojik argümanlara bile direnmeye devam eden Hayek'ten ayıran temel ayrım çizgisiydi. Ama Strauss'un filozofların koruyucu kalkanı olarak, en iyi rejim için alternatif gerekçesi de Oakeshott'un elindeki bir şey değildi. Kendi koşulları içinde, akut bir meşrulaştırma sorunu ile başbaşa kaldı. Çünkü eğer bireysel aktörlerin ortaklığının herhangi bir amacı yoksa, neden herhangi bir şekilde bir kamu otoritesini kabul etsinler ki? Oakeshott'un kurgusunda hedefleri olmayan hükümet, *etat gratituit'e* (özgür devlet) çok benzeyen bir sonuç verir. Oakeshott'un –gideceği bir liman olmadan sürekli denizde dolaşan bir gemi–⁶⁵ şeklindeki meşhur politika imgesi, buna çok uygundur. Çünkü o zaman, ilk olarak, neden herhangi bir yolcu gemiye binsin ki?

Oakeshott, *On Human Conduct*'ta soruyu, biçimsel olarak daha geliştirilmiş ama gerçekte daha abartılı başka bir analogi ile yanıtlamaya çalıştı. Sivil bir ortaklığa üyelik, giriş tümüyle araçsal olmayan bir şeydir. Ama araçsal olmayan bir pratik, –başka (gizli) amaçlar için değil, kendisi için yapılmış hareketler– ahlâkî davranışın tanımıydı.⁶⁶ Buradan bakılınca sivil durum için her türlü ahlâkî savunuyu reddetmiş olan Oakeshott sanki irade-siz devletine bir etik temel verecekmiş gibi görünür. Ama bu bir yanılsama olur. Çünkü Oakeshott'un devam

63 "John Locke", s. 73; "Talking Politics", *National Review*, 5 Aralık 1975, s. 1427, şimdi *Rationalism in Politics and Other Essays* adıyla derleme olarak yayımlanmıştır, Indianapolis, 1991, s. 457.

64 Oakeshott için bkz. *On Human Conduct*, s. 288-292; Strauss için şurada yazdığı girişe bkz. *The City and Man*, Chicago, 1964.

65 "Öyleyse, siyasi etkinliği içinde insan sınırsız ve dipsiz bir denizde yol alır; ne sığınacak bir liman ne de demir atacak bir zemin, ne başlangıç noktası ne de belirlenmiş bir varış yeri vardır" ne de hatta "saptanabilir bir ilerleme aşaması": *Rationalism in Politics*, s. 127, 133.

66 *On Human Conduct*, s. 62-64, 122-124.

edip bir ahlâkîlik olarak tanımladığı şey, davranışın “konuşma dilindeki ifadesidir”; farklı konuşmacılar tarafından farklı beceriler ve sözel stillerle konuşulan bir dildeki. Başka bir deyişle sivil birlik aşlında erdemin dikte ettiği bir şey olmaktan çok, model olarak dili alan bir şeydir.

Bu hareketin bir mantığı vardı. Bilinçli tasarıma karşı kendiliğinden gelişmenin ürünü olan toplumsal kurumların faydalı olacağını, genel bir teorik tez olarak ilk ortaya koyan kişi, Avusturya ekonomisinin kurucusu Carl Menger’di.⁶⁷ Menger pazarın erdemlerine örnek vermek için, pazarı, ikisi de eşit derecede planlanmamış olan başka iki insan icadı ile karşılaştırdı: yasa ve dil – ki bunların yavaş yavaş yükselişleri Alman romantik akademisyenliğinin iki büyük adının, Savigny ve Grimm’in ele aldığı temalardandı. Hayek ve Oakeshott’un –her biri kendi tarzında– yaptıkları şey, aynı akıl yürütmeyi devlete kadar genişletmekti – bu Menger’in de öngördüğü bir hareketti. Ama Hayek pazar ve örf-âdet hukukunu bir siyasi oluşum için kendi paradigmaları olarak kabul ederken, Oakeshott kolaylaştırıcı metafor olarak dili seçer. İki seçeneğin tamamen farklı mantıkları vardır. Ekonomik işlemler insan ihtiyaçlarını tatmin eder – pazar sadece faydaların takas yeri olarak var olur; yasal kurallar da toplumsal ihtiyaçları yansıtır ve düzenli olarak pratik sonuçları iyileştirmek için değiştirilirler. Bu arka plan benzetmelerden, aynı amaçlara cevap olarak, Hayekçi bir devlet biçiminde, makul bir “özgür halkın siyasi düzeni” kavramlaştırması çıkarılabilir. Ama dil genel olarak bilinçli (tasarlanmış) değişikliklere uygun değildir ve herkesin bildiği gibi fonksiyonu bakımından sadece araçsal olmaktan başka bir şeydir. Dil, egemenlik hakları elinden alınmış bir devlet için, çok daha radikal bir metafor sunar.

Öte yandan, elbette ahlâk için de uygun bir simge olmaz. 20. yüzyılın ikinci yarısı dili, insan ilişkilerini anlamada her amaca uyan bir anahtar (maymuncuk) olarak kullanmak isteyen birçok girişime tanık oldu; “dilbilimsel dönüş”, bu geç zamanlar-

67 *Gesammelte Werke*, Bd II, *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*, Tübingen 1969, s. 161-163 ve devamı.

da bile, asıl olarak sözcüklerle yaşayanlar için yıpranmış cazibesini hâlâ koruyor. Bu anlamda Oakeshott'un versiyonu Heidegger, Levi-Strauss, Wittgenstein, Lacan, Habermas, Derri-da veya değerlerininkinden daha fazla ya da az idrak sahibi değildir. Ama kendine özgü bir uslamlama (syllogism) biçimi vardır. Sivil birlik araçsal değildir; araçsal olmayan pratik ahlâkidir; ahlâk davranışın dilidir, dolayısıyla siyasi düzenin sivil ilişkinin dili olduğu düşünülebilir. Bu zorlama analogiler zincirindeki önemli kopukluk (elision) ikincisidir. Çünkü sadece kendisi için yapılan, ahlâktan çok daha tanıdık ve daha az belirsiz başka pratikler vardır – ve aslında bu (ikinci analogi) bütün yapıya örtük desteği veren şeydir. *On Human Conduct*'ın esası, estetikten alınan bir siyaset kavramlaştırmasıdır. Bu, Oakeshott, ahlâkî davranış veya sivil birliğin bir dil olduğu iddiasını örneklendirmek istediği her zaman ortaya çıkar: “değişik duyarlılık dereceleri ile” ama yine de hepsi “aynı yetenekle ilgili” birçok “flütçü tarafından çalınacak bir enstrüman”; ukalaca ya da gevşekçe, ustaca ya da körü körüne, “kötü eğitilenlerin kabaca, sadelikçilerin katı biçimde konuşabildikleri” bir dil; “ahlâkî tarzın uzmanlarını”, basmakalıp ahlâkî ifadenin sıkıcılığını gideren “etkileyici üslubun küçük ustalığından alınan zevke” sevk eden bir dil.⁶⁸ Kontrol edici imge, edebî zevk ya da müzik yeteneğinin imgesidir.

Politikayı, bir estetik performans vesilesi olarak görme biçiminin büyük bir tarihi vardır. Bu görme biçiminin en keskin eleştirisini, hoş bir ironi ile, Carl Schmitt yazdı. Schmitt, *Political Romanticism* (1919) kitabında, bu zorlamayı *Rationalism in Politics* (1962) yazarının görüşünde tespit etmiştir – aslında, bu görüş açısının meşhur sloganı haline gelen “sonsuz sohbet” olarak siyaset kavramının imhası için bulup çıkarmıştır.⁶⁹ Ama Oakeshott'un romantizmi paradoksal bir romantizmdir. Çünkü Hobbes'a biçimsel bir sadakatle sınırlı kalmaya devam eder. Sözde-estetik bir devlet anlayışı bir yana, “araçsal-olmayan” herhangi

68 *On Human Conduct*, s. 65-66, 121.

69 Bkz. *Politische Romantik*, Münih ve Leipzig, 1919, s. 129-130; İngilizce basım, *Political Romanticism*, Cambridge, Mass., 1986, s. 139.

bir devlet anlayışı için daha acayip bir otorite düşünmek zor olacaktır. Leviathan'da bireyler arasında yapılan sivil birlik anlaşması kesinlikle, ortak amaçları garanti altına almak için bir araçtır – güvenlik ve refah amaçları, “karşılıklı barış” ve “rahat (commodious) yaşama”. Ondan sonra bu ortaklığın kurduğu egemen otorite her türlü özel iddiayı, onun kendi başına yaşamasına izin vermek kaydıyla, kolektif çıkar adına engelleyebilir. “Ahlâkî iyi” topluluğu korurken, hiçbir yönetsel ayrıcalıktan yoksun değildir. Hobbes aslında monetaristlerin saçlarını diken diken edecek bir formülle, devlet harcamalarının ilkesel olarak hiçbir sınırı olmaması gerektiğini apaçık bir şekilde ilan etmiştir: “Devletler (commonwealths) hiçbir diyeti kaldırmaz.”⁷⁰ Cambridge akademisyenleri Strauss'un klasik metinleri kendi işine geldiği gibi (düzensiz) kullanmasından şikâyet etmeyi severler, ama hakkında söyleyecek çok az sözleri olan Oakeshott ile karşılaştırılırsa, Strauss özellikle filolojik bir sadakat gösterir metinlere.

Doğal olarak, Oakeshott'un kendi *societas* teorisi için neden en son akla gele(bile)cek destekçi olarak Hobbes'u seçtiği sorulacaktır. Yanıt Hobbes'un neyi dışladığında gizlidir. Hobbes'un şeyleri düzenleme biçiminde, haklara hiç yer yoktur. Bir kez egemen oluştuktan sonra, tebaaların sadece yükümlülükleri vardır. Aslında burada, rıza hakkında hiçbir riyakârlık yoktur: Sadece açık bir görev bildirimi vardır – sivil otoriteye itaat. Oakeshott'a cazip gelen şey buydu. “Saçma İnsan Hakları Beyannamesi icadını” ve “toplum denen şey hakkındaki saçma sapan konuşmaları” aşağılayan Oakeshott bir keresinde Amerikalı dinleyicilere söylediği gibi, hükümetlerin sadece, belirleme konusunda hiçbir yetkilerinin olmadığı hakları garanti altına almak için var olduğu ve öznelerin “rızalarının sadece bu güvenliği sağlamak için gerekli olan iktidar araçlarını meşrulaştırabildiği Bağımsızlık Bildirgesi'nin hayal mahsulü doktrinini” reddetmişti.⁷¹ Hobbesçu devletin meziyeti, tipik modern demokrasi iddialarına hiçbir yer (zemin) bırakmamasıydı.

70 Leviathan, II. Kısım, 24. Bölüm.

71 “Talking Politics”, s. 1424, 1427; *Rationalism in Politics and Other Essays*, s. 448, 450.

Ama hâlâ çözülmesi gereken bir zorluk vardı. Oakeshott, sivil birliğin koşullarına tam bağlılığın, bu koşulların herhangi bir şekilde onaylanmasına (böyle olursa onay geri çekilebilir de) bağlı olmadığında ısrar etti: Bu koşulsuz bir yükümlülüktür (taahhüttür). Ama Hobbes'un koyduğu şekilde, sivil otoriteye itaat adil davranışın kuralı ise, bu otoritenin çıkardığı herhangi bir yasanın da haliyle adalet olduğu anlamına gelmez mi? İşte burada Oakeshott'un *societasları* –amaçsız ve onaysız ortaklık– değerlendirmesindeki formalizm, rasyonalizmin aşırılıklarını onaylayabilecek kabul edilemez bir sonuca ulaşma riskine girdi. Bundan kaçınmak için, ona inandırıcı bir öz verecek başka bir ilke olmalıdır. Burada, Oakeshott'un, bunun dışında, savaştan bu yana çalışmalarında etkisi azalan, İngiliz Idealizmi konusundaki arka planı yardımına koşar. Oakeshott ihtiyaç duyduğu desteği Hegel'den zayıf bir yansımada bulur: yasa zamanın “eğitilmiş ahlâkî duyarlılığıyla” çatışmamalıdır.⁷² Oakeshott bir zamanlar Hobbes'(t)a yapılacak gerekli bir düzeltme için bir Rasyonel İdare teorisi aradığı yerde, şimdi sadece konsensüse dayalı bir *Sittlichkeit*'e –akla dayalı olmayan bir anlaşmaya– geri düşer. Tıpkı geçmişten gelen, yarı unutulmuş, rahatsız edici bir ziyaretçi gibi, Hegel *On Human Conduct*'ta hâlâ kabul görür, gelelim uygunsuz bir ziyaretçidir. Oakeshott'un en yüksek güce ulaştırılmış, özsel, hedefe-yönelik cemaat-universitas olarak devletin en büyük teorisyenini, sivil birliğin basit bir hizmetkârı derecesine indirme çabası, onun Hobbes'unun ölçüsü ile bile, bir geçici hevestir. Hegel için modern devlet tarafından gerçekleştirilen etik yaşam evrensel tarihin doğasında bulunan gelişmeyi yansıtan toplumsal biçimin rasyonel şablonuydu. Oakeshott'un yorumunda ise, siyasi düzenin kılıfı, zarfı gelişigüzel bir geleniğin posasından fazla bir şeyi barındırmaz – çünkü her ahlâkî dil onu konuşan halkın geçmişi kadar olumsaldır ve dünya birbirinden kopuk yerel diller arasında bölünmüştür.⁷³ Elbette

72 “The Rule of Law”, *On History and Other Essays* içinde, Oxford, 1983, s. 160.

73 *On Human Conduct*, s. 80-81, “Ortaya koyacak bir benliği (*self*) ve bir ruhu olan ortalama bir ölümlü”, “kendi diliyle çabucak ilişki kuramadığı başka diller var diye cesaretini kaybetmemelidir”.

bu koşullarda bile, dolgu dağıılır, çünkü hiçbir modern topluluk asla sadece bir “eğitimli duyarlılığa” sahip olmamıştır. Aynı devlet içinde ahlâkî kodların çarpışması, sivil birlik rüyasının bastırıldığı siyasi yaşamın esasdır.

Oakeshott hakkında ölümünün ardından anma yazısı yazan hemen hemen herkes, onun, başarılarıyla hak edebileceği resmî onur(landırma)lara karşı ilgisizliğinde tipikleşen dünyevi olmayışını (unworldliness) vurgulamışlardır. Bunun bir insan için müthiş bir özellik olduğuna hiç şüphe yok. Ama bu aynı zamanda bir düşünür olarak da, onun hakkında bir şeyler anlatır. Her ne kadar Oakeshott bir tarihçi eğitimi almış olsa da ve aklının bir tarafı her zaman Avrupa’nın geçmişinin aktüel detayları hakkında Hayek, Strauss ya da Schmitt’den daha çok şey bilse de, onun normatif devlet teorisi, Avrupa’nın tarihsel bir yapı olarak gerçekliklerinden, onların öngördüğü her şeyden tümüyle ayrılır. Çünkü Avrupa devletinin geçmişine en küçük bir bakış bile, başından itibaren, Avrupa devletinin en baskın varlık nedeninin savaş olduğunu gösterir; bütün ortak etkinliklerin en “yönetimsel” ve “araçsal” olanı olan savaş. Oakeshott devlet inşası için askerî rekabetin mantığını kayda geçirmeyi asla göze alamazdı: Onun kamu otoritesi görüşü tamamen yereldi. Savaş basitçe, devletin sivil barışı gözetme asli görevinin geçici olarak “askıya alındığı” bir istisna dönemi idi.⁷⁴ Aslında Oakeshott devlet fikrinden her türlü ortak girişimin izini silmeye o kadar kararlıydı ki, ulus-devletin varlığını toptan inkâra kadar bile sürüklendi. Siyasi olarak, kendi dünya görüşü tümüyle milliyetçiydi. İngiliz kurumlarının “Fransa’nın beş akim ‘cumhuriyeti’”, İtalya’nın sahte birliği, İspanya’nın anarşisi ve Yunanistan’ın çeteliği, aslında “modern Avrupa devletlerinin (ve dünyanın başka yerlerindeki bütün taklit devletlerin) apaçık başarısızlığı karşısında üstünlüğünden kim şüphe edebilirdi ki”?⁷⁵ Ama felsefi olarak ulusun devletle birleşmesi kabul edilemez kolektif aktör (agency) varsayımına kapıyı açık bırakır ki, bu kapının kapatılması gerekiyordu.

74 *On Human Conduct*, s. 147.

75 *On Human Conduct*, s. 188, 191.

Oakeshott Avrupa devletinin ağırlıklı olarak bir girişim ortaklığı şeklinde biçimlenmiş olmasına hayıflanır, ama teorisi bu anormallığın niçin olmuş olması gerektiği konusunda, ona hiçbir tarihsel açıklama sağlamaz. Sunabileceği tek şey psişik bir teşhistir. Bireyin içinde iki zıt eğilim vardı, birisi maceralı bir hayat içinde, azimli bir biçimde ruhani “serbest meslek sahipliği”, diğeri ise faydalarına sahip olmak için kölece bir “ortaklık” yönündedir – ve bunlar uzlaştıramayacak olan iki tip hükümetin kaynaklarıydı.⁷⁶ Oakeshott’un bütün gösterişli bilgelikleri, ekonomik insanın parçalanmış ruhunun bu küçük meselinin bayatlığıyla sonuçlanır. Yönetim yasaları, –Batı tarihinde iktidar ve mülkün temerküzünün toplumsal gerçekleri– hukukun üstünlüğünün (serbest meslek sahibi insanın yerleşimi) derinliklerinde o kadar unutulmuştur ki, Oakeshott gerçekte çocukça bir coşkuyla Romalılar ve Normanların Avrupa’daki sivil birliğin iki büyük donörü olduğunu yazabilmişti.⁷⁷ Onların, devletlerinin bütün zamanların en acımasızca tek hedefe sabitlenmiş ve başarılı “girişim ortaklıkları” arasında olmaları, benzerleri olmayan fetih ve kolonileştirme makineleri oldukları unutulabilirdi.

Bu örneklerin gerçekçi bir hukuk bilimi için ne anlama geleceğini anlayan, konuşmanın değil, politik kararın teorisyeni oldu. Schmitt, Federal Cumhuriyet zamanında yayımlanan, son güç gösterisi olan *Der Nomos der Erde (The Law of the Earth)* adlı kitabında, aynı terimin Oakeshott ve Hayek tarafından soyut prosedürel kuralların aşkınlığını, bütün belirli toplumsal direktiflerden muaf olduğunu göstermek için fetişleştirildiğini, ama kökenlerinde aslında tam da karşıtına işaret ettiğini; bunu ilk kez açıklığa kavuşturanın ise Thomas Hobbes’tan başkası olmadığını gösterdi. “Öyleyse, mülkiyetin başlaması, ancak onu temsil eden kişinin eliyle bir şey yapabilen devletin bir sonucu olduğuna göre, sadece egemenin işidir ve egemen güce sahip olmayan hiç kimsenin yapması mümkün olmayan yasalar da yer alır. Eskiden, ona *Nomos*, yani bölüşüm diyenler, ki biz

76 *On Human Conduct*, s. 323-325.

77 “The Rule of Law”, s. 164.

hukuk deriz; ve adaleti, herkese *kendine ait olanı* bölüştürmek olarak tanımlayanlar bunu gayet iyi biliyorlardı. (...) Bu bölüşümde, ilk yasa toprağın kendisinin bölüşümü hakkındadır.”⁷⁸ Schmitt için böyle bir ilk bölüşüm, kurucu bir mülk edinmeyi varsayar, Schmitt buna *Landnahme*⁷⁹ der: toprağın işgali zorunlu olarak onun herhangi bir şekilde bölünmesine önceldir ve İngiliz toprağı bunu, Roma çizimleri ve Norman üzengisi altındaki unutulmayacak her şey kadar öğrendi. Herhangi bir yasanın altında yatan “radikal adlandırma” (terimi kullanan Locke’tur), *nomos*’un *nemein*’le (almak) etimolojik bağının ortaya koyduğu gibi, böyle bir alma ve dağıtımda yatar. Burada kavramsal ve tarihsel olarak, yönetme ve hedef, yasa ve yasama, sivil ve yönetsel arasındaki karşıtlıklar yok olur. *Nomos* ve *telos*, aynı şeydir.

Schmitt’in herhangi bir yasal düzenlemenin arkasındaki uzamsal mantığı araştırması, herhangi bir kökenler metafiziğine yol açmadı. Bildiği ve düşünce tarzı olarak birçok bakımdan benzediği Weber’den hazır bir toplumsal ve tarihsel farklılıklar kavrayışını aldı. Schmitt Oakeshott’un istediği türden bir ayrımı görmekte bir zorluk çekmedi. Weimar döneminin sonuna doğru, bir *Regierungsstaat* ile bir *Gesetzgebungsstaat*, yöneten bir hükümete karşı yasa çıkaran bir hükümet arasındaki farkı ve 19. yüzyılda İngiliz devletinin birincisine ve Kıta devletinin de ikincisine daha da benzemeye başladığını kaydetti, ama bu devlet tiplerinden hiçbirinin saf bir tip olarak asla var olmadığını da vurguladı. Ama 20. yüzyılda ekonomik düzenleme, refah önlemleri, kamu otoritelerinin kültürel denetimlerindeki muazzam artışla birlikte –1928’e gelindiğinde ulusal gelirin yarısından fazlasının Weimar hükümeti tarafından kontrol edildiğine işaret etti– yapısal bir değişim gerçekleşti. *Gesetzgebungsstaat* sadece her yerde hâkim değildi, aynı zamanda şimdi yeni

78 *Leviathan*, II. Kısım, 24. Bölüm: “Of the Nutrition and Procreation of a Commonwealth”. Bu tema üzerine Schmitt’in dikkate değer şu makalesine bkz. “Nehmen / Teilen / Weiden” (1953), *Verfassungsrechtliche Aufsätze* içinde, Berlin, 1985, s. 489-504.

79 *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Berlin, 1950, s. 15-20 ve devamı.

bir konfigürasyona doğru gidiyordu; bu konfigürasyonda, devlet giderek artan bir şekilde “toplumun kendi kendini örgütlemesi”ne benzer bir şey haline geliyordu.⁸⁰ Eğer bütün bu düşüncülerin çalışmasına yaratıcı enerjiyi veren ortak endişe ne idi diye sorarsak, bu ifade, o şeyin, komuta merkezi olduğunu ile-ri süren bir ifadedir.

Birinci Dünya Savaşı felaketinden ve Rusya’da Bolşevizm’in zaferinden sonra toprak sahibi yöneticiler ve sayılı seçmenin, mütevazı bütçelerin ve istikrarlı para birimlerinin eski siyasi dünyası un ufak oldu. Yeni bir tür kitlesel oy hakkı ve beklentiler Avrupa’yı ele geçirdi; güvenlik veya eşitlik arayışı içinde hükümetin görevleri ile iktisadi faaliyetler arasındaki geleneksel bariyerleri bir kenara atma gücüne sahip demokrasinin gelişi – yarı oligarşik bir devlet ve hiyerarşik olmaya devam eden bir sivil toplum. Toplumsal sorumluluğun olmadığı halk egemenliği (bizi) nereye götürürdü? Komünizm elbette ilk ve en büyük tehlikeydi. Bazılarına sanki komünizmin panzehri gibi görünen Faşizm, komünizmden birazcık iyi olduğunu ortaya koydu aslında. En azından Alman faşizmi olarak, neredeyse aynıydı. Ama bütün bunların bittiği görülse de, refah devleti hâlâ duruyordu, aynı hastalığın yavaş gelişen bir biçimi. 60 yıl içinde, bu değişen sahnenin siyasi yargıları farklıydı. Hitler iktidara gelmeden önce liberalizmi hor gören Strauss ve Oakeshott, savaştan sonra daha ihtiyatlıydı; savaş sırasında kendisini klasik bir liberal olarak tanımlayan Hayek, Amerika’ya gittikten sonra liberalizm terimini düzelmesi imkânsız derecede tehlikeli diye reddetti; liberalizmle asla herhangi bir alışverişi olmayan Schmitt, Katolik otoriterlikten Nasyonal Sosyalizm’e kaydı, bundan sonra da savaş sonrasının en saygın anayasacılığının gayri resmî duayeni haline geldi. Ama bu kariyerlerin birbiriyle çelişen ilgi alanlarının ötesinde – geçici kimliklerinin genişliği ile birlikte: Muhafazakâr, Siyonist, Yaşlı Vig– ortak bir teorik çağrışı yansıttılar.

Bu çağrının sembolünü bulan Schmitt idi. Son dönem çalışmalarına teolojik bir imge musallat olmuştu. Tekrar tekrar bü-

80 “Die Wendung zum totalen Staat” (1931), *Positionen und Begriffe* içinde s. 148-152.

tün vahiysel (apocalyptic) metinlerin en esrarengiz, anlaşılmaz metnini, Paul'un Selaniklilere İkinci Mektubu'nu, onu hiç alınılamadan, zikreder. Paul bu mektupta ne der? "Evet, yasa tanımazlığın gizli gücü şu anda bile etkindir; ama bu gücü şimdilik engelleyen ortadan kaldırılincaya dek görevini sürdürecektir. Sonra yasa tanımaz adam ortaya çıkacak. Rab İsa onu ağzının soluğuyla öldürecek, gelişinin görkemiyle yok edecek."⁸¹ Önemli olan ikinci cümle idi. Mesih gelene kadar yeryüzünde şeytanın kol gezmesini engelleyecek olan *katechon* kimdi? Tertullian'ın⁸² zamanından beri, bilgince tartışmalarda *katechon*'un (kutsal kitapta sadece bir kez burada görülür) kim olduğu tartışıldı. Schmitt'in kendi yazılarında bu anlaşılmaz figür farklı çağlardaki siyasi ya da hukuki bir *Aufhalter* olarak, değişik –ve tipik olarak imalı– tarihsel biçimler alır. Ama bu düşünürler kümesinin ortak çabasına Kasvetli (Stygian) şapka tam uyar. Çünkü bu çabalar bir şeyi engellemeye yönelik yorumlardır. Hepsinin de sonunda dizginlemeye çalıştığı şey, demokrasinin riskleridir – bu düşünürlerin hukuk teorilerinin prizmasından bakınca, yasanın yokluğunun cehennemi: *to misterion tes anomias*, (yasasızlığın gizemi) olarak görülen ve korkulan demokrasinin.

Bu düşünürlerin her biri, tehlikeye karşı kendi bariyerini koydu. Çalışmalarına damgasını vuran dikotomiler –ezoterik ve ekzoterik, sivil ve yönetsel, dost ve düşman, yasal ve yasa-mayla ilgili– çok sayıda kordondur. Bunların fonksiyonu halk egemenliğini uzakta tutmaktır. Bu girişimin içindeki farklı yetenekler, onlar hakkında ne düşünülürse düşünölsün, dikkate değer yeteneklerdir. Son dönemdeki tüm metinsel uyum eğilimine rağmen, Strauss'un, siyaset felsefesi kanonunun ustası olarak görüş mesafesi ve incelikleri kavrama zekâsının kendi kuşağında bir benzeri yoktur. Schmitt'in ahlâkî kararsızlığı devlet meselesinde aydınlatıcı olan bir bakışla kavramsal içgörü ve metaforik tahayyülü olağanüstü bir biçimde birleştirmek

81 <http://incil.info/kitap/th2/2> – ç.n.

82 160-225 yılları arasında yaşamış Kartacalı Hristiyan yazar. Latin Hristiyanlığının babası ve Batı teolojisinin kurucusu olarak bilinir – ç.n

konusundaki yeteneğini asla zedeledi. Hayek taktik bir dahi olarak görünmüş olabilir, ama kendi epistemolojisi ve iktisat anlayışından öyle bir teorik sentez yarattı ki, hâlâ bu modanın kapsam ve gücüne sahip bir şey yok.

Oakeshott bu galerideki edebi(yat) sanatçı(sı)ydı. Yazıları nitelik olarak büyük farklılık gösterir ve bir yerde garip bir şekilde cin gibiyken başka yerde ilginç bir biçimde yavan olabilir, şaşırtıcı biçimde *Punch*'a⁸³ ya da *Cross-Bencher*'e⁸⁴ yakındır. Ama en iyi olduğu zamanlarda, yüksek perdeye geçtiği zamanlarda, yazısı şiirsel bir güzelliğe ulaşabilir. Oakeshott tartışmaya yabancı biriydi, ama bu onun genel olarak reddettiği bir şeydi: Anlatım biçiminde, tartışmadan eser yoktu. Ne de, reçetelerine rağmen, en küçük bir sohbet karakterine sahipti: Oakeshott'un belagatinin, Hume'da bulunabilecek olan belirsiz, geçici ritimle hiçbir benzerliği yoktu. Onlar birer retorikti – baştan çıkarma sürekli bir egzersizdi, konuşma değil. Bu yazıda Edwardiyan bir zenginliğin dokunuşu vardır. Ama onun büyü-sünü anlamak için –en zıt örneğe– *On Human Conduct*'taki din üzerine ek bölüme başvurmak yeterlidir.⁸⁵ Böyle bir yazma biçiminin devam eden iddiaları sürpriz değildir.

Radikal Sağ'ın bu düşünürlerinin genel kaderini Merkez'in daha geleneksel şöhretlerinininki ile karşılaştıırırsak, anlamlı bir karşıtlık vardır. Sadece tek bir teorisyenin, John Rawls'un yapıtı hakkında, bu dördünün toplamından daha fazla akademik yorum yapılmış olabilir. Ama bu sahici akademik endüstrinin, Batı siyaset dünyasının üzerinde neredeyse hiçbir etkisi olmamıştır. Bu endüstrinin öznesinin ağız sıklığı –asla bir bağlılık ifade ederek şöhretini riske atmamıştır– hiç şüphesiz mantığın bir parçasıdır. Ama bu aynı zamanda ne kadar görkemli olursa olsun, bir adalet söyleminin iktidar ve kârın yönettiği toplumun gerçeklerine uzaklığı ile ilgili bir şeydir. Burada ele aldığımız dörtlü, inançlarına sahip çıkacak siyasi cesarete sahipti. Ama bunlar da, daha genel olarak, toplumsal düzen anlayı-

83 İngiliz mizah dergisi – ç.n.

84 İngiliz meclisindeki tarafsız milletvekilleri grubu – ç.n

85 s. 81-86'da bulunabilir.

şıyla el ele gitti. Dolayısıyla sık sık, genellikle meslektaşlarına marjinal, hatta eksantrik görünseler de, yüksek idari makamlar sözlerine kulak verdi. Schmitt Papen'e akıl verdi ve Kiesinger'ı kabul etti, Straussçular Reagan döneminde Ulusal Güvenlik Konseyi'ni doldurdular ve Quayle'nin⁸⁶ etrafını sardılar; Hayek'e, Thatcher'in Avam Kamarası'nda kendisine resmen saygısını sunması nasip oldu; ve Oakeshott anestetik Major döneminde resmî protokole (*official breviary*) girdi. Gizemli öğretiler bile centilmenler arasında yaygınlaşabilir. Varisleri onlardır.

1992

Çeviren SAMİ OĞUZ

86 Birinci Baba Bush hükümetinde (1989-1993) ABD Başkan Yardımcısı – ç.n.

Anayasal Sahne: Ferdinand Mount

“Dikkatimizi çekmek isteyen anayasa teorisyenleri, bize bir şey öğretmenin yanı sıra bizim için çekici de olmak zorundadırlar; bunun diğer ülkelerde de böyle olduğunu düşünmüyorum,” diye yazar Ferdinand Mount.¹ Bu iddiayı kanıtlamaya aday en iyi örnek kim olabilir? İngilizce yazın dünyasında böyle çekici özelliklere sahip çok az insan var. Amcası Anthony Powell’in taklitçisi olmadan, bir dizi başarılı romanın yazarı; *Sketch*’den *The Spectator*’a kadar çalıştığı yayınlardan yarıdan fazlasının başyazarı veya köşe yazarı; putkırıncı aile değerlerinin nazik savunucusu; Başbakanlık konutunun inatçı danışmanı; *Times Literary Supplement*’in yayın yönetmeni, bu görev için eldeki ideal aday gibi görünüyor. Yoksa *The British Constitution Now*’ın öğreticilik gereğini yerine getirdiği şüphelidir. Mount’un Birleşik Krallık’ın çerçevesi ve bu çerçevenin ihtiyaç duyduğu düzeltme ile ilgili değerlendirmesi siyasi yelpazenin her yerindeki okuyucuları büyüledi. Sağ ve Sol’daki yorumcular aynı şekilde, bu değerlendirmenin ince zekâ ve basiretini takdir etti. Eğer bu yorumcuların çok azı bile bu değerlendirmeyi paylaşıyorsa, neredeyse tamamı, bu kitabın, gelenekçi parti içinden gelen, liberal mizaçlı, aydınlanmış bir reformcunun işi olduğunda hemfi-

1 *The British Constitution Now*, Londra, 1992, s. 65. Bundan sonra BCN.

kirdi. Dolayısıyla, kendi tarzında, Charter 88 etrafındaki radikal çetenin bir müttefiki olarak bile görülebilecek, ender rastlanır bir muhafazakârla karşı karşıyayız.

British Constitution Now'ın kazandığı hayranlık, boşuna değildir. Aslında bu zarif ve zeki bir kitaptır. Ama bir yanlış anlamaya yol açmıştır. Deyim yerindeyse, imgenin çekiciliği, metnin üstünü örtmüştür. Bu durumu ele almaya birkaç şekilde başlayabiliriz, ama en iyisi belki de kitabın ithafı ile başlamaktır. Kitap Michael Oakeshott'un anısına adanmıştır. Mount, Oakeshott'un düşüncesinin, kitabın birçok sayfasında hiç şüphesiz "üzücü bir şekilde belirsizleşmiş"² olsa da, izi olduğunu söyler. İlk bakışta, yazar ile otorite arasında buradaki yakınlık, yeterince doğrudan gibi görünür. Çünkü Oakeshott'un, zamanının en uygar muhafazakâr düşünürü, erken *New Left Review* gibi kendisine en uzak bir kesimden de zaman zaman takdir gören, parti veya önyargılar üstü bir filozof olduğu kabul edilirdi.³ Ama bunun, düşünüldüğünden de daha büyük bir siyasi önemi vardır. Bunu görmek için, geri dönüp, Mount'un akıl hocasını takdir ettiği ilk olaya bakmamız gerekir.

Oakeshott 17 Kasım 1975'te, Amerikan aşırı sağının dergisi *National Review*'un 20. yıldönümü anısına New York'ta "Konuşan Politika" başlıklı bir açık ders verdi. Derginin 21 Kasım tarihli sayısında, derginin sürekli yazarlarından olan Mount, Oakeshott'un "siyasi özgürlüğü canlı ve unutulmaz bir biçimde tanımlaması" ve "şükran ve kutlama" kaynağı olan "muhteşem çalışması" *On Human Conduct*'un yayınlanmasını selamladı. Bu sayı, derginin çizgisini temsil eden bir sayıydı. Mount'un Oakeshott'a gösterdiği saygıya, James Burnham ve F. R. Buckley'in "faşizm hakkındaki boş sözlerin doğru olmadığını" kanıtladığı için, "İspanya'nın hakikaten yasını tutacağı bir dev olan", "yüzyılımızın en başarılı yöneticisi" General Franco'ya yönelik övgüleri eşlik ediyordu. Derginin ilk yazısı, "Birleşik Devletler'in Orta Amerika'daki uzun yıllardır en iyi dostu" Ge-

2 BCN, s.ix.

3 Bkz. Colin Falck, "Romanticism in Politics", *New Left Review*, 1/18, Ocak-Şubat 1963, s. 60-72.

neral Somoza'yı, Nikaragua depreminden sonra ülkesini yeniden imara başlamak üzere iken, takdir eden bir röportajdı. Derginin son sayfalarındaki Robert Sork'un yazısı, (Ford'un Başkanlığı döneminde) ulusu eşitlik ve bir biçimlilik kayalıklarına doğru sürükleyen "entelektüel sınıf iktidarı" tehdidine karşı bir uyarı ile bitiyordu.⁴

National Review'un bundan sonraki 5 Aralık tarihli sayısı asıl olarak Oakeshott'un dersinin metni ile dolmuştu. Dersin metnine, derginin 20. yıldönümü için Plaza Hotel'in Büyük Balo Salonu'nda verilen bir kokteyli anlatan "fotoğraflı bir yazı" eşlik ediyordu. ("Neredeyse evrensel bir sevginin yanı sıra, yaşayan her Amerikalıdan daha fazla saygı gören") Barry Goldwater ve ("büyük bir işe girmek üzere olan" – aslında bu kokteyl aynı zamanda onun son kokteyli ve geri dönme ihtimali çok olan) Ronald Reagan'ın yıldızları olduğu, Tatler tarzı smokin ve kadehlerle dolu bir kokteyl. Bu şen dalgalanmanın arasından bir elf gibi bakan ise Oakeshott'du. Belki de genç Mount'un da kameralardan uzakta girdabın kenarında saygıyla süzülüğünü hayal edebiliriz. Her şekilde, *The British Constitution Now*'la – hatta *Times Literary Supplement*'in şimdiki sayısıyla– ilgili bir değerlendirmeye en faydalı biçimde başlayacağımız seçkinler topluluğu budur.

Mount'un kitabı, baskın olan rehavet ve kanuni otoritelere karşı olan her radikal okuyucunun sempatisini kazanmak için hesaplanmış usta bir salvo ile başlıyor. İngiliz istisnacılığının kibirli havaları –Westminster'in benzersiz siyasi bilgeliği– ve anayasal gelişmemizdeki kusursuz devamlılık yanılgıları, kolayca halledilir. Ardından, Bagehot, Dicey ve Jennings'in kabul görmüş doktrinleri, Britanya'nın derin, daha şaşırtıcı geleneginin çok sayıdaki kaba veya zararlı basitleştirmeleri diye nitelenip, uzun uzadıya, ayrıntılı bir şekilde reddedilir. Bunları ortadan kaldıran Mount, değerlendirmesinde Oakeshotcu bir deyimle bir motor olmaktan çok anıtsal bir bina olan ülkenin Anayasasının gerçek şeklini anlatmak için devam eder. Sırasıyla bu anayasanın asli parçalarını inceleyen Mount sadece bun-

4 "Oakeshott's Distinction", *National Review*, 21 Kasım 1975.

ların anlaşılma biçimlerinde değil, aynı zamanda, aslında bunların bazılarının işleyiş biçimlerinde de hatalar bulur. Britanya Anayasası'nın, hâlâ içinde uyumakta olan, orjinal meziyetlerinden uzaklaşıldığı sonucuna varır. Mount'un reform önerisi, bir dizi samimi ancak ılımlı değişikliklerle bu anayasanın "eski ruhu"nun canlandırılmasını amaçlamaktadır. Bu değişiklikler anayasanın Britanya dışındaki dünyadan "gelmekte olan" dalgalara uyum sağlamasına da yardımcı olacaktır. Mevcut anayasal uzlaşımların sağlamlaştırılması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin anayasaya eklenmesi, görev süresi değişmeyen parlamento, bir tür İskoç Meclisi bu gündemin ana maddeleridir. Charter 88 üyeleri bunun yeterli olmadığını ama doğru yönde atılmış bir adım olduğunu söyleyeceklerdir.

Ancak bu girişimin maksadının ne olduğu öyle kolayca anlaşılamaz. Mount'un kitabının Sol'un belki de en çok hoşuna gidecek özelliği, "üç büyük basitleştiriciyi" ortadan kaldırması ve böylece alanı kendi Anayasa görüşüne hazır hale getirmesidir. Özellikle Bagehot ve Dicey'e atılan sopa birden fazla hoş heyecan uyandırdı. En çok Mount'un kendi üçlüsünü sınıflandırmaya dikkat edilmeliydi. "Rastlantısal" olarak der, "üç en saygın Anayasa yorumcusu üç ana siyasi eğilimden birini temsil eder – Liberal Bagehot, Birlikçi Dicey, Fabian Jennings."⁵ Okuyucu, her üçünü de eleştiren birinin itirazının hiçbir partici dar bakış açısından yapılmadığı sonucuna varacaktır. Ancak tanım bir aldatmacadır. Dicey aslında bir "Birlikçi" idi ama hiçbir zaman Muhafazakâr değildi, bütün kariyeri boyunca Whig partisine bağlı bir Liberal olarak kaldı. Buradaki eleştiride, "ana siyasi eğilimlerden birisi" üstü örtülü olarak dışarda bırakılmıştır ve bu, diğer ikisinin eleştirisinin gerçek temeli oluşturur.

Bizim çözümlememiz açısından, Mount'un standart otoritelere itirazının özünün, onların geleneksel dindarlıklar icat etmeleri değil, bu geleneksel dindarlıkları yıkmaları olduğu ortaya çıkar. Başlangıç olarak, –diğer durumda "erkekçe sağduyunun örneği olan"– Bagehot monarşiyi değerlendirme konusun-

5 BCN, s. 80.

da, sanki monarşi, eğitimli sınıflarla paylaştığı kültürün “gö-nüllere işleyen bir sembolü” ve doğrusunu isterseniz “kitlelerin bağlılığını istemeye yetkili meşru bir otorite”⁶ olmaktan çok sa-dece kitleleri aldatmak için kullanılan bir saçmalıkmiş gibi, kö-tü bir tutuma sahipti. Bu itirazı ilk kez hararetli bir şekilde dile getiren Maurrasçı bir geçmişten gelen C. H. Sisson’dur.⁷ Mount şimdi bu itirazı, Bagehot seçmen kitlesinin genişlemesine karşı daha şüpheli yaklaşmalıydı diye üzümlere, daha usturuplu te-rimlerle tekrarlıyor.

Öte yandan, Dicey daha da kötü bir şeyden suçluydu. Di-cey’in, rakip güç veya bağlayıcı bir gelenekle (teamülle) engel-lenmemiş Parlamento’nun egemenliği yüce doktrininin arka-sında, “tehditkâr, istikrarsız halkın egemen iradesi pusuda yat-maktadır – bu Westminster’in egosunun bilinçaltıdır”.⁸ Dicey-ci anayasacılığın prensipleri, görünüşün aksine, sonunda par-lamento kararlarına karşı halkı direnmeye çağırdığı uzun İr-landa krizi sırasındaki kendi davranışının gösterdiği gibi, “çe-te yönetimi”nden çok da farkı olmayan bir formülle sonuçla-nır. Burada hakaret edilen kralcı *pudeur* (ahlâk) değil, doğru-dan hukukun üstünlüğünün kendisidir. Mount sanki, Dicey’in Birliği korumak için ayaklanmayı düşünmüş olabilme ihtima-linden şok olmuş gibi davranır – sanki bu, Bonar Law⁹ ve başka birçoğu tarafından dile getirilen, o zamanın siyasi nizamı için-de yaygın bir görüş değilmiş gibi: aslında Mount’un partisinin modern tarihinde meşhur bir dönemdir bu dönem. Bagehot’un İkinci Reform Yasası¹⁰ ile ilgili görüşleri, Dicey’in Özerk Yöne-tim’e karşı müdahaleleri Mount için gerçek suçları –monarşi-

6 BCN, s. 39, 43.

7 *The Case of Walter Bagehot*, Londra, 1972, s. 64-77, 127-129.

8 BCN, s. 52

9 Muhafazakâr Başbakan – ç.n.

10 İkinci Reform Yasası: 1867 tarihli Halkın Temsili yasası İngiltere ve Galler’de-ki kentli erkek işçi sınıfının bir kısmına ilk kez seçme hakkı veren yasaydı. Yasadan önce İngiltere ve Galler’deki 7 milyon yetişkin erkekten sadece 1 milyonu oy kullanabiliyordu. Yasayla bu sayı derhal iki katına çıktı. Yasanın amacı Muhafazakâr Parti’ye yardım etmekte ama Muhazakar Parti 1868 genel seçimlerini kaybetti – ç.n.

nin aurasını karartma ve kapıları halk egemenliğine açma– başka yerde olan yazarları dövmek için taktik olarak uygun bir sopadır. Bunların aksine Jennings için hiçbir yan oyuna gerek yoktur. Mount fazla gürültüye gerek görmeden, sendikalar gibi kurumları, sanki bunların Anayasa ile bir alakaları varmış gibi davranarak, anayasayı “utanmazca bürokratik şekilde kirletmekle” suçlar.¹¹ Bu, hak iddialarını şişirerek ve hükümetin bütünlüğünü bozarak bir felaket olan korporatizme giden yoldur.

Eğer kabul gören otoritelerin kusurları bunlarsa, onların doktrinlerinin pratik etkileri neydi – bu doktrinler siyasetteki tehlikeli eğilimleri sadece yansıtmışlar mıydı yoksa fiilen teşvik mi etmişlerdi? “Bagehot, Dicey ve Jennings sadece var olan entelektüel dejenerasyonun ne yaptığının farkında olmayan taşıyıcıları mıydı?”¹² Bu bizim anayasal mirasımızın kendisinde yapısal hatalar olduğunu ima eder. Burası Mount’un seslendiği doğal kitlesinin güçlü inançlara sahip olduğu alanlardır ve Mount burada dikkatli davranır. Çözümü bir kaçamaktır, belirsiz konuşmadır. Asıl olarak sorun onun gerçekliğinde olmaktan çok, bizim Anayasa’yı “anlayışımız”dadır. Eğer zaman içinde anayasada belirli çatlaklar ortaya çıkarsa, eski yapıda onlar için çareler vardır – uzun zamandır resmî yorumların bozucu etkisi sonucu göz ardı edilen güçler. Geçen yüzyılın pragmatizmi “bir çürüme belirtisidir”.¹³ Bugün gereken şey bizim orijinal kurumlarımızı şekillendiren “eski ruh”a dönmektir – Mount’un deyimi ile Anayasa’nın “eski ruh”unu kurtarmak.¹⁴

Bu anlayışın elverişliliği elbette buna denk gelen –hatta bununla çelişen– bir metnin olmamasında yatar. “Britanya Anayasası”, herhangi bir karşılaştırmalı anlamda, sadece ruhtur. Aslında herhangi bir kişi, bu anlamlardan herhangi birini ancak ruh çağırma sırasında söyleyebilir. Mount’un kendi ruh çağırma seansı ise daha tutarsızdır ve birkaç dengesiz sonuçtan sonra masayı terk eder. Kısa süreliğine ortaya çıkan ruhlar arasın-

11 BCN, s. 68.

12 BCN, s. 71.

13 BCN, s. 31, 265.

14 BCN, s. 81 ve devamı.

da Bracton, Grattan ve kaçınılmaz olarak Burke vardır. Çağrılan ideal geçmiş Angevin ile Hanoverci zamanlar arasında belirsizce salınıp durur. Mount hiçbir dönem üzerinde oyalanmadan güvenli cini özetleme “işine” geçer. Doğal olarak bu özetleme bütün kanun yapıcılardan üstün bir ufuk olarak, hukukun üstünlüğünü içerir. Bunun dışında, Mount’un geçmişe bakışında Anayasa’nın eski ruhunun, Montesquieu’nun varsaydığı ama çok az İngiliz’in inandığı şey – krallığımıza özgü güçer ayrılığı olduğu ortaya çıkar. Britanya’ya Leo Amery tarafından getirilen *Kanunların Ruhu Üzerine* tarihçiler ne derlerse desinler, her şeyden öte anayasamızın derin ruhu olarak ortaya çıkar.¹⁵ Ama, modern akademisyenliğin egemenliğinden bu kaçış hiç de detaylı bir şekilde sürdürülmez. Çünkü Mount’un gerçekten vurgulamak istediği şey – ulusal geçmişteki güçler ayrılığı değil, güçlerin çoğalmasındır. Anayasa’nın modern dönemde gerilemesini kınamak için kullandığı terim önemlidir. 20. yüzyılın eğilimini tanımlarken, hep Britanya kurumlarının “rafineleşmesinden”¹⁶ bahseder; “erimesi”nden değil. Bununla söylemek istediği asıl olarak ilk olarak monarşinin Parlamento’daki Kral nezdinde ayrıcalıklarını yitirmesi ve ardından Lordların Avam Kamarası’ndaki ayrıcalıklarının çoğunu yitirmesi ve tehlikeli bir şekilde devletin tam kontrolüne yakın olan bir şeyin Avam Kamarası’na geçmesidir. Kısaca, normal olarak demokrasinin doğuşunun nedeni olan şey.

Elbette bu süreç tamamlanmadı. Çünkü Ukania’da¹⁷ Parlamento’nun üstünlüğü ne teoride ne pratikte halk egemenliği idi. Mount’un Dicey’i gerçekleştirmemekle suçladığı birinden diğerine geçiş asla yapılmadı. 1689 anlaşmasının yeni-eski biçimlerinin varlığını üç yüz yıl sürdürmesinin nedenleri Mount’un sadece sınırlı bir dipnotta değindiği Tom Nairn’in *Enchanted Gloss* kitabında en iyi biçimde sergileniyor. Ama bu

15 BCN, s. 88-89.

16 BCN, s. 21, 33, 36, 79.

17 Ukania: Hayali bir ülke. Ukania terimini, Britanya anayasal monarşisinin ırasyonel ve hayali niteliğini vurgulamak için, ilk kez Tom Nairn kullanmıştır – ç.n.

kitap Mount'un kendi kitabını değerlendirmesi için iyi bir ölçüdür. Çünkü kitapları arasında yapılacak bir karşılaştırma her iki yazarın da "parlamenter tekçilik" dediği şeyin eleştirisinin diyametrik olarak iki zıt şekilde yapılabileceğini gösterir. Bu eleştiri ya Westminster'in her şekilde, yürütme gücünün demokratik kontrolü bir yana, seçmenin görüşünün eşit temsili gibi görünmeden, modern-öncesi bir meclis olarak kalacağına işaret eder veya halktan alınan bir yetki adına yasamaya yönelik, bir zamanlar saray ve lordlarının yaptığı türden, modern engellerin yokluğunu kınayabilir. Mount'un 20. yüzyıl türünden bir parlamento egemenliğinden hoşlanmaması, son türden bir eleştirdir. Bu mevcut sistemin radikal bir reddine benzer bir şey değildir, aksine, bir şekilde siyasi yelpazede daha ılımlı bir tür olarak, tam tersi bir yerdedir.

Elbette işte bu yüzden Michael Oakeshott bu eleştirinin entelektüel manzarasının tanrısıdır. Çünkü Oakeshott'un devlet teorisi kesinlikle halk egemenliği ve kullanışlı yaşamayı, yasanın uygun biçimde uygulanmasından ayırmak için tasarlanmıştır. Düzenin erevesi olarak "sivil birlik" (*civil association*), kolektif amaçları veya ortak rızayı (onay) iktidarın yapısından dışarıda tutar. Bunlar gerçek yönetimle hiçbir ilişkisi olmayan başka türden bir eylemin "girişim birliği"nin (*enterprise association*) zellikleridir. Yöneticiler, ekonomik hayata müdahale ederek veya toplumsal olaylara burnunu sokarak, –kısaca toplumsal refaha yönelik herhangi bir programla– "idari" görevler üstlendiklerinde, girişim birliğinin sivil birlikle karıştırılması, bu köleliğe giden yoldu. Gündelik gerçeklere daha yakın olan Mount bu keskin dikotominin pratik politikacılar için yaratacağı zorlukları görebilir ve bize iki birlik türünün karşılıklı olarak dışlayıcı olmadıkları ve "gerçekten de böyle olmalarının amaçlanmadığı" konusunda garanti verebilir.¹⁸ Bu inançlı örtbas etme girişimi sonuçsuz kalır. Çünkü Mount'un argümanının yükü, Anayasa'nın Bagehot'un onu düşündüğü şekilde –düşünce- li hükümetin "motoru" veya teşebbüs ortaklığının uğursuz imgesi olarak– değil, fakat sivil bir birlik olarak görülmesi gerek-

18 BCN, s. 75.

tiğidir: Güney Kensington¹⁹ kadar iradi bir biçim veya amaçtan azade bir yaşam biçimi diye yazar Mount.²⁰

Bu süslü laflar muhtemelen Monut hâlâ *Daily Telegraph* gazetesinde köşe yazarı iken yazılmış olmalı – insan bu yazılara daha az şiirsel bir hava verecek Londra’da başka kasabalar olduğunu düşünebilir. Fakat SW3’ün güven verici halkası,²¹ önermek niyetinde olduğu fikrin, sadece basit bir yerel anlam olduğu anlamına gelmez. Sivil birlik, Oakeshott’un *The National Review*’da açıkladığı ve Grand Plaza’da da kutlanan fikridir. Goldwater²² ve Reagan daha kimse Thatcher’ın adını bile duymamışken, bu fikir için savaşıyordu. Ve kendi bölgesinde Mount da, Fincley milletvekili²³ sadece başka bir korporatist iken, Macmillan’ın planlama ile gizlice anlaşmasını ve Heath’in 1972 gibi erken bir tarihte piyasayı savunmaktan vazgeçmesini şiddetle suçlayarak, aynısını yapıyordu.²⁴ O günlerde Amerikan katı sağı Britanya katı sağından çok öndeydi. Ama ikisi arasındaki Atlantik yoldaşlığından kalıcı ilişkiler ortaya çıktı – Mount’un Bork ve Burnham’ın dünyasıyla bağlantıları da bu ilişkiler arasındadır.

Eğer Bount bugün *Times Literary Supplement* dergisindeki başlıca ideolojik yazılarında sıklıkla Amerikan yeni-muhafazakârlığının yeteneklerini anlatıyorsa –Alan Bloom, Harvey Mansfield, Joseph Epstein, Hilton Kramer, Charles Murray, Paul Craig Roberts, Irving Kristol, hatta Richard Cornuelle gibi duayenler– bunlar karşılıklı olarak yararlı bir ilişkinin meyveleridir. Çünkü bir tarafta, yerel arzın belirli sınırları vardır –Conor Cruise O’Brien, Paul Johnson veya Norman Stone’un, ne kadar yanılmaz olsalar da, çabaları ancak bir yere kadar gelebiliyor– halbuki öbür taraftan *New Criterion* veya *Public Interest* dergilerinin ışıkları antik İngiliz aynasında Amerika’dakinden

19 İngiltere’de bir kasaba – ç.n.

20 BCN, s. 46.

21 Londra’nın coğrafi taksimatında güneydeki bir bölgenin sınırları – ç.n.

22 ABD’de muhafazakâr bir düşünce kuruluşu, Goldwater Institute – ç.n.

23 Thatcher – ç.n.

24 *The Theatre of Politics*, Londra, 1972, “Fashion in Planning”, s. 204 ve devamı.

daha parlak yansıyor. Bunun sonucu eskisinden daha canlı bir karışım yaratan bir formüldür. Bu karışımında liberaller, gereksizce dikkat çekmeden bir dönüşü gerçekleştirebilen veya kullanışsız bir kişisel imza gibi görünmeden, farklı bir şekilde mükemmel biçimde düzgün görünüşlü kişilikler olurlar.

Ama burada görünen yakınlığın arkasında Amerikan siyaseti için daha derin bir çekicilik yatar. Mount'un Birleşik Krallık bağlamında daha iyi öğrenmek için bir yabancı örnek aradığında o kadar sık ABD'ye bakması çarpıcıdır. Mount burada o kadar keyiflidir ki, mutlu bir şans eseri olarak, Thatcher'ın yazara verdiği paramparça bir kitapta altını çizdiği yerler aracılığıyla, –her halükarda bir zamanlar– Amerika'nın “özgürlük ve adaletin güçlendirilmesi sistemi” olarak Britanya anayasacı düzenlemelerinden üstün olduğuna gizlice inanan bir siyasetçi olduğu ortaya çıkar.²⁵ Bu tarz bir üstünlük nereden kaynaklanmaktadır? Yazılı bir anayasadan ya da cumhuriyetçi bir hükümetten veya dinin devletten ayrılmasından veya iletişim özgürlüğünden değil. Özgürlük ve adaleti güçlendiren şey Oakeshott'un aklındaki türden bir şeydir – “geleneksel Amerikan yenilik tutkusunu gizleyen, politik olmayan yaşamın ve aşırı muhafazakâr tutumlar ve pratiğin görkemli, hatta uyku mizacı”, “siyasetin girişimci birlik anlayışının gelişmesini engelleyen” “bir tür prosedürel heybet” ve “anayasal sebat”.²⁶ Başka bir deyişle: güçlü ve istikrarlı, ama daha az yasama gücü olan, refaha daha az harcama yapan ve seçim sonuçlarına daha az müdahale eden bir devlet.

Bir Oakeshottçu idealle karşılaştırıldığında Britanya Anayasası nasıl görünür? Mount partizan düşünce kuruluşlarının deneyimini, modern kitle iletişim araçlarını ve başbakanlık ofisinin *arcana imperii'sini* (devlet sırlarını) birleştirerek bir envantere girer, bu envanteri çıkarmak için istisnai bir şekilde iyi hazırlıklıdır. Yürütmeyi değerlendirmeye, oldukça ağırbaşlı bir biçimde, son zamanlardaki ders kitaplarında hükümetin diğer unsurları karşısında kendisine uygun öncelikli yerin verilme-

25 BCN, s. 27-28.

26 BCN, s. 178, 76.

diğinden şikâyet ettiği monarşi ile başlar. Burada bir sorun var mı? Sadece Bagehot'tan kaynaklanan, monarşinin hayatî anayasasının muhafızı olma rolünün hafife alındığı algısı. İtaat kültürü imgeseldir ve vatandaşlık fikri gereksizdir – tebalar Kraliçenin yönetimi altında hatırlanamayacak kadar eski haklardan faydalanmaktadırlar. Aslında, kraliyet ailesinin üyelerinin kendileri yeni bir konuşma özgürlüğünden yararlanırlarken monarşinin prestiji de artmaktadır. Mount hatta kendini, monarşinin parlamentodan daha büyük bir gelecek duygusuna sahip olduğu fikrine adamaktadır. Burada *Sun* gazetesi okuyucuları kendisini terk etmiş görünüyor.

Ardından sıra Başbakan'a gelir. Crossman ve birçok başka kişinin düşündüğü gibi, Downing Street'te²⁷ bir bütün olarak kabinenin aleyhine olmaması gereken bir yetki yoğunlaşması mı yaşandı? Hiç de değil. Bayan Thatcher, çoğu zaman rahatsız bir şekilde kendinden önceki başbakanların yaptığı gibi, bakanların 10 numaradan hiçbir doğrudan emir almadıkları yeni-baronsal bir hükümete başkanlık etti. Ama ortak sorumluluk ne olacak – Başbakan tarafından çoğunlukla gizlice *ad hoc* toplantıya çağrılan gruplar sıklıkla tam Kabineyi by-pass etmiyor mu? Evet ve çok da iyi bir şey: Güçlü yürütme hükümeti kesinlikle buna gerek duyar. "Toplantı çağrılarının yapılması veya yapılmaması, gündeme bir maddenin konması ve çıkarılması ile birlikte, iktidarın önemli bir aracı olmaya devam eder" – aslında bu "işin etkin bir şekilde yönetilmesi için vazgeçilmez bir silahtır."²⁸ Bütçe bile mi bakanların arkasından kararlaştırılmalıdır? Kesinlikle – "katı gizlilik" zorunlu olarak "Kabine'nin bütçe konularında güçsüzlüğünü garanti eder."²⁹ Aslında, Mount, bizi deneyiminden kalkarak bilgilendirir, resmî olarak ülkeyi yönetmekle görevli bir organın ülkenin uzun dönemli stratejilerini tartışması bile uygun bir şey değildir.

Her bakana bağlı devlet dairelerinde çalışan memurların du-

27 İngiltere başbakanlık ofisi. Kısaca "10 numara" –ofisin kapı numarası– olarak da belirtilir – ç.n.

28 *BCN*, s. 119.

29 *BCN*, s. 122.

rumu nedir – genel ve yaygın olarak sanıldığı gibi, pozisyonların izin verdiğinden daha fazla güç mü kullanırlar? Yani, bağlı oldukları az sayıda yardımcısı olan geçici politikacılara karşı, devamlılık ve sayıca fazla olmanın doğal olarak sağladığı avantajları vardır ve genel olarak kamuya hizmet etmeden önce diyelim bir sigara şirketinde çalışmanın getirdiği iş deneyiminden yararlanabilirler. Ama bu benzersiz ekibin sadakati ve bütünlüğü, “pratik olmanın yanı sıra duygusal sonuçları da olan, kafa meselesi olduğu kadar bir gönül meselesi de olan”, “sadece somut bir duygusal anı değil, somut bir gerçeklik olan” monarşiye sadakatleri ile sağlanır.³⁰ Ama hizmetin iyileştirilmesi için hâlâ imkân var: Başbakan, uygulayıcıların politikaların belirlenmesinden uzak durarak tarafsızlıklarını koruması gerektiği şeklindeki eski kafa bir temele dayanarak, aptal bir biçimde Kabine Ofisi’nin kontrolünden mahrum bırakılmıştır – ofisi 10 Numara’dan ayıran yeşil çuha kaplı kapı bile kilitlidir. Bu bir anakronizmdir: Bunun yanıtı Downing Street’in daha az değil, daha çok hakim olmasıdır.

Ya haber alma özgürlüğü? “Açık hükümet sorunu eğer bir kişi hükümet deneyimine sahipse, büyük oranda daha az gerçek bir sorun gibi görünür” –örneğin “kabine özel olarak toplanır”– özel “gizli” kelimesinden daha az yanlış yönlendirici ve daha az tartışmalı bir kelimedir.³¹ Peki rahmetli Basın Sekreteri haber yönetiminde biraz aşırıya kaçmamış mıydı? Mount, eski meslektaşına sevecen bir selamla – TLS’nin okuyucularına, aksine Bernard Ingham’ın gözüpek hizmetinin, tek eksiğinin “görevini çok sadık ve çok ılımlı bir şekilde, yeterince manipülatif ve taraflı olmadan ve metresine politikanın dalgaları ve rüzgârlarını kullanarak komplo kurmasına aktif biçimde yardım etmeden” yapması olduğunu söyler.³² Kısacası, burada elimizde olan şey, hükümetin 10 Numara’daki Politika Birimi’nin hızına göre incelenmesidir – sıradan muslukçunun hükümetle ilgili görüşü. Her noktada ilkeler merkezileşmiş otorite, etkinlik,

30 BCN, s. 104.

31 BCN, s. 114.

32 “National Articulators”, *Times Literary Supplement*, 21-27 Aralık 1990.

gizliliktedir. Bunlar Mount'un o zaman hizmet ettiği ve şimdi savunduğu değerlerdir. Bir kişinin bunlara karşı tavrı ne olursa olsun, Mount'un bunların işleyiş biçimi ile ilgili anlatımı kitabın en canlı (parlak) kısmını oluşturan etkili bir tanımdır.

Yasamaya geçen Mount Parlamento'nun üç muhtemel fonksiyonu olduğunu ileri sürer: itiraz etme, inceleme ve kontrol. Mount'un Avam Kamarası'nın mükemmel biçimde yerine getirdiğini düşündüğü bu fonksiyonlardan ilki, seçmenlerin şikâyetlerini çözer. İkincisini, yapılacak yasaların incelenmesini veya iyileştirilmesini, Avam Kamarası çok kötü biçimde yapar. Yönetimin hareketlerini izleme olan üçüncüsünü ise ancak etkisiz bir şekilde yapar. Mount kendi reform önerilerini inceleme üzerinde yoğunlaşır ve bunun çözümünün yasaları okumanın yanı sıra onlarla ilgili gerekçeleri bulma gücüne sahip bir Avam Karaması Özel Daimi Komisyonu olduğunu düşünür. Ancak, Parlamento'nun rolü ile ilgili bu değerlendirmenin önemli bir özelliği, ona uygun görülme~~yen~~ bir özelliktir – sadece yasaları onaylama veya iyileşirmekten çok, fiilen yasa yapma gücü. Bu başka bir deyişle, yasa yapmayan bir “yasama”dır. Mount konuyu vurgulamak için tercih ettiği modern otoriteden onaylar bir tarzda alıntı yapar. Leo Amery “parlamentonun temel görevi hâlâ ilk toplandığı zamanki gibi, yasa yapmak veya yönetmek değildir”. Ya da Mount'un belirttiği gibi, “Parlamentonun, belki de bütün parlamentoların, güçlerinin yapısal sınırlarını kabul etmek zorundayız.”³³ Ama bu, mükemmel olmamanın gönülsüzce kabul edilmesi değildir. Aksine, bu tür sınırlar hayırlı önlemlerdir ve hayıflanılması değil aksine güçlendirilmeleri gerekir. Mount yeni komitelerinin amacının, bütün yasa yapım sürecini yavaşlatarak ve daha zorlaştırarak, yasa-yapım miktarını düşürmek olduğunu açıklar.

Mount'un mevcut gerçeklikleri tasviri elbette yeterince doğrudur. Politika danışmanı olmadan önce uzun süre daimi lobi muhabiri olan Mount'un Westminster'la ilgili bilgisi Whitehall³⁴ bilgisine yakındır. Ama Avam Kamarası'nın neden son

33 BCN, s. 179.

34 İngiltere hükümeti – ç.n.

yüzyılın klasik temsili hükümet teorisyenlerinin –Guizot Miley veya Dicey– kastettiği anlamda bir yasama meclisi olmadığını sorarsak, cevap uzun bir süredir, basit bir cevaptır. Yasalar Meclis genel kurul salonunda yapılmazlar, aksine parti liderliği tarafından karar verilirler ve parti disiplini yoluyla şekillendirilirler. Tartışma tesadüfen yaşanır. Bu siyasi sürecin merkezî bir gerçekliğidir. Mount bunun hakkında ne söyleyecektir? Hiçbir şey. *British Constitution Now*'da Britanya anayasal demokrasisi içinde partilerin rolü ile ilgili hiçbir tartışma yoktur. Bu yokluğun büyüklüğü, konuyla ilgili modern tartışmalara kısa bir bakışla görülebilir. Crossman Bagehot'a önsöz yazdığı zaman –bu önsöz hâlâ *The English Constitution* üzerine en iyi yazıdır– asıl teması, örgütlü partilerin ortaya çıkışının biçimlendirdiği siyasi dönüşümdü, ki Bagehot bunu asla kavrayamamıştı. Bir kuşak sonra Dicey bu değişimin çok iyi farkındaydı ve değişime, Başbakan'ın Lordlar ve Avam Kamarası karşısında bağımsızlığının savunulamaz bir görüş olduğunu benimseyen katı bir liberal bakış açısından, sakınmadan saldırdı. İki savaş arası döneme gelindiğinde, durum Jennings'in basitçe "Britanya Anayasası'nın gerçekçi bir incelemesi partilerle başlamak ve partilerle bitmek zorundadır ve arada da partileri derinlemesine tartışmalıdır"³⁵ diye yazabildiği bir durumdu. Dolayısıyla bugün de bunu yapmak gerekir ve bu büyük bir öneme sahiptir.

The British Constitution Now'da partilerin aniden yok oluşu bu nedenle şaşırtıcı bir gerilemedir. Bu Mount'un, vermeme durumunda gerçekçi olabileceği, bir tavizi gibi görünüyor. Bu yokluğu ne açıklayabilir? Muhafazakâr Araştırma Bölümü ve Politika Çalışmaları Merkezi'nin deneyimli bir üyesi olarak, Tory görüşlerinin tabloid gazetelerdeki propagandacısı olmasını bir kenara bıraksak da, Mount'un bildiği bütün bakış açılarından en iyisi belki de Smith sokağının sağladığı perspektiftir. Yine de anayasa incelemesinde partilerin dışarıda tutulmasının nedeni, partilerin ele alınmasının planının gizlemek istediği soruyu ölümcül bir şekilde soracak olmasıdır. Britanya'da *demokrasinin* özü nedir? Demokrasi sözcüğü Mount'un kitabının so-

35 *The British Constitution*, Cambridge, 1945, s. 31. Kitap 1940'ta tamamlanmıştır.

nundaki indekste yoktur. Bu bir dikkatsizlik değildir. İndeksi hazırlayanlar çok dikkatlidir. Terim indekste yoktur çünkü, fikir metne hayat vermemektedir. Bunda şaşıracak bir taraf yoktur. Çünkü, umudu zenginlik ve iktidar kalıplarını demokrasinin ötesine yerleştirmek olan sivil birliğin teorik şemasının tasarlanmış olması, halk iradesinin uygulanması olarak demokrasinin mantığına aykırıydı. Batı toplumlarının modern siyasi yaşamı elbette asla bu rüyaya denk düşmemiştir. Gerçeklik, halk iradesinin araçları olarak, birbiriyle rekabet içindeki örgütlü siyasi partiler arasında yaşanan toplumsal amaçlar üzerinde sürekli bir mücadeledir. Bu bizim sahip olduğumuz demokrasi biçimidir.

Bu demokrasinin özü dolayısıyla kaçınılmaz olarak bizzat partilerin kurulma ve seçilme biçimlerine bağlıdır – başka bir deyişle, parti örgütlenmesinin ne kadar özgür, finansmanlarının ne kadar adil ve temsillerinin ne kadar eşit olduğuna bağlıdır. Bu üç koşuldan birindeki bozukluk, doğrudan doğruya demokratik kendi kaderini belirleme şansının azalması anlamına gelir. Britanya’da İşçi Partisi içindeki blok oy uygulaması, ilkinin kötü şöhretli bir örneğini sergiler, Muhafazakâr Parti’nin şirketlerce finansmanı ve işadamlarının besleme basını ise ikincisinin (alçakça) bir örneğidir. Ama iki partiyi birleştiren şey, üçüncüsünün berbat bir örneğinden yararlanmalarıdır. Üçüncü, yani düzenli biçimde seçmenlerin dörtte birini oy kullanma hakkından mahrum bırakan oy verme sistemidir. Britanya’da anayasal bir reformun gerçek testi, bu mirasa son verilmesidir. Oy çokluğu sisteminin artık hiç de o kadar dokunulmaz olmadığıнын farkında olan Mount, bu sistemin değiştirilmesinin düşünülmesi gerektiği önerilerini inceler ve doğal olarak reddeder. Fazla ince eleyip sık dokumayan yerel standartlara göre bile, ileri sürdüğü argümanlar saçmadır. Ama bunlar haksız yere ona karşı kullanılmamalıdır, çünkü partilerin rolü ve temsillerinin yapısı ilk planda onun gündeminin dışına çıkarılmıştır. Çünkü bunların, böyle anlamamız beklenir, anayasanın “yapısı” ile hiçbir ilgisi yoktur, bunlar siyasi manzaranın sıradan “gerçekleri” kategorisine aittirler. Mount Jennings’in

büyük hatasının gerçekliğini bu çok farklı iki düzeyini birbirine karıştırmak olduğunu belirtir.³⁶

Bu anlatılanlar Mount'un yasama hakkında söylediklerinin özeti değildir. Çünkü ayrıca diğer meclis vardır. Mount'un Lordlar Kamarası hakkındaki görüşü nedir? Lordlar Kamarası'nın daha fazla güç kazanmasını ister ve bu amaçla bu meclisin miras yoluyla geçen unsurlarında bazı "indirimlere" razıdır – ama bunların lağvedilmesine değil? Lord Home'un Bayan Thatcher'a verdiği Muhafazakâr Parti raporuna (1978) bakmamız istenir. Mount'un Lordların artmasını istediği rolü yargısaldır – ideal olarak, Lordlar Kamarası içinden, Avam Kamarası'nın yaptığı yasaların veya yürütmenin yaptıklarının anayasaya uygunluğuna karar verecek bir yüksek mahkemenin ortaya çıkması. Bu dönüşüm daha geniş bir değişimi tamamlayacak, taçlandıracaktır. Çünkü, Mount'un reform anlayışına göre, yargı geleceği olan bir hükümetin parçasıdır. Özgürlüğün genişletilebileceği yer, aşağıda, seçmenler arasındaki siyasi tercihin selameti değil, yukarıda, hakimler heyetinin yüksek mülahazalarıdır.

Karışık dürtüler veya belirsizlik izinin olmadığı siyasi bir mizaç seyrek görülür. Mount'un yetenekleri ve uğraşlarının çeşitliliği onu bir istisna yapmaz. Britanya'da yasadaki medeni hakların idarenin kötü kullanımlarına karşı güçlendirilmesini istemek için haklı sebepler var ve Mount bu nedenlerden bazılarını güçlü bir şekilde ifade ediyor. Eğer kitabında Charter 88³⁷ reformcularının anlaşılır biçimde ilgisini çekecek çarpıcı bir not varsa, o da budur. İşte burada onun argümanı içinde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Britanya yasaları ile bütünleştirilmesine yol açacak en azından bir özgürlükçü damar bulunabilir. Bunu azımsamak yanlış olur. Ama bu sayfalardaki cömert vurgu notu, hâlâ bir bütün olarak kendi yerini nihai skor da bulmak zorundadır. Orada, ilginin seçimini doktrinin mantığı belirler. Çünkü, vatandaşların haklarının daha çok korun-

36 BCN, s. 70-71.

37 1988'de bir grup politikacı ve aydının Britanya siyasi sisteminde reformlar yapılması isteğiyle yayımladıkları bildiri ile başlayan reform hareketi – ç.n.

ması için bir genel çağrının yanı sıra, vatandaşların belirli bastırılma biçimleri hakkında bir sessizlik hâkim olur. Medeni haklar söylemi içinde, insan ümitsizce Britanya adaletinin kilometre taşlarını arıyor – Birmingham, Guilford, Cebelitarık. GCHQ veya Spycatcher asla olmamış olabilirdi. Aklına gelen sadece tek bir vaka var: Ponting.³⁸ Onun hakkında ne söylenebilir? Mount “Genel olarak kabul edildi ki, kamuoyuna açıklamak veya sızdırmak yerine endişelerini Daimi Sekreter’e götürmeli ve bu devlet adamının kendisine verdiği tavsiyeden mutlu olmalıydı” diye yazar.³⁹ “Genel olarak kabul mu edildi”? Jüriye yazık. Önemli olan yargıcın sağduyusudur.

İşte burada *The British Constitution Now*’ın duyarlılığı aynı türdendir. Ne zaman yargıçlardan bahsedilse Mount’un soğuk yazısı al yanaklı bir tutkuyla coşuyor. Lordlar Hewart, Radcliffe ve Denning’in ulusa yaptığı paha biçilmez hizmet, Lord Lane’in gazeteciler ve demagogların karaladığı imanlı performansı, artan hukuk dergileri doğal adaletin hayati taze nefesini oralara taşıırken mahkemelerimizde hakiki bir “devrim” yaşan-

38 Birmingham, Guilford, Cebelitarık, GCHQ, Spycatcher, Ponting... bunlar Britanya kamuoyunda tartışmalara yol açan bazı dava ve olaylardı. Spycatcher, eski bir MI5 yöneticisinin yazdığı, hükümetin yayımlanmasını engellemek için uğraştığı anı kitabı *Spycatcher (Casusyakalayan)* ve kitabın etrafında oluşan tartışmalara atıfta bulunuyor. Ponting, Falkland Savaşı’nda Arjantin kruvazörü Belgrano’nun batırılması ile ilgili gerçekleri kamuoyuna açıklayan İngiliz yetkili Clive Ponting’e atıfta bulunuyor. GCHQ, İngiltere’de sinyal iletişimini izleyen ve devlet kurumları ve ordunun sinyal iletişiminin güvenliğini sağlamakla görevli gizli devlet kurumu. Bu örgütte çalışan memurların sendika faaliyetlerinde bulunmalarını yasaklayan bir bakanlık kararı, 1985’te sendikaların açtığı bir dava üzerine tartışmalara yol açmıştı. Sonunda Lordlar Kamarası, yasagın kanunsuz olmakla beraber ulusal güvenlik tarafından haklı kılındığına karar verdi. Birmingham Altılısı, Birmingham’da 21 Kasım 1974’te 21 kişinin ölümüyle sonuçlanan iki bombalama eylemi ile ilgili olarak olaydan hemen sonraki saatlerde tutuklanan 6 kişinin, mahkemede, ifadelelerinin işkence altında alındığını söylemelerine rağmen ömür boyu hapis cezasına çarptırılmalarının yıllar sonra iptal edilmesinin yarattığı tartışmaya atıfta bulunuyor. Cebelitarık, İngiliz SAS komandolarının, silahsız 3 IRA militanını 6 Mart 1988’de Cebelitarık’ta öldürmesiyle ilgili davalar ve tartışmalara atıfta bulunuyor. Öldürülen militanların ailelerinin sonunda başvurduğu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 1995’te verdiği kararda, operasyonun Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu’nun ikinci maddesini ihlal ettiğini kararlaştırdı. Bu karar, devletlerin güç kullanması ile ilgili tarihi bir karar olarak görülür.

39 BCN, s. 104.

yor.⁴⁰ Britanya adaletinin yapısının sıradan insanların özgürlüğü için herhangi bir tehlike barındırabileceği iddiası, iması, “popüler paranoya yaratmak için ucuz bir girişimden başka bir şey değildir”.⁴¹ Mount eski Başyargıç Jennings’i özel olarak takdir eder, “başka herkesten daha çok Başyargıç Jennings’in ‘asil’ çabaları, İngilizlerin zihninde gittikçe kalınlaşan herhangi bir Meclis yıllığından daha geniş ve yüksek ve kalıcı bir yasa fikrini canlı tutuyor.”⁴² Bu çabaları hatırlamakta yarar var. Bu kişi, Birmingham Altılısı için şunları söylemiş bir yargıçtır: “Eğer altı adam kazanırsa, bu polisin şiddet ve tehditten suçlu olduğu, itirafların gönüllü olmadığı ve uygun olmayan biçimde kanıt olarak kabul edildiği anlamına gelir ve ceza hükümlerinin yanlış olduğu anlamına gelir. Bu İçişleri Bakanı’nın ya onların affedilmelerini önermesi ya da davayı Temyiz Mahkemesi’ne göndermesi demektir. Bu öyle korkunç bir bakış açısidir ki, ülkedeki duyarlı herkes şunu diyecektir: ‘Bu eylemlerin daha fazla devam etmesi doğru olamaz’.”⁴³ Duyarlılıklarını anmaya değer olan başka birisi de West Country Hakimi George Jeffreys’dir. Eğer bunlar Mount’un şeyleri derecelendirmesinde bu kadar az etkili oluyorsa, bunun nedeninin Denning’in yüksek hizmetini düşünmesi olduğunu varsayabiliriz. Kahramanı belki zaman zaman “kararsızdır” ama o özgürlük için gerçek savaş cephesine giden yolda liderlik etmektedir – bu yüzyılın büyük kısmında “Britanya’nın sanayi umutlarını yıkan”⁴⁴ sendikaları kontrol altına alma girişimleri.

Mount’un kavrayışına göre, yargıya güven Anayasa’nın hikmetinin bir tür yarı yazılı hale gelmesine izin verir. Bu temel yasa kadar resmî olan herhangi bir yazılı araç (bu yazılı araç, mimari tutarlılık veya felsefi ilke gibi uygunsuz sorunlara yol açar) olamaz ama, ancak basitçe, gelecekteki parlamentolardan birinin üçte iki çoğunluğu ile değiştirilebilecek belirli

40 BCN, s. 24-28, 209-210, 261.

41 BCN, s. 212.

42 BCN, s. 266, 209.

43 İngiltere ve Galler Yargıtay’ında verilen karar, 17 Ocak 1980.

44 BCN, s. 266.

haklar ve prosedürleri sıralayan bir meclis yasası biçimini alır. Bu yasanın yorumu, Lordlar'dan seçilen özel bir anayasal mahkemenin oluşturduğu son bir merci ile genişletilen mahkemelere bırakılır. Bu çözümün delilleri olarak Yeni Zelanda'daki ikili bir düzenleme gösterilir bize (Mount bunu yazdıktan bu yana daha az uygun hale gelen bir çözüm. Yeni Zelanda vatandaşları daha yeni oy çokluğu sistemini kaldırmak için yüzde 80 üzerinde bir oranda onay verdi). Eski Beyaz Sömürge-ler'den rahatlatıcı bir örnek vermek, şimdi ılımlı reform hareketinde yaygın bir pratik. Örneğin Mount'un kitabından kısa bir süre önce yayımlanan Rodney Brazier'in *Constitutional Reform* kitabında, Britanya'daki iyileşmelere ilham kaynağı veren ülke Avustralya'dır.

Ama iki kitap arasındaki çelişki, Mount'un yaklaşımının sınırlarını ortaya koyuyor. Brazier'in sakin ve gösterişsiz bir şekilde açıkça daha geleneksel olan çalışması, tutarlı bir şekilde daha radikaldir. Anayasayı ve onu değiştirme ihtimallerini incelemesinin merkezine, parti gerçeklerini koyar. Eğer tek alternatif seçim ise, seçim reformunu savunur, onları daha sorumlu hale getirmek için halkın milletvekillerini geri çağırmasını öngörür, başbakanın yetkilerinin azaltılmasını ve bütçenin ortak kontrolünü önerir, Thatcher yönetimi altında medeni hakların çiğnenmesinin "sıkıntılı listesine" ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde, "Avrupa Konseyi'ne üye herhangi bir ülke için rekor sayıda olan" İngiltere aleyhine açılan davalara dikkat çeker, İngiltere ve Galler'de "bütün mahkemelere atamaları sadece tek bir, zaman zaman iki politikacının yaptığına" dikkat çeker ve "sadece küçük bir havuzdan seçilen, genel nüfusu temsil etmeyen erkeklerden oluşmayan" bir Anayasa Mahkemesi kurulması çağrısı yapar.⁴⁵ Bütün meziyetlerine rağmen Brazier'in kitabı hâlâ birçok bakımdan oldukça ihtiyatlıdır. Daha kapsamlı bir reform programı için James Cornford'un etkileyici, demokratikleştirilmiş Britanya devleti planına bakmalıyız. Bu geçen yıl Public Policy Research tarafından yayımlanan bir yazılı *Birleşik Krallık*

45 Rodney Brazier, *Constitutional Reform*, Oxford, 1991, s. 60-62, 52-53, 100-102, 126-127, 153, 162.

Anayasası'nın⁴⁶ detaylı taslağıdır. Britanya'daki anlamlı bir siyasi reformun çekirdeğini oluşturan halk egemenliği ve eşit temsil konuları bu taslakta uygun yerlerini alırlar. Aksine Mount'un mevcut anayasa yazınına yaptığı bol referanslarda, belki de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu konuların izine rastlanmaz.

Mount'un kendi paketinin farklı unsurları ne anlama gelmektedir? Monarşiye daha büyük saygı, değişmeyen Başbakanlık otoritesi, Parlamento'nun daha az yasa yapması, mahkemelere daha geniş yetki. Bunda tek bir doğru boyut vardır, ama çok mütevazı bir boyut: herhangi bir optimum doğru gelişme değil, mevcut minimumun güçlendirilmesi. Kutsanmış yürütme, gem vurulan yasama, güçlendirilen yargı. Mount'un Bagehot'u devirmekten çok, sadece onu yenilediği söylenebilir – formülü şu olan bir çalışma programı ile: Asilleri yeniden süsle ve anayasanın etkin parçalarını önceden-vurgula. Ama, Mount'un bizim dikkatimizi çekmekte haklı olduğu bir fark vardır. Yenilenmiş yapının etkinliği dinamik bir tarzda anlaşılmalıdır. Sivil girişim olarak devlet, yanlış girişim birliği çabalarının terk edilmesini gerektirir. Mount'un programındaki gerçekten radikal unsur medeni haklara yönelik odağı bozuk kaygısından çok, devleti küçültmek için bütün bakanlıkların kaldırılması şeklindeki hazırlıksız önerisinde yatıyor. Enerji, Tarım ve İstihdam bakanlıkları listenin başındadırlar, ama bunları Sanayi Bakanlığı'nın takip etmemesi için bir neden yoktur. İşte burada, diğer türlü Oakeshottçu olan planın içinde, ilk güçlü Hayekçi ruhun fırçası açığa çıkar.

Hayek'in kendisi elbette Ukanian Anayasası'nın rahat bir yön gösterici olma konusundaki eksiklikleriyle ilgili açık bir görüşe sahipti. Britanya hükümetinin "güçler ayrılığı fikrinin bir karikatürü ve ucubesi olduğunu" yazmış ve – Parlamantonun kendisini bunu söylediği için teorik olarak zindana gönderebileceğini eklemişti.⁴⁷ Kendisinin parlamento egemenliğinin zararları-

46 Institute for Puplic Policy Research, 1991.

47 *Law, Legislation and Liberty*, cilt III, *The Politicial Order of a Free People*, Londra, 1979, s. 126, 179 [Türkçesi: *Hukuk, Yasama ve Özgürlük*, çev. Mehmet Öz ve Mustafa Erdoğan, İş Bankası, İstanbul, 2012].

na karşı ilacı yaşamayı, katı anayasal kurallara gözcülük etmek üzere, sadece olgun (45'in üstündeki) seçmenlerin oyuna dayalı bir üst meclis ve bu katı anayasal kurallar çerçevesinde sınırlı özel yasalar geçirmesine izin verilen genel oya dayalı bir alt meclis şeklinde yeniden kurmaktı. Mount'un gerçekçiliği doğal olarak bu fikrin kabulüne engeldir. Ama planının genel anlamı, aynı yöndedir: uygun olmayan yasaları engellemek için üst meclisi alt meclisin bir korkuluğuna çevirmek. Oakeshott'un reçetelerine uygun biçimde ama burada kurumsal değişiklikler, herhangi bir rasyonel ruh içinde iyileşme planları olarak değil, şeylerin kendi seyirleri içinde gizil olan birçok "ileride ortaya çıkacak şekiller" olarak önerilmiştir. Kitabın sonunda yeniden özetlenen bu reformlar "görünür olan", "muhtemelen yakında" ve "uzun dönemde" ortaya çıkacak diye bir sıra içinde listelenirler.⁴⁸

Tasarlanan değişikliklerin hem arzu edilen hem de mümkün olmak anlamında "makul" olduğunu söyler Mount. Ancak muhafazakâr bir bakış açısından ortada hâlâ bir soru vardır: neden herhangi bir değişiklik yapalım ki? Mount tutarlı bir şekilde "statüko savunusunun güçlü bir savunusu olduğunu" kabul eder.⁴⁹ O zaman anayasayı değiştirmek gerektiğini düşünmesine neden olan şey nedir? İlk bakışta, yanıt, savaş sonrasında devletin sivil toplumun içine korporatistçe genişlemesine veya liberal müdahalelere karşı bir tepki gibi görünür. Bu kesinlikle onun, yapılması muhtemel yeni bir anayasada tehlikeli aşırı güçlü Kamaralar ihtimaline karşı eski anayasanın ruhundaki güçler çeşitliliğini yardıma çağıran giriş temasının temelindeki kaygı gibi görünür. Bu anlamda, Oakeshott'un reformları –sadece "geçmiş kuşakların ihmali nedeniyle" biriken kötü düzenlemelerin düzeltilmesi olarak– meşrulaştırma biçimi de yeniden üretilir. Mount, akıl hocasının da yapmaktan hoşlanacağı bir biçimde, İngiliz özgürlüğünün Orta Çağların "lekeli dünyasındaki" köklerini hatırlatarak, "ne kadar çok unuttuğumuzun kıymetini bilmenin önemli olduğunda" ısrar eder.⁵⁰

48 BCN, s. 260-267.

49 BCN, s. 215.

50 BCN, s. 79.

Ancak bu tür jestler, ısrarcı olduğu konular hakkında düşünülenden daha az rehberlik ederler. Mount'un kendisinin de entelektüel olarak bunlar konusunda çok seyrek ısrarcı olması dikkat çekicidir. İlk olarak, daha sonra ihmal edilen, Anayasa'nın orijinal biçimini "hassasca ama güçlü biçimde vurgulanmış ve dengeli, muhteşem bir yapı" olarak tanımladıktan sonra, hemen bir sonraki sayfada anayasadan, "o kadar meşum biçimde akışkan ve kesinlikten uzak bir dizi düzenleme ki, yapı adıyla onurlanacak herhangi bir şeyin kesin biçimde ana hatlarını çizmek, onun kirişlerini tahammül etmek için tasarlanmadıkları bir baskıya maruz bırakma girişimlerini davet etmek olacaktır!"⁵¹ diye bahsedecek kadar kendisini kaybeder. Ayrıca politik olarak hükümet korporatizmi veya hatta otoriterizmin eleştirmenlerinin bahsettiği geleneksel tehlikeler ondan sonraki bölümlerde büyük önem taşımazlar. Bunun nedeni yeterince açıktır. Thatcher'ın yönetimi her şeyden öte, birincisini püskürtmüştür, Mount ikincisinin yaygın, geleneksel tezahürlerinden memnun görünürken. *The British Constitution Now*'ın yazılmasına neden olan şey, kesinlikle Britanya Demiryolları'nın satılmasındaki veya kabinenin hadım edilmesindeki herhangi bir başarısızlık değildir.

Gerçek reform dürtüsü başka bir yerdedir. Mount bu dürtülere kitabının sonunda gelir. Bunlar, Thatcher yıllarında Britanya Muhafazakârlığı için çözümsüz bırakılan bir dizi sorun setine denk düşer. Bunlardan ilki İskoçya'nın Birleşik Krallık içindeki konumudur. Şimdi sürekli biçimde ona muhalif olan ve potansiyel olarak tasmaını tamamen koparma kapasitesine sahip ülkede,⁵² sınırın kuzeyinde partinin içinde bulunduğu zor durum, uzun zamandır ulusal duygulara biraz uyum sağlanmasını tavsiye ediyordu. İşte burada Mount İskoçların Londra'daki temsilini azaltmadan –veya Edinburgh'da temel bir özerlik olmadan– Westminster'a bağlı bir İskoç meclisini savunmak amacıyla, mantık veya simetriye karşı Muhafazakâr önyargıları ustalıkla bir argümana dönüştürür. "Dikkat-

51 BCN, s. 79-81.

52 İskoçya – ç.n.

li biçimde, minimalist çizgilerde oluşturulduğu sürece”⁵³ böyle bir dağınık düzenleme Birliği zayıflatmaktan çok korumaya yardımcı olacaktır.

İkinci ve daha ağır bir sorun yerel yönetimlerin Thatcher hükümeti dönemindeki durumu tarafından ortaya çıkarıldı. Muhafazakâr saflarda, Mount daha başından itibaren kelle vergisinin öngörülü bir muhalifi idi ve onun bu vergiye düşmanlığı –“Britanya siyasi tarihindeki en kötü ve açıkça başarısızlığa mahkûm icatlardan birisi”–⁵⁴ dinmedi. Ama daha önceki İşçi Partisi ve Muhafazakâr Parti hükümetlerinin tez canlı geçmişlerinin de daha iyi olmadığını vurgulamayı da ihmal etmez. Kötülüğün kökleri, yerel bağımsızlık ve yerel geleneğin aynı şekilde anlamsızca küçümsenmesine neden olan aşırı bir parlamenter merkezîyetçilikte yatar. Mount’un şimdi, zaten partiyi yeni sıkıntılara sokan belediye vergisini bir iyileşme olarak görmesi ihtimal dışıdır. Çözüm daha çok, mümkün olan her yerde olay yerindeki “tarihsel sadakatleri” yeniden kuran bir anayasal düzenleme ile “sorumlu idareyi” garanti altına almak için, yerel otoritelerin güçleri ve gelirlerinin sınırlarının kalıcı ve açık bir şekilde çizilmesinde yatmaktadır.⁵⁵

İşte burada aslında Muhafazakâr geçmişe bakışta önemli bir bölünme yaşandı. Mount’un kitabının yanı sıra, elimizde başka bir Oakeshottçu çalışma olan ve kelle vergisinden zıt ders çıkaran Shirley Letwin’in *Anatomy of Thatcherism* adlı kitabı da var. İki yazar da Politika Araştırmaları Merkezi’nde birlikte çalışmaktadırlar ve büyük oranda aynı teorik bağlılıkları paylaşmaktadırlar. Mount kendi çalışmasını Oakeshott’un sivil ve girişim birliği arasındaki ayırımına bağlarken, Letwin üstü örtük olarak kendi kitabını Oakeshott’un ruhsal olarak “serbest meslek sahibi” birey ile bağımlı anti-birey arasındaki karşıtlığı etrafında oluşturur. Bayan Letwin Thatcherizmin gerçek hamlesinin, uzun zamandır anti-bireyin ahlâksızlıklarına alışmış bir nüfus içinde, ilkinin karakteristiği olan “enerjik meziyetleri”

53 BCN, s. 263.

54 BCN, s. 205.

55 BCN, s. 205.

canlandırmak olduğunu ileri sürer – sadece Lord Hanson ve King'in değil, aynı zamanda Dr. Johnson ve Edward Elgar'ın, Baden-Powel ve Edith Cavell'in meziyetlerini de.⁵⁶ Letwin'in rahmetli Başbakan'ın şimdiye kadar görülmüş en cesur savunması olan bu uzun yıllarla ilgili değerlendirmesi, yine de Tahtcher'in dönemini eleştirmekten geri kalmaz. Yüksek eğitim kesinlikle, Thatcherizmin, Oakeshott'un liberal eğitim ideallerine bir girişim birliğinin yanlış hedefleri için ihanet ettiği bir kara noktaydı – burası akademik yaşamdan el çektilen Mount'un daha ilgisiz olduğu bir alandır. Öte yandan kelle vergisinin sert eleştirmeni Letwin, Britanya'daki hayali “yerel özerklik geleneklerine”⁵⁷ saygıya, Churchill'in Donanma geleneklerini alaya aldığı ruhla yaklaşır. Thatcher'in üçüncü hükümetinin büyük başarısızlığı yerel yönetimlerde değil, aksine enflasyonu kontrol altına almaktaki başarısızlığında yatar. Fakat enflasyonu kontrol altına almanın teknik araçları zaman içinde değişir ve bu başarısızlık, Britanya toplumunda Tahtcheri enerjik kuvvetlerin ahlâkının canlandırılması davasının başarısızlığı anlamına gelmiyordu. Basitçe, Avrupa federalizminin bürokratik karakteri (ethosu) asıl düşman haline geldiği için, savaş cephesi değişmişti.

Avrupa, nihayetinde, Mount için de belirleyici bir konudur. Britanya muhafazakârlığı içinde bugün derinleşen çatışmada iki teorisyen zıt konumlar alırlar. Letwin için özgün Britanya bireyciliğinin Kıta'da asla bir dengi, benzeri yoktu ve Roma Anlaşması'nın vaat ettiği “birleşmenin sürekli güçlendirilmesi” ulusal bağımsızlığımızın sona ermesi demektir. Letwin'in basitçe anayasayı verili gerçeklik olarak kabul eden kitabı, Thatcherizmi gaspedenler oldukları ortaya çıkacak kişilere karşı çok da gizli olmayan bir uyarı ile biter. Öte yandan, Mount için ise Avrupa Topluluğu'nun kurumları şimdi Britanya'daki yaşamın gerçekleridir ve bunlara uyum sağlamak için düzenlemelerin zamanında yapılması gerekir. Mount kitabının sonuna geldiğinde, yazılı bir anayasaya doğru adım atılması şeklindeki mer-

56 *The Anatomy of Thatcherism*, Londra, 1992, s. 32-48.

57 *A.g.e.*, s. 159-162 ve devamı.

kezî argüman, Avrupa Topluluğu'nun yasal yükümlülüklerinin aslında zaten empoze ettiği, bizim kendimizin tasarladığı uygun bir İngiliz versiyonu içine "dahil edebileceğimiz" bir gerçeklik haline gelir. Bu mantığa göre, Lord Denning'in sözleriyle: eğer Roma Anlaşması'nın peşpeşe gelen dalgaları engelenemiyorsa, gelin bir set çekip onları kendi verimli manzaramıza katalım.

Bu, zorunluluktan kaynaklanan bir argümandır. Ancak Mount bunun ötesine geçer. Topluluk modern bir projedir, ama eski Hristiyanlık fikrine bağlı bir proje. İnsan haklarını savunur ve ekolojik kaygıları paylaşır. Bu sayfalarda *The Spectator* dergisinin "Avrupa-hevesi" diye suçladığı şeyin kötü kokusu açıkça duyulur – Mount zaman zaman hatta yetki devrini (Doughty Caddesi'ndeki palavrayı) överek Brüksel'in şüpheli jargonunu kullanır. Bu Avrupa duygusunun arkasında, herhangi bir acı dargörüşlülükten uzak kişisel bir kültürün çekici genişliği vardır. Ancak Mount'un Avrupa Topluluğu hakkındaki görüşünü, aslında kupkuru olan bir siyasi görüş içindeki –sözgelimi– samimi bir canlılık özelliği olarak görmek hata olacaktır. AB'nin en büyük meziyeti serbest ticaret için devasa bir alan oluşturmaktır. Para birliği, kurallarla düzenlenmemiş kapitalizm için bir tehdit değildir, aksine onun en iyi sigortasıdır. Siyasi baskılardan bağımsızlığı anayasal olarak sağlanmış –yani tıpkı Maastricht'te tasarlanan türden– bir Avrupa Merkez Bankası, seçim nedeniyle yoldan çıkabilecek olan herhangi bir ulusal politikacılar grubundan çok daha sıkı bir sağlam para polisi olacaktır. Mount Nicholas Ridley'in iddiasını kendisine karşı çevirerek, ERM'den (Avrupa Döviz Kuru Mekanizması) çıkmak için tek pratik nedenin bir kez daha gözden düşmüş devalüasyon aletine başvurmak olacağını belirtir. "Avrupa ekonomik birliğinde vazgeçilmesi muhtemel (vazgeçilmeye açık) olan güçler, tam da en güçlü serbest pazarcıların iğrendiği şeyleri yapma güçleri idi. Buna karşın, en kıymet verdikleri ekonomik ilkelerin anayasal olarak güçlendirilmesi, eğer mümkünse, ancak Avrupa düzeyinde başarılabilirdi."⁵⁸

Bu iddianın bir geçmişi var. Kolektif dayanışma sivil birliğin bir ilkesi olmadığı için, teknik teorisinde ulus-devlete hiçbir yer ayırmayan Oakeshott –beklenebileceği üzere– ulus-üstü bir devletin sorunları hakkında da hiçbir şey söylememiştir. Noel Annan, Oakeshott'un 60'ların başlarında Britanya'nın AET'ye girişi konusundaki görüşü sorulduğunda, "böyle konularda görüş sahibi olmayı gerekli görmüyorum" dediğini belirtiyor.⁵⁹ Öte yandan Hayek ise sağlam ve ileriye gören bir fikre sahipti. 1939 gibi erken bir zamanda "Uluslararası Federalizmin Ekonomik Koşulları" adlı kâhince makalesinde, ulusal egemenliğin bir ulus-üstü çerçeve içindeki üstünlüğünün serbest bir ekonomi için doğal bir avantaj olduğunu, çünkü bu ekonominin yapısal parametreleri ne kadar yüksek düzeyde kurulursa, –yani yerel fraksiyon ve çıkarlardan en uzakta– bunların halkın tutkularına karşı o kadar çok aşılı olacağını ileri sürmüştü.⁶⁰ Başka bir deyişle karar mekanizması ne kadar az doğrudan demokratik olursa, sermayenin yeniden üretimi için muhtemelen o kadar çok güvenli olur. Elbette bu mantıksal bir çıkarım olmaktan çok ampirik bir iddia idi – yani, ulus-üstü bir ekonominin toplumsal yolunu belirleme gücüne sahip bir ulus-üstü halk egemenliği inşa etmenin imkânsız olduğu ortaya çıkacaktır. Maastricht'de kararlaştırılan şartların –hiçbir seçilmiş meclise bağlı olmayan Avrupa için merkezî parasal otorite– gösterdiği üzere, bu tahmin hâlâ yanlışlanmış değil.

Mount kendi tahminini yaparken, radikal Sağ'ın saflarında bir sapkın (*heretic*) değil, köklerine bağlı birisi gibi davranır. *British Constitution Now* demokrasiyi genişletmeyi değil, eski özgürlükler lehine kısıtlamayı amaçlar. Bunu aldığı övgüleri hak eden hafif bir dokunuş ve iyi-huyulu bir havayla yapar. Mount'un kamu yaşamı ile ilgili ilk kitabının adı *The Theatre of Politics* idi. Kinaye fazlasıyla Oakeshottçudur. Siyaset çıkarlar çatışması, hakikat arayışı ya da ilerleme yolculuğu değildir – o seyirciyi esir almayı amaçlayan bir estetik gösteridir. Ama aynı zamanda yüksek tiyatro da değildir (Oakeshott aynı zamanda

59 Noel Annan, *Our Age*, Londra, 1990, s. 400.

60 *Individualism and Economic Order*, Chicago, 1998, s. 255-271.

siyasetin ikinci sınıf bir faaliyet olduğunda ısrar etmişti). Oakeshott, siyasetin daha çok ticari tiyatroya benzediğini, bizim duygularımızı ya da mahcubiyetlerimizi hedef alan bulvar dramaları –Racine’den çok Rattigan– olduğunu belirtir. Bu sahne-
de, Mount bize kesinlikle şık bir oyun sunuyor. Bu oyuna re-
form komedisi adını vermeliyiz.

1992

Ek

On yıl sonra, şaşırtıcı bir tarz değişikliği olmuştu. Mount’un yeni kitabı *Mind the Gap* bize Britanya’nın anayasal mirasının kentli bir yenilenmesini değil, onun toplumsal kutuplaşmasının şiddetli bir kınanmasını sunar. Ton olarak Burke’dan çok Cobbett’e yakın olan Mount, Yeni Yolsuzluk’un kibir ve sorumsuzluğunu ve onun en az zenginleri demoralize etmesini şiddetle suçlar. Thatcher’ın danışmanı işçi sınıfına ağıt yakan birisi haline gelmiştir. Bu dönüşümle dalga geçilmemelidir. Ama bu dönüşümün mesajının özellikleri, bir incelemeyi hak ediyor.

Mind the Gap üç bölüme ayrılmış. İlk bölümde Mount kutuplaşmış bir toplumun acı tablosunu çizer. Yakın zamanlara kadar hâlâ inandığını söylediği sınıfsızlık efsanesine rağmen, Britanya tamamıyla birbirine benzemeyen iki kaderle bölünmüştür. Yukarıda zenginlik, eğitim ve mobiliteye sahip Yukarıdakiler vardır. Aşağıda ise sefil işlerle hizmetçilik işlerini yapanlar, bazıları işsiz, hepsi de umutsuz olan Aşağıdakiler vardır. Birinci sınıftakiler eskiden seçkin yukarıdakiler, orta yukarıdakiler ve orta sınıflara denk düşen ama şimdi hepsi tek bir kendinden menkul ayrıcalık birliğini oluştururlar. İkinciler ise bir zamanlar işçi sınıfı olan ama şimdi giderek artan oranda vahşileştirilmiş alt sınıfa indirgenmişlerdir. Bu iki sınıfı ayıran boşluk, ortadan kalkmaktan çok uzakta, düzenli biçimde genişlemektedir. Ekonomik eşitsizlik artmaya devam ediyor. Yaşam biçimi belki değişmiştir ama her zamanki gibi katmanlaşmış haldedir.

Eğitim, miras edinilmiş avantajı güçlendirmektedir. Yoksulluk kişisel bir başarısızlık olarak damgalanmaktadır. İki dünya arasında, geçmişteki sınıf ilişkilerini yumuşatan türden çok az temas vardır ya da hiçbir insani temas yoktur. Ancak geceleri Aşağıdakiler, küçük ekranı (televizyon ekranını) dolduran şiddetli suç dramaları ve iğrenç eviçi kavgaların dehşetli kahramanları olarak Yukarıdakilerin evlerini işgal etmekte.

Mount toplumun aşağı katmanlarının maddi yaşam koşullarının bir yüzyıl öncekinden çok daha iyi olduğunu inkâr etmiyor. Ama bunlar yine de harap olmuş yaşamlardır, çünkü “kültürel kötüleşme herhangi bir mütevazı maddi iyileşmeyi ortadan kaldırmaktadır”. Bunun içindeki en temel duygu şudur: “Aşağıdakiler bugün 1970, hatta 1930’ların Aşağıdakilerinden çok daha kötü durumdadır.”⁶¹ Onlar ayrıca –bu yazardan gelen en beklenmedik argüman olarak– Batı’nın bütün aşağı sınıfları arasında en lanetli olanlardır. Tekrar ve tekrar *Mind the Gap*, Mount için neredeyse her zaman pozitif bir referans olan ABD’de değil, ama –tarihsel olarak sanayileşmenin daha az sert olduğu, okulların eşitlikçi olduğu ve bir medeni ortaklık duygusunun güçlü olduğu– Avrupa’daki daha iyi halk deneyimine işaret eder. Özellikle Fransa, Amerika kadar cazip olan ve sık sık etkili olmak amacıyla Amerika ile karşılaştırılan, arada Britanya’nın özel sefaleti de vurgulanarak, bir karşılaştırma kutbu haline gelir.⁶² Bu yabancı ülkeler kitabın sonraki kısmı için bir arka plan işareti olarak hizmet eder. Ön planı ise, Mount geri dönüp Britanya işçi sınıfının kahramanlık çağındaki kültürüne bakarken, bir ulus içindeki el emeğinin geçmiş ve şimdiki durumu arasındaki zıtlıklar seti işgal eder.

İşte burada, hiçbir yaygın ümitsizlik veya parçalanma sözkonusu olmadığında ısrar eder Mount. 19. yüzyılın erken dönemlerinin değirmenler ve kenar mahallelerinde Sanayi Devrimi, çağdaş eleştirmenlerinin korktuğu gibi, geleneksel bir ah-

61 *Mind the Gap*, Londra, 2004, s. 262: Bundan sonra MG.

62 MG, s. 10, 111-112, 140, 243-244, 271, 316. Mount hatta, Fransız çiftçilerinin traktörleri ile yolları kapatarak yaptıkları protestoları –Britanya’da hiç şüphesiz onun nutkunun tutulmasına neden olan eylemler– bile sağlıklı bir bağimsizlik ruhu olarak görür.

lâkı zayıflatmadı, aksine aileyi her şeye rağmen bir arada tutmak için halka hitap eden yeni bir belirleyen yarattı. Halkın bu azmi, işçi sınıfı ailelerinin akın ettiği ve çocuklarının pazar gününü eğitim aldığı yaygın İsyancı kiliseler ağında sergilenen dinsel inanç tarafından ayakta tutuldu. “Dinin derinden etkilediği 19. yüzyıl boyunca aşağı sınıfların büyük çoğunluğu, belki de eskiden ve o zamandan bu yana hiç olmamış bir şekilde yoğun bir biçimde, dinî eğitim, tartışma ve törenin karmaşık beşiğinde büyütüldü.”⁶³ Bu sağlam uyumsuzluktan, derin biçimde etkileyici işçi sınıfı kurumları doğdu –şapeller ve gündüz okulları, mekanik enstitüleri ve hayır dernekleri– ve kendi tarzları içinde elbette sendikalar. Bu, büyük bir etik gücün kendine saygılı ve kendi ayakları üstünde duran kültürü idi. “1800 ile 1940 arasında Britanya’da aşağı sınıfların kendilerine ait, insanlık tarihinde bir eşine daha rastlanması zor, dikkate değer bir uygarlık yarattıklarını söylemek abartılı olmaz: belki dar kafalı, kesinlikle bağınaz, zaman zaman yalancıkıtan sofu ama kesinlikle sarsılmaz, çalışkan, onurlu, idealist, barışçıl ve anlamlı.”⁶⁴

O zaman bu gururlu Viktoryan büyük ve gösterişli binayı Mount’un deyimiyle “viranelere”, *Mind the Gap*’de anlatılan harap sosyal konutların vahşiliğine, tombala salonlarına dönüştürülmüş tapınaklara, harap olmuş okullara, bira kokan magandalar ve dögmeli sürtüklere dönüştüren şey nedir? Mount için, işçi sınıfının özgüveninin katledilmesinden iki şey sorumludur. Bunlardan birincisi ulusun entelektüel seçkinleridir, erken Viktoryan zamanlardan bu yana sürekli resmî kilise karşıtlığı ile dalga geçen, literatürü İsyancı rahiplerin ve hatta Evanjelist papazların, cehalet ve snopluktan gelen aşağılayıcı temsilleriyle dolduran seçkinler. Dickens özellikle suçludur, Trollope da ondan çok geri kalmaz. Daha da kötüsü, siyasi yelpazenin bütün kesimlerinden düşünürlerin –Disraeli ve Marx örnek olarak gösterilir– kutsal olmayan bir ittifakı, bir zamanlar, toplum içinde toplumsal konumların varlığının göze çarpmadığı bir yer olan Britanya’nın şimdi geri dö-

63 MG, s. 173.

64 MG, s. 198.

nölmez bir şekilde sadece iki zıt sınıfa bölündüğünde ve aşağı sınıfın korkutucu bir moral bozulma içinde olduğunda ısrar etti. Mount, Viktorya ve Edward dönemlerinin sonuna gelindiğinde bu ikili dogmanın –sınıf basitleştirmesi ve aşağı sınıfın bozulması– Britanya entelejensiyası içinde, Gissing, Wells, Woolf, Lawrence, Eliot ve benzerlerinin yazılarını dolduran sersem, yabancı kitlelerle ilgili kâbusları ortaya çıkaran *sabitfikir* haline geldiğini ileri sürer. Sonuç olarak, bu küçümseme dağı, böyle bir aşağılaşmanın nesneleri olan kişileri etkilemekten başka bir şey yapamazdı.

Ancak hâlâ, bu mitlerin, bunlara kafayı takmış, ümitsiz ve tehlikeli aşağı sınıfların acilen kurtarılımları gerektiğine inanmış seçkinler üzerindeki etkileri daha da ağırdır. Eğer kendi karanlıkları içinde bırakılırlarsa aşağı sınıflar bir gün ayaklanıp toplumun mabedini de kendileri ile birlikte yıkabilirler. Bu nedenle, devletin görevi duruma müdahale edip onların yaşam koşullarını iyileştirmekti. Bu yüzden işçi sınıfının güvenini ve kendine saygısını zayıflatan uzun ve kesintisiz bir entelektüel bombardımandan sonra, bir bürokrasi panzerleri tugaı şimdi zayıflamış savunmaya karşı ilerledi ve işçi sınıfının yarattığı halk kurumlarını bir yana itti veya yerle bir etti. Kili-se okulları devletin işlettiği vergi destekli okullar tarafından bir kenara itildi. Hayır kurumları zorunlu sigorta şirketleri tarafından yutuldu. Hayırsever hastaneleri Ulusal Sağlık Hizmeti tarafından devralındı. Yeterince sefil ama kendi tarzlarında *ungemütlich* (sakin ve rahat) olan geleneksel kenar mahalleler, kısa süre içinde, yerini aldıkları kalabalık semtlerden daha kasvetli ve daha kuralsız hale gelen sosyal konutların yapılması için yıkıldı. Din bile alaycı dalgalara maruz kaldı. Kötür boşanma ve vergi düzenlemeleri en kötü durumda olanlar arasında ailelerin parçalanmasından başka bir etki yapmadığı için, evlilik bile kutsal olmaktan çıktı. Modern kapitalizmin tabanında güvencesizlik ve işin ustalık gerektirmeyen hale dönüşmesi de yoksullara zarar verdi, ama yoksulların mirastan yoksunluğunun başlıca sebebi belliydi. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde Britanya işçi sınıfının özü, tümüyle çöken bir devlet tarafından tüke-

tilmişti. Bugünün Aşağıdakilerinde, bir yüzyıllık bir hor görme ve gaspın sonuçlarını görüyoruz.

Mind the Gap'in hikâyesi budur. O içtenlikle, dokunaklı bir hikâye anlatır. Ama ne tür bir anlatıya sahiptir? Kendi yazarı tarafından bir inceleme olarak nitelendiği için, bu kitabı bir tarih kitabı olarak nitelemek haksızlık olur. Temel anlatım tarzı daha çok, “bir zamanlar” şeklindedir. Ama bunun sonucunda ortaya çıkan şeyde, masalımsı bir şeyler olduğunu söylemek muğlak olur. *Mind the Gap*'in tiyatro ile bağlantılı bir türe ait olduğunu söylemek daha doğru olurdu. Ancak bu sahne de bir komedi değil bir melodram sahneye konmaktadır. Bir biçim olarak melodram, diğer özelliklerinin yanı sıra daima kolay (karışık olmayan) bir iyi ve kötü ikiliği ile tanımlanır. Burada bu ikilik, keskin bir zamansal zıtlık halini alıyor: bir zamanların hayranlık uyandıran (takdire şayan) yaşamının çiçeklenmesi ve yıkılışı. Geleneksel olarak bu bir trajedi olarak tanımlanabilirdi – öyle olduğuna da şüphe yoktur. Ancak Mount'un kitabında sadece bir trajedinin ahlâkî karmaşıklığı eksik değildir, kitap aynı zamanda daha anlamlı bir biçimde, herhangi bir anlamda, failden de yoksundur ve fail olmadan trajedi asla gerçekleşmez. Aksine bir melodram alanında olduğumuz zaten Mount'un Vitktoryanlardan kendi şikâyet tarzını üretme biçiminden de anlaşılabilir. Tek Ulus ve Komünizmin taraftarlarının benzer “sınıf basitleştirmesi”ne karşı canlı bir konuşmadan sonra, Mount çağdaş Britanya'yı aynı düalizmin daha temel bir versiyonu haline indirger – Yukarıdakiler ve Aşağıdakiler *sans phrases*. Dikkate değer bir şekilde, Aşağıdakileri anlatırken, göçmenlere hiç değinmez.⁶⁵

Hâlâ en açıklayıcı olan şey, iyiden kötüye giden yolculukta politikanın oynadığı –ya da oynayamadığı– roldür. Mount son derece politik bir yazardır – kim ondan daha politik olabilir ki? Fakat *Mind the Gap* bize Britanya işçi sınıfının, bu sınıfın politik gidişatının tamamen silindiği bir hikâyesini anlatır. Edward Thompson'ın Britanya işçi sınıfının erken dönemi-

65 Aynı şekilde, Amerika'daki en kötü kesimlerin dahi iyi koşullarda yaşadığından bahseder, sanki siyahların yaşadığı gettolar yokmuş gibi.

ni anlattığı tarihine, Metodizmi yanlış değerlendirmesini kınayan birkaç sınırlı atıfta bulunur. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun temel kaygısı olan ve doğrudan Mount'un zamanın emekçilerinin "gizli uygarlığı" temasına dayanan, halk radikalizmi kültürü, basitçe göz ardı edilir. Thompson'ınki gibi çalışmaların tamamının gösterdiği şey, "bu sanayi işçi sınıfının, kendisi olarak değil", "toplumsal altüst oluşa yol açacak büyük bir sarsıcı protestocu" kolektif hayal eden (işçilerin kendisinin doğasına tamamen aykırı bir düşünce) Komünist tarihçiler ve benzerleri tarafından "siyasi mücadelede bir silah olarak görüldüğü"dür.⁶⁶ Bu tür hayallerden uzak duran Britanya işçi sınıfı, aksine anlamlı, Parlamento yoluyla reform yolunu seçti. Mount Britanya işçi sınıfının bundan sonraki yüzyıllık tarihinin politikası ile ilgili olarak yaptığı neredeyse tek yorumda, şunları yazdı: "Britanya İşçi Hareketi'nden daha az dikbaşı ve kararsız bir şey düşünmek mümkün değildir. Bu insanlar demokratik tartışma ve parlamenter prosedürler geleneğiyle yoğrulmuş insanlardır. Westminster'a seçilip geldikleri zaman Kamaralardaki yaşam tarzını sanki bunun için doğmuşlar gibi benimsediler ve bir hükümet bakanlığını yönetmekte, kendilerini oraya gönderen sendikalarda bir genel sekreter ya da bir bölge sekreteri olarak çalışmaktan daha fazla zorlanmadılar." Daha önce gördüğümüz gibi Mount sendikalarla ilgili olarak her zaman böyle olumlu bir tutum içinde olmadı – kendisi şimdi bile onlara karşı, Britanya sanayisini yıkan gerçek gülleler diye ateş püskürür. Ancak işte burada, sendikaların kısıtlayıcı pratiklerinin ekonomiye verdiği kuşkusuz zarar, kendilerinin *faux-frais*'i olarak hoşgörü ile karşılanır. Çünkü "Britanya sendikacılığının siyasi tarzı her zaman devrimci çetelere olduğundan daha çok şey borçludur."⁶⁷ Başka bir deyişle, Britanya işçi hareketi devletin yönetim kademelerine girdikten sonra, toplam olarak, olağanüstü iyi davranmıştır.

Peki ama bu durumda bu hareketin temsil ettiği kimselerin durumu niçin bu kadar kötüleşti? Mount'un Britanya işçi sınıfı

66 MG, s. 110, 249.

67 MG, s. 191-192.

fının başına gelen felaketle ilgili değerlendirmesinde, bu felaketten sorumlu olan siyasi aktörlerle ilgili garip bir belirsizlik vardır. Entelektüellerin adı ortaya atılır ve elbette suçlu bulunurlar. Ancak entelektüellerin aşağı sınıflara karşı davranışları ne kadar rezilce olsa da hiç kimse E.M. Forster veya Virginia Woolf'a asla bir siyasi güç atfetmemiştir. Daha güçlü bir kuvvetin –hükümetlerin– saygıdeğer bir bağımsızlık kültürünü öldüren önlemleri almış olması gerekmez mi? Eğer öyleyse, hükümetler bunu yaptığında hangi partiler iktidardaydı? Mount'un hikâyesi soruna değinmez. Bu hikâyenin yapısı genişletilmiş bir elipse dayanır. Altın çağla uğursuz şimdi arasında ne olduğu boş bırakılır. Kesinlikle, “seçkinler” suçludur ve Avam Kamarası'nın her iki tarafı da “hatalar” yapmıştır. Ama Mount bunları çok seyrek olarak ve belirsizce hatırlatır. Bu belirsiz pusta kesinlikle dramının bir kötü adamı vardır ama bu kötü adam tamamen soyut olarak kalır ki Mount bu kötü adamdan, onu daha fazla açıklığa kavuşturmadan bahseder: “devlet.”

Gerçek tarih herhangi bir polemiğin gerektiğinden daha üzücüdür ve Mount'un anlatmak istediği hikâyeyi bozar. Mount'un Britanya işçi sınıfını tanımlarken başvurduğu çelişik mantığı takip ettiğimizde şu açık gerçeğe karşılaşıyoruz: Mount'un tam da Britanya işçi sınıfında övdüğü özellikler onun lanetlediği toplumsal sonuçlara sebebiyet vermiştir. Hikâyenin başlangıcı ve bitişi onun bizim düşünmemizi istediğinden daha fazla yakın ilişki içindedir ve bu ilişki daha uygun bir şekilde trajik denebilecek bir ilişkidir, kahramanlar kendi düşüşlerini de içerir. Kesinlikle ılımlı ve saygıdeğer ama demokratik pratiklere doymuş olmaktan uzak olan İşçi Partisi başlangıcından beri Avrupa'daki diğer sosyal demokrat partilerden daha fazla bürokratik hatlar üzerine inşa edilmişti, bir avuç sendika patronu tarafından kontrol edilen blok oylara dayanıyordu. Bu, doğası gereği otoriter yapının yarattığı siyasi kültür Westminster'in önerdiği temsili demokrasinin –muhteşem sömürgeci imparatorluk bir yana, modern öncesi seçim sistemi ve sandalyelerin babadan oğula geçtiği ikinci meclisle tamamlanan– bu sakat biçimini kabul etmekte hiçbir zorluk çekmedi. Anayasal değişiklik

fikri bu partinin hemen hiç aklına gelmedi. Mount'un alkışladığı mükemmel “sebat” ve “politik olgunluğun” gerçeği buydu. Ama elbette partinin sonradan uygulamaya soktuğu reformlar da aynı cinstendi. İsyanı bir tarafa bırakın, en küçük halk katılımı değerlerini de aklına getirmeden, İşçi Partisi tasarım olarak teknokrat ve sonuç olarak bürokratik olan –ki Mount tutarlı olarak bundan nefret eder– bir refah devletinin kurulmasını yönetti. Eğer düşman “devletçilik” ise, onun asıl kurucusu buradadır. İşçi Partisi'nin kültürle ilişkisi hakkında ise, her anlamda, her bakımdan, ne kadar az şey söylenirse o kadar iyi.

Elbette şimdi Mount'u rahatsız eden sahneler sadece İşçi Partisi taraftarlığının genetik kodlarının bir sonucu değildir. Tarihsel olarak sermaye daima İşçi Partisi taraftarlığının uyum sağladığı sahneyi düzenledi. Ama bu ikisi arasındaki ilişki, *Mind the Gap*'deki kavramlaştırılma biçiminin tersi idi. Ülkenin yöneticileri savunmada kaldılar, ama 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık savunma pozisyonunda değillerdi ve nedenleri ile birlikte işçi sınıfı her bakımdan ya korkunç biçimde tehlikeli ya da özellikle ümitsizdi. Ve İşçi Partililik, işçi sınıfının başat siyasi ifadesi olarak somutlaştığı zaman, yöneticiler genelde bunu, hiç de az nedeni olmadan, –partinin 1914'te öyle olduğunu göstermek için acele ettiği gibi– temel olarak güvenli ve potansiyel olarak faydalı bir şey olarak karşıladılar. Çünkü gerçek ruh bağımsızlığı, bu siyasi kültürün içgüdüsel olarak uyumlu saygıdeğer ana akımının sahip olmadığı şeydi. Sonunda bugün var olan toplum ve devlet türünü yaratan reformlar nadiren İşçi Partisi'nin girişimlerinin ürünü idi. Tipik olarak, bu reformlar ya ayrıcalıklı sınıfların verdiği tavizler veya istisna hükümlerini korudukları için kabul ettiği uzlaşmalar ya da kendilerini temsil eden partilerin, zamanı gelmiş veya değilse de acıma nedeniyle aldığı önlemler idi. Dolayısıyla eğitim reformları hiçbir zaman ortak bir okul sistemi yaratmadı, ki bu durum kültürel bölünmenin bütün kaynakları arasında en temel olanı idi. Sağlık sistemi özel sağlık hizmetlerinin kamu hizmeti pahasına büyümesine izin verdi. Devletin verdiği emekli maaşları ticari spekülasyon planlarının konusu hali-

ne geldi. Tarihsel olarak, bürokratik anlayışın önerdiği, pazar temelli kaygıların kontrol altında tuttuğu hibrid bir düzenleme içinde, Muhafazakâr ve Liberal partiler İşçi Partisi ile orta yolda buluştular. Ama eğer bir yandan Mount'un Britanya işçi sınıfının siyasi meziyetleri görüşünü öte yandan bugünün toplumsal manzarasının çirkinliğini dikkate alırsak, büyük ölçüde işçi sınıfının kendi mezarını kazdığı sonucu kaçınılmaz olur.

Elbette aslında Britanya'daki işçi hareketi her zaman Mount'un bu hareket hakkında çizdiği resimden daha karmaşıktı, öylece zaman içinde yok olmayan, içinde egemen kültürünün uzlaşmacılığından ayrılan birçok akımın olduğu bir karmaşıklığa sahipti. Bu uzlaşmacı akımların toplumun alt katmanlarındaki isyancı dürtüleri yok etmek için sert mücadelelerle yenilmesi gerekiyordu. 1926 genel grevinde, 1949 liman grevinde, 1963 denizciler grevinde böyle isyan alevlerini bastırmak İşçi Partisi'ne düştü. 1982 madenciler grevinde, direnişi zamanın gereklerine göre kırma görevi Muhafazakâr hükümetindi. Yeni İşçi Partisi, Mount'un da bir parçası olduğu bu nihai temizliğin mirasçısı idi. Yirmi yıl sonra, *Mind the Gap*'in argümanı tarafından açıkça sorulan bir soru şudur: Mount bu mirası yüklenmeyi ve kitabın yazıldığı dönemin rejimini nasıl görüyor?

Mount, Muhafazakâr davaya hizmeti ne kadar uzun süreli olsa da –partide, basında ve Başbakan için çalıştı– asla fikri bağımsızlığını kaybetmedi.⁶⁸ Blair Thatcher'ın politikalarını dev-

68 Açıklayıcı bir yorum için: "Margaret Thatcher'a bir kahraman gibi tapmıyorum. İlk kez Montaigne'in belirttiği gibi, hiçbir erkek ya da kadın uşağı olduğu kişiye tapmaz ve ben Thatcher'ın birkaç yıl siyasi uşaklığını yaptım. O önemsiz, anlayışsız kindar olabilirdi. Bütün başarılı politikacılar gibi, kendisini tekrarlamaktan asla ürkmedi. Ironiden haberi yoktu. Ancak bu küçük zayıflıkların çok çok ötesine geçen bir şekilde, etrafına her şeyin mümkün olabileceği duygusunu yayardı. Her durumda bir şeylerin yapılabileceğine inanırdı. Ve o şeyi eğer hiç kimse sonuna kadar gitme zahmetine katlanmazsa, kendi başına yapma kararlılığını gösterirdi ("Britain and the Intellectuals – In Thrall to Bad Old Times" içinde, *The National Interest*, Yaz 2001, s. 91). Mount bir keresinde Thatcher'ı daha az pohpohlayıcı terimlerle Tory Partisi'nin Avita'sı olarak tanımlamıştı. Öte yandan: "Keith Joseph karşılaştığım politikacılar içinde en ciddi olmalı. Bazen onun karşılaştığım tek ciddi politikacı olduğunu düşünürüm. Benim için o Britanya politikasında karşılaştığım en büyüleyici karakter ve Savaş'tan bu yana Muhafazakâr Parti'nin düşüncesinde ve politikasında en hayati kişi olarak ve bu dönemin çok büyük

ralıp onları yürüttüğü zaman, Blair'i Thatcher'ın amaçlarından birçoğunu gerçekleştirdiği için koruma altına alan en son kişi Mount idi. Major'ın kendi partisi içinde ihanete uğramış olmasından bir şekilde ümitsizliğe düşse de Yeni İşçi Partisi hakkında hayırlı düşünce de değildi. Tatmin olmak için bol miktarda neden vardı ve bunları ifade etmekten çekinmedi. Sendikalar şimdi Thatcher zamanında olduğundan daha etkili bir şekilde işdiş edilmişlerdi. Yüksek eğitimde nihayet harçlar yürürlüğe konmuştu. Posta sistemi nihayet kutsal bir şey olmaktan çıkmıştı. Her şeyden öte, Blair ulusu Balkanlar ve Irak'ta savaşa sokacak cesarete sahipti. Yeni İşçi Partisi'nin Thatcher'ın mirasından saptığı yerlerde bile bu sapma doğru yöne doğru bir sapmaydı: ülke içinde sayduyulu devalüasyon önlemine daha açık, dışarda AB'ye karşı daha az önyargılı ve daha az düşman. Her hükümette olacağı gibi daha az çekici yönler de vardı: dolaylı vergiler, aşırı zigzaklar, yeni yetmelere karşı baskıcı tutumlar. Ama genel olarak, bilanço görünüşte tümüyle olumluydu. Bin-yıla girerken, Mount açıklayıcı bir dönüşle, şimdi "Blair-Thatc-her yılları" dediği ulusal düzlüğe çıkıştan duyduğu gururu hayat dolu bir sesle dile getirdi.⁶⁹

O zaman, birkaç yıl sonra Britanya ile ilgili görüşünün aniden bu kadar karamsarlaşmasının nedeni nedir? Kendisinin 2001 ile 2003 arasında yazdığı şeyler arasındaki bu siyah beyaz zıtlığı ile ilgili açıklaması dikkate değer ölçüde sakat ve karakterine aykırıdır – Britanya toplumu o kadar karmaşıktır ki, ne kadar çelişkili olduğuna bakılmaksızın, bu topluma bir sürü farklı bakış açısından bakılabileceği şeklinde bir postmodern aptallık ileri sürer. Başka bir yerde, fazla da ikna edici olmayan bir şekilde, sanki gözündeki sınıf körlüğü engellerinin aniden kalktığı ilahi bir an yaşamış gibi yazar. Burada ancak tahmin yürütmek mümkündür ama muhtemelen yaşanan şey kısmen belki de basitçe Mount'un teatral olma –gerekli dramatik

bölümünde Muhafazakâr parti iktidarda olduğu için bir bütün olarak ulusun iç politikasının belirlenmesinde en belirleyici kişilerden biri olarak kalacaktır" (Dördüncü Keith Joseph'i Anma Konuşması, 23 Mart 2000).

69 "Britain and the Intellectuals", s. 86. Bir başka katkı için bkz. "Farewell to Pudding Island", *Times Literary Supplement*, 28 Nisan 2000.

sahne ve fikir değişiklikleri ile birlikte– tutkusundan kaynaklanmaktadır. Genellikle canlı ve zeki olan siyasi yazılarında çoğu kez bir tür rol yaparmış gibilik, rol yapanın da her zaman pek ciddiye almadığı bir rol yapma duygusu vardır. Fakat *Mind the Gap*'de, Mount'un hiç kuşkusuz içindeki reklamcıdan çok romancıya ait olan yaratıcı sempati ve gözlem yeteneği ile anlatılan Aşağıdakiler ile Yukarıdakiler arasındaki uçurumla ilgili hissettiklerinin gücü vardır. Sanki daha önce böyle bir tutku ile yazmamış gibidir.

Yine de bu kadar gözlemci bir yazarın niçin şimdi açıkça gördüğü bir şeyi bu kadar uzun bir süre görmekte başarısız olduğu sorusu hâlâ yanıtsızdır. Ama en azından siyasi olarak buna neden olan durumla ilgili bir tahmin yapılabilir.⁷⁰ Ironik bir şekilde, Yeni İşçi Partisi'nin yaptığı şeylerin birçoğunu alkışlamasına ve son zamanların Muhafazakârlığının tarzını sevmediğini ifade etmesine rağmen, Blair rejiminin kendi partisi iktidarda olsaydı içinde baskılanmış halde kalacak olan eleştirel dürtüleri(ni) serbest bırakmış olması muhtemeldir. Manzara kendisinin de esas olarak kabul ettiği üzere aynı olmasına rağmen, Mount'un Thatcher veya Major döneminde aynı öfke patlamalarını göstereceğini düşünmek zordur. Blairciliğin kendisi de, eskiden ve şimdi biraz stil olarak yanlış olsa da, hoştur. Gerçekte Başbakan'ın etrafında kümelenmiş olan “ilerici reformcu” kadrolar –her şeyden önce takdir etmek için nezih Mandelson, Byers ve Milburn üçlüsü seçilir– aşağı sınıfın sorunlarının (çözümü) için taze fikir umutları sunar.⁷¹ Yeni İşçi Partisi'yle hiçbir kişisel bağı olmadığı için kısıtlı olmayan Mount, bu hükümet de dahil bütün hükümetlerin aktif olarak yaratmadıysa bile göz ardı ettiği uzun dönemli yaralara işaret etmekte özgürdür.

Mind the Gap, Aşağıdakilerin sefaleti için önerdiği Mount'un kendi çareleri ile biter. Açıkça kışkırtıcı bir notla başlar: “Şimdi

70 “Hastanede yatağa çakılı kalmışken sürekli televizyon seyretmeye zorlanan birisi, kuş beyinli hale gelmeden nasıl hayatta kalabileceğini düşünür” sözlerinde, ülkenin bazı meziyetleri hakkında fikrini değiştirmesine yol açan kişisel bir deneyimin ipuçları mevcuttur: MG, s. 234.

71 MG, s. 13, 53-54, 304.

artık açığa çıkmış olmalıdır ki, bu kanayan utancı ancak daha proaktif güce sahip bir cesaret yok edebilir. Ancak aşağı sınıflara yürekten ve hatta pervasızca önemli bir güç verilmesi, muhtemelen ya onların kendilerine saygısını ya da yönetici sınıfların onlar hakkındaki görüşünü iyileştirir.”⁷² Bunu Mount’un “Mao’nun Oakeshott’la buluştuğu” anlarından biri olarak tanımlayan dostane bir eleştirmen, Britanya siyasi sisteminin böyle bir iyileşmenin tasavvur edilemeyeceği bir şekilde tasarlandığına işaret eder.⁷³ Bu yorum doğru olmakla birlikte kısıtlayıcı bir demokratik düzenleme anlayışına bağlılığı, *The British Constitution Now*’dan bu yana neredeyse hiç değişmemiş olan Mount’a dair bir yanlış anlamadır. Bu tür konulardaki tek değişiklik, onun çoğunluk sisteminde yapılabilecek muhtemel en küçük düzeltme olan alternatif oy konusunda gecikmeli bir şekilde yola gelmesidir, bu düzeltme olmazsa Yeni İşçi Partisi’nin aşağı yukarı sonsuza kadar iktidarda kalabileceği korkusu nedeniyle. Geri kalanı için, öngördüğü son şey, seçmenlerin eşitliği veya halk egemenliği adına Westminster’le oynamaktır.

Mount’un aşağı kesimlere vermeyi düşündüğü güç tamamen başka türden bir güçtür. Bu vatandaşların ya da seçmenlerin gücü değil, mal sahipleri ve tüketicilerin gücüdür. Mount’un bu tedbirinin ruhu, muhafazakâr tarihi az buçuk bilenlerin aşına olduğu bir tedbirdir. Bu Churchill’in 1950’lerdeki “Halkın önünü açın” sloganıdır – yani müdahaleci devlet kontrolü olmadan alıp satma serbestliği. Yarım yüzyıl sonra Mount’un devletin gittikçe artan saygısızlıklarına karşı itirazı, Eden veya Butler zamanındaki Muhafazakârlar için anlamlı olacak bir itirazdan çok daha kapsamlıdır. Bu saygısızlıklardan kurtulma programı da buna uygun şekilde daha radikaldir. Bu program küçük bir yeniden dağıtımcı unsur da içerir: belki asgari ücrette bir artış, en kötü durumdakiler için vergi indirimi. Ama bu, yoksulların moralini yükseltebilecek bir şekilde zenginleri tahrip ederek olmayacaktır. Çözüm başka yerededir. Toplumsal alanda, öncelik okul harcamaları, evlilik için ikramiye, kilise-

72 MG, s. 283.

73 John Lanchester, *London Review of Books*, 21 Ekim 2004.

lere yardım için vergi gelirlerinin yüzde onunun ayrılması, bağımsız hastaneler. Ekonomik alanda ise, şirketler yeni çıkarılan hisselerini bir indirimle çalışanlarına sunabilirler ve belediyeler kiracılara evlerini satın alma şansı verebilirler. Ama her şeyden önce, –Mount’un daha iyi bir gelecek vizyonunun *piece de resistance*’ı (en önemli unsuru)– yeşil kuşakta imar yasakları iptal edilmelidir ve kırsal kesimde kamu topraklarının bağışlanması ya da özel toprakların satılmasıyla kırsal perişanlığın içinde yaşayanlara ekim yapmak veya ne inşa etmek istiyorlarla inşa etmeleri için parselleme imkânı sunulmalıdır.

Mount bunun, birçok Muhafazakâr manifestonun nesillerdir saygı duyulan ideali olan, “mal sahipliği demokrasisi”nin güncellenmiş gündemi olduğunu belirtir.⁷⁴ Ama muhafazakâr manifestonun bu versiyonu, terimin kendisinin ima ettiğinden daha az İngilizdir. Üstü örtülü olarak, bu önerilerin çoğunun ilhamı ABD’den gelmektedir. Okul harcamaları, inanç-temelli girişimler, evliliği koruma yasaları: Karl Rove’un mahallesindeyiz. Daha temel olarak kırsal parsellere kendine yeten bir çiftçiler ve inşaatçılar sınıfı yerleştirme fikrinin tümü, tarihsel Amerikan rüyası olan “serbest basit imparatorluk”, Pasifik’e kadar varan sınırlar boyunca uzanan çiftliklerde yeşeren güçlü bir çiftçiler toplumu rüyasını, daha küçük İngiliz sahnesine taşımaktır. Mount’un planı Hampshire veya Kent’in çayırlarının ihtiyaçları veri alınarak Jefferson’ın vizyonunun banliyö ölçeğine indirgenmiş halidir. Bu planın, Britanya’daki *bas fonds* (ovalar) için sunulan bir reçete olarak, gerçekçilikten uzak olması eleştirildi. Ama dünyanın öbür tarafındaki tarımsal bir deneyimin fantastik niteliğine sahip olması (daha önce SSCB’de Birobidjan bölgesine yapılması planlanan göç) Mount’un kurtarma planının mantığı kadar önemlidir.

Çünkü Mount’un Aşağıdakiler ve Yukarıdakilerin dünyasına önerdiği alternatif hâlâ, kendine özgü akıl hocasının damgasını taşır. Oakeshott siyasi bir filozof olarak İngiliz muhafazakâr duyarlılığının iki zıt koluna mutlakçı bir dönüş yaptırır,

74 Mount bu terimin Eden’in Muhafazakâr Parti başkanı olduğu dönemde kullandığını belirtir.

her birini, başka hiçbir düşünürün asla yapmadığı biçimde aşırı sonuçlarına götürerek. Tek bir kararlı bakış içinde, sert bireyciliği mistik gelenekselcilikle birleştirir. Oakeshott'un Amerikan siyasi kültürü için çok az vakti vardı, ona göre bu kültür, üzerinde Aydınlanma'nın damgasını taşıyan rasyonalist hak kavramlarıyla uzlaşmıştı. Ama bir toplum olarak Amerika Birleşik Devletleri, eylem olarak, başka her şeyden fazla, kendisinin düşüncede temsil ettiği zıtların bir tür füzyonunun somutlaşmasıydı: bir yandan ekonomik yaşamda aşırı bireycilik, öbür yandan dinî yaşamda aşırı gelenekçilik. Oakeshott'un kuşağının 1776'nın sonradan görmelerine karşı kalıntı önyargılarından azade olan Mount, bu birleşmeyi daha açıkça görebilirdi. O suyun öte yakasındaki, en iyi anlamında, geleneklere İngiltere'den daha bağlı olan "büyük, uyku cumhuriyete" daima takdir hisleriyle baktı. *Mind the Gap* başka şeylerle birlikte, Birleşik Krallık'taki dermansızlıklarının aksine, ABD'deki metodist ve Baptist kiliselerin canlılığının övgülü bir tanımını da içermektedir. Şüphesiz, dinî uyanış öyle Britanya'ya yeniden ithal edilemez. Ama buna karşılık, aşkın bir ilham verici inanç ve sadakat duygusu ve kolektif bir kimlik yaratmak olarak kralcılık yeniden ithal edilebilir. Monarşi, eğer entelektüeller hâlâ onu kötülemiyorlarsa, aşağı sınıflar içinde gizil olarak var olmaya devam ettiği için (muhtemelen yine göçmenler hariç) bir kez daha ulusal birliğimizin ve sürekliliğimizin sembolü ve vatansever duyguların vazgeçilmez odak noktası olabilir. Bu arada, yoksunluk bölgelerinde toplumsal yapının restorasyonunun, refahın yönetiminin bir kez daha ellerine teslim edileceği kiliselerin geri dönmesi ile yan yana yürümesi gerekir. Amerikan sağının özgürlükçü ve dindar kollarını eşit ölçüde beğenen Mount, Cato Institute ve Heritage Foundation'ı geride bırakan bir hevesle, bu iki kolu yerel tüketim için renkli bir pakette birleştirir.

Yine de çağdaş Britanya'nın çekirdeğinde bir katılaşmış eşitsizlik ve rehavet olduğu görüşü varlığını sürdürür. Entelektüel olarak, soğukkanlı bir ürün olan *The British Constitution Now*'dan daha az tutarlı olan *Mind the Gap*, siyasi olarak daha

tasalı ve cömert bir yapıttır. Her iki kitap da bir tür tiyatro ürünüdür. Ama kim biraz alkışı çok görebilir? Bu iki kitap, Major ve Blair rejimlerini sarmış olan fikirler çölünde, Britanya müesseses nizamının Sağ'da ve Sol'da başka hiçbir yazarının dengini üretemediği, bir orijinal ikili oluştururlar. İlk kitapta övülen Anayasal düzenimizin "muhteşem yapısı" ile ikinci kitapta kınanan sınıf sistemimizin "kefareti ödenmemiş laneti"nin yan yana getirilmesi, uyumsuz bir şey gibi görünebilir. Ama temeldeki reçeteleri, ekonomik özgürlük ve ruhsal ortaklık aynıdır.

2005

Çeviren SAMİ OĞUZ

Orta Avrupa Hayalleri: Timothy Garton Ash

Edebî bir olgu olarak, Batı'nın diğer toprakları merak etmesinin uzun bir geçmişi vardır – bu merakın moda olmasının kökenleri genel olarak Grand Siecle'a,¹ François Bernier ya da Thomas Coryat'ın Moğol hâkimiyetindeki Hindistan'a yaptıkları yolculuklara kadar geri gider. Modern dönemin büyük kısmı için, seyyahların hikâyelerinde anlatılan daha gelişmiş Avrupa kültürleri arasında nicelik veya nitelik olarak ayırım yapmak zor olacaktır. Aydınlanma'da her Cook'a karşılık bir Bougainville ya da Forster; biraz daha sonra daha yüksek düzeyde ise Humboldt ya da Custine vardı. Ama 20. yüzyılda bu gelenek bir yol ayrımına gelmiş görünüyor; bir toplum, bütün edebî türlerde, bütün diğer toplumlardan daha fazla üretim yapmıştı. İki savaş arasında Fransız yazınında güçlü bir egzotizm damarı vardı; Gide, Morand, Saint-Exupéry, Michaux, Leiris, Malraux ve diğerlerinde farklı şekillerde ortaya çıkan bir damar ve bu damar için Lévi-Strauss'un *Hüzünlü Döneneler*'i bir melankolik son darbe olarak görülebilir. Gelenegın her zaman daha az felsefi olduğu Kanal'ın bu tarafında ise (Britanya'da), böyle bir kopuş görülmez. Toplam birikmiş kayıtlar

1 Büyük Çağ; Fransa'nın en güçlü olduğu 16. Louis dönemi – ç.n.

ra dönüp bakıldığında, gezi edebiyatı bir tür İngiliz uzmanlığı haline gelmiş gibi görünür.

Bunun niye böyle olduğu ilk bakışta çok açık değildir. Ama –birbirine karşıt ama alakasız olmayan– iki güçlü saik, bu durumu büyük oranda açıklayabilir. Bir yandan, bütün sıkıcılığı ve baskı gücü ile birlikte tecrit edilmiş bir orta sınıfın boğucu, her şeyi kendi bakış açısından görmesi ve püritenizmi huzursuz ruhlar için yurtdışına kaçışı içgüdüsel olarak çekici bir seçenek haline getirdi: George Borrow’un İspanyol veya Çingenezlerin uygarlık dışı yaşamından büyülenmesinin yerli “asalet” için tikslenme kaynağı olduğu erken Viktoryan zamanlara kadar izi sürülebilecek bir saiktir bu. Öte yandan Britanya’nın –anısı gerçekliğinden daha uzun yaşayan– emperyal üstünlüğü, kaçınılmaz olarak uzak topraklarda cesur keşif hayallerini, Ana Vatan(lar)ın değerlerine bağlılığı mecburen sarsmadan yabancı halklarla heyecan verici karşılaşmaları cesaretlendirdi. İmparatorluğun ufku İngiliz’i denizaşırı maceralar fikrine alıştırdı.

Bu iki yaka arasında büyük bir yazı dalgası oluştu, her türlü dip akıntısı, girdap ve ters akıntı ile birlikte (hatta son zamanlardaki “profesyonel” seyahat yazarlarının çoğalmasa, peş peşe çeşitli bölgelere ilişkin bolca komisyon kurulması, bu bölgelerin hepsine karşı baskın bir kayıtsızlık ve cehalet içinde – en kötüsü *Granta* dergisinde anlatılan dünya olmak üzere). Kendimizi 20. yüzyılın ilk yarısı ile sınırlarsak, bir dizi özellik dikkat çekicidir. Coğrafi olarak, uzun süre ayrıcalıklı olan üç bölge vardır: Ortadoğu, Akdeniz ve Tuna havzası. Bunlar mükemmel biçimde St. John Philby veya Robert Byron, Norman Douglas veya Patrick Leigh-Fermor, R. W. Seton-Watson ve Rebecca West’in bölgeleridir. Peter Fleming’in Gobi Çölü ya da Matto Grosso’ya yaptıkları gibi, daha uzak bölgelere yapılan yolculuklar daha azdı. Paradoksal olarak, imparatorluğun muazzam genişliği bu tür yazılar için bereketli bir kaynak değildi. Burarlarda Britanya iktidarı çok dolaysızdı. Bu da başka bir türler seti yarattı: Orwell ya da Woolf gibi sömürge görevlilerinin nostaljik veya somurtkan anıları ya da Firth ya da Evans-Pritchard gibi antropologların açıkça bilimsel monografileri.

Alanın öznenin rolüne göre paylaşılmasının sınırları, nesneye (konuya) göre paylaşılmasından daha az belirgindir. İlkel olarak, mesleklerine göre ayırt edilebilecek üç tip yazar vardı: gazeteciler, yazarlar, akademisyenler. Pratikte ise, yukarıda sıralanan isimlere bakıldığında akla gelebileceği gibi, ilk başta, bu rollerin birinden fazlasını, bazen üçünü birden aynı anda üstlenmeyen çok az yazar vardı. En tartışmasız biçimde akademisyen olan Seton-Watson –Londra ve Oxford’da Tarih bölümü başkanıydı– ilk olarak bir derginin Doğu Avrupa muhabiri olarak ünlendi. Her türlü tanıma göre yazar olan Leig-Fermor, şimdiki yaşamı ile olduğu kadar belirsiz Peloponezli uzak geçmişi ile de ilgiliydi. Öte yandan Evelyn Waugh, Northcliffe’in ücretli memuru olarak Afrika Boynuzu (Somali ve Etiyopya) ve Levant’a doğru yola çıktı, ama onun gözlem yapmak ya da bir romancı olarak yazmaya son verdiğini kim düşünür? Savaş sonrası dönemde ise medyanın olağanüstü büyümesi ve “bağımsız araçlara sahip” yazarların sayısının azalması, başarılı yazarlar için bile çareyi şu ya da bu türden gazeteciliğe başvurmakta bulmayı mutlak bir zorunluluk haline getirdi; öte yandan gazetecilere de kendilerini birer yazar olarak, eğer bu mümkün olmazsa, –kurumlardan burs alarak– geçici akademisyenler olarak düşünme cesareti verdi. Hâlâ birbiriyle ilişkili olan bu meslekler arasındaki ayrım çizgileri, belirsiz olmaktan daha karışık hale geldi.

Başka türden bir sınıflandırma, ne yerli özneyi ne de yabancı nesneyi değil, bunlar arasındaki ilişkiyi odak noktası olarak alacaktır. Burada bilinmeyen kültürlere gösterilen edebî ilginin arkasındaki muhtemel hedefler ve tutumlar çok çeşitlidir. Sanki bir topluma düşman olmanın bir bireye düşman olmaktan daha zor olduğunu kanıtlamak ister gibi, bir proje olarak biyografinin meşhur dengesizliğine karşın, sistematik düşmanlığın çok nadir olmasının (istisnalar da genellikle gönülsüzdür) zorunlu olması ilginçtir. Çoğunlukla, takınılan tavırlar² eleştirmenin tavrı değildi, hâlâ düşmanca tavır daha da azdı. Bu tavırlar daha çok maceracının, hayranın ve savunmacının tavrıydı.

2 Nesneye karşı – ç.n.

Bu tipik pozisyonlar, her ne kadar bunların arasında kesin ayrımlar olmasa da, bir arada bulunabilir, ama birbirine karıştırılmamalıdır. Bir savunmacı, kesin olmasa da, muhtemelen bir hayrandır. Bir hayran kolayca bir maceracı olabilir. Bir maceracı –bu çok daha sıradışıdır, ama mümkündür: Hindiçin'deki³ Malraux– bir hayran olmadan bir savunmacı olabilir. Sadece her bir tipin katışıksız örnekleri yoktur. Bu tipler herhangi bir belirli kişide içiçe girdiğinde hangisinin belirleyici olduğunu görmek genellikle kolaydır. Etiyopya'daki Evelyn Waugh, söylemeye bile gerek yok, bir maceracıydı. Wilfred Thesiger, hiç kuşkusuz maceracı olmasına rağmen, bir hayrandı. 1916'da 6 yaşında, muhalifleri arkasından gelen vahşice bir trende hapsedilen Ras Tafari'nin Addis Ababa'ya zafer içinde girişini seyreden Thesiger sonradan şöyle yazdı: "O günün, bende barbar ihtişam, vahşilik ve davulların gümbürtüsüne yönelik bir iştah ve köklü gelenekler ve ayinlere yönelik kalıcı bir saygıyı yerleştirdiğine inanıyorum."⁴ Thesiger, 1930'da Ras Tafari'nin Haile Selasiye adıyla imparatorluk tacını giymesini izlerken, Waugh'un "yazma yeteneğine sahip bir kişi olarak olayın tarihsel önemini görememesinden, Habeşistan'ın (Etiyopya) geleneksel şatafatının bu son tezahürünü algılayamayışından" üzüntü duyuyordu. Waugh'la ilgili görüşü, iki tür arasındaki farkın şiddetli bir biçimde ilanıydı. "Onun gri süet ayakkabılarını, gevşek bağlanmış kravatını, pantolonlarının aşırı bol olmasını beğenmiyordum; bana gevşek ve aksi biri olarak geldi ve onu gördüğüm anda sevmedim. Daha sonra bana başkasının aracılığıyla, Danakil kırsalına yapmayı planladığım yolculukta, bana katılıp katılamayacağını sordu. Reddettim. Eğer benimle gelseydi, korkarın sadece ikimizden biri geri dönebilirdi."⁵

Etiyopya derebeyliklerine, Arap Bedevilerine ve Irak bataklıklarında yaşayanlara tutkuyla bağlanmış olan Thesiger, takdir ettiği dünyanın parçalandığına tanık oldu: Haile Selasiye Der-

3 Kamboçya, Laos, Malezya, Myanmar, Singapur, Tayland ve Vietnam'ı kapsayan coğrafi bölge – ç.n.

4 *The Life of My Choice*, Londra, 1987, s. 56.

5 *A.g.e.*, s. 91-92.

gue tarafından tahttan indirildi, Nuri el Said sarayında öldürüldü, –Thesiger’in yaşlılık döneminde köleci tiranlığına karşı savaşa karıştığı— Yemen imamı bir karşı devrim girişiminde başarısız oldu. Ama kitaplarında hayranlık ya hiç yoktur ya da çok azdır; kitapları tamamen siyaset öncesidir. Arabistan’ın güneyindeki çöllük bölgenin (Empty Quarter - Rub el Hali) keşfine ondan önce girişmiş olan Philby ise ironik bir zıt kişiliktir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Britanya emperyalizminin açık sözlü bir düşmanı olan ve Ibn-i Suud’u, Suudi Arabistan’ın Londra’dan bağımsızlığını garanti altına almak için Amerikan petrol şirketleri ile anlaşmaya teşvik eden Philby, güvenli Suudi koruması altında kendi kendini sosyalist ilan etmiş biri –kendi ülkesinde popüler olmayan davaları savunmakta asla tereddüt etmeyen biri– olarak öldü.

Yurtdışında baskı altındaki halkların davasını desteklemeye hevesli Britanyalı kişi figürü, hiç kuşkusuz Yunanistan’daki Byron’a kadar geri gider. Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması sırasında rakip hanedanları destekleyen Lawrence ve Philby, bunu Ortadoğu’ya taşıdı. Ama bunun en doğal sahnesi her zaman, Avrupa uygarlığının ölü kimlikleri veya eski birliklerinin çok daha kolayca yeniden uyandırılabilceği Akdeniz ve Balkanlardı. Rebecca West’in, Wehrmacht⁶ Yugoslavya’yı baştan aşağı işgal ederken Sırplar için duygusal bir çılgılık olan, büyük ölçüde kendine has *Black Lamb* ve *Grey Falcon*’u bu geleceğe aittir. Ama bu gelenegin en büyük temsilcisi yaşlı Seton-Watson’du; Çekler, Slovaklar ve Romanyalıların İngiltere’deki ilk modern tarihlerini yazmakla kalmadı, –Güney Slavları hakkında bunlara eşlik eden bir çalışmayı tamamlayacak kadar yaşamadı– aynı zamanda Küçük İtilaf devletlerinin üç ülkesinin doğmasına yol açan savaş zamanı ideolojisi ve diplomasisinde anahtar bir rol de oynadı. Bu, tarihsel olarak en etkin, en üst noktaya çıkmış bir taraftarlıktı.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra koşullar değişti. İki savaş arasında hâlâ önemli olan kâşif figürü –Fleming, Thesiger, Saint-Exupéry– kısa süre sonra, yer kürenin envanteri bitince,

ömrünü tamamladı. Uzaklık televizyon ve kitlesel turizm tarafından sıradanlaştırıldı. “İlkel” toplumlar modern pazarlara girdi. Dünya evrensel bir siyasi mücadele alanı haline geldi. Bu düzen içinde, eski edebiyattaki kahramanca gerilimi –deyim yerindeyse Yabancı Lejyon kısmını– devam ettirmek daha da zordu. Bu, dramının olmadığı anlamına gelmez. Ama bu drama şimdi tipik olarak modern ve siyasiydi ve bu farklı türden profesyonel yetenekleri gerektiriyordu. Bunu temsil eden figür, belirli bir ülke ya da bölge hakkında uzmanlık bilgisine sahip, günün olaylarını bazı daha uzun tarihsel ve kültürel bakış açılarına göre bildiren ya da analiz eden, gazeteci oldu. Denizaşırı ilişkiler edebiyatı, şimdi bu türün egemenliği altındaydı.

Bu türün en kıvrak uygulayıcıları düzenli olarak *New York Review of Books* sayfalarında yazıları yayımlanan üç namlı silahşörlerdi –Neal Ascherson, Timothy Garton Ash ve Ian Buruma– ve sırasıyla, Doğu Avrupa ve Doğu Asya’da ün kazanmışlardı. Liberal inançların birleştirdiği bu üçlünün profilleri, öte yandan, birbirinden tamamen farklıdır. Ascherson’dan bir kuşak daha genç olan Garton Ash, Almanya’dan Polonya’ya kadar, onun izinden gitti. 1982-83’te ikisi de Dayanışma hakkında tutkuyla adanmış kitaplar yazdılar. Ondan sonra Garton Ash, Soğuk Savaş’ın son yıllarında Ascherson’dan daha derin ve kararlı bir şekilde Doğu Avrupa siyaseti konusunda yoğunlaştı. Dönemin bu farklılıkla bir ilgisi olabilir. 80’lerin sonuna gelinirken, Doğu Avrupa’nın komünizme muhalefeti, değişmez bir biçimde Batı’daki egemen ideolojinin –Reagan ve Thatcher tarafından ilan edilen uzlaşmaz Sağ doktrinlerin– manyetik alanına sürüklendi. O zaman *The Spectator* dergisinde editör ve yazar olan Garton Ash için, bu mükemmel şekilde doğal ve istenen bir gelişmeydi. Thatcherizmin sert bir eleştirmeni olan Ascherson için ise bu daha fazla sıkıntı yarattı. Muhtemelen iç politikayla ilgili kaygılar da kendi rollerini oynadılar. Ascherson ve Buruma İskoçluk ve Hollandalılığı Yahudi kökenle kaynaştırdılar; her ikisi de standart Britanyalı kimlikleri ve bu kimliklerin geleneksel desteklerinden hoşlanmadıklarını keskin biçimde ifade ettiler, bu Ascherson’un durumunda

Iskoç radikal politikasına doğrudan karışmaya da yol açtı. Bunun aksine Garton Ash'in İngiliz referansları katışıksız (saf) görünüyor. 1978'de mavi Alfa Romeo otomobili içinde Berlin'e hareket ettiğinde, konu Britanya değildi. Kendi ülkesi hakkında şüphelerle dikkati dağılmamış olan Ash, Elbe'nin öte yakasındaki vatansever davalara kendini daha gönülden ve tam olarak adayabilirdi.

Bunun sonucu, yirmi yıla yayılan etkileyici bir külliyattı. Master öğrencisi olarak geçirdiği zamanlara dayanan Doğu Almanya'daki (DDR) yaşam üzerine *Der Spiegel*'de seri olarak yayımlanan ilk röportajları ve *The Polish Revolution* kitabında Dayanışma'nın ortaya çıkışının detaylı olarak değerlendirilmesinden sonra, 1989'da Orta Avrupa'nın Kaderi üzerine Makaleler alt başlığıyla yayımlanan ve tanıklığının çapını Macaristan ve Çekoslovakya'ya kadar genişleten *The Uses of Adversity* geldi. Bu yıllarda bir yeraltından başka bir yeraltına kayarak, bu üç ülkedeki muhalif entelektüellerle başka benzeri olmayan bir arkadaşlık zinciri oluşturdu (bu sırada artık DDR'ye girmesi yasaklanmıştı). Bu da onun komünizmin bölgede çözülmesini o zamanki diğer tüm gazetecilerden daha cesur ve güçlü bir şekilde göstermesini mümkün hale getirdi: bu onun Doğu Avrupa'da Sovyet iktidarının uzun bir Osmanlılaştırma –gevşeme ve çürüme– biçimi almasını beklediği bir süreçti.

Bunun yerine, birkaç ay sonra ani çöküş geldiğinde, Ash zaferi kazananlarla ilgili en iyi enstantaneleri sunabilecek mükemmel bir konumdaydı. *We the People* (1990) zamanın kahramanlarının büyüleyici bir yakın çekim slayt gösterisini sunar: Varşova'da Michnik, Kuron, Balcerowicz, Geremek; Budapeşte'de Goncz ve Orban; Berlin'de "dünya tarihinin en büyük sokak partisi"; ve nihayet Prag'da, Garton Ash'in, eski düzen onun etrafında parçalanırken "devrimin tam da kalbinde" Sivil Forum'un karargâhında Klaus veya Dienstbier'in yanı sıra bir katılımcı olarak gözlemlediği Havel'le zirve – "Sonunda her şeyin bu adamın etrafında dönmesinin ulaştığı düzey olağanüstüydü".⁷ Maceracı ve hayran figürü çok seyrek

7 *We the People*, Londra, 1990, s. 85, 89.

olarak, dramatik veya etkin bir şekilde tek bir kişide bir araya gelir.

Garton Ash, muhabir olarak bu zaferinden sonra, Almanya'nın Doğu politikasının kökenleri ve sonuçları üzerine önemli bir tarihsel çalışma ile, bir akademisyen olarak ilk başta istediği başlangıç noktasına geri döndü. Dikkatli bir arşiv çalışmasının yanı sıra geniş bir görüşme malzemesine dayanan *In Europe's Name* (1993), Bonn'un Alman birliğine giden, genellikle kamufle edilmiş ve dolambaçlı yolunun izini sürdü. Almanya'nın birliği hedefi ne Fransa ne de Britanya'nın beğendiği bir hedefti ve Almanya'nın birliğine, Avrupa'nın birliğinin belirsizce başlatılması ve Rusya ile ilişkilerin güçlü bir şekilde geliştirilmesi ile varılmaya çalışıldı. Garton Ash'in süreçle ilgili çekinceleri, beklenebileceği gibi, aktörler ya da süreçlerin, Doğu Avrupa'daki Komünist yönetimle ilişkilerde Batı değerlerinden uzaklaşmakla suçlanması şeklindeydi: ilkesel olarak, Schmidt'in Dayanışma'ya karşı soğuk davranmasından itibaren Sosyal Demokratların tutumunun suçlanması. Ama Garton Ash'in şimdiye kadarki en önemli başarısı olan kitap, Batı Almanya'nın Doğu'ya karşı stratejisinin sonuçlarını genel olarak değerlendirdiğinde, titiz biçimde dengeli ve adildir. *The File* (1997) kişisel bir final olarak okunabilir – Garton Ash'in, Doğu Berlin'de 1980'de öğrenci iken hakkında casusluk yapanlar veya onu ihbar eden ve şimdi kimlikleri açıklanan Stasi dosyalarında ortaya çıkan kişiler hakkındaki araştırması. Otobiyografik anılar, rahatsız edici yüzleşmeler nedeniyle ürkütücü bir yaşama dönüştüğü için, formülüne göre yapılan bir soruşturma olabilecek olan bu çalışma, onun bütün yazıları içinde en kendini sorgulayıcı ve en insani şey haline geldi.

Tarihsel olarak Garton Ash Soğuk Savaş'ın son tertibine aitti, karmaşık olmayan bir anti-Komünizmin beslediği bir gençlik grubu. Güvenilirliği onu MI6'nın işe almak isteyeceği doğal bir aday yapmıştı ve örgüt zamanında Ascherson'a yaptığı gibi ona da bunu teklif etmişti. İngiliz (dış) casusluk örgütü için gizlice çalışma fikri her ne kadar ona cazip gelmiş olsa da, teklifi yukarıdan kontrol edilmek istemediği gerekçesiyle kabul etmedi:

totalitarizme karşı mücadelede görevli bir memur olmaksızın bir korsan olmak daha iyiydi. Dayanışma hakkındaki kitabı yayımlandıktan sonra, Münih'te Özgür Avrupa Radyosu'nun müdür yardımcısı olması teklif edildi; o yine reddetti. Buna benzer girişimlerin tekrarlanması yeterince mantıklıydı. Siyasi bakımdan, liberal Sağ'ın Soğuk Savaşçısı olarak referansları mükemmeldi. İçeriden en iyi haber veren kaynağa göre, 80'lerin ortasında Bayan Thatcher'e dışardan öneri ve yardımda bulunabilecek seçilmiş bir grup akademisyen arasında sayılabilir-di – Hugh Thomas, Brian Crozier, Norman Stone, Leonard Schapiro ve diğerleri. Ama George Urban'ın ferahlatıcı bir şekilde açık sözlü anılarını anlattığı *Diplomacy and Disillusion at the Court of Margaret Thatcher* kitabına göre, Garton Ash kendine özgü gariplikleri olan bir saray adamıydı. Başbakanın kırsal konutu Chequers'de, Başbakanın başında oturduğu masanın etrafına bakan Urban yanında oturan kişi hakkında şunları anlatıyor: “Tim mükemmel bir analizciydi, gençti ama daha şimdiden üne kavuşmuştu. Onda geleceğin R. W. Seton-Watson'ını ya da birinci sınıf bir politikacıyı görebiliyordum. Rasyoneldi, hızlı düşünüp anında tepki verebilirdi ve iyi niyetliydi, bir veya iki istisna dışında: Nikaragua hakkında yanlış değerlendirmeler yaptı ve Üçüncü Dünya söz konusu olduğunda bir yumuşak damarı vardı, ama Doğu Avrupa konusunda güçlüydü ve bazı mükemmel şeyler yazmıştı.”⁸

Nikaragua'daki Kontralar hakkındaki şüphelerinin, ilk başta sanıldığından az yanlış olduğu ortaya çıktı. Garton Ash'in şüphesi, ampirik tarafı, –ki o bunu en iyi yerli geleneklerle özdeşleştirirdi– daima doktriner coşkuyu kontrol altına alma gücüne sahipti. 1990'da, Komünizmin Doğu Avrupa'da çökmesinin Batı Avrupalılara unuttukları ahlak ve entelektüel değerleri yeniden hatırlatsa da, dünyaya yeni fikirler kazandırmadığı sonucuna vardı. Bu basitçe ve kesin bir biçimde Dünyanın Sağ Yanı Üzerine Dönmesi idi: yani tek bir demokrasi, yasallık ve ekonomiye sahip tanıdık seçilmiş parlamentolar, serbest pazar, mede-

8 *Diplomacy and Disillusion at the Court of Margaret Thatcher*, Londra, 1996, s. 121-122.

ni haklar ve özel mülkiyet düzeninin gelişi. Hâlâ, ilk coşku patlaması içinde, bu düzene yeni gelenlerin her şeyin dozunu kaçırmaları mümkündü. Garton Ash kapitalizme geçişin ön saflarındaki entelektüeller arasında “bir karşıt tehlike” saptadı: “Yani, Hayek’in popülaritesinden de anlaşıldığı üzere, serbest pazarı ekonominin yanı sıra toplumsal ve siyasi bütün hastalıkların çaresi saymakla ilgili bir tehlike. Her zaman serbest pazarın en son Orta Avrupa ütopyası olduğu söylenebilir.”⁹

History Of the Present içinde bir araya getirilen inceleme ve haberler, Garton Ash’in bu yazıldıktan sonra yaşananlara cevabını içeriyor. Bu derleme, daha sonra güçlü biçimde ele alınacak olan, Almanya ile ilgili bir dizi temayla açılıyor: birleşme ile birlikte Kohl’ün 1990 ve 1994’te elde ettiği seçim başarıları ve birleşmenin sonuçları nedeniyle 1998’de düşmesi, Honecker’in hapisanedeki durumundaki hoşluk, Markus Wolf’un¹⁰ yargılanması, Stasi’nin mirası için bir anma olarak Gauck Ofisi¹¹ üzerine düşünceler. Polonya’ya gelindiğinde ise Walesa’nın devlet başkanlığının başlaması ile ilgili eleştirel bir taslak vardı: Walesa’nın otoriteryen yönetimi altında ümit verici potansiyel bir Thatcherçi ekonominin işaretleri ortasında, ne yazık ki Dayanışma’nın eski liderleri “birbirlerini paslı demir sopalarla pataklıyorlar”. Bundan sonra, bunun hiç akla gelmedik devamı olan post-Komünist Kwasniecki’nin 1995’teki zaferinin değerlendirilmesi gelir – Kwasniecki yönetimi döneminde, yine de, Dayanışma’nın gazetesi *Gazeta Wyborcza*’nın Murdoch tarzı bir medya holdingine dönüşmesi gibi değişiklikler Polonya’nın “Batılı tüketici normallğine girişinin” acı verici kanıtını sunar. Macar Ayaklanması’nın, çağdaşları ve gelecek kuşaklar için farklı anlamları yeniden ele alınır. Çek Cumhuriyeti’nde ise –kitabın eksenlerinden biri– bir sahnede Havel ve Klaus, Devlet Başkanı ve Başbakan, arasındaki açık çatışmanın bir yeniden değerlendirmesi yapılır ki bu konuda yazarın da söyleyecekleri vardır.

9 *We the People*, s. 152.

10 Doğu Alman Dış İstihbaratı Karşı Casusluk Bölümü Şefi – ç.n.

11 Eski Doğu Alman Gizli Servisi Stasi’nin arşivlerinin korunması ve incelenmesiyle görevli Federal Alman resmi kurumu – ç.n.

Kendi tercih ettiği topraklara dönen Garton Ash genel olarak uyanık ve ölçölüdür. Egemen ton kederli bir tatmindir. Wale-sa ve Havel iktidarda birer hayal kırıklığı olabilirler, yüksek bir bölgesel etos umutları, genel bir sıkıcı tüketim telaşı (akını) içinde tükenip gitmiştir, ama yine de –bazı nahoş eski nomenk-letura süslerine rağmen– demokratik kapitalizmin temelleri te-minat altına alınmıştır. Ama yeni derlemenin ana ilgisi başka bir yere yöneliktir. 1995'ten başlayarak, Garton Ash gelenek-sel kuşağının ötesine geçip, bir zamanlar Yugoslavya olan böl-geye seyahat etmeye başlar. Bu tanıdık olmayan bölgeye yaptığı ziyaretler kitaptaki en iyi inceleme ve değerlendirme yazılarını üretir. Garton Ash sanki geleneksel bağlarından kurtulmuş gi-bi, daha radikal ve özgün sonuçlara ulaşır.

Bunlar bölge ile ilgili yarı resmî liberal ortak görüşü çok az rahatlatır. Garton Ash'in bölgeyle ilgili yazıları Hırvatların Kra-jina'yı ele geçirerek buradaki 150 bin Sırbı bölgeden atması ve Avrupa'nın bunların kaderine karşı kayıtsızlığından hemen sonraki durumun ürpertici bir tasviri ile başlar.

Bosna'ya geldiğinde, topluluklar arasındaki üç taraflı savaşın karmaşıklıkları gerektiği kadar anlatılır, Sırpların etnik vahşet-teki sorumlulukları veya Avrupa'nın bir felaket karşısındaki al-çaklığı küçük gösterilmeden. Kosova'da Garton Ash, daha her-hangi bir Batı müdahalesi konuşulmadan önce bağımsızlığı sa-vunur ve Sırpların havadan bombardımanı başladığında sert bir şekilde çekincelerini belirtir, Bosna'da Potemkin devleti kurul-duğunda yaptığı gibi.¹²

Ash'in bu konuları ele alış tarzını biçimlendiren şey, popüler olmayan bir görüştür; ya da belki şöyle söylemek daha doğru olur, Batı ortak duyusunun söylenmemiş olmasını tercih ede-ceği şeylerin (Tuzla'nın barlarında söylenenlerin) ortaya dö-külmesidir. Ash istikrarlı Avrupa demokrasilerinin yeterince homojen bir nüfus yapısını gerektirdiğini ileri sürer – en azın-

12 Potemkin devleti deyimi, Potemkin köyleri deyiminden gelir. Gerideki asıl kötü durumu gizlemek için kurulan gösterişli sahte ön görünüş. Kökeni Gri-gori Potemkin'in Çariçe Büyük Katerina'nın geçeceği yerlere sahte köyler in-şa etmesinden gelir – ç.n.

dan yüzde 80'lik bir etnik çoğunluk.¹³ Burada da Balkanlar dışındaki bir geçmiş, saflardan ayrılmanın bir koşulu idi. Her ne kadar nezaket bunu açıkça ifade etmesini engellese de, Garton Ash'in favori toprakları, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en büyük iki etnik temizliğin üzerine kurulan devletlerdi: Polonya ve Çek Cumhuriyeti. Bu süreçlerin Adriyatik kıyısında tekrarlanması ile ilgili değerlendirmesinde hiçbir hoş-görü izi yoktur, sadece dehşet vardır ve bunlardan bildiğimiz tarzda bir liberal demokrasinin doğabileceği şeklinde bir tahmin. Verdiği örnek ise yarının yıkanıp temizlenmiş Hırvatistan'ıdır. Bu ilk kez, aynı acı ve gerçekçilik gerilimine sahip şekilde, Tom Nairn tarafından Bosna hakkında ileri sürülen bir görüştür.¹⁴

Dolayısıyla Garton Ash'in alanını Balkanlara kadar genişletmesi sadece coğrafi bir hareket değildir. Bu entelektüel ve ahlâkî bir genişlemeyi temsil eder. Bu tek hamleyle, daha önceki çalışmalarının sınırlılıklarını büyük ölçüde aşar. Çünkü eğer 90'ların ortalarına kadar yazdıklarında tek bir ana tema varsa, bu esir uluslar arasında Orta Avrupa ülkelerinin özel bir karakterleri olduğu ve bu ülkelere Batı Avrupa'nın destek ve kaynak vermesi için yaptıkları oldukça özel çağrıyla ilgiliydi. Kundera veya Milosz gibi sözcüler tarafından açıklandığı şekliyle "Orta Avrupa" kavramı, Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya'yı kapsıyordu ve bazen Litvanya'yı da içine alıyordu. Kavramın ikili bir fonksiyonu vardı. Bir taraftan bu bölgeyi, her zaman barbar, totaliter olan Rusya bir yana, Romanya ve Yugoslavya gibi gerçekten Doğu Avrupa ülkelerinden ayıran bir kültürel hat çiziyordu; öte taraftan bu bölgeyi Batı Avrupa'daki özgürlük ve refahın anavatanlarına bağlıyordu – Kundera'nın siyasi tolerans ve yüksek kültürün beşiği olarak gördüğü bu bölgeyi, Batı Avrupa'dan sadece kötü kader ayırmıştı.¹⁵

Bu kurgunun safça ideolojik karakteri daha baştan açıktı. Eğer Bohemya ve Batı Macaristan anlaşılır bir şekilde Orta Av-

13 *History of the Present*, Londra, 1999, s. 365-366. Bundan sonra HP.

14 "All Bosnians Now", *Dissent* 40: 4, 1993, s. 403-410.

15 "The Tragedy of Central Europe", *New York Review of Books*, 26 Nisan 1984.

rupa olarak tanımlanabilseydi bile, Bialystok veya Vilnius'un kıtanın ortasında oldukları ve Belgrad ve Temeşvar'ın onların doğusunda yerleşik oldukları fikri her zaman komikti. Eğer "Orta" Avrupa fikri böyle kurgulanırsa, köleliğin 18. ya da 19. yüzyıla kadar devam ettiği toprakların kültürel ya da toplumsal olarak tarihsel deneyimin Doğu kalıplarından çok Batı kalıplarına daha yakın olduğu (iddiası) ciddi bir incelemeye dayanmazdı. Asıl olarak terimin işlevi, emlak ajanslarının broşürlerinde okunacak türden bir şeydi – bazı ihmal edilmiş semtleri benzerinin ismini kullanarak (cazibesi genel olarak abartılmış) daha moda semtlerin düzeyine çıkarmak.

Garton Ash aklının bir köşesinde –tarihçi köşesi– her zaman bu Orta Avrupa versiyonunun çıkarıcı bir mit olduğunu biliyordu; başka her şey bir yana, Ash'in belirttiği gibi, bu bölgenin modern ırkçılık ve milliyetçiliğin en şiddetli biçimlerine katkısı neydi?¹⁶ Ama aklının öteki köşesinde, bu mite ihtiyacı vardı ve onu işleyip geliştirdi. 80'lerin ortasında PÇM, –Polonya, Çekoslovakya, Macaristan– demokratik muhalefetlerinin güçlülüğü ve halklarının Batılı milletler topluluğuna katılma özlemi ile, gerçekten de COMECON'daki¹⁷ diğer komşularından farklı değiller miydi? Eğer geçmiş şu andaki Orta Avrupa fikrine sağlam bir temel sunmuyorsa, gelecek belki sunacaktı, çünkü kesinlikle burası Sovyet imparatorluğunun Aşıl topuğu idi. Bu anlamda Orta Avrupa tanımı siyasiydi: coğrafi olarak nereye denk gelirse gelsin, Komünizme karşı ön cephe çizgisini belirliyordu – hatta Garton Ash, şimdi George Orwell'in Orta Avrupalı olduğunu ve öyleyse Orwell'in "vatandaşlık için başvurabileceğini" söyleyebileceğimiz fikrini bile ileri sürmeye cesaret etti.¹⁸ Kendisinin "Orta Avrupa" sözcüğünü kullanım şeklinin pragmatik olduğunu söyledi. Britanyalılar saçlarını ikiye ayırmayı sevmezler.¹⁹

16 Bkz. *The Uses of Adversity*, Cambridge 1989, s. 165-167.

17 Varşova Paketi ülkelerinin zamanın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) rakip olarak kurdukları ekonomik işbirliği örgütü – ç.n.

18 *The Uses of Adversity*, s. 191.

19 Orwell'in saçlarını ikiye ayırmasına göndermede bulunuyor – ç.n.

Kendi başına böyle bir kavramlaştırma –sadece PMÇ üçlüsü- ne Batı’da bir *salonfâhig*²⁰ vermek amacıyla bu kadar küstahça tasarlandığı için– o zamanın zararsız bir ideolojik fantezisi gibi görülerek, reddedilebilirdi. Garton Ash Dayanışma hakkında yazdığı ve Polonya’yı doğrudan Doğu Avrupa’ya²¹ yerleştiren daha önceki kitabında bu kavrama hiç başvurmamıştı ve daha sonra Balkanlar üzerine çalışmaya başladığında da kavramın en açık tehlikesini –bölgenin uygar olan ve olmayan ulusları arasında bir çizgi çekmesini– reddetmişti. *History of the Present* kitabı bu tür “kültürel determinizm”leri reddeder. Gerçekte Garton Ash şimdi Orta Avrupa fikrinin “siyasi görececilik ve dışlama politikasının hizmetine sokulma” biçiminden dehşete düştüğünü yazar.²² Avrupa Birliği’nin Yugoslavya’daki felaketi önleme konusunda başarısız olmasını, mümkün olan en sert sözlerle kınar. Bunun sorumlusu, tek bir para birimi projesinden başka bir şeyi düşünmüyor olma: Maastricht’deki dolandırıcılar Saraybosna’da patlamak üzere olan yangını görmüyorlardı.

Batı’nın Balkanlardaki tutumu konusundaki bir yargının samimiliği şüphe götürmez. Ama bunun eksik bir yanı var. Olmayan şey, herhangi bir özeleştirici izinin olmamasıdır. Eğer ortada herhangi bir “tencere dibin kara seninki benden kara durumu” varsa, o da Garton Ash’in Brüksel’in Balkanların kaderi karşısındaki kayıtsızlığından şikâyet etmesi olabilirdi. Çünkü “Orta” Avrupa kültü –ki Ash hâlâ haklı bir dava olarak savunmaktadır ve (mutlu Slovakya –Orta Avrupa’ya– yeniden katılırken, Ukrayna’nın neden bu bölgeye ait olmadığını parlak tarifleri ile) manipüle etmeye devam etmektedir– sadece garip bir tanım meselesi değildi. Bunun katı bir politik tarafı vardı. Garton Ash bu tanıma benimseyerek, tam da kelimenin gerçek anlamıyla, bir hayranlıktan taraftarlığa geçmiş oluyordu. Polonyalı, Çek ya da Macar muhaliflere, rejimlerine karşı savaşçıları için duyulan sempatinin içtenliği başka bir mesele, PÇM

20 Kabul edilebilir konum/yer – yay.haz.n.

21 *The Polish Revolution: Solidarity 1980-1983*, Londra, 1983, s. 4, 8, vb.

22 *HP*, s. 209, 392-393.

üçlüsüne Komünizmin çöküşünden sonra diğer Doğu Avrupa ulusları pahasına ayrıcalıklı davranılmasını teşvik etmek ise tamamen başka bir meseleydi. Ekim 1990'da Garton Ash Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'a "açık ve çok yüksek bir öncelik" –hem Avrupa Birliği'ne siyasi olarak kabul edilmeleri hem de ekonomik yardım– verilmesini istiyordu. "Eğer Alman, Avrupa ve Batı yardımı bütün bu büyük bölgeye az ya da çok ayırım gözetmeden dağıtılırsa", herhangi bir liberal kapitalizme geçiş tehlikeye atılmış olacaktı ve "bölge aslında Avrupa'nın Yakın Doğu'su haline gelebilecekti".²³ Her şey aynı anda yapılamayacağı için, ayrımcılık zorunluydu. Batı Hristiyanları olmaları ve savaş öncesi durumlarının her durumda doğal ortaklar haline getirdiği Visegard ülkeleri²⁴ AB'ye hızlı giriş imkânına sahip olmalıydı. Aslında Garton Ash kısa bir süre sonra bu ülkelerin derhal üyeliğe girmeyi hak ettiklerinde ısrar eder hale gelecekti.

Her ne kadar bu son talep açıkça uygulanamaz ise de, büyük oranda, kendi etrafında bir güvenlik ve yatırım bölgesi oluşturulmasını amaçlayan Almanya'nın dış politika hedefleri ile büyük oranda uyduğu için, tümüyle başarılı olan bir kampanya içinde PÇM'ye özel muamele yapılması konusundaki retorik baskının yoğunlaştırılmasına hizmet etti. Fransa'nın eski Komünist ülkelerin tümüne, onları AB'ye bağlayan bir konfederasyon içinde eşit muamele yapılması önerisi, özellikle başlarında, Bulgarlar ya da Romanyalılarla aynı kefeye konmaya çok kızan Havel'in olduğu Çekler tarafından öfkeli bir biçimde reddedildi. Kohl'ün ısrarı ile PÇM devletlerine AB'ye öncelikle girme ayrıcalığı verildi ve hemen arkasından Batı yardımından aslan payını aldılar. Kişi başına geliri Makedonya'nın 4 katı olan Macaristan, Makedonya'dan 12 kat fazla yardım aldı. Orta Avrupa ekonomik rasyonelini bulmuştu: hakkı olanı alacaktı.

Garton Ash'in bu kehanetle ilgili meşrulaştırması tutarlıydı: PMÇ üçlüsünde demokratik kapitalizmin başarısı eski-Komünist Avrupa'nın geri kalan ülkelerinde barış ve istikrarın ko-

23 HP, s. 62.

24 PÇM: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovakya – ç.n.

şulu olduğu için, sadece bu, bölgenin bütününün felakete sürüklenmesini önleyebilirdi – Levant'ın sefil kaderi ile bu başarı arasında duran tek şey buydu. Ash 1993 gibi geç bir tarihte bile hâlâ “Bir kez daha Orta Avrupa sorunu Avrupa sorununun merkezinde olmaya adaydır,” diye yazıyordu.²⁵ Bu satırları basıya girerken Saraybosna bir yıldır kuşatma altındaydı ve Balkanlardaki barışa Orta Avrupa'nın ana katkısı Macaristan demokrasisinin Hırvat milislere gizlice 36 bin Kalaşnikov satmasından ibaretti.

Tarihsel gerçeklik şuydu ki, “bütün kıyaklar PÇM'ye” stratejisi, sadece ahlâkî olarak tartışmalı değildi, aynı zamanda siyasi olarak da kör bir stratejiydi. Bu stratejinin merkezinde dev gibi bir odak kayması vardı. Garton Ash 1990'ların başlarında *We the People* kitabının sonuç bölümünde Batı Avrupa'da milliyetçi uyanışın tehlikeleri konusunda uyarıda bulunan Batılı yorumculara kızarak, “Allah aşkına bunun anlamı ne?” diye feryat ediyordu. “Tarihsel kayıtlar 1989'un, Sovyet sınırının batısındaki Doğu Avrupa'da şiddetli bir etnik ve ulusal çatışmanın yılı olmadığını göstermek zorundadır. Tam aksine: 1989 hem uluslar içinde hem de uluslararası bir dayanışma yılıydı.”²⁶ Bunu yazabilen bir kalem için, Balkanlar tarihten silinmişti. “Orta Avrupa sorununun” dışına atılan Balkanlar, fiilen görüş alanından da silinmişti.

Elbette gerçekte, daha 1987'nin baharında Miloseviç Kosova'ya hâkim olma iddiasını ortaya koyduğunda, Yugoslavya'da milliyetçi şiddet kontrolden çıkma noktasına ulaşmıştı. Sırbistan, bir yıl sonra, Slovenlerin işbirliği ile (bu iki egemen cumhuriyet kendi aralarında çatışma yoluna girmeden önce) Kosova'nın özerkliğini yok etti. 1989'da –şiddetli etnik çatışmanın olmadığı yıl– Kosova'da Arnavutların düzenlediği kitlesel gösterilerde polisle şiddetli çatışmalar çıktı: Tam bir olağanüstü hal ilan edildi, Hırvat ve Sloven liderler ayrılmaya hazırlanırken eyaletin fiili işgali jetler ve tanklarla desteklendi. Bunlar tek tük görülen ya da kıyıda köşede kalmış olaylar değil-

25 *In Europe's Name*, Londra, 1993, s. 409.

26 *We the People*, s. 143, 145.

di. Açıkça, Macaristan ve Çekoslovakya'nın toplamından daha fazla nüfusu olan Yugoslavya'nın parçalanmasının işaretleriydi. Demokratlar için, Uluslararası Af Örgütü'nün raporlarına kısa bir bakışın gösterebileceği gibi, bu olaylarda, "Orta Avrupa'daki" ihlallerden çok daha fazla insan hakları ihlalleri işlenmişti ve bu ihlaller bir süredir devam ediyordu. Açıkça, bir felaket gelmekteydi.

Garton Ash'in şimdi arzuladığı gibi, Batı Avrupa'nın Yugoslavya'da neyin söz konusu olduğunu kestirememesinin suçunu Maastricht Anlaşması'na yüklemek yeterli olmayacaktır. Fark edilmeden çok önce, Balkanların bir barut fıçısı olduğu açıktı. Tek bir para birimi projesi de Batı Avrupa'nın dikkatini Doğu'dan başka yöne kaydırmadı. PÇM üçlüsü ile sınırlandırılmış "genişleme" bizzat Maastricht Anlaşması'nda bir hedef olarak resmen kabul edilmişti. Ondan sonra, Avro için hazırlıklar merkez bankaları ve maliye bakanlıklarında sürdürüldü. Doğuya karşı izlenecek politika ise, Varşova, Prag ve Budapeşte'ye karşı tavırları sabit Avrupa Konseyi ve muhtelif dışişleri bakanlıklarının memurları tarafından belirlendi. Tek Avrupa para birimini Saraybosna için günah keçisi yapmak, her ne kadar muhafazakâr İngiliz duyarlılığına uygun olsa da, -Freud'un anladığı anlamda- intikamın yerine konmak üzere yapılan bir dil sürçmesidir, yer değiştirmedir. Para birliğine geçilmesi konusunda en çok bastıran Batı Avrupalı lider olan François Mitterrand, bir bütün olarak Batı Avrupa'nın birliği vizyonuna sahip tek liderdi ve bu Garton Ash'in kesinlikle karşı çıktığı şeydi. Balkan krizini önemsemeyen, yardım ve dikkatin "Orta" Avrupa'da yoğunlaştırılması için yorulmadan lobi yapan biri olarak, eğer Yugoslavya uçuruma kayarken önceliklerin trajik bir şekilde tersine dönmesinin sorumluluğunu üstlenecek tek bir ses varsa, bu onun (Garton Ash'in) sesi olacaktır.

Elbette bu konuda yalnız değildi. 80'lerin başından itibaren, bu şekliyle pazarlanmadan çok önce, "Orta Avrupa" birçok iyi muhabir ve araştırmacı entelektüel için çekici bir konuydu. Çekiciliği ise iki boyutluydu. Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan hem Komünizme karşı en ilginç ve en enerjik hareketle-

rin yaşandığı ülkelerdi hem de Batı ile akrabalık iddiasına en hazır bölgelerdi. Yugoslavya, hâlâ komşuları olsa da, duygusal yatırımın bu iki unsurundan da yoksundu. Ama Balkan politikası ne kadar karmaşık ya da fırtınalı olsa da, (henüz) kolayca iynin kötüye karşı açık bir mücadeleleri olarak dramatize edilemezdi. Kültürel olarak da, medyanın Batı'daki kamuoyuna aktarabileceği çok az *images* –d'Epinal üretebildi – Czestochowa'nın Siyah Madonna'sı,²⁷ St. Wenceslas Meydanı,²⁸ Kurtarıcı Papa,²⁹ filozof Devlet Başkanı,³⁰ Nobel sahibi elektrikçi.³¹ Kadare³² Havel'den daha iyi bir yazar olabilirdi, ama Fransa'daki çok az okuyucu dışında, kimin umurundaydı ki? Karadağ'da İngiliz Lordların gezip yeniden sahiplenmesini bekleyen hiçbir arazi yoktu; ama Bohemya'da Garton Ash bize atalarından kalan, domuzlarla dolu 28 bin 327 dönümlük ormanı ve (az görülen bir zevk ve imgelemlerle restore edilen) eski bir kalesi olan topraklarını geri alan Diana Phipps'i (kızlık soyadı Sternberg) takdim edebilir ve bunu "sadece enfes değil, kelimenin gerçek anlamı ile aynı zamanda dokunaklı" bulabilirdi.³³

Yabancı ülkeler üzerine yazılan yazılarda, taraftarlığın saygıdeğer bir geçmişi vardır. R.W. Seton-Watson'la karşılaştırılmak, Garton Ash'e itibar kazandırır. Ama burada genel bir kural vardır. Bu türden bir taraftarlık, savunulan ötekide herhangi bir kendine benzerlik bulunuyorsa, en iyi taraftarlıktır. Sömürgeci tarih bu türün örnekleri bakımından zengindir: Alt-kıta İskoçları olarak Hindistan'daki "Savaşçı Kızlar". Orta Avrupa mecazı, kendini çok önemseddiği için kısmen kördür: Orwell'in aynaya yansıyan kuzenleri.

27 Polonya'nın güneyindeki Czastochowa kentinde bulunan manastırda Meriem'i tasvir eden duvar resmi – ç.n.

28 Prag'ın tarihsel meydanı – ç.n.

29 Polonya kökenli ilk Papa Jean Paul II. Polonya'da Dayanışma Sendikası'nın ortaya çıktığı ve komünizmin çıktığı dönemde papa olması nedeniyle, "kurtarıcı Papa" olarak nam salmıştı – ç.n.

30 Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Havel – ç.n.

31 Dayanışma lideri ve Nobel Barış Ödülü sahibi Walesa – ç.n.

32 Arnavut yazar İsmail Kadare – ç.n.

33 HP, s. 116-117.

Dolayısıyla Bazı Batılı kredi kurumları, işsizlik hızla yükselir ve federal hükümet zayıflarken, birbiri peşi sıra çok acımasız istikrar programları uygulamaya zorladıkları Yugoslavya'nın canını çıkarırken Polonya'nın dış borçlarının yarısı silindi. Yugoslavya'nın parçalanmasının doğrudan arka planı ekonomik çöküştü. Orta Avrupa miti bu krizin gelişmesinin sadece olumsuz bir koşulu değil, aktif bir katalizörü idi. Yugoslavya'nın parçalanması hakkında birinci sınıf bir akademik çalışma olan Susan Woodward'ın *Balkan Tragedy*'de belirttiği gibi: "Daha 1989'da Batılı hükümetler orta Avrupa ülkelerinin, sosyalizmden kapitalizme ekonomik ve siyasi geçiş için güney Avrupa'dakilerden daha hazırlıklı olduklarını ilan etmeye başladılar. Ama büyük oranda Orta Avrupa, Roma Katolikliği ve Habsburg gelenegine ait bu tarihsel-kültürel kriter, Yugoslavya'yı tam ortasından bölüp geçiyordu. Habsburg ve Osmanlı yönetiminin arasındaki askerî sınırın ortasında kalan karışık halkların bulunduğu yerde tanımlanmamış bir yarı bırakıyordu ve Sloven ve Hırvat milliyetçilerin zaten daha önceden yaptıkları ayrılıkçı iddiaları güçlendirdi. Bu entelektüeller Yugoslavya'da 'iki ayrı dünyanın' var olduğundan bahsetmeye başladılar ve her iki grup da orta Avrupalılar olarak kendilerinin Avrupa üyeliğine diğerinden daha fazla hazır olduğunu iddia etti."³⁴ Doğuda iç barışın varsayılan önkoşulunun, beklenebileceği üzere, etnik savaşın kışkırtılması olduğu kanıtlandı.

History of Present kitabı, sanki birbirleriyle ilişkileri yokmuş gibi, Orta Avrupa kültürünün iyi –"makul sebep"– ve kötü –dehşete düşürücü dışlama– amacıyla kullanımlarını birbirinden ayırarak, bu ölümcül bağlantının kabul edilmesinden kaçınır. Ama Hırvatların *Flur und-Feldbereinigung*'unu ve Batı'nın buna karşı kayıtsız kalmasını kınaması ve eski Yugoslavya'daki etnik şiddet ve nefretin bütün kurbanlarına karşı duyduğu acımanın büyüklüğü, hâlâ 90'ların sonunda bölge üzerine yapılan en güçlü yorumlar arasındadır. Böyle bir ahlâklılık karşısında, daha önce yaptığı rahatsız edici şeyleri hatırlamak niye? Bunun iki yanıtı var; biri entelektüel, öteki siyasi. Bu nedenler

34 *Balkan Tragedy*, Washington, DC, 1995, s. 104-105.

bizi bu yazıların bir kitap halinde bir araya getirilmesinin nedenine götürür.

Kitap adını, çağdaş reklam sarmalında yeni bir halka olarak, *New York Review of Books* dergisinde Garton Ash'in eski kitaplarından birini değerlendiren George Kennan'ın Ash'i "bugünün tarihçisi" olarak Tocqueville ile karşılaştırdığı yazısındaki aşırı övgüden alır. Yazar utanmadan bu lakabı şimdi yeni kitabını tanımlamak için kullanır – Kennan'ın bütün övgüsünü kullanışlı bir biçimde kitabın arkasında, sevimsiz bir şekilde dökülen duvarın önünde, antarktik bir ahlâkî hava ve bir Iskoç'un giysileri içindeki, karamsar bir şekilde uzağa bakan gencin kahramanca bir fotoğrafının altında, sergileyerek.

Bunun, şimdiye kadar alçakgönüllülük ve arkadaşlar arasında bile bu konularda bu türden iddialardan (Vaclav Havel'in "korkunç emperyal bakışı" benimsemesine hayıflanırken şimdi kendisinin böyle yapmasına ne demeli?) hoşlanmadığının işaretlerini veren Garton Ash'in kendisinin olmaktan çok Penguin yayınevinin tanıtım bölümünün bir rüyası olduğunu umut etmekten başka çaremiz yok.³⁵

Ama eğer öyleyse bile, ambalajcılar sunumda onu daha fazla hataya razı ettiler. Çünkü kitaba yazdığı önsöz, çağdaş tarih hakkında bir dizi iddia ile kitabın adını meşrulaştırmaya girişir. Dolayısıyla Garton Ash, büyük olayların aktörlerinin artık eskiden yaptıkları gibi düşüncelerini veya başarılarını kâğıda dökmediklerini iddia eder, ya telefonda konuşuyorlar ya da elektronik ortamda emirler yayımlıyorlar. Belgelerin önemi giderek azalıyor. Öte yandan, devlet adamları ve başka yetkililer olayları kendi açılarından canlı televizyon röportajlarında veya konuşmalarda aktarmak için daha önce hiç bu kadar istekli olmamışlardı. Bunun sonucu şudur: "Olaydan hemen sonra bilinebilen şeyler arttı ve olaydan uzun süre sonra bilinebilecek şeyler azaldı."³⁶ Bu tamamen yeni bir tarihçiliğe imkân tanıyor – bu tarihçilik dünyadan uzak arşiv akademisyenliğinin geçmişe dönük yanılsamalarını, Garton Ash'in deyimiyle "o anda ger-

35 HP, s. 20.

36 HP, s. xii.

çekten olan şeyin” bilgi sahibi birinci elden tanıklar tarafından doğrudan bildirilmesiyle aşan bir tarihçilik. Burada televizyon –sadece akademisyenler değil, izleyiciler de öğrenince kafası karışacak– dünyanın hakikatinin öğrenilmesinde paha biçilmez bir yardımcı haline gelir: “Televizyon sizi şeyler gerçekte nasılsa ona, başka birçok araçtan daha çok yakınlaştırır.” Ama hepsinden iyisi, Garton Ash’in çok sık yaptığı gibi, olay yerindeki yazarın kendisidir: “Olay yerinde olmanın yerini tutacak hiçbir şey yoktur.”³⁷

Bu keşfin masumluluğu, dayanılmaz biçimde Peter Sellers’in afallamış şekilde kendini Beyaz Saray’da bulmasını hatırlatıyor. Kişisel olarak bir yerde bulunmanın gerçeğe özel bir ulaşım sağladığı veya televizyon röportajının hakikatin yüksek aracı olduğu anlayışı Oxford Üniversitesi’ne değil, süpermarket kasalarının yanındaki dergi standlarına aittir. İyi gazeteciliği bu yoldan dahi olsa Ranke’den³⁸ yüksek bir statüyle çıkarma çabası, sadece onu itibarsızlaştırır. Bugünün gerçek tarihi ile (ki zorunlu olarak geçici bir versiyondur bu) *History of the Present* arasındaki fark Woodward’ın *Balkan Tragedy*’sine bakılarak görülebilir. İkisini birbirinden ayıran, sadece anlatının düzeyi ya da ayrıntı ve belgelendirme düzeyi değildir. İkisi arasındaki fark, her şeyden öte, ne kadar zor olsa da, nedensellik zincirine tutarlı biçimde uyan, temel süreçlerin karmaşıklıklarını en uzaktaki kökenlerinden nihai sonuçlarına kadar izleyen bir çalışma ile asıl olarak aralarındaki karşılıklı bağlantıları herhangi bir şekilde derinlemesine anlama sorumluluğu olmadan bir dizi olay ve kısa hikâye (betimleme) sunan çalışma arasındaki farktır. Bunların incelenmesi için kenardan izleyen birinin heyecanı, bir cazibeden fazla bir şey değildir. Büyülü Fener’in içinde geçirilen hiçbir süre, bize asla Kadife Devrim’i başlatan 17 Kasım öğrenci gösterilerinde gizli polisin rolünün ne olduğunu anlatamaz: Tarihçiler hâlâ bu konuda tartışıyorlar. *In Europe’s Name*’in yazarı Garton Ash bunu çok iyi

37 HP, s. xvi, xiv.

38 Leopold von Ranke, 19. yüzyıl Alman tarihçisi. Kaynağa bağlı siyasi tarihçiliği başlattı – ç.n.

bilir. Tarihçi olarak çalışması, bu kitabın adına verilen yeterli bir cevaptır.

Kitabın amentüsü herhangi bir muhabirin amentüsü olduğu için değil. Garton Ash'in durumunda, dolaysızlığın yanılsamaları başka bir yerden kaynaklanmaktadır. Ash bir yazar olarak, en iyi, Doğu Avrupa'daki önde gelen muhaliflerle ilgili yakından bilgi sahibi olmasıyla tanınır. Bu liderler, Ash'in onların yanında tarihsel olaylara tanık olduğu arkadaşlardır. Ash, bu arkadaşları devlet yöneticisi olduklarında, gerekli olduğunu düşündüğünde onları eleştirmekten ya da onlarla tartışmaktan çekinmedi. Bu basitçe bir huy meselesi değil, aynı zamanda inanç meselesiydi. Havel'le meşhur anlaşmazlığında, Garton Ash entelektüel ile politikacının rolleri arasındaki radikal ayrımın sadık kaldı. Entelektüelin görevi, Havel'in icat ettiği deyimle isyancıların "hakikati içinde yaşamaktı". Seçilmiş politikacının işi ise, diye Garton Ash cevabı yapıştırdı, o zaman, "yarı-hakikatler içinde çalışmaktı" – "sınırlı tarafgir yalancılık" üzerine kurulu rekabetçi bir parti sistemi içinde umulabilecek olanın en iyisi.³⁹ Her ikisi de saygıdeğer işlerdi. Ama bu ikisini, iktidar ve hakikati, birleştirmeye çalışmak, hiçbirine hizmet etmezdi. Liberal bir devlette, bağımsız entelektüelle profesyonel politikacı arasındaki işbölümü zorunluydu. Havel, devlet başkanı olarak –arkadaşları çok kibarca söylediler– ciddi bir entelektüel olma halini sona erdirme riskine girdi.

Havel doğal olarak antitezi reddetti, sadece kendi içinde çok muğlak olduğu için değil, aynı zamanda niyetlerin temizliğinin pratik hükümette herhangi bir şekilde etkisinin olacağının reddi anlamına geldiği için de. Niçin entelektüeller kamusal görevlerin standardını yükseltmeye çalışmasın ki? Havel'i destekleyen Neal Ascherson için, Geremek ve Balcerowicz gibi kaliteli şahsiyetlerin –Polonya'da askerî bütünleşme ve şok terapisinin mimarlarının– Doğu Avrupa'da yapmakta oldukları şey tam da buydu. Garton Ash hiç şüphesiz, şimdi bakan olan bu kişilerin artık bir zamanki gibi düşünür olmadıkları yanıtını verirdi. Bu garip tartışmada iki özellik çarpıcıydı. Garton Ash'in entelekt-

39 HP, s. 22.

tüel tanımı Havel'in icat ettiği bir deyimden geliyordu – “hakikat içinde yaşamak”. Bu, totaliter bir yönetim altında ahlâkî dürüstlük için kullanılan bir terim olarak, kökeni itibariyle oldukça genel anlamda kullanılan bir terimdi. Deyimin her zaman dokunaklı bir manası vardı, çünkü hakikat (yerleşilmiş) bir yurt değil, en iyi durumda, yaşam içinde değişken ve kaçınılabılır olan bir hedefti. Ama eğer yeraltı edebiyatının izni varsa, yer üstü edebiyatının daha kesin olması gerekir. Garton Ash'in terimi entelektüeller için bir tılsıma çevirmesi, bir karışıklığa dayanmaktadır. Dürüstlük her meslekte bulunabilir (ya da kaybedilebilir). Ama entelektüellik farklı bir şeydir: Onun alanı fikirlerdir.

Değerler –etik, epistemolojik, estetik– bu alandaki rekabette rol oynarlar, ama onu tanımlamazlar. Entelektüeller ahlâk-ları ile değil, fikirlerinin kalitesi ile yargılanırlar. Bu fikirler, sırf banallıklar tanım gereği doğru diye, çok seyrek olarak basit doğruluk ya da yanlışlık hükümlerine tabi tutulabilirler. Fikirlerin taşıyıcıları ya da ilk ortaya atan kişiler olarak entelektüeller, Amerikan ve Fransız Devrimleri çağında ilk kez modern tipler olarak ortaya çıktıklarından beri, çok doğal olarak politikaya katılmışlardır – hem muhalefette hem de iktidarda görev alarak. Kendi iddialarını savunmak için meşru biçimde De Gaulle'ü örnek gösteren Havel, aynı şekilde Jefferson'ı da anabilir-di. Aslında Garton Ash'in ahlâkî bağımsızlık içinde yaşayan, siyasi iktidara yağcılık yapmayan entelektüel örnekleri daha az şereflice aynı hikâyeyi anlatıyor. “Orwell'ımız var. Raymond Aron'umuz var.”⁴⁰ Biri resmî makamlara şüpheli tanıdıklarının gizli listesini veren, diğeri *Le Figaro*'daki işverenlerini rahatsız etmemek için Cezayir Savaşı hakkında sessiz kalan iki örnek. Entelektüelleri, hatta bu türden ilginç kişilikleri, politikanın pisliğinden koruma çabası beyhude bir çabadır.

Her ne kadar entelektüeller için önerdiği reçetesi tartışmalara neden olduysa da, Garton Ash'in dikotomisinin en önemli yönü başka bir şeydir ve bu neredeyse hiç tartışılmamıştır. Politikacıların yalın gerçeği söylemeleri beklenemezdi, yalan pro-

fesyonel ekipmanlarının –yani partiler arasındaki rekabetin fikirlerin peşinden gitmek ya da düşünce egzersizlerinden çok reklam becerilerini gerektirdiği herhangi bir parlamenter demokraside başarılı bir kariyerin fonksiyonel gerekliliklerinin– bir parçasıydı. Başka bir deyişle, eğer entelektüeller için normlar, olanak dışı bir şekilde yüksek –manevi– düzeylerde belirlenirse, politikacılardan beklenenler hoşgörölü bir şekilde –çok maddi– düşük standartlara çekilmiş görünmekteydi, sanki bağımlılık (mediokrasi) ve hilekârlık Batı’da yapıldığı şekliyle az ya da çok bu mesleğin doğasında varmış gibi. Elbette Garton Ash onu böyle görmüyor. Aksine, zaman zaman Batılı liderlerin Doğu Avrupa’daki ortak hataları konusunda sert çıksa da, sayfalarında baş gösteren tek tek devlet adamlarına dikkate değer şekilde karşı saygılıdır.

İşte burada, dolaysızlık yanılması, iktidara çok yakın olmaktan kaynaklanıyor görünmektedir – üst düzey yetkililerin düzenli brifingleri, yarı-diplomatik özel toplantılardaki tartışmalar, liderlerle sıkı fıkı sohbetler. Liderlere yaptığı referansların tonu, örneğin teklifsiz ve sözünü esirgemeyen Buruma için düşünülmesi zor derecede, boğucu biçimde hürmetkâr hale gelebilir.⁴¹ Her ne kadar Garton Ash da Yugoslavya konusunda Bayan Thatcher’ı özlüyor olsa da, en çok övdüğü kişi Alman Şansölyesidir. “Helmut Kohl Avrupa’daki en güçlü politikacı ve devlet adamıdır. Kendisine biçtiği en son büyük görevden kolayca caydırılmayacaktır. 20. yüzyıl sona ererken, rahatça son büyük Avrupalı devlet adamının Helmut Kohl olduğunu söylebiliriz. Sahneden ayrılmasını izlerken, birkaç yıl önce yaptığımız unutulmaz bir konuşmayı düşünüyorum... Bu şaşırtıcı konuşma Kohl’un büyüklüğünün birkaç unsurunu özetliyordu: güçlü iktidar sezgisini, tarihsel vizyonunu ve stratejik düşüncesinin cesur basitliğini” diye yazar.⁴² Eger Gerhard Schröder, ne yazık ki aynı çapta değilse, Britanya ve Amerika’daki mevkidaşlarının yüksek değerlerinde teselli bulunabilir. “Onu çok iyi tanıyan biri

41 Ian Buruma, Hollandalı akademisyen ve yazar. Çalışmalarının çoğu Asya kültürü, özellikle Çin ve 20. yüzyıl Japonya’sı üzerinedir – ç.n.

42 HP, s. 144, 331.

bana, Clinton ve Blair'in aksine, herhangi bir dini bağıllığı olmadığını söyledi. Yani, ilkeleri olmayan bir Clinton türü."⁴³

Ancak hepsinin en iyisi Papa'dır. "Papaz olmasının yanı sıra, filozof, şair ve oyun yazarı olan" diye ilan eder Garton Ash, "Papa John Paul II basitçe zamanımızın en büyük dünya lideridir". Papa'nın dünya vizyonuna ortak tanıklık olarak "bir keresinde Polonyalı dostların arasında Lehçe konuşan kendisiyle akşam yemeği yedik. Kendisinin küresel deneyimi, vizyonu ve misyonu beni çarptı." Ash'in tarihsel devler arasında Papa'nın hepsinin üstünde olduğundan hiç şüphesi yoktur. "Birkaç muteber 'büyük adam' veya 'büyük kadın' adayı ile konuşma imkânım oldu –Mihail Gorbaçov, Helmut Kohl, Vaclav Havel, Leh Valesa, Margareth Thatcher– ama hiçbir Karol Wojtyła'nın"⁴⁴ yoğunlaşmış güç, entelektüel tutarlılık, insani sıcaklık ve basit iyiliği benzersiz biçimde bir araya getirmesiyle karşılaştırılmaz."⁴⁵ Bu türden birçok akşam yemeğinin Garton Ash'in önerdiği entelektüel çeşidini üretme ihtimali yoktur.

Ama onunla ilgili olarak asıl tehlike, bakış açısının bozulmasında olduğu gibi, zaman zaman söyleyiş tarzı coşkulu hale gelse de, iktidar tarafından ayartılmaktan kaynaklanmıyor, Dünya yöneticileriyle "birlikte orada olmak" yüz yüze ilişki duygusu, tarihi ahlâkî bakımdan yüceltici masallarla içiçe geçirme riski taşıyor. John Paul II'ye bağlılık gösterisini, Berlin'den Vladivostok'a komünizmin çöküşünde Papa'nın ana harekete geçirici olduğunu ileri sürerek tamamlıyor – Gorbaçov da, Kutsal Baba Polonya'ya geri dönüp de halkını sarsıcı biçimde Dayanışma içinde eyleme geçmeye kışkırttığında, Wojtyła'nın harekete geçirdiği güçlerin ürününden başka bir şey değilmiş gibi görünür. "İşte burada" diye cıgıllık cıgıllığa bağırır Garton Ash, "1978'de Polonyalı bir Papa'nın seçiminden komünizmin sonuna, dolayısıyla da 1989'da Soğuk Savaş'ın sonuna kadar giden özel bir nedensellik zinciri vardır".⁴⁶ Bu Stalin'in efsane-

43 HP, s. 338.

44 Papa John Paul II – ç.n.

45 HP, s. 344-345.

46 HP, s. 347.

vi “Papa’nın kaç tümeni var?” sorusunun, gülünç bir başaşağı edilmesi anlamına gelir. Perestroyka bir yan şov derecesine düşürülmüştür, müminler şimdi şöyle sorabilirler: Kremlin’in ne kadar kitlesi var?

Ama bununla, Orta Avrupa’nın geç icat edilmesinin, hâlâ Garton Ash’in günümüzle ilgili anlayışını ipotek altına almasının nedenine ulaşırız. Bu fikir (Orta Avrupa fikri) Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya’yı Rusya’dan ayırmak için bir bariyer olarak inşa edilmişti. Komünizm çökünce, mit mantıksal olarak bu çöküşün muhaliflerin işi olmasını, eski düzenin alttan çökertilmesini gerektirdi. Aslında, elbette, tarihsel olarak belirleyici değişiklik egemen gücün kendisinden geldi. Çekoslovakya’nın 1968’de işgalinden sonra Doğu Alman muhalif Rudolf Bahro *The Alternative* adlı kitabında politbüro sisteminin –o bunun kaçınılmaz olduğunu düşünmüştü– Moskova’da bir Dubçek ortaya çıktığında sonuna geleceğini yazmıştı.⁴⁷ Tahmini doğrudu. Kızıl Ordu ateş açmaya hazır olduğu sürece Doğu Avrupa’da hiçbir temel değişiklik olamazdı. Bizzat Rusya’da temel değişiklikler başladığında ise her şey mümkündü. Bahro aslında bildiğinden daha iyi öngöründe bulunmuştu. Gorbaçov’un kişiliği ve kaderi nihayetinde şimdi Doğu’da olduğu kadar Batı’da da Dubçek’in kaderine benzedi: kafası karışık, iyi niyetli, hâlâ dostu olduğunu düşündüğü kişiler tarafından mahvoluncaya kadar kabaca oyuna getirilip paketlenmiş birisi.

Rusya Garton Ash’in 1989 senaryosunda olmadığı gibi, nereden bakılırsa bakılsın *History of Present* kitabında da yoktur. Ama eğer onun imgeleminin sınırları ile ilgili bakılırsa, bunun nedeni hiç şüphesiz Papa’nın kitabın her yerinde olmasının nedeni ile aynıdır. Garton Ash Avrupa temalarını cömert bir şekilde düzenler, ama notalandırmada her zaman arka planda bir Polonez dansı şırlıtısı vardır. Orta Avrupa içinde –geleneksel olarak en harareti Rusya karşıtı olan– bu ülke Ash’in ilk aşkıdır ve hâlâ onun görüşüne hâkimdir. Bu konuda elbette yalnız değildir. Farklı nedenlerden dolayı, Polonya son yıllarda Batı başkentlerinin hesaplarında özel bir konuma sahip oldu.

47 *The Alternative*, Londra, 1978, s. 333.

ABD’de, Yalta’da Roosevelt’i endişelendiren Polonyalıların oyları Reagan için güçlü bir destekti ve geniş bir ülke içi güç olmaya devam etti. Almanya’da, Rusya’ya karşı sağlam bir askeri ve siyasi tampon bölge sahibi olma arzusu, Varşova ile ilişkilere diplomatik bir öncelik verdi. Duygusal ve kültürel hatıralar Fransa’yı Polonya’ya bağladı. PMÇ üçlüsü arasında en yüksek nüfus ve en stratejik konuma sahip olan Polonya, Komünizmin gevşemesindeki önceliğinden bahsetmezsek, Batı’nın Soğuk Savaş’a karşı Doğu’ya Yürüyüşü’nün (Drang nach Osten) en önemli ögesi olmaya mahkûmdu.

Visegrad devletlerini hemen üyeliğe davet etmemesi nedeniyle Avrupa Birliği’ni defalarca kınayan Garton Ash, NATO’nun bu devletleri içine almada başarılı olup olmaması konusunda daha ihtiyatlıdır. Ash, Britanya’nın bu süreçte liderliği üstlenmemesinden üzüntü duyduğunu belirtti ama bunun dışında kendisini kişisel olmayan ifadelerle sınırladı: “NATO tartışması kazanıldı.”⁴⁸ Bunun pratik sonuçları konuşulmadan bırakılır. Bugün Batı komuta ve kontrol sistemi Beyaz Rusya’nın sınırında konuşlanmıştır. Gorbacov’un eğer kendisi Varşova Paktı’nı dağıtırsa NATO’nun Doğu’ya doğru genişlemeyeceği konusunda aldığı gizli garantiler (tipik olarak asla kâğıt üzerinde de garanti almayı düşünmemiştir) rüzgârda uçup gitmiştir. Hâlâ “savunmacı” olan Atlantik Paktı, Orta Avrupa’yı içine alıp sindirdikten üç hafta sonra, Balkanlarda tam boyutlu bir askeri saldırıyı başlattı.

Sırbistan’daki sivillerin yaşam desteklerine stratosferik bir yükseklikten yapılan hava saldırılarından onurlu bir tutumla rahatsız olan Garton Ash, bu saldırının arkasındaki stratejik amaçların değerlendirilmesini sessizce geçiştirir. Kitabı bir kez daha Avrupa’da bir “liberal düzen” istediğini belirterek sona erer – ortak para biriminden sakınan ve herhangi bir federal birliği reddeden ama bir zamanlar Komünist olan toprakları, uygun bir sıra ile kabul ederek, kucaklayan bir serbest ticaret bölgesi. Dünya sahnesinde tek aktör olma çabasından kaçınan bu Avrupa düzeni, yine de “bir dereceye kadar başka yerlere askeri

müdahale gücüne sahip olacaktır, bu müdahale bizim için hayati çıkar alanları olan Kuzey Afrika ve Ortadoğu gibi komşu bölgelerde koordineli askerî güç kullanımını da içerecektir”.⁴⁹ Bu görüşler herhangi bir ılımlı Avrupa şüphesinin, aydınlanmış bir Britanyalı muhafazakârın görüşü olabilirdi. Kıta için bir proje olarak bu görüşün asıl ilginç yanı, neyi dışarıda bıraktığında yatmaktadır.

Ash sadece Doğu Avrupa ile ilgili yazdığında, Rusya üzerine bir perde iner, Batı Avrupa’ya –Topluluk ve ondan doğan Birlik– döndüğünde ise ABD’nin üzerine daha hassas bir peçe iner. Herhangi bir konuda Washington’a yapılan referanslar çok az ve kısadır. Garton Ash en fazla, “özellikle hegemonik olmayan liberal bir düzende” bile “iyi huylu dışsal bir egemen”in gerekli olabileceğine, ihtiyatlı bir şekilde işaret eder.⁵⁰ Bu bakış açısından –kabaca tercüme edildiğinde özel bir akraba olarak tahayyül edilen Amerika’ya karşı geleneksel Britanyalı yalakaılığı– tek bir aktör ve Amerika’ya meydan okuyabilecek kadar güçlü bir şey olarak Avrupa kavramının, aynı zamanda, Britanya güçlerinin Amerikan yönetiminin en güvenilir dobermanları olarak hareket etmeye devam edecekleri yerel “askerî güç hareketleri” vazgeçilmez olmaya devam ederken, neden aforoz edilen, lanetli bir şey olduğu açıktır. Ama bu en iyi durumda bile olumsuz bir çıkarındır. Amerika’nın Avrupa’daki sömürgecinin olumlu yapısı, bu sayfalarda olduğu kadar örtülü değildir.

Ancak, Topluluğun kurucularının bildikleri üzere, eğer kıta birlik olacaksa –bütünleşme sürecini başlatmakta Washington’un yardımı ne kadar cömert olursa olsun– bu sonuç olarak Birleşik Devletler’in pahasına (zararına) olmak zorundadır. Aksi görüşteki sayısız yapmacık yoruma rağmen, bu Avrupa’nın kuruluşunun, şimdiye kadar devam eden, söylenmeyen hakiyatıdır. Eski Dünya’da ortak bir kimlik ancak, 50 yıldır efendisi olan Yeni Dünya ile bir gerginlik içinde gerçekleştirilebilir. Amerika’nın yükselişi sadece pratik veya kurumsal değildir. Kelimenin tam anlamıyla Hegelci bir şekilde aynı zaman-

49 HP, s. 327.

50 HP, s. 323, 326.

da teorik olmaya da devam ediyor. Eger çağdaş Avrupa'yı anlamak istiyorsak, er ya da geç bakmak zorunda olduğumuz yer Birleşik Devletler'dir – hâlâ Topluluk üzerine en büyük ve genellikle en iyi akademik literatürü üreten ülke olmanın yanı sıra, onun askerî ve diplomatik hareketlerinin komutanı olan ülke. Adorno ve Horkheimer'in meşhur bir özdeyişini almak gerekirse, Amerika hakkında konuşmayacak kişi, Avrupa konusunda sessiz kalmalıdır.

Dolayısıyla eger NATO'nun Doğu'ya yürüyüşte neden bu kadar çabuk AB'yi aştığının nedenlerini görmek istiyorsak, Washington ve Boston'da yürütülen tartışmalara bakmamız gerekir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Komünizm-sonrası Rusya'ya karşı Batı'nın izleyeceği politika konusunda iki düşünce ekolü yarıştı. İngiltere'deki "liberal" akılların yanı sıra en muhafazakârlarını da içeren bir kamp, her şeyden önemli olan şeyin, Yeltsin'in yeni Rusya'sının (Weimar tipi bir toplumsal kaos ve hırçın milliyetçiliğe düşme riskine karşı cömert maddi yardım vererek ve ülkeyi gereksiz şekilde küçük düşürmekten kaçınarak) desteklenmesi olduğunu savunuyordu. NATO'nun Rusya'nın eşiğine kadar genişlemesi, gerçekte ittifakı güçlendirmeden Moskova'yı alıngan bir izolasyona zorlayan, mantıksız bir provokasyon olacaktı. Üniversitelerdeki Rusyacılar arasında yaygın olan bu bakış açısı, medyada da iyi bir yankı buldu: Richard Pipes ve Thomas Friedman bu fikre karşı değillerdi.

Buna karşı mevzi alanlar ise Rusya'nın, işler Doğu Avrupa'da hâlâ iyi gitmekte iken, bir an önce çembere alınması gereken tehlikeli bir potansiyel düşman, mevzilerinden gönüllü olarak çekilmeyecek yarı-barbar bir emperyal güç olmaya devam ettiğini savunuyordu. Bu bakış açısının sahipleri için, Rusya Federasyonu'nun dünyada içine düştüğü küçülmüş boyutunu anlamasını sağlayarak, Rusya'yı tekrar büyük güç statüsünü kazanabileceğini düşünme hayalinden caydırmak için, NATO'nun hızlı genişlemesi bir öncelikti. Batı, Moskova'nın hassasiyetlerini ya da ulusal nostaljilerini kışkırtmak yerine, eski Çarlık topraklarında bir dizi güçlü tahkimat –Rusya'nın ihtiraslarının yeniden canlanmasını denetleme gücüne sahip, Batı İttifakı'yla sağlam bir şekilde

bütünleşmiş bağımsız devletler– oluşturmalıydı. Böyle bir kontrol altına alma, kuşatma sisteminin eksen, pivotu, kaçınılmaz olarak Polonya olacaktı. Ama zamanı gelince, bu sistem kuzeyde Baltık ülkelerine, doğuda ise Ukrayna'ya kadar genişlemeliydi. Henry Kissinger bu görüşü destekleyenler arasındaydı.

Ama bu görüşün önde gelen savunucusu başka bir Polonyacı, Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışması Zbigniew Brzezinski idi ve bu tesadüfi değildi. Kazanan, onun davasının keskinlik ve anlaşılabilirliği idi. Bush'un kaçınmaya yemin ettiği NATO'nun Doğu Avrupa'ya genişlemesi, Clinton yönetimi tarafından benimsendi ve Brzezinski'nin Ulusal Güvenlik Konseyi'ndeki eski sönük çırağı ve yardımcısı, şimdi Dışişleri Bakanlığı'na terfi ettirilmiş olan (son derece münasip bir biçimde Çek kökenli) Madeleine Albright tarafından kabul ettirildi. NATO'nun Beyaz Rusya'nın bataklıklarına ve Ruthenia'ya kadar ilerlemesinin arkasındaki siyasi düşünüş biçimini anlamak için sadece Brzezinski'nin son manifestosuna, *Büyük Satranç Tahtası* kitabına bakmamız yeterlidir. Bu kitapta, etkileyici bir açık sözlülükle, Amerika'nın Avrupa hakkındaki uzun dönemli tasarılarının temelleri anlatılmaktadır. Kitap, kendinden emin ve tutarlı bir şekilde, Garton Ash'in söylenmemesini ya da yüzleşmemeyi tercih ettiği şeyi, ayrıntıları ile açıklamaktadır. Bunun nedeni, Brzezinski'ye basitçe satır aralarındaki Garton Ash olarak muamele edilebilecek olması değildir. Brzezinski'nin argümanında Garton Ash için acılı bir okuma olacak, en azından bir unsur var. Ama genel anlamda bu, *History of Present*'ta resmedilen manzaranın gerçek dünyadaki dış çerçevesidir.

Brzezinski bugün "Amerika'nın küresel iktidarı belirleyen dört alanda üstün olduğunu" belirterek başlar.⁵¹ Askerî olarak rakipsizdir; ekonomik olarak, dünyadaki büyümenin lokomotifidir; teknolojik olarak, buluşların her alanında liderdir; kültürel olarak, gençler arasındaki cazibesi evrenseldir. Sonuç, ta-

51 *The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, New York, 1997, s. 24 [Türkçesi: *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gerekliklikleri*, çev. Yelda Türedi, Inkılap, Ankara, 2010].

rihte rastlanmamış bir küresel hegemonyadır. Ama bu hegemonyanın kapsamı genişse, derinliği bazı bakımlardan sığdır, çünkü geçmişteki herhangi bir imparatorluktan çok daha büyük bir alana yayılmıştır, ama onların aksine toprağın doğrudan kontrolüne dayanmamaktadır. ABD iktidarını korumak için hayal gücü ve uyanıklık gerekecektir. *Büyük Satranç Tahtası* Amerika'nın üstünlüğünü bir yüzyıl daha korumak için gerekli olan şeyleri sıralamaktadır.

Burada bir savaş alanı belirleyici olacaktır: "Amerika için asıl jeopolitik ödöl Avrasya"dır. Dünya nüfusu ve kaynaklarının dörtte üçünün toplandığı bu bölgede, tarihte ilk kez "Avrasyalı olmayan bir güç rakipsizdir".⁵² Burası ABD'nin, Atlantik'ten Hint Okyanusu'na oradan Pasifik Okyanusu'na, kazanmak için oynamak zorunda olduğu satranç tahtasıdır. Brzezinski'nin Uzak Doğu, Ortadoğu ve Orta Asya ile ilgili de söyleyecek çok şeyi var. Ama inatçı biçimde Batı'dan başlar. "Avrupa Amerika'nın Avrasya kıtasındaki zorunlu jeopolitik köprübaşıdır. Amerika'nın Avrupa'daki jeostratejik çıkarı devasadır. Amerika'nın Japonya ile ilişkisinin aksine, Atlantik İttifakı Amerikan askerî gücünü ve siyasi etkisini doğrudan Avrasya topraklarına yerleştirir."⁵³ Avrupa'nın kendisinde ise, kıtanın Batı yarısında ortak bir pazar vardır, ama şimdiye kadar siyasi bir birlik yoktur ve ekonomik canlılıkta azalma işaretleri görülmektedir.

Tümüyle sağlıklı olmayan bu koşullarda, "Hakikaten Avrupalı bir 'Avrupa' yoktur." Brzezinski sonuçlara edebiyat yapmadan varmaktadır. "Vahşi gerçek şudur ki, Batı Avrupa ve artan oranda aynı zamanda Orta Avrupa, büyük ölçüde bir Amerikan mandası olarak kalmaktadır, ittifak devletleri kadim zamanların bağımlı devletlerini andırmaktadır."⁵⁴ Yine de, ABD Avrupa'nın birliğini teşvik etmelidir ve süreci iki taraf için de arzulanan doğrultuya yönlendirmek için bu birliğin önde gelen aktörleri ile yapıcı bir ilişkiye girmelidir. Bu aktörler –burada belki Garton Ash irkilir– arasında Birleşik Krallık, "Büyük Britan-

52 A.g.e., s. 30.

53 A.g.e., s. 59.

54 A.g.e., s. 59.

ya jeostratejik bir oyuncu değildir". Avrupa'nın geleceği ile ilgili cesur bir vizyonu olmayan, ABD ile özel ilişkiye sahip olduğu yanılışmasına yapışıp kalan İngiltere kıta ile bağlantısını kaybetti. "(İngiltere) Amerika'nın kilit destekçisi, çok sadık bir müttefik, hayati bir askerî üs ve hayati öneme sahip istihbarat etkinliklerinde yakın bir ortaktır. Dostluğunun beslenmesi gerekir, ama politikalarını sürekli dikkate almaya gerek yoktur."⁵⁵

Bunun aksine, tarihsel olarak topluluğun eksenini olan Fransa ve Almanya'nın her ikisinin de, Avrupa için, sırasıyla bir imparatorluk geçmişinden ve şimdi birleşmiş olmaktan kaynaklanan ve yönleri şimdi artan biçimde benzeşen, hırslı gündemleri var. Fransa'nın Amerika'nın üstünlüğüne karşı soğukluğu verildiğine göre, ABD kısa dönemde AB'de NATO'nun genişlemesi gibi ortak hedefler için birlikte çalışarak, Almanya'nın liderliğini desteklemelidir. Ama uzun dönemde, doğru güvenlik çerçevesi oluşturulduktan sonra, ABD Fransa'nın duyarlılıklarına taviz vermeye de yanaşmalıdır. Çünkü zaman içinde Fransa Almanya'yı dengelemek amacıyla, Polonya için yararlı bir ortak haline gelecektir. Bu üç devlet, ondan sonra, geleceğin birleşik Avrupası'nın belkemiğini oluşturabilirler.⁵⁶ Bu arada Amerika sessizce Almanya'yı Rusya'ya mantıksız vaatlerde bulunmaktan caydırmalı, NATO'nun Riga ve Kiev'e kadar genişlemesine razı etmelidir. Bir haritaya bakmak, Fransa, Almanya, Polonya ve Ukrayna'nın 2010'daki ortak gücünü ortaya koyacaktır. Rusya içinse, bu harita demokratik sicilinin test edilmesi, bu tür Avrupa düzenlemelerine kabul edilmesi ve Kafkasya ve Orta Asya'da geçmişten kalan iddialarından vazgeçmesi olacaktır. Brzezinski, belki de, "Rusya'nın kendisi de daha yönetilebilir bir dizi birim halinde parçalanacaktır," diye, bir spekülasyon yapmıştı.

Bu reçetedeki ileriye gören özellikleri fark etmek zor değil. Brzezinski'nin kendisi de, Amerika'nın, Ukrayna'yı Batı'ya bağlamakta başarısız olması durumunda Rusya tarafından yeniden

55 A.g.e., s. 42-43.

56 A.g.e., s. 78.

yutulmaya açık diye, Ukrayna'nın geleceği konusunda şüphelerini ifade etmiştir. Ama en çarpıcı olan, başka bir şeydir. Avrupa'daki resmî retorik –ve genel çerçevede Amerika'daki de G7'nin tumturaklı resmî açıklamaları değil, sayısız muhafazakâr yorumcunun inanmış köşe yazılarıdır– bunlar sürekli Rus yurtseverliğine onurlu biçimde davranılması gerektiğini, Batı'ya karşı rövanşist bir tepkiyi beslemenin tehlikesini, kontrolleri gevşemiş bir nükleer silah yığınının taşıdığı riskleri ve Rusya'nın yeni doğan demokrasisi ile uzlaşmanın aciliyetini vurgulamaktadır. Büyük Satranç Tahtası'nın oyun planı ile bu beylik laflar korosundan daha pervasız bir çelişki ne olabilir?

Ancak kitabın değerlendirmeleri, şimdiye kadar daha gerçekçi olduğunu kanıtlamıştır. Hayat her türlü teoriden daha öğreticidir. Batı Avrupa'yı yedegine almış Amerika NATO'yu bir zamanlar Sovyetler Birliği'nin sınırları olan yere kadar, Moskova'dan herhangi bir gerçek direniş kıpırtısı olmadan genişletti. O tarihten sonra yeni NATO, Rusya'ya yakın olduğu iddia edilen son devlete karşı, sadece Moskova'nın herhangi bir ciddi muhalefeti olmadan değil (sadık bir Batılı basın sütunlarını dolduran dehşetli uyarılar), üstelik sonunda Rusya'nın gönüllü işbirliği ile –Rus diplomatları ve askerlerinin, arkada, Milo-seviç'in daha adam gibi teslim olabilmesi için gerekli mazeretleri sundukları– “savaş sonrası” Avrupası'nın ilk savaşını başlattı. Rusya'nın Çeçenistan'da istediğini yapabilmesi bu tür hizmetlerin küçük bir karşılığıdır. İkiyüzlü endişelerin bulutunun arkasında, açıkça aşağılayıcı bir hükme varıldı. Başkanın ailesinden Duma'daki en küçük milletvekiline hemen hemen herkese kadar Rus eliti o kadar çürümüş ve miskindi ki, –ne kadar atıp tutarlarsa tutsunlar– pratikte IMF'nin musluklarının kapatılmaması şartı ile Batı'dan gelen her şeyi kabul edeceklerdi.

Bunun ne kadar süreceği elbette başka bir konudur. Benzer örnekler fazla bir şey söylemiyor. Şu an için, kıtanın gerçekliği budur ve bu gerçeklik içinde “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı” (AGİT) gibi kepaze kuruluşlar, sadece görüntüdür. Garton Ash *History of Present*'in sonunda işlerin mevcut durumundan duyduğu hayal kırıklığını ifade eder – Versay gibi,

kendi davasının savaşı kazandığını ama barışı kaybettiğini düşünen R. W. Setan-Watson'a çok benzer şekilde. Garton Ash, "Adı ne olursa olsun, bu benim ümit ettiğim düzen değil," diye yazar.⁵⁷ Devam eden Soğuk Savaş bağılıkları ile uzun süredir onlarla uyuşmaktan çıkmış insani güdüler arasında kalmış olan Garton Ash, Brüksel'i suçlamayı seçti. Ama adresi yanlış seçmişti: Sorun Charlemagne Binası'nda⁵⁸ değil, Leopold Bulvarı'ndaydı.⁵⁹ Garton Ash'in son sözleri Britanyalılara "Avrupa'yı sade ve bir bütün olarak görmeyi" emreder.⁶⁰ Ama bütün onun izin verdiğinden daha büyüktür ve onu görmek için başka bir seyahat kartına ihtiyacımız var.

1999

Ek

Garton Ash en son kitabı olan *Free World*'ün yayınlanması ile birlikte, bakış açısını genişletti. "Neden Batı'nın krizi zamanımızın şansını ortaya çıkardı" alt başlığı ile yayınlanan bu kitabı, kimse Amerika'nın Avrupa'daki rolüne dokunmaktan utangaçça çekindi diye kınayamaz. Kitabın kapağı bundan daha daha olamazdı. Kapakta, bir yapbozun iki parçası birleştirilmeyi beklemektedir. Yapboz parçalarının birinin üzerinde ABD kolunu dostça öbür parçanın üzerindeki Avrupa Birliği'nin de kendisine doğru uzatılmış koluna doğru uzatmaktadır: her ikisinin altında ise İngiliz Bayrağı vardır. "Zamanımızın Fırsatı" iki parça birbiriyle güvenli bir şekilde birleştirildiğinde yakalanmış olacaktır. "Batı'nın Krizi" ise, onları hâlâ birbirinden uzak tutan talihsiz uzaklıktır, ayrılıktır. Özgür Dünya yapbozun nasıl tamamlanacağını gösterecektir.

57 HP, s. 412.

58 Belçika'nın başkenti Brüksel'de, Avrupa Komisyonu, Avrupa Komisyonu Genişleme Genel Müdürlüğü ve Büyüme Genel Müdürlüğü'nün bulunduğu bina – ç.n.

59 Brüksel'de NATO Kararagâhı'nın bulunduğu cadde – ç.n.

60 HP, s. 417.

Resim ve alt başlığın altında, Vaclav Havel, kitabın “özgürlüğün yayılmasının ve dünya politikasında yeni bir çağın güçlü bir manifestosu olduğunu” ilan etmektedir. Önceden ayarlanmış bu türden övgüler, –meşhurlar zihinsel spor kıyafetlerinin reklamını yapıyor– çağdaş yayıncılığın o kadar standart bir özelliği haline geldi ki, eski devlet başkanını, ne kadar anlamsız ve ağıdalı olsa da, bu pratigin bir örneği olarak almak adil olmayabilir. Ama bunda bir ironi vardır. Çünkü *Free World*’ün yazılmasına Irak’taki savaş, Havel tarafından hararetle savunulan, ama kitabın kapağında temsil edilen Batı’daki talihsiz çatlama neden olan özgürlüğün yayılması yol açmıştır. Garton Ash’in kitabını yazarken ilk amacı bu ayrılığın derin kökleri olmadığını göstermekti. Bağdat’taki Baas diktatörlüğü ile karşı karşıya gelen Batılı güçler ortak bir cephe sunabilirlerdi ve sunmalıydı. Ama devlet adamlığı eksikliği (BM) Güvenlik Konseyi’nde birlikten çok çekişmeye ve ardından Atlantik ittifakı içinde karşılıklı suçlamalara neden oldu. Ash, “2002/3 Irak krizi sırasındaki diplomasi, bütün taraflarda dünyayı nasıl yönetmemek gerektiği konusunda bir örnek olaydı,” diye yazar.⁶¹ Batı’nın dünyayı yönetmesi ve şimdilik yönetmek zorunda olduğu, şüphe götürmez. Ama Batı ortak bir amaç hissi göstermekte başarısız olursa işler ters gidebilir. Garton Ash *Free World*’de, bizzat savaşın kendisini yargılamaktan kaçınma konusunda dikkatlidir, bu tür bir değerlendirme gidermek istediği çatlağı artırabilecek türden bir değerlendirmedir. Ama son *déboire* (hayal kırıklığının) önde gelen aktörlerini tanımlayış biçimine bir göz atmak, Atlantik İttifakı içindeki başarısızlıkta en çok kimlerin suçlanması gerektiği konusunda fazla şüpheyi yer bırakmaz. Ortada “Fransa’nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde ABD’ye karşı aktif biçimde oy avcılığı yapmasının oluşturduğu benzeri görülmemiş bir görüntü” ve Schroder’in “yeniden seçilmek uğruna bir ulusun dış politikasının temel ilkelerinden vazgeçilmesine izin vermesindeki siyasi oportünizm” vardı.⁶² Bunlar, ilkelerden temel vazgeçişlerdi. Bunlar-

61 *Free World*, Londra, 2004, s. 44. Bundan sonra FW.

62 FW, s. 8, 70.

la karşılaştırılınca, Bush'un gafları ve Blair'in dikkatsizlikleri, eğer Batı'nın felaket biçimde bölünmüşlük göstermesine kendi katkılarını yaptılarsa bile, daha az suçlu görülebilirler. Yine de her şeyden sonra, geriye birey olarak öğrenme ya da sahneyi terk etme yeteneğine sahip dört politikacıdan fazlası kalmamıştı. Örneğin eğer Blair "bazen acemilik" yaptıysa bu, birçok demokrat politikacı gibi ülke içinde iktidarı ele geçirme tekniklerinde uzman olması ama yurtdışında güç kullanımı konusunda bir acemi olarak iktidara gelmesinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle "iş başında öğrenmek zorundaydı" ve bu "Başbakanlık konutu Downing Street 10 Numara'da hemen yan odada birinci derece bir diplomasi uzmanınız olsa bile zordu".⁶³ Bu türden başka bir öğrenci ise Bush'tu. 2003 sonbaharına gelindiğinde dikkate değer oranda olgunlaşmıştı ve şimdi "Roosevelt'ten sonraki 11 başkanın büyük devamlılığına geri dönüş hareketi içinde, çok yanlılık politikasını yürütüyordu".⁶⁴ Chirac ve Schroeder ise ıslah olmaz biçimde, şimdi mutlu bir şekilde dönemlerinin sonuna gelmişlerdi ve Sarkozy ve Merkel gibi açıkça daha tercih edilebilir halefleri ipe çekilebilirdi. Bu nedenle Saddam Hüseyin'in devrilmesindeki küçük diplomatik talihsizlikler için çok fazla şey yapmaya gerek yoktu.

En büyük mesele, Irak'taki savaşı Amerika ile Avrupa arasındaki temel karşıtlıklara işaret etmek için kullanan entelektüel eğilimlerdi. Bu eğilimler Habermas gibi, o zamana kadar sorumlu bir tavra sahip düşünürleri bile tuzağına düşürdü; Habermas'ın Derrida ile birlikte, savaşın protesto edilmesi için yayımladığı ortak manifesto, sözde, Avrupa'yı Amerika'dan ayıran ve ortak Avrupa kimliği için bir temel oluşturma gücüne sahip bir dizi değer farkını –sekülerizm, refah devleti, toplumsal dayanışma, ölüm cezasının reddedilmesi, ulusal egemenliğe getirilen sınırlamalar– ileri sürüyordu. Bu tür şemalar Avrupa'nın ABD'den sadece farklı olmadığı, ama bir şekilde ondan daha iyi olduğu fikrine de yol açtı. Bu, yanlış bir ikiliğe (dikotomi) dayanan, anlaşmazlık yaratan bir fikir-

63 FW, s. 43.

64 FW, s. 129.

di. Avrupa tek bir toplumsal ve siyasi model değil, aksine toplumsal yaşamın özelliklerinin çoğu zaman, kıtasal bir standardı bir yana bırakın, komşu devletten çok ABD'dekine yakın olduğu bir topluluklar setidir. Ne de Amerika, moda olan karikatürlerine benzemek bir yana, homojen bir sahneden ibarettir. İngiltere'de bir devlet dini vardır, ama ABD'de yoktur; İrlandalılar ve Polonyalılar Amerikalılardan daha coşkulu yurtseverlerdir; Ukrayna ve Moldova'da Kansas ve Oklahoma'dakinden daha fazla küçük silah vardır; ABD'de yapılan kamusal sağlık harcamaları Britanya'dakinden oransal olarak fazladır; Hint göçmenler Rhineland yerine Silikon Vadisi'ni tercih ederler. ABD ve Avrupa'nın değişik ülkeleri geniş bir liberal demokrasiler ailesinin üyesidirler ve farklılıktan çok benzerlik gösterirler. Dahası var olan farklılıklar da, herhangi bir çelişkili genel bir değerlendirme içinde genelleştirilemezler. ABD bazı bakımlardan iyidir, Avrupa başka bakımlardan. Önemli olan şey bir bütün oluşturmalarıdır.

Bush yönetiminin 11 Eylül saldırılarından sonra uyguladığı tek yanlılık politikası, bu bütünlüğü tehlikeye soktu. Rakipsiz, ezici askerî güç, önce Afganistan, ardından da bir kibir krizi içinde Irak'ta tek başına hareket etme eğilimi yarattı. Ne kadar beceriksizce yerine getirilse de, Amerika'nın hedefleri, demokrasi ve insan haklarını yayma şeklindeki en iyi Wilsoncu gelenek içinde, takdire şayan olmaya devam etti. Gerçek tehlike ABD'nin aktivizmi değil, aksine ABD'nin dünyadaki sorun merkezleriyle ilgilenmeyi bırakması, Irak ve başka yerlerde "işini yarım bırakması" olacaktı.⁶⁵ Çünkü ABD, AB'nin boy ölçüşmeyi hayal edemeyeceği, askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel güçlere sahip vazgeçilmez bir ulus olmaya devam ediyordu. Bu durum, Garton Ash'in "Avro-Gallcülük" (Avrupa'nın ABD'den bağımsız bir güç olarak, hatta onunla potansiyel bir rekabet içinde, hareket edebileceği fikri) hayaline düşüldüğü konusunda uyarıda bulunduğu AB içinde ise her zaman kavranamadı. Bu riskli anlayışın merkezi açıkça Fransa idi, ama Avrupa seçkinleri arasında geniş bir desteği vardı ve Habermas'ınki gibi kavramlar

tarafından cesaretlendirildi. Garton Ash kaygı verici bir şekilde “Amerika-olmayan Avrupa ile Amerika-karşıtı Avrupa arasındaki çizgi, herhangi bir haritada açıkça belirtilmemiştir,” diyor-du.⁶⁶ Allahtan böyle bir Avro-Gallcülüge karşı tutum, sağlıklı bir Avro-Atlantikçiliktir. Bu tutum sadece Britanya’daki görüşler tarafından değil, her şeyden öte Orta ve Doğu Avrupa’nın yeni demokrasileri, özellikle de kendi liderleri, “Blair’den çok önce Blairci olan” Polonya tarafından temsil ediliyordu.⁶⁷

Çok kutuplu bir dünyada Chirac tipi Avrupa süper-gücü kavramları başarısızlığa mahkûmdur. Ama Avro-Gallcülük, “sonuçsuz bir girişimse”⁶⁸ Avro-Atlantikçilik hâlâ 21. yüzyılda gerçekleştirilmesi gereken bir proje olmaya devam ediyordu. Britanya’nın rolünün kritik olduğu yer burasıydı. Muhteşem bir geçmişe sahip bir ada olarak ve bu yüzden bazı adaya özgü geçmişten kalan özelliklere de sahip bir ada olan Britanya, aynı zamanda, dünyanın kavşak noktalarından birisidir ve başkenti Londra, New York’tan fazla değilse bile en az onun kadar çok ırklı ve çok kültürlüdür. Avrupa’ya uzun bir geçmişin yanı sıra AB üyeliği ile de bağlı olan İngiltere, aynı zamanda Amerika’nın sömürgeci atasıdır ve ona dilini, hukuki geleneklerini ve kurucu siyasi fikirlerini vermiştir. Atlantik’in iki yakasını ve hatta gezegenin Kuzey ve Güney’ini, bu dört yüzlü Janus’tan daha iyi kim bir araya getirebilir? “Bu adalar, her şey olabilirler ama sıradan degillerdir; Amerikan ve Fransız devrimlerine kadar beş yüzyıl biz Batı’da özgürlüğün öncüleriydik” ve bugün hâlâ Batılıların işleri iyiye götürmek istediği her anda, “Britanyalılar daima bu dünyayı şekillendirenler arasında bulunuyordu”.⁶⁹

Dahası, Britanyalılar zamanın ruhuyla uyum içinde bir başbakan seçtiler. Blair’in Avro-Atlantik birliği ve bu birliğin dünyaya vereceği şey hakkındaki stratejik vizyonu, onu NATO içindeki diğer başbakanlardan ayrı bir yere koyuyor. Bush,

66 FW, s. 64.

67 FW, s. 87.

68 FW, s. 93.

69 FW, s. 207-208.

Chirac ve Schroeder'in aksine, Güvenlik Konseyi'nde Irak konusunda sert Amerikan politikasının topluca desteklenmesini sağlayarak, Batı saflarında felakete yol açacak bir bölünmeyi önlemeye çalıştı. Eğer bu sonuç, Fransız-Alman katılığı ve Amerika'nın kayıtsızlığı nedeniyle suya düşseydi, bunun suçlusu başkası olacaktı. Kriz sırasında ve hatta krizden de önce Blair'in performansı mükemmel olduğu için değil. Blair içgüdüsel olarak Britanya'nın bir ülke olarak doğasının Avrupa ve Amerika arasındaki uyuma ihtiyacı olduğunu anladı ve rakipsiz bir açıklık ve otorite ile iki kıtanın birlikte ne yapabileceklerini söyledi. Ama o da Birleşik Krallığı ABD ve AB arasında bir köprü olarak tanımlamaya eğilimliydi, kapsayıcı bir otobandaki bir şeritten çok dışlayıcı yan anlamları olan bir imge olarak ve her ne kadar inanmış bir Avrupalı olsa da hassas söylem ve diplomasi dengesinde Avrupa pahasına Amerika'ya doğru meyiletti. Ama bunun nedeni kişisel bir başarısızlıktan ya da İngilizce konuşulan ülkelerde daha rahat olmasından çok, bir dereceye kadar seçim nedeniyle borçlu olduğu, Avrupa Birliği'ne karşı olan İngiliz tabloid gazetelerin şantajıydı. Ama temel bakış açısının doğruluğu devam ediyor. Amerika ve Avrupa'nın dünya ölçeğindeki çıkarları aynıdır. Birlikte, ABD ve AB dünyanın en çok ihtiyaç duyduğu küresel kamu yararını gerçekleştirebilirler.

Free World kitabının ikinci kısmı bu büyük sahneyi ele alır. Batı bugün, Ash'in dört "Yeni Kızıl Ordu" diye tanımladığı şeyle karşı karşıyadır: Yakın Doğu'daki karışıklık, Uzak Doğu'da Çin'in yükselişi, Güney'deki yoksulluk ve her yerde çevreye verilen zarar. Ama Batı kendini toparlarsa, benzeri görülmemiş fırsatlarla yüz yüze gelecektir. Özgürlük zaten ilerlemekte olduğu, bütün dünyada demokratik ülkelerde 1 milyardan az olmayan vatandaşı harekete geçirdiği için ve Batı'nın rolü özgürlüğün dünyaya gelen herkese yayılmasına yardımcı olmak zorunda olduğu için. Garton Ash, bu oyunda kendi payına düşeni yapmak için AB'nin sadece güney Balkanları ve Ukrayna'yı değil, aynı zamanda Türkiye'yi de içine alacak biçimde 40 ülkeyi kapsaması gerektiğini savunur. AB içinde, AB üyesi ülkelerin

ekonomileri daha az kurallı olmalı, AB göçmenleri daha iyi entegre edilmeli ve halklarını birbirine bağlayacak, herkesin söyleyeceği marşlar gibi semboller yaratılmalıdır. Eğer bu ihtimalin gerçekleşmemesi gibi bir şey olursa, bunun alternatifi, insan doğasındaki şeytani eğilimler tekrar egemen olacağı için, Avrupa'nın barbarlık durumuna geri dönmesidir. Amerika'da ise daha az değişiklik yaşanmaktadır. Ama diğerlerinin hassasiyetlerine saygılı olmak için, ABD sadece gerçekte sahip olduğundan daha az güce sahipmiş gibi davranmamalı, aynı zamanda Avrupa'yı dünyadaki idari çıkarları konusunda iyi huylu bir çare olarak kabul etmelidir. Amerikalılar aynı zamanda karbondioksit salımlarını da azaltmak zorundalar.

Bu şekilde düzelmiş ve yeniden birleşmiş olan Batı, günümüzün Kızıl Ordu'ları karşısında galip gelebilir. AB'nin ABD ile ortak hareket etme konusunda özel bir sorumluluğunun olduğu Ortadoğu'da –çünkü burası onun “yakın dışarısı”dır– görev demokratik modernleştirmedir, terörizmi besleyen bataklığı kurutmak. İşlerin yönetiminde “Avrupalı ‘iyi polis’ ile Amerikalı ‘kötü polis’ arasında bir işbölümü olabilir”.⁷⁰ Ekonomik olarak, AB'nin Amerika'nın bölge için düşündüğü kalkınma stratejisine destek olmak için bir Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi yaratma sorumluluğu var. Coğrafi ve tarihsel nedenlerden dolayı, Uzak Doğu çok kesin bir şekilde Amerika'nın yetki alanıdır, ama orada da ABD ve AB'nin çıkarları ortaktır ve ortak ekonomik güçleri Çin'i demokrasiye yönlendirmek için kullanılabilir. Geri kalan Kızıl Ordular, yoksulluk ve ekolojik riskler içinse, ihtiyaç duyulan şey asıl olarak “insancıl bir küreselleşmedir” – daha fazla yardım ve serbest ticaret. Avrupa, Ortak Tarım Politikası'na (CAP) son vermeli ve ABD de Kyoto Anlaşması'nı kabul etmelidir. Gerekli pratik cömertlik ve çevreci sorumluluk ruhuna sahip olan kişi, Britanya Başbakanı'dır. İnsanlar onun iklim değişikliği ile ilgili konularda Washington yanlılığı ile ilgili ne söylerlerse söylesinler, onun “her santimetresi Avrupalı idi”.⁷¹ Garton Ash kitabını, günümüz demok-

70 FW, s. 154.

71 FW, s. 181.

rasilerinin 1 milyar vatandaşını Britanya Başbakanı'nın çizdiği programı desteklemeye ve bu konuda internet sitesinde onunla sohbet etmeye çağırarak bitiriyor.

Free World işte böyle bir şey. Bu kitabın Garton Ash'in önceki kitapları ile ne ilgisi var? Kitabın en çarpıcı özelliği çerçevesinin zamanı çarpıtmasıdır. 1980'lerde, Garton Ash genç bir Soğuk Savaşçı olarak şekillendiğinde, Birleşik Devletler ve Avrupa'nın Komünizme karşı savaşta birliği, o kadar bahsetmeye gerek görülmeyen bir şeydi ki, *History of Present* kitabında savaş bir kez kazanıldığında Amerika'nın "Avrupa'yı bir bütün olarak görmenin" doğal arka planını temsil edeceğinden çok seyrek bahsedilir. Bu bakış açısının siyasi duyarlılığı için, Irak konusunda anlaşmazlıkların patlak vermesi bir şok olarak görülecekti ve bu, Avrupa'nın Atlantik İttifakı'na sıkıca bağlı kaldığından ve İttifak'ın şimdi ortaya çıkan bölge dışı tehditleri karşılamak için yenilendiğinden emin olmak için düzeltici işlemleri gerektiriyordu. Bu amaçla, Garton Ash sadece basit düzeltmeler değil, modernizasyon yapılması için iddialı öneriler sunar. Ama bunlar da Soğuk Savaş'tan kalma bir kavramsal buz kabı içinde, donmuş olarak kalırlar. İlk ateşli anlatıma sahip sayfaları ayırdığı kavram olan "Batı", çağdaş siyasi referansların mutlak kökeni ve ulku olmaya devam eder. Gelecekte, onun ötesinde bir "Özgür Dünya"nın gök kubbesi yer alır – Garton Ash, bu dünyanın Dulles kardeşlerin zamanındaki tehlikeli dünyadan, kesin olmayan bir unsurun yerine kesin unsurun konulmasıyla ayrıldığını belirtir. Tehditleri Batı'yı tekrar zafer kazanacağı bir savaşa sürükleyecek düşmanlar mı? Görünüşe göre, Kızıl Ordu'nun reenkarnasyonları, yoksulların T-52'leri, ozon tabakasının SAM-9 füzeleri, cihatçıların SS-20 füzeleri, Çin'in büyümesinin Sukhoi'leri.

Bu kibir, gazeteci tarzı sunumun basit bir hilesi olarak görülmemelidir. Çünkü Garton Ash'in kitabının merkezinde, öngördüğü Özgür Dünya hakkında her şeyi söyleyen bir önerme yatmaktadır. "1500'den bu yana dünyayı şekillendiren eski Atlantik-merkezli Batı'nın, muhtemelen dünyanın ana şekillen-

diricisi olarak 20 yıldan fazla bir zamanı kalmamıştır. Avrupalılar ve Amerikalıların birbirleri ile mücadele ederek daha fazla zaman kaybetmelerinin aptallık olmasının başka bir nedeni de budur. Uzun tarihsel perspektiften bakıldığında, bu belki de bizim dünya politikasının gündemini belirlemek için son şansımız olabilir.”⁷² Mesaj şudur: Batı’nın hegemonyası, hâlâ imkân varken, devam etmelidir. Görülebilir gelecek için –çünkü 20 yıldan sonrası gerçekçi olarak tahmin edilemez– insanlığın yönlendirici ilkeleri Washington ve Brüksel tarafından belirlenmek durumundadır. Ya da tercihen, diye eklemekte acele eder, bir milyarı, sadece Kuzey Amerika’nın özgür vatandaşları değil, aynı zamanda Japonya ve Avustralasya, “zamanımızın fırsatı” için Batı’nın onur üyeleri olarak sayılabilecek Rusya, Ortadoğu ve Latin Amerika’nın zenginlerinin dolduracağı bir milyar tarafından.

Nedir bu fırsat? Kendi özgürlük türlerini dünyanın geri kalanına yaymak – herkes için demokrasi ve refah. Bunda alçakgönüllü bir saik vardır ama özeleştiril ironinin izi bile yoktur. Washington’daki Freedom House tarafından derecelendirilen ve tasnif edilen demokratik devletlerin artan kibarlığı, hayırlı bir geleceğin kılavuzudur. Şimdi Batı, dünyanın geri kalanında bildiğimiz şekliyle demokrasinin yayılması için çalışmak zorundadır. Hiçbir noktada, ihraç etmek istediği modelin herhangi bir kusuru olabileceği Garton Ash’in aklına gelmez. Amerikan başkanlık seçimlerinde çok seyrek olarak nüfusun yarısından fazlasının, çoğunlukla azının oy verdiği; kongre seçimlerinde eski temsilcilerin yeniden seçilme oranının şimdi yüzde 90’dan fazla olduğu; en küçük ABD eyaletinde bile Senatör seçilme yarışının maliyetinin milyonlarca doları bulduğu; mevcut Britanya hükümetinin seçmenlerin beşte birinden çok azından fazlasının oylarına dayandığı; Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılma oranının her seçimde daha da azaldığı – bütün bu gerçekler, her konuda rakamlarla dolu bir kitapta, zindanda kaderlerine terk edilir. Kitabın bütün bir bölümü, 40 üye ile tıka basa doldurulmuş bir AB ihtima-

72 FW, s. 192.

line ayrılmıştır, bu arzulananla birlikte, halkın kontrolünün nasıl sağlanacağı konusunda tek bir satır yazılmadan. Kitabının son sayfalarında Garton Ash nihayet bir anormalliği hatırlar: “Benzeri olmayan demokrasi çağımızın en garip özelliklerinden birisi şudur: O kadar çok insan geleneksel politika-dan hayal kırıklığına uğramıştır ki, oy verme zahmetine bile girmezler.”⁷³ Ama bu gariplik onu engellemez. Bu tür bir demokrasinin yayılması ile halkın bu demokrasiye karşı kayıtsızlığı arasında bir bağlantı olabileceği fikri, onun havsalasının alacağı bir şey değildir.

Gerçekte ise, demokrasinin sunduğu seçenekler, demokrasinin dünya üzerinde yayılma hızıyla aynı oranda azalmaktadır. Dünya bir kez kapitalizm (*Free World*’den büyük oranda sürgün edilmiş bir terim) için güvenli bir yer hale getirildiğinde, en az istikrarlı toplumlarda bile seçimlerin yapılmasına katlanılabilir. “Pazar-dostu” politikaların en dar haline bile bir alternatifin önerilmediği durumda, halk iradesinin ifadesi, Musaddık, Arbenz ya da Allende’nin zamanında olmadığı bir şekilde, risksiz hale gelecektir. Herhangi bir geri dönüş riski olduğunda, Batı sonucun tamamen aynı olmasını sağlayabilir: Yeltsin’in kurtarılmasına bakınız. Farkında olmadan, Garton Ash’in kendi kullandığı dil de hikâyenin aslını anlatır. Bir milyar özgür vatandaşın insanlığın geri kalanını nasıl etkileyeceğini tanım-larken, coşkuyla şunları yazar: “Bu çok miktarda para, çok sayıda oy, çok sayıda sese sahip çok sayıda insan demektir.”⁷⁴ İşte Özgür Dünya’da anlamlı olan özelliklerin güncellenmiş düzeni budur. Demokrasinin nihayetinde Çin’e ulaşması ihtimalini hayalinde canlandırırdığında aklına gelen görüntü de, aynı sözlüğe aittir: “özgürlüğün tarihindeki en yüklü ödeme – alış-veriş sepetinden ya da otomatik meyve makinesinden akan nakit paralar”. Garton Ash Güney için daha fazla yardım ve daha az sınırlanmış ticaret istediğinde bile aynı siyasi hesap geçerlidir. Soğuk Savaş sırasında, diye açıklar, “çoğumuz diktatörlük-le ve onun neden olduğu savaşlara karşı mücadele etmenin”

73 FW, s. 249.

74 FW, s. 194.

öncelikli olduğuna inandık; bugünse cephe değişti ve biz “aşırılı yoksullukla” savaşmak zorundayız.⁷⁵ Tercüme edersek, sosyalizmi yolcu ettiğimize göre, sefalet hakkında düşünmek için bir araya gelebiliriz.

Bu iyi niyetin, dışarıda özgürlüğü teşvik etmek ve yardım dağıtmak için ekonomik zenginliğimizin kullanılması ile sınırlandırılabilceğini dikkate alın. Daha iyi bir dünyayı başlatmak için güce hâlâ ihtiyaç var. Garton Ash Batı’nın Sovyet bloğunun çöküşünden bu yana ileri doğru atılmış büyük bir adım olan, “haklı savaşlar” doktrinini kurumsallaştırması gerektiğinde ısrar eder. Dünyanın çeşitli yerlerinde askerî müdahaleye duyulan ihtiyaç devam edecek, kesinlikle diktatörlükleri yıkmak için değilse bile, barbar devletlerin soykırım yaptığı veya kitle imha silahlarını ele geçirme riskinin olduğu yerlerde. Bu iki kriter savunulamaz biçimde sınırlandırıcı değildir. “Neyin soykırım anlamına geldiği en ciddi tartışmaların konusudur, ortada gerçek ve hâlihazır bir ‘Kitle İmha Silahları’ tehlikesinin var olduğuna nasıl karar vereceğimiz, hepimizin uğraşmak zorunda kalacağı bir sorundur.”⁷⁶ Garton Ash’e göre, Kosova’da bir soykırım olduğu için, –1,7 milyon Arnavut’un 5 bini öldürülmüştü– NATO’nun Yugoslavya ile savaşı gibi operasyonlara izin verilmemesi riski (ihtimali) çok azdır. Tamamen meşru olmasına rağmen böyle bir şey yasalara aykırı ise, bunun çözümü uluslararası yasaları gelecekte bu tür hareketlere yasallık kazandıracak şekilde değiştirmektir.

Kitle imha silahları ile ilgili olarak ise, bunların Irak’ta olduğuna inandığı için Blair’i kim suçlayabilir? Niyetleri doğru idi ve işgal yaklaşırken, her şeyden öte, ülkesinin Başbakanı idi – “Karar vermek, liderlik etmek zorunda.”⁷⁷ Eğer kararını dayandırdığı istihbarat yanlışsa, bu onun hatası değildi, bunu sağlayan memurların sorumluluğu idi. Garton Ash başından beri iş-

75 FW, s. 241.

76 FW, s. 243: Haklı savaşların gereği konusunda daha fazla bilgi için, s. 184-185, 221.

77 Karş. “In Defence of the Fence”, *Guardian*, 6 Şubat 2003, ve “Scarlett Must Go”, *Guardian*, 14 Ekim 2004.

galin erdemli olduğundan emin değildir, ama onun karşı çıkışı ilkesel bir karşı çıkış değildir. ABD ve Britanya tankları Irak'a girerken, o savaşın "gülünç bir şekilde, grotesk şekilde, canice yanlış olmasından değil, basiret ve siyaset bakımından yanlış olmasından" korktu.⁷⁸ Savaş bir kez başladıktan sonra, hemen onun başarısı için dua etmeye başlamıştı ve asıl olarak Amerika'nın çok kısa süre sonra geri çekileceğinden endişe ediyordu, ki o zamandan beri bu tehlikeye karşı uyarıda bulundu. Bugün Avrupa Fırat'ta Birleşik Devletler'in yanında gücünü kullanmalıdır. "Müdahale etmek zorunda olmadığımız, ama yine de tutmak zorunda olduğumuz vaatlerin olduğu Irak'ta Avrupa'nın sonuçta Amerika'dan daha fazla hayati çıkarları vardır."⁷⁹

Irak'taki savaşa bu türden tepkiler yeterince tipikti. Garton Ash Irak'ı yenmenin zorluklarını birçoğundan daha önce gördüğünü iddia edebilir ve daha sonra Irak'ta ortaya çıkan çıkmazı kınayabilir. Ama Vietnam (savaşı) zamanındaki benzerleri gibi, hâlâ işin tamamına erdirilmesini istiyor. Ama bu basmakalıp tepkinin arkasında, *Free World*'ün göbeğindeki büyük bir körlük ya da dahası bir göz yumma vardır. Kitap kişi başına gelir, silah harcamaları, nüfus, "değerler" ve özgürlüğün dünyadaki eşitsiz dağılımını göstermeyi amaçlayan bir dizi haritayla sona eriyor. Gösterilmeyen ise, hâlâ bu haritalardan daha çarpıcı, çünkü asimetrik bir haritadır – dünyadaki askerî üslerin haritası. Birleşik Devletler'in silahlı güçleri şu anda 100'den fazla ülkedeki üslerde konuşlanmış durumdadır, bu sayı Soğuk Savaş'takinden çok daha fazladır. Bu çok geniş harekete hazır şiddet ağı, Garton Ash'in faydalarından yararlanmayan talihsiz 5 milyara önerdiği Özgür Dünya'nın donanımıdır. Bundan bir kez bile bahsetmemiş olması, önerdiği özgürlüğün niteliğini tanımlamaya yeter. Üsler imparatorluğu, gelecek olan insan özgürlüğünün söylenmeyen (adı anılmayan) temelidir.

78 "America on Probation", *Guardian*, 17 Nisan 2003.

79 FW, s. 244. Nisan 2003 gibi erken bir tarihte şunları yazıyordu: Bu günlerde Amerika'nın yeni imparatorluğu konusunda çok konuşuluyor. Ama en büyük tehlike Amerikan emperyalizmi değildir; Amerika'nın kararsızlığıdır. *Guardian*, 17 Nisan 2003.

Free World'ün yazarı değişti. Kitabın ortaya koyduğu temel soru, bu değişimin nasıl ve neden olduğu sorusudur. En doğrudan neden, açıkça Britanya'da Yeni İşçi Partisi'nin iktidara gelmesidir. 1980'lerde, Garton Ash Doğu Avrupa'dan *The Spectator* için haberler gönderdiği zaman, bir süreliğine Thatcher'ın etrafındaki gayri resmî dış politika beyin takımının bir üyesiydi, ki bunların –Reagan'inkinden daha az kararlı değil, daha uyanık olan– anti-Komünizmini doğal olarak takdir ediyordu. Özel mülkiyet ve pazarın özgür toplumun temeli olduğu fikirlerinin dışında, iç politikayla ilgili herhangi bir güçlü fikri olmayan Ash, Muhafazakâr bir kralcı değildi. Güçlü duygulara sahip olduğu zaman, bunlar Thatcher'la ilgili olarak, karmaşık duygulardı. Thatcher Sovyetler Birliği'nin cesur bir düşmanıydı. Ama ne yazık ki aynı zamanda da Avrupa-karşıtı idi – hatta Almanya'nın birleşmesinden memnun olmayacak derecede.

Ama Blair kendini başbakanlığa hazırladığı sırada ve Garton Ash öteki akademik ve diplomatik yakın çevre⁸⁰ ile birlikte Blair'le görüşmek için Islington'a davet edildiğinde, bu nedenle, Blair'e tavsiyelerde bulunmaya hazır olmaktan daha güçlü bir konumdaydı. Blair iktidara geldikten sonra, Garton Ash çok kısa zamanda, en sonunda Amerikan yanlılığı ile Avrupa yanlılığını bir araya getiren bir lidere sahip olunduğuna karar vermiş görünüyor; bunlar neredeyse mükemmel ölçülerde akli başında bir Britanya dış politikasının iki koşuludur. “Tony Blair Britanya'nın ulusal çıkarı, rolü ve şansını seleflerinin hepsinden daha iyi kavradı ve dile getirdi. Blair Britanya'nın dünyadaki stratejik yönünü belirlerken, cesur, tutarlı ve bazen de cüretkârdı.”⁸¹ Eğer *Free World*'ü yazmanın arkasındaki genel saik, Avrupa'yı Amerika ile birleştirmenin acil ihtiyacından kaynaklanıyorsa, daha özel ve kanıtlara göre belki de asıl motif Yeni İşçi Partisi'nin durumunun kritik olduğu bir anda, Blair'in Britanya'daki konumunu güçlendirmemiş gibi görünüyor. Garton Ash, Blair'in dış politikası İngilte-

80 Bkz. John Kampfner, *Blair's Wars*, Londra, 2003, s. 10.

81 FW, s. 198-199.

re için tek anlamlı yol iken, anlamlı bir şekilde *Financial Times* ve *Economist* dışında, Avrupa'dan kuşku duyan basının egemen olduğu "Britanya medyasında en az temsil edilenin bu dış politika olmasının" garip olduğunu belirtiyor, muhtemelen alçak gönüllükten kendi yazmakta olduğu *Guardian*'ı saymadan. *Free World* bu destek eksikliğini kapatmaya çalışıyor. Kendisini ülkenin yöneticileriyle özdeşleştirmesinin boyutunu gösteren bir açık sözlülükle ve kitabının amacını samimi bir şekilde ortaya koyarak, şunları yazıyordu: "Blair'in birleştirme girişimi 2003'te neden çöktü?" diye sormak, 'eğer mümkünse, onun Avrupa ile Amerika arasındaki stratejik ortaklık vizyonunu paylaşılanların gelecekte nasıl daha iyi sonuç alabileceklerini' sormaktır."⁸²

Bu, birbirine karışmış yakınlık ve *engouement* (hayranlık) tonu, hiç de yeni değildir. Ancak daha önce tipik olarak hayran ile büyük hayranlığının nesnesi, Kohl ve Woytila gibi devletler arasında daha fazla coğrafi uzaklık vardı. Kendi ülkesindeki bir rejimin, her hafta birbiri peşi sıra amigoluğunu yapmak başka bir şeydir. "Blair'in Avam Kamarası'nda Salı günkü muhteşem konuşmasında söylediği gibi"; "Yeni savaş sonrası dünya politikasında Blairci vizyonun elimizdekilerin en iyisi olduğuna tamamen ikna oldum..."; "Churchill'den bu yana hiçbir Britanya lideri Kanal'ın öte tarafı ile böyle bir kuvvetli bir karşılıklı anlayışa sahip değildi..."; "Çok yaşa Blaircilik (Blairismo)..."; "Blaircilik Avrupa'nın hastalıklarının çaresidir..." – ve benzeri, *ad libitum*.⁸³ Yağcı ifadeler seli, periyodik olarak birkaç eleştirel ıvır zıvır, ki kendine saygısı olan herhangi bir entelektüelin işaretidir, ile bölünür. Ama zihinsel durum tamamen bellidir. Bunun işaretlerinden biri, Garton Ash'in bu kendinden geçmiş duruma düştüğü ahmaklığın derinliğidir. Blair'in Avro-Atlantikçiliğinin bayrağı altında Britanya ve Fransa arasında bir "tarihsel uzlaşma" çağrısı yapan

82 FW, s. 42. Ülke içinde bile bu doğru formüldü. "Avrupa ve Amerika'ya çok yakın olmakla, ikisinden de en iyisini alma şansına sahibiz. Birçok bakımdan Yeni İşçi Partisi hükümetinin yapmaya çalıştığı şey de budur." s. 205.

83 *Guardian*, 20 Mart 2003; 16 Eylül 2004; 2 Haziran 2005.

Ash, bize sadece Britanya'nın böyle bir düzenlemede güçlü pozisyona sahip olacağını söylemez –çünkü, Britanya İmparatorluğu'ndan Amerika'ya hegemonyanın geçişi nedeniyle “Britanyalılar kazananlardır”– ayrıca De Gaulle de bunu kabul etmekten memnun olurdu.⁸⁴

Toparlarsak, *Free World* 1647'deki Putney tartışmaları sırasında Bakire Meryem Kilisesi'nde açıklandığı iddia edilen, Thomas Rainsborough'un meşhur eşitlikçi deklarasyonudur ve burada sadece Garton Ash'in kendi çabasının ruhunun bir ifadesi olarak değil, aynı zamanda yakındaki High Caddesi'ndeki çok kültürlü mekânların canlı mozaiginde –anılanlar arasında McDonald's, Benetton, Starbucks, Hot Wok Express vardır– ortaya serilen kendine özgü atmosferin de ruhunun ifadesi olarak sunulan ve asıl olarak Blaircilikte yeniden dirilen bir ruhtur. “Blair köprü projesi, adeta politika haline getirilmiş Putney'dir.”⁸⁵ Rainsborough'nun belirtilen kilisede asla konuşmamış olduğunu ise söylemeye neredeyse gerek yok, her ne kadar Garton Ash söylese de.⁸⁶ Kralcıların suikastla öldürdüğü cumhuriyetçi bir devrimcinin, Blair'in dalkavukça hayranı olmayı sürdüren bir amaç uğruna, Big Macs ve United Colors'un yanı sıra bu çorbanın içinde ideolojik tüketim için sunulmasına neden şaşıralım ki? Thatcher'ın, kendisinin Downing Street'in⁸⁷ kapısındaki Assisili Francisco olduğunu ilan etmesinden bu yana, siyasi bir bulaşık teknesi için bir tarihsel figürün böyle bir grotesk kötüye kullanımı olmamıştı.

Böyle anlar *Free World*'ün (özellikle Britanyalı işi) en düşük noktasını oluşturur. Ama kitabı sadece, Yeni İşçi Partisi'nin ki-

84 FW, s. 200-201.

85 FW, s. 52.

86 Rainsborough ve diğerlerinin Ireton ve Cromwell ile 29 Ekim 1647'de Eşitlikçilerin (Levellers) *Halk Anlaşması* üzerine, Ordu Levazım Daire Başkanlığı'nın odalarında yaptıkları tartışma... Üç yüz elli yıl sonra, elbette, Levellers'in, temel hakları güvence altına alan yazılı bir anayasa talepleri, Garton Ash'in övdüğü “sıradan olmayan adada” hâlâ gerçekleştirilemedi. (Eşitlikçiler, birinci İngiliz İç Savaşı sırasında ortaya çıkan adlarındaki gibi eşitlikçi radikal bir hareketti ve fikirlerini Halk Anlaşmaları adında 1647-1649 arasında yayınladıkları, anayasal değişiklikler isteyen bir dizi manifesto içinde topladılar – ç.n.)

87 Başbakanlık konutu – ç.n.

tabın üstündeki yapış yapış damgası ile değerlendirmek adil olmaz. Ortada daha kişisel eğilimler vardır. Garton Ash'in kafa dengi iktidar sahiplerine yönelik takdiri her zaman güçlü olmakla beraber, yıllar içinde artmıştı. Bu kitapta, Beyaz Saray'da Bush'un, Downing Street'te Blair'in, eski Doğu Berlin'de Fischer'in, Hradcany Şatosu'nda Havel'in huzuruna alınırsınız. Bu politikacıları süsleyen unvanlar tutarlıdır. Blair'le ilgili olarak birkaçını gördük, ama Garton Ash bu unvanları geniş biçimde dağıtır. Sempatik bir alçakgönüllülük gösteren Bush –“görüşme, hâlâ görevinde yeni olan başkanı ilk Avrupa ziyaretine hazırlamaktı”– ona “alaycı bir şekilde” işini öğrenmekte olduğunu söyler. Başkan bir şeyler öğrendiğinde, Garton Ash ondaki iyiye doğru “olağanüstü değişikliğe” hayret eder. Clinton Avrupa'ya “hayranlık uyandırıcı bir bağlılık açıklaması” yapar ve Demokratik Parti Seçim Kongresi'nde “nefis bir konuşma” yapar. Fischer, bir kahve içerken, “unutulmaz bir sohbette” “bilgece ve olgun şeyler” söyler. Rumsfeld, birlikte Havel'le resmi yemeğe giderlerken ona “göz kırpar”. Powell Güvenlik Konseyi'nde “hayranlık uyandırıcı bir performans” sergiler. Rice'in vizyonu “nefes kesici biçimde hırslıdır”. Batı'nın değerlerinin evrensel değerlerle aynı olup olmadığı sorunu ile uğraşan Garton Ash, felsefe taşını bulur. Hangi bilgelik onu keşfetmiştir? Baba Bush ve Gorbaçov “Malta açıklarındaki fırtınalı denizde batıp çıkarken” marifetli “demokratik değerler” deyimi ile “günü kurtaran” James Baker neden Soğuk Savaş'ı sona erdirecek doğru formüller üzerinde kafa patlatıyordu? Genel anlatım tonu şudur: “10 Numara'nın meşhur ön kapısından çıkıp da Sırbistan Başbakanı için serilen kırmızı halıya bastığımda, sandım ki...”⁸⁸

Bu klişe ve abartı sağanağı, basitçe, siyasi bir tezgâhtarın doğal dili olarak görülebilirdi. Bu dil Garton Ash'in internet sitesinde sevgiyle sıralanmış ödüllere aittir: “What the Papers Say” Ödülü, Imre Nagy Hatıra Plaketi, Hoffman von Fallersleben Ödülü, Polonya, Çek ve Alman Liyakat Nişanları, Premio Na-

88 FW, s. 93, 129, 112, 237; *Guardian*, 28 Kasım 2002, 6 Şubat 2003, 20 Ocak 2005, 10 Şubat 2005.

poli, En Seçkin St Michael ve St George Nişanı. Özgürlük Madalyası'nın gelmesine daha çok zaman var mı? Garton Ash bir zamanlar bu beyhude şeylerden daha iyiydi. Kendi başarısının ve başta çok iyi hizmet ettiği davanın kurbanı oldu. Hâlâ yarı gizli Doğu Avrupa muhalefet dünyasıyla ilgili sağladığı (bir gazeteci olarak yaşadığı maceralardaki ve kısmen Batı'nın Detant'la ilgili geleneksel fikirlerinin çoğuna gençliğin meydan okumasından kaynaklanan) gözlem canlılığı ve sempatinin sıcaklığı, devrime karşı halk devrimlerinin önde gelen tanığı olduğunda, öcünü aldı. Elbette o, Thatcher iktidarını sağlamlaştırırken, sahip olduğu bakış açısı ile izole bir örnek değildi, ama başlangıçta, kesinlikle Avrupa ana akımının içinde de değildi. Ama Soğuk Savaş'ta kazanılan kesin zaferin arkasından, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ve özellikle onun tercihi olan Doğu Avrupa'daki ülkelerde, yeni-liberal bir düzenin konsolidasyonu gelince, Batılı bir muhalif olarak desteklediği şey, evrensel kabul gören bir meziyet haline gelir ki, bu tipik olarak bir fikir hakkında idam fermanı demektir. Ama Garton Ash varsayımlarını sorgulamaktan çok, basitçe bu varsayımların içine derinlemesine battı. Bu inançlara başlangıçta hayat veren doğrudan deneyime hiçbir şekilde sahip olmadan, belirleyici inançlarını, Doğu Avrupa'dan genel olarak gezegene olmak üzere dışa doğru yayma girişimi, yalnızca Yeni Kızıl Ordular anlamsızlığına yol açtı. Soğuk Savaş'tan sonraki dünya bu şekilde bir benzetme ile karşılaştırılmaz. Zihin saatini geriye döndürme çabası, entelektüel olarak konuşursak, ortaya kendini beğenmişlik ve gaza getirmenin sadece zaman zaman üstüne çıkabilen bir kitap çıkardı. Bir zamanlar gücünü aldığı aşağıdan hareketlerle ilişkinin neredeyse hiç olmamasının yarattığı boşluk içinde, Garton Ash'in evrimi giderek bayağı mevki sahipleri grubundan oluşan neşeli seyirci topluluğuna kadar daraldı.

Meslekî değişimler de bu dönüşümde rollerini oynadılar. Serbest muhabir birden fazla gazetede yazan uzmana ve bu ikisi de, ülkelerinin dış politika kurumuyla yakından bağıntılı iki akademik kurumun, ilk olarak Oxford'daki St Antony's ve şimdi de 30'larda kurulduğundan beri Komünizme karşı mücade-

leye adanmış Hoover Enstitüsü'nün (burada *translatio imperii* –yetki devri– unsuru açıktır) önemli bir üyesine dönüştü. *Free World* büyük oranda Palo Alto'dan görülen manzaradır – hepsi değil: Blair var. Ama bu yeni rollerin en önemlisi ilkidir. Gazete sütununun sonu gelmeyen talepleri daima bir yazardaki zayıflığı ortaya çıkarma riskini taşır. Garton Ash'in kitabını satmak için geniş biçimde kullanılan *Guardian*'daki platformu, sadece şimdiki siyasi tarafı için bir araç değildi. Daha da fecisi bu, en iyi durumda iken bile yazısının akıcılığındaki gerginliği öne çıkardı ve vurguladı; şirin bir cingil ve üslubun etkisizleşmesine ve *poshlost*'a⁸⁹ karşı duyarsızlık eğilimi. İşte Havel tarafından Prag'da düzenlenen bir özel oturumun tarifi: “Şimdi sorun meslektaş devlet başkanlarıydı, NATO zirvesi –ve kendi elvedası– için özel olarak hazırlattığı, Beethoven'in *Ode to Joy*'u ile Marseillaise ve John Lennon'un *Power to the People*'ını kombine eden harika akşam yemeği sonrası özgürlük ilahisine kalacaklar mıydı... Konferans merkezinde oturuyoruz, ırmağın karşısındaki, Orta Avrupa'nın en güzel şehrine yukarıdan bakan, aydınlatılmış, heybetli ve güzel kaleye bakarak. Ama bu gece, kalenin üstünde büyük, kırmızı bir neondan kalp var, yavaşça atan. Kalp Havel'in sembolü –dostlarına yazdığı mektuplarda imzasının yanına çizer– ve bu onun elveda jestidir. Bazı Çekler, özellikle Çek topraklarında kırmızı neon kalp genellikle bir genelev işareti olduğu için bunun bir kitsch ve onursuzluk olduğu şeklinde homurdanırlar. Ama Havel bunu takmaz ve ben haklı olduğumu düşünüyorum. Karanlık gecede sihirli görünüyor.”⁹⁰ Vlada Iрмаğı'ndaki Orlando.⁹¹

Ya da işte bununla bağlantılı bir havada, Britanya üzerine bir bölümü nasıl bitirdiğine bakalım: “Dünya ile bütün cep-

89 Bayağılık, kendinden memnun bayağılık – ç.n.

90 *Guardian*, 31 Ocak 2003.

91 Vlada, Çek Cumhuriyeti'nin en uzun ırmağı. *Orlando* ise, Virginia Woolf'un ünlü romanı. 1992'de Sally Potter tarafından filmi de yapıldı. Kitap ve filmdeki Orlando karakteri, Kraliçe Elizabeth'in her zaman genç kalmasını istediği ve sihirli bir şekilde böyle olan genç ve zengin bir soyludur. Kraliçe Elizabeth çağında bir erkektir ama üç yüzyıl sonra modern bir kadındır. Zaman ve cinsiyet kısıtlamalarından kurtulmuş bir karakterdir – ç.n.

helerde tümüyle ilgilenen bir ulusal stratejiye sahip olmak zorundayız. Bu göz korkutucu bir iştir, ama şans ve doğru müttefiklere sahip olunca, imkânsız değildir – tıpkı Churchill'in 1940'ta, sonunda zaferin kazanılacağına söz vermesi gibi. Aynı yıl yazan Orwell, *The Lion and Unicorn* kitabını şu sözcüklerle tamamladı: 'İngiltere'ye inanıyorum ve ileri gideceğimize inanıyorum.' Hâlâ yapabiliriz. Tek engel kendimiziz."⁹² Bundan daha fazla anlamsız laf kalabalığı ne olabilir ki? Kitabın sonunda, bize şunlar söylenir: "İnsan mutluluğunun reçetesi gizemlidir ve Wal-Mart mağazasında satılmaz."⁹³ Bu cümle, Oxford'da Avrupa Tarihi Profesörü olan biri tarafından yazılmıştır.

*Le style, c'est l'homme*⁹⁴ sözü, yanılmaz bir ilke değildir. Çoğunlukla bunlar arasında da çelişkiler vardır. Ama *Free World*'ün stili, bu örnekte, içeriği üzerine verilebilecek uygun bir hükümdür. Flaubert bu kitabı memnuniyetle karşıladı, zamanımızın alternatifsiz bir *Dictionnaire des idées reçues*'ü olarak. Bu kitapta, haftanın hemen hemen her günü Batı'daki ana akım gazete ve dergilerin –*Financial Times*, *Guardian*, *International Herald Tribune*, *La Repubblica*, *New York Times*, *The Economist*, *El Pais* ve diğerlerinin– editoryal sütunlarında rastlanamayacak hiçbir fikir yoktur. Kitap gerçekte, evrende sonsuza kadar tekrarlanan geleneksel fikirlerin, sadece özel bir Blair taraftarlığı ve Britanya'nın desteklenmesiyle süslenmiş bir özetini vermektedir. Garton Ash, ne söylediğini tam anlamıyla fark etmeden, kendini olabildiğince koyvermektedir. Belirttiği gibi, Saddam bir kez devrildikten sonra, Atlantığın iki yakası arasındaki ilişkinin "onarılması" veya "yeniden doğmasını" isteyen Amerikalı ve Avrupalılar korusu Beethoven'in 9. Senfonisi'nin son hareketinin en kuvvetli sesine yükseldi. Batı'yı yeniden bir araya getirmeye adanmış bir açık mektup, konuşma, konferans, çalıştay, think-thank toplantısı, yüksek düzeyli grup ya da çalışma grubu ve gazete başyazısının aksini savu-

92 FW, s. 208.

93 FW, s. 247.

94 Kişi, tarzıdır – ç.n.

nan bir yorumun olmadığı, tek bir gün bile olmadı. Çoğunlukla bu toplantı ya da girişimler Almanların sahip olduğu bir Amerikan şirketi veya Amerikalıların sahip olduğu bir İngiliz şirketi veya Atlantik ötesi ekonomide doğrudan çıkarı olan yüzlerce başka şirket tarafından finanse edildi. Altmış yıldır –daha geniş ama daha zayıf bir anlamda dört yüz yıldır– büyüyen Atlantik topluluğu kendisini bir virüse karşı mücadele eden insan bedeni gibi savundu. Onunla birlikte “dünya yanarken Amerika ve Avrupa’nın kavga etmesinin aptallık olduğunu savunagelen” “Atlantik’in her iki yakasındaki bu dost-ruhlar korosunu dinlemek çok cesaret vericiydi”.⁹⁵ Hiçbir siyasi yazar orijinal olmak istememeli, diye belirtiyor Garton Ash. Orijinallik şairler ve romancılar içindir. Önemli olan başka kaç kişinin seninle aynı şeyi söylediğidir ve bunların sayısını artırmaktır.

Bu ifade, konformizmin amentüsü olarak, açık sözlülük erdemine sahiptir. *Free World* yorulmadan, “Amerika fikrini seven Avrupa en iyi Avrupa’dır” mesajını tekrarlar, tıpkı “yeni Avrupa fikrini seven Amerika’nın, böylece kendisinin başka bir versiyonunu destekleyecek” olması gibi. Ya da Garton Ash’in onaylayarak andığı Thomas Friedman’in “etkili” özdeyişiyle “birleşik Avrupa’yı destekliyorum, çünkü iki Birleşik Devletlerin bir Birleşik Devletler’den daha iyi olduğuna inanıyorum”.⁹⁶ Gerçekten de. Bugünün Garton Ash’i Amerikalı meslektaşının silik bir versiyonu haline gelme riskine giriyor, daha az aptal ve gaddar ama aynı zamanda daha az put kırıcı ve açık sözlü bir versiyonu. Ash’in Friedman’in zevk aldığı acımasız hakikatlere karşı iştahı daha azdır. Amerikalının stili etkilemek (*épate*) iken, İngiliz’in yeteneği, Dışişleri Bakanlığı’nın aksanı ile yatıştırma. Garton Ash bir keresinde kızgınlıkla, başka bir açık sözlü ABD’li ile, Zbigniew Brzezinski ile ilişkilendirilebileceğini reddetmişti.⁹⁷ Kısa bir süre sonra Brzezinski’yi daima “şeffaf, isabetli, geniş kapsamlı ve ufuk açıcı” bulduğunu ve “özel-

95 FW, s. 127, 250.

96 FW, s. 232.

97 *London Review of Books*, 3 Aralık 1999, *History of the Present* üzerine yukarıda yapılan yorumlara cevap verirken.

likle NATO ve AB'nin genişlemesi ile ilgili olanlar olmak üzere 'analizleri ve politika önerilerine katılmamanın zor olduğunu' açıkladı.⁹⁸ Ama bir nokta hâlâ rahatsız edici. Brzezinski Avrupa'nın ABD'nin askerî koruması altında olduğunu söylememeliydi. Bu sadece yanlış değildi, aynı zamanda "yararlı" da değildi. Sıfat dünyaları anlatır: ebedi kelimeleri örtmek için memurluğun mezarlarından alınmış başka bir edebî kelam.

2005

Çeviren SAMİ OĞUZ

98 Symposium on "Living with a New Europe", *The National Interest*, Yaz 2001, s. 32.

FELSEFE

Konsensüsü Tasarlamak: John Rawls

Herhangi bir dilde yazılmış, hiçbir modern siyaset felsefesi çalışması, John Rawls'un *Bir Adalet Teorisi* (çev. Vedat Ahsen Coşar, Phoenix, Ankara, 2017) kitabı kadar çok sayıda (b)ilgili yoruma neden olmamıştır. Kesintisiz devam eden yirmi yıllık eleştirel yorumlardan sonra, Rawls'un yeni kitabının, sonrasında çıkan tartışmaların ışığında, ilk kitabının bir düzeltmesi olduğu ilan edildi. *Siyasal Liberalizm, Bir Adalet Teorisi*'nin değişik okumalarına verilen dipnotların oluşturduğu ormanın içinde, kitabın anlaşılma biçimine yönelik dikkatli bir yanıtın bol –hatta süper bol– miktarda kanıtını sunmaktadır. Ama bu dikkat, seçici ve sonucu da şaşırtıcıdır (*disconcerting*). Rawls'un ilk teorisi, adaletin iki temel ilkesi olduğunu ileri sürmüştü: İlk olarak herkes için eşit siyasi haklar ve özgürlükler ve ikinci olarak da sadece bu türden toplumsal veya ekonomik eşitsizlikler, mevcut halleriyle eşit fırsatla uyumlu olabilir ve en kötü durumda olanlar için en iyi faydayı sağlayabilir. Rawls, eğer hipotetik bir “ilk konum” içinde bizim özel payımızın ne olduğunu bilmeden, adil bir toplum biçiminin ne olduğuna karar verdiğimizizi düşünürsek, bizim hiç yanılma payı olmadan, bu ilkelere seçeceğimizi ileri sürer. Daha sonraki bütün faydacı hesap biçimlerini ortadan kaldıracak Kantçı inşacılığın güncellenmiş

türü olarak düşünölen bu çekirdek doktrinin etrafında, Rawls soylu bir amaç üzerine etik düşöncelerle sonuçlanan, büyük bir entelektöel bina inşa eder.

Bu insanın başlattığı devasa literatür içinde, ona karşı yapılan en verimli itirazlar hangileriydi? Bu itirazlardan dördü en önemli itirazlar olarak öne çıkar. İlk olarak, orijinal pozisyonun aracı, geniş anlamda döngüsellikle maluldür. İlk pozisyon-daki tarafların kendi adalet ilkelerini üretmelerini sağlamak için Rawls onlara el altından ancak ilkelerin neden olabileceği iyiniyetler bahşeder. Mantıksal döngü tarihsel *petitio principii*'yi¹ açık eder. Aslında, daha önceki toplumsal sözleşme teorisindeki doğa durumu gibi, hakikaten bir ilk-asıl durum olmaktan çok uzak bir şekilde, Rawls'un pozisyonu, ancak gelişmiş sanayi kapitalizminin ortaya çıkması ile mümkün olan varsayımlardan kaynaklanır. Aktörlerinin üstüne örtölen "cehalet perdesi" tümüyle şeffaftır: ötesinde, fiili değilse bile, yerleşmiş bir ahlâkın tanıdık manzarası yatar. Rawls'un teorisinin sınırlayıcı bağlamının en açık işaretlerinden birisi, adalet ilkelerinin "anlamsal" (*lexical*) düzenlenme biçimidir. Neden eşit özgürlükler daima eşit yeterliliklerden önce gelmelidir ki? Maddi geçim, her türlü hukuksal (*juridical*) varoluşun koşuludur ve bunun gerekleri insan deneyiminin büyük kısmı için her şeyden önemlidir.

Günümüzün gelişmiş kapitalist toplumlarında mutlak ihtiyaç iddiaları görelî yoksunluk iddialarından çok daha nadir görülür. Rawls'un bunları karşılama formölü ne kadar tatmin edici olabilir? Sadece en avantajlılara en büyük fayda sağlayan eşitsizliklere izin veren "farklılık ilkesi", *Bir Adalet Teorisi*'nin en çok hatırlanan tezidir. Ama bunun gerçek anlamı nedir? Rawlsçı adalet teorisinin muazzam belirsizliği kesinlikle bu noktada yatmaktadır. Farklılık ilkesi, bir okumaya göre, etrafımızı saran göze batan servet eşitsizliklerinin çok azı yoksulların refahına katkıda bulunduğö için, sosyalist olmak dışında her şey olan bir gelirlerin yeniden dağıtımö için güçlü bir çağrı mıdır? Ya da, başka bir okumaya göre, basitçe genel hayat stan-

1 Kendi kendini kanıtlayan önerme; varsayılan iddiayı ispatlanmış gibi kabul ederek çıkarımında bulunma – ç.n.

dartlarını yükselterek, sürekli üretkenliği artırması, kesinlikle bugün sahip olduğumuz deneyim tarafından denenmiş ve test edilmiş teşvik yapılarını gerektiren kapitalizmin normal işleyişinin anlamlı bir savunması mıdır? Rawls'un inşasının zirvesindeki belirsizliğin derinliğini tümüyle kavramak için, bu yapının bir aşırı uçta Sol'daki John Roemer ve öteki aşırı uçta Sağ'daki Friedrich Hayek tarafından (her ikisi de bu yapının mesajının kendi mesajı ile uyuştuğunu iddia ederek) soğukkanlı bir biçimde alkışlandığını belirtmek yeterlidir.² Açık ki, her ikisi de haklı olamaz. Ama Rawls'un *Bir Adalet Teorisi*'nin, bir sayfasında sosyalizmin meşruiyeti ileri sürülebilirken, diğer sayfasında Amerikan toplumu "neredeyse adil" olarak gösterilebilir, kitap her iki görüşe de imkân tanır. Bu çerçevede, farklılık ilkesinin politik olarak tarafsız olduğu söylenebilir.

Ama bu çerçeve dışında uluslararası ölçekte algılanan adalet sorunları yatmaktadır. Rawls'un yapıtına yönelik son ana eleştirilerden biri her zaman, bu teorinin ülkesal varsayımlarının anakronizmi olmuştur. Sadece Batı değil, ulus-devlet de, teorisinin imgeleminin sınırlarını biçimlendirmiştir.

Yirmi yıl geçtikten sonra, Rawls'un bu konular hakkında söyleyecek neyi var? Tümüyle, çok az şey. İlk pozisyon fikri, diye tekrar iddia eder, temsilin bir aracıdır – dolayısıyla sonucu "varsayımsal (hipotetik) ve tarih dışıdır". Ancak bunun tarafları "örgütsel gerekleri ve ekonomik yeterliliği hesaba katmak zorundadır" – başka bir deyişle, bunun fazlasıyla tarihsel bir türü olan içselleştirilmiş kapitalist zorunlulukları (*imperative*) ("böylece, eşit bölüşümde durmak mantıksız olur").³ Öte yandan, Rawls şimdi, kişisel özgürlüğün toplumsal eşitliğe göre önceliğinin "bütün koşullarda gerekli olmadığını", ama refah ve okuryazarlığın makul derecede uygun olması koşulunu

2 Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, cilt 2, *The Mirage of Solid Justice*, Londra, 1976, s. xx, 100, 185 [Türkçesi: *Hukuk, Yasama ve Özgürlük*, çev. Mehmet Öz ve Mustafa Erdoğan, İş Bankası, İstanbul, 2012] ile şu eseri karşılaştırın. Roemer, *A Future for Socialism*, Cambridge, Mass., 1994, s. 26-27.

3 *Political Liberalism*, New York, 1993, s. 24, 281-282 [Türkçesi: *Siyasal Liberalizm*, çev. Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007]. Bundan sonra PL.

ön varsaydığını kabul eder.⁴ Ama, özgürlük ilkesi “vatandaşların temel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği” şeklindeki sözdizimsel olarak önce gelen ilke tarafından kolayca öncelenebilir – açık ki kendi planına yeniden adapte edilmesine gerek olmadan.⁵ O zaman farklılık ilkesine ne oldu? Özgürlük ilkesinin aksine, farklılık ilkesi anayasal düzenlemeye uygun değildir, çünkü “iyi anlaşılmamış konular hakkındaki karmaşık ekonomik ve toplumsal enformasyonları değerlendirmemizi gerektiren karmaşık çıkarım ve içgüdüsel değerlendirmelere” dayanan bu ilkenin açıklanması neredeyse her zaman tartışmalıdır.⁶ Okuyucuların alıp alabileceğinin hepsi budur – aslında bu bir meraklıları uzakta tutma işaretidir. Uluslararası ilişkilerin değerlendirilmesi ise daha evelme gevelme türündedir. Bu sorunlar sadece, Rawls’un “temel siyasi adalet sorununa” yoğunlaşmak için “bir kenara bıraktığı ek sorunlardır”.⁷

Başka bir deyişle *Siyasal Liberalizm, Bir Adalet Teorisi*’nin ortaya çıkardığı bütün klasik zorlukların yönünü değiştirir ya da göz ardı eder. Bunun yerine, daha az açık zorluklarla ilgilenir. Rawls ilk kitabında, adalet ilkelerinin istikrarlı bir şekilde gerçekleşmesinin vatandaşların belirli bir ahlâkî görüş açısını – hak duygusunu tamamlayan bir iyi duygusu– paylaştıkları düzenli bir toplumu gerektirdiğini ileri sürdü. Kitabın “sonuçlar” başlığını taşıyan sonraki dörtte üçlük bölümü böyle bir görüşün biçimini araştırdı. Rawls, yanlış yönlendirilenin bu sonuç olduğuna karar verdi. Çünkü bu sonuç, sonuçları daha önce kendisinin inandığı gibi adalet ilkelerini desteklemeyen, aksine onları tehlikeye atan bir “kapsamlı felsefi doktrinle” sonuçlandı. Neden böyle oldu? Çünkü modern bir toplumda, her zaman karşılaştırılmaz olsalar bile, mantıklı olan çeşitli kapsamlı doktrinler olacaktır. Bunlardan herhangi birini kamusal aklın temeli yapma yönündeki her girişim bu nedenle ayrımcı ve bölücü olmak zorundadır – bu, devlet gücünün, adaletin ilk il-

4 PL, s. 297.

5 PL, s. 7.

6 PL, s. 229-230.

7 PL, s. 20-21.

kesini ortadan kaldırarak, hoşgörüsüz biçimde kullanılmasıyla başarıya ulaşabilecek bir projedir.

Bunun çaresi yeni kitabın adında bulunacaktır. *Siyasal Liberalizm*'in gösterdiği formül nedir? Burada, "siyasal"ın karşıt anlamı, bir zamanlar olduğu gibi, "ekonomik" değil, – bu sayfalarda bir liberalizmden asla bahsedilmez– aksine "metafizik"tir. Rawls, bununla Kant veya Mill tarafından öğretilen değerlerin ve onların ruhuna uygun olarak *Bir Adalet Teorisi*'nde çizilmiş olan değerlerin daha geniş bir değerlendirmesini kastetmektedir. Daha kesin bir anlamda, Rawls'un yeni kitabı, bu yüzden onun önceki çalışmasının bir geliştirilmesi değildir: onun organlarının ampütasyonudur. *Siyasal Liberalizm*'in sıkıntısı herhangi bir anlamlı ekleme yapmaktan çok, bir entelektüel reddetmedir. Rawls için bu gerçek bir kayıp değildir. Temel teorisinin bu bedel dolayısıyla daha da güçlendiğine inanmaktadır. Çünkü yeni versiyonunda, adalet ilkeleri vatandaşların paylaştığı herhangi bir derin nihai amaçlar duygusundan çok, toplumdaki farklı rakip doktrinler arasında sadece gevşekçe örtüşen bir uzlaşmaya ihtiyaç duymaktadır. En alçakgönüllü hedef gerçekçiliği artırırken, ayartmalara karşı dikkatli olmaktadır.

Bu fikir değişikliği ne kadar ikna edicidir? Buna direnmek zor değildir. Rawls'un umduğunun aksine, yeni yapısı eskisinden daha kırılgandır. *Bir Adalet Teorisi* tarihsel bir zamanı ve ulusal bir mekânı ön varsayıyordu, ama görünüşe göre bunlardan çıkarımlarda bulunmak, ebedi ilkeler yaratmaktı. *Siyasal Liberalizm* tarih ve sosyolojiyi doğrudan meşrulaştırma sürecinin içine sokuyor, ama ilk çelişkiyi çözmekten çok, çelişkiyi ortaya çıkaran bir biçimde. Çünkü bütün kitap, karşılaştırılmaz –ama mantıklı– kapsamlı doktrinler çokluğunun, modern toplumların kalıcı bir özelliği olduğu tezine dayanmaktadır. Ama Rawls bu iddiası için herhangi bir kanıt göstermez, bunun hiçbir kanıt gerektirmeyecek kadar açık olduğunu düşünür görünmektedir. Rawls basitçe 16. ve 17. yüzyılın dinî çatışmalarını ima etmekte, bu çatışmalardan sonra hoşgörünün azalmasına işaret etmekte ve ardından, yine de "dinî bölünme gerçeğinin

devam ettiği” sonucuna varmaktadır.⁸ Bütün Avrupa toplumlarında sekülerleşmenin durmaksızın gelişmesi veri olduğunu göre, elbette, bugün doğaüstü inanışların kaderi, Rawls’un varsayımlarının lehine olmaktan çok aleyhine konuşmaktadır. Belki Amerikan anakronizmi burada onu yanlış yönlendirmiş olabilir. Ama daha muhtemel olarak, belirli bir felsefi saflık yanlış yönlendirmiş gibi görünüyor. Birçok farklı bakış açısından, tarihsel gelişmenin eğilim çizgisinin artan kültürel homojenleşme olduğunda ısrar eden –Bell veya Fukuyama’yı veya birçok başkasını saymasak bile, Kant ve Hegel’den Parsons ve Gellner’e kadar isimleri içeren– toplumsal teorinin büyük kısmının, çok az etkisi olmuş gibi görünüyor. Konu bu düşünce geleneğinin zorunlu olarak haklı olması değil, yanlış olduğunu kanıtlamak için ciddi tarihsel kanıt ve tartışmanın gerekli olmasıdır. Bu amaçla teolojik kalıntılara başvurmak nafiledir.

Rawls’un bu örneğe çok fazla önem vermesi haksız mıdır? Böyle olduğunu düşünmek iyi olurdu. Ancak kendisinin, teorisini revize etmesine yol açan doktriner saflıkla ilgili diğer örnekleri, başka türlü olduğunu akla getiriyor. Hangi kapsamlı doktrinlerle çelişik olması *Bir Adalet Teorisi*’nin sonuçlarını geçersiz kılar? Kendisinin “model vakası”nda bunlar Locke’un ruhu içinde hoşgörölü bir Protestanizm ve “Kant ve Mill gibilerinin” liberal ahlâkî doktrinleri –bunlar başka bir yerde “Bentham ve Sidgwick’in faydacılığına karşı Kant’ın ahlâk felsefesi” şeklinde alt bölümlere ayrılmışlardır– olarak sayılır.⁹ Büyük uyuşmazlıklar iddiasının gerçekte ne kadar asılsız olduğunu görmek için bu listeye bir göz atmak yeterlidir. Bir mezhebin bile doğmasına yol açmayan Lockecu Kalvinizm unutulalı çok zaman oldu. Kant’ın buyruğunun (*imperative*)’ önemli medeni (*civic*) bir ilham olduğunu kim düşünebilir? Bentham’ın hesaplarına nerede saygı gösteriliyor? Sidgwick’in adını kaç kişi hatırlıyor? Gerçek şu ki, Rawls’un tövbe ettiği türden kapsamlı felsefi doktrinler çağdaş sahneden tümüyle silinmiş durumdalar. Kendisinin sözünden dönmesi, kendisinin görme-

8 PL, s. xxiv.

9 PL, s. 145, 169.

yi başaramadığı sürecin başka bir örneği aslında ve bu kendisinin sözünden dönmesinin temellerini zayıflatıyor. Onun teorisine girmesine izin verdiği tarihin, kapalı bir mezara havanın girmesi gibi, teorisini korumaktan çok parçalayacağı söylenebilir. Her amaca uygun görüşler olma konusunda geriye kalan gerçek adaylar, aslında dinseldir ve Rawls, adalet ilkelerine uygun bir destek olacak “örtüşen uzlaşmalar” fikrini güçlendirmek için, dünyadaki bütün ana dinlerin adalet ilkelerini kabul etme gücüne sahip “makul” doktrinler olduğunu ilan etmek zorundadır – her ne kadar bunu bir vicdan azabı sarsıntısı geçirmeden yapamasa da.¹⁰ İşte burada gerçeklikten uzaklık mutlak hale gelir: sanki filozofun görevi dünyayı ne yorumlamak ne de değiştirmekmiş, ama basitçe dünya ile ilgili açıklamaları (yorumları) değiştirmekmiş gibi.

Ama paradoksal olarak, Rawls’un kendisi, kendi-kendini reddetme kararına uyamaz. Çünkü metafizik görüşü dışarıda bırakacağı varsayılan siyasi liberalizm, kendisinin açıkladığı üzere, ontolojik insanın oldukça geleneksel bir türü olan “bir kişi kavramlaştırması”na dayanır. Bu “iki ahlâkî güçle” (sadece iki) donatılmış bir figürdür: neyin “mantıklı” olduğunu anlayacak bir “adalet” duygusu gücü ve “rasyonel” olanla ilgili bir “iyi” fikrinin gücü ki bunlar birlikte “adil bir ortaklık” olarak anlaşılan bir toplumu mümkün kılarlar.¹¹ Rawls bu kişiyi nerede bulur? “Doğa bilimleri ve toplumsal bilimler tarafından verilen insan doğasının herhangi bir değerlendirmesinde” bulamayacağını itiraf eder. Aksine, “o normatif bir kavramlaştırmadır”.¹² Öyleyse normlar nereden gelir? Herhangi bir kapsamlı felsefi doktrinden değil, aksine “vatandaşların geniş biçimde kabul ettikleri ya da onların erişebileceği yalın hakikatlerden” gelirler.¹³ Bu hakikatlerin garantisi nedir? Bu garantiler “demokratik bir toplumun halk kültürüyle uyumlu olma ihtimali en yüksek kişisel ve toplumsal işbirliği kavram-

10 PL, s. 170.

11 PL, s. 19.

12 PL, s. 18.

13 PL, s. 225.

laştırmalarıdır".¹⁴ Başka bir deyişle, eski doktrinler kendi kimlik veya değer fikirlerini ilkeli argümanlarda temellendirirken, yeni iddia sadece demokratik kültürümüzün statükosuna –veya böyle olma iddiasında olan şeye– başvurmaktadır. Gerçek hayatta, birçok vatandaş elbette Rawls'un kendilerinin ahlâkî güçleri ile ilgili hazırladığı kısa listesi karşısında şaşkına döner. Bu kısa liste asıl olarak *Erdem Peşinde*'nin kırılan parçalarından biri gibi, aslında eskiden tutarlı bir etik görüş olan şeyin kalıntısıdır. Metafizik yerlerinden koparılan bu güçler şimdi, ait olmadıkları kamuoyunun genişliğinde uygun olmayan bir yere yerleştirilmişlerdir.

Ancak Rawls'un hareketinin, yerleştirildikleri yerin hayaliliği ötesinde, daha ciddi bir etkisi vardır. *Bir Adalet Teorisi*'nin gizil ve göze çarpmayan döngüselligi, *Siyasal Liberalizm*'de bariz ve açık hale gelir. Çünkü Rawls aynı anda, kendi kişi kavramını kurmak için doğal bir demokratik toplumun görüşüne başvurur ve demokratik bir toplumun temelini kurmak için de kendi kişi kavramlaştırmasına başvurur. İki ahlâkî güç doktrininin teminatı, adaletin hakkaniyet (*fairness*) olarak algılandığı bir topluma "uyması"dır ve temel ilkeler ve asıl iyilikler programı ile birlikte adillik olarak adaletin garantisi ise, iki ahlâkî gücün uygulanmasını "korumasıdır". Zayıflatılmış bir kişi fikri, toplumsal yaşamın yeni ihtiyaçlarından hangisinin asıl iyilik olduğunu "önceden" belirleyen ama aynı zamanda yaratması beklenen bir kültürün ideolojik refleksinden daha fazla olmayan, arzulanır bir anayasanın teorik kaidesidir.¹⁵ Kamusal düzenlemeler, bir kısır döngü içinde, kamusal düzenlemelere uyum sağlamış diye tanımlanan kişisel kapasitelerden çıkarılır.

Burada mantıksal bir hatadan daha fazla bir şey var. Rawls'un argümanının işaret ettiği şeyin yapısı, düşüncesinin daha temel bir özelliğidir. Bu, yüzergezer (ikili) bir dünyadır. Bu yüzergezer dünya, gerçek siyasi değişikliklerin (örneğin: 1970'lerden bu yana ABD'de olanların) temeli ile ilişkiden kaçınmak için yeterince dikkatli biçimde soyutlamalar denizinde yüzer-

14 PL, s. 339.

15 PL, s. 308

ken, ilk felsefenin karmaşık derinliklerinden kaçınmaya yetecek kadar gerçek toplumsal referanslara sahiptir (jest kabaca şöyledir: gelin olduğumuz yerden – başka bir deyişle Bush-Clinton ülkesinden başlayalım). Sonuçta elde edilen bir tür siyasi *kabotajdır*;¹⁶ mevcut toplumu eleştirirken, gergin biçimde onun kıyılarına tutunmak. Rawls'un okuyucuları pekâlâ sorabilirler: Eğer o ideal yapı “vatandaşların yaygın biçimde kabul ettikleri basit hakikatlere dayanıyorsa”, ABD’de Rawls’un bize önerdiği ideal yapıya uyan gerçek adalet nerede?¹⁷ Soru asla yanıtlanmadı. *Siyasal Liberalizm* artık hiçbir çağdaş düzenden “neredeyse adil” diye bahsetmemekte, aksine “kısmen iyi yönetilen demokratik toplum”dan bahsetmektedir.¹⁸ Son yirmi yılın toplumsal kutuplaşması sanki hiç yaşanmamış gibidir. Bütün kitapta, çağdaş Amerika’da coğrafi olarak adı geçen tek yer Malibu’dur. Gündelik kent yaşamının sefalet ve umutsuzluğu, açgözlülük ve şiddeti çok uzaktadır. *City of Quartz*’ın toplumsal cehennemleri ancak başka bir gezende olabilir.

Rawls başka şeylerle meşguldür. Geçerken, bu süreç için herhangi bir açıklama lütfetmeden, pazarların eğiliminin, “bi-reyler adil davrandığında bile zemindeki adaletin aşınması yönünde olduğuna”¹⁹ işaret eder ve mali yeniden dağıtım ilkesini onaylar. Ama “vatandaşların toplumsal kökenlerine dayanan yaşam beklentilerindeki toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler” yine de “etkin toplumsal işbirliğini sürdürme bakımından kaçınılmaz, aksi takdirde zorunlu ya da yüksek oranda avantajlıdır”.²⁰ Fark ilkesinin böyle bir eşitsizliği ne kadar tetikleyeceği okuyucuyu meşgul etmeye değmeyecek kadar teknik ve anayasa altı bir sorundur. Aksine, adalet tasarısında önceliğe sahip olan “temel özgürlüklerin” durumu, sürekli bir ilgiyi hak eder. Rawls kitabının en angaje iki bölümünü bunlara ayırır. Eleştirel tartışma için seçtiği konular ifade özgürlü-

16 Karasularında denizcilik yapma hakkı – ç.n.

17 PL, s. 225

18 PL, s. 347-348.

19 PL, s. 267.

20 PL, s. 270.

gü ve seçim kampanyası finansmanıdır. İfade özgürlüğünü savunmak, yasal düzene “açık ve gerçek bir” tehdit oluşturdıkları gerekçesiyle anayasayı devrimci doktrinlerden korumak için sınırlandırılmaz diye iddia eder – siyasal ifade özgürlüğü ancak, ilk planda iyi yönetilmiş bir demokrasinin ihtimal dışı bırakacağı bir genel anayasal kriz varsa sınırlandırılabilir. Dolayısıyla “aklımızın siyasal sorunlar ve toplumsal adalet sorunlarında özgürce kamusal kullanımı mutlak görünmektedir”.²¹ Duygu takdire değer, ama onu desteklemek için kullanılan argüman genellikle şaşırtıcı biçimde gevşektir. Rawls çıkardığı sonuca o kadar bağlıdır ki, –bariz olanı hiçe sayarak– Birinci Ek’in²² anayasal olarak geriye alınamayacağını savunur, çünkü Kongre ne yaparsa yapsın veya Mahkeme ne derse desin, “bu ekin uzun tarihsel pratik tarafından geçerli kılındığını” söyler; hatta Ayrılık Yasası’nı²³ makabline şamil olarak, “anayasaya aykırı” ilan eder, çünkü zamanında geçerliliği ne olursa olsun, “tarihin mahkemesi tarafından yargılanmış ve kusurlu bulunmuştur”.²⁴ Bunlar kesinlikle Kantçı nedenler değildir, ama Rawls’un sempati duyduğu konulara, teorisinin mantığı ile ters düştükleri her yerde *ad hoc* geçerlilikler bulma yönündeki yeni eğilimiyle uyumludurlar. Protestan dini açıkça, *Siyasal Liberalizm*’in kamusal akıl söyleminde meşru bir rol almasına engel olduğu türden bir kapsamlı doktrindir. Martin Luther King yine de geçmişe kayar, kaçır, çünkü onun devasa cazibesi “anayasal değerleri tümüyle destekler” – tıpkı Abraham Lincoln gibi, ama karşıt temeller üzerinde, çünkü onun dindarlığının “anayasanın ana hatları üzerinde hiçbir etkisi yoktur”.²⁵ Hiç şüphesiz aynı şey George Bush’un

21 PL, s. 355.

22 ABD Anayasası’na konulan ve ifade özgürlüğünü her koşulda savunan meşhur birinci ek madde – ç.n.

23 “Sedition Act” (Ayrılık Yasası), federalistlerin ABD Kongresi’nin 5. döneminde kabul ettikleri ve Thomas Jefferson 1800’de başkan seçildikten sonra Demokratların çoğunlukta olduğu parlamento tarafından aynı yıl süresi dolmuş olarak kabul edilerek yürürlükten kaldırılan yasa – ç.n.

24 PL, s. 239, 343.

25 PL, s. 250, 254.

1991'de bombardıman uçakları Bağdat'ı bombalamak için kalkarken insanları dua etmeye çağırması için de söylenebilir, ama Rawls'un bunu yapma ihtimali yoktur.

İfade özgürlüğü ABD'de bugün ciddi bir tehdit altında değildir. Öte yandan adil seçimler ise hemen hemen erişilemez bir uzaklıktadır. Rawls'un ifade özgürlüğü ve adil seçimlerin para tarafından yalanlanmasının boyutunu kabul etmesi, *Siyasal Liberalizm'in Bir Adalet Teorisi*'nin gerisinde kalmaktan çok ilerisine geçtiği bir alanda *Siyasal Liberalizm*'den radikal bir kopuştur. Rawls şimdi eşit siyasi özgürlüklerin yeterli olmadığını vurgular – eşit pratik değere de sahip olmalıdırlar, ama seçimleri üstün servetin güçleri kazandığı sürece böyle olamazlar. ABD Anayasa Mahkemesi'nin seçim kampanyası sürecindeki özel harcamaların (çoğunlukla nominal olan) sınırlarını aşağı çeken kararından dehşete düştüğünü belirten Rawls, her vatandaşın siyasi haklarının “adil değere sahip” olmasını garanti altına almak için bir kamusal harcamalar ölçüsü planlar.²⁶ Ama sorun devam eder. Adaletin ilk ilkesinin gerçeklik kazanması için hangi kurumsal yapıların gerektiği hâlâ anlaşılmamış durumda kalmaya devam eder – burada bir kez daha “ileriye daha iyi nasıl gideceğimiz, belki de anlaşılması için gereken zorunlu tarihsel deneyim ve teorik anlayışın eksik olduğu karmaşık ve zor bir sorundur”.²⁷ *Siyasal Liberalizm*'in sonuna geldiğinde, okuyucu ABD'de bir seçim reformunu görmeye kitabı açtığından daha yakın değildir. Rawls siyasi özgürlüklerin eşit değere sahip olması için kampanya sisteminde eşit finansmanın yanı sıra oy verme sisteminde de oransal temsilde temel değişikliklerin olması gerektiğini fark etmiş görünmemektedir. Bu sayfalarda, “dünyanın en eski demokratik rejiminde”²⁸ nüfusun yarısının hiçbir zaman oy vermediği ile ilgili hiçbir ipucu yoktur. Bunun yerine “demokratik halkların kendilerini demokratik olmayan halklardan ayırmalarının gururu üzerine” vatanseverce bir düşünmeye davet

26 PL, s. 328.

27 PL, s. 328.

28 PL, s. 239.

ediliriz.²⁹ Demokratik olmayan halk kavramı beklenmedik bir siyasi *trouvaille*'dir.

Siyasal Liberalizm, inceleyenlerin çoğunluğunun gördüğü gibi, umutları boşa çıkaran bir kitaptır. Şekil olarak organizasyonu zayıf, yüksek oranda tekrar oranı ve bağımsız bir yönünün olmaması ile birlikte, hâlâ derlenip oluşturulduğu farklı farklı derslerin birçok izini taşıyor. Bu kitap, bir yazarın hatalarını düzeltmek veya desteklemek için seçtiği –Michael Foucault'nun *Bilginin Arkeolojisi* veya Alasdair MacIntyre'nin *Whose Justice? Which Rationality?* gibi kitaplarını akla getiren– ama sonuçta o kitabın sadece sıkıcı bir gölgesini üretebildiği o garip alt küme kitaplardan birisi. Rawls'un kitabını okuma deneyimi pişman olacağınız bir deneyim. *Bir Adalet Teorisi*'nin eksik onuru ise varlığını sürdürür. Eğer Rawls bu kitaptan uzaklaşarak yanlış bir yola girdiyse –geniştletmekten çok daralan bir yol–, bunun nedeni kısmen, şimdi sadece kendisi gibi düşünen meslektaşları ve öğrencilerinin doldurduğu, kendisini dar kafalı biçimde dışa kapatmış entelektüel dünyasında yatmaktadır. Ama bu aynı zamanda programını rahat bırakmayan imkânsız bir arzusun da sonucudur; Kant'ın bir teriminden uyarlıysak, uymayan uyumu diyebileceğimiz şeyin: var olan dünyamıza, kendi kendisini tanımlayan ayırt edici özelliklerinden radikal bir alternatif çıkarma hayali. Rawls'un daima bağlı olduğu uzlaşmanın postulları ile en iyi itkilerinin ait olduğu uyuşmazlığın (*dissensus*) gerçekleri arasında çelişki çözümsüzdür. Bu çözümsüzlüğün *Siyasal Liberalizm*'in gündeminden hemen sonra gelen kilit bir cümleden alınan masum bir pasajdan daha çarpıcı bir ifadesi yoktur. Rawls “hedef, modern demokratik toplumun en köklü inanç ve gelenekleriyle uyumlu bir toplumsal ve siyasal adalet kavramı oluşturmaktır. Bunu yapmanın anlamı son dönem siyasi tarihimizdeki tıkanmayı aşip aşamayacağımızı görmektir; yani, temel toplumsal kurumların, eğer vatandaşların ve kişilerin özgürlük ve eşitliklerine uyacaklarsa, nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda bir anlaşma olmaması şeklindeki tıkanıklık.”³⁰ Eğer mo-

29 PL, s. 204.

30 PL, s. 300, 368.

dem demokratik devlet tanımlandığı gibi ise, yani demokratik inanç ve gelenekleri bakımından köklüyse, vatandaşların özgürlük ve eşitliklerinin gerçekleştirilmesinde bir tıkanma yaşanması nasıl mümkün olabilir ki? Cümlenin iki yarısı, birbirine uzak düşünüyor. Eğer Rawls devlete karşı daha az uyumlu ve açmaza karşı daha özenli olarak, cümlenin yanıltıcı olan birinci kısmından çok ikinci yarısının mantığını takip etmiş olsaydı, daha iyi bir kitap yazmış olurdu. Ana kitabının devamı olarak yazması gereken kitabın başka bir adı olurdu – *Bir Adaletsizliğin Teorisi*.

1994

Çeviren SAMİ OĞUZ

Olguları Normlandırmak: Jürgen Habermas

Jürgen Habermas'ın eserlerinden hâlâ en çok okunanı ilkidir: 1962'de, daha otuzlarının başındayken yayımlanmış olan *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. Uluslararası alanda kalıcı etki göstermesinin nedeni, tarihsel, sosyolojik ve felsefi argümanları, politik verili duruma hitap eden tek bir güçlü anlatı içinde birleştirmesidir. Bu çarpıcı disiplinler arası biçimiyle kitap, Horkheimer'in 1930'ların başında önerdiği eleştirel teorisinin asıl maksatlarına, savaştan önceki Frankfurt Okulu'nun bizzat yaptığı çalışmaların hepsinden daha sadık kalmıştır. Gelgelelim, Adorno ve Horkheimer'in yirmi yıl kadar önce acımasız yargılarla ele aldığı Aydınlanma hakkında Habermas'ın kitabı önemli ölçüde gözden geçirilmiş bir izah sunmuştur. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin anlattığı hikâye, aklın daha en başından mit olarak katılaşmasının hikâyesiydi: Daha uygarlığın şafağında Homer'deki Sirenlerin çağrısına tayfalar kulaklarını tıkarken Odysseus'un kendisini gemi direğine bağlatması sahnesiyle tasavvur edilmiş olan doğaya tahakkümün hem kendine hem de başkalarına tahakkümü gerektirmesi meselesi. Bacon, Kant ve de Sade, Yahudi aleyhtarlığının modern barbarlıklarından ve ileri kapitalizmin kültür endüstrisinden başka sonuçlara

varması mümkün olmayan bir gerileme mantığıyla aklın araç-sallaştırılması sürecinde sonraki adımların –Kant’ın insanlığını kendi kendini disipline etmesiyle gelecek bir olgunluk olarak tasavvur ettiği Aydınlanma’nın olumsuzlamaları değil, acı bir biçimde gerçekleştirmelerinin– işaretidir.

Kamusallığın Yapısal Dönüşümü’nün yöntem ve argümanı antitez oluşturur. Dramatik –dolayısıyla da dramatik biçimde keyfi– söylemsel yansıtımlarla değil, kontrol edilebilir ampirik malzemelere dayalı dikkatli tarihsel yeniden inşalarla ilerler. Aydınlanma’nın kökenlerini, Ege’nin arkaik sislerine gömmek yerine, belirli bir dönem ve bölgede, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl Batı Avrupa’sında bulur. En önemlisi de araştırmanın odağını araçsal akıldan uzaklaştırıp, Habermas’ın ileride iletişimsel diyeceği akla taşır: Yani doğanın ele geçirilmesi değil, insanlar arasında gelişen –mutlakçılığın iktidarından azade– bir kamusal alanda rasyonel-eleştirel görüş alışverişiyle ulaşılan mutabakata. Bu alanın yükselişini Habermas alanın ardışık kurumsal devreleri üzerinden takip eder: karı/koca ailesi, edebiyat âlemi, kafe ve salonlar, haftalık dergiler ve roman, gezici kütüphane ve gazete, en nihayetinde de burjuva anayasal devletinde baş üstünde tutulan medeni kanunun tedvini. Bütün bu sürecin sıcak ve canlı bir fenomenolojisini aklın kendi çağında etkileyici bir zaferi olarak sunar Habermas.

Ne var ki Aydınlanma’nın kamusal alanı bu şekilde kurulduktan sonra kendi iç gerilimlerini açığa vurmaya başlamıştır. Hegel sivil toplum bünyesindeki kısmiyetçi antagonizmalara, ancak devletin tümelliği, kapsayıcılığıyla aşılabilecek antagonizmalara işaret etmişti. Marx devletin hiçbir surette tümel, kapsayıcı olmadığını, çünkü sınıflara bölünmüş bir toplumu yansıttığını, yalnızca demokrasinin bunu başarabileceğini göstermişti. Mill ve Tocqueville demokrasinin kitlenin tabiyetini yaratabileceğini ve kamuoyu denen şeyin de bir tiranlığa dönüştüğünü fark etmişti. 19. yüzyıldaki bu gerilimler ve karamsar öngörüler daha yüzyılın ortasında ürkütücü biçimde somutluk kazanmıştı.

Devletle toplumun vaktiyle birbirinden ayrıldığı yerde,

ekonomi tanzim edildikçe ve örgütlü baskı grupları devlet yönetimini istila ettikçe devlet ve toplum artık iç içe geçiyordu. Şirketler, özel kurumlar ile kamusal kurumlar arasındaki farkı bulandırmıştı. Ailenin sosyalleşmedeki rolü azalıyordu. İletişim araçlarının (yayıncılık, basın, radyo) kitleselleşmesiyle birlikte kültür de eleştirel aklın alanı olmaktan çıkıp ideolojik tüketimin alanına dönüşüyordu. Artık rasyonel mutabakat içinde yürütülen çıkardan uzak tartışmanın sonucunu değil farklı pazarlık güçleri olan özel çıkarlar arasındaki uzlaşmaları yansıtan parlamentolardan kaçmıştı siyasi kararlar. Siyasi meclislerdeki vekiller parti çarklarının edilgen dışlilerine dönüşüyor, seçimler de gitgide alkış toplamaya indirgeniyordu. Bu yolun sonunda da kamusal alan dediğimiz Aydınlanma terkininin “tanıtıma” (*publicity*) veya “halkla ilişkilere” (*public relations*) tam anlamıyla –ekonomik, sosyal, ailevi, kültürel ve siyasi anlamda– gerilemesinden başka bir şey olamazdı.

Bu tür gelişmeler iletişimsel aklın yok edilmesine giden yolun, vardığı yer (paradoksal biçimde) Adorno ve Horkheimer’in araçsal akıl diyalektiğinden, yani Aydınlanma’nın bir başka yoldan kaybedilmesinden pek uzak olmayan bu yolun, arşınlanması gibi görünebilir. Ama Habermas her şeyin kaybedildiği kanaatinde değildi. 19. yüzyılın liberal-anayasal devleti sosyal-refah devletine, yani partilerin, medyanın ve devlet yönetiminin demokratik denetime tabi kılınarak ve böylece sosyal ve siyasi otoritenin zorunlu icrası rasyonelleştirilerek bunların sürekli kamusallaştırılmasıyla bütün yurttaşların fiilen katılımının sağlandığı bir devlete dönüştürülebilirse, kamusal alan kurtarılabildi. Peki ama bu tür hedefler etrafında rasyonel bir mutabakat kurulması fikri, hele ki eşitlikten uzak iktidar ilişkileri kamusal alanın çöküşünden faydalanırken, ütopyacı bir fikir değil miydi? Liberal-anayasal devletin zaferinin de sadece en ikna edici tezin gücüyle, yani bütün dinleyenlere ortak aklın ikna gücünü kabul ettirerek kazanılmadığını teslim ediyordu Habermas. Bölücü bir iradeye de ihtiyaç vardı: “Yasama yetkisinin eski güçlerle zorlu bir mücadele sonucunda ka-

zanıldığı o kadar aşikârdı ki söz konusu yetki ‘zorlayıcı güç’ niteliğinden arındırılmazdı.”¹

Fakat demokratikleştirilmiş bir sosyal-refah devleti tasarısı bölünme değil ancak bütünlük bayrağı altında düşünülebilirdi. Eşitlikten böylesine uzak bir toplumda bütünlük için gerekli mutabakata nasıl ulaşılabilirdi? Habermas’ın sonunda vardığı kanaat şudur: Uyumlu bir fikir birliği imkânı iki gelişmeye bağlıdır. Bir yandan, genel bolluğun zuhuru, “çıkarların sürekli çoğalması birbiriyle rekabet halindeki ihtiyaçların antagonistik yanını o kadar törpüleyebilir ki karşılıklı tatmin imkânı[nın] ufukta” belirebileceğini kabul etmeyi gerçek dışı bir şey olmaktan çıkarır. Bir yandan da, nükleer imhanın arz ettiği tehlikeler “hiç kimseyi dışarıda bırakmadığı için, bu tehlikelere bağlı olarak farklı çıkarlar kolaylıkla görelileştirilebilir”.² Kılığın son bulması ve insanlığın kendi kendini yok etme riski, insanlığın geçmişin bölücü mücadelelerine gerek kalmaksızın birleşmesi ihtimalini ortaya çıkarmıştı.

Yirmi yıl kadar sonra Habermas *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*’nde öngördüğü gibi bir toplumun kendi kendini yönetebileceğine artık inanmıyordu. Fakat bunun bir kayıp olmadığı sonucuna varmıştı. Modernlik için Parsons, Marx’tan daha iyi bir kılavuzdu: Piyasa ve bürokratik yönetimin gayri şahsi sistemleri rasyonel bir toplumun işleyebilmesi için halkın denetimine doğaları icabı direnen olmazsa-olmaz şeylerdi. Ama özgürlük ve akıl tasarılarının kısıtlanması anlamına gelmiyordu bu; aksine onlar için daha sağlam bir zemin açılması demekti. Habermas’ın doğrudan doğruya Adorno ve Horkheimer’in *Aydınlanmanın Diyalektiği*’ne bağlandığı *İletişimsel Eylem Kuramı* (1981/85), para ve iktidar alanlarını, sistemler teorisinin kendine ait alanını, ister istemez yöneten araçsal aklın bunların öte-

1 *Strukturwandlung der Öffentlichkeit*, Neuwid, 1968 baskısı, s. 94; *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge, Mass., 1991, s. 82 [Türkçesi: *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim, İstanbul, 1997]. “Zorlayıcı güç” diye karşılanan sözcüğün Almancası Gewalt, yani şiddet.

2 *Strukturwandlung*, s. 254-5; *Structural Transformation*, s. 234-5.

sinde kalan yaşam dünyasından –aileler, okullar, hayır kurumları, kültürel girişimler ve benzeri eylemin maddi başarıya değil, karşılıklı anlayışa yönelik olduğu bu dünyadan– beslenen bir iletişimsel akılla kontrol altında tutulabileceğini ve tutulması gerektiğini savunuyordu.

Kapitalist modernleşme günümüz koşullarında daha da ilerlerken, söz konusu sistemlerin yaşam dünyasını sömürgeleştirme gibi bir tehlike bulunuyordu: Ekonomik veya teknokratik baskılar doğal mahremiyet ve sosyallik biçimlerini istila ediyor, kılıklarını bozuyordu. Fakat bu çakışmaya gösterilen direnç de yaşam dünyasının içinde kendiliğinden gelişmeye meyilliydi: Sosyal hareketler ve –barışçı, feminist, çevreci ve benzeri– yurttaş girişimleri bu fetih girişimlerine kafa tutuyordu. İşte bu savaşların yapıldığı meydan da kamusal alandı, yani modern toplumun iki kurucu alanı arasında kalan orta yerdi. Yaşam dünyası söz konusu sistemleri kendi mantığına boyun eğdirmeyi bekleyemezdi: Tarihsel olarak bu tür teşebbüsler –üreticiler demokrasisi veya benzeri başka bir doğrudan demokrasi fikri–ölümcül bir gerilemeye yol açacaktı. Fakat yaşam dünyasının dürtüleri sermaye ve devlet dünyasını dolaylı olarak etkileyebilirdi: Kamuoyu bıçak kemiğe dayandı mı para ve iktidar kalelerini –hiçbir zaman ele geçiremese de– kuşatma altına alabilirdi.

On yıl sonra, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'ne dönüp baktığında, Habermas kitabının kitlesel demokrasi imkânları konusunda çok iyimser olmakla birlikte, medya konusunda da çok kötümser olduğunu açıklayacaktı: Medyanın rolü kendisinin zannettiğinden çok daha karmaşık, çoğunlukla da belirgin biçimde olumluydu. Artık kamusal alanın günümüzdeki hayatiyeti konusunda hem daha ümitli hem de öncekine göre daha az cüretkardı.³ Bununla neyi kastettiği de en iyi birkaç ay sonra yayımlanan, halen de kendi siyaset felsefesinin en iyi ifadesi olarak duran çalışmasıyla anlaşıldı. *Between Facts and Norms* adlı bu kitap, yaşam dünyasındaki aktörleri toplumsal bütünleşmenin yüklerinden –bunları kendi kendini döndüren bir sisteme akta-

3 "Further Reflections on the Public Sphere", Craig Calhoun (haz.), *Habermas and the Public Sphere* içinde, Cambridge, Mass., 1992, s. 438, 456-7.

arak- kurtaran hukukun, iletişimsel iktidarın yönetsel iktidara tahvil edildiği mecra olma rolüne saygısının bir nişanesidir. Zira, Habermas'a göre, hukuk biçimlerinin hem bir olgusallığı hem de bir yürürlüğü vardır. Hem zorlamaya hem de özgürlüğe dayalı olan bu biçimler cezadan kaçınmak isteniyorsa uyulması gereken, ama otoritelerinin dayanağı da ceza korkusundan ibaret olmayan birtakım sınırlamalar koyarlar. Zira hukukun kaynakları, yaşam dünyasının toplumsal dayanışmaları içinde bulunur – yaşam dünyasındaki zorunlu olmayan iletişim, salt yasallığın ötesine geçen kurallarına bir meşruiyet kazandırır. Bu şekilde etkinleştirilen hukuk yaşam dünyasının aile veya okul gibi kurumlarını bu durumda yeniden yapılandırabildiği gibi, – daha da önemlisi– modernliğin belirleyici yeni sistemlerini de yaratır: piyasaları, iş alanlarını, bürokrasileri.

Yaşam dünyasının kaynaklarının söz konusu sistemlerin zorunluluklarına bu tür tahvilinin meşru olduğunu hakikaten garanti eden nedir? Habermas'ın cevabı, bunun demokrasiyi doğru anlarsak, yani serbest bir söylemin mutabakata doğru kaçınılmaz akışı olarak anlarsak, anlaşılabilir bir şey olduğu yönünde. Böyle kavrayınca hukukun üstünlüğü ile demokrasi arasında içeriden bir bağ bulunur: Özel haklar ile kamusal özerkliklerin –bir başka deyişle, ifade özgürlüğü ile oy hakkının– kökeni ortaktır, diğer kabul görmüş izahlarda olduğu gibi aralarında bir hiyerarşi kurulamaz, biri diğerinin sonucu değildir. Oluşsalıktan farklı olan hukukun geçerliliği de bu bağlantıdan doğan prosedürlerin neticesidir. Rousseau veya Jefferson'ın evvelce öngördüğü gibi yasa koyma yetkisini verecek hiçbir kolektif özne olamaz. Daha doğrusu, modern hukukun altında yatan demokratik süreç, kaçınılmaz biçimde merkezlessiz olan bir toplumda bir "öznesiz iletişim" akışıdır. Fakat tam da bu nedenle demokratik süreç, zorlamasız fikir birliğine ulaşmaya çalışması gereken söylemin koşullarının bünyesinde barındırdığı hakikat iddialarına göre şekillendirilmiştir. Özgürce iletişimde bulunan yurttaşlar herkesi bağlayan yasalar üretebilecek bir mutabakata ulaşacaktır.

Bu bakışın Hobbes'la başlayıp Weber, Schmitt ve ötesine uzanan, hukuku gerçekçi anlamda dostluktan ziyade iktida-

rın tedvini olarak gören, hukukun kökenini (*Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nün terimleriyle söylenecek olursa) akılda değil de iradede bulan uzun ve seçkin gelenekten ne kadar uzak olduğunun farkındadır Habermas. Fakat kendi kabullerinin olumsuzlamalarıyla da Kelsen veya Hart gibi büyük hukukçuların ortaya koyduğu pozitivist teoriyle de pek ilgilenmez, günümüzdeki eleştirel hukuk çalışmalarının kuşkuculuğuyla ise hiç ilgilenmez. Zira bu tür alternatifler meşruiyetin gerçek yasalıktan ayrılamayacağını, dolayısıyla da hükümler bir buyruğun veya temyizi gayri kabil bir *Grundnorm*'un (yani taraflı yargı uygulamalarının) zorunsuzluklarına indirgenemeyeceğini kavramayı başaramazlar. Bu bakımdan, tıpkı Rawls'un geç dönemi gibi, *Between Facts and Norms*'un Habermas'ı da neredeyse tek önemli muhatabının meslektaşları veya eserin temel öncüllerinden birini sarsabilecek kendi öğrencileri olduğu zihinsel bir dünyada yaşamaktadır.

Demokrasi konusundaki konumuysa birebir aynı değil. Bu noktada Habermas, demokrasinin yapısıyla ilgili modern yorum konusunda karşısına çıkan iki rakibiyle (bireyin negatif özgürlüklerini her türlü demokratik düzenin temeli olarak gören liberalizm ve yurttaşın kamusal hayata aktif biçimde katılmasını her türlü gerçek demokrasinin ölçütü olarak gören cumhuriyetçilikle) kendi teorisi arasına mesafe koymakla uğraşır daha çok. *Between Facts and Norms* bu ikisinin arasında bir yere yerleşir. Habermas'a göre demokrasiyle ilgili söylem teorisi liberal demokrasi modelinden daha güçlüdür, çünkü pozitif özgürlükler (oy hakkı ve buna eşlik edenler) negatif özgürlüklerden sonra gelmez, aksine onlarla aynı ölçüde öncelikli bir yerde durur. Fakat demokrasinin cumhuriyetçi bir modelinden daha zayıftır, çünkü yurttaşlarından klasik erdemlerin hiçbirini beklemeyen ve site hayatını şekillendirecek şeyin yurttaşların azimli iradesi olduğu fikrini terk etmiştir.

Zira halkın egemenliği artık kolektif olarak kendi kaderini tayin olarak görülemez: Parlamenter sistemde partiler arasındaki rekabet ve kamusal alanların özerkliği, halk egemenliğinin içini boşaltmıştır. Peki halkın egemenliği vaktiyle Habermas'ın

düşüşünden dolayı yas tuttuğu bu sonuncuları nerede konumlandırır? Batı demokrasisiyle ilgili yeni anlayışının olumlayıcı niteliğiyle –en azından biçimsel olarak– uyumlu biçimde, daha iyi prangalarla. *İletişimsel Eylem Kuramı*’ndaki kamusal alanda sıraya girmiş yurttaşların yönetimin –bereket versin ki– düşmez kalesini kuşatmaları imgesi, şimdiki Habermas’ın açıklamasına göre, fazlasıyla mağlubiyetçidir. Modern demokrasinin, parlamento, yargı ve bürokrasi kurumlarından oluşan çekirdek bir terkip ve yaşam dünyasındaki toplumsal dayanışmaların meydana getirdiği bir çerper olarak öngörülmesi daha doğru olur. Yaşam dünyasının dürtüleri eşikte duran kamusal alanın “oluklarından” merkeze doğru akar, bizzat devlet yönetimini –bir dereceye kadar– yeniden yapılandırabilecek –hatta belki demokratikleştirecek– yenilikçi normlar veya önerilerle doldurur orayı. Habermas şu sonuca varır: Bu nedenle halk egemenliğinin kendi kendini yöneten bir eylemlilik değil de “öznesiz bir iletişim” olarak anlaşılması gerektiği için bütün radikal potansiyelini kaybettiğinin düşünülmesi yanlıştır. Fakat Soğuk Savaş’ı Batı’nın kazanması kolektif özneye ilgili tehlikeli yanılsamaların sonunu getirdiyse bile, demokrasilerin hukuk sistemlerini demirlediği “üst düzey öznelerarasılığın” kapsamını genişletmekte savaşı kazananlar ürkek davrandılar şimdiye kadar. *Between Facts and Norms* da neden daha cesur olmaları gerektiğini gösteriyor.

Bu geniş teorik yapı nasıl değerlendirilmeli? Habermas’ın son dönemlerdeki hukuk yaklaşımını kamusal alanla ilgili özgün çalışmasından ayıran ilk –ve belki en açık– özellik, tamamiyle tarih dışı olan yöntemidir. *Yapısal Dönüşüm* nesnesini meydana getiren farklı unsurları zaman içinde ve bir ölçüde mekân içinde –çünkü İngiltere, Fransa ve Almanya’daki katettiği farklı güzergâhlara değinir– dikkatle takip ederken, *Between Facts and Norms* modern hukuk sistemlerinin –bırakın değişkenliğini– gerçek oluşumuna ancak nadiren bir iki gönderme yapar: Kitap anayasa hukukunun tarihine şöyle bir göz atılsa yalanlanabilecek bir postulat üzerine kurulmuştur. Kişisel özgürlükler ile kamusal haklar hiçbir ülkede hiçbir zaman ortak bir kö-

kenden çıkmamıştır. Habermas farkındadır bunun: Bir noktada Marshall'ın sivil, siyasi ve sosyal hakların peş peşe ortaya çıktığını söyleyen izahını kısaca kaydedip haklı olarak “fazlasıyla çizgisel” diye eleştirir, hatta anayasal bir devletin bu haklardan birinci ve üçüncüsünü verip ikincisini esirgeyebileceğini de gözlemler.⁴ Fakat bunu parantez içinde kabul eder, yani teorisinin yapısı üstünde bir etkisi olmaz bu kabulün; teorisi tarihin hep silsile içine soktuğu ve bölüp parçaladığı şeyin felsefi anlamda bölünmez bütünlüğünü vurgulamak için bildiği yoldan şaşmaz. Savingy de Dicey de, Guizot da Bismarck da tarihte hiç ortaya çıkmamıştır sanki. “Normatif anlamda, demokrasiziz anayasal devlet diye bir şey olmaz,” diyerek içimize serin sular serper.⁵ Konuyla ilgili olgulardan ancak bu kadar söz edilir. Ortak kökenlilik kavramı ne siyaset bilimine ne de hukuka aittir, antropolojik bir aileden gelir: köken mitlerinden.

Tarih *Between Facts and Norms*'un mimarisinden sürülmüş olabilir ama, aynı şeyi sosyoloji için –en azında aynı anlamda– söyleyemeyiz. Zira Habermas hukuk ve demokrasiyle ilgili “normatif teorilerin idealist içeriği”nin “sosyal bilimin güneşi altında buharlaştığı”nı söyleyerek uyarıyor bizi.⁶ Gelgelelim bu da “insanı ayıltan bir kanıtın” değil, “ampirist folklorun” veya “kılavuzu karga olan kavramsal stratejilerin” sonucudur. Müdahalesinin amacı her şeyden önce “mevcut hukuk pratiklerinin normatif önkabullerinin ampirik etkisini küçümseyen yanlış gerçekçiliğe” çevrilmiştir.⁷ Dolayısıyla bir yandan hukukun

4 Silsiledeki değişkenliklerin en iyi incelemesi için bkz. Michael Mann, “Ruling Class Strategies and Citizenship”, *States, War and Capitalism* içinde, Oxford, 1998, s. 188-209.

5 “Normativ gesehen, gibt es keinen Rechtsstaat ohne Demokratie”. Bu açıklamanın kaynağı *Die Einbeziehung des Anderen*, Frankfurt, 1996, s. 251; *The Inclusion of the Other*, Cambridge, Mass., 1998, s. 215 [Türkçesi: “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, çev. İlknur Aka, YKY, İstanbul, 2017]. Bundan sonra EA ve IO diye zikredilecek.

6 *Faktizität und Geltung*, Frankfurt, 1992, s. 399; *Between Facts and Norms*, Cambridge, Mass, 1996, s. 329. Bundan sonra FG ve BFN diye zikredilecektir. İngilizce çeviriyi bizzat Habermas gözden geçirip uyarlamış.

7 FG, s. 400, 11; BNF, s. 300, xl. “Ampirist folklor” ifadesinde vücut bulan devletme jesti Almanca metinde yok.

normatif yetkisinin “altını oyan sosyolojik yaklaşımı” savuşturmak azmindeyken, bir yandan da reel demokrasilerin sosyolojisinin, doğru anlaşılırsa, kendi iddialarını yalanlamaktan ziyade örneklediğini göstermek niyetindedir.

Bunu yapabilmek için hukuki kodların, yaşam dünyasında eşitler arasındaki düzgün iletişim akışını modern devletin düzenlemelerine çevirdiğini göstermesi gerekiyor. Bu sonuca ulaşmak için de Habermas’ın günümüz demokrasilerine ilişkin olarak kendi idealleştirme kudretinin bile ötesine geçen bir açıklamaya ihtiyacı var. Bulduğu çözümse sorunu yüceltmekten ibarettir. “Bilginin erişilebilirliğiyle ilgili asimetritleri, yani mesaj üretimi, onaylaması, şekillendirmesi ve sunumuna erişim konusunda şansların eşitsiz olmasını” kaçınılmaz olarak yaratan sınıflar arasındaki sosyal bölünme değil, bilgi üretimi ve yayımındaki teknik işbölümü ve iletişim mecralarındaki (mecburi) seçiciliktir. Fakat bunlar “kaçınılmaz atalet anlamıdır”, çünkü “en iyi koşullarda bile karmaşık hiçbir toplum salt iletişimsel ilişkilerden oluşan bir modele uygun düşmez”.⁸

Peki bu durumda mahkemelerin uyguladığı kuralları koyan yasama nasıl ortaya çıkıyor? “En iyi argüman” akıntısının sürüklediği, kamusal alanın oluklarından akıp geçerek yasakoyucuların bilgeliğine bilgi desteği sunan sınırsız iletişim akışı hayalini bir kez daha açtıladıktan sonra, Habermas sanki alelade bir şeyden söz ediyormuş gibi şunu ekler: “Şüphesiz, siyasetin normal meşgalesi, en azından Batı demokrasilerinde rutin olarak yürütülen haliyle, bu tür güçlü koşulları karşılayamaz.”⁹ Pratikte “siyasi karar alma süreçleri toplamını meydana getiren şey uzlaşmalardır”; uzlaşma denen şeyse rakip çıkarlar arasındaki pazarlıkların sonucudur, özneler arası söylemin değil.¹⁰ Habermas bu tür pazarlıkların “güç ve karşılıklı tehditlere” – yani kendi demokrasi teorisinin üstüne kurulu olduğu şeyin tam karşısına– dayanıyor olabileceğini, ama değişmez bir şey olduğunu kaydeder. “Toplumsal güç ilişkilerinin rasyonel söy-

8 FG, s. 396; BFN, s. 325-6. İtalikler yazarın.

9 FG, s. 432; BF, s. 356.

10 FG, s. 344; BFN, s. 282.

lemin varsaydığı gibi nötrleştirilemeyeceği” durumlarda, söylem ilkesi yine de “ taraflar arasında eşit bir pazarlık gücü dağılımı” sağlayarak “pazarlığa hakkaniyet açısından çekidüzen” verebilir.¹¹ Bir başka deyişle, –hadi *Between Facts and Norms*’ta hiç geçmeyen terimlerle söyleyelim– sermaye ile emek arasındaki fiili denge ne kadar eşitsiz olursa olsun, birbirlerine hitap edebilmek için eşit şansa sahip oldukları takdirde, aralarındaki pazarlık sürecinin hukuki sonucu “hakkaniyetli” olacaktır. Sihirli değneğini böyle sallayınca, eşitsizlik denen şey de birdenbire her şeye rağmen eşitliğe benzer bir şey olacaktır.

Fakat böyle bir hokkabazlıktan sonra bile kısmiyetçi müzakerelerden çıkan yasaların genel bir normatif iddiasının olacağının garantisi nedir? Habermas iki cevap önerir, ama ikisi de aynı ölçüde kendi içinde çelişkilidir. Bir yandan, söz konusu yasalar çoğunluk kuralının ürünüdür; çoğunluk kuralının da “hakikatle içeriden bir bağı” vardır, çünkü çoğunluklar değişebilir ve çoğunlukların kararları daha sonra rasyonel tartışmayla veya başka çıkar koalisyonlarıyla geri alınabilir.¹² Yine de temsili mutabakat ilkelerinin aşınması önünde bir engel değildir bu. “Toplumsal çürüme beklentilerinin tehdit ettiği bir orta sınıfın statü kaygıları ve kendini öne sürme reflekslerinden başka bir şeyi yansıtmayan biçimsel olarak doğru çoğunluk kararları, demokratik devletin kurum ve prosedürlerinin meşruiyetini baltalıyor,” diye yazıyor Habermas başka bir yerde.¹³ “Biçimsel olarak doğru” ifadesindeki zarf ve sıfatla farkında olmadan teşhir edilen şey, Habermas’ın kendi terimleriyle, salt usule dayalı bir hukuk teorisinin içi boş olduğu gerçeğidir. Aslında *Between Facts and Norms*’ta bir yerde, pek üstünde durmasa da, “çoğu zaman yasanın/hukukun gayri meşru iktidara meşruiyete benzer bir görüntü verdiğini” itiraf etmek zorunda kalır.¹⁴ O halde meşru yasayı gayri meşru yasadan ayıran nedir? Buna verilen cevap büsbütün başka bir mecrada ilerliyor: “Hukuk düzeni ancak ve

11 FG, s. 204-5; BFN, s. 166.

12 FG, s. 200-21; BFN, s. 179-80.

13 EA, s. 149; IO, s. 123.

14 FG, s. 59; BFN, s. 40.

ancak temel ahlâkî ilkelerle çelişkiye düşmezse meşru olabilir,” diye yazıyor.¹⁵ Nedir peki bu ilkeler? Habermas’ın cevabı bu defa radikal: “Ahlâkî soru(n)larla birlikte, herkesin eşit çıkarına bağlı düzenlemeleri gerekçelendirecek referans sistemini sunan şey insanlık veya farazi bir dünya cumhuriyeti olur.”¹⁶ Fakat hukukun meşruiyeti için önerilen ahlâkî ölçüte biraz yakından bakıldı mı görülüyor ki, onun da en az usul ölçütü kadar boştur içi. Yasama bugün akla hayale gelmeyecek kadar eşitsiz bir gezegenin sakinlerinin “eşit çıkarlarına” hangi bakımdan bağlıdır? Batı dünyasının kanun kitaplarını bu ölçüte göre eleyecek olsaydık, bir tek kitap kalmazdı geriye.

Between Facts and Norms’un hukukun egemenliği ile demokrasi arasında kurmaya çalıştığı iç ilişki mantıken, birinciyle ilgili teoride bulunan zaafı ikinciyle ilgili modele bulaştırır. Modern toplumlar kendi kendini çekip çeviren para ve iktidar sistemlerinden ve yaşam dünyasının toplumsal dayanışmasından meydana gelir, diye vurguluyor tekrar Habermas. Bu üçü arasındaki ilişki nasıl kavranmalı peki? “Further Reflections on the Public Sphere” (“Kamusal Alan Üzerine Yeni Düşünceler”) başlıklı makalesinde, Habermas söz konusu sistemlerin yaşam dünyasını sömürgeleştirmesi tehlikesine karşı yeniden uyandı bulunmuş ve aralarında yeni bir dengeye ihtiyaç olduğundan söz etmişti: Bu yeni dengede “dayanışma gücü diğer iki kontrol kaynağının gücüne, yani para ve devlet yönetiminin güçlerine baskın çıkabilir ve böylelikle yaşam dünyasının pratik taleplerini daha başarılı bir biçimde ifade edebilir”di.¹⁷ Dört yıl sonra, bu denge “para, iktidar ve dayanışma arasında kabul edilebilir bir dengeye” dönüşür; çok geçmeden de beklenebilecek şeyin en fazla “toplumsal dayanışmanın diğer iki toplumsal güç –para ve yönetsel güç– karşısında tutunacak gücü toplayabilmesi” olduğu açıklanır.¹⁸ Bütün bu ifadeler alabildiğine muğlak oldu-

15 FG, s. 137; BFN, s. 106.

16 FG, s. 139; BFN, s. 108.

17 “Further Reflections on the Public Sphere”, s. 444.

18 *Die Normalität einer Berliner Republik*, Frankfurt, 1995, s. 97; *A Berlin Republic: Writings on Germany*, Lincoln 1997, s. 92. Bundan sonra NBR ve BR diye zikredilecek; EA, s. 289 (“behaupten können”); IO, s. 249.

ğu için, “baskın çıkmak”tan “kabul edilebilir denge”ye, oradan da “karşısında tutunma”ya uzanan çizgi, eğri bir çizgidir.

Between Facts and Norms yaşam dünyasının sömürgeleştirilmesinden söz etmekten vazgeçmiştir; yaşam dünyasının kaynaklarının kendi kendine yenileneceği söylenmektedir artık.¹⁹ İletişimsel ve araçsal güçler arasındaki ilişkileri temsil etmek üzere denge metaforları da kullanılmaz artık. Para ve iktidarın gayri şahsi düzenleri kendi kendini çekip çeviren sistemler olmaya, söylem alanı da onlardan uzak bir alan olmaya devam eder. Fakat aralarındaki ilişki artık başka mecazlarla, hem mekânsal hem de zamansal mecazlarla tasvir edilir. Söz konusu sistemler modernliğin merkezî terkiibini oluştururken, yaşam dünyası da bunun çeperini meydana getirir. İkisinin arasında da kamusal alanın kilitleri ve kanalları bulunur. Bu topoğrafyanın ifade ettiği önem hiyerarşisini açık açık belirtmeye bile gerek yoktur. Aktif yurttaşlığın kamusal alanda oynayacağı rol Habermas’ın Aydınlanma tablosunun daha ilk bölümlerinde doğar doğmaz terk edilir. Günümüzde sivil toplumu meydana getiren kendiliğinden dernekler ve hareketlerin “kitle iletişim araçları ve büyük aktörlerin hükmettiği, piyasa ve kamuoyu araştırmalarının gözlemlediği, halkla ilişkiler çalışmalarının, propagandanın ve siyasi partilerle grupların adeta işgal ettiği kamusal alanın en dikkat çekici unsurunu temsil” etmediğine dikkat çeker.²⁰

Böylesine kısıtlı bir tahrif edilmemiş iletişim alanının, piyasa bir yana, devlet yönetimin işlemleri üstünde ne gibi bir etkisi olabilir? Habermas bu etkiyi zamansal terimlerle tanımlıyor. Merkezde, siyaset esnafının normal işi (ticaret erbabının işinden söz etmez) çeperdeki çalkantılardan etkilenmeden sürüp gider. Fakat “belli koşullarda sivil toplum kamusal alanda belli bir etki elde edebilir, kendi kamuoyu sayesinde parlamenter terkip (ve mahkemeler) üzerinde bir etkide bulunabilir ve siyasi sistemi, iktidarın resmî dolaşımına”, yani yurttaşlığın demokratik irade temsili olduğu varsayılan şeye “geçme-

19 EA, s. 292; IO, 252.

20 FG, s. 444; BFN, s. 367.

ye zorlayabilir”.²¹ Yazarın altını çizdiği iki kelime, bu tür olayların ne kadar nadir ve güvenilmez olduğunu göstermeye yeter. Bu tür olayları tetikleyen olaylar olağanüstü durumlardır. “Fark edilen bir kriz durumunda senaryomuzda şu âna dek ihmal edilmiş olan sivil toplum aktörleri şaşırtıcı ölçüde aktif ve önemli bir rol üstlenebilir.”²²

Bu tür meseleler etrafında oluşan hareketlerin, işlerin seyrini değiştirmede fiilen ne ölçüde başarılı olduğu bir yana, yapısal sorun gayet açık: Yaşam dünyasındaki dayanışma patlamaları kural değil istisnadır. Bunlar “sıradışı sorun çözme yolları”dır; keza temelleri olan korku veya bilincin aralıklarla ele geçirilmesi gibi seyrek olarak görülürler, ayrıca bildiğimiz karar alma sistemiyle açıktan açığa çatıştıkları takdirde yolu açmaları gerekir. “Çatışmalar bu kadar şiddetlenince, son sözü siyasi kanun koyucu söyler.” Çünkü Habermas’ın da itiraf ettiği gibi, “devleti söylemler yönetmez”.²³ Öyleyse pratikte, çağdaş demokrasilerin hukuki-siyasi düzenini ayakta tuttuğu ve bilgilendirdiği savunulan iletişimsel aklın rolü istisnai niteliktedir ve çeperde kalır. Sistemin gerçekte nasıl işlediğine ilişkin en doğru imgeyi istemeden de olsa Habermas’ın kendisi verir. Vaktiyle, elektronik gözetim ve özel güvenlik şirketlerinin diliyle, yaşam dünyasını para ve devlet yönetiminin saldırılarından koruyacak “sensörlere” ihtiyaç olduğundan bahsetmişti. Yurttaşların ortak çabalarının nasıl zaman zaman onları yönetenlerin hesaplarını etkileyebileceğini açıklayan *Between Facts and Norms*, başka bir metafora yaslanır. “Arenadaki oyuncular etkilerini tribündekilerin tasdikine borçludur.”²⁴ Aynen böyle: Oturmuş gösteri siyasetini izliyoruz.

Peki Habermas’ın performansla ilgili kendi değerlendirmesi nedir? İletişimsel aklın rolüyle ilgili vaktiyle kurmuş oldu-

21 FG, s. 451; s. 37. İtalikler yazarın.

22 FG, s. 460; BFN, s. 380. İtalikler yazarın. Sivil toplumun sesini duyurmasını sağlayan “kriz bilincini” yaratan meselelere örnek olarak Habermas nükleer silah yarışını, genetik mühendisliğini, ekolojik tehditleri, Üçüncü Dünya’nın yoksulluğunu, feminizm ve çok-kültürcülüğü zikrediyor.

23 FG, s. 433; BFN, s. 357; “Further Reflections on the Public Sphere”, s. 452.

24 FG, s. 461-2; BFN, s. 382.

ğu kuşatma modelinin amacı, kendi açıklamasına göre, devletin teslim olmaktan çok fethedildiğini söyleyen klasik devrim fikrine karşı çıkmaktı. Değişim konusunda sadece aşamacı bir yol hayata geçirilebilir ve ancak böyle bir yol ahlâka uygundur.²⁵ Ama değişime ihtiyaç vardır: Kendisinin usulcû hukuk teorisinin maksadı “kapitalist sistemi ehliileştirmek”tir.²⁶ Habermas’ın, bir yurttaş olarak kapitalizmi gemlemek gerektiği inancının samimiyetinden şüphemiz yok. Fakat felsefesi bu inanca bir içerik kazandırmaya neredeyse hiç imkân vermez. Sonuç da tabii tutarsızlık oluyor. Söylem teorisinin netice itibarıyla yalnızca biçimsel olmadığına ısrar eder. Yine de “bu hukuk paradigması, liberal ve sosyal-refah modellerinin aksine, belli bir toplum idealine, belli bir iyi hayat anlayışına, hatta belli bir siyasi seçeneğe ayrıcalık tanımaz artık,” der.²⁷ Dolayısıyla da herhangi bir öneride bulunmaz.²⁸ Ama öneride bulunmuyorsa, bunun nedeni kısmen *Between Facts and Norms*’un gerekli değişimlerin zaten gerçekleşmekte olduğunu sezdirmesidir. Habermas’ın teorisinin kendisine biçtiği rol, “tartışılmakta olan veya zaten gerçekleşmekte olan reform çabalarına belli bir tutarlılık kazandırmak”tır, çünkü pratikte “evrenselci anayasal ilkelerin ihtilafli bir biçimde gerçekleşmesi olağan yasama içinde zaten sürmekte olan kalıcı bir süreç haline gelmiştir.”²⁹

Fakat yerleşik düzenlemeleri doğası gereği kendi kendini geliştiren bir blok halinde yazmaya yönelik görünen her türlü niyet ve maksat için bu olumlayıcı bakış, söylemsel demokrasi teorisıyla hiçbir zaman tam olarak istikrara kavuşmamıştır. Söz konusu bakış her zaman için daha eleştirel gözlemlerle gölgelenmiş ve sarsılmıştır – üstelik bu ikisi hiçbir zaman karşı karşıya gelmediği halde. Zira Habermas yine aynı ilkelere, ama bu

25 NBR, s. 139; BR, s. 135. Burada Habermas iletişimsel iktidar konusunda “kuşatma” modeli yerine “oluk” modelini tercih ettiğini de açıklıyor; FG, s. 79; BFN, s. 7.

26 FG, s. 494; BFN, s. 410.

27 FG, s. 536; BFN, s. 445.

28 “Yüce ilkelerin uygulamaya konulması kurumsal bir hayal gücü gerektirir. Ben buna pek meraklı değilim”: NBR, s. 81; BR, s. 76.

29 FG, s. 535, 629; BFN, s. 444, 489. İtalikler yazarn.

sefer karşıt biçimde, dem vurup şunu yazabilmektedir: “Ekonomik güç, varlıklar ve yaşam koşullarındaki eşitsizliklerin artması, eşit paylaştırılmış hukuki güçlerin etkili biçimde kullanılması için gerekli olgusal önkoşulları gitgide imha etmiştir.”³⁰ Burada tempoyu belirleyen reform değil tepkidir; usul hukuku teorisinin dayanağı olan hakların içini boşaltır tepki. İhtiyatla değindiği gibi, bu tür reform tasarılarındaki belirgin farklılık Habermas’ın retoriğinin iki kutbu arasındaki uyumsuzluğu iyiden iyiye öne çıkarır. Zira kendi kendini çekip çeviren sistemler yaşam dünyası karşısında eşit biçimde dağılmaz. Habermas devlet yönetimini demokratikleştirmesini beklediği belli bir rasyonalizasyon öngörür. Fakat piyasa için böyle bir öngörü de yoktur. “İktidar demokratikleştirilebilir, ama para ne mümkün.”³¹

Bu özlü söz referansları hakkında çok şey söyler. Habermas’ın *İletişimsel Eylem Kuramı*’nda kurulan ve *Between Facts and Norms*’a olduğu gibi aktarılan toplumsal teori mimarisindeki en çarpıcı anomalilerden biri siyasi temsil kurumlarının üstü örtülü biçimde silinmiş olmasıdır. İktidar/para/dayanışma üçlüsünden ilki devlet yönetimini, devletin bürokratik mekanizmasını anlatır. Böyle olmak zorundaydı, çünkü devletin seçim mekanizmasını kendi kendini çekip çeviren bir sistem olarak tanımlamak Habermas’ın savunmak ve açıklamak istediği demokrasinin referanslarına zarar verirdi. Var olduğu kadarıyla halkın egemenliği her şeyden önce bu temsil mekanizmalarında barınır. Ama Habermas’ın başvurduğu soyutlamaların paradoksal etkilerinden biri de söz konusu soyutlamaları güçten/iktidardan âri bırakmasıdır; güç/iktidar terimini Habermas kamu yönetiminin gayri şahsi otoritesi için kullanır ki, kamu yönetimi aslında halk iradesinin icrasına yabancı bir şeydir. Bürokratik aktörlerin belli bir “iç” demokratikleştirmeye açık olabileceği söylenerek ara sıra verilen tavizler, sunduğu şemanın mantığının yarattığı tedirginliğin bir göstergesi –dışladığı şeyin

30 EA, s. 302; IO, s. 261.

31 *Die postnationale Konstellation*, Frankfurt, 1998, s. 119; *The Postnational Constellation*, Cambridge, Mass., 2001, s. 78. Çeviride ilk cümlecikteki şu kısıtlayıcı “beispielsweise” ifadesi atılmış.

ikamesi– olarak okunabilir. Modern devlet yönetiminin temsili kurumları siyasi reformlar için çok açık bir nesnedir. Ama sistemler ve yaşam dünyası şeklindeki ikili bölünmeye uymadıkları için bu kadarcık bir değişikliğe dahi layık görülmezler.

Daha anlamlı olan, şüphesiz, Habermas'ın sisteminin piyasa bahşettiği şu halk iradesinden muafiyettir. Para demokratikleştirilemez. Hoşumuza gitsin gitmesin –genelde gider de– kendi kendini çekip çeviren kapitalist ekonomi modernliğin esaslı koşullarından biridir, ama toplumsal dayanışma güçleri piyasa üstünde kamu yönetimi kadarcık olsun hak iddiasında bulunamaz. Aslında ekonomik demokrasi kendi içinde çelişkili bir kavram olarak bir kenara bırakılır. Peki sermaye yapısal olarak dokunulmazlığı olan bir şeyse, Habermas'ın biraz daha ayık olduğu anlarda gördüğü üzere yasal hakları bile zaafa uğratan ekonomik eşitsizliklerdeki artışın çaresi nedir? Hukuk teorisinin amacı kapitalizmi ehliileştirmektir. Ama çok geçmeden Habermas'ın kendisi “toplumsal ve ekolojik anlamda ‘kapitalizmin ehliileştirilmesi’ çağrısı, bu beylik, her derde deva slogan bütün taraflarca kabul edilmiştir,” diye yazar.³² Madem öyle, kapitalizmin vahşileşmesini kontrol etmekten âciz bir klişeye beş yüz sayfa ayırmaya değer miydi?

Habermas'ın gözünde kendi çağdaş demokrasi teorisi Rawls'ununkinden daha ampirik ve eleştireldir. “Düşüncelerimin arka planını dünyadaki mevcut koşullara ilişkin kuşkucu bir değerlendirmeye oluşturun. John Rawls'un gibi kendi içinde hayranlık uyandırıcı adalet teorileri türünden salt normatif tasavvurlardan benim tarzımın ayrılmasının nedeni de bu.”³³ Habermas'a soracak olursanız, *Siyasal Liberalizm* tam karşıtıyla malul olduğu için bu sınırlamayı gerektiği gibi gözetemez. Örtüşen mutabakat fikri, anayasal demokrasinin normatif yapısını taşıyamayacak kadar zayıf ve zorunsuz bir temeldir; söz konusu yapı bu durumda dil içine yuvalanmış olan iletişimsel aklın evrensel mantığı üstünde durur. Aynı şekilde, Rawls'un anaya-

32 *The Past as Future*, Lincoln, 1994, s. 158. Bu kitabın Sonsöz'ü *Vergangen als Zukunft*, Zürich, 1990'dan sonra kaleme alınmıştır.

33 NBR, s. 136; BR, s. 132.

sal bir düzenin siyasi olarak istikrara kavuşturulması konusunda duyduğu aşırı kaygı dolayısıyla unuttuğu bir şey var: “Kül-lenmekte olan radikal demokrat közler” periyodik olarak tutuşturulabilir, böylece demokrasi miras olarak alınmak yerine yeniden bir tasarı olarak görülebilir.³⁴ Bunun sonucu da Rawls’un ilkeler çizelgesinde verilen öncelikle uyumlu biçimde özgürlükler terkinde kişisel otonomi uğruna kamunun rolünü azaltmaktır. O kadar azaltır ki, Habermas bundan demokrasi anlayışları bakımından Rawls’un liberal, kendisininse Kantçı da olsa cumhuriyetçi olduğu sonucuna varır.

Buna mukabil Rawls da Habermas’ın teorisinin kendisinin- kinden daha az köşeli olduğu kanaatini gizlemez. Jefferson her kuşağın aynı ölçüde kurucu rolü olduğu düşüncesinde haksızdı; adil bir anayasanın ihtiyaç duyduğu şey yeniden icat değil, icraydı. Pozitif ve negatif özgürlükler aslında birbirine bağımlıdır ve aynı önemdedir, ama bu nedenle aralarında bir çatışma olmayacağını düşünmek toyluk olur. Habermas’ın usul hukuku teorisi sandığı ve sunduğu kadar usulcü değildir aslında. Fakat meşruiyet kavramını normatif ilke olarak kabul etmekle bu teori, siyasi eleştirinin aracı olan bir teoriden çok daha zayıftır, çünkü meşruiyetin bin bir türü –hanedana dayalı bir meşruiyet de, demokratik meşruiyet de– olabilir. Bunların ikisi de egemenin ne kadar iyi bir yönetici olduğunu söyleyemez, ama adalet söyleyebilir. Bunlardan söz ederken Rawls’un aklında, ABD’de özel kampanya finansmanından kaynaklanan “siyasi özgürlüklerdeki vahim dengesizlik” gibi “acil meseleler”, eğitim ve istihdamda fırsat eşitliğini baltalayan “büyük gelir ve servet eşitsizlikleri”, bütün yurttaşlara yönelik sağlık sigortalarının bulunmaması gibi sorunlar vardır – yani kendi demokrasi teorisinin ele alabileceği ve aldığı, ama Habermas’ın teorisinin ele almadığı, alamayacağı sorunlar.³⁵

Bu iki teorisyenin birbirine yönelttiği eleştiriler şiddetli değildir, Habermas’ın deyişiyle aile tartışmasının sınırları için-

34 EA, s. 90; IO, s. 69-70.

35 “Reply to Habermas”, *Political Liberalism*’in karton kapaklı baskısı içinde, New York, 1996, s. 408, 403, 427-8, 407.

de kalır. İki düşünürün son dönem eserleri arasındaki akrabalığın kaynağı, *Siyasal Liberalizm*'den ziyade *Between Facts and Norms*'ta belirgin ve vurgulu olan ortak bir çift-anlamlılıktır. Habermas'ın söylem teorisinin statüsü nedir? Yazarın daha en başta belirttiğine göre, bu teori "fiili pratikleri, yani anayasal devletin opak ve kafa karıştırıcı gerçekliğini değerlendirmemizi sağlayacak eleştirel bir standart belirleyebilecek" hukukun ve demokrasinin yeniden inşası imkânını sunmaktadır.³⁶ Peki nasıl yapıyor bunu? "Anayasal demokrasinin kendine dair gerçekdışı anlayışı, belirleyici pratiklerin varsaydığı kaçınılmaz, ama olgusal olarak etkili idealleştirmelerde bulunduğu düşüncesini" temel öncülü sayarak.³⁷ Bunun anlamı şudur: "İdeal ile gerçek arasında *karşıtlık*" yoktur, "çünkü yeniden inşa amacıyla ilk başta öne sürdüğüm normatif içerik gözlemlenebilir siyasi süreçlerin toplumsal oluşsalılığına tarafı bir şekilde kayıtlıdır. Dolayısıyla da yeniden inşayı hedefleyen bir demokrasi sosyolojisi temel kavramlarını öyle bir seçmelidir ki, ne kadar çarpıtılmış olurlarsa olsunlar siyasi pratiklerle bütünleşmiş "mevcut aklın" parçacık ve fragmanlarını teşhis edebilmelidir."³⁸

Between Facts and Norms'un çekirdeğindeki strateji işte bu beyanatta bulunur. Takip ettikleri şey dilek kipinden haber kipi, sonra da haber kipinden dilek kipi gidip gelen, ama iki uçta da yere değmeyen teorik bir uçurtmanın sürekli hareketidir. Habermas'ın hukuk ve demokrasiye getirdiği izahın ödediği bedel halkın iradesinin en iyi ihtimalle kesintiye veya dumura uğradığı bir oluşumu andıran siyasi düzenin ampirik gerçeklerinden kökten soyutlanmaksa, kendi gerçekdışı niteliğine göndermede bulunabilir. Şayet bu bedel arzu edilmeye değer bir alternatifi hiçbir biçimde belirtmemesiye, zaten mevcut olan şeyin, ihtiyaç duyduğu tek şey hayata geçirilmek olan bir iletişim havzasındaki değerine göndermede bulunabilir. Her halükarda sonuç, gerçek dünyanın isabetli betimlemesi sorum-

36 FG, s. 20; BFN, s. 5.

37 BFN'nin Sonsöz'ü (1994), s. 462.

38 FG, s. 349; BFN, s. 287.

luluğuna da, daha iyi bir dünya için eleştirel önerilerde bulunma sorumluluğuna da yan çizen bir teoridir. Bunların yerine söz konusu teori, ikisi arasında kalan sahipsiz bir toprak parçasında işlem yapar, hem de kitabın başlığını istemeden de olsa taklit eder – arabulucu olarak hukuk değil, olgular ile normlar arasında bir *passe-passe* (hokkabazlık) olarak felsefe. Peki Habermas'ın sunduğu “eleştirel standart”tan toplumsal düzene dair ne gibi fiili eleştiriler çıkmaktadır? Mevcut pratikler içinde saptadığı idealleştirmelerin “etkisini” tam olarak nerede bulacağız, ayrıca bunlar neden “kaçınılmaz”? Normların gözlemlenebilir davranışlara kaydı ne kadar “tarafli”dır, ne kadar “çarpıtılmıştır”? Peki akıl “parçacıkları ve fragmanları”nın devşirebildiği gerçekliğin oranı nedir? Bu tür sorular teorinin kapsamı dışında kalır ki, o kapsam da zaten bu sorulardan uzak durabilmek için tasarlanmıştır. Yürürlüğe koyduğu şey bir tür savunmadır. Toplumlarımız sandığımızdan çok daha iyi.

2004

Çeviren SAVAŞ KILIÇ

Değerleri Belirlemek: Norberto Bobbio

Norberto Bobbio'nun Sağ ve Sol üzerine müdahalesi, siyasi bir düşünür olarak uzun ve tanınmış kariyerinde önemli bir anı temsil eder. 1994'teki seçim kampanyası sırasında yayımlanan *Sağ ve Sol* en kişisel ve güncel yazılarından birisi ve bu nedenle yazının İtalya'daki popüler başarısı çok anlaşılır bir şey.¹ Açıklığı, zarafeti ve hisleri konusundaki övgüler ise haklı övgüler. Ama metin, görüldüğünden daha karmaşık ve daha az inandırıcıdır. Kitap, hangi tezleri ileri sürüyor?

Bobbio'nun başlangıç noktası günümüzdeki siyasi tartışmalarda "Sağ" ve "Sol" kavramlarının giderek daha sık bir biçimde reddedilmeleridir – yazarın işaret ettiği gibi, bu kavramların seçim rekabetinde devam eden ve hatta fazla vurgulanan kullanımlarına rağmen. Bobbio, Sol ve Sağ arasındaki geleneksel karşıtlığın şimdi neden bu kadar sık reddedildiğini sorar. Bu ikileme, şimdi üç şekilde karşı çıkıldığını belirtir. İlki, bir "İçerilen Üçüncü" üzerinde ısrar ederek ikiliyi yeniden canlandır-

1 Norberto Bobbio, *Destra e Sinistra. Ragioni e significati di una distinzione politica*, Roma, 1994; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir basımı da 1995'te yapıldı. Aşağıdaki bütün sayfa numaraları 1995 baskısındır. İngilizceye *Left and Right* (Cambridge, 1996) olarak çevrildi [Türkçesi: *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*, çev. Zuhâl Yılmaz, Dost, Ankara, 1999]. Bundan sonra sırayla DS ve LR olarak referans verilecek.

maktır. İçerilen Üçüncü: yani, demokratik siyasi sistemlerin gerçek alanının büyük kısmını işgal eden, Sol ve Sağ arasında konumlanmış bir ılımlı Merkez. Ayrımı reddetmenin ikinci yolu, Sol ve Sağ'ın miraslarını, onların ötesinde bir sentez içinde bütünleştirerek, onların yerini alan bir "Kapsayıcı Üçüncü" ihtimali üzerinde durmaktır. Sonuncusu ise, Sol ve Sağ kamplara nüfuz eden ve onları anlamsızlaştıran bir "Çapraz Üçüncü"nün yükselişine işaret etmek. Bobbio bu son rolün genellikle Yeşil politikaya yüklendiğine dikkat çeker. Bobbio'nun bu üç iddia-nın her birine yanıtı *fin de non recevoir*'dır.² Bir Merkez'in varlığı, ne kadar egemen olursa olsun, onun iki tarafındaki Sol ve Sağ kutuplar arasındaki karşıtlığı değiştirmez. Sol ve Sağ'ın ötesinde bir sentez kavramı tipik olarak bir kutbun diğerini yutma veya etkisizleştirme tutkusunu gizler. Son olarak, Sol ve Sağ'ın ötesine geçen fikir hareketleri, Yeşiller gibi, siyasal alanı Sağ ve Sol'un yeni versiyonları içinde yeniden bölme eğilimi gösterir. Bobbio ayrıca, ne Sağ ve Sol'un otoriteryen hareketleri arasındaki benzerliklerin ne de kişilerin birinden diğerine geçmesinin, siyasi ayrımın kendisini etkileyeceğini belirtir. Bunlar başka bir karşıtlıkla ilgilidirler, Aşırıları ve ılımlıları demokrasiye karşı tutumları bakımından ayırır – bu temel bir karşıtlık, ama Sol ve Sağ kutuplarına son vermeyen ama bu ayrıma dikey bir karşıtlıktır: Aslında, İtalya'da 1920'ler ya da 1940'larda olduğu gibi kriz durumlarında, bu karşıtlık asıl bölünmeye teslim olma eğilimi gösterir.

Eğer bu nedenlerden hiçbirisi Sol ve Sağ arasındaki ikilemin geçerliliğinden şüphe etmek için geçerli değilse, bu ikilemin bugün düşünsel olarak reddedilmesinin nedeni nedir? Bobbio mevcut görüşün gerçek temelinin başka bir yerde olduğunu ileri sürüyor. Sol ve Sağ arasındaki ayrım, eğer ikisinden biri yok olursa anlamını yitirir. Bobbio doğrudan söylemeden, tarihsel olarak bunun asla olmadığını ima ediyor. Ama bir tarafın, taraftarlarının kendi zayıflıklarını saklamaya yönelik bir teselli stratejisi içinde, ayrımı artık bütün anlamını yitirdiğini söyleme eğilimini gösterecek kadar derin bir yenilgi yaşadığını

2 Kesin şekilde reddetmektir – ç.n.

ğı durumlar oldu. Faşizmin çöküşünün Sol'u tam bir zafer kazanmış gibi gösterdiği hemen savaştan sonraki yıllarda, İtalyan Sağ'ının tutumu böyle bir şeydi. Bugün sıra öbür tarafta. Komünizmin çöküşünden sonra, her şeyden önce Sol'daki düşüncüler –ya da Sol'un eski düşünceleri– bu ayrımın fark edilebilir olduğunu reddetme eğilimi gösteriyorlar. Bu yeni şüpheliğin gerçek nedeni, bir kez daha kendini-koruma hareketi, bir değişim retoriki ile yenilgi deneyimini hafifletme girişimidir.

Bobbio bir kez Sol ve Sağ ikileminin yok olmasının kanıtı olarak gösterilen nedenleri “subjektif” diye niteleyerek reddettikten ve objektif nedeni, bu ikiliğin geçerliliğini reddetme eğilimi olarak belirledikten sonra, hâlâ bu karşıtlığı bugün de gücünden hiçbir şey kaybetmemiş bir rasyonel siyaset çerçevesi olarak inşa etmek zorundadır. Bu yönde –Sağ ve Sol'u geleceğe karşı özgürleşme, kutsala karşı dünyevi (profane), vb. gibi kodlamak gibi– bir dizi tatmin edici olmayan girişimi değerlendirdikten sonra, Bobbio kendi tanımını önerir. Sol ve Sağ arasındaki ayrımın, eşitliğe karşı tutumdaki farklılık olduğunu ileri sürer. İnsanların açıkça ilk elde –yani, farklı bakımlardan– eşit ve eşitsiz oldukları dikkate alınırsa, “bir yanda, insanın eşitsiz olmaktan çok eşit olduğunu, diğer yanda ise eşit olmaktan çok eşitsiz olduklarını düşünenler vardır”.³ Sol ile Sağ arasındaki temel, sürekli karşıtlık budur. Buna bir başkası daha eşlik eder. Sol eşitsizliklerin birçoğunun toplumsal ve yok edilebilir olduğuna inanır; Sağ ise eşitsizliklerin birçoğunun doğal ve değiştirilemez olduğuna inanır. İlki için eşitlik idealdir, ikincisi için ise değil.

Bobbio, özgürlüğün Sol ile Sağ arasında, benzer bir ayrım çizgisi olmadığını belirtir. Hiçbir şekilde, kişiler arasındaki ilişkiler olmaktan çok bir kişinin statüsü olarak anlaşılan eşitlikle kıyaslanamaz olsa da, her iki kamptaki ılımlıları aşırılarından ayıran şey, değerdir. Ama değer Sağ ile Sol arasındaki karşıtlıkta, amaçlardan çok araçlar konumundadır. Tipik olarak, Bobbio sahte bir uyuma prim vermez. Özgürlük eşitlik ile bir tutulamaz ve her ikisinin daima uyumlu olduğunu düşünmek için

de bir neden yoktur. Eger belirli bazı türden eşitlikler özgürlüğü etkilemezse de, diğerleri –genel kamu eğitimi gibi zorunlu kısıtlılıklar– etkiler. Sol ve Sağ, asıl olarak bunun gibi konularda mücadele ederler. Bobbio kitabını kişisel bir itirafla bitiriyor. Eşitlik her zaman onun siyasi yaşamının “kutup yıldızı” idi. Bu dünyadaki eşitsizlikler –Batı toplumlarındaki yoksullar ve dışlanmışlardan, yoksul ülkelerdeki sefalet içindeki muazzam kitlelere kadar– hâlâ sarsıcı olmaya devam ediyorlar. “Solun, yolun sonuna gelmekten çok uzak bir şekilde, daha yeni başladığını anlamak için toplumsal soruna uluslararası düzeyde bakmanın yeterli olduğunu” yazar. Görev devasadır. Ama daha büyük bir insan eşitliği arzusuna ki, –Tocqueville’in bir yüzyıl önce anladığı gibi– kadının özgürlüğünün yükselişi bugün en kesin ve “karşı konulamaz” göstergelerinden birisidir. Bobbio kitabını, bizi gündelik çatışmalardan öteye, yaşanan günün ileri taşıyan, “heybetli tarihsel hareketin” uzun devinimine bakmaya çağırarak bitirir.⁴

Bu, çok az kişinin etkilenmeyeceği, güçlü bir sonuçtur. Bunu Bobbio’nun her zaman hakkını verdiği entelektüel bir niteliğe ve sakin eleştirel incelemeye borçluyuz. Sağ ve Sol iki düşünme biçimini harekete geçirir. Bunlardan birisi Bobbio’nun argümanının iç mantığı ile ilgilidir, diğeri ise dışsal bağlamı ile. Gelin ilkinе bakalım. Bobbio’nun merkezî iddiası şudur: Sol ile Sağ arasındaki ayrım sağ ve salimdir, çünkü bu ayrım, Sağ ve Sol’u daimi olarak birbirinden ayıran, temelden farklı iki eşitlik görüşüne dayanır. Ama Bobbio bu farklılığın açıklanmasında mantıksal olarak her biri diğerinden bağımsız olan bir dizi varsayımı birlikte ele alma eğilimi gösterir. Bunlardan dördünü ayırt edebiliriz; insan eşitsizliğinin 1) gerçekliği; 2) değiştirilebilirliği; 3) işlevselliği; ve 4) yönelimi sorunu. Bobbio’nun tanımlamasına göre Sol, insanlar arasından doğal eşitsizliğin eşitlikten daha az olduğu, eşitsizlik biçimlerinin çoğunun toplumsal olarak değiştirilebilir olduğu, eşitsizliklerin çok azının olumlu biçimde işlevsel olduğu (eğer böyle eşitsizlikler varsa) ve giderek daha çok eşitsizliğin tarihsel olarak gelip geçici ol-

4 DS, s. 128-132; LR, s. 82-86.

duğunun ortaya çıkacağı görüşünü taşır. Öte yandan Sağ ise insanların doğal eşitsizliklerinin eşitliklerinden daha fazla olduğu, çok az eşitsizlik biçiminin değiştirilebilir olduğu, eşitsizliklerin çoğunun toplumsal bir işlevi olduğu ve evrimlerinde (gelişmelerinde) hiçbir yönelme olmadığı görüşüne bağlıdır.

Ama bu şekilde sunulan iki paket, birbirine uymaz. Her ikisindeki ilk unsur bir ilksel sorun ortaya koyar. İnsanların ilk planda benzer ve benzemez olma biçimleri radikal bir şekilde farklı olduğu için –Bobbio’nun örneği genel ölümlülük gerçeği ve değişik ölüm biçimleridir– bunlar kesin sonuca ulaşmak için nasıl tek bir hesap içinde toplanabilirler? Bobbio’nun çözümü aslında bir özelliği yürürlüğe sokmaktır: sonuçta sadece, insanların doğalarındaki ortak yaşamalarına yardımcı olan yönler –*per attuare una buona convivenza*– hesaba katılacaktır.⁵ Bir muhafazakâr belki de bunun, hesaplama daha başından kendini kanıtlayan bir önerme kullanmak olduğu şeklinde itiraz edebilir. Burada, daha büyük olan bir zorluğa dikkat çekmek için, bu zorluğu göz ardı edebiliriz. Her paketin birinci ve ikinci parçası arasında zorunlu bir bağlantı yoktur. İnsanların doğal olarak eşitsiz olmaktan çok eşit olduğuna, ama eşitsizliklerin birçok biçiminin ortadan kaldırılamayacağına inanmak pekâlâ mümkündür – ve insanların doğal olarak eşit olmaktan çok eşitsiz olduklarına inanmak, ama aynı zamanda birçok toplumsal eşitsizliğin ortadan kaldırılabilmesine ve kaldırılması gerektiğine inanmak da aynı ölçüde mümkündür.

Bunlar sadece şekilsel (formal) paradokslar değildir. Her şeyden önce, bunların yol açabileceği sorunlar üzerine önemli bir literatür vardır. Sadece ikinci bir alternatifi dikkate alırsak toplumsal eşitlik programlarının nihayetinde bir karşıt-sonuç doğurabileceği ihtimali konusunda büyüyen bir düşünce akımı vardı: Yani, bu programlar kültür ve güce bağlı yapay eşitsizlik biçimlerini yok ederek, sonunda doğal eşitsizlik biçimlerini, genetik koda dayalı bir yeni hiyerarşik düzen içinde eskisinden çok daha çarpıcı biçimde açığa çıkarır ve vurgularlar. Bu zaten Michael Young’un *Rise of Meritocracy* (ılımlı bir sosyal demok-

5 DS, s. 108; LR, s. 66.

ratın 50'lerde yaptığı bir çalışma) adlı kitabında ortaya konan bakış açısıdır.⁶ Daha yakın zamanda, ABD'deki liberal ya da yeni-muhafazakâr yazarlar da –Mickey Kaus ya da Charles Murray– benzer öngörülerde bulundular. Sol'dan Sağ'a bir yelpaze içindeki bütün bu yazarlarda ortak olan fikir, sınıf ayrımları bir kez ortadan kaldırılınca, mesleklerin biyolojik nitelikler –özellikle de kalıtsal zekâ düzeyleri– tarafından belirleneceği öngörüsüdür ki bu yeni ve daha katı tabakalaşmalara yol açar; kesin genetik bilgiye sahip olarak ve karşılaştırılabilir DNA'ları seçerek, aile içi evlilik stratejileri kalıtsal bir zihinsel eliti ebedileştireceği için.

Bu görüşlerin geçerliliği ya da geçersizliği burada bizi ilgilendirmiyor. Ama Bobbio'nun argümanının atladığı bir şeye işaret ediyorlar. Çünkü Bobbio insan doğası –ve dolayısıyla eşitlik veya eşitsizlikle ilgili görüşler– sanki nihai bir felsefi seçim meselesi imiş, bunun ötesinin hiçbir anlamı yokmuş gibi yazar. Ama aslında, bu görüşler, miktarı son yıllarda düzenli biçimde artan bilimsel kanıtların konusudurlar. Bobbio hâlâ, kendi teması ile ilgili olarak “şimdiye kadar çok az kesin sonuca ulaşıldı” diye yanıt verebilir. Ama gelecekteki muhtemel ilerleme ihtimali, ayrımı üzerine şüphe düşürmektedir. Hâlihazırda, şeması içinde, toplumsal ya da doğal eşitsizlik konusundaki görüş farklarının çok geniş olmasının, bir nedeni yoktur.

Teorik olarak insanların eşitsizliğe karşı eşitliğin –veya eşitliğe karşı eşitsizliğin– tahmini olarak hangi ucunda duracağından kaynaklanan doğal farklılığın, sistematik bir politik farklılık yaratmayacak kadar ufak olduğunu düşünebilirdik, kaldı ki her birinin özellikleri arasında geçişler de mümkündü (çünkü her iki tarafın da, mütemediyen diğerinin düşüncelerini tersyüz etmek aracılığıyla tüm unsurlarda baskın çıkmayı istemesi için hiçbir neden yoktur).

Sol ile Sağ arasındaki farklılığı insan eşitliği ile eşitsizliği arasındaki denge ile ilgili ontolojik değerlendirmelere dayandırmak, başka bir deyişle bu farklılığı –bilimde ileride meydana

6 Michael Young, *The Rise of the Meritocracy 1870-2033. An Essay on Education and Equality*, Londra, 1958.

gelecek gelişmelerin, ortak bir ampirik görüş açısı üzerinde kaçınılmaz bir buluşmayı, ortaklaşmayı empoze ederek parçalayabileceği- zayıf bir temele oturtmaktır.

O zaman, Bobbio'nun setindeki üçüncü unsurla ilgili ne söylenebilir? Bobbio buna daha az önem verse de, bu daha sağlam bir ayrım çizgisi olabilir mi? İlke olarak, doğal eşitlik ile eşitsizlik arasında fiili denge olduğu ve toplumsal eşitsizliklerin değiştirilebilir olup olmadığı konusunda bütün taraflar anlaşabilirler; son konunun gelişen bir toplum için işlevsel kabul edilip edilmemesi gerektiği konusunda temel olarak farklılaşsalar da. Bilimsel bir hakemlikten etkilenmeyen normatif değerlendirmeye sorunları gündeme gelir. Bobbio'nun bunlarla ilgilenmesi beklenebilir. Aslında, kendi Sağ ve Sol niteliğinde bu üçüncü unsura, eşitsizliklerin genellikle Sağ tarafından sadece kaçınılmaz değil, aynı zamanda olumlu da görüldüğünü not ederek, belki de aşikâr gördüğü Sol'un bu konudaki tutumuna fazla değinmeden, sadece geçerken, gelişigüzel bir şekilde değinir. Ama her halükarda burada, Sağ'ı Sol'dan ayıracak güvenilir bir temel üzerinde gibiyizdir. Ancak bir zorluk ortaya çıkar. Avrupa'da bugün var olduğu haliyle Sol, toplumsal eşitsizliklerin hiçbir işlevselliği olmadığını mı iddia ediyor? Pazara ve teşvik yapılarına evrensel ölçüde yapılan övgülere şöyle bir bakmak, durumun böyle olmadığını anlamak için yeterlidir. Birçok ülkede, fiili ekonomik eşitsizlik endeksleri aslında, herkesin bildiği gibi, Sağ yönetimler dönemindeki kadar ya da ondan daha fazla Sol yönetimler döneminde arttı. Son on yılların pratiği buydu. Üreten eşitsizlik teorisi elbette asıl olarak Sağ'da, her şeyden önce de Hayek'in güçlü yapıtı tarafından geliştirildi. Sol genel olarak bunu benimsedi, yumuşatıcı ama asıl olarak etkili olmayan uyarılarla birlikte. Bobbio'nun Hayek'i doğrudan ele almamış olması belki de önemlidir. Aksine, olumlayarak Rawls'a göndermede bulunuyor - "adaleti" hakkaniyet (*fairness*) olarak teorileştiren ve ekonomik eşitsizliklere ancak en kötü durumdakilerin çoğunun durumu iyileştiği "oran"da izin veren, ılımlı solun düşünürü olarak. Ama Farklılık İlkesi'nin şekilselliği (formalizmi) bu "oranı" kesinlikle meçhul bırakır - potansiyel olarak, mevcut

kapitalist sistemin neredeyse bütün eşitsizliklerini, kapitalizmin tarihsel olarak ortaya çıkardığı benzeri görülmemiş üretkenliğinin en yoksul bütün vatandaşlara faydası olduğu gerçeği temelinde, meşrulaştırarak. Hayek'in kendisinin de, *Bir Adalet Teorisi* ilk yayımlandığında temel olarak Rawls'la aynı şekilde düşündüğünü ilan etmesi fazla şaşırtıcı değildir.

Dolayısıyla Bobbio'nun paketinin üçüncü parçası görüldüğünden daha tutarsızdır. Bobbio bu zorluğun farkındadır – yani pratikte Batı'da Sol ve Sağ'ın ekonomik politikaları giderek daha az farklılık göstermektedir. Bobbio bu zorluğu, Sol'un vermek zorunda kaldığı pratik tavizlerin, kendi müdahalesinin tek ilgilendiği şey olan ve hâlâ bağlı olmayı sürdürdüğü “ideallerle” alakalı olmadığını ileri sürerek aşmaya çalışır. Ama bu ikisi kolayca birbirinden ayrılamaz. Her şeyden önce Bobbio'nun kendisi de, ideal farklılığın hâlâ geçerli olduğu iddiasını desteklemek için, İtalya'daki parti politikasının bugün hiç olmadığı kadar yüksek sesle ve ısrarlı bir biçimde Sol ve Sağ'ın terimleri içinde kodlandığını kanıtlamak için ampirik gerçeklere başvurur. Ama buna rağmen 1994 İtalya seçim kampanyasının daha çarpıcı bir özelliği vardı. Başlıca partiler arasındaki programatik farklılıklar asla bu kadar az olmamıştı; elbette, eski Komünist Parti'nin, liderinin kampanya sırasında Londra Şehri'nin onayını almak için yaptığı hac ziyaretinin temsil ettiği gibi, az ya da çok yeni-liberal doktrinleri benimsemesinin sonucu olarak. 1996'da iki bloğun programatik olarak benzeşmesi, her iki tarafın da şimdi açıkça diğerini kendi programını kopya etmekle suçladığı bir noktaya kadar daha da ileri gitti. Bunlar Bobbio'nun ideal tiplerinin aleyhine olan ve ideal tiplerini sürekli olarak yalıtamayacağı gerçeklerdir.

Bobbio böyle benzeşmeler zengin ülkelerde olsa da, Sol'un önünde hâlâ büyük görevlerin olduğu fikrinde ısrar ettiği, dünyanın yoksul ülkelerinde böyle olmadığını söyleyerek yanıt verebilir. Ama orada da –Latin Amerika, Siyah Afrika ve Güney Asya– pazarın övücü olan özelleştirme ve kuralların kaldırılması, Sağ güçler kadar genellikle, bir zamanlar Sol'da olan siyasetçiler ve partiler tarafından da uygulanan zamanımızın geçer-

li doktrinleridir. Bunlar bize Bobbio'nun dördüncü önermesi –küresel eşitsizliğin yönelimsel eğilimi– hakkında neler söyler? Değerlendirmesinde bir asimetri olduğu işte burada fark edilir hale gelir. Sol ile Sağ arasında kurduğu karşıtlıktaki son unsuru ele aldığı anda, sadece Sol'a göndermede bulunur – gittiği yolda, insanlık tarihinde daha büyük bir eşitlik yolundaki bir hareketin uzun zaman içinde geçerli anlamı tarafından cesaretlendirilecek olan Sol'a. Sağ'ın bu gelecekte hangi görüşü benimseyebileceğini Bobbio belirtmez. Ama bu görüşün nahoş bir şey olmak zorunda olduğu sonucuna varabiliriz. Her türden geniş yön belirleyiciliğin Sağ'ın geleneksel dünya görüşü ile belki de uyumsuz olduğu düşünülmüş olabilir.

Aslında, ılımlı sağın çok yakın zamanlarda güçlü bir yön belirleme gücü olan bir örneğine sahibiz ve bu örnek Bobbio'nun teziyle doğrudan ilgilidir. Artık meşhur olmuş şekliyle, Francis Fukuyama, liberal kapitalizmin artık uygulanabilir bir alternatifi olmadığı için, dünya tarihinin kronolojik olmasa da kategorik olarak sona erdiğini iddia eder. Bu kapitalizmin teşvik yapıları yaklaşık olarak şimdi gelişmiş ülkelerde elde edilen düzeyde bir eşitsizlik düzeyini gerektirir ve bu kapitalizmin dinamiği şimdi görünür şekilde daha yoksul ülkeleri de aynı yola, ortak –zorunlu olarak rekabetçi, zorunlu olarak eşitsizlikçi– bir refaha doğru yaklaştırmaya başlamaktadır.⁷ Fukuyama rahatça Bobbio ile tarihin hareketinin büyük bir eşitlik yönünde olduğunda anlaşabilir, çünkü bu tam da onun Hegelci “tanınmak için mücadele” teorisinin anlattığı şeydir. Sadece şu şartı koyabilir; bu hareket bir yerde durmak zorundadır ve hâlihazırda sahip olduğumuz toplum türleri içinde onun durduğu noktayı görüyoruz; üzerinde herkesin anlaşabileceği bazı küçük al veya ver reformlarında. Herhangi bir karşılaştırılabilir tarihsel teoriden yoksun olan Bobbio'nun, buna nasıl yanıt verebileceği açık değil. Kitabının sonundaki sayfalar güçlü bir ahlâki bildiri oluşturuyor. Ama hayati bir noktada kaçamak konuşması bir rastlantı mıdır? Bobbio daha büyük bir eşitlik yönündeki uzun

7 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Londra, 1993 [Türkçesi: *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, Profil, İstanbul, 2016].

dönemli eğilimin “karşı konulamaz” olduğunu tekrarlar. Ama aynı zamanda o bu uygarlaştırıcı hareketin “zorunlu değil”, fakat sadece “mümkün” olduğunu da yazar.⁸ İki iddia arasındaki çelişkinin vurgulanmasına gerek yok.

Bobbio'nun Sol ile Sağ arasındaki ayrımı teorik olarak savunması, bütün belagatine rağmen, bu nedenle görüldüğünden daha zayıftır. Ama bunun neden böyle olması gerektiğini sorarsak, yanıt kesinlikle, ampirik toplumsal dünyaya tutarlı referanslar vermeden, bir politik değerler aksiyolojisi (değerler öğretisi) kurmanın zorluğunda yatmaktadır. Bobbio genellikle, sanki kendi ideal sınıflandırmasını çağdaş tarihten ayırabilirmiş gibi yazar, ama elbette ayıramaz. Pratikte mevcut olan politik sahneyi kendi değerlendirmesinin içine seçici bir tavırla almaktadır, kendi argümanının amaçları için. Ama müdahalesinin derin nedenleri ve sınırları da bu mevcut içinde yatmaktadır. Bobbio 1950'den 1980'e kadar zamanını ilk olarak resmi ardından da heterodoks biçimleri içinde İtalyan Marksizminin geleneklerine karşı çıkararak geçirdi. Daha başından itibaren, liberal sosyalizm olmasını istediği bir bakış açısından, kendi ülkesinde ve diğer ülkelerdeki komünizmin mükemmelen cesur, tutarlı ve sivil bir muhalifi idi. Ama Komünizm Sovyet bloğunda çöktüğünde de Bobbio bayram etmedi. Bu çöküş tepkisi zafer kazanmışçasına olmanın çok tersiydi. Varşova Paketi rejimlerinin çöküşünü insan özgürleşmesinin büyük bir dönemi, ters bir ütopyanın sonu olarak selamlarken, şimdiki korkusu Batı kapitalizminin Batı'nın ayrıcalıklı bölgesinin dışında insanlığın büyük kısmının yeryüzünün lanetlileri olmaya devam ettiği bir dünyada, şimdi, kendisini daha insani bir yönde düzeltmesi için herhangi bir dışsal baskıdan (bir zamanlar Sovyet tehdidinin temsil ettiği türden bir baskı) yoksun kaldığı idi.⁹

İçine doğan şey kısa süre içinde, Sol'daki ya da eski Sol'da yer alan büyüyen bir koro Sağ ve Sol arasındaki ayrımın bun-

8 DS, s. 132; LR, s. 85-86.

9 “L'Utopia capovolta”, *La Stampa*, 9 Haziran 1989, *New Left Review*'da (U177, Eylül-Ekim 1989) “Tersine Dönmüş Ütopya” adıyla çevrildi; Bobbio'nun aynı adlı kitabı *L'Utopia capovolta*'da (Torino, 1990) yeniden yayımlandı.

dan sonra bir anakronizm olduğunu ilan ettiğinde, İtalya'da ortaya çıkmış oldu. Bu, 1989-1991 olaylarına karşı, Bobbio'nun uyarıda bulunduğu türden bir tepkiydi. Bobbio, onları eksiksiz bir şekilde *Sağ ve Sol* içinde tarif ettiği için, başka herkesten daha iyi bir şekilde bunun psikolojik kaynaklarını görebilirdi. Bu ahlâkî ve siyasi gerginliğin gevşemesine karşın, Bobbio Sol'un ebedi kimliğini teyit etmek için bir uyarı gücüyle müdahalede bulundu. Ama bu onun polemigine tüm gücünü verse de aynı zamanda sınırlarını da belirledi. Bobbio'nun bakışının çok fazla doğuya takılı kaldığını söyleyebiliriz. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren, Bobbio Batı'daki en güçlü Komünist hareketle karşı karşıya kaldı ki bu da onun entelektüel enerjisini en yüksek düzeyde harcamasını gerektirdi. Partito d'Azione'nun ve Bobbio için bu partinin somutlaştırdığı "liberal sosyalizm" umudunun çöküşünden sonra, komünist harekete yönelik eleştirisi, daima ona karşı gösterdiği alternatifinden daha güçlüydü. Attlee dönemindeki kısa bir aşinalık dolayısıyla Britanya'da gördüğü İşçi Partisi politikalarından etkilendi. Ama İtalya'da bunun bir dengi yoktu. 1970'lere gelindiğinde Bobbio kendisini, Sosyal Demokrasi'nin olmadığı bir ülkede, az ya da çok Sosyal Demokrat biri olarak görüyordu. Ama asla Doğu'ya gösterdiği ilgi kadar Avrupa Solu'nun egemen Batılı versiyonuna ilgi göstermedi. Sosyal Demokrasi, kendi özüne keskin bir biçimde odaklanmış kurumsal bir olgu olmaktan çok, iyi huylu bir arka plan sisi olarak kaldı.

Belki de Bobbio farkında olmadan, başını çevirip, Wilson ya da Callaghan'ın Britanya'sında, Mitterrand Fransa'sında, Gonzalez İspanya'sında neler olduğuna çok fazla bakmaktan da sakındı. Her durumda, bu deneyimin baskısı onun *Sağ ve Sol*'daki müdahalesinin sınırlarını belirledi. Çünkü 1994'te Sağ ve Sol kategorilerinin geçerliliğinin devam ettiğine karşı çıkanların böyle düşünmesine, elbette sadece Doğu'da Komünizm'in çöküşü değil, ama aynı zamanda Batı'da Sosyal Demokrasi'nin moral bozucu gerilemesi de neden olmuştur. Tam istihdamdan vazgeçilmesi, sosyal güvenliğin azalması ve yeni-liberal ekonomik büyüme doktrinlerinin evrenselliği, Sol ile Sağ arasında-

ki geleneksel karşıtlığı, Bobbio'nun formel kavramsal taslağı-
nın yaptığından daha acılı ve keskin biçimde şüpheli hale getir-
miştir. Bobbio, Sol ve Sağ terimlerinin kendisinin de elbette, ta-
mamen görelî olduğunu kabul ediyor. Herhangi bir Sağ'ın şim-
di merkezde olduğu, pazara karşı herhangi bir direniş kalıntısı-
nın da temizlendiği tümüyle kapitalist bir sistemde, bir Sol ha-
yatta kalabilir. Bu şimdi bile doğru olabilir, eğer –diyelim ki–
Yeni Zelanda'daki son İşçi Partisi yönetiminin karnesini, İsveç-
li ılımlıların yönetim karnesi ile karşılaştırsak.

Ama pratikte, Sağ ve Sol sözcüklerinin böyle koşullarda da-
ha ne kadar süreceği belirsizdir. Bu ayrımı icat eden Avrupa, bu
ayrımın evrensel hale geldiğine inanmaya eğilimli. Ama durum
bu değil. Tümüyle kapitalist bir sisteme en yakın şeyin uzun
süredir var olduğu ABD'de, Sağ ve Sol terimleri akademik lite-
ratürde sınırlı bir geçerliliğe sahiptir ama kamusal söylem ya
da halk söyleminde neredeyse hiçbir etkisi yoktur. Bu Ameri-
kan kültürel geleneğinin bir kusuru değildir, aksine ülkenin iki
partisi arasındaki minimal farklılık ve bu partilerin iktidarda
ara sıra birbiriyle yer değiştirebilir olmasının doğru bir yansı-
masıdır. Clinton başkanlığındaki Demokratik yönetimin iç po-
litikasının Başkan Nixon başkanlığındaki Cumhuriyetçi yön-
etiminkinden çok daha muhafazakâr olduğuna işaret etmek ye-
terlidir. Bu ikili yapının savunucularını ayıran herhangi bir tür-
den hiçbir açık ilkesel hat yoktur. Japonya'da eski Sosyal De-
mokrat Parti'nin tasfiyesi ve LDP'nin bölünmesi ile birlikte çok
benzer –hatta potansiyel olarak daha açık– bir durum geçer-
li hale geldi. Tokyo'daki, asıl olarak aynı malzemeden oluşmuş
mevcut hükümet ve muhalefetin, anlaşılır bir şekilde Sağ ya da
Sol olarak sınıflandırılmasının hiçbir anlamı yoktur. ABD ve
Japonya birlikte gelişmiş kapitalist dünyanın en dinamik ve en
büyük bölümünü oluşturdukları için, Avrupa'nın aynı yönde
ilerleyip ilerlemeyeceğini merak etmemiz için neden var.

Bu, Sol ve Sağ kavramlarının terk edilmesi gerektiğini ileri
sürmek değildir. Bobbio'nun bunları kullanmaya devam etme
yönündeki tutkulu çağrısı bizim tam desteğimizi hak ediyor.
Ama bu kavramları, gözlerimizi, müesses politikanın bugünkü

yöneliminin onların içeriklerini boşaltmasına kapayarak kurtarmayız. Sol fikrinin herhangi bir tarihsel teori ya da statüko-yu sarsma kapasitesine sahip kurumsal bir saldırıdan yoksun olarak, tamamen aksiyolojik bir savunması, yeterli olmaz. Bobbio bir zamanlar, böyle bir meydan okuma için liberal sosyalizme yönelmişti. Bobbigio bugün sosyal demokrasiyi liberal sosyalizm olarak tanımlıyor; beklentilerini dikkate değer biçimde azaltarak ama aynı zamanda, liberal sosyalizmi (Sol ve Sağ ikiliğinden kaçma konusundaki yanıltıcı girişimlerini başka yerde eleştirdiği) Kapsayıcı Üçüncü'nün tipik modeli olarak tanımlayarak. Ama kitabının dersi şudur: Sol ve Sağ arasındaki karşıtlığın hiçbir aksiyomatik garantisi yoktur. Eğer Sol, ezici biçimde Sağ'ın belirlediği bir dünyada, anlamlı bir güç olarak var olmaya devam edecekse, gerçekten bu dünyanın alternatifi olan şey için savaşmak zorunda kalacaktır.

Felsefi olarak, Bobbio'nun Batı'nın çağdaş siyasi durumuna yanıtı, Rawls ve Habermas'ın yanıtının tersidir. Rawls ve Habermas var olan dünyanın idealizasyonu ile onun ötesindeki heveslerin gerçekleştirilmesi (*factualization*) arasında sürekli bir patinaj içinde *Sein ve Sollen*¹⁰ arasındaki farkı yok etmek isterken, Bobbio kendisini şekillendiren hukuki pozitivizm ve siyasi gerçekliğin ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalır: Değerler ve gerçekler kategorik olarak ayrı alanlardır, yani karıştırılmamalıdır. Bu kesinlikle onlara karşı Bobbio'nun sahip olduğu entelektüel bir avantajdır. Ama bunun da bir bedeli var: tarihsel olan ile arzu edilen arasındaki tüm bağlantıları koparmak, aynı gerçekçilik adına dünyayı arzu edilmeyene teslim etme riskini taşır.

1996-2005

Çeviren SAMİ OĞUZ

10 Var olan ile olması gereken – ç.n.

Silahlar ve Haklar: Ayarlanabilir Merkez

Daha yeni sona eren yüzyılın son on yılında, geçen yüzyılın en seçkin üç siyaset felsefecisi uluslararası alanla ilgilenmeye başladı. 90'ların başında her üçü de Batı liberal demokrasileri ile ilgili düşüncelerinin ulaştığı noktanın ifadesi olarak görülebilecek yayınlar yaptılar: Jürgen Habermas'ın *Between Facts and Norms* (1991), John Rawls'un *Siyasal Liberalizm* (1993) ve Norberto Bobbio'nun *Sağ ve Sol* (1994) kitapları. Ardından bu sefer devletlerarası ilişkiler üzerine odaklanan Habermas'ın "Kant's Idea of Perpetual Peace: At Two Hundred Years' Historical Remove" (1995) ve "The Post-National Constellation and the Future of Democracy" (1998) adlı çalışmaları ile Rawls'un *Halkların Yasası* (1999) kitabı¹ yayımlandı. Uluslararası ilişkiler üzerine çok daha önceden düşünmeye başlayan ve "Democ-

1 Bobbio'nun makalesi ilk olarak *Il problema della guerra e le vie della pace*'in (Bologna, 1989) gözden geçirilmiş üçüncü baskısında ve İngilizce olarak *Cosmopolitan Democracy*'nin içinde (Daniele Archibugi ve David Held (ed.), Cambridge, 1995, s. 17-41) yayımlandı. Habermas'ın makaleleri sırasıyla, *Die Einbeziehung des Anderen* (Frankfurt, 1996, s. 192-236), *Die postnationale Konstellation* (Frankfurt, 1998, s. 91-169) ve İngilizce olarak *The Inclusion of the Other* (Cambridge, 1998, s. 165-202) [Türkçesi: "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak, çev. İlknur Aka, YKY, İstanbul, 2017], *The Postnational Constellation*'da (Cambridge, 2001, s. 58-112) yayımlandı.

racy and the International System” çalışmasında bu üçlünün ilgileneceği birçok konuyu öngören Bobbio, bu yıllarda, her biri büyük uluslararası tartışmaları tetikleyen, daha zamanında müdahalelerde bulundu. Daha önce sık sık küresel sorunlara ilgi göstermemekle eleştirilen Rawls ve Habermas’ın ilgisindeki açık değişim ise çarpıcıydı. Soğuk Savaş’ın sona ermesi devletlerarası ilişkilerde bir durulma getirmenin aksine, 60’lardan bu yana görülmeyen bir sıklıkta Basra Körfezi, Balkanlar, Hindukuş ve Mezopotamya’da askerî çatışmalara neden olurken, yeni ilgi alanlarının arka planını dünya tarihinin gelişmelerinin oluşturduğu her üç filozof da, zamana uygun öneriler sunmaya çalıştı.

Üçü arasında, arzulanır bir uluslararası düzenle ilgili en sistematik çerçeveyi öneren Rawls oldu. *Halkların Yasası*, Rawls’un daha önce yayınladığı *Bir Adalet Teorisi* kitabının modelleme araçlarını, ulusal plandan küresel bir plana taşıyor. Uluslararası adalet nasıl gerçekleştirilmelidir? Rawls yeryüzündeki değişik halklar için tıpkı bir ulus-devlet içindeki bireylerinkine benzer şekilde, bir “başlangıç durumu” tasavvur etmemiz gerektiğini ileri sürer. Kolektif aktörler, bu başlangıç durumu içinde, bir cehalet perdesinin arkasından, uluslar topluluğu içindeki büyüklükleri, kaynakları ya da güçlerini dikkate almadan, adaletin ideal koşullarını seçerler. Rawls, bunun sonucunun, modern bir anayasal devlette yurttaşlar arasında varılan sözleşmeye benzer bir “halklar yasası” olacağını iddia eder. Ancak sözleşme, özel olarak liberal demokrasiler için düşünülmüş bir tasarım iken, halkların yasasının kapsamı liberal demokrasilerin dışına, liberal denilemeyecek ama daha hiyerarşik bir yapıda olsalar da düzenli ve düzgün olan toplumlara kadar genişler. Demokratik ve düzgün halkları yönetmesi gereken küresel adaletin ilkeleri, genel olarak uluslararası hukukun mevcut kuralları ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’ne denk düşer, ama iki kritik sonuçla beraber.

Bir yandan, başlangıç durumundan bu şekilde elde edilen Halkların Yasası, ne düzgün ne de liberal olan, ama uygulamaları nedeniyle uluslar topluluğu içinde haydut olarak damgala-

nan devletlerdeki insan haklarını korumak için askerî müdahalelere izin verir. Demokratik uluslar topluluğuna bir tehdit oluşturmaya da, bu devletlere uyguladıkları iç politikalara dayanarak, BM Sözleşmesi'nin bunu yasaklayan maddeleri göz ardı edilerek, saldırılar düzenlenebilir. Öte yandan, Halkların Yasası demokratik devletler arasında, demokrat devletler içindeki adaletin gereklerine benzer bir ekonomik yeniden dağıtım yönünde hiçbir yükümlülük içermez. Rawls Farklılık İlkesi'nin halklar arasında geçerli olmadığını, çünkü halkların zenginliklerindeki farklılıkların kaynak eşitsizliğinden değil, aksine asıl olarak kültürlerindeki farklılıklardan kaynaklandığını belirtir. Her toplum asıl olarak kendi ekonomik kaderinden sorumludur. Zengin halkların, tarihsel olarak kültürlerinin daha fazla sıkıntıya soktuğu halklara yardım yükümlülüğü vardır, ama bu o halkların düzgün bir hiyerarşik düzen için gereken yeterlilikleri elde etmesine yardım etmenin ötesine geçmez. Bu kurallara uygun bir yasal *empyreum* yeryüzünün bütün köşelerinde dağılmış demokrasiler arasında bir yüzyıldan uzun bir süre devam eden barış dönemini uzatmak bakımından, her türlü şansa sahip olurdu. İlhamını liberal toplumlar arasındaki bu uzun silahların suskunluğu deneyiminden alan Halkların Yasası “gerçekçi bir ütopya” kurar.

Rawls *Halkların Yasası*'nın hemen başında, çalışmasının temel fikrinin, Kant'ın *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme* kitabının çağdaş bir versiyonunu sunmak olduğunu belirtir. Aynı ilhamdan yola çıkan Habermas, daha açık biçimde, Kant'ın planının ölümünden sonra ortaya çıkan hazinelerini inceleyerek ve gerekli olduğu yerlerde onu mevcut koşullara adapte ederek, Kant'ı güncellemeye çalışır. Kant, Avrupa'da zaman içinde, mutlak monarşileri, tebaları pahasına sürekli olarak birbiriyle savaşa yönelten ölümcül itkilerden –zafer ya da güç itkisi– hiçbirine sahip olmayan halklardan oluşan bir cumhuriyetler federasyonunun ortaya çıkışı ile savaşın ortadan kaldırılabileceğine inanmıştı. Aksine, ticaretle birbirine bağlanmış ve aklın kullanılması ile aydınlatılmış bu halklar, doğal olarak kendi hayatları ve mutlulukları için bu kadar yıkıcı bir et-

kinliği hayatlarından çıkarıp atacaklardı. Habermas tarihin bir yüzyıldan epey uzun bir süredir bu imkânı reddettiğini belirtir. Demokratik halklar da tıpkı otokrat prensler kadar kavgacı olabileceklerini gösterdiler. Barış getiren ticaret yerine, toplumu birleştirmekten çok bölen Sanayi Devrimi ve sınıf mücadelesi geldi. Kamusal alan modern medyanın ortaya çıkışıyla saptırma ve yönlendirmeye mahkûm oldu. Yine de, varsayımları değişen koşullarda gerçekleşen Kant'ın vizyonu, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana tekrar canlandı. İstatistikî araştırmalar demokrasilerin birbirleriyle savaşmadığını doğruluyor. OECD içinde uluslar ekonomik bakımdan karşılıklı olarak bağımlı hale geldiler. Refah devleti sınıf çelişkilerini pasifize etti. STK'lar veya çevre konusunda düzenlenen küresel zirveler, uluslararası bir kamusal alanın oluşmaya başladığını gösteriyor.

Fakat Kant'ın teşhisinin doğruluğu bugün kanıtlanmış olsa bile, kalıcı bir barış için sunduğu kurumsal planının eksik olduğu ortaya çıktı. Çünkü Kant'ın, tarafların istediklerinde çekilebilecekleri devletlerarası bir anlaşma modeli temelinde tasavvur ettiği salt bir *foedus pacificum* (barış birliği), bağlayıcılık bakımından yetersizdi. Gerçek bir kozmopolit düzen, sadece diplomatik rızaya değil, yasanın gücüne ihtiyaç duyar. Saldırı savaşlarını yasaklayan ve barışı korumak için ortak güvenlik önlemleri alınması yetkisi veren BM Sözleşmesi ve BM İnsan Hakları Beyannamesi, böyle bir barış birliğinin bazı yasal temellerini attı. Ancak Sözleşme, –tutarsız biçimde– devamında, ulusal egemenliğin ihlal edilemez olduğunu ilan ederek, Kant'ın ilk kavramının ötesine kararlı biçimde geçemedi. Kozmopolit bir yasa için hâlâ atılmayı bekleyen dönüştürücü adım, ulus-devleti by-pass etmek ve bireylere, ulus-devlet karşısında sığınabilecekleri, hukuki olarak savunulabilecek haklar vermektir. Böyle bir hukuki düzenin güce ihtiyacı vardır: gerekli olduğunda ulusal egemenliğin modası geçmiş ayrıcalıklı yetkilerini aşabilecek silahlı bir güce. BM Güvenlik Konseyi bu gereklilik için yetersiz bir araçtır, çünkü oluşum biçimi tartışmaya açıktır ve eylemleri de her zaman adil, tarafsız

değildir. Güvenlik Konseyi, model olarak AB Bakanlar Konseyi'ne daha benzer bir yapı içinde, ama Konsey'in aksine, kendi komutası altındaki bir askerî güce sahip olsaydı daha iyi olurdu. Yine de Körfez Savaşı BM'nin doğru yönde hareket ettiğinin kanıtıdır. İçinde bulunduğumuz çağ, devletlerarası ilişkileri düzenleyen geleneksel türden bir uluslararası hukuk ile bireyleri evrensel olarak uygulanabilen haklara sahip özneler olarak kuran bir kozmopolit hukuk arasında bir geçiş çağı olarak görülmelidir.

Bobbio ise aksine, kalkış noktası olarak Hobbes'u alır. Doğa durumu teorisyenleri için, doğa durumundan medeni bir birliğe (civil union) geçiş iki farklı sözleşmeyi gerektirir: İlki, savaşan bireyler arasında bir birlik kurmak için yapılan anlaşmadır; ikincisi ise aralarında bir anlaşmazlık çıkması durumunda, bunu çözmek için bir otoritenin kararlarına uymak için yapılan anlaşmadır – bir saldırmazlık paktı ve anlaşmazlıkların barışçı biçimde çözülmesi için yapılan ikinci bir pakt. Hobbes için devletlerarası ilişkilerde bunlardan hiçbirisi mümkün değildi. Devletler için barış, asla, savaşın geçici olarak askıya alınmasından başka bir şey olamazdı; bu rekabet halindeki egemen güçlerin kaçınılmaz durumuydu. Bobbio, bunun 20. yüzyıla kadar klasik uluslararası ilişkiler sisteminin doğru bir tanımı olduğunu kabul eder. Ancak Milletler Cemiyeti'nin, daha sonra da Birleşmiş Milletler'in ortaya çıkışıyla birlikte, ilk kez egemen devletler arasında bir *pactum societatis* (toplum sözleşmesi) şekillenmeye başladı. Ama çatışmaların çözüme kavuşturulması ve hakların korunması için herhangi bir *pactum subiectionis* (bağımlılık sözleşmesi) hâlâ yoktu. Demokratik idealler BM İnsan Hakları Beyannamesi'ne ve BM Genel Kurulu'ndaki temsili eşitliğe açıkça ilham vermişti. Ama ulusal egemenlik, İnsan Hakları Beyannamesi'ne ve BM Güvenlik Konseyi'nin yapısı ise Genel Kurul'daki temsili eşitliğe ket vurmaya devam etti. Asıl olarak Büyük Güçler arasındaki ilişkiler hâlâ yeryüzünün kaderini belirliyordu.

Ancak bu durum başka ve daha iyi bir çerçeve ile bir arada bulunuyordu. Eğer BM'yi idealize etmek yanılsa, BM hak-

kındaki şüphecilik de hatalıydı. BM’de yarı yarıya cisimleşen yeni uluslararası ilişkiler sistemi, eski sistemi yok etmemişti ama eski sistem de bu yeni sistemi engellemeyi başaramamıştı. İkisi birbiriyle itişiyordu – biri hâlâ etkin ama artık meşru değil, diğeri ise meşru ama henüz etkin değil.² Çünkü çağdaş devletlerarası sistemde hâlâ eksik olan şey, yargısal Üçüncü’dür – Hakem, Arabulucu veya Yargıç. Hobbes’un *Leviathan*’ının otokrat da olsa etkili bir devlet içi modelini sunduğu bu Üçüncü, gönüllü olarak kendilerini ona tabi kılanların yapacağı herhangi bir bağımlılık sözleşmesi ile yaratılır. Bugün ise böyle bir Üçüncü’nün soyut çizgileri, evrensel barışı ve bir insan hakları katalogunu hayata geçirme yetkisi verilen, devletlerin rızasına dayalı bir kozmopolitan egemenlik olarak, demokratik bir biçim kazanabilirdi. Böylesi arzulanır bir düzenin ilk şartı zaten hâlihazırda Kant tarafından ortaya konmuştu. Bu şeffaflık ilkesiydi; devlet işlerinin kamuya duyurulamayacak kadar karmaşık ve hassas ve düşmana açık edilemeyecek kadar tehlikeli olduğu bahanesi ile demokrasi-ler ve diktatörlüklerin dış politikalarını aynı şekilde tanımlayan *arcana imperii*’yi (devlet sırları) ortadan kaldıran şeffaflık ilkesi. Böyle bir gizlilik, çağdaş devletlerin gizli servislerinin ülke içinde ve dışındaki sayısız eylemlerinin kanıtladığı üzere, demokrasiyi zayıflatmaktan başka bir şey yapmaz. İşte burada bir kısır döngü vardır. Devletler ancak uluslararası sistem şeffaf olunca tamamen demokratik olabilirler, ama sistem ancak her devlet demokratik olunca tamamen şeffaf olabilir. Ama yine de ümitli olmak için gerekçeler vardı: Demokrasilerin sayıları artıyordu ve diplomaside belirli bir demokratikleşme görülüyordu. Kant’ın bir zamanlar Fransız Devrimi ile ilgili genel coşku içinde, insanlığın ahlâki ilerlemesini “haber veren bir işaret” görmesi gibi, bugün de, ne kadar formal olsa da, insan haklarının evrensel olarak kabul edilmesi, barış içindeki bir geleceğin doğmakta olduğunun işareti olarak okunabilirdi.³

2 “Democracy and the International System”, s. 22-31.

3 *Il Terzo Assente*, Milan, 1989, s. 115 ve devamı; bundan sonra TA.

Birbirinden bağımsız olarak ulaşılan bu sonuçlardaki benzerlik, sonuçlara varan yazarların farklı profilleri nedeniyle çok daha dikkat çekici bir şeydir. Biyografileri açısından, her birinin gelişimini belirleyen deneyimleri İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlar, ancak bu yılları tümüyle zıt biçimlerde yaşamışlardır.

Marylandli zengin bir ailenin çocuğu olan ve ilk başta Protestan bir rahip olmak isteyen Rawls (1921-2002), Pasifik Savaşı'nın Yeni Gine ve Filipinler cephelerinde Amerikan ordusunda piyade olarak savaştı. Dinî bir meslek yerine felsefi bir mesleği seçmesine yol açan savaş alanının ahlâkî krizleri onu derinden etkilemiş görünüyor. Akademik bir kariyer yapmak için ülkesine dönen Rawls, yetmişlerin başında *Bir Adalet Teorisi*'nin yayımlanmasıyla birlikte, zamanın en çok okunan siyasi düşünürü haline geldi. Rawls'un kitabı, tamamen soyut biçimde kurulmuş olsa ve pratik sonuçları ne kadar belirsiz olsa da, aynı zamanda istikrarlı bir biçimde kural koyucuydu. Entelektüel olarak, referans ufkunun oldukça dar olduğu söylenebilirdi: asıl olarak Viktorya Çağı'ndan Soğuk Savaş'a kadar Anglo-Amerikan ahlâk felsefesi ve Kant'tan alınan canlandırıcı bir ilham. Politik olarak, Rawls kendisini bir Sol Liberal olarak tanımlamıştı ve hiç şüphesiz (Amerika'da) Demokrat Parti'ye oy verdi. Fakat meslektaşları tarafından sık sık takdir edici bir tarzda uhrevi biri olarak tanımlanan bu düşünürün en çarpıcı özelliklerinden birisi, bütün yaşamı boyunca çağdaş kamusal sorunlarla ilgili kesinlikle hiçbir yorumda bulunmamış olmasıydı.

Rawls'tan sekiz yaş daha genç olan Habermas, Hitler yönetimi altındaki Almanya'da küçük bir Ren kasabasında büyüdü. Babası 1933'te Nazi Partisi'ne üye oldu ve Habermas'ın kendisi de kısa bir süre *Hitler Jugend* (Hitler Gençliği) içinde, savaşın son zamanlarında savunma hazırlıklarında çalıştı. Habermas Üçüncü Reich'in gerçekliklerini keşfettikten ve kendisini en çok etkileyen ilk kişi olan Heidegger'den kopuktan sonra, Frankfurt Okulu'nun Marx'ı kendi tarzında dönüştürmelerini özümseyerek ve ardından bu dönüştürmeleri Amerikan yararcılığının ve sistem teorilerinin ışığında eleştiri-

rerek, Frankfurt Okulu'nun asıl varisi haline geldi. Çok az büyük felsefi gelenek, Alman idealizminin totalleştirici tutkularının mirasçısı olan Habermas'ın entelektüel ilgi alanının dışında kalmıştır ve bu ilgi alanında klasik ve çağdaş sosyoloji de merkezî bir yere sahiptir. Bir siyasi düşünür olarak Habermas'ın yazılarının biçimi, uygunsuz özcü niyetleri yüzünden eleştirdiği Rawls'unkinin tam tersidir. Rawls'un siyaset teorisi, herhangi bir programatik öneriden kaçınan bir şekilde, tamamen yöntemselidir. Hâlbuki Habermas, Sol'da bir vatandaş olarak, Almanya'daki başat güncel tartışmalarda tutum takınarak, gündemdeki konularda siyasi müdahalelerde bulunmaktan asla kaçınmaz. Habermas'ın *Kleine politische Schriften* kitabı Sartre'in *Situations* kitabıyla rekabet eder bir biçimde, şimdiden dokuz cilde ulaştı. Aynı zamanda, asla herhangi bir siyasi örgüte dâhil olmadı ve hem SDP hem de Yeşiller'e karşı mesafeli oldu.

Bir kuşak daha yaşlı olan Bobbio (1907-2004), Torino'da, İtalya burjuvazisinin çoğunluğu gibi Roma'ya Yürüyüş ve Mussolini diktatörlüğünü destekleyen, çevresi geniş bir ailenin çocuğu olarak doğdu. İlk zamanlar yürüttüğü Husserl üzerine bir çalışmadan sonra hukuk felsefesi alanına yöneldi. 20'li yaşlarının son yıllarında anti-Faşist direniş içindeki entelektüellerle dostluğu 1935'te kısa süreliğine tutuklanmasına neden oldu. Serbest bırakılmasının ardından, Mussolini'ye bağlılık mektubu imzaladıktan ve rejimin üst düzey yetkilileri ile tanışıklığı olan amcasının müdahalesinden sonra, üniversite kariyerine kaldığı yerden devam etti. Savaş başladığında, Bobbio liberal sosyalist gizli bir çevrenin üyesiydi ve 1942'de İtalyan Direnişi'ndeki bağımsız Sol'un yönlendirici gücü *Partito d'Azione*'nin kurucularından birisi oldu. Parti'nin siyaset sahnesinden silindiği 1948'e kadar *Partito d'Azione* içinde aktif olan Bobbio, parti siyaset sahnesinden çekildikten sonra Soğuk Savaş'ın en koyu dönemi boyunca, İtalyan Komünizmi'nin en seçkin eleştirel muhatabı oldu. 1966'da uzun süredir bölünmüş olan İtalyan sosyalistleri tekrar birleştğinde, Bobbio yeniden birleşen partiye üye oldu ve gerek parti içi

gerekse kamuoyundaki tartışmalarda genel olarak önemli bir rol oynadı – 1978’den sonra ise Craxi’nin PSI (İtalya Sosyalist Partisi) başkanlığına sert biçimde muhalefet etti. 1984’te Torino Üniversitesi’nden emekli olduktan sonra ömür boyu senatörlüğe getirildi ve 1992’de İtalya Cumhurbaşkanlığı’na aday gösterildi.

Eğer bu haliyle Bobbio’nun kariyeri, Rawls’unki bir yana, Habermas’inkinden bile çok daha fazla siyasi bir kariyer ise, teorisyen olarak daha az sistematik veya orijinaldi ki, bu sınırlılıklarını vurgulayan ilk kişi kendisiydi. Asıl ilhamını Kelsen’in pozitivizminden alan, hukuk felsefesi alanında yetişmiş ve ömrünün büyük kısmını hukuk felsefesi öğreterek geçiren birisi olarak, 70’lerin ilk yıllarından başlayarak üniversitede siyaset bilimi kürsüsü sahibi idi. Her iki alanda da hem Amerikalı hem Alman düşünürden dikkate değer ölçüde daha zengin bir tarihsel anlayışa sahipti

Ciltler dolusu çalışmalarından en etkili olanları demokrasinin kökenleri, kaderi ve geleceği ile demokrasinin sosyalizmle ilişkisi üzerineydi. Bu çalışmalarda Marx’ın mirasıyla mücadele etmek için Constant ve Mill, Weber ve Pareto’dan eşit ölçüde yararlandı. Bu çalışmalar, Birleşik Devletler ya da Almanya’nın tek renkli manzarasını bariz biçimde ortaya çıkaran, savaş sonrası dönemin İtalyan politikasının çeşitlilik ve enerjisini canlı bir biçimde yansıtan metinlerdi. Bu anlamda, Bobbio’nun düşüncesi Batı’da hiçbir yerde dengi olmayan bir ulusal deneyimin ürünüydü. Ama önemli bir noktada, ülkesiyle aykırı bir konuma da sahipti. 60’ların ilk yıllarında itibaren Bobbio, İtalya’yla ilişkisi varsa bile çok az olan küresel savaş ve barış sorunlarıyla meşgul olmaya başladı. İtalya, Amerikan güvenlik sistemi içinde bağımlı bir ülkeydi, savaş sonrasında herhangi bir sömürgesi kalmamıştı, bahsetmeye değer bir dış politikası olduğunu söylemek neredeyse imkânsızdı ve iç çatışmalarla bölünmüşlüğü meşhur olan siyasi sınıfı ve seçmenleri, aynı şekilde, sınırlarının ötesindeki sorunlarla çok az ilgiliniyordu. Doğu ve Batı arasında çıkabilecek nükleer savaşın tehlikelerinden ciddi endişe duyan Bobbio, en iyi makalelerin-

den bir dizisini nükleer çağda devletler-arası ilişkilere ayırdı ve bunlar ilk olarak, Rawls ya da Habermas uluslararası ilişkiler düzleminde düşünmeye başlamadan çok uzun zaman önce, 1979'da *Il problema della guerra e le vie della pace* adıyla yayımlandı.

Amerika'nın Pasifik'i yeniden ele geçirme savaşında askerlik; Nazi Almanyası'nda geçen bir çocukluk; İtalyan faşizmine karşı gizli direniş. Bu kadar farklı üç deneyimin, bu deneyimlerden geçenlerin çalışmalarında iz bırakmaması şaşırtıcı olurdu. Rawls ve Habermas en belirgin karşıtlığı oluştururlar. Daha başından itibaren *Bir Adalet Teorisi*'nin, asla bu şekilde etraflica ileri sürülmemiş olan, adil bir toplumsal sözleşmenin çıkarılabileceği varsayımsal "başlangıç durumu"yla ilgili tek anlamlı birimin ulus-devlet olduğu şeklindeki üstü örtülü varsayımı, kitabı eleştirenlerin –neredeyse bunların hepsi de aynı zamanda eseri takdir ediyordu– kafasını karıştırmıştı. Sonucunu evrensel ilkelerden çıkarsayan Kantçı bir inşacılık, nasıl basitçe tekil bir topluluk tasarımıyla sonuçlanabilirdi? Kategorik imperatifin (buyruğun) ülkesel sınırları yoktu. O sırada, bu sınırlama rahatlatıcı görünmüş olabilir, çünkü Rawls'un iki adalet ilkesi ve bunların anlamsal sırası –ilk olarak, eşit haklardan siyasi özgürlüğe; ikinci olarak da, sadece sosyo-ekonomik fayda eşitsizliklerinden bütün eşitsizliklere– Batı'nın zengin kapitalist ülkelerinin hepsinde ortak olan koşulları ön varsayıyordu. Rawls hakkında yorum yapanlar da asıl olarak bu koşullarla ilgiliydiler. Ancak *Siyasal Liberalizm*'in yayınlanmasıyla birlikte, Rawls'un sadece tek bir –oldukça atipik– kapitalist ülke, kendi ülkesi üzerinde odaklanmasının hangi boyutlarda olduğu açıklık kazandı. Bu sıralamanın bütün sorunsalı, –hâlâ genel terimlerle ifade edilmiş, ama şimdi azalan bir tereddütle katı biçimde Amerikalı sorunlar veya takıntılara referans vererek– dinin siyasi yaşamdaki hoş görülebilir rolü etrafında döner. Bu sorun herhangi bir büyük kapitalist ülkede Birleşik Devletler'de olduğundan daha az anlamlı bir sorundur. Geri plandaki standart yurtsever simgeler –Bağımsız-

lık Bildirisi, Haklar Bildirgesi, Yüksek Mahkeme, Lincoln'un göreve başlama konuşmaları, New Deal– düşünce alanının sınırlarını belirler. Daha az bildiği alanlara giren *Halkların Yasası*, böyle bir içe kapanıklığın mantığını gözler önüne serer. *Bir Adalet Teorisi*'nde başlangıç durumu ile modellenen şeyin, bireylerin rasyonel seçimleri olduğunu dikkate alırsak, halkların yasası için de neden aynı prosedür geçerli olmasın? Rawls'un en etkileyici öğrencisi Thomas Pogge, Rawls'un son çalışmasının muhafazakârlığa kayışına hayıflanarak, bu çalışmanın radikal çıkış noktasını, farklılık ilkesinin sadece belirli devletlerin vatandaşlarına uygulanmaktan çok bütün insanlara uygulanmasına dayanan bir "küresel adalet" vizyonu önererek, aynen Rawls'un reddettiği biçimde genişletmeye çalıştı.⁴ Rawls'un bu genişletmeyi reddetmesinin nedeni, teorisinin dile getirilmeyen çekirdeğiyle ilgilidir. Çünkü başlangıç durumundaki bireylerin adaletin iki ilkesi üzerinde oybirliği ile anlaşmaya varmaları için, Rawls bu bireyleri, tam da başlangıç durumunun yaratacağı varsayılan liberal demokrasilerden alınan bir dizi enformasyon ve bir tutumlar seti ile donatmak zorundaydı – başlangıç durumunun cehalet perdesi, seçilecek toplumsal düzendeki her bir bireyin geleceğinin görülmesini engelliyordu, yoksa o düzenin tipik kurumları hakkındaki kolektif farkındalığı değil.

Bu döngüsel bilgi, *Halkların Yasası*'nda, liberal bir toplumun "siyasi kültürü" olarak yeniden ortaya çıkar. Fakat sırf böyle bir kültür ulustan ulusa kaçınılmaz olarak değişeceği için, adalet ilkesinin herhangi bir şekilde basitçe evrenselleştirilmesine giden yol tıkalıdır. Küresel düzeyde anlaşacak taraflar, bireyler değil devletler olmak zorundadır, çünkü devletlerin vatandaşlarına ilham veren siyasi kültürler arasında hiçbir ortak yön yoktur. Dahası devletleri birbirinden ayıran sosyo-ekonomik eşitsizliğin nedeni, kesinlikle siyasi kültürler arasındaki farklardır. "Bir halkın zenginliğinin ve zenginlik biçimlerinin nedenleri, onun, siyasi kurumların temel yapılarını destekle-

4 Bkz. *Realizing Rawls*, Ithaca, 1989, s. 9-12; "Priorities of Global Justice", Thomas Pogge (ed.), *Global Justice* içinde Oxford, 2001, s. 6-23

yen siyasi ve felsefi, ahlâkî ve dinî geleneklerinde yatar.”⁵ Refah içindeki uluslar başarılarını, bu tür geleneklerin beslediği gayrete borçludur; bundan yoksun olan tembeller eğer daha az refah içindelerse, kendilerinden başka suçlayacak kimse yoktur. Böylece Rawls “sıkıntılı” (*burdened*) toplumlardan başka toplumlara göç etme hakkı olduğunda ısrar etmekle beraber, buna benzer bir liberal toplumlara göç hakkını reddeder, çünkü bu sadece, kendi mallarına sahip çıkamayan beceriksizleri ödüllendirmek olurdu. Rawls bu tür insanların “ölkeleri ve doğal kaynaklarıyla ilgilenmekteki sorumsuzluklarını, diğer ulusların topraklarına onların rızası olmadan göç ederek telafi edemeyeceklerini” savunur.⁶

Bu düşünceleri içeren kitabın kapağını süsleyen görüntü ise, solgun bir altın sarısı bulutun sardığı bir Abraham Lincoln heykelinin bulanık görüntüsüdür. Milliyetçi ikon buraya uygun düşer. ABD’nin varlığını yerli halkların (tam da Rawls’un bugün sınırları dışında herhangi bir fırsat ve zenginliğin yeniden dağıtımını reddetmek için kullandığı temellere, Amerika’nın topraklarının ya da kaynaklarının “sorumlu” biçimde kullanma gücünden yoksun olmalarına dayanarak) şiddetle mülksüzleştirilmesine borçlu olduğu gerçeği, hiç aklına gelmiş gibi görünmüyor. Rawls son dönem yazılarında bu temizliklere nezaret eden Kurucular⁷ ve onların izinden gidenlere hep saygı gösterir. Ama *Halkların Yasası*’nın açıkça ortaya koyduğu ve ondan beri de meslektaşlarının tanıklık ettiği üzere, “Bismarck’ın aksine” halkına karışık ve tehlikeli zamanlarda yol gösteren “bilgelik, güç ve cesaret örneği” bir devlet adamı örneği olarak övülen Lincoln’un, onun panteonunda özel bir yeri vardır.⁸ Rawls’un Lincoln’ü takdir etmesinde, köleliğin kaldırılmasının açıkça önemli bir etkisi vardır. Maryland eya-

5 *The Law of Peoples*, Cambridge, Mass., 1999, s. 108 [Türkçesi: *Halkların Yasası* ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması”, çev. Gül Evrim, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003]. Bundan sonra LP.

6 LP, s. 39.

7 ABD’nin Kurucu Babaları – ç.n.

8 LP, s. 97. Rawls’ın Lincoln kültü için diğerlerinin yanında şuna bkz. Thomas Nagel, “Justice, Justice Thou Shalt Pursue”, *New Republic*, 13 Ocak 2000.

leti, Amerikan İç Savaşı çıktığında Kuzey'i desteklemek için harekete geçen köleci eyaletlerden birisiydi ve Rawls'un gençliğinde hâlâ yüksek düzeyde ırk ayrımcısı eyaletlerden biri olacaktı. Fakat Lincoln elbette köleleri özgürleştirmek için savaşmadı, onların özgürlüğü, mücadelenin araçsal gayrimeşru çocuklarından birisiydi. Lincoln bu savaşı Birliği korumak için verdi ve bu da standart milliyetçi bir amaçtır. Ulusun toprak bütünlüğünü güvence altına almanın insan hayatı olarak maliyeti -600 bin ölü- Bismarck'ın bütün savaşlarının toplamındaki kayıplardan çok daha yüksektir; bir kuşak sonra, Brezilya'da kölelerin özgürleşmesi neredeyse hiç kan akmadan başarıldı. Ulusları kuranların meziyetlerini süslemek, filozoflardan çok resmî tarihçilere düşer. Rawls'un vatanseverlik tarzı onu Kant'tan ayırır ve ondan aşağı bir yere yerleştirir. Rawls'un kendisinin belirttiği gibi *Halkların Yasası*, kozmopolit bir görüşe sahip değildir.⁹

Habermas ise taban tabana zıt bir örnek sunar. Savaş sonrası Almanya'da Üçüncü Reich'la ilgili kişisel anıları olan onun kuşağında, ulus kültürüne karşı tepki, Batı'daki başka her yerden daha güçlüydü. Soğuk Savaş sırasında ülkenin ikiye bölünmesi bu duyguyu daha da yoğunlaştırdı. Burada, ulus-devleti öyle basitçe, siyasi düşüncenin dile getirilmemiş verili unsuru olarak görme şansı çok azdı. Habermas için, (asıl) soru bunun karşıtıydı: Sınırlarını silahlar ve rastlantıların belirlediği, olumsal bir topluluk olarak ulusun, liberal demokrasinin zorunlu yapısı içinde yeri neresi olabilirdi? *Rechtsstaat*¹⁰ evrensel ilkelelerin somutlaşması olduğuna göre, bu devlet nasıl olur da tikelci bir öze boyun eğebilirdi? Habermas iki neden önerir, biri teorik diğeri ise ampirik. Habermas, ilk nedenle ilgili olarak, "anayasal devletin hukuksal inşasında, doğalcı bir halk kavramlaştırması ile doldurmanın cazip geldiği kavramsal bir boşluk olduğunu", çünkü "ortak yaşamlarını pozitif hukukla düzenlemek için bir araya gelenlerin evrenlerinin nasıl oluşmuş olabileceğini, kimsenin saf normatif terimlerle açıklayamayacağını"

9 LP, s. 119-120.

10 Hukuk devleti, anayasal devlet - ç.n.

belirtir.¹¹ İkinci neden şudur; tarihsel pratikte, halk egemenliği ve insan hakları fikirleri modern demokrasinin doğuşu için gereken enerjileri harekete geçiremeyecek kadar soyuttu. Gereken seferberlik için gerekli ekstra ivmeyi, kan bağları ve dil sağladı; bu seferberlikte ulus, “anayasal devlet içinde aşkın olanın bir kalıntısı”¹² olarak, dine benzer bir duygusal itici güç haline geldi. Milliyetçilik, bundan sonra 20. yüzyılın geç dönemlerine kadar emperyalizmi besledi ve sınıf çatışmalarını denizaşın fetihler ve dışsal genişleme düzeyine yükselterek.

Ama bugün iki büyük güç, ulus-devletin siyasi cenderesini zayıflatıyor. Bir yandan, finans ve meta pazarlarının küreselleşmesi devletin sosyo-ekonomik hayatı yönlendirme gücünü zayıflatıyor: Ne gümrük duvarları ne de refah düzenlemeleri bunun baskısına karşı çok fazla işe yarıyor. Öte yandan, artan göç ve çok kültürlülüğün yükselişi, ulusun etnik homojenliğini ortadan kaldırıyor. Habermas’a göre, kendi etnik kodlarına, sosyal korumalarına sahip geleneksel yaşam-dünyaları parçalanma tehlikesi ile yüz yüze olduğu için, bu iki yönlü süreç, içinde ciddi riskler taşıyor. Bu tehlikeleri bertaraf etmek için, Polanyi’nin *Büyük Dönüşüm*’de izlerini sürdüğü, klasik “bırakınız yapsınlar” a karşı toplumsal tepkinin çağdaş bir benzerine ihtiyaç var – yeni, “liberal olarak genişletilmiş” modernite haline gelmiş şeyin, ikinci düzeltici “kapanması”.¹³ Avrupa Birliği böyle bir ulus-sonrası birliğin nasıl bir şeye benzeyeceğinin modelini sundu. Bu birlik içinde farklı ulus-devletlerin güçlü ve sağladığı korumalar, yukarıya doğru, artık hiçbir etnik ya da dilsel temele ihtiyaç duymayan, aksine meşruiyetini sadece evrenselci siyasi normlardan ve sosyal hizmetlerin arzından alan, ulus-üstü bir egemenliğe aktarılmıştır. Avrupa değerlerini tanımlayan şey, işte bunların bir araya gelmesidir, bu değer-

11 *Die Einbeziehung des Anderen*, s. 139-140; *The Inclusion of the Other*, s. 115; bundan sonra PA ve IO.

12 *Die Normalität einer Berliner Republik*, Frankfurt, 1995, s. 177-179; *A Berlin Republic: Writings on Germany*, Lincoln 1997, s. 170-172; bundan sonra NBR ve BR.

13 *Die postnationale Konstellation*, s. 122-135; *The Postnational Constellation*, s. 80-88; bundan sonra PK ve PC.

ler acılı bir tarihsel deneyim sonucunda öğrenilmiştir ve Birlik (AB) için ahlâkî bir pusula sağlayabilir.¹⁴

Böyle bir Avrupa Federasyonu da, dar ulus-devlet çerçevesinin ötesine geçen tarihsel bir ilerleme olarak işaretlenerek, ortak risklere sahip dünya çapındaki topluluk içinde kendi yerini almalıdır. Çünkü “büyük, tarihsel olarak çok önemli yerelden hanedana, ondan ulusal, ondan da demokratik bilince geçiş dinamikleri”, ileri doğru bir adım daha atabilir.¹⁵ Dünya hükümeti hâlâ imkânsızdır ama bir dünya iç politikası değil. Siyasal katılım ve halk iradesinin ifadesi, Habermas’ın koyduğu biçimiyle, bugün artık demokratik meşruiyetin egemen (baskın) temelleri olmadığı için, gezegen ölçeğinde bir oy (hakkı) ya da temsili bir meclis talep etmek için bir neden yoktur. “Yapısı, rasyonel sonuçlar alınması beklentisini temellendiren müzakereci bir sürecin genel olarak ulaşılabilir olması” şimdi daha önemlidir ve STK’ların uluslararası müzakerelerde oynadığı role benzer biçimler içinde, gerekli ilerleme için büyük oranda yeterli olabilir. Çünkü kozmopolit bir demokrasi, vatandaş dayanışmasını ya da Avrupa Birliği’nin refah-devleti politikalarını küresel ölçekte yeniden üretemez. Kozmopolit bir demokrasinin “bütün normatif çerçevesi” basitçe insan haklarının – yani, “sadece ahlâkî içeriğe sahip hukuki normların” korunmasından oluşmalıdır.¹⁶

Ulusla verdikleri değerdeki açık farkın ötesinde, burada Habermas ile Rawls arasındaki daha geniş bir bakış açısı farkı dikkat çeker. Habermas’ın zamanın gerekleri ile ilgili görüşü daha sosyolojik olarak şekillenmiştir ve çağdaş dünyadaki somut değişikliklerin genel bir değerlendirmesini sunar. Böyle bir sosyolojik imgelemden yoksun olan Rawls, –Pogge’nin belirttiği gibi– halkların doğal kaynaklarına yönelik davranışlarının farklı olmasına neden olan ahlâkî niteliklerle ilgili kendi değerlendirmesine küreselleşmiş sermaye pazarlarının yapacağı etkilerden bihaberdir. Bu Habermas’ın yapabileceği bir hata değildi. Öte

14 PK, s. 155-156; PC, s. 103.

15 PK, s. 89; PC, s. 56.

16 PK, s. 162-166; PC, s. 108-111.

yandan, O Rawls'un aksine yeryüzünün zengin ve fakir bölgeleri arasındaki ekonomik ilişkiler için, *Halkların Yasası*'nda önerilen sınırlandırıcı türden bile olsa, herhangi bir özel öneriden kaçınır. Ortak riskler topluluğunun ilgilendiği tek şey, insan haklarının uluslararası planda uygulanmasıdır. İşte burada her iki düşünür de diğeriyle buluşur. Her ikisi için de insan hakları, daha iyi bir gelecek için, ulusal egemenlik engellerinin üzerinden atlamak için kullanılacak küresel bir trambolindir.

Bu haklar, bu iki felsefede nasıl türetilir? *Bir Adalet Teorisi*'nde bunlar, hipotetik bireylerin, diğerlerinin yanı sıra cehalet perdesinin arkasından rasyonel olarak seçecekleri haklar olarak, başlangıç durumu aracından yapılan sorunsuz çıkarımlardır. Bu mükemmel bir çözümdü, gerçek dünyada istenen hakların statüsünün belirlenmesinden kaçınan mükemmel bir çözüm. Mevcut ideolojik görüş açıları çeşitliliğinden kapsayıcı bir konsensüs inşa etmek isteyen –ve dolayısıyla kaçınılmaz olarak daha fazla ampirik referans gerektiren– *Siyasal Liberalizm*'in yayınlandığı sırada, artık bu yeterli değildi. Rawls, böyle bir konsensusun kendi adalet ilkelerini içereceğini göstermek için, şimdi bütün büyük dinlerin bu ilkelerle uyumlu ahlâkî kodlar içerdiğini ileri sürmek zorundaydı. *Halkların Yasası*'nda ise bu iki argüman hattı birleşir. Evrensel insan hakları, farklı inançlara sahip olan farklı halkların bir başlangıç durumunda bir araya getirilmeleri durumunda yapacakları tercihten çıkarsanabilir bir şeydir. Farklı halkların seçeceği haklar, tam bir liberal haklar setinden daha dar bir set oluşturacağı için, demokratik toplumların onları seçmesi kabul edilebilir; semptomatik olarak, Rawls'un farklı halklarla ilgili örneği daima Müslümanlardır.

İnsan haklarını türeteceği gerçek-dışı bir yapıntıya (*counter-factual artifice*) sahip olmayan Habermas, insan haklarıyla ilgili daha açık, siyaset dünyasında gerçekten dile getirildikleri şekilde, bir görüş ifade etmek zorunda kalır. İnsan haklarıyla ilgili “belirli bir felsefi sıkıntının” yaşandığını belirterek, bunların her insanda içrek olarak var olan ahlâkî haklar olarak kabul edilemeyeceklerini, çünkü bu hakların “tam da dogaları gereği hukuki olduklarını” –yani ancak pozitif hukukun

hükümleri olarak var olabileceklerini– kabul eder. Ancak bu haklar aynı zamanda “pozitif-üstü”dürler, çünkü diğer hukuki normların aksine, meşrulaştırılmaları için, onları destekleyecek ek argümanlara gerek yoktur.¹⁷ O zaman bu hakları meşrulaştıran ahlâk nedir? Burada Habermas doğrudan Rawls’a katılır. “İnsan haklarına atfettiğimiz evrensellik iddiası sadece Batı egemenliğinin özellikle kurnaz ve yanıltıcı bir aracını mı gizliyor, yoksa evrensel dünya dinleri, çekirdek bir ahlâktî önseziler repertuarı içinde, bu haklar konusunda bir noktada birleşiyorlar mı?” diye sorar. Cevabı tahmin etmek ödül gerektirmeyecek kadar kolaydır. “Rawls’un halkı olduğuna ikna oldum, yani uluslararası hukukta somutlaşan ahlâktî ilkelere temel içeriği, büyük dünya-tarihsel peygamberce doktrinler (dinler) ve metafizik dünya görüşlerinin normatif özü ile uyum içindedir.”¹⁸

Fakat Habermas’ın Weber’i hatırlayan daha sosyolojik tarafı, konunun burada kalmasına izin veremez. Her şeyden öte, insan hakları doktrini kesinlikle, bütün inançlara özgü (*pan-confessional*) bir ilham olmaktan çok, köken olarak özellikle Batılı değil midir? Görüş açısını düzelten Habermas, bu itirazı, “insan hakları Batı uygarlığının belirli bir kültürel arka planından kaynaklanmaktan daha çok, zaman içinde bütün küreyi kaplayan toplumsal bir modernitenin spesifik zorluklarına yanıt verme çabasından kaynaklanır” diyen bir açıklamayla karşılar.¹⁹ Peki, bu durumda, modernitenin toplumsal zorlukları, antikiyenin ahlâkî sezgileri ile nasıl çakışır – Atom ve Mihver çağları, beklenmedik bir biçimde BM metinlerinin retoriği içinde nasıl bütünleşir? Habermas’ın bu imkânsız işi başarmak için hazır tuttuğu bir koşulu, hükmü vardır. Bu kadar uyumlu bir biçimde birbirleriyle ve dindışı bilgelikle anlaşılan inançlar, “fundamentalist” değildir, aksine kendi “dinsel hakikatlerinin kamusal olarak (halk tarafından) kabul edilen seküler bilgi ile uyum-

17 EA, s. 221-224; IO, s. 189-191.

18 *Vergangenheit als Zukunft*, Zürich, 1991, s. 30; *The Past as Future*, Lincoln 1994, s. 20-21; bundan sonra VZ ve PE.

19 PK, s. 181; PC, s. 121.

lu hale getirilmek zorunda olduğunun” farkındadırlar ve dolaşısıyla “tıpkı Reform’dan sonraki Hıristiyanlık gibi” “modern yaşam şartlarının yarattığı refleksif baskı altında, ‘makul kapsamlı doktrinlere’ dönüşmüşler”dir.²⁰

Bu cilalama ile birlikte, insan haklarının bütün dünya dinleri tarafından onaylandığı iddiasının boşluğu, gözler önüne serilir. Her türden baskı ve katliam emriyle dopdolu olan Tevrat, İncil, Kuran veya Hindu kutsal metni Rabbin Ezgisi hakkında bir miktar bilgi, böyle bir anakronistik kavramın ne kadar saçma olduğunu göstermeye yeter. Rawls ve Habermas tarafından varsayılan şeyin tamamı, aslında şudur: bir kez dinsel inançlar “kamusal akıl” ya da “seküler bilgi”den farksız kılındıktan sonra, bu inançlar, başka her türlü klişe gibi, akliselinin gerektirdiği her şeyin destekçileri olarak kabul edilebilirler. Gerçek dünyada, aşkın inançların çelişkili etik buyrukları temsil etmeye devam ettikleri, birbirlerine karşı ideolojik ya da gerçek savaşlar verdikleri gerçeği, alakasız bir artık haline gelir: Artık tam bir din bile olmayan “fundemantalizm”in alanı, doğru biçimde anlaşılmıştır.

Habermas’ın inşasında, buna benzer bir şey demokrasinin de başına gelir. Bir kez demokrasi, asıl olarak bir “iletişim” ve “bilinç” meselesi olarak yeniden tanımlandıktan sonra, siyasi katılım ve halk iradesi kozmopolit hukuk düzeni tasarımı, bypass edilebilecek kalıntılar haline gelecektir. Burada da yönetici kavram, istenen sonucu garanti eder – Habermas’ın söylem teorisi, tıpkı Rawls’un kamusal aklı gibi, aynı dini nötrleştirdiği gibi demokrasiyi de nötrleştirmek için çalışır. Çünkü Habermas iletişimsel aklın faydalı bir şekilde kişisel olmayan ve merkezsizleştirilmiş akışı için, Batı’nın bugünkü dağınık ve depolitize edilmiş siyasi sistemlerinde klasik demokratik ideallerin (kendi içine) çöküşünü eleştirmekten çok, bu çöküşe metafizik bir kılıf sunar. Bunun sonucu halk egemenliğinin Avrupa düzeyinde daha da yok olması ve farz edilen bir küresel düzeyde toptan buharlaşmasına uygun, ısmarlama (*tailor-made*) bir siyaset teorisi. Habermas kendi başarı hanesine yazılacak şe-

20 PK, s. 191; PC, s. 128. Burada da açıkça Rawls’a atıfta bulunulur.

kilde, gözlerinin önündeki gerçek Avrupa Birliği üzerine yazarken, kendisinin herhangi bir kolektif kendi kaderini tayin fikrini zayıflatan mantığına direnmeye çalıştı – aslında, Avrupa Parlamentosu'na daha fazla yetki verilmesi ve Avrupa partilerinin kurulması çağrısı yaptı. Ama karşılaştırılabilir herhangi bir deneyim tarafından rahatsız edilmeden, kurulacak bir kozmopolit düzen tasavvur ettiğinde, tasarımının mantığı siyasi bir siskatiple sonuçlanır: seçimler ya da seçmenlerden bile yoksun bırakılmış demokrasisiz bir demokrasi ile.

Bobbio'nun reçetesinin entelektüel çerçevesi, bu iki düşünürden çok farklıdır. Bunun nedeni, tarihsel çıkış noktasının oldukça farklı olmasıdır. Rawls ve Habermas, ancak Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra, devletler-arası sistem üzerine düşünmek için harekete geçmişlerdir. Bu ikilinin teorileri açıkça, Körfez Savaşı'nın ardından ilan edilen yeni dünya düzenine yönelik tepkilerdir. Bunun aksine, Bobbio'nun onlarınkilerden otuz yıl önce başlayan ilgi alanları, Soğuk Savaş'ın ürünleriydi. Amerikalı düşünürün ya da Alman düşünürün mantıksal analizlerinde nükleer bir çatışmanın tehlikeleri hiç yer almaz. Ama İtalyan düşünürün uluslararası sahneye yaklaşımını belirleyen şey, bu tehlikelerdi. Risorgimento döneminde Carlo Cattaneo'nun ve Direniş döneminde Bobbio'nun öğretmeni olan Aldo Capitini'nin verdiği ders şuydu: anlaşmazlıkların çözmenin aracı olarak şiddetin ortadan kaldırılması, (ki bu devletlerin kendi içinde demokrasinin prosedürleri olarak temsil edilir), devletler arasında yapısal bir uyumu gerektirir. Aralarındaki ampirik mesafeler veya uzaklaşma açıları ne olursa olsun, özgürlük ve barış, mantıksal olarak bir bütün oluştururlar.

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın ortalarında, dikkate değer sayıda düşünür, tarihin özgürlük ve barışın birliğini sağlama süreci içinde olduğuna inandı. Kant veya Manzini, cumhuriyetçi hükümetlerin yaygınlaşmasının savaşa son vereceğine emindi. Saint-Simon, Comte ve Spencer sanayi toplumunun askeri çatışmaları bir anakronizm haline getireceğini düşündü. Cobden ticaretin artmasının uluslar arasında dostluğu garanti edeceğini umdu. Bebel ve Jaurès, sosyalizmin halklar arasın-

da kalıcı bir barış getireceğinden emindi. Zaman(lar)ında makul görünen bütün bu umutlar, 20. yüzyılda hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Bu düşüncülerin insanların karşılıklı olarak birbirini katletmelerinin engeli olarak gördükleri şeylerin çok zayıf olduğu ortaya çıktı. Savaşçıların yerini tüccarlar almadı; ulusların prensler kadar zalim olduğu kanıtlandı; Komünist devletler birbirlerine saldırdı.²¹ Üstelik şimdi nükleer yok oluş insanlığı tehdit ederken, barış daha önce hiç olmadığı kadar evrensel bir buyruktu. Bobbio'nun Soğuk Savaş ortodoksisine ayıracak zamanı yoktu. Caydırıcılık teorisi, nükleer savaş riskini, tam da bu riski yaratan silahlarla engellemeyi iddia ederek kendi-kendisiyle çelişiyordu ve dehşet dengesi doğası gereği istikrarsızdı; dengeden çok gerilimi tırmandırmaya mahkûmdu.²² Silahsızlanma anlaşmaları, yapılabilselerse ne âlâ, ama ne radikal ne de güvenilebilir bir alternatif yarattılar.

Ne kadar soylu olursa olsunlar, savaş sorununu çözmek için önerilen ahlâkî çözümler, araçsal çözümlerden daha tatmin edici değildi, çünkü bu ahlâkî çözümler, insanlığın imkânsız bir dönüşümünü gerektiriyorlardı. Nükleer silahlanma yarışına bir son vermenin en güvenilir yolu, kurumsal olandı. Eğer savaşın kökleri devletler sisteminde yatıyorsa, mantıksal olarak iki çare mümkündü: Eğer çatışmaları uluslararası ilişkiler sisteminin yapısı yaratıyorsa, hukuki bir çözüm yerinde olurdu; eğer çatışmaların nedeni bu sistemi oluşturan devletlerin içsel karakterlerinde yatıyorsa, çözüm toplumsal olmak zorundaydı. İlk durumda, barış ancak, küresel bir güç kullanma tekeli ile donatılmış, bütün dünyada tek biçimli bir yasal düzeni uygulama gücüne sahip bir süper-devletin yaratılmasıyla garanti altına alınabilirdi. İkinci durumda ise, çözüm ancak, devletin kendisinin evrensel olarak sönümlenmesine yol açacak olan sosyalizme geçişle gelebilirdi. Tek bir Hobbesçu egemenlik ya da Marksist bir *Sprung in der Freiheit* (Özgürlüğe Sıçrayış):²³ seçenekler bunlardı.

21 *II Problema della guerra e le vie della pace*, Bologna 1984, s. 113-114, 143-146, bundan sonra PGVP; TA, s. 34-38.

22 PGVP, s. 50-55; TA, s. 60-68.

23 PGVP, s. 83-86.

Bobbio, bunun zorun yok edilmesi anlamına gelmediğini ileri sürmeden, çünkü tanım olarak devlet her zaman bir şiddet yoğunlaşması idi, küresel barış için tek gerçekçi umudun, Hobbesçu olasılık olduğunu savundu. Nükleer felaket tehdidi ancak bir evrensel-devlet tarafından bertaraf edilebilirdi. Yapısal olarak, bu devlet Kant'ın korktuğu türden bir süper-despotizm haline gelebilirdi.²⁴ Ancak, Rawls ve Habermas'ın aksine, Bobbio bu risk üzerinde düşünmeye hazırды, çünkü bu risk onların göz ardı ettiği, gezegenin yok olması tehlikesinden daha küçük bir tehlikeydi.

Soğuk Savaş bittiğinde ise, Bobbio Hobbesçu çerçevesini –her zaman tercih edilir olan, ama şimdi Sovyet bloku çöktüğüne göre, giderek daha fazla mümkün hale gelen– Kayıp Üçüncü'nün otoriteryen olmaktan çok demokratik bir yeniden doğuşu ihtiyacını daha fazla vurgulayarak, Lockeçu bir temelle desteklemek konusunda daha fazla ilgilenmeye başladı. Buna rağmen, Bobbio'nun önerdiği dünya devleti hâlâ, Rawls'un halkların yasası veya Habermas'ın kozmopolit bilincinden çok daha merkezî bir yapı olmaya devam ediyordu ve koşullarının idealize edilmesiyle daha az ilgiliydi. Soğuk Savaş sonrası koşullara uyarlanmış haliyle bile, bu türden herhangi bir otoritenin demokrasi ile bağı mantıksal olarak daha zayıftı, çünkü bu otoritenin başat meşrulaştırılma yolu, devlet-içi normların benzer hale getirilmesinden çok devletler-arası ilişkilerin pasifize edilmesi idi – meşrulaştırma aracı uluslararası düzeyde yeniden üretilen başlangıç durumu veya söylem teorisi gibi araçlar değil, bu düzeyin kendisinde ortaya çıkan bir mantık, diğer ikisi için düşünülemez olan bir şeydi, yani Bobbio'nun deyişine sadık kalarak söylersek “tarihi, hayale kapılmadan izleyen herkesin, yöneticiler ile yönetilenler arasındaki ilişkileri, dış politikaların iç politikalara üstünlüğünün belirlediğini gözden kaçırmalarına imkân yoktur”.²⁵

Bobbio'nun barışçı bir uluslararası düzen reçetesinde insan hakları, Rawls ve Habermas'ın gündemlerindeki konumuna

24 PGVP, s. 116; IA, s. 49-50.

25 TA, s. 94.

çok benzer bir rol oynasa da, daima oldukça farklı bir şekilde anlaşılmıştır. Bobbio hiçbir noktada insan haklarının sihirli bir şekilde dünyanın büyük dinlerinin ahlâkî önsözlerini uyumlu-
laştıracaklarını ya da doğal hukukun ilkeleri olarak kabul edilebi-
leceklerini ya da modernitenin genel gerekliliği olduklarını ile-
ri sürmemiştir. Ama bu yüzden, insan hakları onun için daha
az değerli de değildir. Fakat insan hakları ile ilgili gerçekçi bir
görüş, bu hakların standart tanımı ile uyumlu değildir. Ortada
“temel” doğal haklar yoktur, çünkü temel olarak görünen şey,
her zaman verili bir çağ ya da uygarlık tarafından belirlenmiş-
tir. İlk ilan edildiklerinden bu yana, insan hakları listesi tipik
olarak kötü tanımlanmıştır, değişkendir ve genellikle çelişiktir.
Bu tür haklar sürekli olarak birbiriyle çatışırlar: özel mülkiyet
yurttaş eşitliği ile seçme özgürlüğü evrensel eğitim ile ve daha-
sı. Nihai değerler antinomik oldukları için, bunlara referans ve-
ren haklar da kaçınılmaz olarak tutarsız olur. İnsan haklarıyla
ilgili liberal ve sosyalist kavramlaştırmalar arasında tarihsel bir
sentez henüz gerçekleşmedi. İnsan hakları herhangi bir felsefi
temelden yoksundur. Tek garantileri, fiiliyattır: Bugün, bütün
hükümetler BM İnsan Hakları Beyannamesi’ne resmen saygı
duyuyorlar. Bu ampirik konsensüs, insan haklarına olumsal bir
evrensellik veriyor ki bu da onların gerçek temelidir.²⁶

Dolayısıyla Bobbio’nun insan hakları değerlendirmesi Rawls
ve Habermas’ın ahlâkî değerlendirmelerinden çok farklıdır.
Bobbio’nun değerlendirmesi, radikal bir biçimde, tarihseldir.
Hobbes için tek hak, bizzat yaşama hakkıydı – bireyler dev-
let için bu haktan vazgeçmeyi reddedebilirdi. Hobbes’un zama-
nından bu yana yurttaşların talep ettiği haklar listesi devam-
lı olarak genişledi: ilk başta devletten özgürlükleri, ardından
devlet içindeki özgürlükleri ve nihayetinde devlet eliyle özgür-
lükleri içererek. Habermas’ın şiddetle reddettiği ulusların ken-
di kaderini tayin hakkı da, bu fetihler arasındaydı. Bir “Haklar
Çağı”nın dinamiğinin sonu görünmüyordu – bugün hakikate
uygun enformasyon hakkı ve ekonomik güce sahip olma hak-
kı gündemdedir. Ancak teorik söylem bir şeydi, pratikte buna

26 PGVP (ilk baskı) Bologna, 1970, s. 119-157.

uymak başka bir şey. Yeni küresel insan hakları ruhu, sadece resmî bildirilerde ve bilgiç yorumlarda ısıt ısıt parlıyordu. Gerçeklik ise “bu hakların neredeyse dünyanın bütün ülkelerinde (belki de hata yapma korkusu olmadan, bütün ülkelerinde de diyebiliriz) güçlü ile zayıf, zengin ve yoksul, eğitilmiş ve eğitimsiz arasındaki ilişkilerde sistematik olarak ihlal edilmesi idi”.²⁷

Hukuk da Habermas veya Rawls’un ayakları yere basmayan tarzı içinde görülemezdi. Savaşlar ve devrim –dışsal ve içsel şiddet uygulamaları– çoğunlukla hukuk kodlarının kaynaklarıydılar. Zafer tipik olarak meşruiyeti sağlar, zaferi meşruiyet değil. Bir kez yürürlüğe konulduklarında, yasalar var olan toplumsal grupların güçlerinin engellenmesi veya kanallı edilmesine benzetilebilir. Setler yıkıldığı zaman, yeni bir olağanüstü yasa yapıcı güç ileri çıkar ve yeni bir meşruiyet yaratır: *ex facto oritur jus*.²⁸ “Yasa güç kullanımından vazgeçemez ve her zaman son tahlilde en güçlü olanların hakları üzerine kurulur ki bu en güçlülerin hakları, sadece bazen ve olumsuz bir biçimde, en adil olanların hakları ile çıkarışır.”²⁹ Habermasçı bir hukuk felsefesinin varsayımlarından oldukça uzak bir yerdeyiz. Bobbio, tonu değişebilirse de, Hobbes’un düsturuna temel olarak sadık kalmaktan asla geri adım atmadı: *auctoritatis sed non veritas facit legem*.³⁰ BM’ye ilan ettiği insan haklarını uygulaması için güç verilmelidir. Ancak BM’nin vaatleri ile performansı arasındaki fark, yine de büyük olmaya devam eder. BM, sözleşmesinde ilan ettiği üzere, uluslar arasında barış ya da dostluğu garanti altına almadı. Bugüne kadarki temel başarısını, kurucular daha önceden tasarlamamışlardı – yani Genel Kurul’un Aralık 1960’ta sömürgecilğe son verilmesi yönünde yarattığı ivme; bu 20. yüzyılın ikinci yarısında siyasi kurtuluş sürecindeki en büyük ilerleme idi.³¹ Habermas gibi Bobbio da toplumsal eşitsizliklerin küresel düzeyde azaltılması için belirli, kesin bir

27 *Autobiografya*, Bart 1999, s. 261.

28 Kanun gerçeklerden doğar – ç.n.

29 PGVP, s. 111; TA, s. 135.

30 Kanunu hakikat değil, otorite yapar – ç.n.

31 TA, s. 108-109.

program sunmaz. Ama bu eşitsizlikler hakkındaki duygularının güçlülüğü de onu diğerlerinden ayırır. Nükleer silahlanma yarışının, herhangi bir zengin ülkenin ilgilenmesini engellediği zamanın gerçek sorunu, Güney'in yoksul ülkelerinde kıtlıktan kaynaklanan ölümlerdi.³²

Eğer teorik reçetelerin başlıca farklılıkları bunlar ise, üç düşünürün Soğuk Savaş'tan sonra ortaya çıkan yeni şiddet manzarasına karşı tepkisi nasıldı? Rawls ömür boyu suskun durmuş olmasıyla tutarlı biçimde, 90'larda yaşanan *guerres en chaine*³³ konusunda herhangi bir yorumda bulunmadı. Ama bunlara izin veren bir mantık, *Halkların Yasası*'nın her sayfasında yazılıydı. Bu sayfalarda, adaletin filozofu, hangi otoritenin bu müdahalelere karar verme yetkisine sahip olduğunu bile açıklığa kavuşturmadan (genel olarak “demokratik halklar” demenin dışında), sadece insan haklarını korumak için askeri müdahaleye açık çek vermekle kalmıyordu, “haydut” (*outlaw*) devletlerden bahsederken, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın jargonunun bile ötesine geçiyordu – bu terim, yasalara saygılı ulusları, “haydut” devletleri yalnızca “serseri” (*rogue*) olan devletlerden bile daha hızlı biçimde bertaraf etmeye çağıran bir terimdir. Böyle bir dilde geçerli olan siyasi ön kabuller, kitabın önerdiği aşağıdaki türden tarihî örneklerde bulunabilir. Rawls hiçbir çağdaş siyasi olaya değinmese de, bu alanda, şaşırtıcı derecede eleştirel olmayan bir zihni açığa çıkarmaya yetecek kadar çok eski olaya değiniyor. Birinci Dünya Savaşı'ndaki katliamlar kaçınılmazdı, çünkü “hiçbir kendine saygılı liberal halk” Almanya'nın 1914'te Fransa'dan talep ettiklerini kabul edemezdi.³⁴ İkinci Dünya Savaşı'nda eğer Dresden'in bombalanması değilse bile, Hamburg'un yangın bombaları ile bombalanması meşruydu. Her ne kadar Japon kentlerinin Hiroşima ve Nagazaki'de zirveye çıkan yıkımı büyük bir yanlış(lık)sa da, bu sadece Truman'ın “devlet adamlığındaki bir eksikliği” temsil ediyordu ki

32 TA, s. 181.

33 Zincirleme savaşlar – ç.n.

34 LP, s. 48.

öbür türlü –Sadakat Yeminleri, Yunanistan müdahalesi, BM’yi yalancı şahitliğe teşvik etmek– “birçok yönden iyi, zaman zaman çok iyi bir başkan”dı.³⁵ Mükemmel bir adil savaşlar rehberi, İsrail’in 1967’deki önleyici saldırısının neden adil bir savaş olduğunu açıklayan bir çalışma tarafından sunulur.³⁶ Haydut toplumlar bir zamanların Habsburg İspanyası ve Bourbon ya da Napolyon Fransa’sını içeriyordu –ama Hannover ya da Viktorya İngiltere’sini değil– Yıldızlı Çağ Amerika’sı³⁷ bir tarafta. Bu tür yoldan çıkmış devletler “tatminsiz” güçlerdir. Nükleer silahlar bu devletlerin modern benzerlerini kontrol altında tutmak için gerekliydi.³⁸ Hatta Rawls’un icat ettiği, demokratik halklardan ayrı bir tür olan “düzgün” halklar terimi, basitçe ABD güvenlik sisteminin coğrafyasını tıpatıp yansıtır. Rawls’un bu kavrama örnek olması için icat ettiği, hayali Müslüman “Kazanistan” toplumu da, Kuveyt veya Suudi Arabistan’ın idealleştirilmiş bir versiyonu olarak görülebilir – bölgelerindeki komşu haydut devletler ortadan kaldırılırken, bu güvenilir bağımlı devletlerin geleneksel siyasi sistemlerine (bu sistemler liberalizm olmasa da) saygı duyulacaktır. Bu tür yetkilerle donatılmış bir Çöl Fırtınası Operasyonu, pekâlâ bir naklen Halkların Yasası olarak tanımlanabilirdi.

Habermas çok daha açık sözlüydü. Müttefiklerin Irak’ın Kuveyt’i işgal ederek uluslararası yasayı arsızca ihlal etmesini cezalandırmak için başlattıkları savaş, küresel bir kamusal alanın yaratılması yolunda önemli bir adımdı. Her ne kadar bu savaş BM komutasında verilmemiş olsa ve Güvenlik Konseyi’ne karşı sorumluluk yükümlülüğü olmasa da, BM’ye başvurulmuştu ve bu hiç yoktan iyiydi: “İlk kez olmak üzere ABD ve müttefikleri, somut olarak, BM’nin (tarafsız olduğu varsayılan) polis gücü rolünü geçici olarak üstlenme ihtimali ile yüzyüze geldiler.” Kuşkusuz, sonuçtaki melez bir hareketti, çünkü bu görevin ye-

35 LP, s. 99-102; *Collected Papers*, Cambridge, Mass., 1999, s. 572.

36 “Burada Michael Walzer’in *Haklı Savaş Haksız Savaş* adlı çalışmasını takip ediyorum. Bu çok etkileyici bir çalışma ve söylediklerimin bu çalışmadan hiçbir önemli noktada ayrı olmadığını düşünüyorum”: LP, s. 95.

37 1870’lerden 1900’lara kadar ABD – ç.n.

38 LP, s. 48-49.

rine getirilmesinde güç-politikası hesapları da vardı, ama şimdi açıkça görülüyor ki, “uluslararası yasanın uygulanması uluslararası topluluğun örgütlü bir işbirliği ile yerine getirilmek zorundaydı, bazı (kelimenin en kötü anlamıyla) ütopyan dünya hükümetleri tarafından değil.” Üstelik ve belki de en önemli si olarak, Körfez Savaşı sadece Irak’ın Kuveyt’i ilhak etmesi tarafından değil, bu işgalin “tüm bir Arap dünyası tarafından kuşatılmış ve en korkunç türden silahlarla tehdit edilen bir İsrail şeklindeki felaket senaryosunu”³⁹ ortaya koyan, Irak’ın İsrail’e yönelik tehdidi tarafından da meşrulaştırıldı.

Şimdiye kadarki uluslararası hukuk ihlalleri Habermas’ı çok fazla rahatsız etmediği için – İsrail’in Doğu Kudüs’ü ele geçirip Batı Şeria’yı işgal etmesi bir tarafa, Türkiye Kıbrıs’ı işgal ettiğinde, Endonezya Doğu Timor’u ilhak ettiğinde, kendisinin bunlardan etkilenip yorum yaptığını gösteren bir kayıt yok – Habermas’ın Çöl Fırtınası’nı desteklemesinin arkasında yatan temel gücün, hukuki argümanlardan çok siyasi duygular olduğu açık gibi görünüyor. Öte yandan, kendi kendisinin açıkladığı ve uzun süredir geçerli olan Batı’ya sadakat tavrı vardır. Habermas kırk yıldır Almanya’nın ancak “koşulsuz bir şekilde Batı’ya yönelerek” kötü geçmişinden kurtulabileceğini ve *Sonderweg*⁴⁰ gibi bütün şüpheli kavramları geride bırakabileceğini savundu. Bu, kendisinin genç bir insan olarak anlayamadığı, Adenauer’un büyük başarısıydı ve Federal Cumhuriyet’in kutup yıldızı olarak kalmak zorundaydı. 1945’ten sonra, Almanya’nın “ayağa kalkmasını sağlayan bu yönelimdi”.⁴¹ Ancak Nihai Çözüm’den sonra ve hayatı bir biçimde, Almanya’nın, “hâlâ Ortadoğu’da Batı dünyasının ileri karakolu olarak hareket etmeye mecbur olan” kırılgan bir demokrasi olan İsrail’e karşı özel sorumluluğu da vardı. Habermas onaylayıcı bir tavırla “İsrail ile dayanışma Alman dış politikasının yazısız yasası olmuştur”; ancak Yahudi düşmanları bundan şüphe duyabilir der.⁴²

39 VZ, s. 19, 18, 23; PF, s. 12, 11, 15.

40 Özel Yol – ç.n.

41 VZ, s. 64; PF, s. 48; NBR, s. 93-94, 108; BR, s. 88-89, 102.

42 VZ, s. 28; PF, s. 18; “Letter to America”, *The Nation*, 16 Aralık 2002.

Bu, Habermas'ın Körfez Savaşı'nı destekleme nedenleri arasında, muhtemelen en güçlü nedendi.

Almanya içinde ve dışında Habermas'ı beğenenler arasında, onun, ABD hükümetinin de kabul ettiği üzere, asıl olarak petrol kuyularının kontrolü için verilen bir savaşı bu şekilde felsefi olarak teorileştirmesine şaşırırların sayısı az değildi. Savaşı kazanmak için başvurulacak taktikler hakkında eleştirilerini açıklamakta ve hatta savaşın BM tarafından meşrulaştırıldığı iddialarının “büyük oranda bahane olduğunu”⁴³ kabul etmekte hızlı davranan Habermas'ın vicdanının da rahatsız olduğunun işaretleri görülebilirdi. Ama eleştirecek olanların ellerindeki silahları almak için hesaplanmış bu tür sınırlamalar, sadece kendisinin, ondan sonra varacağı sonucun kabalığını vurguladı – başarı için ilkelerden vazgeçmek. Anlaşmazlığın barışçı bir biçimde çözümü için müzakerelerin sonuna kadar götürülmediği itirazını reddeden Habermas, bir kahve-bargerçekçi politika ruhu içinde şunu ilan etti: “Bu vahşilikteki bir olayı, olaydan sonra ukalaca bir normatif değerlendirmeye tabi tutmak biraz akademiktir.”⁴⁴

Bobbio'nun Körfez Savaşı'na tepkisinin retorik gelişimi de esrarengiz bir biçimde buna benziyordu. Bobbio operasyon başladığı sırada yaptığı açıklamada, Çöl Fırtınası Operasyonu'nun, saldırıya karşı meşru savunmayı içeren adil bir savaş olduğunu belirtiyordu. İslâm'ın gelecekteki imparatoru olmak isteyen Saddam Hüseyin büyük bir uluslararası tehditti. Ülke içinde kan içici bir diktatör, dış politikada ise yayılmacı bir savaş ağası olan Saddam, eğer şimdi kontrol altına alınmazsa, ömrünün sonuna kadar saldırılarını katlayarak artıracaktı. Hitler gibi o da, İsrail'e roket yağdırmasının gösterdiği gibi, çatışma alanını daha da genişletme peşinde koşuyordu.⁴⁵ Bobbio'nun bu tutumu Habermas'inkinden daha büyük bir gürültü kopardı; kısmen İtalya'da hâlâ Almanya'dan daha güçlü bir Sol'un olması nedeniyle, ama aynı zamanda kendisinin Soğuk Savaş'ın savaş çığırtkanlığına bu kadar güzel karşı çıkan bir ki-

43 VZ, s. 20; PF, s. 12.

44 VZ, s. 22; PF, s. 14.

45 *Una guerra giusta?*, Venedik 1991, s. 39, 22, 48, 60; bundan sonra GG.

şı olması yüzünden. Bu açık yüz seksen derecelik dönüşün çok ettiği arkadaşları ve öğrencilerinin eleştirileri birbiri peşi sıra geldi. Bu eleştiriler karşısında Bobbio da, savaşı ilke olarak onaylamış biri olarak, savaşın pratikte veriliş biçimiyle arasına mesafe koydu. “Çatışmanın seyri içinde, uluslararası örgüt ile savaş arasındaki ilişkinin her zamankinden daha fazla unutulup gittiğini, bunun sonucu olarak da, mevcut çatışmanın, savaşın iki taraf arasındaki güç orantısızlığı dışında, giderek daha fazla geleneksel bir savaşa benzediğini rahatlıkla kabul ediyorum. Büyük bir tarihsel fırsat kaçırıldı mı?” diye sordu, beş haftalık kesintisiz Amerikan bombardımanından sonra. Etrafına bakarak, “vicdanlarımız rahatsız oldu” diye itiraf etti. Savaş adıldı, ama –ayrı bir soru– zorunlu muydu? Eğer zorunlu ise, bu şekilde mi savaşılmalıydı? Bobbio’nun yanıtı sıkıcıydı. Tıpkı Habermas’ta olduğu gibi, iş isten geçtikten sonra endişe etmek hiçbir işe yaramadı. “Bu sorulara verilecek her yanıt, olayların akışını değiştiremeyecek kadar gecikmiş olur. Bu yanıt sadece alakasız olmakla kalmaz, –“ne yapıldıysa, artık yapıldı”– ayrıca alenen naif de görünebilirdi, çünkü hiç kimse aynı amaca varmak için diğer yol tercih edilseydi neler olabileceğini söyleyecek konumda değildi.”⁴⁶ Savaş belki de gerekli olmayabilirdi, ya da bu kadar kanlı olmayabilirdi. Ama o şimdi artık olmuş bir şey. Bununla mücadele etmenin anlamı neydi?

Sekiz yıl sonra, Habermas Müttefik Kuvvetler Operasyonu’nu daha güçlü alkışlarla selamladı. NATO’nun Yugoslavya’ya saldırısı Miloseviç rejiminin insanlığa karşı suçlarını önlemek için gerekliydi – Amerikan hava saldırıları ile kurtarılmalarına başlanmadan önce, “300 bin kişi cinayet, terör ve sürgüne maruz kaldı.” ABD’nin çok az şey kazanacağı bu müdahalenin niyeti hakkında şüphe duymanın bir temeli yoktu. Bu, BM tarafından onaylanmamış olsa bile, “uluslararası topluluğun örtük biçimde yetki verdiği”, insani bir savaştı. *Bundeswehr*’in⁴⁷ saldırıya katılması bir Kızıl-Yeşil koalisyonunun kararıydı; bu hükümet Kant ve Kelsen’in ruhuna uygun

46 GG, s. 23, 90.

47 Alman hava kuvvetleri – ç.n.

olarak, kozmopolit bir hukuki düzene kendini adayan şimdiye kadarki ilk Alman hükümetiydi. Bu karar Batı Avrupa'nın diğer ülkelerine rahatlatıcı biçimde benzeyen Federal Cumhuriyet'teki kamusal havayı ifade etti. Kıta Avrupası ülkeleri ile Anglo-Saksonlar arasında BM Genel Sekreteri'ne danışmanın önemi ya da Rusya'yla zıtlasma konusunda bazı görüş ayrılıkları olabilir. Ama "Rambouillet'deki"⁴⁸ görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra" ABD ve AB üyesi ülkeler, ortak bir tutum alarak yollarına devam ettiler.⁴⁹

Elbette, insan hakları uluslararası düzeyde ancak zayıf bir biçimde kurumsallaştığı için, "tıpkı şimdiki durumda olduğu gibi, yasa ve ahlak arasındaki sınırın bulanıklaşabileceği" doğrudur. BM Güvenlik Konseyi yetki vermeyi reddettikten sonra, NATO ancak "uluslararası hukukun ahlaki geçerliliğine başvurabilir". Ama bu demek değil ki, Carl Schmitt devletlerarası ilişkilerin ahlakileştirilmesine yönelik –bunun, devletlerarası çatışmaları ölümcül biçimde radikalleştirdiği– eleştirisinde haklıydı. Aksine, Yugoslavya'nın bombalanması gibi insani müdahaleler, daha doğmadan, yaratmak istedikleri gelecekteki kozmopolit düzenin nasıl olacağını önceden göstermek durumunda kaldılar. Burada Washington ile birçok Avrupa başkenti arasında bir fark vardı. ABD açısından, insan haklarının küresel olarak zorla uygulanması, ulusal hedefleri için ahlaki bir pusula sağladı. Wilson ve Roosevelt'e kadar geri giden idealizm ile yararcılığın bu verimli birliğine, Almanlar kendi özgürlüklerini borçluydular ve bu birlik eskisi kadar hayati olmaya devam etti. "ABD, BM tarafından yalnızca zayıf bir biçimde düzenlenmiş bir devletler dünyasında bir süper-gücün üzerine vazife olan düzeni koruma görevlerini üstlendi." Ama eylemlerine dayanak olarak aldığı ahlaki buyrukların, bağlayıcı bir ulus-

48 Paris'in 50 km güneybatısında, Şubat ve Mart 1999'da Kosova ile ilgili görüşmelerin yapıldığı şato – ç.n.

49 "Bestialität und Humanität: Ein Krieg an der Grenze zwischen Recht und Moral", *Die Zeit*, 29 Nisan 1999; İngilizce olarak, "Bestiality and Humanity: A War on the Border between Law and Morality", William Buckley (ed.), *Kosovo. Contending Voices on the Balkan Intervention* içinde, Grand Rapids, 2000, s. 307-308, 312.

lararası güce sahip hukuki normlar olarak kurumsallaştırılmasına gerek var. Ne mutlu ki, BM bu ikisi arasındaki boşluğu kapatma yolundaydı, güç politikası düzeninden doğmakta olan bir kozmopolit düzene geçiş, hâlâ ortak bir öğrenme sürecini gerektiriyor olsa bile.⁵⁰

Habermas tıpkı Körfez’de olduğu gibi Balkanlarda da savaş çağrısını vicdani ihtiyat kayıtlarıyla süslemeye dikkat etti. Öte yandan, Yugoslavya’daki sivil kayıplar bir huzursuzluk duygusu yarattı: Kosovalıları kurtarmak için kullanılan vahşi askeri araçlar, her zaman merhametli amaçlara uygun muydu? Bundan şüphe etmek için nedenler vardı. Öte yandan, Müttefik Güçler Operasyonu bundan böyle genel olarak insani müdahaleler için bir model yaratırsa, ne olacaktı? Batı bu olayda BM’yi by-pass etmeye mahkûmdu: Ama bu bir istisna olarak kalmalıydı. “NATO’nun kendi kendini yetkilendirmesinin rutin bir uygulama olmasına izin verilemez.”⁵¹ Bununla, ironik olarak –reddetmeye adanmış ama adını Schmitt’in kitabe gibi “insanlık, canavarlık” vecizesinden alan bir makalede– Habermas sonunda masumca, tam da reddetmek istediği hukuk teorisinin bir örneğini verdi. *Siyasi İlahiyat*’ın en meşhur cümlesi, “Egemen, istisnaya karar veren kişidir,” der. Schmitt, herhangi bir hukuk düzeninin temelini kurallar değil kararlar olduğunu ileri sürmüştü. “Kural hiçbir şeyi kanıtlamaz, istisna her şeyi kanıtlar. İstisna sadece kuralı değil, kuralın, ancak istisnadan kaynaklanan, varlığını da doğrular.”⁵² Habermas tarafından ilk başta adları anılan Kant ya da Kelsen’in, Amerika’nın Balkanlardaki savaşıyla ilgili herhangi bir beyanları olamazdı; Habermas bu savaşı meşrulaştırmak için, kendini farkında olmadan Schmitt’i yeniden üretmeye sürüklenmiş halde buldu. Çünkü egemen, aslında, savaş bahanesi için Rambouillet ultimatoomunu veren süper-güçtü ve savaşı kışkırtmak için, yüz bin kişinin öldüğü

50 “Bestiality and Humanity”, s. 313-316.

51 “Bestiality and Humanity”, s. 309, 316.

52 Carl Schmitt, *Politische Theologie*, Münih ve Leipzig, 1919, s. 15 [Türkçesi: *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, çev. Emre Zeybekoğlu, Dost, Ankara, 2016].

efsanesini yaydı ve filozof egemen, şimdi istisnanın geleceğin yönetimini öngördüğünü açıklar.

Habermas'ın aksine, Bobbio Schmitt'i takdir etmiş ve onunla yazışmıştı. Ama Balkan Savaşı'nı meşrulaştırırken, aklında daha büyük bir otorite vardı. Miloseviç, yeryüzünden silinmek zorunda kalınan Saddam gibi bir diktatördü: NATO'nun Miloseviç'e saldırısının uluslararası bir savaştan çok bir polis eylemi olarak görülmesi gerekir ve bu saldırının araçları da bu amaca uygun olmalıdır. Artık adil ve adil olmayan savaşlardan bahsetmenin hiçbir anlamı yoktur: Sorulabilecek tek soru, bir savaşın yasal olup olmadığıdır ve etkili olup olmadığıdır. Ama bugün başka türden bir yetki var. Çünkü ABD bir süper-güç olarak "kendisini kurulu uluslararası düzenin tümüyle dışına yerleştiren türden bir mutlak hak" elde etti. Pratikte, Amerika'nın gireceği savaşlar için hiçbir yasal meşrulaştırmaya ihtiyacı yok, çünkü 20. yüzyılın üç belirleyici savaşındaki demokrasiyi savunma geçmişi –Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş– ABD'ye *de facto* her yerde geçerli bir etik meşruiyet veriyor. Avrupalılar özgürlüklerini Birleşik Devletler'e borçlular ve bununla birlikte koşulsuz bir şükran da borçlular. Wilson, Roosevelt ve Reagan iyi bir amaç için savaştı, Merkezi Güçleri, Faşizm'i ve Komünizm'i yendi ve böylece şimdi içinde yaşadığımız normal demokratik dünyayı mümkün kıldı.

Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* böyle bir rolü kavramıştı. Tarihin her döneminde, bir ulus egemendir ve "dünya tininin gelişmesinin mevcut düzeyinin taşıyıcısı olarak, karşısındaki diğer ulusları haklardan yoksun bırakarak mutlak hak"a sahip olur.⁵³

Bu uzaklardan gelen sihirli dokunuş da, yine, sonradan akla gelen sıkıntılı düşünceleri engellemedi ve bu düşünceler de yine güvence veren, rahatlatıcı bir düşünceyle yatıştırıldı. Bobbio yedi haftalık bombardımandan sonra, Müttefik Güçler Operasyonu'nun beceriksizce yürütüldüğünü ve bir felaketle sonuçlandığını hissetti. Kosova'daki etnik temizliğin savaştan önce başladığı iddiaları ile ilgili şüpheleri olduğunu, aksine sava-

53 "Perche questa guerra ricorda una crociata", *L'Unità*, 25 Nisan 1999.

şın buna sebep olduğuna dair fikirler beyan eden Bobbio, insan haklarını korumak için girişilen bir savaşın, insan haklarını ihlal etme süreci içinde olmasından endişe duyduğunu belirtti. Ama bu da, gayrı meşru güçlere karşı meşru güçlerin kullanılması olarak, savaşın genel karakterini değiştirmede. Habermas, uluslararası hukukun, tarihindeki en olağanüstü ve yaratıcı gelişmelerden birisi içinde, –mükemmel olmayan bir biçimde olsa da– bir uygulanabilir kurallar seti olarak kurumsallaşmakta olduğunu ileri sürerken haklıydı. İnsanlık, Bobbio’nun Alman meslektaşının gördüğü şekliyle, ahlâkî olanın alanından, sınırı aşarak hukuki olanın alanına doğru ilerliyordu.⁵⁴

Batı’nın bundan sonra düzenlediği askerî harekât başladığında, Bobbio kamusal işlerle ilgili yorumda bulunmaktan artık vazgeçmişti. Ama Habermas Afgan savaşında, zamanın eğilimleriyle ilgili kendi yargılarının kanıtlanmasını gördü. Her ne kadar yeni Cumhuriyetçi yönetim acınacak kadar tek yanlılık taraftarı ise de –Avrupa hükümetlerinin Washington’da daha bilge danışmanlara sahip olmayı sürdürememekte biraz sorumlulukları vardı– Cumhuriyetçi yönetimin terörizme karşı bir koalisyon oluşturması, zekice bir işti ve haklı olarak Taliban rejimini ortadan kaldırmak için hareket etti. Doğru, Amerika’nın havadaki gücü ile yerdeki sakallı aşiret üyeleri arasında teçhizat bakımından var olan şaşırtıcı eşitsizlik, uzun zamandır rakip sömürgeci hırsların kurbanı olmuş bir ülkede “ahlâkî olarak tiksindirici bir görüntüydü”. Ama şimdi bitmişti ve sızlanmanın bir anlamı yoktu. Çünkü “her durumda, Taliban rejimi çoktan tarih olmuştu”. BM hâlâ görevlerini yerine getiremeyecek kadar zayıftı ve bu yüzden ABD, Balkanlar’da olduğu gibi inisiyatif almıştı. Ama kurtarılmış Kabil’de yeni bir hükümet kurmak amacıyla BM’nin gözetiminde Bonn’da düzenlenen konferansla birlikte, bu inisiyatifin sonucu, Irak’ta uçuşa yasak bölge kurulmasıyla başlayan uluslararası hukuktan kozmopolit hukuka geçiş süreci içinde ileri doğru atılmış mutlu bir adımdı.⁵⁵

54 “La guerra dei diritti umani sta fallendo”, *L’Unità*, 16 Mayıs 1999.

55 “Fundamentalism and Terror”, Giovanna Borradori, *Philosophy in a Time of Terror. Dialogues with Jürgen Habermas and Jacques Derrida* içinde, Chicago, 2003, s. 27-28.

Bir yıl sonra Habermas daha az huzurluydu. ABD'deki Cumhuriyetçi yönetimin yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi kışkırtıcı bir biçimde tek yanlılık taraftaydı. Her ne kadar Alman hükümeti de BM Güvenlik Konseyi'nin alacağı her türlü karara kayıtsızca saygı duyacağını ilan etmek yerine, böyle bir işgali önceden reddetmekte hatalı olsa da, ABD Birleşmiş Milletler yetki vermeden Irak'ı işgal etmemeliydi. Habermas'ın asla aklına gelmeyen bir şey de ortaya çıkmış olabilirdi, "ABD ile Avrupa arasındaki sistematik olarak bozulmuş bir iletişim". Bu birinin liberal milliyetçiliğini diğerinin kozmopolitizminin karşısına diker.⁵⁶ Irak Özgürlük Operasyonu, başlar başlamaz, bu (kötü) öngörülerini doğruladı. Öte yandan, merhametsizce davranılmış bir nüfusu barbar bir rejimden kurtarmak "bütün siyasi iyiliklerin en büyüğüdür". Öte yandan, ABD Birleşmiş Milletler'den yetki almadan hareket ederek, uluslararası hukuku ihlal etmişti ve böylece ahlâkî otoritesini yerle bir etmiş ve gelecek için vahim bir örnek oluşturmuştu. Yarım yüzyıl boyunca ABD yasal güçlere sahip, saldırıyı önlemek ve insan haklarını korumak için ulusal egemenliği ihlal edebilen bir kozmopolit düzene doğru ilerlemenin öncüsüydü. Ama şimdi, Washington'daki yeni-muhafazakâr ideologlar, insan haklarını bütün dünyada uygulamayı amaçlayan devrimci bir program lehine, BM'nin insan hakları politikalarının reformculuğundan ayrıldılar. Bu tür bir hegemonik tek yanlılık politikası, sadece Amerikan kaynaklarının sınırlarının zorlanması ve müttefikleri uzaklaştırma riskine girmedi, aynı zamanda "dünyayı liberal vizyona göre iyileştirme misyonunu da tehlikeye atan" yan etkiler yarattı. Neyse ki, BM bu dönemden gerçekten ciddi bir yara almadan çıktı. BM'nin itibarı ancak, "tavizler vererek çaresiz, imkânsız bir şeyi 'kurtarmaya' çalışması durumunda yara alabilirdi".⁵⁷

Bu tür düşünceler çok fazla sürmedi. Altı ay sonra BM Güvenlik Konseyi oy birliği ile Amerika'nın Irak işgalini ve Bağ-

56 "Letter to America", *The Nation*, 16 Aralık 2002.

57 "Verschliessen wir nicht die Augen vor der Revolution der Weltordnung: Die normative Autorität Amerikas liegt in Trümmern", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 17 Nisan 2003; İngilizce olarak, "Interpreting the Fall of a Monument", *Constellations*, cilt 10, sayı 3, 2003, s. 364-370.

dat'ta kurduğu bağı rejimi destekleyen bir karar aldığında, Habermas bunu eleştiren hiçbir açıklama yapmadı. Her ne kadar Amerika'da siyasi manzaranın değişmesine üzölmüş olsa da –“Birleşik Devletler gibi böyle örnek bir liberal öökenin, hükümeti tarafından bu derecede beyninin yıkanabileceğini asla düşünmemiştim”– Geçici Koalisyon Otoritesi'ni⁵⁸ desteklemek gerektiğı konusunda hiçbir şüphesi yoktu. “Birleşik Devletler'in Irak'ta başarılı olmasını ummaktan başka bir seçeneğimiz yok.”⁵⁹ Bu iki filozofun, Sovyet blokunun çöküşünden sonra Batı'nın peş peşe verdiği iki savaşa yönelik tepkisi, göröldüğü gibi tutarlı bir yapıya sahip. Başta, Washington ve müttefiklerinin askerî eylemi, ya uluslararası hukuk (Körfez) ya insan hakları (Kosova), ya da tiranlıktan kurtuluşa (Irak) başvuru olarak, normatif temellerde meşrulaştırılıyor. Ardından, haklı tarafın zincirlerinden boşalttığı fiili şiddet hakkında, insani bir titizlik pozu içinde, kuşkular, vicdani rahatsızlıklar ifade ediliyor (Körfez, Kosova, Afganistan, Irak). Son olarak da bu kuşkular, olup biten fiili durum adına, gelişigüzel biçimde minimize ediliyor ya da unutuluyor. Bu, yapılan şeyi, bir kez yapıldıktan sonra kuşkuya yer bırakmayacak şekilde onaylayan, her şeyi ifşa eden “her durumda” formölü, her şeyi anlatıyor. Bu tür tutumların siyasi karakteri yeterince açıktır. Ancak bunlar hakkında en çarpıcı olan şey, entelektöel tutarsızlıklarıdır. Hiç kimse Bobbio ya da Habermas'ın mantık alanında yetersiz bir arka plana sahip olduklarından veya dikkatli ve titiz bir şekilde düşünme yeteneklerinden şüphede edemezdi. Buna rağmen, burada felsefe, karşılıklı tutarsız iddialar ve mazeretlerin oluşturduğu bir yavan karmaşaya izin veriyor ki, ancak kötü bir vicdan ya da inanç bunların nedeni olabilirmiş gibi görünüyor.

Bu vesileciliğın (*occasionalism*) –tarafsız ilke, hassas vicdan ve kaba gerçek arasında ileri geri gidip gelen– zikzaklarının arkasında, bütün bu düşünürlerin teorik yapılarını şekillendiren basit bir dürtü tespit edilebilir. Rawls *Halkların Yasası* kitabını “gerçekçi bir ütopya” olarak tanımlar: yani, dünyadan kaynak-

58 İşgalden sonra Irak'ta kurulan ABD'ye bağı geçici sivil yönetim – ç.n.

59 “Ojalá Estados Unidos tenga éxito en Iraq”, *La Vanguardia*, 4 Kasım 2003.

lanan ve dünyanın gidişatını yansıtan ideal bir tasarımdır. Habermas'ın yöntemsel hukuku teorisinin küresel bir izdüşümü olan kozmopolit demokrasisi de aynı yapıya sahiptir. Bobbio bile, geçmişte gerçekler ile değerlerin birbirine karıştırılmasına karşı katı bir tutum içindeyken, tarihsel gelişmelerin yeni bir *signum rememorativum*'unu insanlığın ilerlemesi olarak görerek, sonunda kendisinin yaptığı bu türden bir karıştırmaya boyun eğdi. Bütün bu vakalarda, temeldeki arzu banal gündelik bir eğilimin felsefi bir versiyonudur: ne yardan ne serden vazgeçmek. Devletlerarası ilişkilerin rezil gerçekliğine dikkat çeken eleştirilere karşı, ideal, böyle ampirik eksikliklerin lekelemediği normatif bir standart olarak savunulabilir. Bunun boş bir ütopya olduğu suçlamasına karşı, dünyanın gittiği yol, bu ütopya doğru, umudun giderek arttığı bir hac yolculuğu olarak sunulabilir. Evrensel etiğin gerçek olmayan meşrulaştırmaları ile ilahi bir tarihe yapılan kaçamak başvurular arasındaki bu *va-et-vient* (gelgit) içinde, sonuç hep kesindir: insanlığın gelişmesinin vekili olarak Amerikan imparatorluğuna verilen yetki.

Bunun, bu düşüncülerden hiçbirisinin başlangıçtaki niyeti olmadığı da ayrıca açıktır ve onları bu duruma getiren düşüşte de trajik bir şey var. Bunu nasıl açıklayabiliriz? Yanıtın bir kısmı mutlaka, bakış açılarını, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonraki yeni güç manzarası içinde yeni savaşların şekillendirdiği düşüncülerin *déphasage*'ında (ilgisizliğinde) yatıyor olmalıdır. Rawls veya Bobbio'nun nihai kavramlaştırmalarıyla ilgili yargıyı, yaşlı olmaları hafifletir. Rawls *Halkların Yasası* yayınlandığında zaten bir felç geçirmişti ve zamana karşı yazıyordu. Bobbio Balkan savaşı üzerine görüşlerini ifade ettiğinde 90'ın üzerindeydi. Ve hiçbir çağdaşı böyle ileri bir yaşın getirdiği zayıflıklar içinde, bütün metinleri içindeki en güzel metinlerden biri olan *De Senectute*'yı, böyle etkileyici bir şey yazmamıştı.

Ama kesinlikle, küresel egemene⁶⁰ karşı uzun zamandır devam eden bir körlük de vardı. Rawls'ın durumunda, Washington ve Lincoln gibi totemlere duyulan batıl hürmet, ülkesinin ister Kuzey Amerika'da isterse genel olarak dünyada oynadı-

ğı rolün doğru biçimde görülmesi ihtimalini ortadan kaldırdı. ABD'nin Allende, Arbenz ve Musaddık'ın devrilmesinde –“ve bazıları buna Nikaragua'da Sandinistaları da ekleyebilir: burada sanki bu konuda kendi fikrini oluşturamıyormuş gibidir”– oynadığı rolden pişman olan Rawls'un, bu rolle ilgili ileri sürebileceği en iyi açıklama şuydu: “Demokratik halklar genişlemeci değiller”se de “kendi güvenlik çıkarlarını savunacak”lardır ve bunu yaparken hükümetleri tarafından yanlış yönlendirilebilirler.⁶¹ Meksika veya İspanya Amerika Savaşları, Karayipler'deki sayısız müdahale, Uzak Doğu'da sürekli tekrarlanan çatışmalar, günümüzde dünyanın her yerine yayılmış yüzden fazla ülkedeki askerî üslere bakın. “Birkaç Avrupalı halk 18. ve 19. yüzyılda imparatorluk kurmakla uğraştılar” ama –öyle görünüyor ki– Amerika iyi ki asla onlar gibi yapmadı.⁶²

Habermas'ın Birleşik Devletler'le ilgili görüşü, hiç de daha az iyimser değildir. Vietnam veya Panama gibi ülkelerde hiç şüphesiz çeşitli kusurları olsa da, Washington'ın genel sicili, özgürlük ve hukukun şampiyonu olarak, eşsizdir –yarın yüzyıldır tarafsız kozmopolit düzenin öncülüğünü yaptığı için. Habermas'ın siyasi yazılarında vatandaşlarını Batı'ya koşulsuz sadakat göstermeye çağırması gibi, ısrarla yapılan başka bir şiddetli tavsiyeye rastlanmaz. Almanya'nın kendisinin de genellikle Batı'ya ait olduğunun düşünüldüğü gerçeği, Habermas'ın zihnindeki daha özel, örtük bir özdeşleşmeye işaret eder: kastedilenler Federal Cumhuriyet'in mimarları olan Anglofil (İngilizce konuşan) Müttefiklerdir. Eğer ABD'nin gölgesi Birleşik Krallık'tan çok daha büyükse, bu, basitçe ikisi arasındaki güç orantısızlığının bir yansıması değildir. Habermas için, Amerika aynı zamanda Britanya'nın asla yapamadığı bir şekilde, entelektüel uyanışın toprağıdır. General Clay ve Komiser McCloy'a olan siyasi borca, Peirce ve Dewey'den alınan felsefi eğitim ve Parsons ve Mead'in sosyolojik yol göstericiliği de eklenmiştir. Bu, Habermas'ın kuşağından Almanların tekrar ayağa kalkmalarına izin vermiş olan Batı'dır.

Böyle bir arka plan içinde, Amerika'nın Basra Körfezi, Bal-

61 LP, s. 53.

62 LP, s. 53-54.

kanlar ve Afganistan'daki askerî müdahalelerinin desteklenmesi, doğal bir sonuçtur. Fakat Habermas Irak'ın işgalinde tereddüte düştü. Bu tereddütün nedeni olarak belirttiği şey, aydınlatıcıdır: ABD Bağdat üzerine BM Güvenlik Konseyi'nden yetki almadan yürüdü. Fakat elbette, aynı şey ABD'nin Belgrad saldırısı için de geçerliydi. Çünkü genel kanı olarak, insan haklarının ihlali Irak'ta Yugoslavya'dan daha ağır olduğu için, neden böyle bir cezalandırıcı askerî saldırı Yugoslavya'ya karşı tümüyle meşru iken, Irak'a karşı meşru değildi? Habermas aradaki farkın, Balkan Savaşı'nın "olaydan sonra", sadece etnik temizliği durdurmak ve acil yardım sağlama ihtiyacı tarafından değil, fakat her şeyden önce "harekete geçen askerî koalisyonun bütün üyelerinin tartışmasız demokratik ve hukukun üstünlüğüne uygun nitelikleri" tarafından meşrulaştırılması olduğunu söyler – ABD ve Birleşik Krallık bu zorunlu işe Almanya, Fransa, İtalya ya da NATO'nun diğer Avrupalı üyelerinden daha az temiz bir ruhla yaklaşmış olsalar da. Fakat Irak konusunda, bir zamanlar birlik olan "uluslararası topluluk" parçalandı. Atlantik resmî bürolarının her türlü yalancı resmî yayın ve açıklamasının standart gerçekleri gizleyen bu terim, kendi kendisini başka söze gerek bırakmayacak şekilde anlatıyor. Dünyaya velkâlet eden "topluluğun" siyasi sınırlarından asla kuşku duyulmaz: "Bugün normatif anlaşmazlık Batı'yı böldü."⁶³ Ancak, Habermas'ın kendi sözcükleriyle, bir halkı tiranlıktan kurtarmaktan daha büyük bir iyilik olmayacağı için, –açıkça daha küçük amaçlar olan– etnik temizliği önlemek veya yardım temini, neden General Clark'a, General Franks'tan esirgenen felsefi yetki belgelerini sağlasın ki? Hayati *distinguo*'nun (ayrımın) başka bir yerde olduğu açıktır: Avrupa'nın Amerika'nın girişimlerine yönelik tepkilerinde, Atlantik'in her iki yakası da aynı şekilde düşündüğü sürece, uluslararası topluluk bir bütün olarak kalır ve BM göz ardı edilebilir. Ama Avrupa tereddüt ederse, BM çok kutsaldır. Bir varsayımın bu kadar safça, naifçe kendi-kendini kanıtlamasına, bir anlamda, ancak gülünebilir. Fakat bunun işaret ettiği şey, daha büyük bir varsayımın dağılmasıdır. Habermas'ın amentüsünde Batı her za-

63 "Interpreting the Fall of a Monument", s. 366.

man bir ideolojik figürdür, Soğuk Savaş'ın *topos*'u; bu görüşün varsayımı ise şuydu: Amerika ve Avrupa her açıdan, ABD'nin yüce gönüllü liderliği altında tek bir demokratik evren olarak kabul edilebilirdi. Berlin ve Paris'in Irak'a saldırıda Washington'a destek vermeye istekli olmaması, uzun süredir devam eden bu yapıyı bozdu ve koşulsuz bir şekilde Batı'ya yönelmeyi anlamsızlaştırdı. Bu acil durumda, Habermas, Amerikan değerlerinden farklı olan, şimdi, uluslararası sorunlarda yedek bir kutup yıldızı olan, –bir şekilde daha az takdir edilesi– Avrupa değerlerine geri döndü. Fakat Avrupa'nın kanlı geçmişinden canlandırıcı, moral verici bir ortak *ethos* çıkarmak için gereken yıkama-yağlama işi bir yana, yeni yapı da eskisi kadar tutarsızdır. Habermas tarafından şimdi anlaşıldığı haliyle Avrupa, sadece Birleşik Devletler ile gereksiz bakış açısı benzerliği nedeniyle, Britanya'yı dışarda bırakmak zorunda değil, aynı zamanda çoğunluğu ABD'nin BM Sözleşmesi'ni ihlallerine karşı çıkmaktan çok destekleyen Avrupa Birliği'nin kütadaki üyelerini bile içeremez. Dolayısıyla, Habermas daha ileri bir jeopolitik daralmayla, toplumsal ve uluslararası sorumluluklarının daha fazla bilincinde olan, daha geniş bir kozmopolit düzenin müjdecisi, gelecekteki ve daha iyi bir AB'nin son sığınağı olarak bir Fransız-Alman çekirdeğini savunma durumuna sürüklendi.⁶⁴

Ama bu özeleştiriyi yapmadan *reculer pour mieux sauter*'dir.⁶⁵ Habermas hâlâ, çok iyi bilinen aksine bulguları dikkate almadan, NATO'nun Yugoslavya'ya saldırmasına –bu onun için Avro-Amerikan birliğinin en son değerli anıdır– Belgrad'ın durumu iyileştirmeyi reddedip, yok etmeye kararlı olmasının neden olduğuna inanıyor görünmektedir. Rambouillet ultimatumunun, 1914'te Avusturya'nın Sırbistan'a verdiği nota gibi, savaş için bir bahane oluşturacak şekilde, bilerek kabul edilmez bir şekilde hazırlanması; kendi Alman Dışişleri Bakanı'nın Ko-

64 “Unsere Erneuerung - Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas” (Jacques Derrida ile birlikte), *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31 Mayıs 2003; İngilizcede “February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe”, *Constellations*, Eylül 2003, s. 291-297.

65 Yoluna devam etmek – ç.n.

sova'da kitlesel bir etnik temizlik planı olduğunu öne sürdüğü Atnalı Operasyonu'nun, Bulgar gizli servislerinin hazırladığı bir sahtekârlık olduğunun açığa çıkarılması; bölgede Sırlar tarafından öldürülen Arnavutların sayısının Batılı sözcülerin iddia ettiği gibi yüzbinlerce olmaktan çok beşe yakın olması gibi detaylar daha önce hep alışıldığı üzere etik halısının altına süpürülebilirdi, çünkü Yugoslavya da "çoktan tarih olmuştu". Irak'la ilgili olarak bile, Habermas –Almanya ya da Fransa vatandaşlarının çoğu gibi– sadece Amerikan saldırısına karşı çıkmıştır, yoksa ülkenin işgaline değil. Hareket bir kez bittikten sonra, o da başka bir tamamlanmış gerçek olur ki –Habermas da, bir daha tekrarlanmamasını ümit etse bile–, geçmiş olsun der.

Bobbio'nun Amerikan hegemonyasını benimsemesinin kökeni ise tamamen farklıdır. Habermas'ın aksine Bobbio asla 1945'ten sonra Birleşik Devletler'e özel bir bağlılık göstermemiştir, hatta çok da fazla ilgilenmemiştir. Bir kez bile ziyaret etseydi de böyle olur muydu acaba? Onun için, Amerikalı hiçbir şey entelektüel bir önem taşıyormuş gibi de görünmüyor. Savaş sonrası duygudaşlık duyduğu ülke, hakkında eleştirel olsa da sıcak bir üslupla yazdığı İşçi Partisi hükümetleri deneyimini şahsen izleme fırsatı bulduğu Britanya'dır. Soğuk Savaş sırasında enerjik biçimde Doğu ile Batı arasındaki kutuplaşmaya direnmeye çalıştı. 70'ler ile 80'lerin barış hareketinde aktif birisi olduğu zaman nükleer güç olarak ABD'yi asla SSCB'den daha üstün bir ahlâkî veya siyasi düzeye koymadı, iki ülkeyi bütün insanlığı tehdit eden silahlanma yarışının tehlikelerinden eşit oranda sorumlu tuttu. Ancak Amerika "hayatlarımız ve ölümlerimizin iki efendisinden daha güçlü olanıydı" ve işte bu yüzden ancak 16. Louis'nin toplarına kazıttığı motto ile karşılaştırılabilecek düsturları Reagan'dan işitmek daha da cesaret kırıcıydı: *Extrema ratio regis*.⁶⁶

Ama beklenmeyen gerçekleştiğinde ve Gorbaçov, Soğuk Savaş'ı tam bir Amerikan zaferi ile bitirerek, Sovyet bayrağını aşağı indirdiğinde, Bobbio'nun düşüncesinde, yeni dünya düzenine radikal bir şekilde uyum sağlamasına izin veren ısrarlı bir fi-

66 TA, s. 208; 28 Ağustos 1983'te yazılmış.

kir vardı. Bobbio her zaman, devletler arasındaki endemik şiddet sorununun en uygulanabilir çözümünün, evrensel barışın garantörü olarak diğer devletlerin hepsinin üzerinde zor kullanma tekeline sahip bir süper devletin yaratılması olduğunu savundu. Soğuk Savaş boyunca, şimdiye kadar ortaya çıkmayan Kayıp Üçüncü'nün, nihayetinde, devletler çokluğu üzerine dayalı bir *de jure* birliğin temsilcisi olarak, bir dünya hükümeti biçiminde somutlaşacağını varsaydı. Ama bunun yerine, var olan bir devlet diğer devletler üzerinde, daha önce görülmemiş türden bir *de facto* üstünlük kurmayı başardığında, Bobbio –tutarlılığa düşmeden– bunu, tarihin kendi vizyonunu gerçekleştirmesinin beklenmedik bir yolu olarak benimseyebilirdi. Amerika, onun olmasını istediği gibi, dünya ölçeğinde bir Leviathan haline gelmişti. Hadi öyle olsun. Bobbio'yu daima, Rawls ya da Habermas'tan ayıran Hobbesçu gerçekçilik, Soğuk Savaş devam ettiği sürece uluslararası düzene karşı çok daha eleştirel bir kişi olan onu, ironik biçimde, Soğuk Savaş bir kez bittiğinde ABD imparatorluğu için çok daha tutarlı bir mazeret sunabilecek duruma getirdi. Onlar bunu yapamazken, eğer küresel bir zor tekelinin koruduğu bir hukuk düzeni nihayet kurulacaksa, Hobbes, *pax Americana*'nın⁶⁷ neden şimdi çok sık olarak silaha başvurmak zorunda kaldığını açıklayabilirdi. "Kılıcsız yasa, bir kâğıt parçasından başka bir şey değildir."

Bobbio'nun, düşüncesindeki muhafazakâr damar olarak görülebilecek olan gerçekçiliği, daha çok tanındığı liberal ve sosyalist damarlarla her zaman bir arada var oldu ve asıl ahlâki bağlılığını oluşturdu. Bir senteze ulaşmayan bu damarlar arasındaki denge asla sabit, istikrarlı değildi. Ancak yaşı epey ilerlediğinde, bunlar arasındaki gerilimi artık kontrol edemedi. Dolayısıyla, Amerikan emperyal gücünün Hobbesçu gerçeklerini basitçe kaydetmek veya memnuniyetle karşılamak yerine, bu gerçekleri demokratik değerlerin gerçekleştirilmesi olarak süslemesi, bir şekilde, –belki de kariyerinde ilk defa– inandırıcı gelmedi ve daha önce yazdığı her şeye aykırıydı. Balkan savaşlarının dünya tarihsel meşrulaştırılması olarak icat edilen

67 Amerikan barışı – ç.n.

üçlü parçalı kurtuluş tablosu, o kadar yapmacıktı ki, sonunda kendi kendisini reddetti. Bir grup emperyalist gücün diğer bir gruba karşı 1918'de kazandığı zafer, karşılıklı katliama sonucu belirleyen Amerika'nın katkısı: Özgürlük tarihinde muzaffer bir bölüm mü? 1944'teki müttefiklerin Avrupa'ya yaptığı D-Day çıkarması, zaten Doğu cephesinde sarsılmış olan Hitler ordularının altıda birinden az bir güce karşı girişilen mücadele: "Avrupa'nın kurtuluşunun nedeni tamamen bu muydu?"⁶⁸ Reagan'ın, Soğuk Savaş zaferi için ilahlaştırılması: Kim bunu *Il Terzo Assente* kitabındaki tanımlara bakarak aklına getirebilirdi ki? Bu son dakika ihtiyat kayıtlarında, umutsuzca bir şeyler var, sanki Bobbio kendi aklını susturmak istiyormuş gibidir.

Üç düşünürün de sonradan vardıkları sonuçları, yazılarının ana gövdesinden herhangi bir şekilde basitçe türetmek hata olurdu. Bunun böyle olduğu, öğrencileri ve taraftarlarının hayal kırıklıklarında görülebilir. Bu öğrenci ve taraftarların her üç yaza karşı takdir duyguları sarsılmazdır, ancak hissettikleri şey ise büyük bir külliyyatın orijinal ilhamıdır. Pogge'nin *Halkların Yasası*'ndan duyduğu hayal kırıklığı ve Balkan Savaşı'nın alkışlanmasından duyduğu dehşet, Matustik'in *Between Facts and Norms*'tan duyduğu rahatsızlık ve Balkan Savaşları'nın alkışlanması karşısında dahşete düşmesi, Bobbio'nun öğrencilerinin "Una guerra giusta?" ("Haklı bir Savaş mı?") iddialarını ayıplamaları, yeni uluslararası konjonktür içinde daha az kafası karışmış bir destekçi topluluğu arasında benzer bir tepkiler grubu oluşturur.⁶⁹ Ne de bu felsefi akıllardaki içe çökmenin tamamlanmış olduğunu düşünmek doğrudur. Sonuna kadar, bir geçmişin yeniden hatırlanması gibi, bu düşünürlerde daha radikal bir mizacın parıltıları bulunabilir. Habermas, sermayeyi, moder-

68 "Perché questa guerra ricorda una crociata", *L'Unità*, 25 Nisan 1999.

69 Bkz. Thomas Pogge, *Global Justice*, s. 15-17; Martin Beck Matustik, Jürgen Habermas. *A Philosophical - Political Profile*, Lanham, MD, 2001, s. 247-251, 269-274; Eleonora Missana, Massimo Novarino, Enrico Passini, Stefano Roggero, Daniela Steila, Maria Grazia Terzi, Stefania Terzi, "Guerra giusta, guerra ingiusta. Un gruppo di studenti torinesi risponde a Norberto Bobbio", *Il Manifesto*, 29 Ocak 1991.

nitenin, reddedilemez koşulu olarak açıkça kabul etmesine rağmen (ki bu, sorumsuz komünizm deneyimi ile teyit edilmiştir), yine de, sermayenin yöneticilerini daha az rahatlatıcı bir şekilde, işsizliği, evsizliği ve eşitsizliği besleyen bir sistem hakkında yazabiliyordu: “Yıldızlara hâlâ yazılı olan şey, –bir gün– dünya pazarında kimliksiz biçimde gerçekleştirilen, başka bir rejimin karaya oturduğu ânı işaret eden gündür.”⁷⁰ Körfez ve Balkan savaşlarını desteklemesine rağmen Bobbio bu iki savaş arasında Clinton’ın emir verdiği “iğrenç Bağdat bombardımanını” ve diğer Batılı hükümetlerin bu bombardımana “alçakça ve aşağılık biçimde” göz yummasını, “ahlâkî bakımdan günahkârlık” olarak kınadı. O sıralar çok az entelektüel bu kadar sert bir biçimde konuşuyordu.⁷¹ Rawls belki de bütün entelektüeller arasındaki en çarpıcı ve garip vakaydı. Yaşamının son yılında, artık üzerlerinde çalışmadığı zaman, on yıl kadar önce verdiği dersleri *Justice as Fairness* adıyla yayımladı. Tanıdık ilham vermekten uzak laf kalabalığının altında, *Halkların Yasası* bir yana *Siyasal Liberalizm*’in usta yazarı ile dikkat çekici farklılıklar oluşturan bir dizi önerme yatıyordu.

Rawls, *Bir Adalet Teorisi*’nin, kapitalist refah devletinin adil bir toplumsal düzen olabileceğini söylemesinin, bir hata olduğunu belirtiyordu. Farklılık İlkesi ancak iki genel toplum modeli ile uyumlu olabilirdi: mülkiyet-sahipliği demokrasisi veya sosyalizm. Bunlardan hiçbiri (kişisel mülkiyetten farklı olarak) üretim araçlarının özel mülkiyeti hakkını içermedi. Her ikisinin de “kapitalizmin alternatifi” olarak anlaşılması zorunluydu. Bunlardan birisi olan mülkiyet-sahipliği demokrasisi, –Rawls bu biçimin Amerika’da, liberal sosyalizmin ise Avrupa’da en uygun biçim olacağını ima etti– Marx’ın, zaman içinde kabul edilemez eşitsizlikler yaratacağı ve işyerinde demokrasi için çok az şey yaptığı şeklindeki eleştirisine açıktı. Marx’ın itirazlarının dikkate alınıp alınmayacağı veya liberal sosyalizmin daha iyi sonuçlar üretilip üretmeyeceğini ancak tecrübe gösterebilirdi. Bu sorunların çözümü, “tam da adil bir anayasal devletin

70 NBR, s. 17; BR, s. 12-13.

71 “Questa volta dico no”, *La Stampa*, 1 Temmuz 1993.

uzun dönemli başarı şansının temelini oluşturur”.⁷² Bu tür düşünceler *Siyasal Liberalizm* kitabına yabancıdır. Bu düşünceler elbette sadece adil bir toplumun alabileceği ideal biçimler silsilesinin çerçevesini çizer. Peki, gerçekte var olan toplumlar hakkında ne diyorlar? Rawls’un yanıtı şaşırtıcıdır, sürdürülmesi için siyasi bir iradenin gerektiği anayasal bir rejimin varlığını garanti altına almak için uygun maddi koşulların yeterli olmadığını belirttikten sonra, aniden, daha önce yazdığı her şeye kesinlikle zıt şekilde, şunları belirtir: “1870-1945 arasındaki Almanya makul surette uygun koşulların var olduğu –ekonomik, teknolojik ve kaynak sıkıntısı çekmeyen, eğitilmiş bir vatandaş kitlesine sahip ve dahası– ama demokratik bir rejim iradesinin hiç olmadığı bir ülke örneğidir. Herhangi bir kişi aynısını bugün ABD için de söyleyebilir, eğer bizim anayasal rejimimizin sadece biçimsel bakımdan genel olarak demokratik olduğunu düşünürse.”⁷³ Yapmacık koşulluluk, –sanki Amerikan siyasi sisteminin doğası bir gerçeklik olmaktan çok keyfi olarak tanımlanabilir bir şeymiş gibi– verilen yargının acılığını saklamıyor. Bu toplum, Rawls’un bir keresinde üstü kapalı olarak “neredeyse adil” dediği ve kurumlarını “demokratik bir ulusun gururu” diye tanımlayabildiği bir toplumdur. Kısa ve çarpıcı bir dipnotla, örtüşen bir konsensusun bütün sıkıcı evreni olur.

Zaman zaman şimşek gibi parlayan bu tür dürüstlük anlarının, basit geçici memnuniyetsizlik anları olma ihtimali yoktur. Bunlar daha çok Rawls’un adalet teorisinin sakin yüzeyinin altında yatan şiddetli bir gerginliğe işaret eder. Belki de bunun en çarpıcı kanıtı, yayınlanan son yazılarına Hegel’in aniden girişinde bulunacaktır. Rawls, *Lectures on the History of Moral Philosophy*’de, liberal bir özgürlük filozofu olarak Hegel’in saygın, aslında takdir edici bir portresini sunar. Saati saatine uymama ihtimaline rağmen, Rawls’ı Mutlak Tin’in filozofuna çeken şey nedir? Rawls’un *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*’ni yeniden inşası, Hegel’in kurumsal kavrayışını, yani “adaletin ilk konusu”nun tekil bireyden çok “toplumun temel yapısı” olduğu-

72 *Justice as Fairness*, Cambridge, Mass., 2001, s. 178-179; bundan sonra JF.

73 JF, s. 101.

nu söylemesini takdir eder ve kendi sivil toplum ve devlet teorisini tarihsel bir sempati ile kurar.⁷⁴ Burada da keskin bir ayırım, *Siyasal Liberalizm*'in bütün o şeylerin üstünü örten sayfalarından çok şey söyler. Rawls Hegel'in üç sınıfın bulunduğu ve genel oyun olmadığı anayasal planının, belki bizi, haklı olarak, antika bir anakronizm olarak şaşırtabileceğini belirtir. "Ama modern bir anayasal toplum daha mı iyi ki? 'Özel çıkarların' yaşamayı satın almasının gündelik şeylerden birisi olduğu Birleşik Devletler, kesinlikle değil."⁷⁵ Clinton'ın Amerika'sı Frederick William'ın Prusya'sına göre bir ilerleme değildir: Bundan daha yıkıcı bir hüküm düşünmek zordur.

Fakat Hegel'in asıl ilgi duyduğu şey başkadır. Rawls için, *Ahlak Felsefesi Tarihi Dersleri*'nin daha başında ortaya konan ve *Justice as Fairness*'ta teyit edildiği üzere, Hegel'in siyasi düşünceye en önemli katkısı, felsefenin görevinin bizi toplumsal dünyamızla uzlaştırması olduğu iddiasıydı. Rawls uzlaşmanın, teslim olmak olmadığını vurgular. Aksine, Hegel *Versöhnung*'u (uzlaşmayı), bizim siyasi ve toplumsal kurumlarımızı olumlu biçimde, onların zaman içindeki gelişmelerinin rasyonel bir sonucu olarak kabul etme yolumuz olarak gördü.⁷⁶ Dürüstlük olarak adalet fikrinin, bu uzlaşma olarak siyaset felsefesi anlayışına ait olduğunu belirtir. Çünkü "çürümüş bir toplum içinde yaşıyor olabilirdik" ve bu toplumun kamusal aklının ışığında, hâlâ "dünyanın kendi içinde, siyasi adalet ve iyiliğin yeşerebileceği bir yer olmadığını (...) toplumsal dünyamızın farklı olabileceğini ve bunlar için başka bir yerde ve başka bir zamanda ümit olduğunu" düşünebilirdik.⁷⁷

Bu dokunaklı derecede tutarsız cümlelerle birlikte, Rawls'un felsefesi çöker. Bizim toplumumuz çürümüş olabilir, ama dünya değil. Hangi dünya? Bizimki değil, bizimki için ancak, farklı olabilirdi diye dilek tutarız; ama hâlâ görünmez olan başka

74 *Lectures on the History of Moral Philosophy*, Cambridge, Mass., 2000, s. 366; bundan sonra LHMP.

75 LHMP, s. 357.

76 LHMP, s. 331-332.

77 JF, s. 37-38.

bir dünya, bizden kuşaklar, belki de kıtalarca uzakta. Bu arzulu not, Hegel'den çok farklıdır. Rawls'da uzlaşma temasının ifade ettiği şey, başka bir şeydir: gerçek olanın rasyonel olduğunun ortaya konması değil, fakat adil bir toplum ideali ile sınırlı olarak değil radikal olarak adaletsiz olan bir gerçeklik arasındaki derin uçurum üzerinde bir köprü kurma ihtiyacıdır. Rawls'un kendisinin bunlar arasındaki farklılığa her zaman katlanamayacağı tek bir cümleden hissedilebilir. "Siyaset felsefesi" uzlaşma görevini yerine getirirken, "kendi toplumumuza ve onun tarihine karşı hayal kırıklığımızı ve öfkemizi sakinleştirmeye çalışabilir".⁷⁸ Öfke: Kim Rawls'un –kendi toplumuna veya onun tarihine karşı– öfke duyabileceğini tahmin ederdi? Ayrıca neden bu öfke sakinleştirilsin ki?

Rawls bir anayasal devlet üzerine içsel düşüncelerinde Hegel'e başvurdu. Kant ise, kalıcı bir barışın koşullarının teorisi olarak, devletlerarası ilişkiler alanında başvurduğu filozof olmaya devam etti. Habermas için de durum buydu. Fakat Kant kozmopolit bir düzen için gerekli hukuki çerçeveyi tasarlamakta başarısız olduğu için, böyle bir düzen Birleşmiş Milletler'in kalıcı kurumları olarak şekillenmeye başladığında, Habermas 1945'ten bu yana yaşanan ilerlemeyi değerlendirmek istediğinde, yine dönüp objektif idealizmin filozofuna baktı. 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan felaketlerin oluşturduğu ağır arka plana karşı değerlendirildiğinde, "Hegel'in söyleyeceği şekilde, Dünya Tini'nin ileri doğru hareket ettiğine" karar verdi.⁷⁹ Daha önce gördüğümüz üzere, Bobbio bu üç yazar arasında Hegel'e en isabetli başvuruyu yapan kişiydi. Bir anlamda, böyle yapmaya en ehliyetli kişi de oydu. Hegel'in uzlaşma fikrini kendi kamusal akıl girişimine benzer bir düşünce olarak kabul eden Rawls, sınırı, kendisinin, egemen devletler arasındaki rekabetin sonuçlarının, savaş tarafından belirlenmeye mahkûm olduğu bir şiddet ve anarşi alanı olarak uluslararası düzey vizyonunda çizer. Aksine Habermas'ın hareketi Hegel'i kozmopolit barışın koruyucusu olarak gösterir. Rawls kendi halkla-

78 JF, s. 3.

79 EA, s. 207; IO, s. 178.

rın yasasını Hegel'in devletinin hukuksuzluğu ile uyum içine sokamazdı; Habermas ise Hegel'i ancak, felsefi olarak baş aşağı çevirerek, barışçı ilerleme için işe koşabilirdi. Bobbio ise aksine Hegel'in dünya tarihi kavramlaştırması ölçeğini, birbirinin yerine geçen ve geniş kapsamlı haklara sahip olan büyük güçlerin acımasız ilerlemesi olarak alabilir ve çok da mantıklı olarak bu kriteri, Amerika'nın emperyal şiddetini meşrulaştırmak için yardıma çağırabilirdi. Yasa güçten doğar ve fatihin –prior in tempore, potior in jure–⁸⁰ şeklindeki düsturu, hâlâ geçerlidir. “Benim için Hegel'in ‘gerçek olan rasyoneldir’ ilkesini kabul etmek ne kadar zor olsa da, tarihin bazen Hegel'i haklı çıkardığı inkâr edilemez.”⁸¹ 20. yüzyılın sonunda, aklın bir kez daha, “şimdiki zamanda haça gerilen şey olduğu” kanıtlandı.

Fakat bu üçlünden daha az Hegelci, başka düşünürler akla getirmek neredeyse imkânsızdır. Kant, bu üçlünün uluslararası ilişkilerle ilgili ümitlerinin yönlendirici ışığı olmaya devam etti. Her biri sonunda, Kant'ın antitezine ulaştıklarında, adil bir düzenin nasıl olabileceği ile ilgili kendi kavramlaştırmaları için yıkıcı olan bir paradoksa düştü. Hegel konusunda en çok iddialı olan Bobbio, bunun farkındaydı ve kendisini düzeltmeye çalıştı – Hegel dünyanın gidiş yönünü *Rechtsphilosophie*'nin (hukuk felsefesi) kayıtları içinde meşrulaştırmak değil, açıklamak istemişti. Zamanla ilgili tutarlı Hegelci yapılar vardır, ama bu yapılar, bizim düşünürlerimizle çok az ortak yönü olan beyinler tarafından kurulmuştur. Belki de bu düşünürler şeytanların yarışı için evrensel bir tarih hayal ederken, kendinden sonra gelenlerden daha gerçekçi olan Kant'a tekrar bakarak, hayale kapılmaktan sakınsalardı daha iyi ederlerdi.

2004

Çeviren SAMİ OĞUZ

80 Zaman olarak önce gelen hakta güçlüdür – ç.n.

81 “Perche questa guerra ricorda una crociata”, *L'Unita*, 25 Nisan 1999.

TARİH

Edward Thompson'ın Anısına

1962'nin son haftalarından birinde eve geldiğimde, boş evde bir şişe şarap ve altında not yazılmış bir kâğıt buldum. Edward Thompson *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* kitabını tamamlıyordu. Halifax'da yaşıyordu ve British Museum'da son olarak birkaç hafta daha çalışmaya ihtiyacı vardı. O günlerde Talbot Road'da yaşıyordum, Juliet Mitchell'le yeni evlenmiştim. Ben Londra'da *New Left Review* (NLR) dergisi için çalışırken, Juliet Leeds'de öğretmenlik yapıyordu. İşten sonra Edward ve ben günümüzün nasıl geçtiğinden bahsediyor ve tarih ve sosyoloji hakkında tatlı tatlı sohbet ediyorduk. Muzip bir şaşkınlıkla bana "gerçekten Weber'in Bloch'tan daha önemli olduğunu mu düşünüyorsun?" diye sorardı. Eğer politika hakkında daha pimpirikli olsaydık, bu kısmen incelikli, nazik bir soru olurdu – onun kurucularından biri olduğu derginin acemi editörlerinden biri olan bana çok fazla yüklenmek istememişti. Ama aynı zamanda bir algı hilesiyle karşı karşıyaydım.

Edward sadece bir değil, neredeyse iki kuşak yaşlı görünüyordu, çünkü ikimizin arasında kırklardan çok ellilerinin başında olan, *New Left*'i birlikte kurdukları –Stuart Hall ya da Raphael Samuel'in arkadaş grubundan– kişiler vardı. Yüzünün

görünüşü de bu yanılsamaya yardımcı oldu, bir zamanlar melodramatik biçimde hareketli ve jeolojik olarak derinde olan yakışıklı özellikler, derin uçurumlar ve derelerin oluşturduğu bir manzaraya benziyordu. Ama bunları bir arada tutan zamandı, o özel yıllarda en ufak yaş farkı dahi hiçbir zaman olmadığı kadar önemliydi. Larkin her ne kadar *Rolling Stones* dinlemese de aramızdaki yaş sınırına uyuyordu. Ama o zaman Hull'daki kütüphaneci, kuşak farklılıklarından merakla söz etmeyi zor tartışmalardan kaçınmanın bir yolu olarak gören Halifax'daki tarihçiden muhtemelen daha akıllı değildi. Sonuç aynıydı, her ne kadar ben onu bir kaçınmadan çok engelleme gibi hissetsem de. Çok az siyasi sohbetimiz oldu. İşini tamamlamış, şaşkın bir iyi niyetin natürmortuna benzeyen bir şeyi arkasında bırakmış olarak Londra'dan geldiğinde ben Leeds'ten trenle geliyordum. 70'lere kadar, beni şaşırtan bir şekilde, o zaman 37 yaşında olduğunun farkına varmadım.

Bir sonraki yıl, *NLR*'nin (*New Left Review*) kurucuları ile yeni yayın yönetmenleri arasındaki ilişkiler koptu. Dergi *CND*'nin¹ gerilemesi nedeniyle tıkanmıştı ve yeni bir yönelim bulma konusunda da fazla bir başarı göstermeden çabalayıp duruyordu. Bir süredir dergiyi sağlam bir zemine oturtmak için ne yapılması gerektiği konusunda anlaşmazlık yaşanıyordu ve küçük bir derginin yaşamının olmazsa olmazı olan ilk ateşli istifalara tanık olacaktık. Pratik anlaşmazlıklar ve entelektüel farklılıklar Edward'ı Carlisle Caddesi'ndeki dergi çalışanlarından giderek uzaklaştırıyordu. Haklı olarak derginin geçmişi ile hiç hesaplaşmadan ve geleceğine siyasi olarak hiç güveni olmadan, geçmişinden dağınık bir şekilde uzaklaştığını düşünüyordu. Ara sıra patlamalar oluyordu ama gençlere yönelik tutumu temelde alicenaptı ve zamanı geldiğinde hiçbir kin duymadan, eski yönetimin açıkça onlara devrini sağladı. Sezgileri ne olursa olsun, kıskanç bir sahiplenme tavrı göstermedi.

Dergi az ya da çok hâlâ bugünkü biçimi içinde nihayet toparlandığında, Edward'ın konumu da değişti. 1964'ün sonuna ge-

1 Nükleer Silahsızlanma Kampanyası - Campaign for Nuclear Disarmament - ç.n.

lindiğinde NLR Edward'ın bizi sahip olmakla suçladığı türden bir siyasi bakış açısı geliştirdi ve ulusal geçmişle, bizim gördüğümüz şekliyle Britanya'nın o anki krizi arasındaki ilişki hakkında bir dizi tarihsel tez geliştirdi. Edward ikisini de sevmedi. Ama şimdi nihayet gerçek bir yüzleşme mümkündü. Bana yazarak, "herhalde benim herkesin bildiği zalim polemikçi tarzım içinde yazacağım" bir eleştiriyi dergi yayımlamaya hazır mı diye sordu. Ben endişeli bir şekilde, bunu memnuniyetle kabul edeceğimizi ama bir ağız dalaşı istemediğimiz yanıtını verdim. Edward, duyarlı biçimde yazısını *The Socialist Register* dergisinde yayımlamayı tercih etti. Sonuçta ortaya çıkan yazı, kendisinin en meşhur makalelerinden birisi olan "The Peculiarities of the English"² (İngilizlerin Tuhaflıkları) yazısı idi. Yazının gaddarlığından canım yandığı için, aynı gaddarlıkla yanıt verdim. Tartışmanın tenisteki *backhand* atışlarına benzer bir simetrisi vardı. Edward bize tarihsel kanıtları yanlış okuyoruz diye saldırdı – ben ona metinsel kanıtları yanlış kullanıyor diye saldırdım.³ Beni şaşırtan şey, reddetmek istediği iddiaları sunarken topu attığı köşelerdi, ki bir tarihçi olarak simgelediği şeyle hiçbir şekilde boy ölçüşebilecek durumda değildim. Bu benim açımdan türsel bir hata idi. Polemiğin kurallarını anlamamıştım. Polemik, henüz tarihi yazılmamış olan bir edebî biçimdir. Bir gün eleştirmenler bunu fark edecekler ve Jerome⁴ ve haleflerini farklı bir gözle okuyacaklar. Polemik, etkisi, hakikatin gerekleri ile öfkenin baştan çıkarıcılığı, savunma görevi ile kışkırtmanın zevki arasındaki hassas dengeye dayanan bir çatışma söylemidir. Polemiğin retorigi belirli bir simgesel (*figurative*) yetkiye izin verir, hatta zorunlu kılar. Johnson'un vecizesindeki mezar taşı yazıları gibi, yemin altında söylenmemiştir.

Bunu görmeyi başaramayan bir tek ben degildim. Birkaç

2 Daha sonra değiştirilmeden *Teorinin Sefaleti*'nin (Londra, 1978, s. 35-91) içinde yayımlandı.

3 "Socialism and Pseudo-Empiricism", *New Left Review*, 1/35, Ocak-Şubat 1966, s. 2-42.

4 İncil'i Latinceye çevirmesiyle meşhur Hristiyan aziz – ç.n.

yıl önce Edward NLR'de Raymond Wililams'ın *Long Revolution* kitabının bir değerlendirmesini yayımlamıştı. Bu değerlendirme onun Tom Nairn ve beni değerlendirmesinden ton olarak daha ılımlıydı ama –Edward burada hesap hatası yapmıştı– etkileri bakımından daha yaralayıcıydı. Suçlamalarından birisi Raymond'un tarz ve meşguliyet olarak egemen sınıfın akademisine kendisini yarı yarıya kaptırdığı şeklindeydi. “Ah, güneşli avlu, pencere camlarının tıkırtısı, aydınlanmış adamın sakın konuşması!”⁵ Bir demiryolu sinyal memurunun oğlunun bunu yanlış anlaması şaşırtıcı değildir. Ama belki de bunun farkında olmadan, Edward takdire şayan bir biçimde kendi konuşmasını açıkladı. “Gerçek bir iletişimden” bahsedenden Raymond şunları söylemişti: “Tereddüt ve çabayı hissedebilirsiniz: iyi niyetle başka birini dinleyen ve ardından yanıt veren bir insanın gerekli açıklık ve dürüstlüğü.” Ona karşı *Kültür ve Toplum*'un atalarını hatırlatarak, Edward şu yanıtı verdi: “Burke suistimal edildi, Cobbett azarlandı, Arnold kötü niyetli imalar yapma yeteneğine sahipti, Carlyle, Ruskin ve Lawrence orta yaş dönemlerinde kimseyi dinlemedi. Bu üzücü olabilir: Ama öfke, kızgınlık veya hatta gareze dayalı iletişimi daha az hakiki bulmuyorum.”⁶ İşte burada, *en toutes lettres* (tamı tamına), polemikçinin yetkinliği devreye girer. Edward'ın bu dönemle ilgili kendi kızgınlıkları kişisel bir düşmanlık taşımayan edebî *carmagnol*'lardır.⁷ Ona yaptığım karşı saldırıdan birkaç ay sonra, tesadüfen Tottenham Court Road'daki bir pubda karşılaştık. Publardan hoşlanmadığım için – oraya nasıl gittiğimi hatırlamıyorum: Belki de pubların tek medeni fonksiyonundan (yani tuvaletten) yararlanmak için gitmiştim. Ertesi sabah altı aylığına Brezilya'ya gitmeden önce, İngiltere'deki son gecemdi. Üç yıldır görmediğim Edward bana iyi davrandı.

Onu bir kez daha görmem için bir on yıl daha geçmesi gerekti. 1979'un kışında, Oxford'daki dondurucu bir kilisede, ora-

5 “The Long Revolution”, *New Left Review*, 1/9, Mayıs-Haziran 1961, s. 27.

6 A.g.e., s. 25.

7 Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında popüler olan canlı bir şarkı türü – ç.n.

daki topluluğu bir kez daha Fransız kültürüne ait dogmaların tehlikelerine karşı uyarmak için bir tür öfkeli falcı gibi ayağa kalktı. Althusser'e karşı bir yıl önce yayımlanan *Teorinin Sefaleti*'ndeki saldırısı, epey tartışma yaratmıştı. Ardından, mest olmuş, titreyen bir seyirci önünde tartışma oldu. Tartışmacılardan birisi Stuart Hall'dı. Tartışmayı kilise sıralarında oturarak izledim. Benim *Teorinin Sefaleti*'ne tepkim biraz farklıydı. Onu Althusser'in ölçüsü olmaktan çok Thompson'un ölçüsü olarak almak bana daha önemli görünmüştü. Bu yönde bir çabayı birkaç ay sonra yayınladım.⁸

Tam da bu anda Edward'ın enerjisinin odağı aniden değişti. Yoğun Soğuk Savaş'ın ikinci dönemi başlamıştı ve o kendisini kayıtsız şartsız buna karşı direnişi canlandırma kampanyasına adadı. Onun hakkındaki yazımı eski çatışmaları bir yana bırakıp yeni konuları birlikte incelemenin daha iyi olacağını söyleyerek bitirdim. O 1980 baharında *New Left Review*'da korkularının manifestosunu yayımlayarak yanıt verdi: "Notes on the Exterminism, the Last Stage of Civilization?" ("Yoketmecilik Üzerine Notlar, Uygarlığın Son Aşaması mı?")⁹ Aslında bu metnin dönemin barış hareketinin kurucu metniydi. Dergi bu metnin etrafında, ABD ve SSCB, Japonya ve Almanya, Fransa ve İtalya'dan katılımcıların yanı sıra kendi yayın yönetmenlerinin de katıldığı bir uluslararası tartışma organize etti. Bu tartışmalar sonucunda, Edward'ın yazdığı bir sonuç yazısıyla, bir kitap yayımlandı.¹⁰ Ayrılık sona ermişti.

1986'da New York'ta karşılaştık. Christopher Hill, Eric Hobsbawm, o ve ben New School'da gündemdeki konuları radikal tarih açısından tartışmak üzere bir ekip oluşturmuştuk. Edward o zaman artık, o dünyanın büyük kısmı için, bazen şikâyet ettiği gibi bir "kamusal şahsiyet" olarak, başka bir düzeyde meşhur bir kişiydi. Yeni rolünün tarih çalışmaları üzerindeki etkisini açıklarken, kitapların tamamlanmayı beklediğine ve her radikalın "ev sahibi toplum tarafından asilime

8 *Arguments within English Marxism*, Londra, 1980.

9 *New Left Review*, 1/121, Mayıs-Haziran 1980, s. 3-31.

10 *Exterminism and Cold War*, haz. *New Left Review*, Londra, 1982.

edilmeye”¹¹ karşı duyması gereken güvensizliğe değinmişti. Onun sözcüklerini bekleyen tıklım tıklım dolu konferans salonunda, romantik bir konuşmacı timsaliydi: tutkulu konuşmasının patlamaları, etkileri aşırı duygusallıkla şakacılık arasında değişen tipik jestlerle –elini aniden başına götürmesi, bùyük kaşını düzeltmesi ya da kır saçlarının bir demetini çekmesi– kesiliyordu. Sonradan biraz uyumsuz bir dörtlü olarak, resmî bir akşam yemeğine giderken, onu ilk tanıdığımda gerçekleşen aynı algı yanılmasına benzer bir şey yine oldu. Üç *duayenin* en genci olarak, Edward gizemli biçimde en yaşlıları olarak görünüyordu – bu acaba sadece Edward hepsinden daha cüsseli olduğu için mi diye merak ettim. Şimdi her durumda, görünüşü değişmişti. İlk kez olmak üzere bir *dandy*’nin izlerini fark ettim, daha klasik bir görünüme işaret eden ince bir yelek ve gösterişli ince uzun bir puro. Sohbetimiz Augustanlar¹² üzerine yoğunlaştı. O bana, “iktidarın nedenlerinin” en büyük eleştirisi olan *Güiver’in Maceraları*’nın modern bir benzeri olarak tasarlanan bir roman yazdığını söyleyerek, Swift’e saygısızlık ediyorsun diye takıldı.

Thompson’ın tarihçi ve yazar olarak önemini daha oturmuş biçimde anlamak zaman alacaktır. Kolay bir yargıda bulunamayacağı zorlaştıracak kadar çeşitli türlerde çalışmalar yaptı ve bu çalışmaların havası çıkarsamalar yapmayı teşvik eden bir kandırma olabilir. Ama onun 19. yüzyıl duyarlılığı ile 18. yüzyıl duyarlılığı olarak tanımlanabilecek şey arasındaki gerginlik, kesinlikle bu çalışmanın yaratıcı merkezi idi. Eğer *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nun açılış sayfaları iki çağı birbirine bağlıyorsa, hiç kimse bu kitabın değerlendirmelerinin gücünün nereden kaynaklandığı konusunda tereddüte düşmedi. Thompson’un başarısı hangi yönü işaret ediyordu? Bunun açık bir yanıtı vardı – ileriye, Viktorya Çağı’nda, bir kez oluştuğunda, İngiliz işçi sınıfı olacak şeyi işaret ediyordu. Bunun yerine, o aksi yöne

11 “Agendas”, *Radical History Review*, sayı 36, Eylül 1986, s. 42. Düzeltmesini ölmeden hemen önce tamamladığı *Persons and Polemics* (Londra, 1994) derlesmesinin son yazısı olarak yeniden yayınlandı

12 18. yüzyıl İngiliz edebiyatı – ç.n.

gitti: tam bir yüzyıl geriye, 1720'lere. Onu, bir tarihçi için alışılmadık bir atlayış olan –kendisi bir paraşütten bahseder– bu alan değişikliğine yönlendiren şey neydi? 19. yüzyıl Çartizminin, eşi Dorothy'nin alanı olduğunu söylerdi. Bunun ötesinde, diye düşünebilir insan, Viktoryan dönemin ortalarındaki sendikacılığın (sonraki İşçi Particilik (*Labourism*) bir yana) isyancı olmayan dünyasının onu çekmediği düşünülebilir: Morris'ten sonra gelen çöküş. Eğer Savaş ve Barış'a yazılmış bir sonsöze benzeyebilecek bir şeyin peşinden gitme konusunda gösterilen tereddüt şeklindeki tercihinde siyasi bir unsur varsa bile, kişisel şeylerin daha büyük önemi olmalı.

Dönem değiştirmesi ile yaşadığı yerdeki önemli bir değişiklik aynı zamana denk geldi. Yorkshire'da Thompson Halifax'ın ıssız siyah beyaz caddelerinden çok yukarıda bir yerde, Sanayi Devrimi'nin en çirkin döküntüleri arasındaki esintili bir papaz evinde yaşıyordu. Worcestershire'daki evi ise engebeli bir kırsal bölgede, bir zamanlar bir piskoposun evi olan Georgiyan bir malikane idi. Bu ev değişikliği Thompsonlar içindeki kesme işaretini hatırlayan Williams'ın "kır-evi Marksizmi" hakkında muzip bir jest yapmasına izin verdi. Aslında, bu ev Thompson'ın yaşamının en gayretli siyasi çalışmasının karargâhı olacaktı. Ama bununla birlikte, yazılarında da bir ayarlama vardı. *Whigs and Hunters, İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'ndan sadece kapsam değil, stil olarak da farklı bir kitaptı. Bir benzetme (mimesis) jesti içinde, romantik bolluk daha ince bir zerafete teslim oldu; bu zerafetin tutkulu ifadesi sert bir eleştiri olmaktan çok ironikti. Bunların dağılımı ondan sonra değişti. Ama farklılaşan düzenlemeler içinde, iki dönemin ses dalgalanmaları, onun yazısında sonunda birbirine uyumlu hale gelir. Üslup kombinasyonu bu yazının görüş mesafesinin gızıydı. O, dönemin en büyük hatibiydi. Hitabet, o zamana yabancı bir sanattı ve bunun direnci Thompson'un kendisinin bu biçimle ilişkisindeki gerginlikte açıkça görülüyordu. Söyleyiş tarzı en çağdaş olduğu zaman, üslubu daha az kesindi. Tipik olarak, yazısındaki düşüşler, bir 20. yüzyıl kamusuna yönelik yanlış girişimlerinden kaynaklanıyor. Sonuç şaşırtıcı olabilir. Anma yazıları Thompson'un şiirle-

rinden ya da romanlarından çok az bahsetti. Haklı olarak o bunları marjinal saymazdı. İki uzunca şiiri *The Place Called Choice* (1950) ve *Powers and Names* (1986) biçim ve tema olarak benzerlikler taşıyan (nükleer savaş, despotizm) bu eşitsizliğin canlı örnekleridir: popüler yalpalamalar içeren pasajlarla yan yana en veciz güzelliği içeren pasajlar. Romanı *The Sykaos Papers*, hiçbir eserinde eşi benzeri bulunmayan ifadeler içeren, fikirlere yaratıcı bir biçim veren, düşüncesini tek seferde en tam biçimde ifade eden tek yapıtıdır. Belirtmeye gerek yok, yayıncılık işinin durumunu dikkate alırsak, romanı baskısı bitmiş tek büyük kitabıdır. Bu romanda, manevi bir aklın yabancı bakışı –çok geç olarak– nükleer yıkıma giden mülkiyet ve otorite ve savaş dünyasına bakar. Metafizik iddialar; hareket etmek, öğretmek ve sevindirmek için gereken her türlü ilkeyi yerine getirerek en canlı dünyevi anlatılarla iç içe geçmiştir. Ama romanın, mizahı insanı ürkütebilecek olan, 1980’lerin popüler basını ve kent hayatı sahnelerinin acımasız hicvi olan kısa açılış bölümü ile ondan sonra gelen ana hikâyenin enerji ve zekâ dolu gelişmesi arasında hâlâ çarpıcı bir zıtlık vardır. Romanın dünya yok olmadan önceki zirvesi, kadın kahramanı, “1740’larda yapılmış” ve “19. yüzyılın başında yenilenmiş” kırsal bir park içinde romanın yıldızını kolları arasına alırken, aklın cinsel olarak vücut bulduğu pastoral bir temiz aşkla baş başa kalırız.

Thompson’un Blake üzerine kitabı, *Witness against the Beast*, bazı bakımlardan romanına yazılmış akademik bir eşlikçi gibi okunabilir. Kitabın orijinal ilhamı büyük oranda Christopher Hill ile ilişkisinde yatmaktadır. New School’da Thompson dinleyicilerine Hill’i okurken nasıl Marksist tarihi altıncı biçim (*sixth form*) içinde keşfettiğini anlattı ve *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* zaten piyasaya çıkmışken, bir gün, Blake’in fikirlerini geriye İç Savaş’ın dünyasına bağlayan yeraltı tünellerini, kendisi ve Hill’in kendi çağları haline getirdikleri iki devrimci çağa doğrudan bağlayan tünelleri, keşfetmeyi umduğunu söyleyecekti. *Witness to the Beast* John Reeve ve Ludowick Muggleton tarafından 1652’de kurulan tarikat içinde kendi kökenini bulur. Thompson, Blake’in annesinin muhtemelen Muggletoncu olabileceği-

ni ileri sürer ve Blake'in kavramlarının büyük kısmının Muggletoncuların ahlâkî kural tanımazlıklarından (*antinomianism*) kaynaklanmış olmak zorunda olduğunu belirtir. Thompson'un bu mazlum, küçük gruba –18. yüzyılın ortalarında iki yüz kadar kişi– gösterdiği saygı ve sevgi, sevimlidir. Thompson bu tarikatın karmaşık doktrini içine dalarken, hiçbir teolojik inceliği göz ardı etmez; Parisli Marksizmin anlaşılmazlığına karşı şimşek gibi gürlemeleri hatırlayan okuyucunun, burada titizlikle açıklanan, ilahi aklın ve iki kaynağın, tanrının birliğine karşı yayılmalarının gizemiyle uğraşırken, gülümsemesine neden olur.

Ama kitabın asıl amacı Muggletoncu diriltmenin kusursuzluğuna dayanmaz. Onun rolü Blake'in yeni bir yorumunu sunmaktır. Thompson şairin (Blake) kökleri zanatkârlarda olan, yüzyılın kibar rasyonalizmini eşitlikçi aşk dini lehine reddeden, hem yeni materyalist bilime hem de müesses kilise ve devletin ahlâkî hukukuna düşman, uzun bir "anti-hegemonik" geleneği miras aldığını savunur. Ama Blake, bu yerleşik ahlâkî kural tanımaz (*antinomian*) görüşü, Jakobenizm ve Deizm'in etkisi altında çok daha radikal ve orijinal bir şeye dönüştürdü. Volney'den yabancılaşmış bir inancın ve bu inancın hizmet ettiği dünyevi güçlerin yeni bir eleştirisine varırken, Paineci dönemden mülkiyet ve yoksulluk, din adamları ve ordu, monarşi ve evliliğin kötülükleri ile ilgili siyasi bir vizyon geliştirdi. Her iki durumda da Aydınlanma dönemi çağdaşlarından çok daha derin bir görüşe sahipti – ne insanın sefaletini sadece toplumsal baskı veya sömürüye ne de dinsel duyguyu papazca mistifikasyonlara indirgeyerek. Kabil'in lanetini ne bilimin aklı ne de bencilik, ancak aşkın çağrısı tedavi edebilirdi. Ebedi İncil'le uyumlu olarak, alternatif bir insan doğası gerçekleştirilmeyi bekliyor. Thompson, 1801'den sonra devrimin ateşi söndüğünde, zamanın "faal mükemmelliyetçileri ve yüce gönüllü rasyonalistlerinin neredeyse hepsi sonunda inancını yitirirken, bu görüşün yoğunluğu Blake'in daha sonra dinden dönmenin yoluna girmesini imkânsız kıldı,"¹³ diye yazar.

13 *Witness against Beast. William Blake and the Moral Law*, Cambridge 1993, s. 228-229.

Witness against the Beast, sıradışı bir yaşamın eserinin parlak bir *envoi*'dir (temsilcisidir). Onun yerleşik ahlâk karşıtı dürtüsünü en iyi nasıl onurlandırabiliriz? Kesinlikle yeni dindarlık türlerinin hiçbirisi ile değil. Edward'ın anısına –soldan, sağdan ve merkezden– yazılanları okurken, onun “Joanna Southcott'un¹⁴ kandırılmış taraftarlarını bile gelecek kuşakların devasa lütfundan” kurtarma arzusu ile ilgili kaç tane alıntı saydığımı hatırlamıyorum. Bu deyim elbette onun en programatik ve etkili ifadelerinden birisidir. Ama tekrarlanma yüzünden, bilgisayarlara yapıştırılan ünlü sözlerden birisi haline gelme riski taşıyor. Dünyanın en politik doğrucu olmayan kişisi olan Edward, bunu asla kabul etmezdi. Saygı göstermemekten zevk alırdı ve yapabildiğimiz yerde onu takip etmemiz en iyisi olur. Bunun başlangıcı Blake'in kendisinin de, Joanna Southcott'a yukarıdan bakanların ilki olduğuna işaret etmek olurdu ve onun bakireliğine karşı, küçümseyici bir mani yazmıştı:

Ona ne yapıldığını bilemez / eğer sorarsanız böyle olduğu için küfür eder / iyi ya da kötü ne olursa olsun kimsenin suçu değil / ne gurur duyacak, ne de suçlanacak birisi var.

Ama burada son kitabının argümanlarıyla ilgili daha geniş bir mesele var. Thompson'un 18. yüzyıl üzerine yazanlar arasında çok fazla dikkatini çekmeyen birisi, o yüzyılın en büyük tarihçisi idi. Ama *Witness against the Beast*'te Gibbon ortaya çıkar. Burada Gibbon bir yan karakter olarak yer alır. Konstantin'i tarifi ahlâkî kurallara karşıt birisine cazip gelebilir ama Hristiyanlıkla ilgili şüpheli görüşü şiirsel öfkesini üstüne çeken bir Deist'i ele verir (“Gibbon çelik kamçısı ile ortaya çıkar / ve Voltarie işkence çarkı ile”, vb). Thompson, Blake'in *Kudüs*'ün¹⁵ üçüncü kıtasının başında yer alan tepkisine olumlu bakar. Ama şiir, aslında Blake'in *Witness to the Beast*'in güçlülük olarak sunduğu iki noktadaki zayıflığının küçük bir örneğidir. Şiirde zavallı bir rahibe, savaşa kadeh kaldırmadığı için

14 1750-1814 yılları arasında İngiltere'de yaşamış ve kendisini peygamber ilan etmiş bir kadın. Taraftarlarının sayısı yüzbinlere ulaşmıştı – ç.n.

15 Blake'in bir şiiri – yay.haz.n.

Gibbon ve Voltaire tarafından işkence edilir: sanki bu onların inancı eleştirmelerinin getirdiği ağır bir yükümüş gibi. Suçlama, bir aklın, onu rahatsız eden şeyle yüzleşemeyeceğini ileri sürece kadar vahşidir. Gibbon'un *Tarih*'i¹⁶ de aslında rahatsız edicidir ve rahatsız olan sadece Blake değildir. Ama *Tarih*'in ilacının neden bu kadar güçlü olduğunu sorarsak, Thompson'un vecizesi tersine çevrilebilir. *Gerileme ve Çöküş*'ün sağladığı entelektüel kurtuluş, kitabın en iyi şekilde Hristiyanlara, hatta Klasik geçmişe karşı "devasa lütufkârlığı" diye tanımlanabilecek olan şeyde yatmaktadır – o altı meşhur cildin taklit edilemez tonu başka ne olabilir ki? Thompson Blake'in, Piskopos Watson'un *Apology for the Bible* kitabı üzerine, Paine'e hitaben yazdığı öfkeli kenar notlarını över. Ama Blake açıkça konuşmadı. Watson'a yanıt veren, Gibbon'un ondan önce yaptığı gibi, Paine idi.

Blake'in şiirinin kökeni, bahçesindeki bir askerle şüpheli bir kavgası nedeniyle Chichester'de yargılanıp beraat ettiği bir davaya dayanır.¹⁷ Olay nedeniyle korkan Blake, kendisini mahkemenin yapıldığı yeri bir zamanlar kilise olarak kullanmış olan Gri Rahipler'den biri gibi görür: çökmüş ama muzaffer (mahkeme başkanı Richmond Dükü, Blake'in Voltaire'in işkence ustası olduğunu öğrenseydi çok şaşırırdı): "Bir şehidin kederli inlemesinin acısı / Yüce Tanrı'nın yayından çıkan oktur!" Mahkemeden iki yıl sonra hâlâ "ruhani acılarının bütün tarihi" üzerinde saplantılı düşünceler içindeyken, oyma resimlerini Kraliçe'ye adadı. *Jerusalem*'in elyazmasında, papaz "kışkırtıcı"dır: ama tekrar düşünür ve yayın sırasında "kışkırtıcı" sözcüğünü "aylak"la değiştirir. Bunların hiçbirinde ayıplanacak bir şey yok. Blake'in çekingen bir yanı vardı; cezalandırılma korkusuna kapılmıştı; çok kötü biçimde isteksizleşmişti. Herhangi bir radikal için tehlikeli zamanlardı. Ama Blake'i Tory savaş rejiminin daha az mistik muhaliflerinden siyasi bakımdan daha uzlaşmaz biri olarak sunmak yanlıştır. Blake, Nelson ve Pitt re-

16 Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi – ç.n.

17 Bkz. David Erdman, *Blake. Prophet Against Empire*, Princeton 1969, s. 403-415.

simlerine tepkininin ikonları diye (bu bir hata idi, eğer öyle olsaydı, –ki Blake’in kendisi asla böyle söylemedi–, çok sayıda sanat tarihçisi tarafından kabul edilmezdi) saldırdıkları, bu resimleri şeytanın ete kemiğe bürünmesi, ondan daha fazla karşı çıktıkları bir savaştan sorumlu olarak sundukları için acımasızca Robert ve Leigh Hunt’un peşine düştü. Üç kez yargılanan kardeşler, Blake’in yuhalamaları altında, sonunda Kral naibine hakaret suçundan hapsedildiler. “Bir papaz nasıl ikiyüzlü olabilir, anlayamıyorum,” diyerek Deistleri azarladı. Aydınlanmanın, yine de, hâlâ ona öğreteceği şeyler olabilirdi.

Bu noktaları belirtmek Thompson’ın Blake’i olumlu anlamda savunmasının gücünü azaltmaz, putkırıcı bir dâhiyi ele aldığı için. Aksine onu Thompson’ın dikkatimizi çektiği bir gelenek içine daha eleştirel biçimde yerleştirir. Muggletoncular, Thompson’un gösterdiği gibi şaşırtıcı bir topluluktur. Ama aynı zamanda gizemli ve içlerine kapalı, kamuya açık ibadetten veya dinlerini yaymaktan kaçınan kimselerdi; inançları uysallık (*quietist*) haline geldi. Bir karmaşa çağında Blake’in herhangi bir ortak radikal politika biçimi içinde olmaması çok çarpıcıdır. Tek kalabalıklara karışma deneyimi çocukluk zamanlarındaki Gordon Ayaklanması sırasındaki bir olaya katılması gibi görünüyor. Başkalarının kabul ettiği riksleri alma konusundaki çekingenliği kısmen yaradılışından kaynaklansa gerek; bir sanatçının endişeli hali. Ama bu aynı zamanda onun muhtemelen içinden geldiği geçmiş ortamın düşük profilli olmasını da yansıtmıyor muydu? *Everlasting Gospel* kavramı herhangi bir dünyevi hırgürden geri durmak için hazır bir kırmızı çizgi sunuyordu. Üçüncü Komisyon’dan gelmenin, ne kadar başkalaşırsa başkalaşsın, maliyeti vardı. Bunlar sadece siyasi tercübenin sınırları değil, aynı zamanda ebedi sanatın da sınırlarıydı. Blake’in sonraki dönem çalışmalarının veciz başarısızlığı, bir kendi kendini izole etme sorunuuydu. Onun Jakobin çevrelerden uzak durmasından daha önemli olan, ona yönelik herhangi bir romantik tepkinin de olmamasıdır; Crabb Robinson’un Wordsworth, Hazlitt ve diğerlerinin ilgisini çekmek için gösterdiği büyük çabalara rağmen yaşarken Blake’in çalışması ile ilgili tek önemli haberin Alman-

ya'da yayımlandığını hatırlamak, daha sonraki yurtsever "İngiltere'nin yeşil ve güzel toprağı" şeklindeki yurtsever yaygaralar için iyi bir panzehirdi.

Thompson'un son makalesi o zamanki yurtseverlikle ilgiliydi. Thompson, Linda Colley'in *Britons: Forging the Nation* adlı çalışmasının eleştirel ama dostça bir değerlendirmesini yaparken, Fransız Savaşları sırasındaki popüler sadakatin varlığını reddetmemekle beraber, tutarlılığını sorguladı. Şarkı söyleyen ve geçit töreni düzenleyen Gönüllüler'in "şovenist şarlatanlık" selini göz ardı eden bu sadakatin çok saygılı bir şekilde değerlendirilmesine tahammülü yoktu.¹⁸ İngilizlik jestleri konusunda rahatsız olsa da, en derin bağlılıkları tartışmasız bir biçimde enternasyonalistti. Kendisini on yıl boyunca Avrupa'nın nükleer silahsızlanmasına adadı. Bir yazar olarak yaratıcı tepkisi Çin'e, Latin Amerika'ya, ABD'ye uzandı. Bu müdahalelerin bütünlüğü, onun Soğuk Savaş'ı sona erdirmeye arzusunda yatıyordu.

Aslında Soğuk Savaş'ın sonunun habercisi olduğunu kanıtladı. Bu yeterince dikkate değer bir şeydir. Soğuk Savaş'ın sona ermesine barış hareketinin ne kadar katkısı olduğu başka bir konudur, bu arkasında bıraktığı esas tartışma konusudur. Bu konuda farklı düşünüyorduk. Nihai idealleri ile Sovyetlerin çöküşünün gerçekleri arasında büyük bir fark var. Soğuk Savaş'ın aktörlerinden bu savaşın bitmesinin taraftarı olanları ayırmak, savaşın bitmesinin taraftarlarının küçük görülmesi değildir. Birinci Dünya Savaşı'nı, her ne kadar bunların tarihsel etkileri olsa da, Zimmerwald Solu ya da Stockholm Çağrısı değil, İtilaf devletlerinin zaferi bitirdi. Bunun için de, İtilaf devletlerini en küçük bir şekilde onurlandırmıyoruz. Soğuk Savaş'ın sonucu çok mu farklıydı? Edward, tutkulu biçimde farklı olduğunu savundu. Kesinlikle başka hiç kimsenin ondan fazla buna hakkı yoktur. 1990'ın baharında tamamlanan ve Mary Kaldor'un *Europe from Below*'u¹⁹ içinde yayımlanan ara değerlendirmesi "Ends and Histories" ("Sonuçlar ve Tarihler") kısmen, hakkın-

18 "The Making of a Ruling Class", *Dissent*, Yaz 1993, s. 377-382, şimdi "Which Britons?" başlığı ile *Persons and Polemics* içinde.

19 Mary Kaldor (ed.) *Europe from Below*, Londra, 1991, s. 7-25.

da farklı fikirlere sahip olduğumuz Francis Fukuyama'ya bir yanıtı. Bu yazı onun en çekici açıklamalarından birisiydi, aynı anda hem otobiyografik hem de öngörülüydü. İnsanlar daha geleneksel yargılar unutulduktan sonra, ona dönecektir.

Edward yazının taslağının eski düzen Prag'da sona ermeden hemen önce ve New York'ta bir hastanede ölmeden hemen önce hazırlandığını belirtir. Son yılları sürekli tekrarlanan hastalıklarla geçti. LRB'nin okurları NHS²⁰⁻²¹ hakkında kısa bir yazısını hatırlarlar. Çağdaş standartlara göre genç öldü. Onu çok özledik. Christopher Hill, onun öldüğü yaştan sonra geçirdiği on iki yılda yedi kitap yayımladı. Yaşasaydı Edward neler yazardı? Barış hareketi doruğunda iken, başka politikaları ortak davayı böldükleri gerekçesiyle bir kenara bırakma eğilimi gösterdi. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte, belki de Sol'un bir kez daha yenilenmesine yardımcı olurdu. Bunun belirtileri "Sonuçlar ve Tarihler"de vardı. Fikirleri hangi biçimi alacak olursa olsun, Blake üzerine kitabı bir şeyi muhtemel kıldı. Bu fikirler uzlaşmaz olacaktı. Uzlaşma modunda değildi. A Life of Dissent (Bir İsyancı'nın Hayatı) Tarık Ali'nin Edward ve Dorothy Thompson hakkında çektiği ve bu yılın başında tekrar gösterilen filminin adıdır. Film çekilirken, ortak tanıdıklar hakkında bir konuşma olmuş. Edward "bu sıralar Perry nelerle meşgul?" diye sormuş. Tarık da benim muhafazakârlık üzerine bir şeyler yazdığımdan bahsetmiş. Edward "Evet, biliyorum. Oakeshott bir puşttu. Söyle ona tonunu sertleştirsın," diye yanıt vermiş.

1993

Çeviren SAMİ OĞUZ

20 "Diary", *London Review of Books*, 7 May 1987.

21 Ulusal Sağlık Servisi - ç.n.

Sıradışı Filolog: Sebastiano Timpanaro

Filolojinin kötü bir şöhreti var: İç karartıcı bir bilim olarak değil, öyle olsa hiç olmazsa üretim üzerinde bir etkisi olabilirdi; daha da beteri, işe yaramaz bilgiçliği özendiren bir disiplin olarak görülüyor. Çoğunluğun aklına gelen çağrışımlara Eliot'ın Casaubon'unun gölgesi düşer. Önemli simalar bile bundan kaçmamıştır: Housman'ın Manilius üstüne yaptığı zahmetli çalışmaların çoraklığı ile şiirin bereketi arasında sık sık karşıtlık (veya haksız yere bağlantı) kurulmuştur; Nietzsche'nin ölümünden sonra kazandığı zafer dolayısıyla Wilamowitz'in otoritesiyle dalga geçilmiştir. Bugün filolojinin günümüzdeki temsilcileri pek az tanınmaktadır. Yine de bu disiplin en az bir dikkate değer diriliş yaşamış, üstelik filolojiyle ilgili her türlü ön tasavvuru yalanlayan bir temsilcisi olmuştur: Kasım 2000'de ölen, 20. yüzyılın ikinci yarısının en saf ve en özgün kafalarından biri olan Sebastiano Timpanaro.

Aynı adlı Sicilyalı bir entelektüelin oğlu olan Timpanaro 1923'te Parma'da doğmuş. Sebastiano'nun çocukluğu boyunca babası Floransa'da bir lisede fen öğretmenliği yapmış, ardından da Pisa'daki Domus Galileana'nın müdürü olmuş. Savaşın sonu İtalyan Sosyalist Partisi'ne üye olan babası resim kolek-

siyonu yapan, Galileo ve Leonardo tarzı hümanist bir bilimin bayraktarı olan bir adamdı. Annesiyse Proclus ve Pythagoras'ı yayımlamış bir kadındı. Uzun süren bir hastalık üzerine babası 1949'da hayata gözlerini yumunca, genç Timpanaro babasının bilim tarihiyle ilgili yazılarını derleyecekti.¹ Babayla oğul arasında çarpıcı bir fiziksel benzerlik olduğu tahmin edilebilir. 1980'lerde ailenin Floransa'daki dairesinin loş koridorunda insanı şöyle bir duraklatan sıska bir adamın portresi asılıydı; ilk bakışta (yaş farklarına rağmen) insan babanın değil de oğlun portresi sanabiliyordu: Nitekim Sebastiano'nun 18. yüzyıl tarihi üstüne çalışan karısı, birçok kez bu yanlışa düşenleri düzeltmişti. Alanları farklı da olsa baba ile oğul arasında simaen olduğu kadar manen de bir devamlılık vardı.

İlk önsözüne attığı imzayla –*Sebastiano Timpanaro Jr.*–, İkinci Dünya Savaşı sırasında Floransa Üniversitesi'nde klasik filoloji okumuş, dönemin İtalya'sında disiplinin saygın ustatlarından Giorgio Pasquali'nin öğrencisi olmuştu. Ardından, Oxford'daki görevlerinden biraz nefes almak için sık sık İtalya'da seminerler veren ünlü Alman sürgünü Eduard Fraenkel'in en sevdiği genç meslektaşlarından biri olacaktı. Yirmili yaşlarının ortasındaiken Latin şiirinin ilk temsilcilerinden Ennius'un eserlerini yeniden kurup yayımlayacak, Fraenkel de genç meslektaşının bir gün Vergilius'un yeni bir eleştirel yayımını gerçekleştirmesini bekleyecek, ancak bu konuda hayal kırıklığına uğrayacaktı. Çünkü, kendisinin de hiç çekinmeden söylediği gibi, Timpanaro'nun bu muazzam işi yapacak kadar sabrı yoktu. Metin eleştirisi konusundaki olağanüstü yetenekleri *adversaria*, yani titiz dipnotlarla kendini gösterecek; sonunda da Lucretius, Martialis, Vergilius, Fronto, Ovidius, Seneca, Lucanus, Servius, Sallust ve Historia Augusta'dan birtakım pasajlar üstüne bin sayfa kadar kılı kırk yaran şerhler –kendi deyişiyle, “övünecek büyük yazıları olmayan bir filoloğun küçük yazıları”– çıkacaktı ortaya.² Bu geleneksel pratiği mikro-tarihçinin filoloji alanındaki çalışması

1 *Scritti di storia e critica della scienza*, Floransa, 1952.

2 *Contributi di filologia e di storia della lingua latina*, Roma, 1978, s. 7.

olarak tanımlamıştı kendisi bir keresinde. Otuz yaşını dönünce yazdığı ilk kitabı, şair olarak sahip olduğu şöhret nedeniyle klasik filolog olarak ciddiyeti gölgede kalmış Leopardi'nin metinsel bulgularının yeniden keşfiydi.³ İkinci kitabıysa, Lucrētius, *Nibelungenlied* (*Nibelungen Destanı*) ve Yuhanna (St. Luke) gibi kadim metinlere uyguladığı modern –onarım değil– düzeltme tekniklerinin mucidi sayılan Alman bilgin Karl Lachmann'la ilişkilendirilen metin yöntemlerinin Restorasyon sırasında ortaya çıktığını öne süren bir incelemeydi ki, çıkar çıkmaz önemli bir revizyon olduğu kabul edilmişti.⁴ *The Genesis of the Lachmann Method* Timpanaro'ya alanında uluslararası bir şöhret kazandıracak, daha sonra tufan gibi ardı arkası kesilmeden gelen düzeltme ve onarım çalışmaları da bu şöhreti artıracaktı. Bu arada hem Academia dei Lincei'ye hem de Britanya Akademisi'ne üye seçilecekti.

Fakat bir anormallik vardı. Son derece teknik bir alanda, akademik araştırmacılığın en âlâ eyaletinde çalışan bu seçkin uzman ömrü boyunca ne üniversitede ne de başka bir öğretim kurumunda çalışmıştı. Kendine ait bir geliri de yoktu. Geçimini sağlamak için Floransa'da küçük bir yayınevinde (Codignola ailesinin *La Nuova Italia*'sında) redaktör olarak çalışıyordu –yani iyi bir gelir şöyle dursun, pek saygı bile duyulmayan, kendisini sık sık ciddi maddi sıkıntılara sokan bir işte. Bu durum ta George Steiner'in kulağına kadar gitmiş galiba: Steiner'in *Proofs* adlı novellasındaki başkarakter İtalyanlar tarafından genellikle Timpanaro ile özdeşleştirilir. Aslında kurulan bu benzerlik, nesnesinden ziyade bu benzerliği kuranlar hakkında bilgi veren bir yanlış anlamaya dayanır. Steiner'in redaktörü cahil bir komünisttir, kapitalist tüketimciliğe en az kendisi kadar düşman olan ama Stalinist rejim konusunda daha basiretli düşünen Katolik bir rahip yoldaşıyla yaptığı melodramatik diyaloglarda yıkılan hayalleriyle boğuşur; diyalogların doruk noktasında bu mutsuz karakter kapitalizme büsbütün uyum göstermiş bir Parti'ye acınacak şekilde teslim olmadan önce “Hagar'ın

3 *La filologia di Giacomo Leopardi*, Floransa, 1955.

4 *La genesi del metodo del Lachmann*, Floransa, 1963.

çocuklarıyız biz,” diye haykırır (sonra da ekler: “Hiçbir komünist yoktur ki derinlerinde bir yerde Yahudi olmasın”⁵) ama Parti onu istememektedir artık. Bu *Granta* vitrini hakkında ne söylenirse söylensin, sonuçta yazarın kendi kaygılarından söz eden bu masalın isabetsizliği dolayısıyla suçlayamayız yazarı.

Timpanaro başka bir dünyaya aitti. Babası gibi o da 1945'te İtalyan Sosyalist Partisi'ne (ISP) kaydolur ve partinin sol kanadında yaklaşık yirmi yıl boyunca aktif bir üye olarak faaliyet gösterir. 1948 seçimlerinde –yani ülkenin savaş sonrası tarihi için dönüm noktasında– ISP, Vatikan ve CIA'nın desteklediği Hristiyan Demokrat Parti'ye karşı İtalyan Komünist Partisi ile ortak bir liste oluşturmayı tercih eder. Bu karara şiddetle karşı çıkan sosyalist gençliğe mensuptu Timpanaro; İKP yönetimini Vatikan'ın laik versiyonunun biraz hallicesi olarak görüyordu; çaresizlik içinde oturup bu kararı almaya zorlanan ISP kongresinin acımasız bir parodisini –Yunan trajedilerine özgü biçimleri kullanan bir parodisini– kaleme alır.⁶ Fakat Stalinizme düşmanlığı onu hiçbir zaman Sosyal Demokrasi'yi (hangi kılığa bürünmüş olursa olsun) hoş görmeye sevk etmez. ISP, Hristiyan Demokratlar'a muhalif olduğu sürece partiden ayrılmaz ama parti, 1964'te yüz seksen derece bir dönüşle Hristiyan Demokratlar'la koalisyon kurunca –savaş sonrası dönemin ilk merkez (sağ) + sol hükümetidir– partinin radikal kanadı bu deneyin İtalyan toplumunu yeniden yapılandırmaktan ziyade ISP'yi dönüştüreceğini (gayet isabetli bir şekilde) tahmin ettiklerinden ayrılıp yeni bir oluşum meydana getirirler. Timpanaro bu örgüt ve uzantısı içinde 1970'lerin ortasına kadar mücadeleye devam eder. Devrimci sosyalizme duyduğu bağlılık sadece bir gönül işi değildir. İleride kendisinin fildişi kuleye kapanmış bir aydın olduğu yollu tasvirleri reddetmek için şunu yazacaktı: “İncelemelerime ayırdığım vakitten çok daha fazlasını siyasi tartışmalara ayırdım, gösterilere katıldım, “orta düzey” (yukarıdan çok aşağıya yakın) denen bir kadronun gerektirdiği gö-

5 *Proofs and Three Parables*, Londra, 1992, s. 35.

6 “Il Congresso del partito. Scherzo filologico-politico”, *Il Ponte*, Ocak 1981, s. 65-80; Timpanaro'nun dedigine göre metin 1949'da yazılmıştır.

revleri üstlendim: Bunu söylerken de niyetim popülist bir tavırla övünmek değil, tam bir zaman hesabı yapmak, tabii biraz da geriye dönük olarak kendimle dalga geçmek.”⁷ Siyaseten Marksist ve anti-Stalinist’ti; Maoizme karşı da eleştireldi ki bu, İtalyan aşırı solunda çok daha ender görülen bir şeydi.

Belli kişilerde entelektüel yeteneklerle siyasi sempatiler arasında ya hiçbir bağlantı yoktur, ya da çok az vardır. Frege’nin Yahudi aleyhtarlığı veya Wittgenstein’in Stalinizm muhıplığı ile felsefeleri arasında önemli bir bağlantı yoktur. Bu tür durumlar bir hayli yaygındır. Ama Timpanaro böyle biri değildi. Onun siyasi bağlılıkları filologun kişisel zaafı veya rastgele seçilmiş bir namus meselesi değildi. Eserini etkileyen ve dönüştüren bir şeydi. Leopardi’deki son derece teknik başlama noktasının rastgele seçilmemiş olduğu anlaşılmıştır. Şöyle de söyleyebiliriz, Timpanaro çalışma alanını metin eleştirisinden düşünce tarihine doğru genişletmişti. İçerik açısından konuşursak, odağın genişlemesine neden olan şey onun siyasi angajmanıydı. Lepoardi ikisi arasındaki köprüydü: Restorasyon kültürünün amansız düşmanı olan bir klasik filolog, hayalperest materyalist diyebileceğimiz bir şairdi. Timpanaro’nun meslek yaşamının ortasında kaleme aldığı iki önemli yapıt da onun bıraktığı miras etrafında kurulmuştu. *Classicismo e illuminismo nell’ottocento italiano* (1965) ve *Sul Materialismo* (1970), 19. ve 20. yüzyılların seçilmiş figür ve hareketlerin prizmasından görülen entelektüel manzarasını sunar: İlki İtalya’ya, ikincisi Batı ölçeğine odaklanmıştır. Seçilen figür ve hareketlerin katettiği yolların dönemlerini tanımlayacak yollar olduğu söylenebilir.

İlk kitabın konusu, uzaktan da olsa arkadaşı Pietro Giordani’den destek bulan Leopardi’nin Napolyon sonrası dönemin İtalyan kültüründe tuttuğu tuhaf yerdir; Avusturya’ya karşı 1848’de Milano’da vuku bulan ayaklanmanın kahramanı olan liberal yurtsever Carlo Cattaneo’dan başlayıp *Risorgimento*’dan (İtalya’nın birleşmesinden) sonraki dönemde karşılaştırmalı dilbilimci Graziadio Ascoli’ye uzanan hattın incelenmesiyle son bulur. İkinci kitapsa Engels’in materyalist mirasını terk et-

7 *Antileopardiani e neomoderni*, Pisa, 1982, s. 12.

tiği için Batı Marksizmi'ne, Saussure'ün dilbilim mirasını terk ettiği için de yapısalcılığa sistematik bir eleştiri getirir. Timpanaro iki alana da yetkinlikle müdahale edebiliyordu. Leopardi veya Ascoli'nin külliyatlarına onun kadar vâkıf olan pek az araştırmacı vardı; yapısalcılıkla ilgili uçsuz bucaksız literatürdeyse, Batı dilbiliminin karşılaştırmalı tarihini onun kadar iyi bilen kimse yoktu. Manzoni'nin terbiye etme niyetlerinin icabına bakarken, Lévi-Strauss veya Chomsky gibi saygın isimlerin hükümlerini savuştururken sergilediği kıvraklık mesleki bilgisinden gelir.

Bu dönemde Timpanaro'nun çalışmalarına üç tema hâkimdi. İlki kültürel. Restorasyon döneminde Avrupa Romantizmi ideoloji ve estetik namına ne varsa hepsini silip süpürdüyse, ona göre bu başarının nedeni muhtelif özellikleri belirgin biçimde harmanlamış olmasıydı. Bir yandan, devrim sonrası döneme ait bir görüş olan Romantizm, Aydınlanma'nın aristokratik tarafının parçalanmasından istifade etmiştir: Aristokrasinin yüzeydeki kibarlık ahlâkının yerine yeni bir ciddiyet hissi ve içten bir tutku geçirmiştir. Napolyon yayılcılığına karşı bütün kıtadaki mücadelede başvurulacak geçerli unsurlara –halkların bağımsızlık hakkı, barış özlemi, askerî şan ve şeref tapınmasının reddi gibi– yaslanabiliyordu. Bir de tabii, sanatları klasik takliden zorbalığından –geleneksel Aristocu birlik kuralları, katır kutur söyleyiş ve benzerlerinden– kurtarmakla övünebiliyordu. Romantizm, bir yandan da, yeni burjuva sınıflarının mutlakiyetçiliğe karşı verilen savaşı öyle ayaktakımı gibi radikalleştirmeden –ki bu Jakobenizm'in ayırt edici özelliği– kendilerini çağın gelişmekte olan toplumsal güçleri olarak pazarlama ihtiyacını karşılıyordu. Bu gayeye en iyi hizmet edecek ideoloji de devrimden sonraki döneme özgü esnek bir Hıristiyanlık'tı – uygun dozda gelenek ve ilerlemeyi birbirine katıp eriten bir Hıristiyanlık. Siyasi bakımdan bu dönemin Romantizmi için her zaman muhafazakâr denemez – her Chateaubriand veya Novalis'in bir Hugo'su veya Mazzini'si vardı. Yine de Romantizm'in iki karakteristik sınırı vardı ki neredeyse bütün türlerini tanımlıyordu: Herkesin kendine özgü bir tarzda yay-

dığı boz bulanık bir dindarlık ve demokratik olmaktan ziyade yerlici eğilimleri olan sulugöz bir popülizm.

Timpanaro, işte bu egemen kalıbın önüne bir karşı kültürün –en gür sesli temsilcisi Leopardi olan bir klasikçi geleneğin– dikildiğini savunuyordu. Kafayı ölü biçimlerle bozmuş, ya tamamen ya da büyük ölçüde nostaljik denebilecek akımlar vardı bu klasikçilik içinde. Fakat söz konusu geleneğin en tavizsiz ve tutarlı dışavurumu, döneminin bütün duygusal doğrularına kafa tutmuştur. Romantiklerin Ortaçağ tapınmasını reddedip Atina ve Roma'nın cumhuriyet erdemlerine çevirmiştir yüzünü; maneviyatçılığın her türlüüne burun kıvırıp Aydınlanma'nın en cesur materyalist düşünürlerine (La Mettrie, Helvétius, Holbach) sahip çıkmıştır. Karşıdevrimci durgunluk mevsiminde rağbet gören duygulardan kopmuş bir klasikçilikti bu; kullandığı estetik biçimler de genellikle bile isteye arkaik biçimlerdi, etraflarında piyasa yapan ritimlere inat polemik bir horgörünün ifadesiydiler – tıpkı vaktiyle Lucretius'un kiler gibi. Fakat bu geleneğin entelektüel ve siyasi bakışı –yeniden kurulan monarşilerin beli kırık dünyasıyla her türlü uzlaşmanın reddi– kendisini bu rejimlerde yarı yarıya evinde hisseden tipik Romantik duruşların çok ilerisindeydi.

Leopardi'nin eserlerinde, bu diriltilecek klasikçilik Aydınlanma'da önemli ölçüde gizli kalmış bir gerilimi açığa vuruyordu. Bu da Timpanaro'nun ikinci temel temasıydı. Zira aldığı eğitimden kurtulduktan sonra Leopardi, insan mutluluğu konusunda inatçı bir karamsarlık ile radikal Aydınlanma'nın ilerici sosyal ve siyasi iştiaklarını birleştirmişti. Nitekim eserini Akıl Çağı'nın ana hattından keskin çizgilerle ayıran da bu karamsarlıktı. Birçok 18. yüzyıl düşünürünün önyargının zorbalığını ve âdetlerin yapaylığını yargılamak için başvurduğu hayırhah güç olan doğa, zamanla Leopardi'nin gözünde değişmiş, zalimlikleri –hastalık, dermansızlık, yaşlılık, ölüm– eninde sonunda bütün insanları çaresiz bir sefaletle mahkûm eden kötü yürekli bir üvey anneye dönüşmüştü. Tutarlı bir materyalizm zihnen rahat ve huzur vermezdi insana. Fakat Leopardi'nin karamsarlığının mizacı Stoacı değildi: Tutkulardan vazgeçmeyi, dünyada bulu-

nabilecek zevklere sadakati tavsiye etmiyordu. Vardığı sonuçların Schopenhauer'in geç döneminde benimsediği insan-sevmez tevekkülle de bir ilgisi yoktu. İnsan hayatının kozmostaki aczi ve cüziliğine Leopardi'nin verdiği cevap tam tersiydi: Herkesin ve her şeyin kaybetmeye mahkûm olduğu, doğaya karşı savaşta evrensel dayanışmaya çağrıda bulunan bir *titanism*.⁸

İlk felsefi yazıları teknik anlamda kamusal alanda oldukları halde varisleri tarafından siyasi nedenlerle yayımlanmayan Leopardi konusunda önde gelen uzmanlardan biri olan Timpanaro'nun onun dehasına duyduğu hayranlık anlaşılmayacak bir şey değildi. Modern sol için taşıdığı öneme ilk işaret eden o değildi. Biraz abartarak, biraz da anakronikleştirerek başkaları yapmıştı bu işi. Leopardi'ye sahip çıkanların standart yaklaşımı, üstadın kilise aleyhtarlığı, eşitlikçi cumhuriyetçiliği (Leopardi'nin proto-siyaseti, diyebiliriz) veya materyalizmi üstünde dururdu. Timpanaro ise Leopardi'nin modern sol kültüre en özgün ve önemli katkısı olarak karamsarlığını öne çıkarmıştı. Çok rahatsız edici bir hamleydi bu. Bir başka kambur Gramsci, artık dillere pelesenk olan şeyi önermişti, –Romain Rolland'dan aldığı ifadeyle– “iradenin iyimserliği, aklın kötümserliği”. Fakat taktik hesaplamaya dayalı bir karamsarlık, düşmanı küçük görmeyecek kadar basiretli her stratejistin benimseyeceği bir tedbirdi bu. Hapisteyken Gramsci Leopardi'yi akraba bir ruh olarak görmemiş, doğayı insana esasen düşman bir varlık olarak kavramasını eleştirmişti. Aslına bakılırsa, Gramsci bu anlayışı tarihsel ilerlemeyi görmezden gelen “boz bulanık bir romantizmin” ifadesi sanmıştı.⁹ Gramsci'nin yargısını tam tersine çeviren Timpanaro, bu bakışın sadece devrimci Marksizm'le uyumlu olduğunu değil, aynı zamanda onun zorunlu mütemim cüzü olduğunu savunuyordu.

Altmışların sonundaki başkaldırıların yetmişlerin ortasına kadar sürdüğü İtalya için zamansız bir mesajdı bu. Zira Timpanaro mensubu olduğu uç solu uyarmıştı: “Praksis”in tek taraflı olarak yüceltilmesinin bedeli, insan deneyimindeki şu

8 Toplumsal ve sanatsal geleneklere karşı başkaldırın – yay.haz.n.

9 *Quaderni del carcere*, II, Torino, 1974, s. 1187.

yok edilemez edilgen yanı, yani yapılmaktan çok ister istemez katlanılan her şeyi, yok saymaktı. Bunu kabul etmek, üstüne basa basa ekliyordu, her türlü hakiki materyalizmin boyunun borcuydu. Böylesine coşkulu eylemcilik günlerinde bundan daha keyif kaçırıcı, daha can sıkıcı bir mesaj olamazdı. Leopardi'nin karamsarlığını kambur bir sakatın umutsuzluğu (onu eleştirenlerin geleneksel sermayesi budur) diye ıskartaya çıkarmaya çalışan psikolojist açıklamaların anlamsız olduğunu anlatmakta zorlanıyordu Timpanaro. Duçar olduğu skolyoz hastalığı şüphesiz şairin dikkatini insanlarla doğa arasındaki ilişkiye yöneltmişti, ama "kamburluk ve hastalık deneyimi Leopardi'nin eserine kişiye özel ve biyografik bir olguya duyulan bireysel üzüntüyü aşacak bir seviyede damgasını vurmuştur; tam anlamıyla şiirsel denebilecek bir içe bakışla açıklanmaz bile, muazzam bir bilişsel araca dönüşür."¹⁰ Aslında Leopardi'nin kozmik karamsarlığını, dünyanın yok oluşunun yaklaştığı yönündeki mutlak kanaatini ("insan eserlerinin ölümsüzlüğüyle ilgili her türlü mitin kati suretle reddini") Marksistlerin en neşelisi, Leopardi'nin fiziksel ve ruhsal olarak tam zıddı olan Friedrich Engels'in de paylaştığını hatırlatır Timpanaro. Nitekim *Komünist Manifesto*'nun iki yazarından biri olan bu adam şunu yazacaktı: "Milyonlarca yıl geçecek, yüz binlerce kuşak doğup ölecek, ama bir gün gelecek soğuyan güneşin ısısı dünyanın kutuplarından göbeğine doğru bastıran buzları eritmeye yetmeyecek; ekvatorun çevresine yığılan insanlık yaşamak için muhtaç olduğu sıcaklığı orada bile bulamayacak; organik yaşamın son izi de yok olup gidecek; ay gibi donmuş bir küre halini alacak yeryüzü dipsiz karanlıkta, kendisi gibi sönmüş ve donmuş olan güneşin etrafında gitgide daralan bir yörünge içinde daireler çizip duracak, sonunda da ona düşecek."¹¹ Her türlü iradeciliği hizaya çeken nihai yazgı buydu – Blanqui'den tutun Lyotard'a varıncaya dek peş peşe birçok militanın gezegenler arası seyahatle kurtulmayı hayal ettiği insanlığın sonu.

10 *Classicismo e illuminismo nell'ottocento italiano*, Pisa, 1965, s. 158.

11 *Dialectics of Nature*, New York, 1942, s. 20.

Ancak kültürel bakımdan Engels'in ömrünün sonundaki bu anı Leopardi'nin döneminden ayıran önemli bir değişim vardı. 19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla, Romantizm artık tükenmiş bir güçtü, ona gösterilen klasikçi tepkiler de yok olup gitmişti – Leopardi Antikçağ'ın doğrudan muhatabı olan son büyük Avrupalı yazardı. Kapsamı genişleyen bilimsel ilerlemelerin dümen suyunda, artık çağın egemen bakışı pozitivistti. Bir asır sonraysa, sol için pozitivistizmden beter ideoloji olmayacaktı. Batı Marksizmi'nin envai çeşidi pozitivistizmin meşum mirasını kınamakta birleşecekti. Bu noktada, Timpanaro, bir kez daha partisinin mutabakatına (Marx'ın kullandığı anlamda) açıkça karşı çıkmıştı. Sınırları ve başvurduğu kaçınılmaz basitleştirmeler ne olursa olsun, 19. yüzyılın pozitivist kültürü, bilimsel hakikatin hâlâ burjuva ilerlemesinin bir koşulu olduğu ve yüksek kültürün halkın istek ve hevesleriyle bağını tümünden koparmadığı bir zamanda, dinsel kültürden ve folklorik batıl inanışlardan bir kopuşu temsil ediyordu.¹² Felsefi bakımdan vasat olabilir ama, doğa bilimlerinden tarihe, dilbilimden kurmacaya, başka alanlarda gösterdiği başarı önemlidir. Darwin, Bernard, Helmholtz, Delbruck, Zola'nın yanı sıra güneşin soğumakta olduğunu tahmin eden Clausius bile bu kültürün ışıklarındandı.

Gelgelelim yüzyıl dönemecinde belirgin bir kayma olmuştu – bunu da ilk fark eden tabii ki Timpanaro değildi. Emperyalizm çağından itibaren bir başka bakış egemen olmuştu: Bu bakışın hamuru da değişik miktarlarda idealizm, öznelcilik ve dırimselcilik ile yoğrulmuştu. Bilimsel ve teknolojik ilerleme hız kesmeden, hatta daha da hızlanarak devam ediyordu fakat artık nesnelciliğe karşı çıkan bir epistemoloji ve sınırlamalarla çevreleniyordu: Uzlaşımsalcılık (*conventionalism*), ampıryokritisizm (*empirio-criticism*), olumsalcılık (*contingentism*), yani Poincaré, Mach, Boutroux. Bu filozofların hedefi ise her türlü tutarlı materyalist dünya görüşüydü; bilimlerin kaydettiği gelişme sayesinde bu görüşler artık harcıâlem bir "sağduyu"nun yarattığı yanılsamalar diye yaftalanıp bir kenara atılabilirdi. Sanatlardaysa, natüralist aktarım yerini sembolist deneye, tu-

12 *Classicismo e illuminismo*, s. 2-5 ve devamı.

tarsız içeridelğin derinlik bombardımanına, mistik özlemlere veya insanın içine doğanların ilamına bırakmıştı. Sonuçta çok parlak bir kültür doğmuştu ama, bu kültür selefine nispetle halk hayatından çok kopuktu. Bundan böyle eğitilmiş seçkinlere yönelik yüksek kültür biçimleri ile büyük kalabalıklara yönelik ikinci sınıf bilet –genellikle “küçük burjuvaların pek düşkün olduğu ahlâk ideallerini ve sulugöz duygusallığı aşıl原因an” popülist bir yarım-kültür–¹³ arasında keskin bir fark olacaktı. Pozitivizmin evvelce önüne koyduğu kültürü birleştirme görevi artık bırakılmıştı. Timpanaro’ya göre, birbirinden kopuk düzeylerin olduğu bu yapı yeni yüzyılda da devam etmişti, hâlâ da büyük ölçüde olduğu gibi duruyordu. Kitle kültürünün üslubu, tarzı değişmiş olabilirdi, ama seçkinlerin kültürü ana hatları itibarıyla aynıydı. Yüksek kültürün irtifasında şu veya bu şekliyle idealizm (çoğu da öznelciydi) egemenliğini sürdürüyordu.

Yüzyıl dönemecindeki meşhur kaymalardan biri Timpanaro’nun özellikle dikkatini çekmişti. Yola çıktığında Freud, Viktorya Çağı tıp mesleğindeki pozitivist kültürün bir ürünüydü. Benimsediği ilk öncüller sarsılmaz biçimde materyalist öncülerdi, ama psikanaliz teorisi geliştikçe başlangıçta temel aldığı nörofizyolojik hipotezlerden kopmuş, sonunda da fiilen bilimsel kontrollerden kurtulmuş spekülâtif bir sisteme ulaşmıştı. “Az çok muhayyel ‘metafizik sistemler’ olarak yola çıkmış, sonra ciddi bilimlere dönüşmüş doktrinlerin sayısı hiç de az değildir (biyolojide evrim teorisini zikretsek yeter),” diye yazacaktı Timpanaro. “Psikanalizse tam ters yolda ilerledi: Doğduğunda ciddi bilimsel niyetleri olduğu halde, başından beri zaten spekülâtif eğilimler taşıyordu, sonunda da mit derekesine düştü.” Öte yandan “teori olarak psikanaliz edebiyat eleştirmenleri ve filozoflar arasında kendine ateşli savunucular bulurken terapi olarak psikanalizin gitgide daha başarısız sonuçlar aldığı” doğru idiye bile,¹⁴ psikanalizin entelektüel anlamda değersiz ol-

13 *Sul materialismo*, Pisa, 1970, s. 113-8; *On Materialism*, Londra, 1975, s. 122-7.

14 *Il lapsus freudiano*, Floransa, 1974, s. 201; *The Freudian Slip*, Londra, 1976, s. 223-4.

duğu anlamına gelmezdi bu. Freud'un, insanın kendisine dair bilgisini paha biçilmez ölçüde zenginleştirdiğine kimsenin şüphesi olamazdı. Fakat Darwin veya Einstein'dan ziyade Musil veya Joyce'a yakındı.

Aradaki farkı göstermek için, bizzat Freud'un hem bütün olarak teorisinin kaçınılmaz bir parçası olduğunu hem de başka metinlerinden daha yaygın biçimde hüsnükabul gördüğünü söylediği bir metnini mercek altına alır Timpanaro: *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*. Bu mihenk taşına hasrettiği çalışma, Timpanaro'nun yazılarından en eğlencelisi olan teknik bir hüner gösterisidir. *The Freudian Slip* filoloğun becerilerini psikanalistin iddiaları üstünde dener, metin eleştirisinin yöntemlerini Freud'un dil sürçmesine getirdiği açıklamaların mekanizmasını sorgulamak için kullanır. *Psikopatoloji*'deki örnekleri tek tek inceleyen Timpanaro, Freud'un bastırılmış cinsel malzemelere attettiği dil sürçmeleri veya hafıza yanlışlarının çoğunlukla sözcüksel normundan standart bir dizi sapmayla, filologların kendilerinin birtakım ince sınıflandırmalar geliştirdiği "söz bozulmaları" ile aslında pekâlâ açıklanabileceğini gösterir. Freud'un açıklamaları genellikle temelsizdir, aklına estiği gibi yazmıştır; az çok keyfî biçimde değiştirilebilen veya yönlendirilebilen çağrışım zincirlerinden başka dayanakları yoktur – Timpanaro da aynı malzemelerden aynı mantıkla kendi varyantlarını üreterek, çok daha zorlama sonuçlara ulaşarak biraz eğlenir. Filoloğa göre, gerçekten Freudvari dil sürçmeleri vardır, ama Freud'un ele aldığı örneklerin büyük kısmı –hele ki gündelik hayatta– Antikçağ veya Ortaçağ müstensihlerinin metinleri çoğaltırken yaptıkları hatalara benziyordu: aynı kelimeyi iki kere yazma, okuma yanlış, tekleşmeli yazım, gözün bir satırdan başka satırdaki aynı kelimeye kayması, harf veya seslerin yer değiştirmesi, yorum yanlış, odak kayması ve benzerleri. Ruhsal olarak bastırılmış şeyler edim sürçmeleriyle yüzeye çıkıyordu ama Freud'un bunların kaynağının cinsellik olması gerektiği konusundaki ısrarı açıklamasının bir diğer zaafıydı, çünkü söz konusu kaynak pekâlâ sosyal veya varoluşsal da olabilirdi, daha alt düzey kaygılar veya sansürden kaçan ölüm korkusu da.

The Freudian Slip engin bir kültürü olan bir adamın havai fişek gösterisidir – analizin gecesini delik deşik eden bir birikimin hem oyun oynamak hem de kavga etmek için fırlattığı izli mermilerin şenliği. Timpanaro’nun karmaşık becerileri ile sıradışı meşgalesi burada hedefi on ikiden vurmuştur. Psikopatolojinin örneklerini redaktör gözüyle ve klasik uzmanının zihniyetiyle okumuştur. Dil sürçmesini yorumlama temrinlerinin en kapsamlısı için Freud’un “genç bir Avusturyalı Yahudi”nin *Aeneid*’de Dido’nun ölüm döşegindeki yakarışını –*Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor*– intikam arayan birinin sözleri diye yanlış hatırlamasını tercih etmiş olmasından daha acı bir ceza bulunamazdı doğrusu. Timpanaro’nun Vergilius’un kurduğu yapının tuhaflığına, birisinin *aliquis*’i erotik kaygılar olmaksızın unutulabilmesine getirdiği açıklamanın tadına varmanız için ilaki birinci elden Latince bilginiz olması gerekmez. “Kemiklerimden bir intikamcı doğsun”: Şairin kendisi yüzyılların perdesinden filologu yanlış kullanıma karşı uyarıyor da olabilir.

The Freudian Slip enerji ve esprisinin ardında yatan, Timpanaro’nun meşgalelerinin sırrıdır. Tercihen veya şartlar zorladığı için değil, yoğun nevrotik sıkıntılar sonucunda redaktör olmuştu. Bir keresinde sohbet ederken şöyle demişti: “Freud’a duyduğum hıncın nedeni, psikanalizin beni tedavi etmedeki başarısızlığıdır.” İki korku onun elini kolunu bağlıyordu. İlki toplum içinde konuşma korkusuydu. Bu yüzden herhangi bir akademik görevi kabul etmesi imkânsızdı. Üniversitede ders verme fikri bile onu kürsüde dili tutulma korkusuyla doldurmaya yetiyordu. Bu korkusundan tamamen kurtulduğu, dinleyicilere gayet akıcı biçimde hitap edebildiği tek dönemin altmışların sonu olduğunu anlatmıştı bana. “O atmosferde tutukluğum uçup gitmişti; büyük toplantılarda kürsüye çıkmakta hiç zorlanmamama ben bile şaşıyordum.” Siyasi çalkantıların hazırladığı bu istisnayı şenliklerin hoşgörüsüne gönderme yapmadan, müstehzi bir eda katmadan naklederdi. Böyle anlarda yüzünü ekşi bir ifade sarardı. Gençliğinde Timpanaro’nun görünümünü çarpıcıydı herhalde: Güçlü, zarif bir yüz, eski Romalıları gibi hafif kemerli bir burun, sıkı, düzgün bir ağız ve

koyu, delici bakışlar. Onunla tanıştığım dönemde, gizlemediği kusurlarını insan kolaylıkla sezebiliyordu. Boyu ortalamadan kısaydı, sesi sertti, biraz açık ayakları dolayısıyla yürüyüşü hafiften katı ve mekanikti. Zekâsıyla ıslıl parlayan güzel gözleri bütün fiziksel özelliklerine hükmediyordu.

Yürüyüş biçiminin dikliğiyle diğer korkusu arasında bir bağ olabilir. Yoğun bir agorafobi yaşıyor, her türlü seyahatten ödü patlıyordu. Karısının hazin bir sözünü yanlış hatırlamıyorsam, ömründe yalnız bir kere İtalya dışına çıkmış, Yugoslavya'ya kısa bir seyahatte bulunmuştu. Bana öyle geliyor ki zamanla Floransa'ya –pek de hayranlıkla bahsetmediği, turizm istilasıyla çürüyüp giden bu şehre– hapsolup kalmıştı. Floransa içinde yer değiştirme düşüncesinin ne anlama geldiğine dair bir ipucu belki *The Freudian Slip*'ten birkaç yıl sonra yazılmış bir metinde bulunabilir. “Psikiyatr olarak değilse de ‘kurban’ olarak nevrozun ne olduğunu az çok bilen herkes agorafobiyle muhtelif yollarla ‘baş edilebileceğini’ bilir. Bir meydanın bir tarafından öbür tarafına ancak kalp çarpıntılarını, titremeleri, yönünü şaşırma, öbür tarafa ‘varamama’ korkusu eşliğinde geçmeyi başarabilir,” diye yazmıştı. Ancak bu tür durumlarda “‘zafer’ aslında yenilgidir, çünkü bu uğurda ödenen bedel çok yüksektir, sonraki girişimlerden de caydırır: Kabul edildiği üzere bu fobi çok daha kötü şeylere (kurbanın yolun ortasına yığılmasına neden olan bir baş dönmesine, çekine çekine atılan ilk adımlardan sonra geri dönmeye sevk eden dayanılmaz bir dürtüye) yol açabilir, fakat ne olursa olsun sonuçta iyice körüklenir.”¹⁵

Bu sözler “Freud'un Roma Fobisi” üstüne 1984'te yazılmış harika bir makalede geçer. Makalenin konusu Freud'un Roma'yı gezmek için yıllarca yoğun bir arzu duyduğu halde bir türlü gezememiş olmasıydı. Bu Ezeli ve Ebedi Şehir'den duyduğu korkunun kaynağı neydi? Sonraki analistlerin veya psikanaliz tarihçilerinin (Ernest Jones, Marthe Robert, Carl Schorske, Cesare Musatti) sunduğu, bu fobiyi Hristiyan Roma'ya karşı ikircikli bir tutumun ifadesi, o sevdiği Eski Roma'nın tahribi veya annesine duyduğu enstest özlemin maskesi olarak yo-

15 “Freud's 'Roman Phobia'”, *New Left Review*, sayı 1/147, Eylül-Ekim 1984, s. 25.

rumlayan açıklamaları bir bir inceleyip hepsini bir kenara atar. Timpanaro, paradoksal bir biçimde bu açıklamaların Freud'un kendi tiksintisine getirdiği, çok daha ilginç olan şu açıklamayı göz ardı ettiğine işaret eder: Freud Roma'yı Katolik Kilisesi'nin gençliğinde maruz kaldığı bağınazlığı ve Yahudi aleyhtarlığıyla özdeşleştiriyor, bunun sonucunda da kendisini Yahudilerin Roma'ya karşı kazandığı askeri başarıların kahramanı olan ama o şehre hiçbir zaman ulaşmamış olan Hannibal'le özdeşleştiriyordu tutkuyla. Timpanaro'ya göre, Freud'un Hannibal tapınması ilk başlarda "okul çağındaki çocukların genellikle mağlup kahramanlara, tıpkı hepimizin Hektor'u Aşil'e tercih etmemiz gibi (ben, kendim de ergenlik çağıma kadar sürecek bu tür bir "Hannibalizm"e kapılmış, ikinci Pön Savaşı üstüne çok çeşitli kitap ve makaleleri hazmedilemeyecek miktarlarda yalayıp yutmuştum), duyduğu sevgiden ibarettiye bile,"¹⁶ zamanla çok daha özel bir şeye dönüşmüştü. Freud'un kendi sözleriyle devam edelim: "Çocuk aklımla Hannibal ve Roma'nın Yahudiliğin inatçılığı ile Katolik Kilisesi'nin örgütlülüğünü simgelediğini düşünüyordum" – bu cümledeki "örgütlülük" örtmecesine bile Vatikan'ın rahatsız edici kudret ve tehdidine tanıklık eder yine.

Freud'un fobisiyle ilgili yaptığı siyasi açıklamayı teyit etmesi, başka koşullarda son derece sert eleştiriler getireceği bir figüre karşı adil olma isteğiyle ve tarihsel bağlam duygusuyla Timpanaro'nun düşünme tarzının tipik bir örneği idi. Fakat makalesinin ardında çağdaşlarına yönelik bir mesaj da vardı. Makalede, Timpanaro, Katoliklerin Yahudilere ettiği zulümden nefretini ve Freud'un halkıyla özdeşleşmesinin temel niteliğine de sempatisini en güçlü sözlerle ifade ediyordu. "Ömrü boyunca Freud Yahudiliğinin psikanaliz gibi anti-konformist ve 'devrimci' bir teoriyi keşfetmesini kolaylaştırdığı, kendisinden sapan herkese düşman olan önyargılı, konformist 'safları sıkı çoğunlukla' mücadeleye sevk ettiği kanaatine bağlı kaldı. 1926'da B'nai B'rith derneğine üye olunca da ne dinî vecibeleri yerine getiren bir Yahudi ne de 'Yahudi milliyetçisi' olduğu halde kendisini Yahudi camiasına bağlı hissettiğini, sırf 'başkalarını idrak

yetilerini kullanmak istediklerinde sınırlayan pek çok önyargıdan' kendisini kurtardığı için Yahudi olmaktan gurur duyduğunu açık açık belirtir.”¹⁷ Bu sadık kopukluğun sağladığı özgür ruha duyduğu hayranlığı gizlemez Timpanaro.

Fakat yazısını, işlerin artık değiştiğini belirten bir hatırlatma notuyla bitirir. “Psikanalizi kabul etmek veya Yahudi olmak artık ‘safları sıklaştırmış’ meşum ‘çoğunlukla’ mücadele eden yalnız ve cesur bir isyankâr olmak anlamına gelmiyor. Tabii ki Nazilerin ve kilisenin Yahudi aleyhtarlığının gelgitleri, ‘sağın’ psikanalize yönelik ‘ahlâksızlık’ suçlamaları hâlâ görülüyor; bu eğilimlere karşı hep tetikte olmamız gerek. Ancak netice itibarıyla psikanaliz konformist burjuva kültürünün bir parçası olmuş, geleneksel dinlerin yerine geçirilen alengirli bir ikameye dönüşmüştür. Günümüzde isyankârlar, psikanalizi (elinin tersiyle bir kenara itmeden) eleştirel tartışmaya tabi tutmaya hazır olanlardır yalnızca.” Hepsi bununla da kalmıyordu. “Artık Yahudi bir ‘safları sıklaştırılmış çoğunluk’ da var: Var olma hakkını (mutlak adaletin gereği olarak) istemekle birlikte yine aynı ölçüde adaletin gereği olan bir talepte bulunan başka bir halkı bu haktan mahrum bırakan, dahası o halkı kendisinin kurulmasına yardımcı olan Avrupa kolonyalizmine yaraşır bir iktidar istismarına maruz bırakan İsrail Devleti. Çok daha büyük bir ‘safları sıklaştırılmış çoğunluğun’ –Batı’nın, sözümona demokratik dünyanın– desteği olmasa o şer politikalarını uygulayamazdı bu devlet. Günümüzde ‘Yahudi aleyhtarı’ sözünün bir anlamı kalmamıştır, çünkü İsrail kibrinin en doğrudan kurbanları da Yahudiler gibi Sami kökenliyken, İsrailliler sofu Hristiyanların verdiği para ve silahlarla işliyorlar cinayetlerini.” Tel Aviv’de onlar adına yapılanları şiddetle kınayan, kozmopolit Yahudiliğin hoşgörüsü geleneklerini yaşatan Diaspora Yahudileri hâlâ sayıca çok azdı. Bugün Hannibal’le, şu yalnız Sami kahramanla özdeşleşecek olan İsrailliler veya İsrail’in Yahudi taraftarları değil, “Filistin halkının haklarını savunan Filistinliler” idi.¹⁸

17 “Freud’s ‘Roman Phobia’”, s. 9.

18 “Freud’s ‘Roman Phobia’”, s. 30-1.

Timpanaro'nun politikası zaman içinde sağa sola savrulmaz. En iyi ifadesini aynı döneme ait benzersiz bir kitapta bulur: *Il Socialismo di Edmondo de Amicis* (1983), yazıları içinde özel bir yeri olan açıktan açığa bir savunma çalışmasıdır bu. Odağına aldığı yazar 19. yüzyılın en garip edebiyat kariyerlerinden birine sahipti. Edmondo de Amicis (1846-1908) İtalyan edebiyatı tarihinde özellikle iki eseriyle hatırlanır. Birincisi *Vita Militare* (1868) *Risorgimento*'nun son aşamasında, Piemonteli bir subay olarak Custoza'da Avusturyalılara karşı savaşırken başından geçenleri anlatarak yurtsever telkinlerde bulunan bir eserdir. İkincisi, *Çocuk Kalbi* (1886) inanılmaz derecede çok satan (on yıl sonra İngilizceye ve diğer Avrupa dillerine çevrildiğinde, iki yüzden fazla baskı yapmıştı), hâlâ da İtalyan ilkokullarında standart bir metin olan tatsız bir çocuk hikâyesidir. Franco Moretti acıklı hikâyelerin işlevleri üstüne yazdığı parlak bir makalede bu metni (*Misunderstood*'u da İngilizcedeki eşdeğeri sayarak) titiz bir eleştiriye tabi tutmuştur. De Amicis iyi niyetli vatandaşlık derslerinde ve tumturaklı ahlakçılıkta ağızlara sakız olacaktı.

Ancak 1970'lerin başında Italo Calvino yazarın son romanlarından birini, *Amore e ginnastica*'yı "yeniden keşfetti" ve erotik cesaretini göklere çıkardı. Sonra 1980'de, De Amicis'in neredeyse yüzyıl önce yazdığı, ama çekmecesinde bıraktığı bir romanın müsveddesi bulunup yayımlandı. Başlığı *Primo Maggio*, konusu sosyalizmdi. De Amicis'in ömrünün son yıllarında genellikle duygusal bir sosyal merhamet ve sınıflar arası uyum doktrini gibisinden bir şeyi savunduğu biliniyordu. *Primo Maggio*'ya eleştirmenlerin –aslında metni yayıma hazırlayanların– bir ağızdan verdiği tepki, metni duygusal sıklıkların yavan bir ürünü, siyasi bakımdan pek az değeri olan, estetik bakımdansa hiçbir değer ifade etmeyen bir şey olarak bir yana bırakmaktan yanaydı. Timpanaro'nun kitabıysa romanın bu biçimde karşılanmasına karşı iğneleyici bir polemik metniydi. Yakından bir okuma sonucu Timpanaro, *Primo Maggio*'nun dar kafalı reformculuğun kartondan kişileri öngörülebilir davranışlara yuvarlayan tatsız tuzsuz bir broşürü olmak şöyle dursun, ka-

rakterler konusunda ciddi bir maharet ve incelik sergileyen bir metin olduğunu savunuyordu; dönemin burjuva toplum düzeyine öylesine ödünsüz bir eleştiri getiriyordu ki, takibata uğrayacağından korktuğu için yayımlamamış olabilirdi De Amicis bu kitabı. Romanın başlıca temalarını (De Amicis'in orduyu, okulu, dini, aileyi nasıl ele aldığını; sermaye ile emek arasındaki ilişkileri nasıl tasvir ettiğini; devrim anlayışını ve sosyalistlerin nasıl olmaması gerektiğini; sosyalizme karşıt anlamda anarşizme duyduğu sempatiyi) gözden geçiren Timpanaro'nun yorumunda hızlı ve tutkulu bir terkip öneren bir entelektüel saldırının çevikliği vardı. *Primo Maggio* kurmaca bir metin değildi; De Amicis bu kitapta işçi sınıfı devrimiyle bağlantılı her türlü düşünceye karşı çıkanlara ikna edici sesler, kurulu düzene karşı yanlış hesaplarla girişilen her türlü nümayişin bedellerine de görsel temsiller kazandırmıştı. Romanın şüphesiz zaafı da vardı: *Amore e ginnastica*'dan daha ihtiraslı ama aynı zamanda daha zayıftı. Kimse şaheser diyemezdi, ama ne olacaktı ki? Timpanaro kitabını şu alaycı sözlerle bitirecekti: "Şimdi bana Alberto Bianchini'nin [*Primo Maggio*'nun başkahramanı] bir Julien Sorel, karısı Giulia'nın da bir Madam De Renal veya bir Anna Karenina olmadığını mı söyleyeceksiniz? Bir sosyalistin *Primo Maggio*'ya nispetle *Kayıp Zamanın İzinde*'den veya *Zeno'nun Bilinci*'nden, hatta pek sevmediğiniz şu *Germinal*'den daha çok şey öğreneceğini mi? Büyük bir gerici yazarın, istemeye istemeye de olsa, o kadar iyi olmayan bir sosyalist yazardan daha devrimci olduğunu mu? Bunlar öylesine bariz şeyler ki ben bile biliyorum. Ama hayattaki sevinçler sayılıdır; bütün bunları bana öğretmek size en küçük bir zevk veriyorsa, bunun için size niye kin güdeyim ki?"¹⁹

Timpanaro'nun sayfalarında boy gösteren bu dönüştürülmüş De Amicis figürü bir kültür mamulüne, William Morris ile Erich Kästner'in meleğine benziyorsa, o dönemde bu tür olasılıklar olduğu içindir. *Primo Maggio*'yu en doğrusu Morris'in *Hiçbir Yerden Haberler*'ine benzetmek doğru olur, ki za-

19 *Il Socialismo di Edmondo de Amicis. Lettura del Primo Maggio*, Verona, 1983, s. 192.

ten çağdaşıdır. Donald Sassoon'un yüzyıllık sosyalizminin o kendine güvenen başlangıcındayız bu noktada. Timpanaro ise bu dönemin sonunda yazıyordu ve geriye dönüp baktığımızda *Il Socialismo di Edmondo de Amicis* klasik bir geleneğin dokunaklı finalidir; devrimci düşünce ve hareketi, tam tükenmek üzere olduğu esnada, son bir kez bütün canlılığıyla hayata döndürür. Bizi bekleyen şeyin farkındaydı. Yerel anlamda konuşursak, eski yoldaşlarından bazılarının hâlâ Benedetto Craxi'den umutlu olduğu bir dönemde, içinde büyüdüğü İtalyan sosyalizminin tam olarak yok olacağını öngörmüştü. Çok geçmeden (1982'de) genel anlamda şöyle bir iddiada bulunmuştu: Muhtemelen "*Homo Sapiens*'in dil, düşünce, sanat ve başka birtakım şahane şeylere kâdir olan ama eşitlikten veya kendi kendini yönetmekten aciz olan bir hayvan türü olduğu anlaşılacak."²⁰ Doksanların ortalarına gelindiğinde, *On Materialism* adlı kitabının "artık fosile benzediğini, uzun bir süre, belki sonsuza dek de öyle kalacağını" yazacaktı.²¹ Gelgelelim siyasi umutlarının suya düşmesi felsefi bir geri çekilme anlamını taşııyordu. Son yıllarında Holbach'ın *Bon sens*'inin ve Cicero'nun *De Divinatione*'sinin yeni birer çevirisini yapmış, her birine ayrıntılı araştırmacılık ve gayretin timsali denebilecek uzun birer giriş yazmıştı. Dinsel batıl inanca karşı savaş henüz kazanılamamış olabilirdi ama, bunun gibi emektar koçbaşlarıyla kale kapısına yüklenme şansı sermayenin iktidarını yerinden etme şansından yüksekti.

Bütün bunlar esnasında son derece teknik bir filolog olarak çalışmaktan hiç vazgeçmedi. Son kitaplarından biri Antikçağ'daki Vergilius araştırmaları geleneğiyle ilgiliydi. Genellikle modernlerin ilgisine layık sayılmayan Roma dünyasındaki bir metin yorumu geleneğini kurtarmaktı bu kitapta amacı. Timpanaro'nun hikâyesinin başlıca figürü İsa'dan sonra 1. yüzyılda yaşamış meçhul bir gramercidir: Beyrutlu Valerius Probus. Günümüzde de saygı görmeyi sonuna kadar hak ettiğini ayrıntılarıyla savunduğu bir filolog: Probus'un meziyetleri ne takip-

20 *Antileopardiani e neomoderati nella sinistra italiana*, s. 327.

21 *Nuovi studi sul nostro ottocento*, Pisa, 1995, s. xi.

çileri tarafından yapıldığı gibi abartılacak ne de sonraki kuşaklar tarafından yapıldığı gibi küçümsenecekti.²² Kilimdeki figürlerden biri, Timpanaro'nun bütün eserlerindeki en derin motiflerden biri, burada yatmaktadır. Bu motif kendisinin filoloji insiyakından –mesleğinden– ayrılamaz. İhmal edilmiş yetenekler veya yazarların hakkının teslim edilmesi ile kadim metinlerin bir bütün olarak yeniden kurulması aynı girişimin parçalarıdır. Timpanaro kariyerine Leopardi'nin şiirinin gölgesinde bırakılmış klasik kültür uzmanlığına dair bir yeniden değerlendirmeyle başlamıştı. Lachmann yönteminin ortaya çıkışıyla ilgili kitabı yazarken cümlelerin iki yanına tırnak işaretlerini koymak zaruriydi; çünkü elyazması metinlerin farklı nüshalarının soykütüğüne göre sınıflandırılması tekniğinin aslında Lachmann'la birlikte ortaya çıkmadığı, dönemin –Madvig, Zumpt, Bernays gibi– daha az tanınan bilginlerinin işi olduğu, ama bu bilginlerin birikim ürünü eserlerinin (“bütün meziyetleri ve kusurlarıyla büyük bir basitleştirmeci olan”) Lachmann'ınki gibi kanonlaştırılmaya mazhar olmadığı sonucuna varmıştı.²³ İtalyan klasikçiliği üstüne yazarken Pietro Giordani'yi alışılmadık biçimde öne çıkarmış, Leopardi'nin yanı başına yerleştirmişti; materyalizm üstüne yazarken de soldaki yaygın bir kanaate, başköşeyi Marx'tan ziyade Engels'e verme eğilimine meydan okumuştur.

Freud'la ilgili kitabını yazdıktan sonra, bir dostu ona Rudolf Meringer adlı bir Alman dilbilimcinin 1923'te *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*'ni kendi eleştirisini kısmen öngören bir yaklaşımla eleştiren bir makale yayımlamış olduğunu söylemişti. Öncülerden birine hakkını teslim etmek için hemen o makaleyi tercüme edip uzun bir sonsözle yayımlamış ve *The Freudian Slip*'in yeni bir baskısı yapılırsa bu öncünün muhakkak zikredilmesi gerektiğini üstüne basa basa belirtmişti.²⁴ Geçmişe

22 *Per la storia della filologia virgiliana antica*, Roma, 1986, s. 18, 127.

23 *La genesi del metodo del Lachmann*, s. 69-72.

24 Rudolf Meringer, “Die täglichen Fehler im sprechen, Lesen und Handeln”, ve Sebastiano Timpanaro, “Postscriptum a Meringer”, *Critica Storica*, sayı 3, 1982, s. 393-485.

hakkını teslim etmek için yaptığı işlerden en güçlüsü, iki nedenle hor görülen *Primo Maggio*'ya, başka nedenlerle yerin dibine sokulan bir yazarın bu yok sayılan eserine sahip çıkmasıydı. En duygulusu ise, Livornolu bir özgür düşünür, Byron'ı tercüme etmiş ve Mazzini'ye yardımcı olmuş, sessizliğe, hastalığa ve (sağ düşüncedeki yol arkadaşlarını infiale sürükleyen) erken bir bohem ölümüne teslim olmadan önce, Elba'da hapisten olağanüstü güzel yıkıcı metinler yazmış bir orta halli *carbonaro*²⁵ olan Carlo Bini için yazdığı portredir.²⁶ Timpanaro'nun Bini üstüne kaleme aldığı bu uzun makale kendisinin en kişisel yazılarından biridir. Kendisi de sınırlarını sürekli vurgulayan mütevazı bir adam olduğundan, hak etmediği halde meçhul kalmış veya mağlup olmuşlara duyduğu sempatiye belki bir duygudaşlık da vardı. Fakat bunun da arkasında başka bir şey vardı: Alışılmadık ölçüde güçlü, neredeyse içgüdüsel bir eşitlikçilik. Sohbet ederken kimse için şu resmiyet kokan *lei* (üçüncü tekil kişi) zamirini pek kullanmazdı. Üslup meselelerinde gösteriş veya ağıdalılık göstergelerini hor görür, hepsinden de çok entelektüel "züppelik" (*civetteria*) dediği şeyden nefret ederdi. Karakter meselelerine gelince, kullandığı kategoriler 18. yüzyıl halkasının dışına çıkmazdı: En sık kullandığı ayıplama sözü *mascalzone* idi: "kerata"!

Peki ya kaygıları? Restorasyon döneminde Romantizm ile klasikçilik arasında kurduğu felsefi-siyasi karşıtlık Kıta Avrupası'na özgü bir fenomen olarak ortaya konmuştur. Fakat kanıtlaması ulusal düzeyde kalır, İtalya'da sınıranır. Sunduğu kanıtlar çarpıcıdır, ama olanaklılık koşullarına ilişkin incelemesini pek ileri götürmez. Gelgelelim tarihsel olarak, bu kadar geç bir dönemde öncü/artçı klasikçilik gibi bir paradoksu üreten İtalya'nın geriliğidir – yabancı bir yönetim ve kilisenin sansürü gibi boyunduruklarla siyasi ve kültürel olarak gelişmesinin önlenmiş olmasıdır. Bu ülkede Aydınlanma'nın, başka ülkeler-

25 (İt.) "Kömürücü": Gizli devrimci grupların mensuplarına verilen ad – ç.n.

26 "Alcuni chiarimenti su Carlo Bini", *Antileopardiani e neomoderati*, s. 199-285; ayrıca bkz. "Due cospirati che negarano dia ver cospirato", *Nuovi studi sull'nostro ottocento*, s. 103-25.

dekinden çok daha fazla harcanmamış bir ivmesi, İtalyan kültürünü *philosophe*'ların en gözûpek natüralist sınır karakollarının bile ötesine taşıyabilecek, ama aynı zamanda tecrit edilmiş bir yere hapsedecek bir gücü vardı hâlâ. Restorasyon Avrupası'nın hâlâ Helvétius ve Destutt de Tracy'nin mirasına sadık kalan tek büyük figürünün Stendhal olduğuna işaret eden Timpanaro, karşıt paradoksu gözden kaçırmıştı: Beyle²⁷ kendi rasyonalist anavatanının çorak uzlaşımlarının karşıtı olarak Romantik saydığı bütün heyecanlar ve duyumların İtalya'da zinde bir hayat sürdürdüğünü gözlemlemişti. Bu tür sorular Timpanaro'nun zihnini pek meşgul etmezdi. Milliyetçiliğin her türlüşüne düşman olan, Gramsci'nin "milli-halkçı" kavramının çağdaş kullanımlarını acı sözlerle eleştiren Timpanaro ülkeleri karşılaştırmaktan hazzetmezdi. Aldığı eğitimde tarihselci bir yan da yoktu. Croce'nin nüfuzuna soldaki aydınların çoğundan daha çok karşı çıkardı. Fakat Croce'yi en çok eleştirdiği şey, faşizm döneminde İtalyan olmayan kültürlerle "kapıları kapamaya" yardım etmiş ve böylelikle iki yönlü bir hasara sebebiyet vermiş olmasıydı. Croce örneğine direnmiş olan Giorgio Pasquali üstüne yazdığı bir yazıda dediği gibi, "önce taşralılık dolayısıyla dışarıya kapalıydık; şimdiyse, buna tepkiyle, Avrupa, özellikle de Fransa kültürüne taşralı (eleştiriden uzak) bir hayranlık besliyoruz."²⁸

Peki Timpanaro'nun kendi kültürü içindeki konumu neydi? Bir anlamda "dışarıdan gözlemci" bakışı sıradışı değildi. Birçok bakımdan bir miktar arkaik ve bürokratik olan İtalyan üniversite sistemi uzun süre ülkenin en iyi kafalarını yurtdışına sığınmaya mecbur bırakmıştı. Aslında İngiltere'de bir sürgün olan Arnaldo Momigliano savaştan sonra İtalya'ya dönmeyi tercih etmişti; gerçi onun bu kararını hazırlayan sebepler daha ziyade zorunlu göçe tabi tutulmuş olmasının hatıralarıyla ilgiliydi. Luca Cavalli-Sforza, Carlo Cipolla, Franco Modigliani ve Giovanni Sartori Amerika'da birtakım kürsü-

27 Marie-Henre Beyle. Stendhal'ın asıl adı – yay.haz.n.

28 "Pasquali, la metrica, e la cultura di Roma arcaica", Giorgio Pasquali, *Preistoria della poesia romana* (yeni baskı), Floransa, 1971, s. 48-49.

ler bulmuşlardı. Bir sonraki sevkியatta Carlo Ginzburg, Franco Moretti ve Giovanni Arrighi az çok çaresizlik içinde ülkelerindeki üniversiteleri bırakıp Atlantik ötesinin yolunu tutmuşlardı. Ama bu göç hiçbir zaman gerçek bir beyin göçü olmamıştı, çünkü bu gibi figürler yurtiçi ve yurtdışında âdetâ histerik nöbetlerle İtalya'nın kültür hayatına aktif biçimde katılmaya devam etmişlerdi. Ama göç, yerli akademik kurumların fikirlerin özgür dolaşımına katkısı bakımından taşıdıkları önemi azaltmıştı. Timpanaro ülkesinde yalnız kalmış biri idiyse, redaktör olarak çalıştığı için değil, ele aldığı temalar çevresindeki kültüre lezzetli gelmediği içindi. Yalnızlığının boyutu da pek abartılmamalı. 18. yüzyıl filozofları kadar çok mektup yazan biriydi, üstelik bir tek filologlarla da mektuplaşmazdı. Floransa'da ülkenin en seçkin ve konformizmden en uzak "beşeri bilimler dergisine" otuz yıl boyunca düzenli olarak katkıda bulundu. Derginin adı *Belfagor*, kurucusu da *Scuola Normale*'nin savaştan sonraki müdürü Luigi Russo idi; kendisine edebiyatla siyaseti birbirine karıştırmamasını söyleyen Croce'nin açık açık ikazlarına karşı Machiavelli'nin ahlaksız şeytanından almıştı derginin adını. Timpanaro'nun üretkenliğini bu derginin desteği olmadan düşünmek çok zor. Yurtdışında Timpanaro'nun çalışmalarına en ciddi tepkiler İngiltere'den gelmiş gibi: Raymond Williams Timpanaro'nun alternatif bir materyalist duyarlılık öneren doğa tasavvuruyla ilgili hayranlık dolu bir eleştiri yazmıştı; psikanalizin içinden bakan Charles Rycroft onun dil sürçmelerine getirdiği açıklamayı büyük ölçüde desteklemişti. Yazılarını ve üstüne yazılanları yayımlamış olan *New Left Review*, dış referans noktalarından biriydi – gerçi dergide o mizahta ve eğitimde biri için en katlanılmaz şey olan rezil dizgi yanlışlarından düzenli olarak çok çekmişti (*Psikopatoloji*'yi parçalarına ayırdığı metnin ilk sayfasında "Avustralya Yahudisi" yazılmıştı). Bu tür dikkatsizliklere çok canı sıkılırdı.

Her ne kadar Timpanaro'nun ülkesindeki akademik camia karşısında aldığı konum (ekonomik bakımdan az çok güvendedi, ama ülkesinde karşılaşılabileceği soğuk tavırları bertaraf etmek

için denizaşırı meslektaş dayanışmasından hiç yararlandığı olmamıştı), yurtdışında çalışan vatandaşlarıninkiyle hiçbir zaman aynı değildiyse de, bu düşünürlerin kopuşlarında ortak bir unsur vardı: Hâlâ ülkenin pek çok üniversitesinde görülen karanlık entrikalar ve köhnelik atmosferinin tam tersiydi onların seçtikleri. İtalya'da yükseköğrenim hiçbir zaman gerçekten modernleştirilmediği, büyük kısmı bir bakıma askıda tutulan bir çürüme içinde beklediği için, savaş sonrası akademik profesyonelleşme hiçbir zaman tam anlamıyla tutunamadı. Bu durumun yol açtığı dezavantajlara sık sık değinilmiştir. Ama bu, başka yerlerden aşına olduğumuz birtakım zararlı etkilerin de görece az gelişmiş olması anlamına gelir: değişmez hakem grupları, atıf endekslerine girme hevesi, keyfi başarı ölçme düzenleri, gösterişli jargonlar, lonca kibri – kısacası, kültürümüzde düşünce ile zihin arasında duran her şey. Bunların çoğunun olmaması, İtalya'da düşünceyle nevi şahsına münhasır bir saflık ve doğrudanlıkta, yani kurumsal süreçlerin araya girmediği bir ilişki üretebilmektedir. Kısmi geri kalmışlığın avantajı diyebileceğimiz bu durum belli bir konuma veya yere özgü değildir. Denizaşırı ülkelerde çalışan akademisyenler arasında sağ, merkez ve sol eşit ölçüde temsil edilir: Hep İtalyan üniversitelerinde çalışmış olan Norberto Bobbio ile İtalyan sistemini terk etmiş olan Giovanni Arrighi bunun iyi birer örneğidir. Keza İtalyan kitle kültürünün berbat hali –halk modasının en fedakâr takipçisinin bile hevesini kaçırabilir TV şovları– başka yerlerde profesörlüğün içe kapanıklığının tipik bir telafisi olan popülist heveslere de kalkan olmuştur.

Deyiş yerindeyse, MLA²⁹ veya BBC olmayınca, eski türden tahayyüle uygun mekân da hayatta kalmayı başarmıştır. Bu mekânın sınırlarını çizen iki özellik var. İlki, uzak veya yakın geçmişin fikirleriyle âdeta günümüzün fikirleriymişçesine, gönderme veya malumatfuruşluk yapma zorunluluğu olmadan temas kurabilmektir. Sartori'de Rousseau veya Mill, Bobbio'da Bodin veya Vico, Ginzburg'da Augustinus veya Voltaire, Moretti'de Hegel veya Rilke, Arrighi'de Weber veya Hicks, âde-

29 Modern Language Association - Çağdaş Dil Derneği. Bir tür yazım formatı – yay.haz.n.

ta entelektüel araçları ortadan kaldıran bir büyü sonucu, çok canlı bir doğrudanlıkla konuşur bizimle. İtalyan tarzının ikinci kabiliyetinin, yani ayırt edici özelliği olan ifade tutumluluğu ve açıklığın sonucudur kısmen bu. Vaktiyle Sartre savaştan sonraki İtalyan dilinin nereyi mesken tutacağını artık pek bilemeyen yazarların içinde şaşkın şaşkın dolaştığı yıkık bir saray gibi, *trop pompeuse pour être maniable* (kullanışlı olamayacak kadar cıfcaflı) olduğunu söylemişti. Cümlelerin her kılığa veya kılık-sızlığa girmesine imkân tanıyan aşırı hacimli sözdizimi de bu ihtişamlı *décombres*'un (enkazın) bir parçasıydı. İtalya'da siyasi bir konuşma dinlemiş, resmî bir evraka bakmış, gazeteye göz gezdirmiş herkes bunu hissederd. Bu dönemdeki –tam olmasa da kısmi bir anlam değişikliğiyle– “aydınlanmış karşı-kültür” denebilecek şeyin yazısı, İtalya'da bol bol bulunan kamusal söylemin ağdalı miskinliğine tepki içinde oluşturulmuştu. Söz konusu yazının değişik uygulamacılarında ortak olan yan, törpülenmiş bir özlülük ve şeffaflıktır. Fransızcanın bütün çağdaş örneklerinden çok daha bariz biçimde “klasik bir nesir” denebilir bu yazı için.

Timpanaro işte bu ulusal ortama aitti, ama onu az çok ayrı bir yere koyan özellikleri de vardı. Her türlü kasti edebilik etkisine karşı tetikte olduğu için çok düz ve güçlü yazar, gerektiğinde biçimsel kusursuzluktan feragat ederdi. Aldığı eğitime uygun olarak Lucanus veya Bopp daha büyük bir mesafeyle, ama bildik beklentileri sarsacak kadar güçlü ve doğrudan bir biçimde boy gösterirdi. Bunlar nüanslar. Asıl farkı, entelektüel modalara kayıtsızlığıydı: Döneminde yüceltilen her düşünce ekolünü düşünüp taşınıp reddetmesiydi. Batı entelijansiya-sının şu veya bu aldatıcı kılığa bürünse de ezici çoğunlukla anti-materyalist olmaya meyilli olduğunu gördüğü için, her türlü mutabakatın –ister muhafazakâr ister ilerici– dışında kalmıştı. Yüksek kültürün *Belle Epoque*'tan³⁰ beri büyük ölçüde idealist eğilimli olduğu iddiası, ona göre, aşırı bir genellemeydi. Haksız mıydı? Sanatlarda post-yapısalcılık ve bilimde uzlaşımcılık dal-

30 (Fr.) “Güzel dönem”: 19. yüzyıl sonu ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönem – ç.n.

gasından çok önce varmıştı bu kanaate o: Çağın epistemolojik kaymasıyla ilgili vardığı yargıda, Geertz veya Rorty bir tarafa, Kuhn veya Derrida'nın bile adı anılmaz. Tasvir ettiği her şeyin, kendisinin de kınayarak belirttiği gibi, henüz o humma nöbetine tutulmadığı düşünülebilir pekâlâ.

Gelgelelim entelektüel güçlerin genel dengesi ayrı bir konu. Yüzyılın sonuna yaklaşılrken işlerin değiştiğini gösteren işaretler vardı. En önemlisi, yeni genetik bilimi tıpkı Darwin zamanındaki eski genetik gibi kültürel etkilerde bulunmaya başladı. Yeni biyolojiden alınan evrim modelleri her yere yayılıyordu: iktisada, psikolojiye, edebiyata, sosyolojiye, uluslararası ilişkilere – artık tek konuşulan uyarılma, eksaptasyon, mutasyon veya kopyalamaydı. Gould veya Dawkins gibi genetiği popülerleştirenlerin isimleri artık Huxley veya Spencer'in kendi dönemlerindeki –doğal olarak daha üst bir düzeydeki– şöhretiyle yarışüyordu. İdealizmin her yeni inceltiminin yuvası olan felsefede bile nörofizyolojinin artık cengâver bayraktarları vardı. Doğa bilimlerinin son yirmi beş yılda astrofizikten genoma kadar uzanan olağanüstü başarılarının verdiği güvenle pozitivizm –tabii hâlâ az da olsa nahoş bulunan ismi değil, şeyin kendisi– yeniden güçlenmişti. Bu kılıkarla pozitivizmin geri dönmesinin Timpanaro için ne kadar büyük bir mutluluk kaynağı olduğunu ölçüp biçmek mümkün değil. Pozitivizmin dönüşüne siyaset dünyasında bir sola kayış eşlik etmemişti; hatta tam tersi söz konusuydu. Fakat Timpanaro entelektüel ilerleme ile sosyal ilerlemeyi hiçbir zaman bir tutmamıştı.

Tarihsel bakımdan, Aydınlanma'nın en büyük kafaları bile ihtilaf içinde olabiliyordu. Kuşağının en ileri siyasi düşünürü olan Rousseau duygusal bakımdan Pietist'ti; hayırsever bir mutlakıyetçilikle siyasi anlamda alıp veremediği olmayan Voltaire, Savoie Hristiyanlığının tesellilerini hor görürdü. Timpanaro için Leopardi bunların ikisinin de ötesinde bir sentezi temsil ediyordu: sıkı cumhuriyetçilik, yılmaz ateistlik. Bir kuşak sonra, Georg Büchner –Timpanaro'nun ona hiç değinmemiş olması tuhaf görünüyor– daha acımasız bir karışım hazırlamıştı. İkisi de kötümser materyalizmlerinin siyasi mantı-

ğı gerçek anlamda sınanamadan bu dünyadan göçüp gitmişti. Leopardi örneğinde, kozmik umutsuzluğu –“hiçliğin suratında çirkin bir doğum lekesidir varoluş”– derinleştikçe cumhuriyetçi inançlarının da gerilediğini, zaman zaman siyasi kayıtsızlık ifadelerinin kendini gösterdiğini kabul ediyordu Timpanaro. Ama, diyordu, sonunda Leopardi ikisi arasında zar zor da olsa bir denge tutturmuştu. Fakat Leopardi’nin toplum anlayışının her zaman sınırlı kaldığı da doğrudu – onu proto-sosyalist diye sunmak anlamsızdı. Daha da anlamsız olansa onu *ante diem* (vakitsizce) bir çevreci yapmaktı. Timpanaro’nun son büyük polemiklerinden biri, vaktiyle *Lotta Continua*’nın³¹ liderliğini yapmış, Pisa’da –*pentito*– (düzmece) kanıtlarla tutuklanmış olan arkadaşı Adriano Sofri’yleydi. O sıralar Sofri çevreci siyasetin teorisyenlerinden biriydi ve taraflı tarafsız herkesin katılabileceği Tabiat Ana’yı kurtarma görevinde sınıf çatışmalarının üstüne çıkan –Timpanaro’ya göre– mülayim bir çevreciliğe yamamaya çalışıyordu Leopardi’yi.³² Tabiatı, insanlara “sonsuz ve çaresiz dertlere” uğratan kötü yürekli bir üvey anne olarak gören Leopardi’nin anlayışı, çevreci anlayışa taban tabana zıttı. Kötümserliği Gaia’nın³³ hizmetine koşulamazdı.

Peki Timpanaro’nun kendisine dair ne söylenebilir? Biyografik kaynaklarını gizlememiştir. Hayatı siyasi geri çekilmenin veya kitapların tesirinin bir ifadesi değil, “insanın sosyal değil, biyolojik varlığıyla ilişkili olan mutsuzluğunun büyük bir kısmı üstüne doğrudan, kişisel bir düşünme süreci” idi.³⁴ Dağınık pasajlardan anlaşıldığı kadarıyla, babasının uzun süreli, acı dolu hastalığı ve ölümü Timpanaro için travmatik bir olaydı, neredeyse yıkmıştı onu. Bu deneyimle ne ölçüde bağlantılı olursa olsun, kendi ruhsal sakatlıkları da travmanın entelektüel etkilerini artırmış, onu Leopardi’yle yakınlaştırmış olmalı. Farklı bir biçimsel bozukluktan muzdarip olsa da aynı ölçüde düşünülüp taşınılmış, aynı ölçüde gayri şahsi olan benzer bir ka-

31 (It.) “Sürekli Mücadele”, İtalya’da faaliyet göstermiş sol örgütlerden biri – ç.n.

32 “Il ‘Leopardi verde’”, *Belfagor*, Kasım 1987, s. 613-37.

33 Yunan mitolojisinde yeryüzü tanrıçası – ç.n.

34 *Antileopardiani e neomoderati*, s. 11.

ramsarlığa varmıştı. Aynı değil, benzer diyorum, çünkü Timpanaro'da, doğal kadüklüğümüzün üstünde ve ötesinde, çok daha güçlü bir toplumsal zulüm ve adaletsizlik duygusu vardı. Bazen toplum Leopardi'ye ıstırap ölçeğinde ufacık görünürdü – imparator da dilenci de aynı şekilde gömülürdü mezara. Böyle bakınca felsefi karamsarlığın siyasi mağlubiyetçiliğe dönmesi tehlikesi vardır her zaman için. Timpanaro bu tuzığa düşmemişti. O büyük bir yoğunlukla –kendisinin de itiraf ettiği gibi bazen gereğinden fazla şiddetle– siyasi bir adamdı. Fakat, kendisinin bir keresinde dediği gibi, “pan-politisizm” saplantısından da azadeydi. Tarihsel ilerleme ve doğal felaket fikirleri barıştıktı onda. Ama zaman ona da bir oyun oynamıştı. Yola çıktığında eşitlikçi bir devrimin mümkün, doğal koşullarımızın iyileştirilmesinin imkânsız olduğuna inanıyordu. Ama bugün, tarihin bir cilvesi, tutulan düşünce bunun tam tersi: Kapitalizm ortadan kaldırılamaz ama hastalıklar yok edilebilir. 17. yüzyılda Descartes bilimin yakında insanı sonsuza dek yaşatacağından emindi. O güvenin geri dönüş alametleri beliriyor bugün. Timpanaro öldüğünde, bir başka filolog onun için “20. yüzyılın düşmanı” demişti. Bu koşullarda 21. yüzyılda nasıl güncel kalabilirdi? Bu soruyla muhatap bile olmazdı o. “Güncellik,” demişti bir keresinde, “indirgemeci, anti-tarihsel ve hoyrat bir yargı ölçütüdür.”³⁵

2001

Çeviren SAVAŞ KILIÇ

35 “Pasquali, la metrica e la cultura di Roma antica”, s. 76.

Tropik Anımsama: Gabriel García Márquez

Geçmiş hakkında yazma biçimleri olarak, pratikte sık sık örtüşmeler de, anılar ile otobiyografiler farklı girişimlerdir. En aşırı şeklinde, bir anı kitabı yazar hakkında çok az şey söylerken, çok sayıda başka insanla dolu bir dünyayı yeniden yaratabilir. Öte yandan bir otobiyografi insanın kendisinin saf bir portresi biçimini alabilir; dünya ve öteki insanlar ise ancak anlatıcının iç macerasının mizansenisi olarak yer alabilir. Romancılar kendi yaşamlarını yeniden anlatırken her iki tarz içinde de başarılı performanslar sergilemişlerdir. Modern yazarlar arasında, Anthony Powell'in *To Keep the Ball Rolling* kitabı –dört sakın ama az ve öz cilt– ilk biçimin usta bir örneğidir. Sarter'in kısa *Sözcükler*'i ise belki de ikincisinin en büyük örneğidir. Gabriel Garcia Márquez'in *Anlatmak İçin Yaşamak* kitabı ise, yayıncısı tarafından anı olarak adlandırıldı ve genel olarak ayrımın o yakasına düştüğü konusunda çok az şüphe duyulabilir.¹ Márquez elbette, efsanevi bir hikâye anlatıcısıdır. Ama aynı zamanda, yirmi yıl önce Plinio Apuleyo Mendoza ile yaptığı biyografik konuşma olan *The Fragrance of Guava*'ya bir göz atmanın ortaya koyacağı üzere, ciddi bir şekilde kendi üstüne düşünen bir zekâdır.²

1 *Vivir para contarla*, Madrid, 2002; *Living to Tell the Tale*, New York, 2003 [Türkçesi: *Anlatmak İçin Yaşamak*, çev. Pınar Savaş, Can, İstanbul, 2017]. Bundan sonra VC ve LTT.

2 *El olor de la guayaba*, Bogota 1982; *The Fragrance of Guava*, Londra, 1984.

Márquez, *Anlatmak İçin Yaşamak* adlı kitabında, yeteneklerinin bu yönünü çok tedbirli bir şekilde kullanıyor. Bir sanatsal seçim olarak, şimdiye kadar yazılmış olanlar içinde, bir romana en yakın anı kitabını ortaya çıkarmıştır. Kitap annesinin, -23 yaşında- oğlunu, ailenin Aracataca'daki evini satmak için geri götürmek üzere Barranquilla'ya gelmesi ile açılır; bu yolculuk onu romancı yapar ve kitap beş yıl sonra uçakta Cenevre'ye giderken, gençlik çağındaki güvenilmez sevgilisini gelecekteki eşi yapan ultimatomla biter. Bu iki paralel *coups de theatre* (ani değişiklik) arasında yazar, bütün düzensizlikleri ile birlikte, deneyim ya da anının düzensiz kalıplarına değil, mükemmel biçimde simetrik kompozisyonun kurallarına uyan bir anlatı içinde, 1955'te Kolombiya'yı terk ettiği âna kadarki yaşamını anlatır. Kitap neredeyse aynı uzunlukta sekiz bölümden oluşuyor – sanki başka bir büyük ustalığın karşısında olduğumuzu vurgulamak için yapılmış herhangi bir gerçek yaşamın yaşanma biçimine hiç uymayan bir düzenleme.

Başından itibaren, Márquez iki görece farklı yazım stilini kullanmış: “Zamanında şiirsel olduğu iddiasıyla yayımlanması reddedilen” daha önceki romanı *Yaprak Fırtınası*'nda zaten mükemmel şekilde görülen biçimsellik yüklü düzyazı ve *Albaya Mektup Yok* ya da *Kaçırılma Öyküsü* gibi anlatıların röportaj benzeri objektif özetlemesi. *Anlatmak İçin Yaşamak*'ın yazı tarzı eğer teknik olarak ikisi arasında bir yerde ise, bütün etki ve tonu –bu, anı fikrinden gelir– büyük romanlarının capcanlı ve gösterişli büyüklüğüne sahiptir. Yüzyıllık Yalnızlık veya *Labirentindeki General*'in dünyası içindeyiz, metaforik yoğunluğu ve kendine has diyalogu ile birlikte: taklit edilemez keskinlik ve neşeli bir ironiye sahip, vecize benzeri sözlerin fonksiyonuna sahip görkemli tek satırlık diyaloglar.

Görünüşte bize anlatılan şey Márquez'in Kolombiya'da geçen gençlik yıllarıdır. Dede ve ebesi ile anne ve babasının canlı portreleri, en güçlü aile ortamını oluşturur. Ardından dedesi ile Karayip kıyılarının muz bölgesinde geçen 8 yaşına kadarki okul yıllarına şahit oluruz; Barranquilla'da yoksulluk içinde

geçen ilkokul günleri ve daha cennetimsi iç bölgedeki tatiller, Magdalena ırmağındaki bir geçitten Ant dağlarındaki bir lise-ye gidiş, Bogota'da Üniversite'ye kayıt; ülkenin önde gelen popülist politikacısı Eliecer Gaitan'ın bir suikastta öldürülmesinden sonra çıkan kıyametimsi ayaklanmayı canlı tanığı olarak anlatma; büyük felaketten tekrar kıyıya kaçış; Cartagena'daki ilk gazetecilik deneyimi; tekrar Barranquilla'da edebî tutku ve bohem sefahat; nihayet Bogota'da düzenli bir muhabirlik işi ve 1955 Cenevre Konferansı'nı izlemek için yurtdışına gönderilme. Bütün bunlar çok az kurgunun erişebildiği bir çarpıcı olay, etkileyici detay ve rengârenk rastlantı zenginliğine sahip.

Ama bunun toplamı, çok seyrek öne çıkan yazarın bir Bildungsroman'ı değil, şaşırtıcı bir evrenin, 20. yüzyılın ilk yarısında Kolombiya'nın Karayip kıyılarının yeniden yaratılmasıdır. Márquez'in romanlarının gerçek bir karşılığının en iyi durumunda ancak sönük bir taklit olabileceğini düşünenler, bundan emin olabilirler. Birbirini izleyen dikkate değer sahneler, karakterler, mantık ötesi jestler şöleni ve mantık ötesi rastlantılar *Anlatmak İçin Yaşamak*'ı büyük romanların akrabası yapar. Márquez'in son girişiminin ilk cildi, edebî imgelemin tasarlanmış büyük bir yapıtıdır. Dolayısıyla, biyografik bir belge statüsünden bağımsız olarak, onu basitçe bir sanat yapıtı olarak okuma fikri baştan çıkarıcıdır.

Ama bu onun ilginçliğini azaltır. Bunun neden böyle olduğunu anlamanın bir yolu, onu genellikle Márquez ile ilişkilendirilen ve sonraki en ünlü Latin Amerikalı yazarın anıları ile ilişkisi içinde düşünmektir. Mario Vargas Llosa'nın on yıl önce yayımlanan *A Fish in Water*'i daha az geleneksel bir yapıya sahiptir.³ 1991'de Peru Başkan adayı olarak girdiği seçimlerdeki başarısızlığından hemen sonra yazılan kitap, yazarın anavatanında geçen çocukluğu ve gençliği ile ülkesi Peru'da devlet başkanı olmak için 50'li yaşlarında seçim kampanyası yürüttüğü dönem arasında gidip gelen bölümlerden oluşur; *Julia Teyze* ve son zamanlardaki *Cennet Başka Yerde* kadar diğer romanların-

3 *El pez en el agua*, Barcelona 1994; *A Fish in Water*, New York, 1994. Bundan sonra PA ve FW.

da da uyguladığı bir dönem değiştirme aracıdır bu. Bu biçim içinde, başkanlık kampanyasının üç yılı olgunluğa geçişinin yirmi iki yılından daha fazla yer kaplar. Sadece bu bile, kitabı Márquez'in kitabından çok daha farklı bir anı türü yapar. Öyleyse, en çarpıcı olan şey, olağandışı bir biçimde çok yakın olan erken dönem deneyimleri arasındaki benzerliktir.

Her iki yazar da küçük birer çocuk olarak ilk yıllarını ailenin babası olan sevgi dolu birer dedenin çatısı altında geçirmişler – Kolombiya'daki bir iç savaş gazisi ile Bolivya/Peru'daki bir çiftçi ve vali. Benzer işleri (telgraf operatörü, telsiz operatörü) ve benzer evlilikleri (akrabalarının direnişine karşı ve istasyon binalarının üstünde) olan babaları kayıptır: Çocukluğun duygusal yapıları içindeki kör noktalar, hatta anneleri bile ikincil bir rol oynar. Cinsel deneyim de erken gelir, her iki yazar da buruk bir etkiyle genelevdeki deneyimlerini hatırlar. Daha sonra ikisi de kasabalı bir kızla evlenir. Yetişkin olarak her ikisi de istememelerine rağmen babaları tarafından yatılı okula gönderilir. Her ikisi de eyaletlerde mutlu biçimde olgunlaşırlar ve başkente gelişlerini talihsizlik olarak yaşarlar.

Üniversitede ikisi de ikinci hayat olarak gazetecilik hayatına ve gece âlemlerine dalarlar. Her ikisi de radyoda yayınlanan arkası yarınlarda (*soap opera*) fizikî işlerde çalışırlar ve hatta aynı dokunaklı eserden ilham alırlar – “Felix B. Cagnet”nin *El Derecho de nacer*'i (dönemine aykırı olmayan kürtaj karşıtı imalar). Her ikisinin de en büyük edebî keşifleri, romanlarının onları herkesten daha derinden etkilediğini belirttikleri Faulkner'dır. Her ikisi de o yıllarla ilgili anılarını aynı kaçınılmaz noktada bitirirler, yazar olarak – bilinmeyen iç kesimlerini (El Choco, Amazonlar) henüz yeni öğrenmiş olduklarını ülkelerini, asla geri dönüp yerleşmemek üzere Avrupa'ya gitmek için terk ederler.

Bu türden bir benzerlikler demeti, Latin Amerika edebiyatının gelecekteki Plutark'ına⁴ çıkarılmış bir davetiyedir. Nihayetinde dikkat çeken şey, iki romancı ve anıları arasındaki zıtlıklardır. Aile yaşamlarındaki bütün benzerliklere rağmen, Vargas

4 Paralel Yaşamlar yazarı – ç.n.

Llosa anne tarafından daha ayrıcalıklı bir toplumsal geçmişten gelmektedir, Peru'nun ilk savaş sonrası Başkanı'nı, Bustamente y Rivero'yu çıkaran Arequipa'lı bir seçkinler ailesi. Sınıf ve renk Llosa'yı, toplumsal skalada, katı biçimdeki ırkçı bir toplumda, bir *mestiza*'nın (melez) oğlunun Kolombiya'da olacağından daha üst sınıflara yerleştirir. Resmî eğitim de onları birbirinden ayırır. Márquez, babası hukuk eğitimi almasında ısrar ederken üniversitedeki eğitiminden hiç hoşlanmadığı ve sonunda üniversiteyi terk ettiğini anlatır. Öte yandan Vargas Llosa mükemmel bir öğrencilik geçirir, daha mezun olmadan önce Lima'da önde gelen yerel bir tarihçinin asistanı olur. Üniversite Márquez için hiçbir şey ifade etmezken, Llosa için merkezî bir deneyimdir. Bu farklılık Márquez'in niçin kariyerinin daha erken bir zamanında, bir bursla Avrupa'ya, Madrid'e gittiğini açıklar. Llosa ise Avrupa'ya bir kez gittikten sonra, asla gerçekten orayı terk etmez, arada Lima'ya yaptığı seyahatlerle birlikte, asıl olarak Paris, Londra ve Madrid'de yaşar; halbuki Márquez gazeteci olarak kısa süre sonra Latin Amerika'ya döner ve sonunda Meksika'ya yerleşir.

Bu farklı izleklerin her ikisinin yapıtındaki atmosferle ilgili bağları vardır. Yaşamları boyunca ikisinin ülkelerinin tarihi –katliamlar, baskı, hayal kırıklığı ve yolsuzlukla ölçüldüğünde– bundan daha acımasız olamazdı ve elbette bunlar da onların romanlarında yerlerini buldu. Ama Márquez'in anavatanını tanımlaması, en kötü olduğu anlarda bile, şiirsel bir sıcaklık, değişmez bir aşkla doludur ve bunun, kökenleri ile ilişkileri her zaman gergin ve belirsiz olan Vargas Llosa'nın dünyasında bir dengi yoktur.

Bu farklılığın nedeni, kısmen kişisel durumları içinde bulunabilir. Yetiştikleri ailelerin yapısı çarpıcı biçimde benzer olsa da, duygusal enerjileri tamamen farklıdır. Márquez'in sevgi dolu bir portre olarak çizdiği annesi, açıkça aksi olsa da sevecen kocası ve on bir çocuğunu yoksullukta ya da seyrek refah dönemlerinde aynı şekilde idare etme gücüne sahip, karakter olarak güçlü bir kadındır. Eşini, beş aylık hamile iken tek bir söz bile söylemeden terk eden ve yeniden onu sahiplenmek ve oğluna zorla sahip çıkmak için on yıl sonra ansızın ortaya

çıkan Vargas Llosa'nın babası, karşılaştırıldığında travmatik bir kâbustur: karısının korktuğu ve oğlunun nefret ettiği bir baba. Anavatanına karşı hiçbir bağlılık göstermeyen Llosa'nın babası, sonunda ABD'ye göç etti ve Pasadena'da bir odacı olarak öldü.

İki yazarın Latin onuru ve öfke örnekleri olan erken cinsel deneyim melodramları bile, bu karşıtlığı yansıtır. Vargas Llosa dayısının, kendisinden on yaş büyük olan baldızı –bu yarı köksüz ailede, tesadüf olmayan bir şekilde bir Bolivyalı– ile evlendiğinde babası tabancasını çekip serseri bir köpek gibi onu beş kurşunla öldürmekle tehdit etti ve Lima polisine teslim etti. Garcia Márquez'in bir polisin siyah karısı ile tarlalarda suçüstü yakalandığında da yüzüne bir tabanca doğrultuldu ve şu sözlerle muhatap oldu: "Yatakta aldatan kurşunu yer."⁵ Ama hakarete uğrayan çavuş, korkmuş çocuğun babasının daha önce yaptığı tıbbi bir iyilik nedeniyle, utanç içinde gitmesine izin verdi ve daha sonra ikisi birlikte içki içerken görüldüler. Her biri teatral maço-luğu sergileyen iki sahne de, kendi tarzlarında farklı toplumları yansıtır. Kolombiya'daki olayın şiirselliği ve insancılığı *Anlatmak İçin Yaşamak*'ın genel ruhunu ve yazarının içinde büyüdüğü toplumla bağlarını yakalarken, *A Fish in Water*'ın adı, gerçekte anlattığı hikâyeyi tersine çevirir. Bu, en net şekliyle, *A Fish Out of Water* adıyla yayımlanan romanın ilk halinde aşikârdır. Vargas Llosa'nın bir bütün olarak anılarındaki terse çevirmelerin en küçüğü değildir bu.⁶ Ağır bir siyasi hayal kırıklığı ânında ve kaçınılmaz olarak bu hayal kırıklığının bir şekilde sönükleştirdiği bir anda oluşturulan kitap, yine de Peru yaşamındaki toplumsal ve kültürel olanın yanı sıra siyasi olana karşı, uzun süredir devam eden duyguları açıkça ifade eden nefretle doludur.

Bu farklılığın edebî sonucu, öngörülebilir bir şey değildir. Şimdi artık raflarda eskimiş olan "büyülü gerçekçilik" etike-

5 PA, s. 333-334; FW, s. 329; VC, s. 255; LTT, s. 217.

6 Bkz. "A Fish out of Water", *Granta*, sayı 36, Haziran 1991, s. 15-75. Derginin bu sayısında ayrıca Llosa'nın başkanlık kampanyasının, Britanyalı danışmanı Mark Malloch Brown tarafından yapılan bir değerlendirmesi de var. Daha önce, halkından kaçarak Miami'ye sığınmak zorunda kalan Bolivya Devlet Başkanı Gonzalo Sanchez Losada'nın da danışmanlığını yapan Brown, bugün BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın sağ kolu.

ti geleneksel olarak Márquez'in romanları için kullanılır. Ama bu etiket, bu nitelemeyi reddeden Vargas Llosa'ya asla uymadı. Llosa *A Fish in Water*'da, "gerçekçilik denen şeye karşı yenilmez bir zayıflığım var" diye ilan etti.⁷ Anlatıları arasındaki en önemli karşıtlıklardan birisi bu farklı seçenekleri izler – ya da zorla kabul ettirir. Vargas Llosa'nın eserinin büyük kısmı, kendi deneyimi ile çağdaş olan, Peru'nun şimdiki zamanında geçer. Temel istisnalar zamanda değil, mekândaki kaymalardır – *War of the End of the World* kitabındaki Brezilya ya da *Cennet Başka Yerde*'nin Fransa ve Güney denizleri. Kendi ülkesi içinde, kararlı bir şekilde *a la page* (modern). Öte yandan Márquez'in asıl romanlarından hiçbirisi, kendisinin bir yazar haline geldiği çağı yansıtmaz. Macondo Büyük Bunalım'da kaybolur. Peder (Partiark) Juan Vicente Gomez'in kaba dünyasına aittir (1908-1935 arası). *Kolera Günlerinde Aşk* Viktoryan'dır. General'in zamanı, Restorasyon sona erdiğinde dolar. Modernite sihirden alerji kapar. Márquez'in güçleri her zaman, tam bir özgürlükle kullanılmak için geçmişe geri çekilmeye ihtiyaç duyar.

Elbette halkın gözünde iki yazarı ayıran en büyük şey muhtemelen geleneksel siyasi görüntüleridir – Fidel'in arkadaşı olarak Garcia Márquez ve Thatcher hayranı olarak Vargas Llosa, sırasıyla evrensel Sol ve liberal Sağ'ın figürleri. Bu kutuplaşma elbette vardır. Ama yazılarına baktığınızda, yakınlıklarından çok, başka bir karşıtlık daha çarpıcıdır. Vargas Llosa başından beri bir siyasi hayvandı ve öyle olmaya devam etti. Odria diktatörlüğü döneminde Lima'da bir öğrenci olarak aktif bir Komünist militandı, Parti'ye 1960'larda ilk Peru gerilla hareketini yönetecek olan Hector Bejar tarafından alınmıştı ve Avrupa'ya geldikten sonra Küba Devrimi'nin bir hayranı olarak Marksizm konusunda kendisini derinleştirdi. 70'lerin başında Küba meselesi yüzünden Sol'dan ayrılınca, başkalarının yaptığı gibi, basitçe edebiyata geri dönmedi, aksine Hayek ve Friedman'ın tutkulu bir hayranı ve Latin Amerika'da serbest pazar kapitalizminin önde gelen taraftarı oldu. Geleneksel

7 PA, s. 469; FW, s. 462.

Sağ'ın desteği ile Peru devlet başkanlığına aday olması ani bir kapris değildi, aksine on yıllık tutarlı bir siyasi faaliyetin sonucuydu. Mantıksal olarak, romanları –*The Time of the Hero*'daki erken dönemde askerî akademiyi tanımlamasından *Conversation in the Cathedral* ya da *Mayta'nın Öyküsü*'nden *Teke Şenliği*'ne kadar– çağdaş siyasi çatışmaları doğrudan örgütleyici bir tema olarak kullandı.

Garcia Márquez'in durumunda bunlar hiç söz konusu olmadı ve *Anlatmak İçin Yaşamak*, yer yer bazı gizemlere yer vermeye devam etse de bunun niye böyle olduğunu açıklamaya yardımcı olur. Onlu yaşlarda sahildeki dağlardan gelen, kamusal sorunlara hiçbir ilgi göstermeyecek kadar edebî sorunlara –her şeyden önce, şiire– dalmış bir genci tasvir eder. Márquez'in okuldaki son yıllarında Kolombiya'daki gerginlikler doruğa çıkmıştı ve üniversiteye girdiği yıl ülke iç savaşa sürüklendi. *Anlatmak İçin Yaşamak*, ülkenin en popüler politikacısı Gaitan 1948'de öldürüldüğünde başkent Bogota'yı saran toplumsal depremin Goyaesk bir panoramasını içerir – kitabın en güçlü bölümü. Márquez suikasttan 3 blok ötedeki dairesinden olay yerine koşar, suikastçının linç edilmesine ve ayaklanma ve yağma dalgalarının kenti sarmasına tanık olur. Ama kaydettiği üzere, onun tepkisi, yatılı okula geri gidip yarın kalan öğle yemeğini bitirmek olur. Sokakta rastladığı yaşlı bir akrabası –sonradan kargaşayı Muhafazakâr hükümete karşı bir ayaklanmaya dönüştürmeye çalışan devrimci cuntanın liderlerinden birisi olacak– onu cinayeti protesto etmek için öğrenci gösterilerine katılmaya çağırır. Boşuna. Sonraki günlerde ordu düzeni sağlamak için kente girdiğinde yaşanan toplu yıkım ve öldürmelerden korkan Márquez'in tek arzusu, kaçmaktır.

Sonraki on yıl Kolombiya'yı yakıp yıkacak olan *Violencia* (Şiddet), liberalleri iktidardaki Muhafazakârlara karşı kışkırtarak 200 bin can alır – Peru'da yaşanan felaketlerden daha kötü bir felaket. Márquez'in gazeteci ve yazar olarak erken kariyerinin tarihsel arka planı buydu. Ama ürkütücü bir şekilde o bundan etkilenmemiş görünür. Cartagena'da yayımlanan bir gazette düzenli yazan bir köşe yazarı olsa da, "O zamanki kendimi

siyasete kapamış halim içinde, ülkede sıkıyönetimin yeniden ilan edildiğinin farkında bile değildim,” diye yazar.⁸ Bir süre sonra, Barranquilla’da “ruhumun hakikati Kolombiya’nın dramı bana uzak bir yankı gibi ulaştı ve beni ancak kan ırmak gibi aktığında etkiledi,” der.⁹ İtiraf nefes kesicidir, ama açıklık tahammül edilemez: Kolombiya’nın dramı kanın ırmak gibi akması idi. Öyle görünüyor ki gerçek şudur: İmgelemin keşifleri ve deneyleriyle sarıp sarmalanmış olan genç edebiyatçı, fiilen bu yıllarda ülkesinin kaderiyle hiç ilgilenmemiştir.

Bunu yapmak sahildeki kentlerde daha kolaydı, çünkü Karayip kıyısı, bağınaz cinayetlerden azade olmasa da, dağlık kesimlerin kahve sınırları boyunca sürüp giden *Şiddet*’in en kötü hallerinden kaçınabilmiştir. Márquez’in kendi bölgesiyle özdeşleşmesi –“kendimi evimde hissettiğim tek yer”– yazılarına berrak yoğunluğunu verdi, ama aynı zamanda onu daha büyük ulusal örüntüler ve güçlerden korumuş ya da onlara karşı körleştirmiş görünüyor. “Kolombiya, her zaman, Panama Kanalı’nın göbek bağı ile dış dünyaya açılan bir Karayip kimliğine sahip bir ülkedydi. Zorla uzuvlarının kesilmesi, bizi şimdi olduğumuz şeye mahkûm etti: koşulları, iki okyanus arasında bize değil, ABD’ye ait olan bir kanalı kayıran bir And zihniyetine sahip bir ulus,” diye yazdı.¹⁰

Pişmanlık aşikâr ve doğal sonuçtur. Kolombiya toplumunun çekirdeğini oluşturan Ant dağları bölgelerinin Márquez için kapalı bir kitap gibi kaldığını söylersek abartmış olmayız. Dolayısıyla, kısmen, şüphesiz, *Anlatmak İçin Yaşamak*’ın, kitapta anlatılanların büyük bölümünün içinde geçtiği iç savaş hakkındaki suskunluğu bu yüzdendir. Romancının çağdaş tarih içine yaptığı tek yolculuk, *Bir Kaçırılma Öyküsü*, Pablo Escobar’ın kariyerinin son döneminin bir değerlendirmesi olarak ne kadar insani ve sürükleyici olsa da, belirli bir entelektüel dağ tutması hastalığını teyit eder. Çünkü hem Kolombiya uyuşturucu savaşının toplumsal bağlamıyla ilgili fazla bir duygusu yoktur hem

8 VC, s. 405; LTT, s. 343.

9 VC, s. 431; LTT, s. 364-365.

10 VC, s. 532; LTT, s. 449-450.

de bu savaşı yöneten oligarşiyle ilgili eleştirel bir vizyonu. Kitabı okuyan kişi, temelde, Márquez'in yazmaya başladığı zamanki kadar apolitik kaldığını düşünebilir.

Böyle düşünmek, *Anlatmak İçin Yaşamak*'ın sonraki bölümlerinin kesinlikle gösterdiği gibi, yanlış olurdu. Ama hem bu anı kitabı hem de romanı, içinde büyüdüğü dünyanın ilişkileri ve yapısının tanımı üzerine fazla kafa yormadan, o dünyanın haline karşı olağanüstü bir içgüdüsel duyarlılığı olduğunu gösterir. Bu değerlendirmeden kalkarak, Márquez'in ailesini toplumsal ölçekte doğru bir şekilde bir yere yerleştirmek zor olacaktır. Dedesi, bir dereceye kadar aile reisi olarak sunulsa da, asıl olarak, bir demirci olmasına rağmen bir zanaatkardan biraz fazla biri gibi görünmektedir: Aracata'daki evin efsanevi ekonomik temeli –babası “zengin bir ailenin kızı” ile evlenmeye çalışan biri olarak tanımlanır– belirsiz olmaya devam eder. Babasının yaşamındaki –on bir çocuk sahibi olmasıyla ilgisiz görünen– aşırı yoksulluk orta düzey rahatlığa iniş çıkışlar, sadece biraz daha az belirsizdir. Zaman içinde kabile bağları kendilerini gösterir: Kartagana polisindeki mevki makam sahibi bir amca, Bogota'da önemli bir kitabevinin sahibi olan bir profesör. Bunların genç Gabito'yu karmaşık sınıf ve renk hiyerarşisi içinde nereye yerleştirdiğini bizim arayıp bulmamız gerekir.

Bu anılardan sonuçta nasıl bir öz-portre çıkar? Bu portre garip biçimde üstünkörüdür. Márquez bize okul günlerinden 20'li yaşlarının ortalarına kadar edebî eğiliminin etrafı bir değerlendirmesini ve olgunluğa giden yolda yaşadığı birçok büyüleyici olay ya da çekici tesadüfün sunar. Ama bir çocuk olarak ya da genç biri olarak nasıl bir şeye benzediği açık değildir. Dedesinin çocukken ona verdiği özgüven öyle görünüyor ki onu hiç terk etmez, bu özgüven ergenlik fırtınalarının en kısılları için ayrılmıştır. Ama bilinçli bir tutkunun çok az izi vardır. Çekingen biçimde yaşar, ama açıkça canlı bir arkadaşdır, çünkü asla arkadaş sıkıntısı çekmez. Ama ne kadar arkadaş arar ya da onlar onu delifişek bir bohem hayatı yaşayan bir kimseden başka bir şey olarak görürler, açıklanmaz. Karşı cinsle ilişkiler-

de, ayartan ondan çok çoğunlukla kadınlardır. Barranquilla'ya döndüğünde “Bir bıldırcının ürkekliğine sahiptim ki bu ürkekliği dayanılmaz bir ukalalık ve acımasız bir samimilikle kapatmaya çalıştım,”¹¹ diye yazsa da, genel olarak bir gruptan başka bir gruba geçerken, yaşlılar ve yaşlıları ile iyi ilişkiler içinde görünür. Babası ile kariyer seçimi konusunda yaşadığı bir çatışmanın dışında, bu ilerlemede hiçbir büyük çatışma iz bırakmaz. Ancak zaman zaman kişiliğinin öteki, daha patlayıcı yönünden üstü kapalı olarak bahseder –“her şeye öfkelenmeye uygun”, “çocuksu öfke nöbetleri”–¹² ama bu ipuçları fazla aydınlatılmaz.

Márquez herhangi bir şekilde kendini güçlü biçimde çözümlemekten çok, çağdaşlarına daha cömert bir ayna tutar. *Anlatmak İçin Yaşamak*, bir ya da iki paragraf ya da sayfada anlatılan kalabalık bir akrabalar, oynaşlar, sınıf arkadaşları, akıl hocaları ve suç ortakları galerisine sahiptir. Bu Anglo-Sakson okuyucuları sabırsızlaştırmak için yeterlidir, ama aynı zamanda bu anıları Vargas Llosa'ninkilerden farklı kılan bir çekici sadakattir. *A Fish in Water*, daha başından itibaren uluslararası bir okuyucuyu hedefler, bu bakımdan hafiftir. Márquez'in anıları her şeyden önce Kolombiyalı okuyucular için tasarlanmıştır.

Kitap daha başta, kitabın başındaki epigrafa benzer şekilde yazılmış bir manifesto yapısında, yazım ilkelerini ilan ederler: “Yaşam bir insanın yaşadığı şey değildir, aksine o insanın hatırladığı ve onu yeniden anlatmak için nasıl hatırladığıdır.” Edebi olarak alınırsa, bu uygun bir amnezyanın bütün imkânlarına sahip, seçici bir anımsamaya yapılan çağrıdır. Márquez'in kendi ilkesini kötüye kullandığını düşünmek için hiçbir neden yok. Ama anıların gerçeklere ne kadar uygun olduğunu sormak, her zaman meşrudur. Ama biz bir sanatçıya geçmiş(i)ni yeniden inşa ederken ne kadar çok izin verme niyetinde olursak olalım, her şeyin uydurma olduğu kanıtlanırsa bile, sonucu aynı şekilde değerlendir(e)meyiz.

11 VC, s. 430; LTT, s. 363.

12 VC, s. 404, 459; LTT, s. 342, 388. “Berrinche” sözcüğü her seferinde kullanılıyor.

Bu örnekte, anlatı bazı kenar notları alınmasına izin veriyor. Seks, siyaset, edebiyat: her biri kenarlarda bir belirsizlik gölgesi bırakıyor. Babasının “sinsi avcı tarzı” üzerine yorum yapan Márquez, onu taklit etmeye eğilim gösterdiği bir dönem olduğunu, ama kısa süre sonra onun tarzının “yalnızlığın en yavan biçimi”¹³ olduğunu keşfettiğine değinir. Değerlendirmesinde bu kısa itirafla bağlantılı hiçbir şey yoktur. *The Fragrance of Guava*’da üniversitede iken Kolombiya Komünist Partisi’nin bir hücresinin üyesi olduğunu söyler.¹⁴ *Anlatmak İçin Yaşamak*’ta ise bunun hiçbir izi yoktur. Kendisini biçimlendiren yazarlar arasında, Faulkner’ı vurgular. Ama kendisinin “her cümle bütün yapıdan sorumlu olmak zorundadır” kuralı, sıfatları ilahi biçimde kullanışı (fiillerden hiç hoşlanmadığını belirtir) düzyazısının alametifarikasıdır ve bunlar hemen hemen hiç anmadığı Borges’den gelir. Bir yazar olarak ilk olarak parladığı edebiyat dergisi *Cronica*’yı çıkaran Barranquilla’daki grubu terk etmesi, sorunsuz ya da kızgınlık olmadan yaşanan dostane bir ayrılık olarak anlatılır. Ama bir süre önce yaşanan, nedeni belirsiz bir öfke ânında editörlükten istifa ettiğini de ağzından kaçırır. Bu ayrılık onun söylediğinden daha acı verici olabilir. Böyle tutarsızlıkların önemi var mı? Epigraf bunları bağışlar. Ama bir yaşam ile bir anlatı asla aynı şey değildir ve aralarındaki –geniş ya da dar– farklılıklar, kaçınılmaz biçimde her birinin çıkarlarının parçasıdır. Bu anıların parlak ışığı içinde, uzakta bu hoşgörüyeye has zayıf bir parıltı var.

2005

Çeviren SAMİ OĞUZ

13 VC, s. 60; LT s. 51-52.

14 *El olor de la guayaba*, s. 102.

Aile Atlası: Göran Therborn

İlk bakışta, temel öneme sahip çok az konu, aile kadar çok sayıda bezdirici yazı üretmiştir. Bu görüntü haksız, ama anlaşılabilir bir şeydir. Çünkü neredeyse her insanın daha doğuştan içine daldığı yalın varoluşsal drama ile nüfus araştırmaları ve hane halkı araştırmalarının genelleştirilmiş istatistikî bıkıncılığı arasındaki uyumsuzluk çoğunlukla çaresiz görünür: sanki öznel deneyimle nesnel hesaplamanın buluşacağı bir nokta yokmuş gibi. Antropolojik akrabalık çalışmaları disiplinin en teknik alanı olmaya devam ediyor. Ezici yavanlık görüntüleri geçmişin popülerleştirilmesi tarafından dindirildi, ama genel olarak değiştirilmedi: Cambridge aile yeniden yapılandırma çalışmalarının duayeni Peter Laslett'in *The World We Have Lost* kitabı gibi çalışmalar, "yaşamın tamamının aile içinde, sevilen ailede bireylerden oluşan bir çemberde, tek sınıflı bir toplumda geçtiği" zamanların albümlerine düşkündür.¹ Willam Goode'nin *World Revolution and Family Patterns* adlı çağdaş, dikkate değer sentezi, 60'lı yılların başında, anne-babadan oluşan Batılı aile modelinin muhtemelen evrensel hale geleceğini cün-

1 *The World We Have Lost*, Londra, 1965, s. 22-23 ve devamı. Bu Edward Thompson'un en yıkıcı kitap değerlendirmelerinden birine konu olmuş bir kitaptır: "The Book of Numbers", *Times Literary Supplement*, 9 Aralık 1965.

kü bu modelin sanayileşmenin ihtiyaçlarını en iyi yerine getiren model olduğunu, kapsam ve ruhunun büyüklüğünün hak ettiği konumu asla kazanamadığını savundu.² Aile çalışmaları kesinlikle kısır bir alan değildir. Çalışma alanı çok yoğundur ama alanın büyük kısmı fonksiyonlar ve sayılardan oluşan, ufka doğru genişleyen, ancak anlam kümeleriyle kesilen biçimsiz ovalar oluşturur.

Bu manzara içinde, Göran Therborn'un *Betwen Sex and Power* kitabı, heybetli bir volkan gibi yükselir. Kanıtlar volkanın tepesinden eteklere doğru akarken, dalgalanan fikir kolları ve argümanlar fırlatan bu kitap, büyük bir tarihsel zekâ ve imgelemin eseridir: bu yeteneklerin nadir görülen bir araya gelişinin sonucu olarak. Sosyoloji eğitimi alan Therborn, yüksek derecede kavramsal bir düşünürdür, kendi disiplininin en iyi durumdaki formel kesinliğini geniş bir alana yayılan ampirik veriye hakimiyetle bir araya getirir.³ Sonuç, büyüleyici kanıtlar toplamı ile desteklenen, güçlü bir teorik yapıdır. Ama aynı zamanda belki de, sahip olduğumuz şey, küresel tarih çalışmasının ilk örneğini oluşturan bir makro anlatı setidir. Bu terimi hak etme iddiasında olan birçok çalışma, sahip oldukları diğer meziyetler ne olursa olsun, belirli bir merkezî dikkat alanının ötesine ancak seçici ve baştan savma bir şekilde geçer. Çok az örneği olan genel dünya tarihlerinde ise, sadece ölçeğin büyüklüğünün yarattığı sorunlar, en iyi girişimlere bile katı sınırlar koyar.

Bunun aksine, Therborn, varlığın sadece tek bir boyutuna odaklanarak, insanın zaman içinde geçirdiği değişikliklerin, dünyanın karmaşıklığı ve farklılığına tamamen yeni bir bi-

2 Goode, modernleşme teorisinin taviz vermez fonksiyonalizmi ile bütün dünyadaki aile sistemlerinin dengeli ve zeki bir incelemesini yapmıştır. Sadece Latin Amerika ile Karayipler'in dışında bırakıldığı bu incelemede, 1963'te SSCB Batı örüntüsünün bir parçası sayılır.

3 İlk yapıtları –*Science, Class and Society* (1976), *What does the Ruling Class Do When it Rules?* (1978), *İktidarın İdeolojisi, İdeolojinin İktidarı* (1980)– daha çok kavramsal tarafta yer alırlar; *Why Some Peoples Are More Unemployed than Others* (1986) kitabından başlayarak, her iki yazım türünü birleştirir ve şimdi standart bir referans kitabı haline gelmiş büyük çalışması *European Modernity and Beyond* (1995) kitabını yayımlar.

çimde sadık bir haritasını geliştirdi; ayrıca bu harita gezegenin hiçbir köşesini dışarda bırakmaz. Bu tarihte sadece bütün kıtalar bulunmuyor, ama her bir kıta içindeki uluslar veya bölgeler –Çin ve Japonya’dan Uruguay ve Kolombiya’ya, Kuzey’den Güney Hindistan’a, Gabon’dan Burkina Faso’ya, Türkiye’den İran’a, Norveç’ten Portekiz’e– arasındaki farklılıklar da keskin bir gözle taranıyor. Böyle evrensel bir merak, Barrington Moore’un karşılaştırmalı tarih için ancak büyük ülkelerin önemli olduğu inancının antitezi, küçük tarihin çekici bir ürünüdür. Therborn’un duyarlılığı onun milliyetine özgüdür. Modern zamanlarda, Avrupa’nın kuzey ucuna yerleşmiş olan İsveç, New Jersey kadar nüfusa sahip, büyük oranda dünya politikasının önemsiz bir gözlemcisiydi. Ama aile sorununda, birden çok kez öncü oldu. Aile çalışmaları üzerindeki karşılaştırmalı *tour de force*’un (güç üstünlüğü) İsveç’te olması bilhassa uygun bir durumdur.

Dünyayı inceleyen Therborn beş temel aile sistemi belirler: Avrupa (Yeni Dünya ve Pasifik’teki yerleşimler dahil), Doğu Asya, Sahraaltı Afrika’sı, Batı Asya/Kuzey Afrika ve alt-kıta; bunların yanı sıra iki tane daha ara sistem, Güneydoğu Asya ve yerleşimci Amerikalıların sistemi vardır. Her bir temel sistem farklı dinî veya etnik kodların –Hristiyan, Konfüçyüsçü, Animist, Müslüman, Hindu– merkezinde olsa da ve ara sistemler üst üste gelen kodların alanı olsa da, sistemlerin kendileri o kadar çok “jeokültür” yaratır ki, ortak bir tarihin tortuları onların içindeki inanç karşıtlıklarından daha ağır basar. Bu kültürel arka plan *Between Sex and Power*’a kendi rengi ve kıvamını verir. Kitabın tonu, canlı yargıları ve katı zekâsı ile Eric Hobsbawm’ın özelliklerini çağırıştırır. Therborn zorunlu olarak biçim olarak daha istatistikî olsa da, Hobsbawm’daki aynı edebî ve anlatımsal canlılıkla ilgili bir şey de vardır. Sıkıcı aritmetiğin bolluğuna rağmen, romanlar ve oyunlar, anılar ve evlilik ilanları da anlatıda yerlerini alır. Hepsinden daha çarpıcı olan şey ise, sadece toplumsal ve teknik kayıtların belirlediği bir alanda, Therborn’un 20. yüzyılda ailenin tarihine kazandırdığı siyasi yapıdır.

Kitabın merkezî önermeleri nedir? Therborn bütün geleneksel aile sistemlerinin üç rejime sahip olduğunu ileri sürer: ataerkillik, evlilik ve doğurganlık rejimleri. Kabaca özetlenirse, ailede kimin borusu öter, insanlar nasıl evlenir, kaç çocuk doğar? *Between Sex and Power*, her birinin modern tarihinin izini sürmeye girişir. Therborn için ataerkillik, erkeğin ailedeki gücüdür; babalar ve kocalara bağlı olarak genel düzlemde kadının bağımlılığı ya da kadına karşı ayrımcılık değildir – cinsiyet eşitsizliği daha geniş bir olgudur. Therborn'un 1900'ler civarına denk düşen hikâyesinin başlangıcında, ataerkillik derece derece değişse de, bu klasik anlamında evrensel bir kalıptır. Avrupa'da Fransız Devrimi Napolyon Yasası'nın aile ile ilgili vahşi maddeleriyle sonuçlanarak buna meydan okumakta başarısız olmuştur, sonraki sanayi kapitalizmi –Avrupa'da olduğu gibi Kuzey Amerika'da da– ahlâkî istikrarın acil durum çapası olarak ataerkil kurallara daha az dayanmıyor idi. Konfüçyüsçü ve Müslüman yasalar daha fazla gaddardı, Konfüçyüsçü yasaların “ayrıntılı düzenlemeleri” Müslümanlıktaki erkek iktidarı için verilen potansiyel “açık çeke” bazı sınırlamalar getirse de.⁴ Sahraaltı Afrika, Koloni Amerika ve Güney Doğu Asya'nın büyük kısmında düzenlemeler gevşekti. Bir baskı sistemleri topluluğunda, bu sistemlerin en sert Kuzey Hindistan'ın Hindu sistemidir. Therborn'un belirttiği gibi, bugün bile erkeklerin kadınlardan daha çok yaşadığı, dünyanın çok az bölgesinden birisidir.

Ama 2000'e gelindiğinde, Therborn'un ifadesiyle, ataerkillik, din veya tiranlıktan daha fazla zemin kaybederek, “20. yüzyılın en büyük kaybedeni” oldu.⁵ “Muhtemelen başka hiçbir toplumsal kurum bu kadar gerilemek zorunda bırakılmadı.” Bu gerileme yapısal-fonksiyonel sosyolojinin tarafsız şeması içinde, sadece kendiliğinden modernleşme sürecinin sonucu değildi. Asıl olarak üç siyasi çekiç darbesinin ürünüydü. Therborn bunlardan ilkinin, kocalar ve karılar arasındaki tam huku-

4 *Between Sex and Power: Family in the World, 1900-2000*, Londra, 2004, s. 63. Bundan sonra BSP.

5 BSP, s. 73.

ki eşitlik ilk olarak İsveç'te yürürlüğe sokulduğunda ve ardından, Ekim Devrimi, cinsel eşitlik üzerine çok daha açık bir vurgu yaparak daha ciddi radikal düzenlemeler serisi içinde Rusya'daki bütün hukuki ataerkillik araçlarını yıktığı zaman, Birinci Dünya Savaşı'nın sancıları içinde geldiğini gösterir. Uygulama elbette asla kanunlarla aynı değildi. "Bolşeviklerin hukuki devrimi" Rusların toplumsal zamanının çok fazla önündeydi ve Sovyet aile pratikleri ne kadar aşırı ve güçlü olsa da, hemen siyasi tona uyum sağlamadı.⁶ Rusya örneğinin genel olarak bütün dünyaya saldırdığı şok dalgaları, Therborn'un doğru olarak vurguladığı gibi, muazzamdı.

İkinci Dünya Savaşı dünyanın geri kalan kısmına ikinci büyük darbeyi vurdu, yine karşılaştırmalı komşuluk biçimleri içinde. İşgal altındaki Japonya'da MacArthur'un kadrosu "cinslerin asli eşitliğini" –elbette Amerikan Anayasası'nda hâlâ yer alamayan bir kavram– ilan eden bir Anayasa ve karı koca eşitliğine (simetrisine) dayanan bir Medeni Yasa empoze etti. Özgürlüğüne kavuşan Çin'de Komünizm'in zaferi, Konfüçyüsçü düzenin bütün yasal izlerini silerek "dünyanın en eski ve en gelişkin ataerkilliğine tüm boyutları ile bir saldırı anlamındaydı".⁷ Son olarak, üçüncü özgürleşme dalgası 60'ların sonundaki gençlik ayaklanması ile başladı –Fransa'da Mayıs 1968 devrimi patlak verdiğinde, ülkenin Yüksek Mahkemesi hâlâ kocanın, açıkça bir metrese sahip olsa da, karısının seyahat etmesini yasaklama hakkını savunuyordu– ve ara vermeden modern feminizme geçti. Burada BM'nin 1975'te Uluslararası Kadın Onyı- lı'nı başlatmasını (bu da Kruşçev'in Politbürosu'ndaki emektarlardan birisinin Finli kızının şahsında, Komünist bir girişimin sonucuydu) Therborn ataerkilliğin küresel olarak gözden düşmesinde bir dönüm noktası olarak alır; ataerkilliğin son kuvvetli hukuk mevzisi ABD'de –Louisiana'da– Yüksek Mahkeme tarafından 1981 gibi geç bir tarihte yıkıldı.

Babanın yönetimi yok olmadı. Genel olarak dünyada, Batı Asya, Afrika ve Güney Asya asıl ayak direyen noktalar ola-

6 BSP, s. 85.

7 BSP, s. 93.

rak kaldı. Therborn bizzat İslâm'ın Arap ataerkilliğinin direnişi konusunda, bir zamanlar karşı çıktığı ABD ve İsrail tarafından kışkırtılan seküler güçlerin çürümüşlüğünden daha az suçlu olduğunu ileri sürer. Öte yandan Hindistan'da kast ve din içindeki kadın düşmanlığının boyutu konusunda herhangi bir kuşkuya yer yoktur, ataerkil otoritenin pazar mekanizmaları tarafından dolayımlanması özgü postmodern belirsizlikler olsa bile. Orta sınıf Hindistan basınının yüzde 99'dan fazlasının sosyoekonomik öneri ve arzular ile övünen, evlilikle ilgili sayfalarının "bariz araçsallığını" inceleyen Therborn, "kendilerine para verecek sponsor arayan atletler, müzisyenler veya yazarların kendi menajerleri olması gibi, aileler de hangi derecede genç insanların 'menajerleri' acaba" diye merak eder.⁸ Aşırı karşıt uçta ise, erkek ve kadınların eşit haklara sahip olduğu ama hâlâ eşit kaynaklara sahip olmaktan uzak olduğu –kadınlar erkeklerin sahip olduğu gelir ve zenginliğin ancak yüzde 55-60'ına sahiptir– Avro-Amerikan ataerkillik-sonrası dönem vardır.

Bu kutuplar arasında, son yüzyılda ataerkil manzarayı değiştirmek için çok fazla şey yapan Komünist devrimlerin anavatanları var. Sovyet bloğunun çöküşü, diğer gerilemeler ne olursa olsun, buralarda aile bakımından eski düzene geri dönüşe neden olmadı ("pezevenklerinki kesinlikle artmış olsa da baba ve kocaların gücü artmış görünmüyor").⁹ Therborn hem Rusya hem de Doğu Avrupa'da, bu bakımdan ilk baştaki devrimcinin burada Komünizm'in en kalıcı mirası olacağını ileri sürme cesaretini gösterir. Öte yandan Çin'de, sivil toplumda sürekli çağrılar olduğunu gösteren işaretlere rağmen, hâlâ katedilecek çok yol var. Therborn Çin Halk Cumhuriyeti'nde ücret ve maaşlardaki eşitsizliğin Tayvan'dan çok da az olmadığını –Tayvan'da bu fark Çin'dekinin üç katıdır–, ataerkilliğin de aile evi ve işbölümünün de gösterdiği gibi hâlâ zayıf olmaya devam ettiğine dikkat çekiyor.

Dolayısıyla Therborn'un hikâyesinin ilk kısmı son derece siyasadır. Kendisinin de belirttiği gibi, bu yeterince mantıklıdır,

8 BSP, s. 109.

9 BSP, s. 127.

çünkü ataerkillik iktidarla ilgili bir şeydir. Hikâyesinin ikinci kısmında cinsiyeti ele alır. Evlilik konusunda Avrupa –ya da daha kesin bir biçimde Batı Avrupa ve Ortaçağ’lardaki Alman sömürgeleştirmesinden etkilenen sınır bölgeleri– ataerkillik konusunda dünyanın geri kalanından çok daha erken bir zamanda farklılaştı. Bu bölgede daha sanayi öncesi dönemlerde, belirli bir yasadışı cinsellik alanıyla sarılmış olan kendine özgü bir evlilik rejimi gelişti: geç tekeşlilikle önemli sayıda evlenmemiş kişiler ve Hristiyan evlilik hakları normunu bir araya getiren bir düzen. Bunun kilit sonucu “yeni-yaşama alanı” ya da evlenen çiftlerin aile evlerinden çıkması idi. Dünyanın başka her yerinde, der Therborn, kural evrensel evlilikti, tipik olarak erken yaşlarda, yetişkinliğe zorunlu giriş olarak (bunun, böyle bir kurala şüphe ile bakılabilecek olan, bütün sınıf öncesi toplumlar için geçerli olduğunu düşünüp düşünmediğini açıklığa kavuşturmaz).

Ancak, paradoksal olarak, evlilik biçimlerinin dünyada ataerkillik biçimlerinden çok daha geniş biçimde farklılaştıklarını düşünölebilecek olsa da, Therborn bunlar hakkında çok az bilgi verir. Çokkocalılıktan asla bahsedilmez, tekeşlilik haritası araştırılmaz, hiçbir çokeşlilik sınıflandırması da önerilmez, bir seçkin ve kitlesel evlilik çeşidi arasındaki üstü örtük fark dışında (bu sonuncusu Sahraaltı’na özgüdür). Therborn’un evlilik anlatısının temel çizgisi iki farklılaşan alanla bütün diğer düzenlemeler arasındaki karşıtlık tarafından belirlenir. Bunlardan ilki Batı Avrupa anormalligidir: bu sonradan Kuzey Amerika ve Pasifik bölgesine yayılmıştır. İkincisi ise Karayipler ve Latin Amerika’nın çiftliklerinde ve madencilik bölgelerinde doğan melez bölgeleridir. Buralar, önemli miktarda siyah, melez ya da kırma nüfusa sahip, benzersiz bir biçimde kurlsız bir seks düzeninin geliştiği yerlerdir.

Therborn’un bunları karşılaştırmasından bazı çarpıcı figürler çıkar. Eğer Avrupa’daki cinsel töre 18. yüzyılın aristokrat çevrelerinde geniş biçimde gevşek hale geldiyse, geleneksel kurallara uyulmaması 19. yüzyılın birçok kentindeki aşağı sınıf arasında sadece evliliğin maliyeti nedeniyle olsa bile belli bir

yaygınlık oranına ulaştı. 19. yüzyılın son dönemlerinde değişik noktalarda, bütün doğumların Paris'te üçte biri, Viyana'da yarısı ve Klagensfurt'ta üçte ikiden fazlası evlilik dışı idi. 1900'e gelindiğinde bu tür rakamlar düştü ve ulusal yasadışılık oranı oldukça makul hale geldi (ama Avusturyalılar hâlâ Avro-Amerikalılardan nüfus olarak çoktur). Garcia Marquez okurlarını şaşırtmayacak bir biçimde, Kreole (melez) sisteminde sorunlar daha da vahşiydi. "İberya sömürge Amerika'sı ve Batı Hint Adaları (Karayipler), tarihte evliliğe karşı yapılan en büyük ölçekli saldırıya sahne oldu."¹⁰ 19. yüzyılın ortalarında Bahia nüfusunun üçte biri ile yarısı arasında bir oranı asla evlenmemişti; Rio de la Platosu bölgesinde, evlilik dışı doğumlar İspanya ya da İtalya'dakinin dört ya da beş katı idi; 1900 civarında Meksika City'deki cinsel birleşmelerin dörtte ya da beşte biri nikâhsızdı.

Bunlar renkli istisnalar. Asya, Afrika, Rusya ve Doğu Avrupa'nın çoğunda evlilik şu ya da bu biçimiyle kaçınılmaz bir şeydi. Therborn'un değerlendirmesi bir yüzyıl sonra, ataerkillik düzeninde çok az şeyin değiştiğini gösteriyor. Kreole Amerika daha fazla evli hale geldi, en azından görece refah dönemlerinde, ama evlilik kurumuna karşı hâlâ daha ilgisiz kaldı. Şimdi çoğunlukla tekeşli olan Asya'da ve hâlâ büyük oranda çokeşli olan Sahraaltı Afrika'da evlilik evrensel bir biçim olmaya devam ediyor – sadece Japonya, Güneydoğu Asya ve Güney Afrika'nın büyük kentlerindeki küçük istisnalar oluşturan bölgelerde evlenme yaşı yükseldi. Eğer şu ya da bu türden boşanma yasal bir imkân olarak evrensel hale geldiyse bile, pratikte çok daha fazla sınırlandırılmıştır – Kuzey Hindistan eyaletlerinde neredeyse sıfırdır. Ölçeğin üst sınırında, yeniden doğan Amerika ve Komünizm sonrası Rusya'da, her düğün davetlisinin şüphe duymaya hakkı vardır: evliliklerin yarısı bozulur. Ama evlilikte mutluluk bulma konusundaki birbiri peşi sıra yapılan deneyimlerle birlikte, ABD'deki ham evlilik oranları düşmemiştir. Küresel olarak, öyle görünüyor ki egemen eğilim istikrardır.

Ama bir bölgede, Therborn büyük bir değişiklik fark eder. Yüzyılın ortalarında evliliğin artık eskisi gibi olmamasının ar-

10 BSP, s. 157.

dından Batı Avrupalılar artan oranlarda kilisede evlenmekten çok nikâh kaydına yönelmeye başladılar. İsveç bir kez daha öncü ülkeldi, daha güneydeki ülkeleri bir tarafa bıraksak da, İskandinav komşularından bile daha öndeydi. Öncülük ettiği yenilik, 60'ların sonundan itibaren kitlesel kayıtdışı (enformel) birlikte yaşamak idi. Otuz yıl sonra, İsveçli annelerin büyük çoğunluğu –yaklaşık yüzde 70'i– ilk çocuklarını ya birlikte yaşarken ya da bekâr anne olarak doğuruyordu. Şimdi –İngiltere, Fransa, Almanya– birbiri peşi sıra çeşitli ülkelerde azınlık seçeneği haline gelen şey, ilk çocuktan önce evlenmekti. Katolik Fransa ve Protestan İngiltere'de aynı şekilde, evlilik dışı doğumlar kırk yıl içinde yüzde 6-8'den yüzde 40-42'ye sıçradı. Açık bir şekilde, bu olağanüstü dönüşümün arkasında altmışlar ve yetmişlerin cinsel devrimi yatıyordu. Therborn doğum kontrol hapları ve rahim içi araçların ortaya çıkmasını bu durumu kolaylaştırıcı koşullar olarak belirtir ama sonuçlarla daha çok ilgilenir. Bu nasıl bir değişiklik yarattı? Ashında, fiiliyatta ikili bir özgürleşme: daha fazla partner ve –özellikle kadınlar için– daha fazla zevk. Finlandiya'da yetmişlerin başında kadınlar ortalama üç erkekle yatıyordu, doksanların başında ise ortalama altı erkekle; o zamana gelindiğinde, cinsler arasındaki erotik tatmin farkı kapandı. İsveç'te kadınların aşık ortalaması üç kattan fazla arttı, bu erkekler için olandan çok daha fazla bir artıştı. Therborn, "başka her şeyden çok daha fazla, cinsel devrimin getirdiği şey budur: daha uzun bir evlilik öncesi seks dönemi ve yaşam boyunca cinsel partner çokluğunun ahlâkî anlamda olduğu kadar istatistiksel anlamda da 'normal' bir olgu haline gelmesi" sonucuna varır.¹¹

ABD Avrupa'da ortaya çıkan bu gelişmeleri ne kadar takip edebildi? Değişik dinî ve siyasi yapısının düşünmemize imkân tanıyacağı gibi, sadece kısmen. Avrupalılar 2000 yılında 18-24 yaşındaki Amerikalıların beşte birinin evlendiklerinde bakiye olduklarını söylediklerini duyunca şaşıracaklardır. Amerika'daki çiftlerin sadece yüzde 6'sı nikâhsız birlikte yaşıyor. İlk çocuğunu yapan annelerin yüzde 70'ten fazlası evli. Öte yan-

11 BSP, s. 210.

dan, ABD’de her yaş kuşağındaki çocuk yaştaki annelerin doğurma oranı, AB’deki en yüksek orana sahip ülkenin neredeyse iki katı. Ayrıca evlilik dışı doğum oranı da Hollanda’nın iki katı. Therborn ırk veya bölgelere çok fazla dalmadan Amerikan sistemini “ikici” (*dualist*) diye tanımlıyor. Ama sunduğu kanıtlardan, seçimlerdeki kutuplaşmanın cinsel farklılıklara da yansıdığı düşünülebilir, kadının giyinme odasındaki kırmızı ve maviye de.¹²

Therborn kitabının son bölümünde doğurganlığı ele alır. Buradaki bilmece “demografik geçiştir” – düşük büyüme, çok sayıda çocuk ve çok erken yaşlarda ölüm düzeninden, yüksek büyüme, birçok çocuk ama daha az ölüm, ardından tekrar düşük büyüme, ama bu kez hem daha az ölüm hem daha az çocuğa geçişle ilgili standart terimdir demografik geçiş. Tıptaki gelişmeler ve daha iyi beslenmenin 19. yüzyıl Avrupası’nda ölüm oranlarında düşüşe yol açmasında ve bunun daha sonra 20. yüzyılın ikinci yarısında benzer etkilerle dünyanın geri kalanına yayılmasında, bir gizem yoktur. Büyük soru, ilk olarak 1880’ler ile 1930’lar arasında Avrupa ve Kuzey Amerika’da ve sonra da insanlığın büyük kısmı için 1970’lerin ortasından başlayarak, esrarengiz biçimde birbirine benzeyen iki dalga da, doğum oranlarının niçin düştüğü sorusudur. Her iki örnekte de “devlet sınırlarını, sanayileşme düzeylerini, şehirleşmeyi ve gelir düzeylerini, dinler, ideolojiler ve aile sistemleri boyunca hızla kesen ve aşan bir süreç”¹³ otuz yıl içinde doğum oranlarını yüzde 30-40 oranında düşürdü. Bugün Üçüncü Dünya’nın büyük kısmında ortalama ailenin iki ya da üçten fazla çocuğu yok.

Bu muazzam değişikliklerin nedeni nedir? Doğurganlık oranlarında önemli düşüşler yaşayan ilk ülkeler, bütün diğer ülkelerden kuşaklar önce 1830’da Fransa ve ABD idi. Therborn bu iki ülkenin sahip oldukları benzerliğin halk devrimle-

12 ABD’de seçimlerde büyük oranda Cumhuriyetçi Parti’ye oy veren eyaletlere kırmızı, Demokrat Parti’ye oy veren eyaletlere de mavi eyaletler denmesine yapılan bir gönderme – ç.n.

13 BSP, s. 236.

ri olduğunu ileri sürüyor; bu devrimler sıradan insanlara kendi kendisinin efendisi olma duygusu verdi. Bu toplumlarda küçük ailelerin faydaları bir kez açık hale geldikten sonra, (evlenince) yeni eve geçmek, herhangi bir modern doğum kontrolü metodu olmadan önce de, çiftlerin kendi yaşamlarını iyileştirmek için kendi kararlarını vermelerine izin verdi. Elli yıl sonra, belki de ilk başta dünyadaki ekonomik bir gerilemenin tetiklemesi ile birlikte, kitlesel doğum kontrolü bütün Avrupa'yı sarmaya başladı ve sonunda Portekiz'den Rusya'ya kadar her yere yayıldı. Bu kez, diyor Therborn'un hipotezi, aile planlaması fikrini yaygınlaştıran radikal sosyalist ve laik hareketler, okuryazarlığın yaygınlaşması ile birlikte, artan biçimde kendinin bilincinde olan modernite kültürünün bir parçası olarak düşük doğurganlığı ortaya çıkardı. Bu aşağıdan gelen doğum kontrolü idi.

Bunun aksine Üçüncü Dünya'da şimdi artık kolay bir teknoloji olan doğum kontrolü tipik olarak, devletin siyasi kararı ile yukarıdan propaganda ya da empoze edildi. Çin'in tek çocuk politikası aşırı bir örnek olsa da, en dramatik örnekti. Modernleşmeye kararlı hükümetler için düşük doğum oranları bir kez genel hedef haline geldiğinde, toplumların yeni bir rejime girme düzenlerini belirleyen şey, aile sistemi idi: Doğu Asya öncülük etti, Kuzey Hindistan ve Siyah Afrika çok geriden geldi. Burada da değişime gücünü veren şey egemenlik duygusu, insanın doğaya hükmetme gücü idi – ama bu her zaman bürokratik kökenli bir şey değildi, çünkü Latin Amerika'daki ekonomik durumu iyi ülkeler, aynı yöne çok daha kendiliğinden girmişti. Bunun, başlangıçlarını henüz yeni yeni gördüğümüz sonuçları muazzamdır. Bu olmasa, yeryüzü nüfusu şimdi iki milyar daha fazla olurdu.

Bu arada Avrupa ve Japonya'da doğurganlık, net üreme oranlarının altına düşerek, aynı derecede dramatik biçimde ters yönde değişti. Doğum oranındaki bu düşüş, ki ABD asıl olarak göç dolayısıyla bunun etkilerinden kurtuluyor, eğer durdurulmazsa, bu ulusların kısa dönemde hızla yaşlanmasını ve uzun dönemde de ortadan kalkmasını gündeme getiriyor. Fransız tarihçi Pierre Chaunu'nun eski dünyayı tehdit eden

“Beyaz Ölüm” diye tanımladığı bu ihtimalle ilgili artan bir kamusal uyarı yazını var. Therborn bundan sakınıyor. Bu zengin, toplumsal olarak gelişmiş toplumlardaki eksi üreme oranı kadınların herhangi bir doğurma boykotuna denk düşmüyor, daha çok onların mevcut toplumsal düzenin izin vermediği, hem iki ile üç çocuk hem de erkeklerinkine denk bir kariyer sahibi olma arzularına denk düşüyor. Avrupalı anne-babalar herhangi bir kültürel değişimin tohumları olmadan, istedikleri çocuklara sahip olmayı kendilerine yasaklayarak, “kendilerine karşı hareket ediyorlar”.¹⁴

Between Sex and Power anlatısını dört temel sonuçla bitiriyor. Dünyanın farklı aile sistemleri çok az iç değişim dinamiğine sahiptir. Bu sistemler dışarıdan şekillendirilmişler ve bu sistemlerin dönüşümünün tarihi ne tek çizgili ne de evrimsel, aksine daha çok eşitsiz biçimde zamanlanmış, belirgin biçimde siyasi karaktere sahip bir dizi uluslararası konjonktür tarafından belirlenmiştir. Bunun sonucu bir benzeşme değildir, ataerkilliğin herhangi bir “feminist dünya ruhu”ndan çok savaşlar ve devrimler nedeniyle genel olarak azalması dışında. Güneyde, doğurganlıktaki farklı değişim hızları küresel nüfus dağılımını Kıtaaltı ve Afrika’ya doğru ve Avrupa, Japonya ve Rusya’dan uzağa doğru değiştirmeye devam ediyor. Kuzeyde, Avrupalı evliliğin biçimleri değişti, ama yeni arzular uyum sağlama konusunda yaratıcı ve esnek olduğunu kanıtlıyor: geleneksel yakarışlara rağmen, hâlâ iyi durumda. Tahminler? Bariz bir şekilde yalanlandı. “Gelecek için en iyisi insanlığın tükenmez yaratıcı kapasitesindedir, ki sonunda bütün toplumsal bilimlerini geride bırakacak olan da odur.”¹⁵

Zamanı gelince birçok uzman spor taraftarı gibi, bir uzmanlar ordusu da çok yönlü iddiasını dikkatlice incelemek için *Between Sex and Power*’ın etrafında toplanacaktır. Sıradan bir insan, kitabın başarısının büyüklüğünün dışında ne söyleyebilir ki? Geçici olarak belki de sadece bunu. Kitabın mimarisinde, aile sistemi ile bunu takip eden ataerkillik, evlilik ve doğur-

14 BSP, s. 284 ve devamı.

15 BSP, s. 315.

ganlık üçlüsü arasında bir tür boşluk var. Aslında bu üçünün herhangi bir aile sisteminin yapısını oluşturmak için birbiriyle bağlanma biçimi, her birinin özel olarak ele alınışı içinde belirtilmeden kalıyor. Ama eğer bu üçlüyü soyut bir bireşimin unsuru olarak düşünürsek, mantıksal olarak –Therborn’un bunları ele alma sırasının gösterdiği üzere– ataerkillik “belirleyici” olarak diğer ikisine hükmetmek zorundadır, çünkü ataerkillik tipik olarak evlilik kurallarını ve yeniden üretim biçimlerini belirler. Başka bir deyişle, herhangi bir aile sistemi içinde bir belirleyiciler hiyerarşisi vardır.

Bunun Therborn’un sonuçları üzerinde bir etkisi var. En son vurgusu, terüddütsüz biçimde, bugün temel aile sistemleri arasındaki farklılaşma üzerine yaptığı vurgudur. Dünya ölçeğindeki doğurganlık ve evlilik rejimleri arasında devam eden farklılıkları vurguladıktan sonra, Therborn “ataerkil sonucun oldukça farklı olduğunu” teslim eder.¹⁶ Kendi kanıtı, bu yargının bir hafife alma olduğuna işaret eder. Çünkü gösterdiği şey kapsam bakımından tam olmaktan çok uzak, aksine yönelim bakımından açıkça güçlü bir benzeşme sürecidir. Ama evlilik ve yeniden üretimin temel parametrelerini tarihsel olarak belirleyen şey, ataerkilliğin değişik biçimleri ise, aile sistemleri boyunca bu değişikliklerin benzer bir yasal biçimde sınırlanmasına doğru devam eden bir azalma, doğum oranı ve evlilik âdetlerinin nihai olarak, önemli ölçülerde kendi hızları içinde muhtemelen benzeşeceğine işaret etmez mi? Her durumda bu Therborn’un yan çizdiği, ama onun doğurganlık hikâyesinin destekler görüldüğü, olası bir çıkarındır. Çünkü, onun değerlendirmesine göre, az gelişmiş ataerkilliğin doğum ve ölüm hakkında karar verme güçleri, ne kadar çocuğun doğacağına ve ne kadar çocuğun hayatta kalacağına karar veren devlete geçtiği için, azgelişmiş ülkelerin çoğunda doğum oranlarındaki şaşırtıcı düşüşlerin, kesinlikle ataerkillik otoritenin çöküşünün sonucu olduğu açıktır.

Öyleyse evliliğin durumu nedir? Burada kesinlikle karışıklıklar büyük olmaya devam eder. “Modern Avrupa (ve Yeni Dün-

16 BSP, s. 306.

ya) aile sistemindeki çekirdek romantik özgürlük ve bağıllık"tan bahseden Therborn, bunun Batı'ya özgü olduğunu ima eder. Ama kast sistemi ya da şeriat, açıkça evlilik-dışı aşkı yasaklasa da, evlilik-dışı aşk, Doğu Asya veya Latin Amerika'nın büyük şehirlerinde, fikir ya da gerçekleşme olarak hiçbir yayılma belirtisi göstermiyor mu? Therborn kentli Japon imgesinin bunun tarafından yarı yarıya ele geçirildiğini gösterir. Elbette, Batı Avrupa'da birlikte yaşamının kitlesel olarak artması ile birlikte evliliğin buharlaşması, şimdiye kadar başka hiçbir yerde tekrarlanmadı. Ama burada farklı türden bir soru sorulabilir. Bu kalıba eşlik eden eksi üreme, Therborn'un işaret ettiği kadar istenmeyen bir sonuç muydu? Therborn kadınların kaç çocuk bekledikleri ile gerçekten kaç çocuk sahibi olduklarını açıkladıkları araştırmalardaki çocuk sayılarının farklarına dayanıyor. Ama bu sadece, pratikte bir çocuk arzusunun iyi ücretli bir iş, tatmin edici bir kariyer, ya da aynı andan birden fazla sevgili arzusundan daha zayıf olduğu anlamına gelebilir. Batı'daki seçmenler düzenli biçimde daha iyi okul ve sağlık hizmeti istediklerini söyler ve ilke olarak bunlar için ödeme yapmaları beklenir ve Sol'daki yorumcular da bu tür açıklamalara büyük umut bağlar. Ama vatandaşlar oy sandığına vardıklarında daha az vergi verme seçeneğine eğilim gösterirler. Aynı türden bir kendini kandırma çocuk için de geçerli olabilir. Eğer böyleyse, Avrupa evliliğinin o kadar da iyi durumda olduğunu söylemek zor olacaktır çünkü bu evliliğin toplumu ödemesi gereken sigorta poliçeleri konusunda bir uçuruma atmasının görünürde bir durma noktası yok.

Therborn bu tür düşüncelere karşı direnir. Her ne kadar *Between Sex and Power* 20. yüzyılda ataerkilliğin çözülmesinde Komünizm'in rolüne şık bir selam gönderse de, aileye karşı özel bir Marksist tutum göstermez. Engels Therborn'un benimsediği biçimler ne kadar esnek olsa da, evliliğin gelişmesinden tatmin olmasını paylaşmazdı. Yine de Therborn bu biçimlere ilgisini ifade ederken, anlaşılabilir bir şekilde takdir ettiği dengeli İsveç reformizminin insani sesi ile konuşur, kendisi asla bu reformizmle örtüşmeden. AB evlilik rejiminin parlak yö-

nüne bakarken, Therborn geçmişte, eleştirmenlerinin veya yasını tutanların inandığından çok daha iyi koşullarda hayatta kalan refah devletinin savunulması ile de tutarlı bir tutum takınır.¹⁷ Aynı ruh içinde, Therborn'un bütün dünya ölçeğinde aile sistemlerinin devamlı farklılaşması konusunda da ısrar ettiği söylenebilir. Tek biçimlilik, siyasi yelpazenin her parçasının kınadığı tek durumdur. En gözü kara yeni liberaller değişmez biçimde evrensel serbest pazarın, farklılığın bütün koruyucularının en iyisi olduğunu söylerler. Sosyal Demokratlar taraftarlarına, uyum sağlamak zorunda oldukları kapitalizmin düzenli biçimde daha farklı hale geldiği konusunda garanti verirler. Geleneksel muhafazakârlar inançlar ve uygarlıkların indirgenemez çokluğu üzerinde ayrıntılı biçimde yazarlar. En azından Alexandre Kojève'den bu yana homojenliğin hiçbir dostu yoktur. Ama herhangi bir iddia herkes tarafından söylenir hale geldiğinde, ufak bir şüphe duymak yerinde olur. Bu, bu kitabın ihtişamını hemen hemen hiç etkilemez. Kitapta, insan ilişkilerinde modern zamanlardaki en büyük değişiklikleri bulabilirsiniz.

2005

Çeviren SAMİ OĞUZ

17 "The Prospects of Labour and the Transformation of Advanced Capitalism", *New Left Review* 1/145, Mayıs-Haziran 1984, s. 5-38, hâlâ temel bir metindir; Yirmi yıl sonraki dünya ile ilgili çarpıcı bir siyasi bakış için, bkz. "Into the Twenty-First Century", *New Left Review* 10, Temmuz-Ağustos 2001, s. 87-110.

İç Savaş, Küresel Kargaşa: Robert Brenner

İngiliz İç Savaşı'nın çağdaş hafızada garip bir yeri vardır. Bütün resmî dış görünüşlerine bakılırsa, ülkenin modern geçmişinin hiçbir dönemi bu kadar parantez içine alınmamıştır. Ortak gelenekler ya da kamu kurumlarında hiçbir hatırı sayılır iz bırakmayan bu dönem, geçmişe bakışın kabul edilmiş tarzında, ortak ruhun gelişmesindeki bir kesinti gibi görünür. Sahip olduğumuz tek cumhuriyet, yasaklı olmaya devam eden, tarihsel bir garabettir. Rosebery Parlamento'nun önünde Cromwell'in bir büstünü dikebilirdi: 80 yıl sonra Rosa Luxemburg'un Batı Almanya'da postaya verilen normal mektupları (pul olarak) süslediği bir zamanda, Benn Cromwell'in resmini taşıyan pulları bile bastıramadı.

Döneme yönelik böyle bir muamelenin hiç de haksız olmadığı ileri sürülebilir. Karşılaştırmalı bir bakış açısından, İngiliz İç Savaşı'nın –zamanında ne kadar travmatik olursa olsun– sonunda kapitalist dünyanın önde gelen ulus-devletinin doğuşuna eşlik eden siyasi altüst oluşların en önemsizi olduğu ortaya çıkmadı mı? Japonya'daki Meiji Restorasyonu bir yana, Hollanda Devrimi, Amerika Bağımsızlık Savaşı, Fransız Devrimi, İtal-

ya Risorgimento'su, Almanya'nın birleşmesi ile karşılaştırıldı-
ğında, İngiliz monarşisinin devrilmesi, farklı bir cinse ait gibi-
dir: kurumsal gelişmenin modern başlangıç noktası değil de,
daha çok egzotik bir mola gibidir. Eğer böyleyse bile, yine de
bir paradoks olmaya devam eder. Çünkü en çorak karmaşa, en
verimli literatürü doğurmuştur. İngiliz Iç Savaşı'nın muhtemel
tek rakibi Fransız Devrimi hakkındaki modern literatürün hac-
mi, İngiliz devrimi üzerine olandan büyüktür. Ama entelektü-
el olarak daha zayıftır. Buradaki fark daha çok Kanal'ın iki ya-
kasında son yıllarda egemen olan revizyonizmlerin karşılıklı
durumları ile ilgilidir. François Furet'nin şahsında temsilcisi-
ni bulan Fransız revizyonizmi tek bir tarihyazımı geleneği diye
tanımladığı, Mathiez'den gelip Lefebvre'den geçip Soboul'a ka-
dar devam eden Jakobben-Leninist devamlılığa karşı bir polemik
olarak gündeme gelirken, İngiliz okulu iki çatışan gelenek ara-
sında bir tartışma olarak gelişti – Whig¹ görüşü Hexter üzerin-
den Notestein'den gelir ve Tawney'den geçip Hill'e gelen topl-
lumsal açıklama şeklini alır. İdeolojik olarak sonuçlar önemli
görünebilir. İngiliz revizyonizmi genellikle tartışmasız bir bi-
çimde daha çok, liberal Merkez ve sosyalist bir Sol'la mücade-
leye kilitlenmiş bir Sağ tarihyazıcılığı gibi görünürken – Fran-
sız revizyonizmi yerel Sol'a karşı mücadelesinde, durum ge-
rektirdiğinde liberal-muhafazakâr şivelerden muhafazakâr-li-
beral şivelere değişen hem Sağ hem de Merkez konumları iş-
gal etme eğilimindedir. Bu siyasi olarak daha kullanışlı bir tu-
tum gibi görünebilir. Ama entelektüel olarak iki ülke arasındaki
topografik karşıtlık İngiliz tarihçilerin işine yaramıştır. Da-
ha önceden var olan sadece bir değil, iki açıklayıcı paradigmayı
değiştirmek isteyen İngiliz tarihçiler, büyük bir yaratıcılık gös-
termek zorundaydılar. Sonuç daha orijinal ve hislere dayanma-
yan bir sonuçtu.

Bu aynı zamanda, çalışmaları 70'lerden bu yana İngiliz Dev-
rimi konusundaki tartışmaların gündemini belirleyen önde ge-
len üç tarihçinin daha yeni yayımladığı ürünlerin toplamından

1 İngiliz tarihinde Whigci görüşü çok genel olarak Kral'a karşı parlamentocu
gelenek olarak tanımlamak mümkündür – ç.n.

kolayca görülebileceği gibi daha fazla çeşitlilik içeriyordu. Her biri farklı bir bakış açısını temsil eden, Kevin Sharpe'ın *Personal Rule of Charles I*, Conrad Russell'in *Fall of the British Monarchies* ve John Morrill'in *Nature of the English Revolution* kitapları.² Bunlardan şimdiye kadar en az dikkat çeken sonuncusu, aslında en ilginç olanıdır. Ama aralarındaki bütün farklılıklara rağmen, aralarındaki belirli ortak özellikler dikkati çeker. Hem Caroline krizinin anayasal açıdan yapılan açıklamalarını hem de Iç Savaş'ın sınıfsal açıklamalarını reddeden bu tarihler, devletin zirvesindeki krallık maliyesi ve mahkeme fraksiyonu, bürokratik yönetim ve diplomatik manevralar ile aşağıda yerelliklerdeki mahalli lobi veya inançsal sorunlar üzerinde odaklanır. Eğer savaşın yeni maliyetleri 17. yüzyılın ortalarında monarşi ile seçkinler arasındaki geleneksel anlaşmayı aşına olunmayan sıkıntılara soktuysa bile, temel olarak uzlaşmaya dayalı siyasi sistemin çöküşü beklenmedik bir şeydi (tesadüf idi) – İngiltere'nin kendi içindeki tedavi edilemez bir bölünmeden çok İskoçya ve İrlanda'daki Stuart mülklerinin yönetiminden kaynaklanan bir dizi talihsizliğin sonucuydu. Bu eleştirinin hedefleri, hâlâ, ister Whigci ister Marksist açıdan, Iç Savaş'ın hukuksal ilkeler veya toplumsal çıkarlardaki uzun dönemli çelişkilerden kaynaklanan bir mücadele olarak kavramlaştırılmasıdır. Bu tür değerlendirmeleri anakronizm olmakla suçlayan revizyonistler, Buckingham ve Pym çağındaki siyasetin sorunları olarak saraydaki anlaşmazlıklar ve teolojik düşmanlıklar ve bunlara bağlı beceriksiz kazaların asıl sorunlar olduğunda ısrar ederler. Yeni ortodoksi, hiç de kendi amaçları için geçmiş ve geleceği birbirine karıştırma konusunda aşırılıklardan kaçınmaz. Aksine revizyonistler gösterişli ve kibirli güncellik jestlerinden zevk alırlar. Sparpe Henrietta Maria'yı Prenses Diana'nın şen şakrak ikizi olarak tanımlar ve hatta Kral hakkında yazdığı 700 sayfayı şu sözlerle bitirerek 1. Charles'ı barok bir Margareth Thatcher'a dönüştürür: "Sonuçları ne olursa olsun uyulmaya değer olan bazı ilkelere inanırdı – ve pekâlâ, hat-

2 Sirasıyla Londra, 1992; Oxford, 1991; Londra, 1991.

ta haklı da olabilirdi.”³ Russel Donanma Vergisi’ni Kelle Vergisi ile karşılaştıracak ve I. James’in Londra’ya varışını Tek Avrupa Yasası’nın önceden denenmesi olarak tanımlayacaktır.

İşte bunlar, akademik egemenliğin şen şakrak gösterişleridir. Hatta Blair Worden, Russell’in iç savaş incelemeleri üzerindeki “egemenliği”nin “tartışmaları artık bitirdiğini, önemsiz hale getirdiğini” dahi söyleyebilecektir.⁴ Ancak hiç şüphesiz Whig direniş öbekleri yaşamaya devam eder – Lawrence Stone’un *TLS*’de⁵ yayımlanan Russel ile tartışmalarını okuyanlar İç Savaş incelemeleri alanının ne kadar sakin bir hale geldiğini öğrenince şaşırırlar. Ama yine de Stone zaferin ikinci bölümünü revizyonist iddianın kazandığını kabul eder. Çünkü o da İç Savaş’ın Marksist açıklamasının öldüğünü ileri sürer.⁶

Stone’a ithaf edilen *Merchants and Revolution* bu yargıyı kapsamlı bir biçimde bozar. Kitabın yazarı Robert Brenner, kendi adlarını bütün bir literatüre vermiş nadir tarihçiler grubundan birisidir – bu eski “Pirenne Tezi”ni hatırlatan bir biçimde, Avrupa’da tarımsal kapitalizmin kökenleri üzerine yapılan “Brenner Tartışması”dır. Brenner’in Marx’ın adının hiç geçmediği ama ruhunun her yerinde olduğu yeni kitabı, İngiliz Devrimi’nin manzarasını değiştiriyor. *Merchants and Revolution* her biri tek başına yeterince etkili üç başarısı ile öne çıkar. Hepsisi bir arada, toplamı ise olağanüstü bir başarıdır. Bu başarılardan ilki basitçe, kitapta somutlaşan araştırmanın büyüklüğüdür. Brenner’in Stuart İngilteresi’nin önde gelen tüccarlarının faaliyetleri ile ilgili arşiv araştırmasının –genellikle geniş, çetrefilli bir dedektif hikâyesi gibi okunan bir girişimdir– son dönemdeki tarih yazınında hiçbir dengi yoktur. Toprak sahibi seçkinlerden alt düzeye inen Brenner, dönemle ilgili kendi çağdaşlarının herhangi birinden çok daha fazla, önemli keşifler yapar. *Mercants and Revolution*’ı okumak revizyonist tarihlerin –olumsuz

3 *The Personal Rule of Charles I*, s. 934.

4 “Conrad Russell’s Civil War”, *London Review of Books*, 26 Ağustos 1991.

5 *Times Literary Supplement*, İngiltere’de 1914’ten itibaren aynı bir haftalık dergi olarak yayımlanan kitap dergisi – ç.n.

6 “The Century of Revolution”, *New York Review of Books*, 26 Şubat 1987.

bakışlarının bütün keskinliğine rağmen— daha çok resmî belgelerle ilgilenerek veya kasaba kayıtlarına daha derinlemesine dalarak, değerli bir şeyler aramaya girişerek ne kadar çok mevcut olumlu bilginin kenarlarının orasını burasını kurcalama eğilimi gösterdiklerinin farkına varmaktır. Brenner'ın kitabı size başka bir dünyayı açar.

Çalışmanın ikinci özelliği daha az çarpıcı değildir. *Merchants and Revolution* anlatıyı daha büyük bir ölçeğe, 17. yüzyılın krizine taşır. Burada da revizyonist çalışmalar toplamı ile olan karışıklık belirgindir ve yine iğneleyici bir yanı vardır. Çünkü revizyonistler ilkesel olarak İngilizlere özgü, lanet bir şeyden sonra bir başka lanet şeyin peş peşe gelmesi gibi bir geçmiş görüş tarzına bağlıdırlar, tarihsel olayları anlamak için onların rastlantısallığını kabul etmeyi vurgularlar ki bu bir anlatı ekolü yaratmak zorundadır. Aslında bunun tersi, gerçeğe daha yakındır. Worden'in işaret ettiği gibi, Russel'in *Fall of the British Monarchies* kitabı adının akla getireceği gerçek çöküş süreçlerini yeniden değerlendirme konusunda hiçbir girişimde bulunmayan, temalardan seçilerek yapılmış bir yapbozdur. İronik biçimde Russell da kendi payına Sharpe'a karşı aynı suçlamayı yapar ve onun *The Personal Rule* adlı kitabının, bütün büyüklüğüne rağmen, herhangi bir tutarlı anlatıya sahip olmadığını ileri sürer.⁷ Kendi payına, Morrill'in *Nature of the English Revolution* kitabı, mükemmel bir makaleler derlemesidir ve bu derlemeden öğreniyoruz ki, yazar şu an için yazmayı planladığı *England's Wars of Religion*'dan vazgeçmiştir. Daha önce yayımlanan bir çalışma, Anthony Fletcher'in *Outbreak of the Civil War* kitabı özgün bir kronoloji sunar, ancak bu genellikle amacına ulaşamayacak kadar katılaşmış ve nefesi çabuk kesilen bir kronolojidir – nüfuz edilemez ağaçlar ve seyrek orman. Gerçeğe daha yakın anlatılar için devrimci deneyimin kendisine daha sempatiyle bakan, *Pride's Purge*,⁸ the Putney Debates, the Rump, ya da the

7 “Draining the Whig Bathwater”, *London Review of Books*, 10 Haziran 1993.

8 İngiltere tarihindeki tek askeri darbe olduğu söylenebilecek bir müdahaledir. İkinci İngiliz İç Savaşı sırasında, Aralık 1648'de Albay Thomas Pride komutasındaki birlikler Yeni Model Ordu içinde Grantees'leri desteklemeyenleri ve bağımsızları, zorla Uzun Parlamento'dan dışarı attı – ç.n.

New Model Army'nin modern değerlendirmelerini yazan, Underdown, Woolrych, Worden, Gentles gibi tarihçilere bakmamız gerekir. Ama sonuncusu ile ilgili olan hariç, bu çalışmalar hâlâ görece kısa dönemleri kapsamaktadır. Brenner'ın çalışması ise tamamen farklı bir türe aittir. Alt başlığı yüzyıllık bir dönemi kapsadığına işaret eder, ama yine de Elizabeth zamanlarından başlayan faydalı bir giriş bölümü vardır. Kitabın gerçekte sunduğu şey, I. James'in tahta oturmasından Cromwell'in Koruyucu olarak başa geçmesine kadarki süreyi kapsayan konusunun sürekli bir değerlendirmesidir – II. James'in tahtan indirilişine yapılan hayati bir ileri sıçrayışla birlikte. Bu zaman ölçeği, İngiliz Devrimi'ni ayrıntılı bir başka çalışmanın sunabileceğinden daha uzun bir dinamik içine yerleştirir.

Buradaki anlatı analitik bir anlatıdır. Brenner'ın değerlendirmesi bireysel aktörlerin hareketlerini ya da siyasi fraksiyonların evrimini anlatmaktan çok, 17 Savaş'a yol açan ve ondan sonraki toplumsal güçlerin izlediği rotayı yeniden inşa eder. Bunu şimdiye kadar fark edilmemiş ama hayati oyundaki özel bir oyuncunun prizmasından –Londra tüccar topluluğunun servetlerini ilk Stuartlar döneminde Avrupa ya da Asya ile ticaretten çok Amerika kıtalarında yapmış kesiminin prizmasından– yapar. Brenner, merkezî öneme bu sahip gruba ve bu grubun yüzyılın ilk dönemindeki geniş iktidar ve mülkiyet gruplaşması üzerine odaklanarak dönemin bütün manzarasını yeniden düzenler. Bundan çıkan sonuç Caroline monarşisinin yıkılması konusunda, bizim şimdi sahip olduğumuz en güçlü toplumsal açıklamadır. *Merchants and Revolution*, yapıları ve olayları, isabetli bir tarihsel anlamın sürekliliğe sahip bir hikâyesi içinde birleştirir.

Bu değerlendirmenin ana fikri nedir? Brenner, kabul edilen görüşün aksine, 16. yüzyılın ortalarının akut ticari krizinden sonra İngiliz ticaretinin genişlemesinin, başlıca ürün olan tekstil ihracatı tarafından sağlanmadığını, asıl olarak ithalat tarafından gerçekleştirilen bir genişleme olduğunu gösterir. Kuzey Avrupa ile tekstil ticaretine egemen olan Tüccar Serüvenciler, Jakobin zamanlarda City rejimine hakim olmaya devam ettiler, ama şimdi artan bir şekilde, Akdeniz ya da Doğu lezzetleri ve

lüks maddelerinin –şaraplar, ipekler, baharat ve kuru üzüm– ihtalatı ile uğraşan oldukça farklı bir tüccar grubunun kontrol ettiği Levant ve Doğu Hindistan'da iş yapan şirketlerin ortaya koyduğu meydan okuma ile karşı karşıya idiler. 1630'ların sonuna gelindiğinde, bu son topluluğun (kartelin) liderleri tipik olarak tekstil tüccarlarından daha zengindi ve onları Londra'nın beledi iktidar sistemindeki hegemonyalarından etmiş ve yerlerine geçmişti. Ama bu iki grubun ticaretleri söz konusu olduğunda, ortak çıkarları sıkı bir siyasi düzenleme idi – ticaret alanlarına yabancıları sokmayan yasal düzenlemeler ve kendi aralarında tekelci fiyat belirlemeleri. Buna karşın, Amerika kıtalarında yeni kişilere açık serbest ticaret bölgelerinde sermaye biriktiren çok farklı türden bir tüccar tipi ortaya çıktı. Bu bölgelerde değerli mallar tütün, şeker ya da kürktü. Bu batıya yönelik ticaretin büyümesi üçüncü türden bir ticari çıkar ortaya çıkardı; Brenner'ın özel ilgi gösterdiği konu, işte bu çıkar grubunun yükselmesi idi. Karşılıklı akrabalık ve ortaklık ilişkileri ile birbirine bağlı, karmaşık bir ağ oluşturan Yeni Dünya'nın tüccarları, fırsatçı ve yenilikçiler olarak tamamen ayrı bir türdü. Brenner bunlar arasında merkezî bir figür olarak Maurice Thomson'u seçer. Thomson'un kariyeri şaşırtıcı bir hikâyedir.

1600 civarında Home Counties'te doğan, beş kardeşin en yaşlısı olan Thomson, onlu yaşlarda kuzey Amerika'ya, Virginia'ya göç eder ve orada kısa süre sonra bir geminin kaptanı olur, toprak edinir ve tütün ticaretine girer. 20'li yaşlarının ortasında Londra'ya geri dönen Thomson Karayipler'de ilk köle plantasyonlarını açar ve on yıl içinde Atlantik'teki en büyük tütün tüccarı olur. New England'da ise ön tedarik ve balıkçılık gibi yan işler yapar. Bunları Honduras açıklarında sömürgeci girişimler için tedarik anlaşmaları, Panama'da gümüş arama ve Venezuela'da baskınlar izledi. 1640'lara gelindiğinde, Thomson ve ortakları Barbados'ta şeker ekiliyor ve bunları Batı Afrika'dan gelen kölelerle biçiyordu. Bunların yanı sıra, Gine kıyılarına yaptıkları seferlerle Eski Dünya'nın av sahalarına (*chasses gardees*) dalarak, ardından Madagaskar ve Endonezya'nın Sulewesi Adası'nda üsler kurma planları ile birlikte, başka bir devasa operasyonlar

serisine giriştiler. İç Savaş'ın eşğine gelindiğinde bu her işe bur-nunu sokan tüccarlar, zenginlik bakımından ancak Levant ve Doğu Hindistan'ın ikisi birlikte alınırsa, buralarda iş yapan tüccarlar grubundan sonra ikinci büyük gruptu.⁹

Bu rakip tüccar sermayesi grupları, o zamanki siyasi dama tahtasının neresinde duruyorlardı? Monarşi ile kiralık şirketler arasında normal koşullarda doğal bir birlikte varoluş söz konusuydu: Tüccar Maceracılar ve doğuya yönelik tüccarlar tekel-lerini sürdürmek için monarşinin gücüne ihtiyaç duyuyorlardı ve Kral'ın da devlet harcamalarını karşılamak için deniz aşırı ti-carete üzerine koyacağı vergilere ve tüccar sendikalarından ala-cağı kredilere ihtiyacı vardı. Pazarlığın mantığı –bir tür bir baş-ka ülkede mal alma yetkisi değiş tokuşu– o kadar güçlüydü ki, I. Charles'ın 1627-1629'daki savaş zamanı haraçları, City seç-kinlerini parlamento muhalefeti ile birlikte, hükümete karşı bir gemi nakliyesi grevini ateşleyen, öfkeli bir ittifaka zorladığın-da bile, çatışma hızla absorbe edildi. Parlamenti toptan by-pass eden Kişisel Yönetim yılları, kökleri karşılıklı bağımlılık-ta olan çalışma ilişkilerini kısa sürede yeniden yürürlüğe sok-tu. Buna karşın, Brenner İngiliz soyluları ile Stuart monarşisi arasında buna benzer (karşılaştırılabilir) bir bağ olmadığını ile-ri sürüyor. Çünkü toprak sahipleri şimdi tipik olarak gelirleri-ni, ekonomi dışı zor biçimlerine gerek duymayan ve bu yüz-den de, toprağa karşı değil, ticarete karşı uygulandıklarında bi-le koşulsuz mülkiyet hakları ilkesini tehdit eden keyfi olarak konmuş yükümlülöklere rıza göstermeyi gerektirmeyen kapi-talist bir tarımdan elde ediyordu. Bu nedenle, kendilerine geti-rilen gümrük vergilerini tüccarlar genellikle kabul ederken, pa-radoksal biçimde bunlardan doğrudan etkilenmeyen milletve-killeri şiddetle karşı çıkıyordu.¹⁰

Monarşi ile soylular arasındaki temel ekonomik uyumsuz-lığın üstünde, ek bir ideolojik fikir ayrılığı yatıyordu. Brenner Tudor devletinin isyankâr büyük işadamlarını bastırarak ve geç feodalizm döneminde yaygın olan köylülerin huzursuzluğunu

9 *Merchants and Revolution*, Princeton 1993, s. 118-184. Bundan sonra MR.

10 MR, s. 670-673.

kontrol altına alarak, İngiliz toprak sahibi sınıfına paha biçilmez hizmetler yaptığını ileri sürüyor. Ancak, bir kez bu iç düzen koşulları sağlandıktan sonra, soyluların devlet içindeki çıkarlarının odak noktası artan biçimde devletin dışarıda oynadığı rol olmaya başladı. Resmî olarak, Elizabethçi kilise dinî sorunu halletti. Ama ülke içinde temsil ettiği Reform'un ulusal türü, hâlâ İngiltere'nin diplomatik konumunu görece belirsiz bir durumda bıraktı. İşte burada potansiyel bir çatışma alanı açıldı. Çünkü hanedanlık onur duygusu bir yöne çekiyordu, doktriner dayanışma dürtüleri öbür yöne. Evlilik ittifakları için uygun bir konuma sahip tek Batılı monarşi Katolik, stratejik güce sahip tek cumhuriyet ise Protestan'dı. Savaş giderek pahalı bir iş haline geliyordu ve İngiltere'nin düzenli bir ordusu yoktu. Hem prestij hem de ihtiyatlılık nedeniyle, Kral diplomatik manevralarına dinî duyguların egemen olmasından sakınıyordu – halbuki öncelik meselesi veya risk hesaplaması gibi şeyleri daha az dert edinen Parlamento dış politikayı daha teolojik gözlüklerden görme eğilimi gösterdi. Dolayısıyla çatışma neredeyse kaçınılmazdı. Brenner Parlamento'nun monarşinin Avrupa ile ilgili tutumuna karşı muhalefetine, kötü bilgilendirme ve sorumsuzluktan kaynaklandığını düşünerek önemsemeyen görüşe katılmaz. Aksine, Avam Kamarası'nda militan Püritenlerin favori konusu haline gelen, Karayipler'de ucuz donanma hareketleri ile sürdürülecek İspanya'ya karşı atak bir politikanın tutarlılığını vurgular.¹¹

Bu toprak sahibi sınıfın genel görüşü değildi. Bu, bu sınıf içindeki özel bir grubun Yeni Dünya'da bir dizi Püriten yerleşim yerini organize eden ve finanse eden, Pym'in¹² aralarında öne çıktığı, Warwick Kontu'nun¹³ etrafındaki "sömürgeleştirici aristokratlar" ve onların müşterilerinin, sabit hedefi idi. Bu tür girişimlerin sonucunda bu grup sessizce yetkisiz tüccarlar

11 MR, s. 244, 318, 676.

12 John Pym (1584 - 8 Aralık 1643), İngiliz milletvekili, Uzun Parlamento'nun lideri ve Krallar I. James ve ardından I. Charles'ın önde gelen muhalifi. I. Charles'ın aralarında Pym'in de bulunduğu Avam Kamarası'ndaki beş milletvekilini 1642'de tutuklatmaya kalkması üzerine iç savaş çıktı – ç.n.

13 2. Warwick Kontu Robert Rich, 5 Haziran 1587 - 19 Nisan 1658 – ç.n.

ağının kaynaklarını kullanmaya başladı. Bu grup, burada, ticaret yelpazesinin öteki ucunda –düzenlenmiş ticaretinkinin aksine– somut konumları nedeniyle monarşiye sadakat duymak için, parlamenter temsilin en hoşnutsuz toprak sahiplerine bile yüklediği türden hiçbir ekonomik nedenleri olmayan –ve herhangi bir siyasi bağları daha da az olan– müttefikler buldular. Öte yandan, yeni tüccarların sahip olduğu şey, genellikle içinden çıktıkları ve benzer şekilde belediye iktidarından dışlandıkları Londra’daki halk kesimleri –yerel ticaretçiler, gemi kapitanları, küçük dükkân sahipleri– ile güçlü bağlar idi. Sömürgeci soylular ile yetkisiz tüccarlar arasındaki gayriresmî işbirliği böylece, geniş bir potansiyel ters dip akıntısına sahipti. Kral’ın kişisel yönetiminin kabuğunun altında, kader belirleyici bir birleşme mayalanıyordu.

Brenner, Kral’ın barışı Iskoç isyanı ile bozulunca Charles’ın rejimine karşı çıkma inisiyatifini bu ittifakın aldığını ve ardından iç savaşa kayışı hızlandırdığını gösteriyor. Eylül 1640’ta Warwick’in grubu, Thomson tarafından York’ta Kral’a verilen Londra’dan toplanan kitlesel dilekçelerle eşanlı olarak, seçkinlerin Parlamento’nun tekrar toplantıya çağrılması talebi için ilk ateşi açtı. Kasım’da Uzun Parlamento’ya Londra’dan seçilen dört milletvekilinden üçü yetkisiz tüccarlarla bağlantılıydı. Aralık ayında City’deki radikaller çoktan piskoposlardan kurtulmak için bir kampanya başlatıyorlardı. Iskoçlar hâlâ sınırları işgal altında tutarken ve Uzun Parlamento inatçı bir Kral’la karşı karşıya iken, yeni tüccarlar giderek daha stratejik hale gelen bir konum işgal ediyorlardı. Bu tüccarlar, Iskoçlara önceden ödeme yapmak için City’den Parlamente’ye kredi akışını düzenleyerek ve Saray’a karşı halk gösterilerini organize ederek, Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası’nda soyluların siyasetine kritik bir baskı uygulamaya başladılar. Bunun iki sonucu belirleyici oldu. 1641 baharında Pym’in kararsızlığı ve Lordların itirazına rağmen, Strafford’ın gözden düşmesi kabul ettirildi ve Charles’tan, Parlamento’nun rızası olmadan Parlamento’yu dağıtma yetkisi geri alındı; bu Parlamento’ya kredi verenler için, güzel biçimde gerekçelendirilmiş bir önlemdi.

1641 yazında toprak sahibi sınıf dışında herkesi tatmin edecek bir şekilde, kişisel yönetimin araçları dağıtıldı. O zaman, bütün bunlara rağmen İç Savaş neden bir yıl sonra patladı? Revizyonistler bunun asıl nedeni olarak dini gösteriyorlar. İddialarına göre İngiliz toprak sahipleri, anayasa konusundaki görüşleri bakımından geniş biçimde birleşmişlerdi, ama kilise anlayışları bakımından ayrılıyorlardı. Büyük çoğunluk mutlu bir Elizabethçi ortam olarak düşündükleri şeye dönmeyi isterken, şiddetli bir azınlık şimdi, soyluluğun saflarını bölen bir katılıkla, daha radikal bir reform için bastırıyordu. Russell için Puriten ateşliliğini, İngiliz Parlamentosu'nun, Charles'a karşı yazılı bir askerî garantiye dayanan gündemine karşı çıkmaya zorlayan şey Iskoç baskı gücüydü ama kendisi çok az kararlı Presbiteryen içeriyordu.¹⁴ Morril için, İngiltere'deki yeni Calvinci bağnazlığın dinamiği bu iş için tamamıyla yeterliydi. Her iki durumda da bu toprak sahibi sınıfı, sonunda monarşinin kendisini yıkan bir kardeş kavgasına zorlayan bir dinî sorundu.¹⁵ Bu ilk olarak piskoposlar konusundaki tartışma etrafında kristalize olan, ardından da hâlâ daha cezalandırıcı bir Protestanizmin tehdidi altında İrlanda'daki ayaklanmayı hızlandıran bir dinî sorundu.

Bu ortodoks değerlendirmeye karşı çıkan Brenner'ın çözümlemesi, soyluluğu kutuplara bölen gücün kilise konusundaki tartışma değil, sermaye içindeki bir ayaklanma olduğunu ileri sürer. Kral'a karşı Parlamenter muhalefetin, başından beri, City içindeki beledi ayaklanma ile yapısal olarak iç içe geçmiş olduğunu savunur. Pym'in Kamaralardaki liderliği ile Londra'daki yeni tüccar radikaller arasındaki koordinasyon, para arzını kontrol ederek ve sokakta gözdağı vermeyi koordine ederek, Uzun Parlamento'nun ilk oturumunda monarşiyi kuşatan şeydi. Ama bu zafer, Kamaralar silahsız olduğu ve Charles intikam peşinde koştuğu sürece güvence altında değildi. Monarşinin zorlayıcı yedeklerine karşı tek etkili dengeleyici güç, baş-

14 *The Causes of English Civil War*, Oxford, 1990, s. 15-16; *The Fall of the British Monarchies 1637-1642*, s. 203-205, 523-524.

15 *The Nature of the English Revolution*, s. 42-44 ve devam eden sayfalar.

kentteki vatandaşların arasında bulunuyordu – çete ya da milisler. Ama birçok milletvekili için Londra'daki halk hareketlerinin tırmanması, düzenli biçimde daha tehlikeli bir hal alıyordu. Brenner'ın değerlendirmesine göre, iki siyasi kötü arasında yapılması kaçınılmaz tercih, ülkenin yöneticilerini bölecekti. Hangisi daha korkunçtu, kindar bir kral mı yoksa kavgacı bir halk mı: Geleneksel düzene yönelik tehdit, yukarıdan mı yoksa aşağıdan mı geliyordu?

Brenner, 1641 sonbaharında dinin yeniden önem kazanmasının bu ikilemin sonucu olduğunu ileri sürüyor. Londra'daki ruhani kaynaşma, kurulu kiliseye karşı artan bir düşmanlık iklimi içinde, bir halk ayaklanmasına karışırken, soylular arasında daha önce geniş biçimde zorba kilise nüfuzunun yatağı olarak görülen piskoposluk, birçok toprak sahibine, her şeyden öte, toplumsal hiyerarşinin gerekli bir bütünüleyici parçası olarak görünmeye başladı. Eğer Pym ve grubu ters yönde, radikal bir Püritanizm yönünde hareket ettiyse, bunun nedeni sadece kralın geri dönmesi durumunda daha fazla intikama maruz kalacak olmaları değildi. Neden, her şeyden önce, bu hareketin arkasındaki yeni tüccarlarla uzun süredir sahip oldukları bağlar nedeniyle, Londra'da bir kitle hareketini yönetebilecekleri konusunda kendilerine duydukları büyük güvendi.

İrlanda'daki Katolik ayaklanması İngiltere'deki siyasi durumu 1641 kışında patlama noktasına getirdiğinde, Pym'in meclis grubu, Kral'ın bakanları ve ordunun kontrol altına alınmasını isterken ve Kral kraliyet konutu Londra Kulesi bölgesini kontrol altına alarak başkentte iktidarı yeniden eline almaya çalışırken, sonucu belirleyen Londra'daki radikal hareketti. Kralın girişimlerine karşı kitlesel dilekçeler yağdı, çıraklar bir karşı darbe tehdidinde bulundu, dükkânlar kapandı, City Kamaraların elebaşlarına sığınma verdi ve sokaklar silahlarla doldu. Ayaklanmanın başında, açık biçimde Amerikan tüccar çıkarlarının egemen olduğu bir Güvenlik Komitesi ortaya çıktı. Bu güç gösterisi karşısında Charles, başkentten kaçtı. Arkasından belediye devrimi geldi. Kriz boyunca Kral'a sadık kalan Levant-Doğu Hindistan birleşimi, City'nin oligarşik Anaya-

sası açılır ve belediye başkanı değiştirilirken iktidardan düştü. Londra Parlamento'yu kurtardı ve geri kalan Parlamento –üyelerinin yarısı Kral'a katılmak için ayrılmıştı– Londra'nın yeniden şekillendirilmesini kabul etti.

Yetkisiz tüccarlar, Ağustos 1642'de İç Savaş başlamadan önce iki dikkat çekici girişimle, yeni güçlü konumlarını ortaya koymakta gecikmediler – Maurice Thomson'ın sonradan meşhur olacak Thomas Rainsborough ve Hugh Peter gibi arkadaşlarının yönetiminde İrlanda'yı yağmalamak için bir kara ve deniz keşif harekâtı ile Karayipler'de Maracaibo'dan Jamaika ve Guatemala'ya kadar İspanya topraklarında Warwick'le işbirliği içinde bir donanma saldırısı. İngiltere'de çatışmalar başlayınca, aynı grup Parlamento'nun savaş çabalarının mali ve donanma mekanizmasının kontrolünü ele aldı ve süreç içinde gümrükleri ele geçirdi. Krallık güçleri ilk başta avantajı ele geçirince, yeni tüccarlar ve City içindeki müttefikleri savaşın daha kararlı bir biçimde sürdürülmesi ve yeni bir ordunun kurulması için baskı yaptılar. 1643'ün yazına gelindiğinde, Parlamento'nun şansı en düşük noktadayken, Kamaralar bir Genel Ayaklanma Komitesi'nin kurulması talebini kabul ettirmek için verilen kitlesel dilekçelerle köşeye sıkıştırıldı. Bu komite Essex Kontu'nun anakaradaki güçlerinden kurtulmak için tasarlanan askerî bir komutanlık altındaki yeni bir halk ordusu idi. Brenner, Pym liderliğinden askerî liderliği toptan almak için hesaplanan bu hareketi, Londra'daki radikal hareketin zirvesi olarak tanımlıyor. Ama Amerikan karteli bu hareketi hazırlarken, etrafındaki siyasi cephe altından kalkamayacağı bir işe girişmişti. Genel Ayaklanma ordusu kurulamadı, Parlamento Yeni Model Ordu'yu topladı ve bu ordunun zaferleri dalgayı Kral'ın aleyhine döndürürken, ılımlılar City'de üstünlüğü yeniden ele geçirdiler.

Brenner dikkatli bir çözümleme ile Londra'da iktidarın şimdi, büyük denizaşırı tüccarlardan, eski tekstil ihracatçılarının bazı temsilcileri ile birlikte küçük yerel ticaretçilerin eline geçtiğini gösterir. Bunun sonucu, Parlamenter liderlikle City arasındaki ilişkilerin tersine dönmesiydi. Çünkü belediye oligark-

ları 1640'ların ortasında savaşı kazanmanın siyasi üstünlüğünü önde gelen milletvekilleri ile paylaştılsa da, dinî hedefleri –İskoç isteklerine uygun bir Presbiteryen anlaşma– Parlamento'daki çekim merkezinden çok daha muhafazakârdı. Brenner bu seçeneği toplumsal güvensizliğin bir semptomu olarak açıklar. Kendi yerel bölgelerinde geleneksel otoriteye sahip olan toprak sahiplerinin, kendi bölgelerinde yaşayanları yönetmek için dinî işgüzarlara ihtiyacı yoktu. Öte yandan büyük kentteki sonradan görmeler ise etraflarındaki dinî kaynaşmayı dehşet içinde seyrediyorlar ve genel bir anarşi riskini kontrol altına almak için yaşlıların disiplinini sağlamaya çalışıyorlardı. Bu ruh hali içinde Ctiy Presbiteryenleri, savaş alanında zafer kesinleşince, doğal olarak, daha önce benzeri görülmemiş bir dinsel ifade özgürlüğü içindeki Yeni Model Ordu'yu, ılımlı sivil milletvekillerinden çok daha büyük bir endişe ile izler hale geldiler. Sonuç, Kamaraların çoğunluğu ile City önde gelenlerinin kurduğu bir bloğun orduya karşı Kral ile bir barış anlaşması yapmak için 1646 ile 1648 arasında defalarca girişimde bulunması oldu. Bu çabalar içinde Parlamento'nun bulunduğu Westminster'den daha çok Londra'da, açık bir kraliyetçiliğe doğru kaymalar oldu.

İkinci İç Savaş'ın patlaması ile birlikte, Brenner'ın anlatısının spot ışıkları yeniden yeni tüccarların üzerine döner. Yeni Model Ordu'nun radikalleşmesi şimdi onlara yeni bir fırsat vermişti. 1647'deki olağanüstü durumda, Kralcı güçler Londra'nın kapılarına dayanmışken, Maurice Thomson Thames Nehri'ni güvenlik altına alır ve Hollanda'dan gemiler getirirken –artık kara kuvvetlerinde albay ve Southwark milletvekili olan–, kardeşi George, adamları ile Güney Yakası'nın (South Bank) çevresini tutuyordu; ortaklarından birisi Cromwell'in yanına özel sekreter olarak yerleştirilmişti; başka birisi de Levellers ile birlikte günahkâr Parlamento'ya bir son vermek için düzenlenen darbenin ortak planlamasında yer alacaktı. Pride's Purge tamamlanmıştı ve yetkisiz tüccarlar derhal City içinde iktidarı yeniden ele geçirmiş ve Kral'ın idam edilmesinden sonra yeni cumhuriyetçi rejimin merkezî direklerinden biri haline gelmişlerdi.

Brenner Commonwealth'in,¹⁶ yeni tüccarların hedeflerinin gerçekleştirilmesi için neredeyse mükemmel bir çerçeve olduğunu savunur. Thomson ve arkadaşları donanma ve gümrüklerin, vergilerin ve hesapların, City ve banliyö milislerinin yönetimine getirildiler. Kuzey Amerika ve Karayip sömürgeleri hızla Kralcı yerleşimcilerden geri alındı; Doğu Hindistan Şirketi giderek değer kazandı; Levant ticareti hükümet korumasına uygun hale getirildi. En can alıcı olanı ise, İngiltere ile siyasi birlik kurmak için ticari rekabeti bırakmayı reddedince Hollanda'ya savaş açılmasıydı. Commonwealth'in toplumsal tabanının darlığı, yetkisiz tüccarların lehine oldu. Soyluluk şimdi etkisiz hale getirilmişti; askerler İrlanda ve Hollanda'ya açılan savaş nedeniyle uzaktaydılar; Levellers dağıtılmıştı. Dolayısıyla merkezdeki iktidar, Kamaraların geriye kalan üyeleri içindeki küçük bir grup kararlı Cumhuriyetçi'nin eline geçti. Emperyalist amaçları, onları yeni tüccarlar için ideal muhataplar haline getirmişti. Bu iki grup arasındaki birliktelik o kadar sıkı bir hal almıştı ki, subaylar başkente döndükten (seçim referolarının yapılmamış olmasını gördüklerinde bundan rahatsız oldular) ve Kalıntı Parlamento'yu (Rump) dağıttıktan sonra, Amerikan bağlantısı derhal Rump ile dayanışma içinde olduğunu bildirdi. Halbuki, Amerika bağlantısının Ordu'nun anayasal konulardaki daha radikal tutuma karşı Kalıntı Parlamento'nun ülkedeki muhafazakârlığında hiçbir özel çıkarı yoktu (Brenner bu noktayı belirtmez). Ama bu ittifakın Cromwell'e karşı ortak protestosu, onların Protectorate'in¹⁷ danışmanlar grubundan atılmalarını kesinleştirdi. Cromwell'in kişisel yönetimi, sonunda kısmen soyluluğa daha uygun bir rejime geri dönülmesiyle sonuçlanacaktı. Bu rejimde tüccar lobilerinin doğrudan etkisi daha azdı. Ama 1653'te bu hesapta yoktu. Brenner kendi anlatısını Commonwealth'in çöküşü ile bitirir.

16 1649'da İngiltere'de cumhuriyetin ilanı anlamında – ç.n.

17 Protektora dönemi: I. Charles'in 1649'da idam edilmesinden sonra, 1653'te parlamentonun kapatılıp Cromwell'in Koruyucu Lord ilan edilmesiyle başlayan ve 1659'a kadar süren dönem – ç.n.

Maurice Thomson ve –belki de şimdi Hollandalıların gizli ajanı olan– kardeşlerinden birinin Restorasyon dönemindeki durumuna yapılan kışkırtıcı bir hızlı bakış dışında, baş aktörlerinin durumunun sonraki yıllarda ne olduğu bize söylenmez. Ama Brenner'ın hikâyesi rahatsız edici bir şekilde aniden sona eriyorsa bile, dikkat çekici bir final bunu takip eder. Anlatısı kaçınılmaz olarak şu soruyu sorar: “Tüccarlar ve devrim” arasındaki bağlantı son kertede kısır bir bağlantı mıydı? Bir sonraki aşama nedeniyle, uzun vadede ulusun gelişmesinde bir çıkmaz sokak mıydı ve modern ilginin büyük oranda uzağında mı kalmıştı? Brenner'ın yanıtı oldukça kesindir. 1640-1642 arasındaki ittifaka neden olan olayların devamı 1679-1681'in İhraç Krizi (Exclusion Crisis) ve 1688-1689'un Şanlı Devrimi'nde bulunacaktır. İngiliz mutlakîyetçiliği projesi I. Charles'la birlikte yok olmadı ve oğulları bu mutlakîyetçiliği yenilediklerinde, tıpkı babaları gibi aynı muhalefet cephesiyle karşılaştılar. Her iki durumda da Parlamento'daki aristokratik toprak sahipleri bir kez daha City içindeki kuralsız tüccarlarla bir araya geldiler. II. Charles dönemindeki Whig kampanyası başarısız oldu, çünkü soylular İç Savaş'ın derslerini hatırladı – Yeşil, Leveller'in de rengi idi. Ama II. James, Hollanda ordusu –Brenner'ın sözcükleri ile– bu kez halka başvuramayan soylular adına monarşiyi kontrol altına alma “sahici mucizesini” gerçekleştirdi, rahatça tahttan indirildi.¹⁸ Mali devrim ve 1690'da Fransa'ya karşı savaşı yöneten asilzadeler ve tüccarlar rejimi 1630'daki sömürgecilerin anlaşmasının varisiydi. Brenner'ın kitabı şu sözcüklerle biter: “1688 Devrimi ve ona yol açan olaylar dizisi sadece 1640-1641'in parlamenter kapitalist aristokrasisinin projesini gerçekleştirmedi; bunu yaparken, aynı zamanda, siyasi olarak bağımlı bir biçimde, toprak sahibi sınıflar dışındaki önde gelen müttefiklerinin, yani Amerika'ya yönelik sömürgeciliğin ve Doğu Hindistan Kumpanyası'na özgü tüccar liderliğinin 1649-1653 projesini de gerçekleştirdi.”¹⁹

18 MR, s. 713.

19 MR, s. 716.

Hem kanıtlarının hacmi hem de argüman yoğunluğu bakımından güçlü olan *Merchants and Revolution*, İç Savaş ile ilgili gelecekteki bütün tartışmaların parametrelerini değiştirecek. Bu kitabın önerdiği yeni manzaranın ne kadar köklü biçimde yeni olduğu hakkında bir fikir edinmek için, Brenner'in anlatısının sayfalar boyunca tekrar tekrar ortaya çıkan merkezî kişisinin, Worden'in *Rump Parliament*'inde olduğu gibi Russell'in *Fall of the British Monarchies* kitabında da sadece bir kez anıldığına, Morrill'in *Nature of the English Revolution*'ında ise hiç anılmadığına dikkat çekmek yeterlidir. Thomson kardeşlerin hiçbir fotoğrafı aslında günümüze kalmamış görünüyor; yakışıklı portresi Brenner'in kitabının kapağını süsleyen, ortakları, Commonwealth döneminin ilk Londra Belediye Başkanı Thomas Andrewes'in kendini ele vermeyen bakışı, kolektif iktidara yakışan bir duyguyu yansıtır. Brenner'in değerlendirmesinin, İç Savaş'ın ele almadığı yönlerine de genişletilmesi zaman alacak. Ancak bu değerlendirme, bir dizi açık soru soruyor.

Fransız Devrimi'nin aksine, İngiliz Devrimi nihai olarak kırsal alanlarda geçen bir çatışmaydı. İngiliz Devrimi'nin kaderini kentlerin meydanlarındaki ihtilalci bir *journess* değil, açık arazideki meydan muharebeleri belirledi. Ancak başkent, İngiltere'de Fransa'da olduğundan daha büyük bir yapısal ağırlığa sahipti. 1640'ta Londra 4,5 milyonluk ülke nüfusunun içinde 450 binlik nüfusa sahipti ve başka herhangi bir şehirden on kattan daha fazla büyüktü – halbuki 1789'da Paris'in 25 milyonluk ülke nüfusu içinde 650 binden fazla bir nüfusu yoktu, bu niteliksel olarak daha küçük bir ağırlıktır. İki merkez arasındaki ekonomik eşitsizlik, Londra'nın büyük bir liman olmanın yanı sıra üretim merkezi olması nedeniyle, daha da büyüktü. Her ne kadar City'nin İç Savaş içindeki önemi, Valerie Pearl'un çığır açıcı çalışmasından bu yana, tarihçilerin ana hatlarıyla bildiği bir şey olsa da, Brenner'in çalışmasının etkisi, City'nin İngiliz Devrimi'ne katkısının tam boyutları ile kayıt altına alınmadığını açıklığa kavuşturdu. Kesinlikle, tüccarların faaliyetleri revizyonist sorunsalın tarafgirliği nedeniyle neredeyse tümüyle gözünden kaçmıştır.

Aynı zamanda, Brenner'ın onları ele alış biçiminden ortaya çıkan keskin ışık, Londra yaşamının diğer düzeylerinin içinde bulunduğu karanlığı derinleştiriyor. Özellikle, başkentteki halk siyasetinin rotaları daha büyük bir bilmece haline geliyor. Eğer Brenner'ın ileri sürdüğü gibi, Amerika'da üslenmiş olan tüccarlar, dükkân sahipleri ve küçük esnaf, 1640-1642'de radikal davalar için kitle baskısını seferber etmelerine imkân tanıyan aşağı doğru oluşmuş ilişkilerinden dolayı özel bir avantaja sahiptilerse de, Presbiteryen rakipleri neden 1643'ün son zamanlarından sonra durumu bu kadar kolay tersine çevirebildi ve İç Savaş'ın ondan sonraki döneminde sokaklara egemen olabildi – 1647'deki Leveller ajitasyonunun yükseldiği dönemler boyunca bile? Ian Gentles Presbiteryen gücünün zengin tüccarlar ile hamallar, denizciler ve kayıkçıların en yoksul kesimlerinin bir kombinasyonuna dayandığını, bu ittifakta, en önemli loncaların çıraklarının, zanaatkârlar ve küçük tüccarlardan oluşan Bağımsızların –sonra da Levellerların– taraftarlarına karşı bir şok gücü olarak hareket ettiğini ileri sürdü.²⁰

Eğer güçlerin karşılıklı dağılımı böyle idiye, bunun toplumsal mantığı ne idi ve ne zamana kadar geçerli oldu? 17. yüzyılda Londra kalabalıklarının tarihinde ruh halinin hızla değişmesi ve ani ideolojik 180 derecelik değişiklikler, sık sık görülür. Brenner'ın kendi genel argümanını desteklemek için kullandığı daha sonraki iki Stuart krizi, bu noktaya örnek oluşturur. Dışlama²¹ için Shaftesbury'nin uyandırdığı kitlesel coşku, Pym'in şahit olduğu seferberliklerin hepsini aştı ve 1681'de Londra'da tam bir isyancı atmosfere yol açtı. Ama James 1688'de arkasında başkentte bir iktidar boşluğu bırakarak kaçtığında halk neredeyse hiçbir tepki göstermedi. Aslında 1690'lara gelindiğinde, 1640'lardaki Londra siyasetinin coğrafyası tamamen tersine

20 "The Struggle for London in the Second Civil War", *Historical Journal* 26: 2, Haziran 1983, s. 282-283.

21 Exclusion: II. Charles'ın Krallığı döneminde, Kral'ın kardeşi ve doğal halefi kardeşi York Dükü James'in, Roma Katoligi olduğu için Krallık hakkının elinden alınmasını amaçlayan bir yasanın çıkarılmak istenmesi üzerine 1679-1681 yılları arasında yaşanan kriz. 1681'de yasa tasarısı Lordlar Kamarası tarafından reddedildi ve sonuçsuz kaldı – ç.n.

döndü. İç Savaş sırasında görece ılımlı ve merkezî City, daha radikal kenar mahallerle kuşatılmıştı. Mali Devrim zamanında kenar mahalleler Toryciliğin yuvaları iken, Londra'nın merkezi bir Whig kalesi haline gelmişti.²² *Menu peuple* (aşağı sınıf) arasındaki bu gelgeçlik (*volatility*) halinin, Brenner'ın belediye seçkinleri için yaptığına benzer şekilde toplumsal kesimler ve konjonktür bakımından daha yakından incelenmesi gerekiyor, her ne kadar kanıtların açık olma ihtimali zayıf olsa da.

İkinci sorgulama alanı, din olmak zorundadır. Brenner monarşi ve aristokrasiyi Elizabeth'in düzenlemesinden sonra, potansiyel olarak kilise konusunda anlaşmazlık içinde gösterir. Soylu yöneticiler törenlere daha büyük vurgu yapan formel (*hieratic*) inanç biçimlerini tercih ederken, toprak sahibi sınıfın büyük kısmı daha katı bir Kalvinci inanca bağlıdır. Doktrin ve disiplin arasındaki gerilim, aslında Anglikan Kilisesi'ne özgü orijinal bir fay hattıdır. Ama uzun süredir kontrol altına alınabilmişti. Bu çatlak, 1620'lerden sonra neden bu kadar çarpıcı biçimde genişledi? En muhtemel yanıt monarşinin Arminiancılığa dönüşüdür. Bu dönüş başından itibaren Parlamento'da isyana yol açmıştır. Brenner'ın çerçevesi içinde, bu çerçevenin toplumsal çatışmaların uzun dönemli yapısal mantığına yaptığı vurgu ile birlikte, bu dinî seçeneğin –birçok soylunun gizli Katolikliğinden şüphelenilmesi– I. Charles'in daha mutlakçı tutkularına gem vurmanın uygun ruhani yolu olduğu sonucuna varmak cazip bir seçenektir; tıpkı Kral'ın iradesine karşı çıkacak muhalefetin, kentli bir Püritenizm'e sempati duyan en kararlı parlamenter muhalifleri arasında, ikinci bir Reform'a yönelen, radikalleşmiş bir Kalvinizm olmasının beklenileceği gibi.

Böyle teolojik birliklerin oluşmasını gerektiren zorlayıcı nedenler yoktur. Mutlakiyetçilik Kalvinizm'le mükemmel biçimde uyuşabilir, I. Charles'tan çok daha otokrat olan Prusya'daki Büyük Seçici Prens'in²³ gösterdiği gibi. Öte yandan Arminia-

22 Gary De Krey, *A Fractured Society. The Politics of London in the First Age of Party*, Oxford, 1985, s. 171-176.

23 Hohenzollern hanedanını kuran Brandenburglu Frederick William – ç.n.

nizm, doğduğu ülke Hollanda'da, Calvinist ortodoksiyi destekleyen Orange hanedanı ile çatışma içindeki merkantil aristokrasinin inancıydı – İngiltere'deki durumun tam karşıtı. Bu tür aşırılıklar, ilkesel olarak düzgün hikâyelere bağlı revizyonistlerin nominalizmi için bir zorluk oluşturmaz. Ama bunları eleştiren birisi olarak Brenner için bir sorun oluşturur. Avrupalı bir bakış açısından, I. Charles'ın dinsel politikaları daha az kararlı imiş gibi görünüyor. Laudian Kilisesi'ni, devletin varlık nedeninde bir çatlağın işareti olarak görmektense, kraliyet ve din adamlarının seremonileri arasında bir tür isteğe bağlı yakınlığın işareti olarak görmek daha mantıklıdır – toprak sahibi toplum içinde fonksiyonel yönünü kaybetmekte olan, olumsuzluğa kayan bir monarşi. Siyasi otoriterizmin teolojik kışkırtmalara ihtiyacı yoktu.

Bir kez dinsel tutkuların dinamiği zincirlerinden kurtulunca, bunların İç Savaş'a katkısı nasıl ölçülebilir? Brenner'in, kişisel yönetim ortadan kaldırılınca, piskoposlara karşı açılan Püriten kampanyadan çok siyasette halkın yükselişe geçmesinin toprak sahibi sınıfı böldüğü şeklindeki argümanı birçok sorunu çözülmemiş bırakıyor. Bu iddianın en güçlü versiyonu, parlamenterlerin önemli bir bölümünün halkı harekete geçirmek için piskoposlar karşısında tarafsızlığı bir kenara bırakmasını ve Kralcıların halktan duydukları büyük korku nedeniyle parlamenterlere duyduğu nefreti bastırmasını gerektirir. İyi de Kralcıların birkaçı gerçekten duydukları nefreti bastırsa bile ortalıkta yeterli sayıda parlamenter var mıydı? Brenner ister istemez Kamara'nın PYM kanadında siyasal militanlıkla dinî coşkunun tesadüfi bir şekilde örtüştüğünü ileri sürmek zorunda kalır ama bu da olan biteni yeterince açıklamaz. Dahası Brenner'in serimlemesinde başkentteki kitlesel ajitasyonu kontrol edebilme becerisine duyulan güven, ancak grup üyelerinin görece dar bir çevresi ve yeni tüccar sınıfı ile bağları olan milletvekilleri arasında geçerli olabilir: Londra politikası üzerinde en küçük bir kontrolü bile olmayanların mutlak çoğunluğunu oluşturan toprak sahibi sınıfın yarısının bu güveni paylaşması neredeyse imkânsızdır.

Kamaralardaki küçük bir azınlığı, Parlamenter seçim çevrelerinin yarısından oluşan bir gruba dönüştüren sürecin, başka belirleyicileri de olmak zorundadır. Morrill ikna edici biçimde, Püritenizm'in Anglikanizm'in ulaşamadığı bir coşku yoğunluğunu toplaması temelinde, dinin İç Savaş'ın ortaya çıkışında asimetrik etkisi olduğunu ileri sürer. Çünkü parlamenter toprak sahiplerinin çoğu için, Tanrı'ya inanç halka güvenmekten daha önemli olacaktır, aynı inanca sahip olmanın halka güvenmeye imkân tanınması durumunda bile. Ayrıca, daha geniş bir anlamda, dinin İç Savaş'ın belirleyici ateşleyicisi olduğu konusunda en küçük bir şüphe bile yoktur, çünkü İskoçların Caroline Dua Kitabı'na karşı ayaklanması Kralı Parlamento'nun merhametine bırakmıştı ve İrlanda'daki Katolik ayaklanma, iki İngiltere arasında kılıçların çekilmesine yol açmıştı. Brenner, İç Savaş'ın Britanyalı matriksi konusuna girmede: bu onun çözümleme çizgisinin bu sorunu kapsayacak şekilde ne kadar genişletilebileceği etrafında ilgi çekici bir sorundur.

Ama onun İngiliz çerçevesi içinde, ülkenin bölünmesi yeni bir sorun oluşturur. Savaş başladığında iki kampın etkili olduğu bölgeleri belirleyen şey nedir? Neden Kuzey ve Batı'da kırsal kesimin büyük kısmı Kral'ı desteklerken, Güney ve Doğu Parlamento'yu destekledi? Dinî inanç ya da siyasi güven, bu bölünmenin makul bir belirleyicisi olarak görülebilir mi? Eğer öyleyseler bile, hâlâ bunların niçin bu coğrafi biçimi aldıkları sorusu ile baş başa kalırız. Bunun yanıtı, ne revizyonist literatürde ne de Brenner'in onlara verdiği yanıtta bulunabilir. Geleneksel olarak iki alternatif açıklama vardır. Bu açıklamalardan ilkinde göre, 1642 yazında ülkenin diyagonal bir şekilde bölünmesi, asıl olarak Parlamento'nun ilk başta Londra'yı kontrol ediyor olması ve Kral'ın da o anda York'ta bulunmasının bir sonucudur; bu iki durum etraflarındaki bölgeler için rastlantısal bir çekim merkezi haline gelmiştir ve sonuçta –toplumsal ve ideolojik değil– stratejik hatlar boyunca gerçekleşmişlerdir. Böyle bir görüş ne kadar inandırıcıdır?

Birçok İç Savaş'ta kartların belirli bir tarzda rastgele dağıtıldığına şüphe yoktur, bu dağıtımda askerî kontrol, siyasi güç-

ten çok bölge ve lojistik konusundaki şansa bağlı olacaktır. İspanya İç Savaşı'ndaki Cumhuriyetçi ve Milliyetçi bölgelerin haritası, bugünkü sosyalist ve Halk partisi seçmen coğrafyası ile büyük bir uyumla örtüşebilir – şimdi Sol'un kaleleri olan ama 1936'da Fas Lejyonu Boğazlar'dan uçaklarla bölgeye taşındığında, Fas'a yakınlıkları onları Sağ'a kaydıran Endülüs ve Extremadura hariç. Çin'de asıl güç merkezleri Güneydoğu'da olan Çin Komünist Partisi, Komüntang'ın çok zor ulaşabileceği bir yer olduğu için oraya sığınmak zorunda kalana kadar, Yenan partinin doğal evi olmaktan çok uzaktı. Hatta bölgesel ve siyasi cephelerin ilke olarak daha tam biçimde örtüştüğü Amerikan İç Savaşı'nda bile Maryland ve Kentucky kendilerini Mason-Dixon hattının yanlış tarafında bulmuşlardı. Yine de savaşın rastlantıları, eğer olsa bile, çok seyrek olarak, bir ülke iç çatışmanın girdabına kapıldığında sınıf veya inanç ekolojilerini radikal biçimde siler. 1642'de İngiltere'nin bölünmesinde şansı en temel öge olarak alan açıklama bile, Londra'nın parlamenter mantığını kabul eder.

İkinci tür açıklama, bölgesel ayrılıkların arkasında sistematik farklılıklar arar. Bu türün en zengin çözümlemesinde, David Underdown, koyun-tahıl ovaları ile orman-çayır dağlık bölgelerinde –popüler Kral'ı destekleyen Şövalyeler ile Parlamento'yu destekleyen Roundhead'ler imgelerine çok benzeyen–, uzak köyler ve feodalite biçimlerine dayanan iki uzlaşmaz kırsal kültürün var olduğunu ve İç Savaş'ta siyasi tercihlerin coğrafyasını bunun şekillendirdiğini ileri sürer. Ama o daha ziyade seçkinlerin siyasi bağlılıklarından çok halkın bağlılıkları ile ilgilidir ve Batı'daki illerden alınan kanıtı bölgeler arası olmaktan daha çok bölge içi bir kanıttır.²⁴ Ulusal düzeyde, Galler ile Doğu Anglia arasındaki geniş karşıtlık Underdown'ın dikotomisini onaylamaktan çok altüst eder. Christopher Hill'in geliştirdiği eski hipotez daha güçlüydü. Bu hipotez basitçe, kapitalist tarımın daha geri olan İngiltere'nin Kuzey ve Batı'sından çok Gü-

24 Revel, *Riot and Rebellion: Popular Politics and Culture in England 1603-1660*, Oxford, 1985. Underdown'ın incelediği kasabalar Dorset, Somerset ve Wiltshire idi.

ney'i ve Doğu'sundan geliştiği gerçeğine işaret ediyordu ve bunun her bölgede soyluluğun egemen olan seçeneklerini belirleyen sahne olduğunu ileri sürüyordu. Hill'in iddiası, Stuart monarşisini ülkenin kenar bölgelerindeki feodal alışkanlık rezervlerine başvurabilecek yeni gelişmeye başlayan bir mutlakıyetçilik olarak gören, İç Savaş'ın toplumsal açıklamasının ayrılmaz bir parçasıydı.

Brenner'in konumu nedir? Brenner'in *Brenner Debate*'indeki meşhur, İngiltere'deki rekabetçi kiralılar ve güvensiz kira sürelerine dayalı erken ekonomik gelişmeye dair değerlendirmesine uygun biçimde, *Merchants and Revolution*, İç Savaş zamanına gelindiğinde, toprak sahibi sınıfın bir bütün olarak kapitalist olduğunda ("gelişmiş ve geri kalmış söktörle bölünmemiş olarak", ama sömürü biçimleri içinde "olağanüstü bir şekilde homojen olarak") – ısrar eder.²⁵ Kralcılar ve Parlamento arasındaki kutuplaşmanın bu nedenle hiçbir sosyoekonomik temeli yoktu. "İngiltere'de 1640'larda iddia edildiği kadar homojen bir toprak sahibi sınıf olursa, toplumsal farklılıklar nasıl doğabilirdi?"²⁶ Bu, yeterince mantıklı bir soru gibi görünüyor. Ama biraz daha yakından bakınca, Brenner'in formülasyonları belli yerlerde yalpalar. Öyle görünüyor ki toprak sahibi sınıf "genellikle" – "büyük oranda" – "elbette farklı biçimler altında" – kapitalisttir ve yüzyılın sonunda "daha da güçlenmesi gerekecektir".²⁷ Buradaki kararsızlık belirtileri, temeldeki sorunun tümüyle çözülmeden kaldığını mı ima ediyor? Kesinlikle, feodal sarayların ve vakıf arazilerinin, vasilik ve kayıt ücretlerinin, kiliseye bir arpalık bahşetme ve hibede bulunmanın tarımsal dünyası, Charles Townshend'in dünyasından hâlâ çok uzaktı.

Brenner'in erken Stuart dönemi İngiliz tarımının kapitalist yapısı ile ilgili merkezî iddiası, tarımsal mülkiyetin artık "siyasi olarak oluşturulmadığı"dır – yani, toprak sahipleri Ortaçağ hatlarına uygun biçimde, çiftçilerden bir artık elde etmek için

25 MR, s. 642.

26 MR, s. 643.

27 MR, s. 641-642, 711.

ekonomi dışı zor biçimlerine bağlı değildir.²⁸ Bu karşılaştırmanın, asıl olarak, Brenner'ın belirttiği biçimiyle, "doğrudan güç kullanımı" üzerine odaklanarak muhtemelen hafife aldığı şey, toprak mülkiyetinin hâlâ "ideolojik olarak kurulduğudur" – yani, kapitalizm öncesi meşrulaştırma ilişkileri içine hapsedilmiş olarak kalmasıdır. Böyle bir "ekonomi dışı meşrulaştırma" diye adlandırabileceğimiz şeyin gücünü, pazarın mantığı aşındırıyordu. Ama 1640'ların toprak sahibi sınıfı içindeki bölgesel bölünme kalıplarına bakarsak, yanıtın bir parçasını burada bulabiliriz. Kralcılar ve parlamentocular basitçe toprak yönetiminin iki farklı kategorisi olarak ayıramazlar, çünkü Kral'ın yanında da çok sayıda en son teknolojiyi kullanan toprak sahibi vardır. Ama bölünmenin bir toplumsal mantığının olması gerekir diye, böyle bir simetri zorunlu değildir.

Tıpkı dinin geniş biçimde, ortak Protestan dünya görüşü içinde Parlamentocu kanadı kutuplaştırmak için asimetrik olarak çalışması gibi –böyle özetleyebiliriz–, gelenek de geniş biçimde gelişmekte olan tarımsal sınıf içinde Kralcı kanadı kutuplaştırmak için asimetrik olarak çalıştı. Başka bir deyişle, Kral'a birçok "ilerici" toprak sahibinin bağlanması, eşit sayıda "muhafazakâr" toprak sahibinin de Parlamento'yu desteklediği anlamına gelmez. Londra'nın manyetik çekimi Pazar güçlerinin Güney-Doğu'ya, Kuzey ve Batı'dan çok daha geniş bir biçimde nüfuz etmesini garanti altına aldı ve sahne ne kadar az modernse, mülk ve otoriteyi geleneksel hiyerarşi içinde birbirine bağlayan sadakat ve bağımlılık bağları o kadar etkiliydi. Bu zıtlığı en Parlamentocu bölgeler içinde bile görebiliriz, Doğu Birliği –Norfolk, Cambridge ve Huntingdon– göze çarpan biçimde Parlamentoculuk davası için gösterilen heyecanda Essex, Suffolk ve Herts'in arkasında kalmışlardır.²⁹

Krallığın kişisel yönetim zamanında feodal haraçları güvence altına alma kabiliyeti, ideolojik olarak kurulmuş mülk biçimlerinin devam eden gücünün bir tür kanıtıdır. Kral'ın sa-

28 MR, s. 650-652.

29 Bkz. Clive Holmes, *The Eastern Association in the English Civil War*. Cambridge 1974, s. 25-68.

vaş kaçınılmaz görüldüğünde aldığı bağıllık vaatleri de başka ve daha belirleyici bir kanıttır: feodal düzen ve onur kavramları krallığın hinterlandında veya merkeze yakın bölgelerde ölmemişti. Sonuç olarak, Iç Savaş'ın ikinci raundunda Kent ve Surrey bile Kralcı ayaklanmalara tanık oldu. Öte yandan Denbigh veya Cumberland'da tek bir parlamentocu kıvılcım bile çıkmadı. Londra'daki büyük halk kargaşası kesinlikle bölücü olsa da, 1642'deki bölünmeyi açıklamaya yetmez – aslında, merkeze daha yakın bölgelerdeki soyluların daha fazla etkilenmiş olması gerektiği, uzak olanların daha az etkilendiği düşünülebilir. Ülkenin büyük kısmında kentli çetelerden duyulan korku, Krallık için, Kral'a kırsal sadakatın kodlarından daha az sayıda adam sağlamış gibi görünüyor.

Aristokratik düzenin temeli olarak monarşinin safları sıkı tutan ideolojik rolü, dönemle ilgilenen başka Marksist tarihçiler, özellikle de Brian Manning³⁰ tarafından vurgulanmıştır. Brenner, bunu göz ardı etme eğilimi içindedir. İngiliz monarşisini "patrimonyal" olarak tanımlaması, kategorileri arasındaki bir Weberci adacıktır ve bu tanımın diğer kategorilerle tutarlılığı konusunda bir açıklama yapmaz.³¹ Patrimonyalizm Weber'in en belirsiz ve en çok-biçimli kavramlarından birisidir ve bu kavram o zamandan beri rastgele kullanılmıştır. Fakat Brenner'ın çözümlemesi bağlamında, "patrimonyal" teriminin hamlesi yeterince açıktır: kendine yeterli bir hane olarak anlaşılan Stuart moranşisi ile onun dışındaki toprak sahibi sınıf arasında farkı göstermek için tasarlanmıştır – başka bir deyişle, Stuart monarşisinin genel olarak toplumsal alanda olmamasını. Söylenmeyen zıt anlamlı sözcük "feodal"dir. Durumun böyle resmedilmesi garip değildir: Aristokrasinin homojen olarak kapitalist olduğu iddiasının mantıksal gereğidir. Çünkü bu durum monarşiyi, yapısal bir yalıtılmışlıktan başka nereye koyabilirdi ki?

Merchants and Revolution'da İngiliz toprak sahibi sınıfının tanımlanması, bu sınıfın evriminin *Brenner Debate*'teki değerlendirilmesi ile tutarlıdır. Bu gelişim, soyluluğun şimdi neredey-

30 *The English People and the English Revolution*, Londra, 1991, s. 319-325.

31 *MR*, s. 653-657.

se tamamlanmış olarak sunulan erken modern dönüşümü için geç Ortaçağ sahnesini oluşturur. Yine de Brenner'ın sonucunda bir bütün olarak derin bir paradoks vardır. Çünkü Avrupa'nın ekonomik gelişmesiyle ilgili orijinal teorisinin büyük putkırıncı teması, feodalizmden kapitalizme geçiş için kasabaların veya ticaretin görece önemsiz olduğu teziydi. Bu görüşe göre, her şey tarıma bağlıdır ve bu tez iddia eder ki, sadece İngiltere'de tarım benzersiz bir şekilde dönüşmüştür. Tarihsel olarak, kırsal kesimdeki İngiliz toprak sahiplerinin benzersiz bir şekilde kendi kendilerini dönüştürmeleri, sermaye dünyasını açtı – ve bunu sadece o yaptı.

Eğer Brenner'ın polemiklerinin bir yönü erken modern ekonomik tarihte demografinin önemini vurgulayarak yeni-Malthuscu ortodoksluklara yönelmiş ise, öbür yönü, kentlere ve ticarete öncelik veren ve Brenner'e göre birçok Marksist tarafından da akılsızca benimsenen yeni-Smithçi değerlendirmeleri hedef almıştır. Bundan sonraki çalışmasında Brenner o zaman Marksist gelenek içine yerleşik olan bir “burjuva devrimi” fikrinin yanlış olduğu sonucuna gider. Feodal aristokrasiyi devirmek için bir burjuvaziye gerek yoktur, çünkü feodal aristokrasi kendisini değiştirmiş ve kapitalizme zaten ilk olarak o ulaşmıştır. Feodalizmden kopuş ticaretteki herhangi bir birikimden ya da mutlak monarşiye yapılan bir saldırıdan kaynaklanmaz, aksine bir tarımsal arınma (*katharsis*) yoluyla olur. İngiliz toprak sahiplerinin kendi kendilerini dönüştürmelerinin ötesinde, kapitalizmin doğuşundaki bütün diğer aşamalar marjinaldir.

Bu iddianın, bütün gücüne rağmen, genel bağlamı ile ilgili birtakım problemleri vardır. Kelime anlamıyla alınırsa, tek ülkede kapitalizm fikri, tek ülkede sosyalizm fikrinden ancak birazcık daha fazla olasıdır. Marx için sermayenin modern biyografisinin farklı anları, “17. yüzyılın sonunda İngiltere’de sistematik olarak birleştirilmeden önce”,³² İtalyan şehirlerinden Flander ve Hollanda'nın kasabalarına, Portekiz ya da İspanya imparatorluklarından Fransa'nın limanlarına birikimli bir sil-

32 Marx, *Capital*, cilt 1, Londra, 1976, s. 915 [Türkçesi: *Kapital*, 1. cilt, çev. Nail Satılğan ve Mehmet Selik, Yordam, İstanbul, 2013].

sile içinde dağılmıştır. Tarihsel olarak, kapitalizmin doğuşunu şuna benzer bir şey olarak görmek daha anlamlıdır: bir katma değer sürecinin birbirine bağlı yerlerin oluşturduğu bir zincir boyunca hareket ederken karmaşıklık kazanması şeklinde. Bu hikâyede, kentlerin rolü her zaman merkezîydi. İngiliz toprak sahipleri Flaman kasabalarında yünleri için bir pazar oluşmadan asla ticari tarıma geçemezlerdi – tıpkı Hollanda çiftlik tarımının Stuart'ın zamanında İngiltere'de gelişmiş olması gibi, çünkü üretim zengin bir şehirli toplumla birleşmişti. Kapitalizmin doğuşuna “burjuvazinin” katkısı kabul edilse bile, bunun, kapitalizmin yolunu açmak için herhangi bir siyasi “devrimin” gerekli olduğu anlamına gelmediği ileri sürülebilir. Brenner'in iddiasının muhtemel bir yorumu bu olabilir, elbette rekabetçi üretimin pazar ekonomisine içkin dinamiğine vurgu yapmak koşuluyla. Brenner'in yeni çalışması bu konuyu nereye koyuyor?

Merchants and Revolution İç Savaş'ın kaçınılmaz olduğunu iddia etmiyor ama monarşi ile toprak sahibi sınıf arasında siyasi bir çatışmanın içsel olarak muhtemel olduğunu ileri sürüyor. Brenner'in serimlemesinde parlamenter devrimi silahlı bir devrime dönüştüren şey, Londra'daki yeni tüccarların katalizör rolüdür. İşte burada, eğer varsa, aslında devrimci burjuvazi ortaya çıkar. Fransa'da hayal olduğu düşünülen şeyler, Konvansiyon'dan 150 yıl önce İngiltere'de *bel et bien* (tamamen) gerçeklikti. Marksist bir akademisyeni bu sonuca teorik kabullere aykırı bir tarihsel kanıtın varırmış olmasında hoş bir ironi var. Ticari kapitalizmin ilkesel olarak önemini küçümseyen kişi, ticari kapitalizmin pratikteki oynadığı egemen rolü muhteşem ayrıntılarla ortaya koyan ilk kişi olacaktı. Revizyonistler bugün Ukania³³ için derslerini İç Savaş'tan çıkarırken, Lord Russell – İskoçya'nın işlerinin sağduyulu bir şekilde yönetilmesi ve ideal tutkuların bastırılması gerektiğini hatırlatarak– bölünmüş bir kralığın tehlikeleri üzerinde kafa patlatır. Brenner'in Güvenlik Komitesi dönemini değerlendirmesi bize öteki sorunu, kalıcı bir cumhuriyetin koşulları sorununu hatırlatır.

33 United Kingdom, Birleşik Krallık – ç.n.

Hem *Brenner Debate*'in karşılaştırmalı mantığını hem de *Merchants and Revolution*'in anlatım derinliğini yaratan tarihsel zekânın yanına bile yaklaşabilen bir benzeri yok. Bu, Ortaçağ ve erken modern dünyalar üzerinde yoğunlaşmış bir yazılar toplamıdır. Bu toplamın yazarının şimdi, şimdiye kadar hiçbir çözümleyicinin çözmediği, zamanımızın merkezî bilmececi üzerine çalışıyor olması müthiş bir şeydir. Dünya ekonomisi son yirmi yılda niçin sayısız toplumsal sonuçları etrafımıza dağılmış olan, kolayca kontrol edilemez bir yavaşlamaya maruz kaldı? Yanıtı beklemeye değer.

II

Brenner'ın çağdaş tarih çalışmaya başlamasının sonuçları, dünya ekonomisi üzerine iki çalışma ile birlikte, *The Economics of Global Turbulence* ve *Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon* (çev. Bilge Akalın, İletişim, İstanbul, 2007) şimdi önümüzde duruyor. Bu iki çalışma bir arada ele alındığında boyut olarak *Merchants and Revolution*'a yakındır.³⁴ Bu iki kitabın ortaya çıkması Brenner'ın külliyyatının üç büyük bloğu –Ortaçağ Avrupası'nın feodal ekonomilerini değerlendirmesi, erken modern dönem İngiltere'sinde devrimin kökleri, modern zamanlardan postmodern zamanlara küresel kapitalizmin dinamikleri– arasındaki ilişkiyi değerlendirme imkânı veriyor. Bu çalışma gruplarının her birinin ampirik zenginliği ve aralarındaki göreceli devamsızlık –kabaca söylersek, bu gruplar 13. ve 15. yüzyıllar, 17. yüzyılın ortaları ve geç 20. yüzyıl üzerine odaklanır– başka benzerleri olmayan bu çalışmaların uzmanlarca dönemlere ya da konulara göre tartışılmasını, yeterince uygun biçimde teşvik ediyor. Ama bir bütün olarak Brenner'ın girişimi hakkında bir fikir edinebilmek için onun tarihsel düşüncesinin genel yapısı üzerine de biraz düşünmek gerekiyor. Son yazıları bunun için güncel bir başlangıç noktası oluşturuyor.

34 Sırasıyla Londra ve New York, 2005 ve 2002. İlk kitap ilk olarak *New Left Review*'un özel bir sayısı olarak yayımlandı, 1/229, Mayıs-Haziran 1998, ama şimdi yeni bir girişle birlikte güncellendi.

70'lerin sonundan bu yana, nedensel düzlemde, dünya ekonomisinin dünya nüfusunun kaderini belirleme gücünün, diğer bütün güçlerden çok daha büyük olduğu açıktı. Ancak analitik olarak, bu güç kolayca kontrol edilemez olmaya devam etti. Akademik bir disiplin olarak iktisat, yıllardır düzenli biçimde gerçek dünya hakkında açıklamalar sunmaktan vazgeçip, gerçekte yaşananlarla ancak belirsiz bir ilişkisi olan biçimselleştirilmiş aksiyomlar ve matematiksel modellere doğru kayıyordu. Genel denge teorisinin mimarı olan Kenneth Arrow'un iktisatçılık mesleği "büyük konulardan kaçınmaya dayalıdır. Schumpeter'in çalışmasının merkezindeki iktisadi değişimin temel sorunları bir türlü tartışılmamıştır" sözleri meşhurdur.³⁵ Bu boşluğu, yapabildiklerinin en iyisini yaparak haftalık yorumcular doldurdu, ama herhangi bir gerçek akademisyenliğin olmadığı durumda –en iyi durumda bile sezgisel olarak vahim olan– gazetecilik, aciliyetin ya da modanın miyopluklarına açıktır. Savaş sonrası gelişmenin derin bilmeceleri, her durumda büyük oranda el sürülmemiş olarak kaldı.

Brenner'in şimdiki çalışmasıyla bir miktar rahatlatıldığı arka plan işte budur. Bu çalışmada Arrow'un "büyük teması" –savaş sonrası dönemin iktisadi değişiminin temelleri– doğrudan ele alınır ve sonuç, konuya uygun biçimde, büyük ölçeklidir. *The Economics of Global Turbulence* ve *Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon* üç merkezî kapitalist ekonominin –ABD, Japonya ve Almanya– geçen yarım asırda izlediği rotanın detaylı bir anlatısıdır, iktisat literatüründe de bir benzeri yoktur. Brenner Marx'ın geleneği içindeki bir tarihçi olarak yazıyor ve son zamanlarda yayımlanan hiçbir çalışma, diğer yaklaşımları şaşkına çeviren büyük sorunları ele almak için, bu geleneğin mirasını böyle güçlü ve etkili biçimde kullanmıyor. Ama bu, genellikle *Kapital*'den yapılan ortodoks indirgemelere verilen ad olan Marksizm'le hiçbir ortak yanı olmayan, orijinal bir Marksizm'dir. Bu çalışmanın içinde, sermayenin organik bileşimindeki yükselişe ve bunun

35 "Ekonomistlerin kendilerine araştırma konusu seçerken güçlü bir şekilde riskten kaçındıkları" suçlamasını yapar. Haz. K. Arrow ve S. Honkapohja, *Frontiers of Economics*, Oxford, 1985, s. 19.

sonucu olarak kâr oranlarındaki azalmaya dayandırılmış hiçbir kriz aksiyomu bulunmaz. Brenner Sol'daki böyle önselci (*aprioristic*) denklemleri mantıksal hata olarak görüp reddeder; tıpkı birçok geleneksel Merkez ve Sağ kavramlaştırmaları, bunları destekleyen kanıtlar olmadığı gerekçesiyle eleştirdiği gibi.

Brenner'ın dünya ekonomisinin uzun dönemli rotasını değerlendirmesini farklı kılan şey, herhangi bir tatmin edici açıklamanın iki tarafını da bir arada tutma konusundaki eşi olmayan yeteneğidir: kapitalist gelişmenin nasıl krizler yaratacağının açık bir analitik modeli ve bunların ampirik olarak gerçekleşmelerinin ayrıntılı tarihsel anlatısı ve böylece teorik kalkış noktasını test ve kontrol etme. İktisatçıların ve tarihçilerin kafası tipik olarak öyle aykırı çalışır ki, ikisinin güçlerinin (eklemlenmiş formel özen ile gerçeklere titizlikle dikkat edilmesi) gerçek bir kombinasyonu çok seyrek görülen, alışılmadık bir şeydir. İşte burada, bu ikisi istisnai biçimde birleştirilmiş durumdalar.

Brenner, *The Economics of Global Turbulence* kitabına, kapitalist ekonominin niçin 1945'ten sonraki olağanüstü dinamizmin yarattığı uzun yükselmeden sonra 1970'lerin başında eşit derecede büyük bir düşüşe geçtiğini, her on yıl geçtikçe, niçin gelişmiş ekonomilerin birleşik ekonomi performansının düştüğü şeklindeki merkezî soruyu sorarak başlıyor. Kırk yıl boyunca bu sorun yorumcular ve çözümlemeciler ordusunu rahatsız etti. Uzun süre, Sol ve Sağ içinde benzer şekilde değişik biçimleri geliştirilen en yaygın, popüler açıklama, kapitalist büyümenin mekanizmalarının, tam da savaş sonrasının tam istihdamının (sonunda sendikaların sıkı emek pazarının avantajlarını ücretleri artırmak ve yenilikleri engellemek için kullanmasına izin veren tam istihdamın) başarısı tarafından zayıflatıldığı şeklindeydi. Açıklama, dolayısıyla sonuç, diye devam eder, kârlarda yatırımın baharını yıkan ve dünyayı uzun süren bir krize sokan kümülatif bir daralmaydı. Brenner büyük bir güçle, durumun böyle olamayacağını iddia eder. Teorik olarak, diye itiraz eder, emeğin bütün sistemde sermaye üzerine kâr oranlarını bütün dünyada evrensel olarak uzun süre düşürmeyi başara-

bilecek bir baskısının olması olası bir şey değildir. Uluslararası faktör hareketlilikleri, basitçe böyle bir baskı için çok asimetrik, çünkü sermaye her zaman başka yere giderek emeğe üstünlük sağlayabilir.³⁶ Dahası, ampirik olarak, istatistikî kanıtlar ilk ilkenin ima edeceği şeyi teyit ediyor: ücret baskıları gerilemenin başlamasını belirleyemezdi.

O zaman gelişmiş ekonomileri 1970'lerde yenen, muazzam ani ve köklü değişikliği nasıl açıklayabiliriz? Brenner'ın yanıtı, bir tarihçi olarak açık fikirliliğinin bir kanıtıdır. O zaman, bütün kabul edilmiş fikirlere karşın, onun feodalizmden kapitalizme geçiş ile ilgili çalışması, bu geçişin kilit mekanizmalarını, toprak üzerindeki köylü üreticiler ile feodal toprak sahipleri arasındaki güç dengesi içine yerleştirmişti. Burada tarımsal gelişmenin rotasını belirleyen şey, sınıflar arasındaki çatışmanın değişken sonuçları idi. Ancak bugünün tümüyle yerleşmiş sanayi kapitalizmi dünyasında, Brenner aksi bir sonuca ulaşır. Burada modern ekonomilerin kaderini belirleyen şey, son tahlilde sermaye ile emek arasındaki dikey ilişkiler değil, aksine sermaye ile sermaye arasındaki yatay ilişkilerdir. Büyüme ve gerilemenin derin ritimlerini yöneten şey sınıf mücadelesi değil, rekabetin mantığıdır.

Destekçileri için, elbette, rekabet her zaman kapitalizmin asıl meziyeti idi – kapitalizmi içsel olarak yenilikçi yapan ve Soğuk Savaş'ın öteki tarafındaki komuta ekonomilerine karşı kolay bir zafer kazanmasını sağlayan disiplin. Brenner sistemin sözüne inanır ve onun verimliliği artırmak açısından en güçlü mekanizmasının, aynı zamanda nasıl kaçınılmaz olarak ivme kaybına ve sürekli tekrarlanan krizlere neden olduğunu gösterir. Brenner, üretimde başarılı bir rekabetin, tipik olarak, büyük miktarda yatırım miktarını sabit sermaye işletmelerine gömmeyi gerektirdiğini ileri sürer. Ama bunlar ilk başta, eski girişimin derhal tepki veremeyeceği kadar uzak yerlerde ortaya çıkan teknolojik olarak yeni işletmelerce modası geçmiş hale getirilme eğilimindedirler. O zaman sonradan gelenlerin rekabetçi baskısı kaçınılmaz olarak eski girişimlerin verimlilik oranlarını

36 *The Economics of Global Turbulence*, s. 20-26. Bundan sonra EGT.

azaltır. Ama bunlar, diğer üretim hatlarına sorunsuzca geçmek için, hâlâ normal bir ömre sahip olan sabit fabrikaya yatırılan sermayeyi hemen tasfiye etmezler. Aksine, rasyonel tepkileri daha verimli olan yeni gelenlere karşı durmak için, kâr marjlarını düşürmek olacaktır.³⁷ Bunun sonucu ilgili branşın tümünde kâr oranlarını düşmeye zorlayan bir aşırı rekabet örüntüsüdür. Bir kez böyle bir rekabet genelleştiğinde, kârlı anlaşmalar, yatırımlar fırsatı düşer ve bir düzeyde keskin bir düşüş kaçınılmaz hale gelir – birikim mekanizmalarını yeniden başlatmak için yeterli miktarda atıl sermayenin sistem dışına atılmasına kadar sürer bu düşüş.

Eğer 1973 civarında başlayan uzun gerilemenin genel mantığı bu idiye, bu rekabet eden sermaye blokları arasındaki özel bir eşitsiz gelişme kalıbı tarafından hızlandırılmıştır – Brenner'ın ikinci teması budur. Tarihsel olarak, savaş sonrası genişlemenin koşullarından birisi, dönemin hâlâ görece olarak bölünmüş ulusal ekonomileri idi ve bu Almanya ve Japonya'nın zaman içinde dünya lideri ABD'nin sahip olduklarına denk ya da onlardan üstün teknolojik kompleksler kurmasına izin verdi. Hâlâ ulusal sınırlar tarafından büyük oranda korunan bir ekonomik alanda, üretimin herhangi bir branşında yeni gelenlere karşı çıkmanın koşulları, daha doğuştan boğulma tehlikesi olmadan, bir araya getirilebilirdi. Ayrıca Japon ve Alman kapitalizmi, Amerikan kapitalizmi ile rekabetlerinde sadece sabit sermayenin engelsiz (ipoteksiz) modernleşmesinin teknolojik avantajlarına sahip değillerdi, aynı zamanda kilit kurumsal avantajlara da sahipti. Bu avantajlar arasında sadece ucuz emek değil, ayrıca bankalar, firmalar ve sendikalar arasındaki sıkı koordinasyona ve daha etkili devlet müdahalesine dayanan yüksek yatırımlar oranlarını sürdürebilme ve maliyetleri kontrol etme de vardı.

Brenner, 1960'larda uluslararası ticaretin hızlı büyümesi ile birlikte Alman ve Japon ürünlerinin Amerikan pazarına bü-

37 EGT, s. 29-41. Bu sürecin ters mantığına ilk kez Alexandre Lamfalussy tarafından dikkat çekilmiştir: *Investment and Growth in Mature Economies: The Case of Belgium*, Londra, 1961, s. 79-94. David Harvey çığır açıcı çalışması *Sermayenin Sınırları*'nda (Oxford, 1982) [çev. Utku Balaban, Yazılama, İstanbul, 2015] bunu manevra krizi olarak ele alır, s. 428-429.

yük ölçekte girmeye başladığı zaman, uzun süreli bir gerilemenin koşullarının hazırlandığını ileri sürüyor. Bir kez rakip sabit sermaye blokları birbirleriyle ulusal bir çatışmaya girdiklerinde, kolayca alternatif üretim hatlarına kaçma imkânı da yokken, 70'lerin başında kârlar çarpıcı biçimde ve bütün gelişmiş kapitalist dünyada birbirine bağlı olarak düştü. Otuz yıl sonra gelişmiş kapitalist dünya hâlâ bu durumdan çıkamamıştı. Brenner üç büyük devletin büyümeyi canlandırmak için birbiri peşi sıra gerçekleştirdiği yeni politika girişimlerinin izini sürüyor: ilk olarak, (açık ya da gizli) Keynesçi tarzda talebi sürdürebilmek için borcun artırılması, ardından parasal hatlara uygun biçimde yeniden düzenleme ve deflasyonla arzı artırmak ve nihayet kredilere ince ayar çekmek ya da döviz kurlarını değiştirmek için el yordamıyla yapılan operasyonlar. Brenner bunların hiçbirinin sistemin tümünde verimliliği savaş sonrası genişleme dönemindeki düzeylerin yakınına bile yaklaştıramadığını belgeler. Aksine yüzyılın sonuna yaklaşırken, eşitsiz gelişme bir kez daha ön plana çıktı. Bu kez durumu Almanya ve Japonya'nın aleyhine çeviren, rakiplerinin yararlandıkları iki avantajdan faydalanan ABD idi. Brenner, ABD'nin rekabetçi toparlanmasının büyük oranda, üretimde emek maliyetlerinin artışı Almanya ya da Japonya'daki düzeylerinin çok altında tutacak biçimde ücretlerin başarılı bir biçimde düşük tutulmasına dayandığını gösteriyor. Bu şekilde 1950'lerin modelinin tamamen tersine çevrilmesi, tam da ABD'nin ücret anlaşmalarını, bir zamanlar Almanya veya Japonya'ya kolaylık sağlayan ama ondan sonra engel haline gelen türden toplumsal düzenlemelerin içine yerleştirmemiş olması nedeniyle mümkün olmuştu. Başka bir deyişle sınıf mücadelesi, bir bütün olarak uluslararası sistem düzeyinde sınırlı bir etkiye sahip olmakla birlikte (çünkü bu düzeyde, kapitalistler arası rekabetin mantığı büyük bir yükselişi tetiklemek için radikal bir değer düşürmeyi gerektirir) genel sistem içinde, yani eşitsiz gelişme düzeyinde, ulusal ekonomilerin kaderini önemli ölçüde etkileyebilirdi. Ama burada bile Brenner 1985 Plaza Anlaşması ile 1995'te anlaşmanın iptal edilmesi arasındaki dönemde Amerikan rekabetinin

en önemli silahının, Amerikan Hazine Bakanlığı para biriminin birbiri peşi sıra devalüe edilmesini sağladığı için, dikey olmaktan çok yatay olduğunu ileri sürer. On yıl boyunca düşük ücret artışı ile düşük değerli doların kombinasyonu, ABD'nin yeniden canlandırılmış bir ihracat atılımı ve üretimdeki hızlı kârlılık artışı ile birlikte, yeniden başarılı olmasına imkân tanıdı.

Ama 1995'e gelindiğinde bu rejim altında yen'in zorlandığı yükseklikler Japonya'yı ekonomik daralma ile tehdit ediyordu ki, bunun, eğer Japon yatırımcılar Amerikan mali varlıklarındaki yatırımlarını tasfiye etmeye zorlanırlarsa, dönüp ABD'yi etkileme riski de vardı. Son zamanlardaki Meksika krizi ve sistem boyutunda bir mali istikrarsızlık ihtimalinden paniğe kapılan Clinton yönetimi Japonya ve diğer yabancıların ABD hükümet hisseleri satın almasındaki muazzam artışlar karşılığında doların fiyatını artırarak gidişi tersine çevirdi. *Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon* bundan sonra olanların hikâyesinin izini sürüyor. Plaza rejiminin tersine çevrilmesiyle birlikte, değeri düşen yen, paraları dolara bağlı olan Japonya'nın çevresindeki bölgenin rakip merkezlerinden yapılan ihracatları düşürdü ve bu da 1997 yazında Doğu Asya mali krizini başlattı. ABD'de ise dolar değerlendirildiği için üretim kârlılıkları dibe vurdu, borsa dışarıdan gelen para dalgası üzerinde coştı ve gerçek faiz oranları dibe vurdu – 1998 sonbaharında Rusya'nın borçlarını ödeyememesi Wall Street'teki en büyük *hedge* fonlardan birisini bir gecede iflasın eşiğine getirene kadar. Bu noktada, dünya çapında bir mali kriz tehlikesi ile karşı karşıya kalınan bir durumda, ABD Merkez Bankası hisse senedi fiyatlarını korumak için ABD ekonomisine muazzam miktarda kredi enjekte ederek bir kurtarma ve başarılı faiz oranı indirimleri ile müdahale etti.³⁸

İkinci bir şans verilen, 1999'da başlayan Clinton balonu, –özellikle kendi senetlerini alan firmalar tarafından– hisse senedi değerlerini, şirket kazançlarının daha önceki bütün rekorların üstünde katlanmasını sağlayacak düzeylere çıkardı. Ek bir kısa büyü için, şimdi rekor borçlanmalar ve piyasaya aşırı değerlendirilmiş hisse senedi sürmelerinden kaynaklanan bol miktar-

38 *The Boom and the Bubble*, s. 134-176.

da likiditeye sahip olan üretici firmalar, bu spekülâtif mutluluğu –özellikle telekomünikasyonda olmak üzere– çoğu feci şekilde yanlış kaynak dağılımı yapılmış bir yatırımın patlaması ile bozdular. Ama 2000'in ortalarında balonu sürdürmek imkânsız hale geldi ve sonraki altı ay içinde borsa ve onunla birlikte üretim kârlılığı da çöktü ve Clinton görevden ayrılırken ABD ekonomisini gerilemeye soktu. O zamandan bu yana, istikrarsız bir canlanma, sisteme iki kez daha likidite enjekte edilmesine dayanıyordu: ABD Merkez Bankası'nın düşük *mortgage* oranlarını planlayıp hayata geçirmesi, ki bu tüketimi beslemede hisse senedi değerlendirme rolünü üstlenmek için konut sektöründeki genişlemeden geniş ölçekli nakit para çekilmesini ve Bush yönetiminin vergi indirimlerini mümkün kıldı.³⁹ Amerikan ekonomisi bu koşullarda, hiçbir şekilde genişleme öncesi döneme yaklaşımasa da, asıl olarak ücretler pahasına yeniden kârlılık kazandı. Yüksek verimlilik artışı da sağlandı ama daha fazla yatırım yerine yoğunlaştırılmış baskılarla – hızlandırarak ve yayararak. Bunun sonucunda elde edilen şey, emek gücü katılımı düştüğü için yüksek düzeyde gizli işsizlik oranları ile birlikte, büyük oranda işsiz bir iyileşmeydi. Uzun gerileme dönemleri içindeki periyodik keskin çöküş dönemlerinin her birinde, işadamlarının sürekli ücretleri düşürmeyi becermesine, atıl fabrikaları parçalamasına ve işgücünü dağıtmasına izin veren Amerikan emeğinin yapısal zayıflıkları devam etti. Brenner bunların temsil ettiği başarıları küçümsemiyor. Sabit sermayenin değerinin yeteri kadar düşürülmesinin sonunda Amerikan ekonomisi için gerileme döneminden çıkma imkânı yaratması ve kendisi ile birlikte küresel ekonomiyi de düzeltmesi ihtimali yok sayılamaz. Ama şu an için, işaretler aksi istikameti gösteriyor. Doların değerindeki kısmi düşüşe rağmen, ABD ihracatı Amerikan tüketicilerinin ithalat talebinin çok gerisinde kalmaya devam etti. Sürekli genişleyen ABD ticaret açığı, Avrupa ve Japonya durgunluk içinde olmaya devam ederken, ancak Asya

39 Büyümenin sürdürülmesinde, konut borçlarına devrolan şaşırtıcı kısım için bkz. "New Boom or New Bubble", *New Left Review* 25, Ocak-Şubat 2004, s. 78-82.

merkez bankalarından gelen büyük sermaye akışı ile kapatıldı. Brenner için, bu üçlü çıkmazın temel nedeni bütün gelişmiş ülkelerde sanayi üretiminin önde gelen branşlarındaki aşırı kapasitenin ısrarla devam etmesiydi. Sistem henüz batık sermaye fazlasından kurtulamamıştı, bu da hâlâ yatırım ve istihdam üzerinde caydırıcı bir etki yapıyordu ve şimdi karşılığını borç dağı ve devasa mali balonlarda buluyordu. Aşırı rekabet hayaleti ortadan kaldırılamamıştı.

Bu argümanın farklı kısımları ile ilgili hangi özel değerlendirmeler yapılırsa yapılsın, bugünkü hiçbir çalışmada olmadığı şekilde, Marx'ın girişiminin bir halef bulduğu çok açıktır. Dünya pazarının tarihini anlamak için tutarlı, ayrıntılı ve derine inen bir girişim geliştirmek –Marx'ın *Kapital*'deki çözümlemesini bıraktığı yer– İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana geçen dönemde, her türlü standarda göre, olağanüstü bir başarı olarak görülmek zorundadır. Bu aynı zamanda teorik ya da ampirik bir dizi soruyu cevapsız bırakır. Bunlardan ilki, emeğin bu anlatıdaki rolüdür. Brenner'ın durumunda “emeğin kural olarak, sistematik bir gerileme yaratamayacağı” esastır, çünkü “herhangi bir üretim hattı içinde sermayenin potansiyel yatırım alanı olarak tanımlanabilecek şey, genel olarak, sendikalar ve/veya siyasi partiler tarafından etkilenen veya kurallar, değerler ve devlet tarafından desteklenen kurumlar tarafından düzenlenen emek pazarının gücünü aşan bir şeydir”.⁴⁰ İlkesel olarak, mevcut küresel dış kaynak kullanımı dalgasından önce yapılan bu argüman, reddilemez gibi görünüyor. Ancak bu argüman iki soruyu yanıtsız bırakır. Ampirik olarak, Brenner'ın kendi değerlendirmesi eğer ücret baskıları, uzun bir geriye gidişin, buna direnmek bir yana, başlangıcını belirleyemese bile, ücret baskısının Amerikan kapitalizminin 1980 ile 1995 arasındaki rekabetçi iyileşmesi için hayati önemde olduğunu gösteriyor.

Burada bir çelişki var mı? Eğer bütün olup bitenler, rekabetçilerin konumunun sürekli değişime konu olduğu dünya pazarındaki eşitsiz gelişme modeli içinde başka bir şaşırtmaca de-

40 EGT, s. 25.

gilse, yok (Almanya ve Japonya uzun genişleme döneminde ABD'den daha düşük ücret maliyetlerinden faydalanırken, Güney Kore ya da Tayvan da hâlâ uzun gerilemeden daha düşük maliyetlere sahipken). Ama zaman zaman Brenner ABD'de tam kârlılığın yeniden kazanılmasının, ABD ekonomisinin bütün sistem içindeki merkeziliği veri olduğuna göre, ABD dışında verimli bir yatırım ve büyüme döngüsü başlatabileceğini de belirtir.⁴¹ Ama eğer yerel ücret baskısı küresel bir yükselişi tetiklemeye yardımcı olursa, bunu ücret baskılarının bir gerilemeyi uzatabileceği ya da derinleştirebilme ihtimali takip eder gibi görünüyor, ki bu emeği ilk bakıştakinden daha bağımsız bir değişken yapar. Brenner ücretleri yüksek olmaktan çok düşük oldukları zaman önemli bir değişken olarak göstermeye hazır görünüyor, her ne kadar militanlar tipik olarak işçilerin taleplerinin yenilgisinin kapitalistlerin kârlarını artırdığını kabul etmeye isteksiz olsalar da. Belki de Brenner'ın zaman zaman ileri sürdüğü, geçen otuz yılda büyük oranda ücret baskılarına dayalı ABD'nin öncülük ettiği sistem boyutundan kaçış varsayımlarına fazla ağırlık vermemek gerekir. Ama bunlar onun anlatısının genel bir ücretin belirleyici olduğu bir durumun teorisini ima edip etmediği sorusunu gündeme getirir. Emek pazarlarının darlığı ya da miras alınan beklentilere karşı, işçiler ve işverenler arasındaki endüstriyel mücadelelere verilecek göreceli ağırlık nedir? Eğer "uzun süreli ekonomik gelişme tarihleri olan bölgelerdeki emek güçlerinin olabilecekten daha büyük ücretler alma eğilimi göstermeleri basitçe onların göreceli üretkenlik düzeylerine referansla açıklanabilirse",⁴² ücret maliyetlerinin böyle eşitsiz gelişmesini açıklayan şey nedir?

Daha az ampirik bir inceleme, kapitalistler arası rekabetin mantığıyla ilişki kurar. Eğer Brenner'ın iddia ettiği gibi potansiyel yatırım alanının ağırlığı, her zaman sendika, parti ya da devletin ücretleri etkileyebilmesinin ağırlığından fazla olursa, bu potansiyel ne kadar gerçek hale gelebilir? Çünkü eğer verimli bir üretim hattında batık sermayesi olan şirketler yeni düşük

41 EGT, s. 291-292.

42 EGT, s. 22.

maliyetli şirketlerin rekabeti ile karşılaştıklarında başka üretim hatlarına temiz biçimde geçmekte zorlanırlarsa, aynı kısıtlamalar onların girişim mekânlarını kolayca değiştirmelerini de önemez mi? Çünkü bu, mevcut sabit varlıklarını hurdaya ayırıp, aynı biçimde, yeni teçhizatlarla yeni bir firma kurmak anlamına mı gelir? Yüzeysel bir bakışla, üretim hattı değiştirmekle üretim mekânlarını değiştirmek arasındaki fark, sabit sermaye üzerindeki etkileri bakımından, belirleyici görünmez.

Ama burada *The Economics of Global Turbulence*'ın ortaya koyduğu daha genel bir sorun ortaya çıkar. Brenner'ın anlatısı tekrar tekrar Amerikan, Japon ve Alman ekonomilerinin –yabancı rekabet korkusu olmadan fiyatların artırılabilceği ve dolayısıyla kârın daha kolay biçimde sürdürülebileceği– üretimi olmayan sektörleri ile bunun mümkün olmadığı üretim sektöründeki aşırı rekabetin kısıtlamalarının kanıtı olarak, çelişen kaderine dikkat çeker. Bu kanıtlamalar kendi içlerinde inandırıcıdır. Ama bunlar, ticari olmayan ürünlerin fiyatları büyük bir rahatlıkla yükseltilebiliyorsa ve bu sektörün ağırlığı gelişmiş ülkelerde sürekli olarak artıyorsa, neden 1980'lerden bu yana daha fazla enflasyonist baskı olmadığı sorusuna neden olurlar. Daha formalist bir biçimde, bütün gelişmiş ülkelerde GSMH'nin içinde üretimin payının uzun gerileme dönemi boyunca sürekli düşüş içinde olduğu veri olduğuna göre –ABD'de şimdi bu oran yüzde 12'nin çok üzerinde değil–, bu toplumların geleceği neden artan oranda, tamamen hizmet ekonomilerinin ortaya çıkışında yatıyor olmasın, daha az gelişmiş ekonomilerin üretimlerine duyulan ihtiyacı ödemek için mali sektörlerinde yeterince dış artıklar yaratmasın? Bu belki de sanayi sonrası toplum teorileri için uygun bir *reductio ad absurdum* olabilirdi. Ama bunun işaret ettiği şey, maddi üretimin herhangi bir büyük ekonominin merkezi olarak kalması gerektiğini ve üretimdeki değişikliklerin bir bütün olarak sistemin içindeki tektonik değişimlerin altında yatması gerektiğini açıklamak yerine varsayan Brenner'ın izahındaki sezgisel boşluktur.

Bu boşluğun bir sonucu aşırı birikimin *The Economics of Global Turbulence*'taki yapısal değerlendirmesi ile aşırı birikimin

neden olduğu gerilemenin konjonktürel yolu arasındaki dile getirilmemiş uçurumdur. Bu değerlendirme sanayinin sıradan sektörlerinde farklı ürünlere yatırılmış sabit sermayeleri olan firmalar arasındaki rekabetin yıkıcı sonuçları ve bunların yayılma etkilerinin dünya ölçeğine ulaşmasının yolları konusunda güçlü bir model oluşturur. Burada olan her şey maddi üretimin dünyasında gerçekleşir. Ama çözümleme uzun gerilemenin tarihine geldiğinde rekabetin hem aktörleri hem de araçları değişir: devlet şirketlerin çıkarlarını korumak için müdahale eder ve döviz kurlarındaki değişimler –her durumda geçici olarak– şirketlerin savaş alanlarında aldığı sonuçları askıya alma veya değiştirme gücüne sahiptir. Hikâyenin dönüm noktaları, Plaza ve Plaza Karşısı Anlaşma gibi anlar haline gelir.

Bir bütün olarak mesele tüm dönem boyunca para birimi düzenlemelerinin ne kadar, asıl olarak sistemin eşitsiz gelişimi üzerine inşa edilen otomatik süreçler olduğu (sistemin parçalarında yarattığı özel rahatsızlıklara bakmaksızın) ve bunların ne kadar “ulusal” muhatapları Japonya ve Almanya’nın gücü ile ABD ekonomisinin “kıtasal” gücü arasındaki olumsal asimetriyi yansıttığıdır? Nixon’un altın sistemi ile bağıını koparmasından başlayarak bugüne kadar, doların uluslararası rezerv para birimi olarak egemenliği Amerikan devletine parasal alanda özel bir manevra özgürlüğü verir. Ama Brenner’in değerlendirmesinde açıkça ortaya çıkan şey 80’lerin başından 90’ların ortasına kadar Yen ve Alman Markı’nın dolara karşı değerlenmesinin, Amerikan sanayisine büyük rekabetçi kazanımlar sağlayarak, ABD’de üretimsel kârlılığın yeniden sağlanmasında birincil faktör olduğudur. Başka bir deyişle parasal ekonomi –metallar için değil, para birimleri için pazar– sistemin eşitsiz gelişmesi içinde maddi ekonominin sonuçları için “düzeltici” bir işlev gördü. Ama bu sonuç ampirik olarak kaydedilirken, döviz kurlarının, bağımsız olduğu kabul edilen rekabet mekanizmalarını bu kadar belirleyici biçimde etkilemesinin hiçbir teorik açıklaması yoktur. Maddi ve parasal düzeylerin karşılıklı birbirlerini nasıl etkilediğinin daha formel bir modeline, bizzat bu anlatının kendisinin ihtiyacı var. Brenner elbette bu bağlamda yalnız

değil. Para asıl olarak sadece Marx'ın sisteminde değil, aynı şekilde neoklasik teoride de göz ardı edilmiştir. Neoklasik teorisinin formel olarak mükemmelleştirilmiş versiyonları da –Walras'ın *tâtonnement*'inden Arrow ve Debreu'nun genel dengesine kadar– parayı gereksiz hale getirir. Hayek'in itiraf ettiği gibi, Avusturya ekonomisinde de para “zayıf halka” olmaya devam eder. Keynes istisnadır ve Brenner'in uzun gerilemenin yüksek kâr düzeylerini tekrar mümkün kılacak bir çöküşe yol açmamasına dair açıklamasında Keynes'in yansımalarının olması tesadüf değildir. Sistemi şimdiye kadar istikrarda tutan şey, muazzam kredi enjeksiyonu idi. Bu enjeksiyon sadece o kadar çok gerek duyulduğunda yapılan hükümet harcamaları ile değil, aynı zamanda *Ekonomide Hızlı Büyüme* ve *Balon*'da anlatılan borsa ve konut çılgınlıklarıyla sonuçlanan, banka paralarının ve tüketici ve şirket borçlarının artmasıyla sağlandı.

Bunların artışının rekabetin ikilemlerine hiçbir çözüm sunmaması, sadece geçici çözümler sunması veya bunları erteleme, Brenner'in iddiasının ayrılmaz bir parçasıdır. Ama bunlar onun teorisinin çerçevesi için daha genel bir sorun da oluştururlar. Bu çerçeve içinde talep, asıl olarak yatırımın artmasının ve bundan dolayı da istihdam ve ücretlerin bir fonksiyonu olarak ele alınır, bunlar da kâr oranları tarafından belirlenir. Bir kez aşırı rekabet başladığında ve kârlılık düştüğünde, bu model pazarın önceden sınırlandığını varsayar. Çünkü öteki türlü olsaydı, eskiden kurulmuş şirketlerin, hem yeniler hem de eski üreticiler için genişleyen bir pazar içinde büyük satış miktarlarının sağladığı daha iyi getirilerle maliyetleri azaltmayı veya düşük fiyatları kompanse etmeyi niçin başaramadıkları sorulabilirdi. Gerçekten de *The Economics of Global Turbulence*'ta bazı talep parametreleri –“gelişmiş kapitalist dünyanın herhangi bir yerinde üretim dinamiklerini engellemeye devam eden faktörler”–⁴³ anlatının görece değişmeyen arka planı olarak yer alırlar.

Ancak her talep yapısının bir mekânsal boyutu vardır. Brenner'in aşırı rekabet mekanizmaları ile ilgili ilk değerlendirmesi,

43 EGT, s. 233.

ulusal birimler halinde örgütlenmiş, parçalanmış bir mekânsal yapı öncülüne dayanır, ulusal birimlerin korunması çerçevesinde yeni ortaya çıkanlar eski zamanın şirketlerine karşı meydan okuyabilirler. Buradan kapsamlı ve aydınlatıcı bir analize ulaşılabilir. Ama bölgesel ayrışma varsayımı sistemin mekânsal organizasyonuna dair yeterli bir açıklamayla birleştirilmez. Brenner aksine, *The Economics of Global Turbulence*'ın pratik nedenlerden dolayı ABD, Almanya ve Japonya vakaları üzerine odaklandığını belirtir, çünkü her şeyden öte 90'ların ortalarında toplam OECD çıktısının üçte ikisi bu üç ülkeye aittir.⁴⁴ Bu kararın bir sonucunda Avrupa Birliği tüm hikâyede neredeyse hiç yer almayan bir faktör haline gelir: Sanki Almanya, kendi gelişme yolu özel olarak Amerikan ekonomisinin hareketlerine tâbi iken, bir bütün olarak Avrupa'nın vekili gibidir.

Ancak Avrupa her zaman Almanya'nın ihracatı için ABD'den çok daha önemli bir pazardı; sadece ABD'ninkinden daha büyük bir GSMH'ye sahip AB'nin büyüklüğü, ona Alman ekonomisinin bir yarı gölgesi muamelesi yapmayı güçleştirir. Dünyanın öteki kısmında, daha küçük Doğu Asya ekonomileri Amerikan pazarlarını işgal ederek ve Japonya'nın 1990'lardaki ticaret ve yatırımlarını yeniden yönlendirirerek hikâyeye çarpıcı bir giriş yaparken, Japonya'ya *The Economics of Global Turbulence*'ta Almanya'dan daha büyük bir bölgesel yer ayrılır. *Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon* 1997-1998'de yaşanan krizle açılır ve Brenner'ın bütün okuyucuları bunun şimdiki zamanın tarihi için ne kadar önemli olduğundan emindir. Ama onun ABD, Almanya ve Japonya'yı bir bütün olarak dünya ekonomisinin stilize bir *abrégé*'i (özet) olarak seçmesi, temel olarak, değişmez. Uzun gerileme döneminden bu yana sanayi kapitalizminin büyük oranda mekânsal genişlemesinin teorik sonuçları ise, basitçe ele alınmaz. Devreye yenilerin girmesi –Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur– basitçe, küresel aşırı rekabeti daha da yoğunlaştırarak ihracat pazarları için yeni korkusuz ve kuvvetli savaşçıların sahneye girmesi olarak yorumlanır. Bunların ne önemli bir iç pazar ne de savaştan sonra Alman ve Japon geniş-

44 EGT, s. 12.

lemesini besleyen uzun bir uluslararası genişleme olmadan bu konuma gelmeyi nasıl başardıkları sorusu da bir kenara konur.

Bugün 21. yüzyılda Çin'in dünyanın en büyük sanayi güçlerinden biri –sadece ABD değil, ayrıca Japonya'nın da birincil ticaret ortağı– olarak ortaya çıkması Brenner'ın farklı güçlerdeki ekonomilerin hepsi için toptan bir aşırı rekabet alanı kavramlaştırması bakımından bir zorluk oluşturur. Brenner geleneksel Marksist, sermayenin organik bileşimi yükselirken, kâr oranının düşme eğilimi teorimini kesin olarak reddeder.⁴⁵ Ama bundan kaynaklanan bir gelişmeyi, Rosa Lüksemburg'un o zamana kadar kapitalist olmayan bölgelerin (kapitalizme) açılmasının aşırı birikim krizleri için kısmen ya da geçici bir çözüm olabileceği yönündeki tezini doğrudan ele almaz. Lüksemburg'a göre emperyalizm, ülke içindeki düşen talebi, o zamana kadar sosyopolitik nedenlerle ulaşılamaz olan bölgelerden gelen dış talebi zorla kabul ettirerek ve birikime yeni bir soluk vererek, dengeleme girişimi olarak anlaşılabilir. Bu düşüncelere paralel olarak, Sovyet bloğunun kolektif ekonomiden uzaklaştırılması Batı sanayiinin belirli kollarına böyle bir çıkış yolu önerilmesi olarak görülebilir. Peki Maoculuk-sonrası Çin'in çok daha büyük çekim kütlesi (gücü) için ne söylenebilir?

Çin'de Avrupa ve Amerikan malları için sınırsız bir pazar bulunduğu rüyası, zaten daha 19. yüzyılda Batılı tüccarlar ve tahminciler için yaygın bir şeydi. *Microsoft* ya da *News Corp*'un günümüzde Çinli tüketicilerin peşine düşmesinin dikkate değer bir geçmişi vardır. Ama makroekonomik olarak, sadece emek yoğun değil, aynı zamanda artan oranda orta ya da ileri teknoloji ürünü mallara karşılık asıl olarak hammadde ve sermaye malları ithal etmesi nedeniyle Çin muazzam bir ticaret fazlası kazanırken, şartlar tersine döndü. Çin pazarının büyüklüğüne ve bu pazarda yabancı yatırımın önemine rağmen, dünya pazarında bu devasa gücün ortaya çıkmasının, Brenner'ın serimlemesine göre, net etkisi, böylece yeni talep alanları açarak en gelişmiş ekonomiler içinde aşırı rekabeti hafifletmekten çok yüksek maliyetli üreticiler üzerinde yeni (ek) arz baskısını birikti-

45 EGT, s. 15-16.

rerek azdırmak olacak gibi görünüyor. Her durumda bu, Çin'in şimdiye kadar Brenner'in anlatısında yer alış biçiminden çıkarılabilecek bir mümkün çıkarının gibi görünüyor.

Ama eğer durum buysa, bu iki soruya neden olur. Brenner'in uzun gerileme teorisinin temel öncülü ABD, Japon ve Alman firmaları arasındaki emperyalistler arası mücadelenin aşırı rekabete yol açtığı, çünkü bu firmaların tipik olarak aynı üretim hattı içindeki pazar payları için mücadele ettikleri şeklindeydi. Ama Çin gibi pazara yeni girenlerin durumunda, neden Çin'in ABD ya da Japonya ya da hatta Avrupa ile ticari ilişkilerinde rekabetten çok tamamlayıcılık belirleyici olmasın? Çin bütünüyle yararlı büyüme döngüsü içinde basit mallar ihraç ediyor ve daha karmaşık mallar ithal ediyor. Klasik Ricardocu çizgide tümüyle ulusal uzmanlaşmalar –Portekiz şarabına karşı İngiliz kumaşı– çağdaş dünyada kısıtlı bir olgudur; eski Japon tüketici elektroniğinde ya da geniş gövdeli jetlerdeki ABD yarı tekeli gibi durumlar, kural olmaktan çok geçici istisnalardır. Aşırı rekabet kavramında örtük olarak işaret edilen şey, formel koşulları ve tarihsel örnekleri çok az açıklanan bir şeyin antitezidir. Bu argümanın somutlaştıramadığı tamamlayıcılık özellikleri, kendi içinde bir amaç değildir. Çin'in durumunda, bu teorik ihmal Doğu Asya'nın büyümesinin ampirik özelliği nedeniyle çok daha geçerlidir. Brenner'in savaş sonrası Japonya'nın durumu ile ilgili olarak not ettiği ama üzerinde durmadığı bu özellik, her zaman bölgedeki yerel yatırımın altında yatan çok yüksek hane halkı tasarrufudur. ÇHC'de bu olağanüstü bir boyuta ulaşır – tasarruf GSMH'nin yüzde 40'ı civarında seyrediyor ve yaklaşık yüzde 50'lik bir yatırıma güç veriyor. Büyük bir bölümü fabrikalardan çok altyapıya giden bu büyük sabit sermaye harcama çılgınlığı, OCED'de kabul edilebilir olan orana uzaktan bile yaklaşmayan bir kâr oranı bile sağlamamaktadır. Bu, birikimin başka bir mantığına tâbidir. Ama durumun böyle olması, bunun dünya talebindeki bir tıkanma ile ilgili sonuçları olmadığı anlamına da gelmez.

Bu tür sorular bizi tekrar sistemin alanına geri götürür. Aşıkâr olan, en azından bir şey var: ABD, Japonya ve Almanya'nın

hâlâ dünya ekonomisinin özeti olarak hareket edebilecekleri zaman(lar) geçti. Bu tür bir değişiklik Brenner'ın argümanını nasıl etkiler? Bu etkinin alabileceği muhtemel yönlerle ilgili anlamlı bir bilgi sahibi olmak için, Brenner'ın bir tarihçi olarak çalışmasının bugüne kadar anlaşılma biçimlerine ve onun bunlara yanıtına bakmak faydalı olabilir. Geçmiş üzerine çalışan çok az akademisyen erkenden, bu kadar dikkat çekici bir iz bırakmayı başarmıştır. Brenner'ın *Past and Present* dergisinde 1976'da yayımlanan ilk önemli makalesi "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe" ("Sanayi Öncesi Avrupa'da Tarımsal Sınıf Yapısı ve Ekonomik Kalkınma"), 1978-1979 yıllarında uluslararası bir tartışmanın konusu olmuştu. Bu tartışmaya dört ülkeden aralarında Postan, Le Roy Ladurie, Cooper ve Hilton gibi şöhretlerin bulunduğu önde gelen ekonomi tarihçileri katıldı. Üç yıl sonra Brenner'ın, kendisine yöneltilen itirazlar dizisini hem ampirik hem de teorik olarak ele alan ve ilk iddiasını genişleten kapsamlı yanıtı geldi. Bütün tartışma ondan sonra 1980'lerin ortasında *Brenner Debate* adıyla gelişti. Ondan sonra on yıl boyunca Brenner'ın tezlerinin tartışılması neredeyse tamamen durdu. 1990'ların ortalarında bir grup genç Belçikalı ve Hollandalı tarihçi bu tezlere tam hızla bir dönüş yaptı. Bu kez de tıpkı birincisinde olduğu gibi, 2001'de yayımlanan *Farmers into Peasant?* adıyla önemli bir kitap haline gelen kolektif bir çaba ortaya çıktı.⁴⁶

Brenner'ın tarımsal ilişkiler ve kapitalizmin kökeni ile ilgili sınıflandırmasında en önemli boşluk, her zaman Belçika, Lüksemburg ve Hollanda idi (*Low Countries* - Aşağı Ülkeler). Avrupa'nın en yoğun nüfus oranına sahip olan bu bölgede, erken

46 Peter Hoppenbrouwers ve Jan Luiten van Zanden (haz.), *Peasants into Farmers? The Transformation of Rural Economy and Society in the Low Countries during the Later Mediaeval and Early Modern Periods in the Light of the Brenner Debate*, Turnhout 2001. Kitapta bu ülkelerden tarihçilerin dokuz tane ayrıntılı çalışması vardır. Çalışmalar *Past and Present* dergisinde Brenner'e yanıt verenlere nazaran Brenner'ı destekleyici niteliktedir. Çalışmalardan birisi, erken modern Hollanda ekonomik tarihinin duayeni ve Sanayi Devrimi'nden önceki "çalışkan devrim" kavramının mucidi olan Berkeley Üniversitesi'nden Jan de Vries tarafından yazılmıştır.

modern dönemde ticari çiftçilik, önemli bir aristokratik toprak sahipleri sınıfı olmadan bir sahip-işletici temelinde, İngiltere'den çok daha büyük verimlilik düzeylerine ulaşmayı başarmıştı. Köylülüğün böyle açık bir öz-kurtuluşu Brenner'ın şemasına nasıl uyar? Brenner kendine özgü bir titizlikle kendi yanıtını, *Farmers into Peasants?* kitabına yazdığı uzun bir sonlandırıcı makale ile verdi. Bu makalede Brenner, sadece kasabaların olması ve soylulara dayalı kayda değer bir sömürünün olmamasının, Ortaçağ Aşağı ülkelerinin en gelişmiş bölgesinde, iç Flaman bölgesinde kapitalist tarına geçişi başlatmak için yetersiz olduğunu gösterdi. Orada köylüler hâlâ geçimlerinin bir kısmını kendi küçük tarlalarından sağlıyorlardı ama demografik baskılar yüzünden hane halkı için yaptıkları ekimin yanı sıra, pazar için ve sonunda geniş yerel sanayi için yoğun çiftçilik –hayvan yemleri, baklagiller, keten– yapıyorlardı. Ama ortaya çıkan sonuç gelişme değildi, çünkü haneler geçimliliğin temel gerekliliklerine sarılabildikleri sürece, pazara ve dolayısıyla onun maliyetleri düşürücü zorunluluklarına gerçek bir bağımlılık yoktu. Aksine, bir kısır döngü içinde, köylüler daha çok bölünmüş tarlalarındaki çabalarını ikiye katlarken emek verimliliği düştü ve kırsal sefalet yaygınlaştı.

Buna karşın, Aşağı Ülkelerin denizcilikle uğraşan kuzey kesiminde, burası aynı zamanda zayıf bir lordluk bölgesiydi ama güneyden daha yoksul ve daha az kentleşmişti, toprağın çürümesi –kazanılan bataklık topraklarına suyun tekrar nüfuz etmesi– geç Ortaçağlar'da işlenebilir ekimi giderek artan oranda imkânsız hale getirdi. Bunun sonucu –hâlâ kendi topraklarının sahibi olan ama artık bu toprağı geçimlerini sağlamak için hepten kullanamayan– köylüleri çoğunlukla ücretli emek kullanarak büyük mülklerde süt işletmeciliğinde uzmanlaşmaya zorladı.⁴⁷ Bu ekolojik tesadüften İngiltere'den oldukça farklı mülkiyet ve üretim biçimlerine sahip olmakla birlikte, gerçek bir kapitalist ta-

47 Aşağı ülkelerin iç bölgelerinde Güney ile deniz kenarındaki Kuzey arasındaki fark konusunda Brenner diyagonal bir açıklama sunar: Flanders'in kıyı kuşağındaki toplumsal ilişkiler ticari toprak sahipliğine meylederken, Kuzey'in iç bölgelerinde feodal tarıma eğilim göstermektedir.

rım çıktı. Bu gelişme erken modern dönemde Hollanda Cumhuriyeti'nin ticari dinamizmi ve dikkate değer kentsel gelişmesinin temellerini attı. Brenner, bu gelişme modelinin yine de bir Aşıl Topuğu olduğunu ve bunun, ilk başta kalkışa geçmek için çok yavaş olan İngiliz rakibinin, sonunda onu geçmesini garanti ettiğini savunur. Hollanda'nın öncülüğü ihracata dayanıyordu. Hollanda'nın süt ürünleri, tekstil ve porseleni, gemiciliğinin nakliye ticaretine egemen olduğu Avrupa'nın bütün pazarlarında satılıyordu. Sanayi öncesi Avrupa ekonomisini 17. yüzyılda yaygın bir Malthusçu kriz vurduğunda, Hollanda dışarıdaki genel daralmayı karşılayacak yeterli bir iç pazara sahip değildi. Bütün zenginlik ve modernliğine rağmen, Hollanda modern öncesi çevresi ile birlikte yaşamanın uğursuzluğundan kaçamayacak kadar küçük bir toprak ve nüfusa sahipti, bu da cumhuriyeti durgunluk ve nihayetinde gerilemeye mahkûm etti. Halbuki –daha az kapitalist olmayan ama Avrupa'daki başarısızlıklara karşı kalkan olan daha büyük bir iç pazara sahip olan– İngiltere hız kazandı ve zamanı gelince Hollanda'yı geçti.

Eğer Hollanda Brenner'ın "Avrupa kapitalizminin tarımsal kökleri" ile ilgili orijinal değerlendirmesine karşı temel meydan okuma ise, Avrupa dışındaki ekonomilerin durumu nedir? Burada açık biçimde, en büyük vaka Çin'dir. Çin'in Song hanedanı döneminde, Ortaçağ Avrupası'ndan çok daha gelişmiş ve refah içinde olduğu evrensel olarak kabul edilir. Dahası son yıllarda en zengin Çin bölgesi olan Yangzi deltasının ekonomisinin, 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'nın herhangi bir bölgesi kadar, eğer daha çok değilse, tamamiyle gelişmiş olduğu artan biçimde iddia edilmiştir – bu iddia Jiangnan ve Zhejiang'ın suya dayanan verimliliğini, gerçekten de, Hollanda'nın verimliliği ile karşılaştıran Montesquieu gibi o zamanın bazı yazarları tarafından da desteklenmiştir.⁴⁸ Kenneth Pomeranz bu çizgideki en iddialı çalışma olan *The Great Divergence* adlı kitabında, hem erken mo-

48 "Antik Çin'in imparatorları fatihler değildi. Kendilerini yüceltmek için yaptıkları ilk şey onların bilgeliliğinin en büyük kanıtını sunar. İmparatorluğun en güzel eyaletlerinden ikisinde yeraltından su çıkardılar; bu insanın emeğinin ürünüdür. Ve bu eyaletlerin tarifsiz verimliliği, Avrupa'ya bu engin ülkenin mutluluğuna dair fikirler vermiştir." *The Spirit of the Laws*, New York, 1949, s. 274.

dern İngiltere hem de Yangzi deltasındaki hızlı gelişmenin, nüfusun artışı ve serbest pazarların bir araya gelmesinin tetiklediği talepteki artış tarafından harekete geçirildiğini, bunun da –klasik Smithçi tarzda– işbölümünün yoğunlaşmasına, üretken etkinliklerde uzmanlaşmaya ve buna denk bir arzın genişlemesine yol açtığını – ileri sürdü. Eğer Çin 19. yüzyılda İngiltere'nin –ve daha genel olarak Avrupa'nın– gerisine düştüyse, bu asıl olarak Batı'da Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesine izin veren iki kritik imkândan yoksun olması nedeniyle idi: kömür ve koloniler.⁴⁹ İşte bunlar ilk olarak İngiltere'ye ve ondan sonra da kıtanın büyük kısmına beklenmedik bir organik olmayan enerji ve deniz aşırı toprak arzı şansını verdi. Bunlar olmadan onlar da Afyon Savaşı zamanında Qing hanedanı ekonomisini durma noktasına getiren, daha fazla büyümeyi engelleyen aynı Malthusçu engellerle karşılaşacaklardı.

Bu durumda, Brenner bir eleştirinin konusu olmaktan çok, daha geniş bir tartışma içinde eleştiren kişiydi, çünkü 18. yüzyıl Çini'nin İngiltere ile ekonomik olarak eşit olduğu fikri İngiltere'nin önde gelen tarımsal tarih otoritesi, kuzey ovaları ve Yangzi deltası üzerine saygın çalışmaların yazarı Philip Huang tarafından reddediliyordu. Ama burada da Brenner'ın Christopher Isett ile birlikte kaleme aldığı müdahalesi, bir zamanlar Fransa üzerine Le Roy Ladurie'ye verdiği yanıt kadar nazik ve kesindi. İki ekonominin genişliği, 16. yüzyıl gibi erken bir tarihten başlayarak aslında İngiliz ve Jiangnan kalkınma yolları arasındaki uzaklık kadardı. Bu 18. yüzyılın sonunda İngiltere'deki tarımsal işletmelerin büyüklüğünün Yangzi deltasındaki tarımsal işletmelerin yüz katı kadar olmasıyla sonuçlanan ve emek üretkenliğindeki kesin bir düşüşe karşı emek üretkenliğindeki uzun zaman alan seküler bir artış, çok daha büyük kentleşme düzeyleri ve halkın yaşam standartları ve daha uzun ömür beklentisi tarafından karakterize edilen bir farklılaşmaydı.⁵⁰ Bu tür karşıt-

49 *The Great Divergence. Europe, China and the Making of the Modern World Economy*, Princeton 2000, s. 66-67, 264-80 ve sonrası.

50 "England's Divergence from China's Yangzi Delta: Property Relations, Microeconomics, and Patterns of Development", *Journal of Asian Studies*, 61: 2, Mayıs 2002, s. 609-662.

lıkların kökleri, Avrupa'nın kendisinde olduğu gibi, Çinli köylü ailelerinin küçük tarlalarda geçimlik üretimi devam ettirebilme yeteneklerinde, ek gelir için ticari etkinliklere başvururken düşen getiriler için eskisinden çok daha fazla emek girdisi yatırmasında yatıyordu. Bu, Hollanda'ya özgü gelişme biçiminden çok Flaman gelişme biçimini hatırlatıyordu. Jiangnan'da pirinç üretimindeki dikkate değer ilerleme ve artan kentsel tüketim bile –kullanılmayan kömür yatakları ve Orta Asya'daki geniş imparatorluk bir yana– bir kez emek yoğunlaşması daha fazla ileri gidemeyince ve karada artık genişletilemeyecek sınırlara dayanınca, nihayetinde tarımsal çöküş karşısında çok az işe yaradı. Ormanlar kelleşip çevredeki topraklar çoraklaşınca kaçınılmaz sonuç aşırı nüfus, düşen ömür beklentisi ve ekonomik durgunluktu. Smithçi pazar mekanizmaları ve çalışan insanların kendi başlarına kendine yeterli bir gelişmeyi gerçekleştirebilecekleri anlayışının, çok detaylı bir şekilde, bir mucize olduğu ortaya çıktı.⁵¹

Bu ders aslında Brenner'ın kapitalizmin kökenleri üzerine yazdığı her şeyin merkezî önermesi olarak görülebilir. Bunun önerinin kalıcı teması, Smith veya Malthus'un zamana bağlı olmayan aksiyomlarına başvurmaktan çok, ancak çağdaş mülkiyet ilişkilerinin Marx'ın geleneği içinde kavranmasının Asya'da olduğu gibi Avrupa'da da modern öncesi ekonomilerin değişik sonuçlarını açıklayabileceğidir. İktisat mesleği ve müttefiki tarihçiler tarafından tartışmasız hakikatler olarak kabul edilen neo-klasik varsayımların egemen olduğu dikkate alındığında, bu temanın birçok kişi tarafından kabul edilemez bir sonuç olması, şaşırtıcı olmamalıdır. Bu varsayımlar arasında siyasi pazar kültürünün de son on yılların bir göstergesi olması durumu sadece daha önce hakim olan uzun ömürlü bir entelektüel inancı güçlendirdi. Ne kadar iyi savunulduğu veya iyi belgelendiğine bakılmaksızın, herhangi bir alternatif gelişme gö-

51 Orta Qing hanedanı zamanlarından başlayarak iki toplum arasındaki –bilim, felsefe ve siyasi düşüncedeki– kültürel zıtlıklara değinilmemiş olması, tek başına, ikisi arasındaki ekonomik farklılıkları en aza indirmeye çabalarını donkişotça bir girişim haline getirir.

rüşüne karşı çıkmak bu tür düşünürler arasında neredeyse otomatik bir harekettir. Ama eğer bu Brenner'ın gelişme biçimleri (örüntüleri) bakımından mülkiyet ilişkilerinin mantığı üzerine çalışmalarına iktisat tarihçilerinin verdiği tepkilerin altında yatan (gizli) bir ortak motif idiyse bile, Stuart uzmanlarının *Merchants and Revolution*'a verdikleri tepki oldukça farklıydı. Kitap ilk çıktığında gösterilen tepkiler genellikle övgü doluydu. Brenner'ın İç Savaş'ta Kuzey Amerika'da üslenmiş tüccarların önemini tespit etmesi –başka değerlendirmelerde de yankısını bulan, Robert Ashton'un değerlendirmesine göre– “hem ticari yön değişimi hem de siyasi devrimin tarihyazımı bakımından bir işaret ve tartışmasız bir katkıdır”.⁵² Eleştiriler de vardı. Levant ve Doğu Hindistan tüccarları belki de monarşiye Brenner'ın belirttiğinden daha az destekçi olmuş olabilirlerdi ve yerel tüccarlar monarşiye karşı çıkışta daha önemli olabilirlerdi. Ama Brenner'ın City içindeki farklı çıkarlarla ilgili genel haritasına karşı çıkan olmadı.

Bunun yerine eleştiriler, yetkisiz tüccarlar bağlantısının siyasi gündemini belirleyenini dinî inançlardan çok ekonomik konum olduğu şeklinde anlaşılan şey üzerine yoğunlaştı.⁵³ Aslında Brenner ticari çıkarların kendi başlarına sömürgeci tüccarların İç Savaş içindeki rolünü açıklayabileceği fikrini reddetmiş ve kendisi, sadece bu ağa özgü olmayan ve zaman içinde Bağımsızlık halini alacak, bu ağ içindeki dinsel görüş biçiminin önemini vurgulamıştı. Ashton tarafından doğru bir şekil-

52 *English Historical Review*, Şubat 1994, s. 116. Conrad Russell: “Kitabın en önemli bulgusu, 1640-1642'de City'den parlamentoya verilen desteğin büyük oranda sömürge ticareti, özellikle de tütün ticareti yapanlardan gelmiş olmasıdır. Bu bulgu, asıl olarak doğru görünüyör ve açıkça büyük bir öneme sahiptir”: *International History Review*, Şubat 1994, s. 128.

53 “Ekonomik etkinliklerinin onları radikal dine, radikal dinin de radikal siyasete yönlendirdiğini varsaymak hem mantıksız hem de ihtimal dışıdır. Radikallerin başka iktisadi faaliyetlere girişmiş olmaları ve radikal politikaları ile yatırım/sömürge ticaretinin iç içe geçmiş olması daha muhtemeldir”: John Morrill, “Conflict Probable or Inevitable?”, *New Left Review* 1/207, Eylül-Ekim 1994, s. 118 – bu itirazı Ian Gentles de paylaşır. Gentles için Brenner “pürten inancının içe dönüklüğünü anlamaktan yoksundur”: “A New Social Interpretation”, *a.g.e.*, s. 110. Bu iki çalışma *Merchants and Revolution* üzerine yapılmış en ayrıntılı ve zengin değerlendirmedir.

de “*l’histoire intégrale* (bütünsel tarih) alanında anıtsal bir çalışma olarak” olarak tanımlanan *Merchants and Revolution* bu tür eleştirilerin işaret ettiği sorunlara asla cevap vermedi. Kitabı yönelik tepkilerin en çarpıcı yönü aslında başka bir şeydir. Kitabı değerlendiren neredeyse bütün tarihçiler, Brenner’in İç Savaş’la ilgili yeni bir toplumsal açıklama sunduğunu kaydetse de, hiçbiri bu açıklamayla ilgilenmedi. Russell’in “bunlar arasında herhangi bir ‘geçiş’ olup olmadığı” bir yana, kendisinin “feodalizm” ya da “kapitalizm”in ne olduğundan dahi emin olmadığı şeklindeki iddiası, az çok bu tepkilerin bir örneği olarak görülebilir. Yukarıdan bakma niyetiyle yapılan bu tür şaşkınlık itirafları elbette kısmen *Brenner Debate* zamanındaki aksine, bu dönemde Marksizme duyulan *de rigueur* nefretin kod sözcükleriydi. Elbette hiç şüphesiz bunlar aynı zamanda, bir dereceye kadar tarihçilerin, entelektüel ekipmanlarının onları hazırlamadığı teorik yapılarla uğraşmakta yaşayacakları daha genel bir zorluğu da yansıtıyordu. Ancak Brenner’in büyük argümanına karşı çıkamamanın arkasındaki şey, belki de bu döneme özgü bir şeydir: her türden iktisat tarihine karşı artan ilgisizlik.

Nedenler ne olursa olsun, *Merchants and Revolution*’ın yayımlanmasından sonra geçen on yıl içinde, Brenner’in çalışmasını saran derinleşen sessizlik, Stuart tarihçilerinin çalışma biçimlerinin bu çalışmadan sadece ne kadar rahatsız olduğunu değil, aynı zamanda onu ne kadar anlamadıklarını da gösteriyor. Eğer revizyonizm ve onunla birlikte dönemle ilgili düşüncelere getirdiği polemikçi şevk ve merak inişe geçtiyse de, Stuart tarihi üzerine çalışmalar birbirini ardı sıra gelmeye devam etti. Dönemin şevk ve merakı Brenner’in ilgilendiği üç alanla (İç Savaş, yüzyıl ortası Cumhuriyet’in 1688-89 Devrimi ile ilişkisi ve genel olarak dönemin rakip tarihyazımsal açıklamaları) doğrudan ilişkili olan son dönemdeki akademik çalışmaların üç örneğinden ölçülebilir. Bu üç örneğin tamamı da Brenner’in çalışmasına herhangi bir atıfta bulunmaz. İç Savaş ve Kralsız ara dönem üzerine başlıca sentez olan Austyn Woolrych’in, önemli karakterlerin yanı sıra önemsiz karakterlerle de tıkabasa dolu

800 sayfalık ayrıntılı bir anlatı olan *Britain in Revolution 1625-1660* kitabı, Kuzey Amerika sendikasının herhangi bir izini açığa çıkaran kayıtları siler, hatta ilgili akademik çalışmalarla ilgili 5 sayfalık kaynakçasında *Merchants and Revolution*'ı anmama becerisini bile göstererek. Buradaki eski tarz imgeleme dönüş, Viktoryanların bile yüzünü kızartacak bir Cromwell methiyesi ile sonuçlanır.⁵⁴ 17. yüzyılın birbiri peşi sıra gelen krizlerini tek bir çerçeve içinde yeniden birleştirme konusundaki en iddialı girişim olan Jonathan Scott'un *England's Troubles* kitabı, programatik olarak ülke içindeki ekonomik değişimlere herhangi bir referanstan yoksundur. Birincil önermesi bir dönemin anlaşılmasının, o dönemin çağdaşlarının dönemle ilgili inançlarına tabi olması zorunluluğudur: asıl olarak, papalık (*papery*) korkusu – bu sadece görünüş itirabıyla alınmamalıdır, I. Charles'ın Armianizmi, düşmanlarının dili ile, papalığın gizli versiyonu olarak tanımlanmış, bu denli içselleştirilmiştir.⁵⁵ Burada, bir toplumdaki bütün olarak yapısal gelişmelerin müdahalesinden bağımsız olarak, devlet kurmanın askerî ve mali sorunları ve ideolojik söylemler, asıl olarak dinî söylem, nihayetinde bir bale süiti gibi, direktörün keyfine göre düzenlenebilir.

Bunların arasında en anlamlısı Ronald Hutton'un *Debates in Stuart History* kitabıdır. Bu kitabın konusunun *Merchants and Revolution*'ın fark edilmesini sağlayacağı düşünülebilir. Genel

54 Genel olarak anlatıdaki tarafgir anakronizmlerle ilgili silik yorumlar için bkz. Mark Kishlansky, "The Price of Treason", *Times Literary Supplement*, 8 Kasım 2002. Eger revizyonizm bazen haksız biçimde Thatcherizmin siyasi atmosferi ile bağlantılı görüldüyse, bu türden post-revizyonizm zaman zaman, ondan sonra gelen rejimin tonuna benzer bir şeye sahipti. Eger İngiliz Başbakanlık Konutu'nun rahmetli iletişim direktörü *Britain in Revolution*'ın sayfalarında gezinseydi, kitabın kendi kahramanını ve diğer takdire şayan *dramatis personae*'lerinin –kesinlikle Levellers değil– kariyerlerinin hassas önemli anlarındaki davranışını takdir edebilirlerdi.

55 "Modern öğrencilerin bu politikaların neden papalıktan o zaman korkulmasına yol açtığını anlamaları zor değildir. Bu öğrencilerin, mevcut hikâye dahilinde, bunun papalık olması ihtimalini ciddiye almaları, o zamanki insanların İngiliz Protestanlığının yok olmasına tanık olduklarına inanmaları kadar zordur.": *England's Troubles*, Cambridge 2000, s. 126. Aynı amaçlar için alternatif bir formül olarak serbestçe kullanılan "reform-karşıtı protestanlık" oksimoronu, kitabın kınadığı şeyin bundan daha fazla keskin bir örneği olamazdı. Bu o zamanki insanlar için aklın almayacağı bir kategoridir.

olarak yazarlar ve iddialarla ilgili yargılarında adil olduğu kadar canlı da olan çekici bu kitapta, Brenner'ın çalışması yine yokluğu ile dikkat çekiyor. Bu kez, eksiklik daha da çarpıcıdır, çünkü Hutton konusunun refleksif bir değerlendirmesini hedef olarak belirler –başarısız da değil– ve bunu başka şeylerin yanı sıra, revizyonizmin kökenleri ve yansımalarının şimdiye kadar ki en iyi değerlendirmesini sunarak ve bunları tarihçilerin kendi meslekleri ile ilgili çok az tenezzül ettikleri bir şekilde, kuşaklarla ilgili, profesyonel ve toplumsal bağamlarına yerleştirerek yapar.⁵⁶ Ama büyük bir meslekî ve otobiyografik içtenliğe rağmen ve özeleştiril ironiden de yoksun olmayarak, Hutton onu dikkatsizliğe iten sınırlılıklarla ilgili herhangi bir fikre sahipmiş gibi görünmüyor: sadece Marksizmin Sovyetler Birliği öldüğü için şimdi ölmek zorunda olduğu otomatik inancı değil, aynı zamanda sanki –“Stuart tarihindeki tartışmalardan” sürgün edildiği anlaşılan– iktisat tarihi artık yokmuş gibi yazma konusundaki daha genel bir eğilim nedeniyle. Brenner'i bu yılların imgeleminde garip bir belirsizliğe (arafa) gönderen şey, bunların ikisinin profesyonel bir eğilim olarak kombinasyonu. Ama zamanla, *Brenner Debate*'te olduğu gibi, bir yeniden alevlenme beklenebilir. Amerikalı tarihçi Steven Pincus'un Stuart Mutlakîyetçiliği kurma konusundaki nihai girişimini havaya uçuran İngiliz toplumu içindeki derin enerjilerin bütünsel bir değerlendirmesini sunan, 1688-89 devrimi üzerine kitabı⁵⁷ yayınlandığında, bir ülkenin tarihini ekonomisinden soyutlayarak yazmaya devam etmenin saçmalığı apaçık hale gelecek.

56 *Debates in Stuart History*, s. 6-31. 1992'den bu yana Stuart tarih yazımının başka bir ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. Barry Coward, *The Stuart Age*, Londra, 2003'ün üçüncü baskısının önsözü, s. xiv-xxxviii. Bu yazı da *Merchants and Revolution*'i ihmal etmiştir.

57 *England's Glorious Revolution 1688-1689: A Brief History with Documents* (New York: Palgrave Macmillan, 2006). Pincus ilk kitabında, ilk İngiliz-Hollanda Savaşı'nın kökenleri konusunda Brenner'den farklı düşünür –ona göre bu savaş ticari olmaktan çok dinsel ve siyasidir– ama kendi tarzı içinde Brenner'ın erken 17. yüzyıla dair egemen tarih yazımına yönelik eleştirisini destekler: *Protestantism and Patriotism*, Cambridge 1996, s. 13. Pincus'un kendisi de daha sonra Scott tarafından Restorasyon'un dış politika ile ilgili görüşü konusunda fazla seküler olduğu için eleştirilir: *England's Troubles*, s. 351-354.

Merchants and Revolution'ın *longue dur  e*'sinin (uzun d  nemi) hakkı muhtemelen birden fazla anlamda korunmuş olacak.

Eğer Brenner'ın geç Ortaçağ tarihi  zerine çalışması, 17. y  z yıl  zerine olmasına ve ilk kabulden sonra meslektaşları arasın- da tamamen sans rlenmesine rağmen, uzun bir ara ile de olsa tekrar tartışmalara neden olduysa da, *Global Turbulance*'ın ka- deri yine farklı oldu. Buradaki tepkiler iki kola ayrıldı. İlk or- taya çıktığında kitabı, Sol'daki k   k dergiler bir yanıt verme bombardımanı ile karşıladı. Bunların çoğu doktrin açısından konuyla ilgilenmişlerdi, hiçbiri savaş sonrası ekonomik geliş- menin tarihi ile bir b  t  n olarak ilgilenme girişiminde bulun- madı.⁵⁸ Ana akım alanlarda ise, kitap g  z ardı edildi. Bu ikili yaklaşımdan hiçbiri, *Ekonomide Hızlı B  y  me* ve *Balon'un* ya- yımlanması ile de değişmedi. Bu kitap basında iyi bir şekil- de ele alındı ama meslek erbabı tarafından incelenmedi. Ama Brenner'ın d  nya ekonomisi ile ilgili g  r  ş  n   ortaya koyma- sından beş yıl sonra, bu kitap, hiçbir zaman karşılaşmadığı ka- dar tam ve derin bir eleştirel yanıtla karşılaştı. Giovanni Ar- righi'nin uzun makalesi "The Social and Political Economy of Global Turbulence" ("K  resel Kargaşanın Toplumsal ve Politik Ekonomisi") Brenner'ın daha geniş bir tarihsel perspektif için- de anlattığı hik  yeyi, Brenner'ın arg  manlarını, iddia ve  lek olarak karşılaştırılabilir ama başka d  n  m noktaları ve sonuç- lara sahip bir alternatif teorik ve anlatısal yapı içinde yeniden ele alarak yeni bir çerçeveye oturtmayı amaçlıyor.⁵⁹

1973'ten bu yana devam eden uzun gerilemenin aşırn reka- betin bir sonucu olduğu ve bu bakımdan 1873-1896'nın aşa- malı biçimde uzamış olan durgunluğuna benzediği konusun- da Brenner'le aynı fikirde olan Arrighi, bu iki uzun kriz dev-

58 On yedi kadar makale ve d  rt y  zden fazla sayfa tutan asıl salvo *Historical Ma- terialism* dergisinin birbiri peşi sıra gelen iki sayısında bulunabilir, 4: 1 ve 5: 1, 1999.

59 "The Social and Political Economy of Global Turbulence", *New Left Revi- ew* 20, Mart-Nisan 2003, s. 5-71. Bu analiz Arrighi'nin meşhur *Uzun Yirmin- ci Y  zyıl* (Londra, 1994) [ev. Recep Boztemur, Imge, Ankara, 2016] kitabına dayanır ve Beverly Silver'in *Chaos and Governance in the Modern World System* (Minneapolis, 1999) kitabı ile uğumludur.

resi arasında, hem eğer şimdiki dönemin yeniliğini anlayacak-sak kavranması gereken kritik farklılıklar hem de sermayenin her iki dönemde de aşırı birikimden kaçmak için benimsediği (uygulamaya koyduğu) ortak temel çözümler olduğunu ileri sürer. Farklılıklar nelerdi? 19. yüzyılın sonlarında Güney’de her yer emperyal nüfuz ve fethin tutsağı olurken, Kuzey’in başlıca sanayileşmiş ülkelerinde emek, durgunluğun başlamasından sonra nominal ücretlerde bir düşüşe karşı verdiği direnişte başarılı oldu. Yüz yıl sonra, Kuzey’deki emek çok daha güçlüydü, emeğin ücret konusundaki baskıları gerilemeyi tetiklemişti, ulusal kurtuluş hareketleri Güney’in çoğunu kurtarmıştı ve Vietnam’da Amerika’ya karşı zaferin eşliğindeydi. Ama her iki dönemde de üretici şirketlerin düşen kârlara karşı tipik tepkisi aynıydı. Bu Brenner’ın ileri sürdüğü gibi, mevcut sabit sermayeyi savunmak değil, aksine varlıklarını üretimden, bir yüz yıl boyunca hâlâ yüksek kâr düzeylerinin gerçekleştirilebileceği finansa kaydırmaktı.

Arrighi’nin argümanına göre, her devreyi karakterize eden şey, böylece, artan likidite ve genel bir “finanslaştırma” süreciydi. Bu süreç örneklerini, eşit biçimde Asquith İngilteresi’nin ve Reagan Amerika’sının sağlıksız patlamaları şeklinde vermişti. Ama sonuçlar zorunlu olarak farklı oldu, çünkü 19. yüzyıldaki gerilemeyi karakterize eden deflasyon –emek çok güçlü olduğu için– artık 20. yüzyılın sonunda sermaye için uygulanabilir bir seçenek değildi, bu yüzden de sermayenin bunun yerine emeğin kazanımlarını eritmenin bir yolu olarak enflasyonu seçmesine neden oldu. Ama bir kez Vietnam Savaşı’nın maliyetleri Bretton Wood sistemini parça parça edince, ABD bu çözümün bedelini ödedi: dünya çapındaki finanslaşmanın serbest bıraktığı hareketli sermaye kütlesini çekmekten çok geri iten, püskürten ve düşen bir dolarla. Ancak 1980’ler virajında (seksenlere girerken) katı bir monetarizme dönerek bu akış tersine çevrildi. Güçlü bir dolar ve çok yüksek faiz oranları ile birlikte ABD şimdi muazzam miktarda kayıtsız (başıboş) finansı (sermayeyi) kendine çekebildi ve bu da Soğuk Savaş’taki zafelerini ve hem Güney hem de Kuzey’deki sistem karşıtı hareketle-

ri kontrol altına almasını finanse etmesine izin verdi. Ama yeni bir yüzyıla girildiğinde, ABD'nin giderek daha da büyüyen ticaret açığını karşılamak için sermaye girişine bağımlılığı, Irak'ta imparatorluğun sınırlarının aşarı yayılması ile birlikte, konumunu birçok bakımdan Edwardyen İngiltere'nin konumundan daha zayıf hale getirdi; zamanında hâlâ sermaye ihraç eden ve kendisine hiçbir maliyeti olmadan Hindistan ordusunu kullanmaya devam edebilen bir güctü bu İngiltere. Bu nedenle, Brenner'in üzerinde odaklandığı kâr(lılık) krizi Arrighi için daha derin olan bir hegemonya krizinin özelliğidir ve hegemonya krizi ABD'yi tahmin edilebilir bir gelecekte dünyanın birincil gücü olma konumundan edecektir.⁶⁰

Şimdi geriye Brenner'in bu eleştiriye nasıl yanıt vereceğini görmek kalıyor. Biçimsel olarak konuşursak, iki yazarın çalışmaları birçok bakımdan birbirini tamamlayan uçlardır. Arrighi, Rönesans üzerine yazılarına kadar geri uzanan ve daha küresel bir jeopolitik kapsama sahip, devam eden bir zaman çizelgesinin avantajlarına sahip. Onun asıl odaklandığı konu uzun süredir üretimden çok, ticaret ve finansı –zaman zaman, Braudel'in tarzında özellikle kapitalizmle özdeşleşen– ve stili daha genel olarak kesin biçimde istatistikî olmaktan çok analitiktir. Brenner daha büyük bir ampirik hakimiyet ve daha derin bir araştırma stratejisinin avantajına, bir sosyoloğun geniş kapsamlılığının çok bir tarihçinin özenine sahiptir. Brenner'in odak noktası üretimdir ve çerçevesi Marx'a daha yakındır. Brenner, Arrighi'nin gerileme değerlendirmesinin ortaya koyduğu soruları ele almaya giriştiğinde –gerilemenin ilk evresinde enflasyonun önemi; sistemin periferisindeki gelişmeler, düşen kârlardan kaçma yolu olarak finanslaştırma, mobil sermaye için devletlerarası rekabet fikri, hegemonyanın önemi– bunu hiç şüphesiz bu nitelik ve yeteneklerle yapacaktır.

Sonucun muhtemelen ne olacağı ile ilgili bir şey, Brenner'in bir tarihçi olarak çalışmasının genel yapısı ve gelişmesin-

60 Bu sonuç için bkz. Arrighi'nin bir sonraki yazısı: "Hegemony Unravelling", *New Left Review* 32 and 33, Mart-Nisan ve Mayıs-Haziran 2005, s. 23-80 ve 83-116. Bu yazı Çin'in bir ekonomik güç olarak yükselişini vurgular.

den tahmin edilebilir. Çünkü bu çalışmanın belirgin bir yapısı (örüntüsü) vardır. Brenner'ın kendisini meşhur eden kapitalizmin ilk ortaya çıkışı ve sistemin son on yıllardaki uzun süren rahatsızlıkları ile ilgili değerlendirmesinde, totalleştirmeme fakat kanal açma şeklindeki entelektüel stratejisi hep aynıydı. Her iki değerlendirmesinde de genel olarak ekonomik gelişmenin kilidi olarak bir sektörü seçti ve karşılaştırmalı bir set içindeki tek bir belirleyici toplumda, genel olarak bu sektörü izledi. Geleneksel görüşün aksine, kapitalizmin kökenleri ile ilgili açıklaması sadece tarımı eksen aldı, kasabalar ve ticarete feodalizmden kopma sürecinde figüran rolünden biraz fazla bir rol vererek. Aynı şekilde, her şey tarımın kaderi etrafında döner ve –tipik olarak ekonominin en büyük sektörünü oluşturan– hizmetleri telafi veya artçı etkiler olarak sınıflandırır. Kapitalizme geçişte İngiltere sahneye hâkimdir; kapitalizmin yavaşlamasında ise Amerika. Genişliği derinliğe bilinçli bir biçimde feda ederek odaklanma tavizsizdir: tek bir alanda, tek bir egemen.

Ama bu araştırma alanının daraltılması, herhangi bir dar kafa sınırlamanın tersidir. Her iki tarihsel alanda, Brenner argümanını karşılaştırmalı olarak inşa eder. *Brenner Debate*'te İngiltere'nin tarımsal kapitalizme giden biricik yolu ikili bir karşılaştırma ile ilerler: Bir yandan Fransa, öte yandan Doğu Avrupa. Elbe'nin ötesinde sınıf güçleri dengesi o kadar lordların lehinedir ki, köy topluluklarının tipik olarak zayıf olduğu yeni sömürgeleştirilmiş bölgelerde, geç feodalizmin genel krizinin sonucu “ikinci bir serflığın” empoze edilmesi iken, Fransa'da köylü toplulukları o kadar güçlüydü ki lordlar kiracıları, geleneksel kendi topraklarına sahip olma haklarından mahrum bırakamadılar. Her iki durumda da sonuç pazar için maliyetleri düşürücü üretimin gelişmesinin engellenmesi idi. Sadece İngiltere'de toprak sahipleri giriş cezaları ve değişken kiralalarla köylülerin toprak mülkiyeti haklarını engelleyebildiler, bu da artan bir şekilde daha yüksek verimlilik düzeylerinde rekabetçi kiralaların, toprak kiralalarının sağlamlaştırılmasının ve ücretli emeğe dayalı ticari çiftçiliğin yolunu açmasına neden oldu. *The Economics of Global Turbulence*'ta ABD'nin denk eşitleri olarak fonksiyon üst-

lenen Japonya ve Almanya'dır. Burada Doğu Avrupa ve Fransa'nın karşıt yönündedirler; sonradan gelenlerin savaş sonrası büyümenin lideri üzerindeki teknolojik ve kurumsal avantajlarına sahip olan ve dolayısıyla aynı zamanda pazar payları için ona meydan okuyan ekonomiler olarak Japonya ve Almanya.

Vakaların her birinde, karşılaştırmalı çerçeve seçicidir: Geç Ortaçağ Avrupa'sındaki tarımsal ilişkilerin tam bir topolojisinin çıkarılmasına dikkat edilmez ve ne de OECD'ye bir bütün olarak dikkat edilir. Brenner'ın bundan sonraki adımı, bu karşılaştırmalarda kayıp olan şeyin üzerine gitmenin yerine, her iki zaman bölgesinde de yine çarpıcı biçimde aynıdır. *Brenner Debate*'ten sonra *Merchants and Revolution* gelir – karşılaştırmalı çalışmadan tekil bir çalışmaya geri çekiliş, çok daha fazla ayrıntılı biçimde sadece İngiltere üzerinde yoğunlaşmak. Tıpkı *Global Turbulance*'tan sonra daha yakın bir mesafeden ABD üzerine yoğunlaşarak *Ekonomide Hızlı Büyüme* ve *Balon*'un gelmesi gibi. Her iki durumda da coğrafi alanın şekli olarak daraltılmasına gerçek (maddi - substantive) çözümlemenin büyük oranda genişletilmesi eşlik eder, bu da orijinal karşılaştırmalı çalışmalardaki önemli boşluğu telafi eder. Brenner *Merchants and Revolution*'da, *Brenner Debate*'te bir kenara konan, ticaret, kasabalar ve devletin feodalizmden kapitalizme geçişteki rolünü ziyadesiyle ele alır. *Ekonomide Hızlı Büyüme* ve *Balon*'da spekülasyona, üretime ayrılan kadar, borsaya ve mortgage'a da üreticilere ayrılan kadar yer ayrılır.

Flaman ülkeleri ve Çin'deki modern öncesi ekonomiler üzerine yazdığı makale ile birlikte, bu çalışma içinde üçüncü bir hareket daha görünür hale gelir: bilmecenin bu noktaların dışarıda bıraktığı parçalarını tamamlamak için ilk başlama noktalarına diyalektik bir dönüş. Brenner'ın uzun dönemli kapitalizm değerlendirmesinin başlangıcında, karşılaştırmalı kapsamının mantıksal olarak genişletilmesi, değerlendirmenin sonunda buna uygun bir genişlemeye işaret eder. Bu ilk planda, Çin'in bugünkü yüksek hızlı büyüme biçiminin eksiksiz bir açıklaması ve devasa ekonomisinin kızıktan küresel sulara inerken yarattığı yer değiştirici etkisinin izlenmesi anlamı-

na gelir. Bu ikisinin arasında, bütün bir Sanayi Devrimi dönemi ve Sanayi Devrimi'nin asla İngiltere'deki sanayileşmenin platformu olan türden bir tarıma sahip olmamış olan Kıta Avrupası'na yayılması yatmaktadır. Bu, Brenner için, birçok tarihsel aslanın –Wrigley, Pollard, Crafts, Landes– pusuda beklediği, şimdiye kadar dokunmadığı bir alandır. Bununla hesaplaşmak için aklında hipotezlerinin olmaması, sürpriz olurdu. Bu hipotezlerin sıradanlaşmış lordluğun sonunu ya da savunmacı yatırımı çözmek için kullanılanlar kadar ince ve titiz bir kombinasyon olmasını bekleyebiliriz. “Ekonomik sonuçları yoluyla” modern kapitalist yaşamın biçimlerini yaratan, soyut temel unsurların –mülkiyet ilişkileri ve rekabetçi mekanizmalar– izini, genellikle ampirik tarihçilerin ayrıntı yoğunluğu ve azmi ile süren bu çalışmanın sırrı, tam da onun ciddiyetinde yatmaktadır. Sadece sebatkâr ve orijinal bir akıl böyle zorlu bir projeyi tasarlayabilirdi.

1993-2005

Çeviren SAMİ OĞUZ

Bozguna Uğramış Sol: Eric Hobsbawm

I

Otobiyografi yazarlığına tarihçilerden daha uygun kim olabilir? Geçmiş tarafsız bir gözle incelemek için eğitilmiş, bağlamdaki garipliklere ve anlatının yapaylıklarına karşı uyanık olan tarihçiler, bir kişinin yaşadıklarının kendisi tarafından tanımlanması için ideal adaylar olarak ortaya çıkacaklardır. Göründükleri kadar garip olmayan bir şekilde, filozoflar da bu türde mükemmel örnekler vermişlerdir, aslında bu türü neredeyse onlar yaratmıştır. İlke olarak, otobiyografi, bütün yazma biçimleri içinde en içtenlikle özel olanı iken, felsefe en soyut ve kişisel olmayan biçimdir. Su ve yağ gibidirler. Ama bize cinsel ve kişisel itiraflarda bulunanlar Augustine ve Rousseau; “kendi aklının” tarihini ilk sunan ise Descartes’tır: modern zamanlarda Mill ve Nietzsche, Collingwood ve Russell, Sartre ve Quine, hepsi de kendileri hakkında başkalarının yazdığı her şeyden daha unutulmaz olan kendileri ile ilgili kayıtları bırakmışlardır. Öte yandan, otobiyografi yazan tarihçiler arasında herhangi bir şekilde öne çıkanların sayısı dikkate değer ölçüde azdır. 19. yüzyılda Guizot ve Tocqueville’in bugün çok seyrek yazılan kendi kendine hizmet eden anıları, aslında, siyasi kaytarmanın belgeleri

olarak tuhaftır. Daha yakın zamandaki Marc Bloch'un ölümünden sonra 1940'ta yayımlanan kişisel bilgiler ve genel talepleri karşılayan anıları etkili bir belgedir ama iç dünyasını açan bazı anlardan daha fazla bir şey olamayacak kadar sınırlandırılmıştır. Daha yakın zamanlardan elimizde Richard Cobb'un eksantirik minyatürü ve A.J.P. Taylor'un gevezelikleri var. Taylor bu yazdıklarının, tarihsel konuların dışına çıktığının kanıtları olduğunu söylemiştir. Toplam olarak, çok iyi tasarlanmış gibi görüldüğü bir tür içinde, tarihçilik mesleği belki de sadece iki klasik üretmiştir – Gibbon'un 18. yüzyılın sonuna tuttuğu zarif ayna ve Henry Adams'ın 20. yüzyılın başındaki barok *Wunderhammer*'i.

Bu genel olarak hayal kırıcı alanda, Eric Hobsbawm listelere, bizi 20. yüzyılın büyük tarihi *Aşırılıklar Çağı*'nın "öteki-yüzü" olarak okumaya davet ettiği bir çalışma ile girdi. *Aşırılıklar Çağı* "bir bireyin deneyimleriyle örneklendirilen bir tarih çalışması değil, aksine bu deneyimi şekillendiren bir tarih" – ve bu tarihin ona sunduğu hayatıyla ilgili tercihlerin tarihidir. Yazarı 84 yaşında iken yayımlanan *Tuhaf Zamanlar* enerjisi ve keskinliğine bakılırsa, ancak 40'ında yazılabilecek bir yapıt gibi görünür.¹ Öyle niteliklere sahiptir ki, aslında bu yapıtı onun tarihçi olarak çalışmasına geri sürüklenmeden okumamız imkânsızdır. Bu okuma, bilerek ya da bilmeyerek, bir bütün olarak başardığı şey hakkında epeyce şey söyler. Bir tür kişisel bir sicil olarak süren bir projenin beşinci ayağı ile karşı karşıyayız. Bu kitap basitçe E.J.H.² Çağı olarak adlandırılabilir.

Aslında kitap, epey farklı üç kısımdan oluşan bir otobiyografidir. Yazarın çocukluğundan üniversiteye girişine kadar olan zamanı kapsayan ilk kısım, bu başarılı üslup sahibi yazarın yazdığı en güzel yazı örnekleri olmaya aday birçok pasaj içerir. Hobsbawm hassasiyet ve ihtiyatla, ama yine de gergin bir toksözlülükle, bizi İskenderiye'deki önceden planlanmamış doğumundan savaş sonrası Viyanası'ndaki istikrarsız çocukluğuna

1 *Interesting Times*, Londra, 2002, s. xiii [Türkçesi: *Tuhaf Zamanlar: Bir 20. Yüzyıl Hayatı*, çev. Saliha Nilüfer, İletişim, İstanbul, 2006]; bundan sonra *IT*.

2 Eric John Ernest Hobsbawm – ç.n.

götürür; Weimar dönemi Berlini'nin son günlerinde kısa ama övgüyle anılan bir okul dönemi; Nazizm'den İngiltere'ye kaçış ve İspanya İç Savaşı'nın eşliğinde Cambridge'e doğru nihai tırmanma. Anne ve babasının etkili biçimde anlatılması, –her ikisi de o 14'üneyken ölen bahtsız bir İngiliz baba ile kırılğan bir Avusturyalı anne– psikolojik bir arka planı kabaca anlatır, Avrupa'nın en antisemitist ülkesinde Yahudi soydan gelen biri olmak ise, başka bir arka plandır. O, annesinden öğrendiği aile kökenlerine bağlılığı ve buna uygun biçimde, “ırkçı temellerde bağlılığını isteyen, küçük, militarist, kültürel olarak hayal kırıcı ve siyasi olarak saldırgan ulus-devlete duygusal olarak bağlı olmadığını” belirtir.³

(İngiliz tarafından) gürültücü bir amcanın film işinde çalıştığı Berlin'e gelince, Hobsbawm geleneksel bir Prusya Gimnazyumunda Hitler'in iktidarın eşliğinde olduğu bir zamanda komünizmi keşfetmesini anlatır. O aylarda Alman Solu'nun gergin atmosferini bu kadar canlı biçimde yansıtan çok az örnek vardır. Berlin'in alacakaranlığında başarısızlığa mahkûm bir KPD'nin⁴ nihai, sarsıntılı geçişinin anılarını, ulusal hükümet dönemi Londrası'nın sakin okul günlerinden daha çok etkilemiş olmasının fazla önemi yok. Daha sonra St Marylebone Gramer Okulu'nda yaşadıkları ile ilgili olarak sevecen bir iyimser alaycılıkla (“Sınavları dondurma gibi yalayıp yutuyordum,” diye)⁵ yazar. Bu çelişkili sahnelerin içinde her zaman, bir tarihinin, bireysel bir yaşamın olaylarını grafik olarak çizilmiş bir zaman ve mekânın karşıt akıntıları içine yerleştiren akli işbaşındadır. Bunun ortaya çıkardığı manzara, dikkate değer bir sanatsal ustalıkla, bir erkeğin geleneksel imgelerine benzemeyen bir oğlandır: yalnızlık, başlarda siyasete değil, doğaya ilgi gösteren, bir şekilde soyutlanmış ve içe dönük, zamanla güçlerine daha fazla güvenen birisi. Ergenlik çağının anlatımını toparladığı öz-portrenin tonu, Kepler'in kendisi hakkındaki yıldız falı gibi bir şeyi hatırlatır: “Eric John Ernest Hobsbawm, uzun, bir

3 IT, s. 24.

4 Almanya Komünist Partisi – ç.n.

5 IT, s. 93.

deri bir kemik, sarsak, çirkin, sarışın 18 yaşında birisi ve yarım hızla kavrayan ve üstünkörü olsa da önemli bir bilgi birikimi ve genel ve teorik çok sayıda orijinal fikirlere sahip birisi. İflah olmaz saldırgan davranışlara sahip birisi, giderek daha fazla tehlikeli ve zaman zaman, bu davranışlarına kendini inandırmak için kendi kendisiyle konuştuğu zamanlarda, etkili. Hiçbir ahlak duygusuna sahip değil, tamamen bencil. Bazı insanlar onu aşırı derecede rahatsız edici, bazıları sevecen, başkaları sempatik, bazıları da (çoğunluk) sadece komik buluyor... Kendini beğenmiş ve kibirli. Ödle. Doğayı içten seviyor. Ve Al-mancayı unuttu.”⁶

Tuhaf Zamanlar’ın birinci kısmı böyle biter. Edebî açıdan, kitap da pekâlâ burada bitebilirdi. Bundan sonra, aynı ölçüde hem etkileyici hem kıskırtıcı, sakın kesinliğin *chefs d’oeuvre*’lerine (şaheserlerine), Constant veya Sartre’in bize bıraktığına benzer bir şeye tanık oluyoruz – bizi onların eşiğinde bırakan akıl ya da tutku çağına yolculuklar. Eğer bu düşünce yersiz değilse, bunun sebebi, yukarıda andığımız pasajın genç bir adam olarak bir tarihçinin portresine yolu hazırlamaktan çok, bu türden bir şahsiyetin daha fazla araştırılmasının suratına kapıları kapattığı içindir. Bir zamanlar derinden hissettiği, gençliğin yaratıcı eğlencesi yerini aniden başka türden bir girişime bırakmıştı. Aynı iç manzarayı bir daha asla göremeyiz. Vites değiştirme konusunda herhangi bir uyarıda bulunmadan, sonraki bölüm bizi *Tuhaf Zamanlar*’ın ikinci bölümüne sokar. Bu bölüm Hobsbawm’ın 30’lu yılların sonundan 90’ların başında kendini feshetmesine kadar süren Büyük Britanya Komünist Partisi üyeliğini anlatır. Burada Hobsbawm öğrenci Komünizminin zirvesindeki Cambridge’deki zamanlarını; savaş döneminde otoriteler nezdinde şüpheli olmasını; parti üyesi olarak görüşlerini ve Soğuk Savaş döneminde bir akademisyen olarak yarı yarıya dışlanmasını; Kruşçev’in ifşaatları ve 1956 Macar Devrimi ile Komünist hareketi içine alan krize tepkileri; birçok Marksist tarihçi arkadaşı partiyi terk etmesine rağmen kendisinin partide kalmasının nedenlerini ve kendi tercihinin ne-

den onlarınkinden çok daha yararlı olduğunu ve kendisine göre, CPGB⁷ çökerken İşçi Partisi'nin kurtulmasına nasıl yardım ettiğini anlatır.

Bu bölümler anlatımda toptan bir değişime işaret eder. Farklılık daha birinci sayfada başlar, Hobsbawm daha Cambridge'deki kendi deneyimini anlatmaya girişmeden bile önce hepsi de kendinden önce okulda bulunan, Burgess ve Maclean, Philby ve Blunt ile tanışıklığının ne kadar az olduğunu anlatmak zorunda hisseder kendini. Yeterince onurlu bir biçimde, daha sonra kendisinden de benzer bir görevi yapması istenseydi, bunu yapacağını da ekler. Ama bir rahatsızlık duygusu hâlâ vardır, sanki anlatının arka planında başka türlü bir okuyucu dolaşmaya başlıyormuş gibi. Bundan sonra gelen Cambridge anlatımı kurumlar ve öğretmenlerin arkaikliğinin ve öğrenci radikalizminin nedenleri ve niteliklerinin usta bir anlatımını içerir. Hobsbawm en güçlü olduğu dönemde solun üniversite lisans öğrencilerinin belki de beşte biri kadar olduğuna ve bunun içindeki Komünistlerin ise onda birden daha fazla olmadığına işaret ederek, Parti'nin yine de üniversite içinde sahip olduğu gizli etkiyi vurgular – bu etki partinin gelişme çağındaki eylemcilerinin enerjik çalışması, akademik başarıya bağlılığı ve canlılığının ürünüdür. Böyle sunulan sahne inandırıcıdır ama asıl olarak genelleyicidir. Hobsbawm'ın bu manzara içindeki kişisel yolculuğu hakkında çok az şey anlatılır bize: entelektüel gelişimi hakkında hiçbir şey, duygusal yaşamı hakkında neredeyse hiçbir şey, siyasi fikirleri hakkında ise hemen hemen hiçbir iz. Sürekli kullanılan zamir, anonim, genel bir “biz”dir. Birinci tekil şahıs, daha geleneksel yönle dokunulduğunda olduğu gibi, daha az heyecanlı anlara ayrılmıştır. “Son dönemim, Mayıs-Haziran 1939 oldukça iyiydi. *Granta*'yı yayına hazırladım, *Havariler*'e⁸ üye olarak seçildim ve üniversitedeki üç onur

7 Büyük Britanya Komünist Partisi – ç.n.

8 Apostles-Havariler-: Cambridge Apostles veya Cambridge Conversazione Society (Cambridge Havarileri ya da Cambridge Tartışma Derneği) Cambridge Üniversitesi'nde 1820'de George Tomlinson tarafından kurulan gizli bir entelektüel derektir. Havariler takma adını almalarının nedeni kurucularının 12 kişi olmasıdır. Üyeler genellikle lisans öğrencilerinden oluşur ama mezunlar

derecesinden birini yıldızlı Birinci olarak kazandım. Bu da bana King's College'de öğrenci olma hakkı kazandırdı.”⁹

Öznelliğin bu baskılanmasının ne kadar yanlış yönlendirici olduğu, yazarın yaşamının bu dönemin belirleyici anlarının, bu öğrencilik yıllarının değerlendirilmesinden yüzlerce sayfa ile ayrılan daha sonraki bölümlere garip bir biçimde kaydırılmasından anlaşılabilir. Cambridge üzerine olan bölümün son sayfalarına doğru, Paris'te geçirilen yaz tatillerinden, Komintern'in bir cephe örgütü için James Klugmann ile birlikte çalışmasından, Margot Heinemann ile bağlantılı olarak üstünkörü bahsedilir. Hobsbawm, James Klugmann'dan iki anlama da çekilebilecek bir şekilde şöyle bahseder: “Onun hakkında kim ne biliyor? Hiçbir sırrını vermedi”; Heinemann ile ilgili olarak da basitçe “üzerimde tanıdığım herkesten daha fazla etkisi oldu” der, ki bu kısa övgüden sonra, ondan hiç bahsetmez.¹⁰ Kitabın ta en sonunda, Fransa ve İspanya başlıkları altında, Hobsbawm'ın ziyaret ettiği dünyanın farklı bölgeleri ile ilgili son anılar dizisine varıncaya kadar, böyle parça parça anlatımların arkasında yatıyor olabilecek özel duygulardan bir kısmı ortaya çıkmaz.

Çünkü Cambridge'i anlattığı yerlerde Halk Cephesi'nin ilk yılındaki Bastille Günü'nü anlatışındaki tutkuya benzer hiçbir şey yoktur. O gün Hobsbawm Fransa Sosyalist Partisi'nin bir haber filmi çekim ekibi ile birlikte kutlama içindeki Paris'in her yerinde tur atmıştır –“aklımın otomatiğe bağlandığı nadir günlerden birisiydi. Sadece hissettim ve yaşadım”–, ardından sabaha kadar içer ve dans eder: Berlin'deki cenaze yolculuğundan farklı türden bir trans hali.¹¹ Eğer Paris'teki bu geçici ikametler, Halk Cephesi'nin heyecanının sardığı, o zaman Avrupa'daki Komintern şebekesinin merkezi olan şeyde çevirmen olarak çalışmak, onun için Cambridge'deki Sosyalist Kulüp'teki Parti angaryalarından daha fazla anlamlı olmasaydı, garip olur-

ya da üniversite veya fakülte görevlileri de üye olabilirler. Dernek genelleksel olarak üyelerini Christ's, St. John's, Jesus, Trinity ve King's kolejlerinden seçer – ç.n.

9 IT, s. 124.

10 IT, s. 122-123.

11 IT, s. 73-74, 323.

du. Belki de bazı bilinçsiz çağrışımlarla, bu öteki ortamda –başka zamanlar bu konularda katı biçimde ketum olan anılarda–, Hobsbawm alışılmadık bir biçimde, “Rue Sebastopol”¹² yakın bir genelevde “aynalarla çevrili bir yataktaki” ilk cinsel deneyimini de anlatır. Daha önce, John Cornford’un Barselona’da iç savaşa katılmasına yakın bir zamanda, Iç Savaş’ın başlamasından kısa bir süre sonra İspanya’ya gizlice girmeye cesaret ederken, Cumhuriyet için silaha sarılmayı düşünmüş müydü? Yine bu muhtemel yol ayrımı konusunda kendisini geçmişe dönük olarak sorguladığı sayfa, daha sıkıcı İngiliz hikâyesine göre gizemli bir derinlik ve güzelliğe sahiptir.¹³ Eksik olan –bilerek sakınılan– şey, bu genç devrimcinin dağınık unsurlarını herhangi bir iç sentez içinde birleştirme girişimidir. Hikâye ilerledikçe, artan dışsallığın sonucu, dağınıklık olur.

Kronolojik olarak Cambridge yıllarından sonra savaş gelir –meşru bir memnuniyetsizlikle şikâyet ettiği gibi Hobsbawm için görece boş bir deneyim olur savaş–, Savaş Ofisi, Singapur’a gönderene kadar onu bir istihkam bölüğüne hapseder, ondan sonra da ülke içinde Eğitim Bölükleri’nde sahte görevlere verir, muhtemelen Avusturya kökenli olması kadar Komünist olmasından dolayı da mühendislerle geçirdiği zamandan İngiliz işçilerinin geleneksel niteliklerini ilk elden değerlendirmeyi öğrenir. “Onlara yönelik, kızgın olsa da kalıcı bir takdir” geliştirir, bu ondan sonra bu halk sınıfı için yazdığı her şeye damgasını vuran yaratıcı bir sempatinin başlangıcıdır.¹⁴ Viyana’daki geçmişinin zaman zaman yoksulluğa yakın ağır ekonomik güvencesizliği, onu proletaryanın deneyimine kuşağının birçok İngiliz aydınından daha fazla yakınlaştırmıştır. Ayrıca savaş sırasında, hakkında neredeyse hiçbir şey söylemediği, memur olan Komünist bir arkadaş ile ilk evliliğini yapar. Vaktinden geç de olsa terhis edilince, tarihçi olarak çalışmaya başlar ve kısa süre sonra Birkbeck’de iş bulur. Ama bu, bütün Komünistlerin ilerlemesi dondurulduğu için, o zaman parlak bir kariyerden –King’s College’de yaptı-

12 Sivastopol Caddesi’ne – ç.n.

13 *IT*, s. 315, 340-341.

14 *IT*, s. 159.

ğı çok iyi başlangıçtan– sonra doğal olarak bulması gereken işin Soğuk Savaş nedeni ile seviyesi düşmüş bir halidir. Onurlu bir biçimde, muhtemelen Cambridge’de almayı beklediği işin kendisine verilmemiş olmasından duyduğu acıyı belirtir.

Ama satır aralarını okursak, kariyerindeki bu engelle ilgili değerlendirmesinin bazı gizemlere sahip olduğunu görürüz. Savaştan sonra sadece Havarilerin –eğer böyle bir şey varsa, sadece üyelerin bildiği bir seçkin grup– yeniden kurulmasında görev almakla kalmaz, aynı zamanda derneğin örgütleyicisi olarak fiilen dernekten sorumlu olduğunu ve 50’lerin ortalarına kadar derneğe yeni üyeler almaya devam ettiğini de ifşâ eder. Bu rolü ile, Soğuk Savaş’ta, başında değil, tam da en zirve noktasında, 1949’da King’s College’de öğretim üyesi olması ya da eşinden ayrılınca kalmasına imkân tanınan kafa dengi pansiyonlar arasında bir ilişki var mıydı? Bu hikâyede görünenden daha fazla şeylerin olduğu konusunda bir ipucu da, kafa karıştırıcı bir eksiklik tarafından verilir: King’s’in öğretim üyesi, sonra da dekanı olan yakın arkadaşı Noel Annan’ın adı bu hikâyede görülmez. Üç önemli bölüm, bu çağda iktidarda ya da iktidar dışında Komünist olmanın ne anlama geldiğini açıklamaya ayrılmıştır; Soğuk Savaş döneminde Sovyet sisteminin dönüşümünün Britanyalı Komünistler için yarattığı sorunlar; Stalinsizleştirmenin CPGB’de, partideki çok az aydından sadece birinin kalmasına yol açan bir krizi nasıl başlattığı. Baştan sona bu soruna tekrar tekrar geri döner: Neden acı sona kadar beklemiştir? Bu geniş düşüncelerin etkisi, karmaşıktır. Komünizmi seçmeyi Ekim Devrimi’nden Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar geniş bir düzeyde gören Hobsbawm, birbirini izleyen toplumsal gözlemler ve kahramanca veya sıradan bireysel örnekler vererek, bu seçimi yapanlar için onun ne anlama geldiğinin anlamlı bir savunmasını ve açıklamasını yapar. Üçüncü Enternasyonal’in gerçek ayırıcı özelliği olarak özverili itaat ve pratiklik –kendi deyimi ile “iş yapmada etkinlik”– ruhunu vurgular. “Komünist Partiler romantikler için değildi. Aksine, örgütlenme ve rutin gerektiriyordu. Leninist Parti’nin gizemi ne barikatlarda direnme hakkındaki düşlerde ne de hatta Marksist

teoride yatar. İki cümlede özetlenebilir: 'Kararların onaylanması zorunludur' ve 'parti disiplini'. Partinin cazibesi, başkaları yapamazken onun yapabilmesindeydi."¹⁵

Tarihsel olarak, bu resmin garip biçimde dengesiz olduğunu söylemek gerekir. Serge veya Troçki, Roy veya Mariategui, Sneeveliet veya Sorge gibi kişileri içeren bir hareket, romantikler için değil mi? Hatta Komünizmin tarihinde burada bize tanıtılan sadık Avrupalı görevliler ya da militanların herhangi birinden bir şekilde, iyi ya da kötü, daha büyük bir kişilik olan Mao'ya ne demeli? Aslında başka bir yerde Hobsbawm onu kesinlikle bir "romantik" olmakla suçlamıştı.¹⁶ Gerçek şu ki, barikatlar ile teorinin, iş yapmakta etkinliğin ve işleri yapmanın karşısına konması, en iyi durumda, 1926 sonrası Hobsbawm'ın kendisinin de içinde şekillendiği ama belirsizliklerini bile uygun biçimde kavrayamadığı, Stalinleştirilmiş Avrupa Komintern'inin kendi imajına benzer bir şeyin göstergesi olan *post facto* (sonradan oluşan) bir retoriktir. İnatçı rutin ve pratiklik kültürü, burada ifade edildiği haliyle, genellikle sadece romantizmin başka bir biçimidir ve hiçbir şekilde her zaman en etkin şey değildir. Neyse ki, Hobsbawm "Komünist Olmak" üzerine düşüncelerinin en önemli parçası olan Avusturyalı devrimci Franz Marek'le ilgili yazdığı etkili portrenin açıklığa kavuşturduğu gibi, böyle bir şeye kalıcı biçimde uymamıştır.

O zaman 1943'te dağıtılan Komintern'in artık olmadığı ve Soğuk Savaş'ın en yoğun zamanlarında Komintern'in yerine getirdiği görev için Jdanov tarafından Kominform'un örgütlendiği zamanlarda, Hobsbawm'ın kişisel inançları ne idi? Bunu söylemek kolay değil. Bunun nedeni kısmen *Tuhaf Zamanlar*'ın kendi Komünizmini tartışırken herhangi bir titiz kronolojik sıralamadan kaçınmış olmasıdır. Aşağı yukarı sınırsız biçimde Lenin'den Gorbaçov'a kadar uzanan Komünist deneyim üzerine genel düşünceleri, Cambridge değerlendirmelerinden hemen sonraya, hatta savaşın önüne konmuştur. Konuyu tekrar

15 IT, s. 133.

16 *Age of Extremes*, Londra, 1994, s. 468 [Türkçesi: *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, Everest, İstanbul, 2006].

kişisel tarihinde ele aldığında, bunu, Britanya Komünist Partisi içindeki aydınların kendilerini rahatsız eden Kominform dönemindeki gelişmelere –Tito’nun aforoz edilmesi, Kostov, Rajk ve Slansky’nin düzmece yargılanmaları– karşı tutumu hatırlatmak için yapar. Burada da referans ısrarlı biçimde kolektiftir: “Biz ne düşünecektik?” – “Hiçbirimiz inanmadık” – “Biz açıkça küçümsenmiştik” – “benim gibi insanlar” – “biz de anladık”.¹⁷

Hobsbawm’ın kişisel görüşlerinden çok azını öğreniriz, kişisel olarak tanıdığı Basil Davidson’ın Rajk’la birlikte görevlendirilmiş bir Britanya ajanı olabileceğinden şüphelenmesi dışında. Eski Bolşevikleri mahveden ve Sofya, Budapeşte ve Prag’da savaştan sonra benzerlerinin tekrarlanmasına yol açan Moskova Mahkemeleri hakkında ne düşündüğüne dair hiçbir ipucu yok. Bu olaylarla ilgili olarak ortaya çıkan büyük ölçüdeki külliyatı okuduğundan hiç bahsetmez. Değerlendirmesinin ana fikri şudur: Britanyalı Komünistler, ya da her durumda parti aydınları, bunların hiçbirinin resmî anlatımlarına inanmadı. Bu, bu yargılamaların bir sürü yalan olduğunu bilmekle tam da aynı şey değildir, çünkü resmî olmayan hikâyeler de yayılmıştı. Nihayet Kruşçev, alınan itirafın bütün kaba gösterişli yapısının, Stalin’in işkence odalarındaki temellerini bütün çıplaklığıyla ortaya çıkardığında, Hobsbawm Kruşçev’in –elbette, yaygın olarak bilinenlerin dışında çok az şey içeren– ifşaatlarının uluslararası Komünist harekette yarattığı şoka vurgu yapar. “(Şokun) nedeni açıldı,” diye yazar. “Bize komünistlerin inançlarının gerçek doğasını etkilemek durumunda olan bir şey hakkında, hakikat söylenmemiştir.”¹⁸ Bir kez daha, zamir bir belirsizlik aralığı bıraksa bile, bunun ima ettiği şey Hobsbawm’ın hâlâ Stalin’in onuruna bir şekilde inanmaya devam ettiği şeklinde olmak durumundadır. Öyle mi? Anlatının yapısı bu konuda tahminde bulunmayı imkânsız kılıyor. Açık olan şey şuydu: Bağımsız kaynaklar eleştirel biçimde kontrol edilmişlerdi ama otoritenin sözünün hakikati ortaya koyması beklenmişti. Görünüşe göre, militan ve tarihçi ayrı kişilikler olarak kalmış.

17 IT, s. 192, 194, 195.

18 IT, s. 204.

Aylar sonra Macar Ayaklanması'nın izlediği Kruşçev'in Nisan 1956'daki konuşmasının CPGB'de başlattığı kriz, Hobsbawm tarafından heyecanla anlatılır. "Bir yıldan uzun bir süre, Britanyalı komünistler siyasi olarak topluca sinirsel yıkıma benzer bir şeyin eşiğinde yaşadı."¹⁹ O zamanlar Hobsbawm'ın başkanı olduğu Parti Tarihçiler Grubu, resmî parti yönetimine karşı muhalefetin merkezi haline geldi ve kendisi dışındaki neredeyse bütün üyeleri, 1957 yazında Parti'yi terk etti. Peki o neden terk etmedi? İki yanıt ve bir kenar notu sunar. "Komünizme İngiltere'deki genç bir Britanyalı olarak katılmadım, aksine çöken Weimar Cumhuriyeti'nde yaşayan bir Orta Avrupalı olarak katıldım. Ve komünizme, komünist olmanın sadece faşizme karşı savaşmak değil, aynı zamanda dünya devrimi için savaşmak olduğu bir zamanda katıldım. Ben hâlâ ilk kuşak komünistlerin sonuncularının kuşağına aitim, Ekim Devrimi'ni siyasi evrenin merkezî referansı olarak gören kişilere." "Bu nedenle," diye yazar, "benim geldiğim yerden ve zamanda partiye katılan biri için, Parti'yi terk etmek basitçe, daha sonra katılan ve başka yerden gelenlere göre daha zordu."²⁰

Bu kesinlikle, iyi ifade edilmiş samimi bir biyografik hakikattir. Ama onu Komünist harekete katan hem aciliyet hem de umut, tipik İngiliz çağdaşlarından daha yoğun ise, onun belirttiği gibi, daha önemli olduğu o kadar kesin değildir. Ekim Devrimi Parti'ye 1932'de katılan, Rusça öğrenen (Hobsbawm'ın açıkladığına göre kendisi asla öğrenmemiştir), Lenin üzerine bir kitap yazan Christopher Hill için o kadar mı ikincil bir şeydi? Yine de, yerden çok zaman farklılığının çok daha büyük bir farklılık olduğunu ifade ederek, Hobsbawm kendisi hakkında başka bir aydınlatıcı açıklama yapmış oluyor. KP'ye 1936'da katılan kendisinin "siyasi olarak", Halk Cephesi dönemine ait olduğunu söyler, Halk Cephesi onun şimdiye kadarki stratejik düşüncesini belirleyen ve sermaye ile emek arasında ittifak peşinde koşan bir örgütlenmedir. Ama "duygusal olarak" 1932'de Berlin'de, ergenlik döneminde komünizmi seçmiş biri olarak,

19 IT, s. 206.

20 IT, s. 217-218.

Bolşevizm'in ilk devrimci gündemine bağlı kalmıştı.²¹ Bu, onun bütün çalışması üzerinde birden fazla etkisi olan bir ikilemdir.

Ancak eğer Hobsbawm'ın 1956'dan sonra da komünist olmaya devam etmesinin biyografik nedenleri bunlar ise, insan hâlâ bu kararıyla ilgili daha sıradan siyasi açıklamalar yapmasını da bekliyor. Çünkü her şey bir yana, Stalinsizleştirne o yıl sona ermedi. 1957'nin yazında Malenkov ve Molotov'u safdışı ettikten sonra, Kruşçev Stalinsizleştirmeyi SSCB'de öncekinden daha kararlı bir şekilde sürdürdü. Ceza kampları boşaltılmıştı, hayat standartları iyileşiyordu, entelektüel tartışmalar yeniden başlamıştı, dünya devriminin Karayipler'deki en son bölümüne destek verilmişti. 1962'deki 21. Parti Kongresi'nde, geçmişin hesaplarını temizlemek için daha ileri adımlar atıldı. Bu tür gelişmeler 1957'de sarsılan birçok komünisti, Ekim Devrimi'nin mirasının, geri dönülemez biçimde terk edilmekten çok, zikzaklarla dahi olsa, giderek düzenli biçimde yeniden üstlenildiğine ikna etti. Hobsbawm'ın gayet anlaşılır bir şekilde, asla böyle düşünmemiş olması şaşırtıcı olurdu. Komünist deneyimi değerlendirmesi boyunca dönemin aktüel siyasi tarihi ile ilgili *strictosensu* (dar anlamda), hiçbir tartışma yoktur. Aksine, Parti içinde kalması ile ilgili sıraladığı nedenleri "özel bir duyguyu, gururu" ekleyerek sona erdirir. Partiyi terk etseydi, kariyer ihtimallerini iyileştirebileceğini ama sırf bu yüzden, bu handikaba rağmen, "Bilinen bir komünist olarak başarıya ulaşarak ('başarı' ne anlama geliyorsa artık) kendimi, kendime kanıtlamak için partide kaldım," diye açıklar bu durumu.²²

Hobsbawm bir tür egoizm olarak adlandırdığı bu sadakat ve tutku kombinasyonunu savunmaz. Birçok insan bunda sıradışı bir karakter gücü ve sağlamlığı görür: başarının bäsitçe bu kadar önemli olduğu biri için popöler olmayan tutumlar takınma cesaretinin daha da çarpıcı olması. *Tuhaf Zamanlar* (bunun) farklı biçimlerini kayıt altına alır – başarıyı arasına alan havalı parantezleri, başarıya yakışan yatıştırıcı jestler olarak görebiliriz: dört temel dilde dünya çapında bir okuyucu kitlesi, üç ülkede aynı

21 *IT*, s. 218.

22 *IT*, s. 218.

anda kürsü sahibi olmak, akademiler ve onursal unvanlar, bol miktarda mülakat ve konferanslardaki dinleyiciler, Front Bench ve Viminale'den²³ gelen saygı ve takdir. Hâlâ saymadığımız başkaları da var: İngiliz okuyucular, Tebbit, Hurd ve Hailsham gibi lordların yanı sıra, onun da ait olduğu şeref madalyası sahipleri grubunu hatırlayacaktır. Hobsbawm hayatını değerlendirdiği kitabın önceki sayfalarında kendisini "Britanya'daki resmî kültürel düzeninin bir üyesi yapan kamusal takdir-tanınma işaretlerinin en azından bazılarını", başka hiçbir şey annesine hayatının son yıllarında bu kadar mutluluk vermediği için kabul ettiğini söyler ve bütün kaçış yollarını garantiye alan yatıştırıcı bir gülümsemeyle de, bunu söylemenin kendisini, "şövalyelik unvanını kabul etmesinin onu, bunu sadece annesini memnun ettiği için kabul ettiğini söyleyen Sir Isaiah Berlin'den daha dürüst ya da daha sahtekâr yapmayacağını"²⁴ ekler.

Büyük insanların bağışlanabilecekleri zaafı vardır; zaman zaman büyüklüklerinin nerede yattığını ya da bu büyüklüklerini neyin azaltabileceğini görmekte başarısız olmak da dahil. Zaten Britanya'daki ünlü akademisyenler arasında –en başta her çeşit tarihçiler olmak üzere– incik boncuğa direnme konusundaki güçsüzlük, bir zamanlar köle ticaretinin Afrikalı ajanları arasında olduğu kadar yaygındır. Hobsbawm'ın durumunda ise bu ilgi, herhangi bir kopuşta değil, aksine siyasi görüşlerine sadakat ile toplumsal uyum arasındaki bağlantıda yatmaktadır. Makbul sayılanların dünyasına giriş, sırf böyle lanetlenmiş bir davaya bu kadar sıkı biçimde bağlı kaldığı için çok daha değer kazanmış görünüyor. İçten içe, birisinde gerçekleştirilen her ilerlemeyi ötekinde bir puan düşüklüğü olarak görebilirdi. Psikolojik olarak böylesine karmaşık bir ayar mekanizması yeterince normaldir. Ama bunun da bir bedeli var. *Tuhaf Zamanlar*'ın merkezinde yatan şey, Komünist bir yaşamın anlamını açıklamak için gösterilen sürekli çabadır. Ama açıklamanın muhatabı kim olacak?

23 Front Bench ve Viminale, İngiliz ve İtalyan hükümeti anlamında kullanılmıştır – ç.n.

24 *IT*, s. 40.

Bu çabaya tekrar tekrar tedirgin biçimde yönelmenin acı bir tarafı varsa, bunun nedeni, her zaman değil ama çoğu zaman ferahlamak için yapılıyor olmasıdır: Cambridge casuslarının ilk kez anılışından Heat ve Heseltine *Marxism Today*'e renk katmışlardır şeklindeki son şişismeye kadar – adı belirtilmeyen muhatap, sanki kişinin hesap vermek zorunda olduğu bir müesses nizam gibidir. Bu, bu kitapta derin siyasi tartışmanın olmaması ya da Avrupa Komünizmi'nin izlediği yolun sorunlarının entelektüel olarak hiçbir biçimde gerçekten ele alınmamasının nedeni gibi görünüyor. Bu durum, bu kitap için hiç beklenmeyen bir özelliktir. Hobsbawm Rus devrimi için “Başarısızlığın daha başından itibaren bu girişimin içinde var olduğu şimdi açıkça ortadadır,” diye yazar.²⁵ Stalinist geleneğin pratikliği üzerinde ısrar etmesiyle bu kadar zıt bir sonuca varması hakkında herhangi bir neden belirtmez. Ama böyle bir başarısızlık okuyucunun zihninde apaçık olduğuna göre, açıklamak için uğraşmaya ne gerek var? Açıklamaya girişmek başka bir yönelim tarzı ve bu anıların uzak durmayı seçtiği bazı isimler ve geleceği görebilen fikirler ile başlayan farklı bir referanslar seti –Kautsky, Luksemburg, Troçki– gerektirirdi.

Bütün itirazlar ve çekinceler belirtildikten sonra yine de, Hobsbawm'ın kendi hayatını adadığı siyasi geleneğe yaptığı övgünün, herkesin saygı duymak zorunda olduğu bir onuru ve tutkusu var. Başkalarının geleneklerini ele alış biçimi ise daha az etkileyici. Bu alanda değerbilirlik göstermemesi birçok yargısını sakatlıyor ve birbiri ardına kindar görgüsüzlüklere yol açıyor. Sorun tam da 1956'da partiyi niçin terk etmediğini açıklamaya çalıştığı anda başlıyor. Kendi kararı için geçerli biyografik nedenlere ulaşmadan önce, sanki kendisini meşrulaştırmak için gerekli bir hazırlıklımsı gibi, ayrılmayı seçenleri kötülemeye girişiyor. Raphael Samuel'in profili –“bu gayretkeş serseri, idari ve yönetsel etkinliğin mutlak zıddı”– kendisini asıl olarak onun Londra'da kafe açmayı amaçlayan “ap-tal projesinin” kınanmasından ve “bu meczup girişime” kimsenin anlayış göstermemesinden, herhangi bir izan duygusun-

25 IT, s. 127.

dan mutlak biçimde yoksundur.²⁶ Bunu okuyan hiç kimse, Samuel'in altı yıl CPGB üyeliğinden sonra Parti'nin siyasi bir antropolojisini –*The Lost World of British Communism*– yazdığını tahmin etmez. Bu kitabın zenginliği, ondan sekiz kat daha uzun bir süreyi partide geçiren Hobsbawm'ın partiyle ilgili hatıralarının iskelet benzeri bir geçerken değinme gibi görünmesine neden olur.²⁷

Edward Thompson hakkında da, benzer biçimde onun “herhangi bir yerleşik kavrayıştan yoksun” olduğunu anlamamız gerektiği belirtilir ve bir dâhinin çalışması olan *İngiltere’de İşçi Sınıfının Oluşumu*’nu yazdıktan sonra da, ampirik araştırma yerine enerjisini “çok kötü” bir tercih yaparak teorik tartışmalara yönlendirerek (halbuki Hobsbawm onu buna karşı uyarmıştır) asıl olarak zamanını harcadığını kabul etmemiz gerekir. Thompson bu sayfalarda kendisinin “güvenilmez” olarak tanımlandığını görseydi şaşırırdı.²⁸ Hiç şüphesiz, bu bazı ölçülerde bütün insanlar için söylenebilir. Ama rahatça emin olabiliriz ki, bu durumda Hobsbawm her şeyi tepetaklak etmiş olmalıdır. Hobsbawm devam eder, “pratik bakımdan” 1956 krizinden doğan değişik Yeni Sol’lar önemsizdi. “Herhangi bir başarısız devrim girişiminde” bile bulunmayan, “ama geleneksel politikayı ve sonunda geleneksel sol politikayı ortadan kaldıran, başka bir devrim türünün fiilen şekleştirelmesi olan, “benim kuşağımın yabancı kalacağı” Kuzey Amerika ve Avrupa’nın 60’lardaki öğrenci radikalleri bundan da kötüydü”. Küba Devrimi’nin ilham verdiği Güney Amerika içinde ve dışındaki, (bütün Gueveracı gerilla ayaklanması girişimleri dikkate değer biçimde başarısız olan) çağdaş aşırı sol için ise, Kolombiya’daki FARC veya Peru’daki Aydınlik Yol’un aksine “bunlar Latin Amerika köylülerini silaha sarılmaya neyin teşvik edeceğini ne anladılar ne de anlamak istediler” der.²⁹

26 II, s. 212-214.

27 “The Lost World of British Communism”, *New Left Review* 1/154, Kasım-Aralık 1985, s. 3-53; 1/156, Mart-Nisan 1986, s. 63-113; 1/165, Eylül-Ekim 1987, s. 52-91.

28 II, s. 215.

29 II, s. 251-252, 375.

Bu huysuz geriye bakışın herhangi bir unsuru çok seyrek olarak dikkatli bir incelemeye dayanabilir. Ellilerin Yeni Sol'u Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'nın ayrılmaz bir parçasıydı. Kampanya hareketi her ne kadar amaçlarına ulaşamamış olsa da, bir değişim gücü olarak, yeniden yapılandırılmamış CPGB'den çok daha önemli bir hareketti. Avrupa ve Amerika'daki öğrenci hareketi, Hobsbawm'ın da unutkan olduğu anlarda hatırladığı üzere, de Gaulle ve Nixon yönetimlerinin felç edilmesine yardımcı oldu, ama –Hobsbawm'ın hatırlamadığı şey– ABD'de Vietnam Savaşı'nın sona erdirilmesinde, Fransa ve İtalya'da ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında en güçlü işçi sınıfı seferberliğinin başlatılmasında hayati öneme sahipti. Latin Amerika'da Nikaragua'daki tek başarılı devrime Küba sadece doğrudan ilham vermedi, aynı zamanda yardımcı da oldu. Peru ve Kolombiya'ya gelince, Hobsbawm Peru'da Aydınlik Yol'un Fujimori tarafından ezilmesini ancak memnuniyetle karşılayabileceğini söylemektedir: FARC'ın şimdi Uribe tarafından ezilmesinden niye memnun olmasın ki?

Hobsbawm bu tür beyhude çabaları birbirine karşı koyarak, kendi gözünde 1980'lerin başında devam eden daha verimli başka bir girişimi anlatır. Bu *Marxism Today*'in sayfalarında, İşçi Partisi'ni Bennery'nin yarattığı risklerden kurtarmak için sürdürdüğü kampanyadır. Burada meşru onur ve ölümcül hayaller garip bir şekilde iç içe geçmiş durumdadır. Hobsbawm haklı olarak, Callaghan hükümetinin düşmesinden önce yetmişlerin militan sendikacılığının, sanayideki bütün göz kamaştırıcı başarılarına rağmen, işçi sınıfının gücünün veya örgütünün herhangi bir asli genişlemesi tarafından yürütülmediğine ve Thatcher'ın iktidara gelmesinden sonra, zayıflamış İşçi Partisi makinesini solun ele geçirmesinin yeni Muhafazakârlığı yenmek için yeterli olmayacağına işaret ediyor.³⁰ Ama Hobsbawm'ın bu doğru gözlemlerden çıkardığı sonuçlar aşırı derecede safdil: asıl olarak, iç karartıcı altmışların sonu ve yet-

30 Martin Jacques ve Francis Mulhern (ed.), *The Forward March of Labour Halted?* (Londra, 1981) kitabındaki ve *Politics for a Rational Left*'in (Londra, 1989) içindeki makalelere bakınız.

mişler boyunca ortaya çıktığı üzere, tam da bu türden geleneksel İşçi Particiliğin bitmesinin ilk planda Sol'un yükselmesine yol açtığı şeklindeki apaçık gerçeğe rağmen, her şeyden önemli olan görevin, İşçi Partisi'nde orta sınıf oylarını tekrar çekme yeteneğine sahip bir "ılımlı" liderliğin her ne pahasına olursa olsun yeniden başa geçmesi gerektiği sonucuna varması.

Hobsbawm Benn'in işinin bitmesine ve acınası bir figür olan Kinnock'un başa geçirilmesine yol açan medyadaki kampanyada kendisinin oynadığı rolü zevkle ama abartarak hatırlıyor. Çünkü *Sun*'dan *Mirror*'a, ondan *Guardian* ve *Telegraph*'a kadar bütün Fleet Street³¹ filosu Benn'in kellesini istiyordu. Kendisinin kişisel bağırıtı çağırısının ne fark yarattığı şüphelidir. Hobsbawm Parti'de gerekli temizliği yaptıktan sonra, Kinnock'un "geleceğinin garanti altına alındığına" dair bize teminat verir. Yazık, Thatcher bile yolundan çekildikten sonra, yeni lider 1992'deki seçimlerde bir fiyasko olduğunu kanıtladı. Hobsbawm "o seçim gecesinin siyasi hayatımın en üzgün ve en ümitsiz gecesi olduğunu hatırlayan tek ben değilim" diye kederle yazar.³² Aynı şey 1993 Mart'ı için de fazlasıyla geçerlidir. Bu tür bir saçma kendini beğenmişlik, "İşçi Partisi'ni kurtarma" seferi –Gaitskell'in eski sloganının yeniden gündeme getirilmesi– bir süreliğine tarihçinin gerçeklikle bağını yitirmesinin boyutlarının bir ölçüsüdür. Çünkü elbette onun istediği anlamda kurtarılmaktan çok uzak bir şekilde, İşçi Partisi şimdi kendisinin dediği şekilde "pantolonlu bir Thatcher" dediği şeyi üretmek için tersyüz edildi.

Bir İşçi Partisi Sol'unun, kendisinin partiyi kurtarma operasyonundan bu yana artık olmadığını belirten Hobsbawm, bunun basitçe şimdi kınadığı Blairciliğin yükselişinin koşullarından birisi olduğunu kavrayamamış görünüyor. Küçük bir ölçekte *Marxism Today*'in –gazetecilik bakımından canlı, ama hiçbir siyasi veya entelektüel dayanıklılığı olmayan (1991'de sahibi olan partiyle birlikte ortadan kalktı)– bir büyücünün çıra-

31 İngiltere'de büyük gazetelerin merkezlerinin bulunduğu Londra'nın ünlü caddesi – ç.n.

32 *IT*, s. 276.

ğı rolünü oynadığı yeterince açıktır, özellikle bir radikal hükümet modeli olarak Thatcher kültürünün Yeni İşçi Partisi tarafından ziyadesiyle benimsenmesinde. Hobsbawm Blair yönetiminin “bizi ‘gerçek’ politikanın dışına ittiğini” kederle söyleyerek bitirir ve üzüntüyle şimdi Blair’in Başbakanlık Konutu’na (Downing Street) rahatça yerleşmiş güçlü bir MT³³ yandaşı şeklinde uyarılmasını üzüntüyle hatırlar; Yeni İşçi Partisi “Pazar ekonomisi içinde çalışmak zorunda olduğu ve bunun gereklerine uyması gerektiği” için bu eleştirisi artık yetersizdir. Buna verebileceği bütün cevap şudur: “Yeterince doğru” – böyle bir alçakgönüllü minimalizme, sadece hâlâ liderliğin yeni liberal ideolojiye aşırı bir inancı olduğu şeklinde bir itiraz ekleyerek.³⁴ Bu anlatım, hiçbir şekilde Hobsbawm’ın bütün resmini vermez. Bu olayın gösterdiği tek şey, geçmişinin, onun stratejik düşüncesini her zaman yönlendirdiğini söylediği özeliğinin ne hale geldiğidir. Halk Cephesi bir zamanlar kitleleri siyasi hayata uyarıdırabilir ve hakiki bir tutkuyu harekete geçirebilirdi ama gücünün zirvesinde bile, otuzlarda Fransa ve İspanya’da, iktidarı gerçekçi bir şekilde değerlendiremiyordu ve sonunda durum felaketle sonuçlandı. Duygusal hayallerinin yükünün savaş sonrası koşullara taşınması (ki bu koşullarda arkasında hiçbir şekilde halk desteği yoktu) daha da bayağı sonuçlara yol açtı: Komünist Parti’nin 1946-1947’de Avrupa’daki hükümetlerden peşi peşine ihraç edilmesi, yetmişlerde İtalya’da Tarihsel Uzlaşma konusundaki beyhude çaba ve nihayet –1936’nın gizli umutlarının sönmüş kozları– İşçi Particiliğin çatlamış kabuğunu seksenlerde tekrar tutturmak için gösterilen ümitsiz ve perişan girişim.

Tuhaf Zamanlar’ın son üçte birlik kısmı tekrar ifade tarzını değiştirir, incelenmesinde belli bir sıra izlenmez. Burada hız yavaşlar ve kitap daha geleneksel bir görünüm alır, her ne kadar uzun övgüler boyunca bile o keskin zekâ parlıdasa da. *Annales Okulu* ve *Past and Present* dergisi ile ilişkili analitik toplumsal tarihin, daha önceki aşırı-siyasi anlatıların pahasına yükselişinin iyi bir değerlendirmesini sunar ve daha sonra seksenlerde-

33 Margaret Thatcher – ç.n.

34 *IT*, s. 276-277.

ki kültürel dönüşle birlikte gerilemesine hayıflanır. Bu yükselişe öncülük eden tarihçileri “modernleştiriciler” diye tanımlar – çok belirsiz ve bürokratik bir terim, akla getirdiği birçok şeyden esas itibarıyla farklı (“tarihyazımının bundan sonra ilerleyeceği ana tren hattı inşa edildi”).³⁵ Burada Hobsbawm kendini önemsiz gösterir. Onun geçişin incelenmesi konusunda kendi fikrinin ne kadar orijinal olduğunu –bu fikir, (biraz) korkutugunu söylediği Braudel’inkinden daha orijinaldir– görmek için, *Tarih Üzerine* adlı derlemesine bakmanız gerekir. Bu bölüm, bu otobiyografinin, Hobsbawm’ın fikirler dünyası ile ilgili faaliyetleri konusunda ne kadar dolaylı bir değerlendirme sunduğunun yeniden anlaşılmasını sağladı. Hobsbawm, başından sonuna kadar, neredeyse kendisini ciddi biçimde etkilemiş hiçbir fikir çalışmasından bahsetmez. Marksizm anlayışı hakkında bize söylenen şey neredeyse sadece *Komünist Manifesto*’yu Berlin’de lisedeyken okuduğudur. Lise sonda felsefenin yerine edebiyat okuduğuna işaret ederek ilk baştaki edebiyat tutkusu yoluyla tarihe yönelme konusunda kendisini diğer Britanyalı tarihçilerle özdeşleştirir. St Marylebone Gramer Okulu’nun kendisini “İngiliz şiiri ve nesrinin şaşırtıcı mucizeleriyle tanıştırdığını”³⁶ söylemenin dışında, gerçekte ne okuduğundan bihaberiz. Siyasete geldiğinde Brecht ve Neruda’dan dizeleri alıntılar ama kavramsal olarak ortada tam bir karanlık vardır.

Belki de bu yokluk böyle sorunlarla ilgilenmeyen bir kamuyu dikkate almaktan başka bir şey değildir. Seyahat başka bir konudur. Kitap Hobsbawm’ın Fransa, İspanya, İtalya, Latin Amerika ve ABD’deki deneyimleri ile biter. İlk dört yer için, buralarla ilgili özel bir kavrayışa sahip olduğunu iddia etmeden, tutarlı bir duygusal yakınlıkla yazar. Aslında her bir bölgenin yaşadığı gelişmelerden farklı şekillerde rahatsız olduğunu veya hayal kırıklığına uğradığını itiraf eder – Beşinci Cumhuriyet’in siyasetini ve kültürünü otuzların sonu ve kırklardaki Fransa’yla uyuşmayan bir aşama olarak görerek; kapitalizmin İspanya’yı dönüştürme hızına şaşıracak; İtalya’da Craksi ve Berlusconi’nin başarıla-

35 IT, s. 293.

36 IT, s. 95.

nyla ve kendisini yakın hissettiği Komünist hareketin acizliğinden şaşkına dönerek; yaygın toplumsal değişikliklere rağmen Latin Amerika'da herhangi bir siyasi ilerlemenin olmadığını kabullenerek. Ama başka yönlerden, bu bölümler hoşlandığı toplumlardaki dostluklar ve zevklerin yeterince tatlı kayıtlardır.

Hobsbawm'ın bütün öteki ülkelerin toplamından daha fazla zaman geçirdiği ABD ise başka bir konudur. Manhattan hariç, kendi değerlendirmesine göre, 1960'ta birkaç ay caz sahnelerini keşfederken, ülke hakkında seksenler ve doksanlarda on iki yıl süren sezonluk eğitimler sırasında öğrendiğinden daha fazla şey öğrenmiştir. Bunlar, aksine ABD'den uzaklık duygusunu güçlendirmiştir – normal ilgisizliğinin dışında bir antipati. Başarıları ne kadar etkileyici olsa da, Amerika'nın toplumsal eşitsizliği ve siyasi felç hali, kendi kendisiyle meşguliyeti ve megalomanlığı, Hobsbawm'ı başka bir kültüre ait olduğuna memnun eden özelliklerdir. Bu yorum Hobsbawm için en çok şey ifade eden ülkenin³⁷ bu kitapta olmamasını hatırlatır. *Tuhaf Zamanlar*, çocukluk izlenimlerini anlattıktan sonra –her ne kadar Galler'deki tatiller üzerine küçük bir ara bölüm içerse de– İngiltere'ye asla geri dönmez. Bu kesinlikle bir duyarsızlık işareti değildir. Daha önce Cambridge'de olan çağdaşlarının anlattıklarına göre, kendisini onların beklediklerinden daha fazla Britanyalı hissetmektedir; daha sonra Birleşik Krallığın bütünlüğünün güçlü bir savunmasında ve belki de Falkland Savaşı hakkındaki karışık duygularda ifadesini bulacak yurtsever duygular. Yasal olarak anavatanı ama kültürel olarak sonradan vatan edindiği ülke ile ilişkisi, bu otoportrede bir kenara bıraktığı bir karmaşık(lıklar) alan(ı)dır.

Tuhaf Zamanlar 11 Eylül ve bu olayın siyasi olarak sömürülmesi üzerine muhteşem bir finalle sona erer – her şeyden önce, “ABD'nin kendi küresel imparatorluk düzenini, kendisi ‘uluslararası terörizmi’ yok etmezse tarifsiz barbarlık dehşeti tarafından ele geçirilmek üzere olan bir uygarlığın savunmacı tepkisi olarak sunma hayasızlığı”.³⁸ Tarihsel bakış açısından yeni

37 İngiltere – ç.n.

38 *IT*, s. 412.

Amerikan egemenliği Britanya İmparatorluğu'ndan daha tehlikeli olacaktır, çünkü daha büyük bir güç tarafından yönetilmektedir. Ama uzun sürme ihtimali yoktur. Aslında kapitalizmin kendisi de, der Hobsbawm, toplumsal değişimin en büyük güçleri dünyayı bütün bilinen ufukların ötesine sürüklerken bir kez daha gençliğin nefretini kazanmaktadır. Kendisini, asla hiçbir topluluğa tümüyle ait olmamanın faydasını görmüş bir tarihçi olarak tanımlayan Hobsbawm, ideali "tropik bölgede ve kuzey kutbunda kendini evinde hisseden ve yeryüzünün yarısının üzerinde uçan göçmen bir kuş olan" en genç kuşakları, kimlik fetişlerini reddetmeye ve yoksul ve zayıflarla dava arkadaşlığı yapmaya çağırır. "En umutsuz zamanlarda bile mücadeleyi bırakmayalım. Hâlâ toplumsal eşitsizliği reddetmeli ve onunla mücadele etmeliyiz. Dünya kendi başına daha iyi bir yer olmayacak."³⁹ Bu sayfaları kapatırken, anı olarak bu sayfalar içindeki bütün anlatım farklılıkları ve bunların akla getirdiği fikirlere rağmen, okuyucuda kalıcı olan etki, bu aklın büyüklüğü ve anlattığı hayatın karmaşıklığı ve farklılığıdır. Bunlar, bir tarihçinin başarısına uygun refakatçilerdir. Haşin bir canlılık, yıllara meydan okumuştur.

II

Aşırılıklar Çağı'na bir ek, tarihsel manzaraya karşı asılmış bir kişisel portre olarak sunulan, *Tuhaf Zamanlar*'ın Hobsbawm'ın 20. yüzyılla ve genel modernite anlatısı hakkındaki görüşüyle ilgili açıklığa kavuşturduğu şey nedir? Kapsayıcı bir kavrayış içinde *Devrim Çağı*, *Sermaye Çağı*, *İmparatorluk Çağı* ve *Aşırılıklar Çağı* tek bir proje olarak görülebilir – çağdaş dünyanın nasıl oluştuğunun sistematik bir değerlendirmesi olarak, dengi olmayan bir dörtleme. Hepsi de aynı yeteneklerin şaşırtıcı bir şekilde birleşmesini sergiler: sentezin tutumluluğu, ayrıntıların canlılığı; küresel kapsam ama güçlü bir bölgesel farklılık duygusu; tahıllar ve borsalardan, uluslar ve sınıflardan, devlet adamları ve köylülerden, bilimler ve sanatlardan aynı rahatlıkla söz eden

bilge akıcılık; umutsuz toplumsal aktörlere duyulan sempatilerden uzaklık; analitik anlatının gücü ve özellikle bir dikkate değer açıklık ve enerji stili; en sert tartışma yüzeyinde bile ani bir metaforik kıvılcım. Bu betimleme anlarının gençliğinde kendisini çok yakın hissettiğini söylediği doğal dünyadan kaynaklandığını görmek çarpıcıdır: “Din, gökyüzünden gelen bir şey, hiç kimsenin kaçamayacağı ve yeryüzünden yukarıda olan her şeyi kapsayan din, bir bulutlar yığını, insani gökkubbenin büyük ama sınırlı ve değişken bir özelliği haline gelir” – “sanayileşmenin demir sabanı sert suratlı işadamları şeklindeki ürününü Kuzey’in yağmurlu göğü altında kat kat artırdı” – “faşizm ırmağa atılan bir avuç toprak gibi çözüldü”.⁴⁰

Yine de bu dört cildin epik süreci içinde, başta bir üçleme olarak görülen ilk üç cilt ile daha kendi başına duran, ilk üç ciltten onu ayıran özelliklere sahip son cilt arasında kesin bir kopukluk var. Fransız Devrimi’nden Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemi kapsayan üçleme tutarlı bir planı izler, mantığı bakımından klasik olarak Marksist’tir: her cilt dönemin ekonomik temellerinin bir değerlendirmesi ile başlar, ardından dönemin siyasi çatışmalarının anlatısı gelir –iki bölümde “gelişmeler” başlığı atılmıştır– bunu toplumsal sınıfların bir panoraması izler ve sonra kültürel ve entelektüel sahnenin bir incelemesi yapılır, bu bölümlere de “sonuçlar” başlığı verilmiştir. Teorik zırhta hiçbir uyumsuzluk izi yoktur; alt ve üstyapının ise adı asla geçmez. Seri içinde, tekil değerlendirmeler sürekli ortaya çıkar: Napolyon Savaşları, romantizm, 1850’lerin Dünya Genişlemesi ve bu genişlemenin kaybedenleri, Birinci Dünya Savaşı’nın kökenleri ve başka birçok şey üzerine yazılmış şahane bölümler. Terim yaygın hale gelmeden on yıl önce, “küreselleşme” çoktan *İmparatorluk Çağı* içinde bir temadır.

Üçlemenin tercihleri açık sözlüdür. Bir tarihçinin böyle şeyler yazdığı nadir görülmüştür: *Sermaye Çağı*. “Bu kitabın yazarı ele aldığı çağa yönelik belirli bir nefreti, belki de belirli bir iğrenmeyi gizleyemez, her ne kadar bunlar bu çağın devasa mad-

40 *The Age of Revolution*, Londra, 1962, s. 227, 267 [Türkçesi: *Devrim Çağı*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost, Ankara, 2016]; *Age of Extremes*, s. 175.

di başarıların takdir edilmesi ve hatta yazarın neyi sevmediğini anlama çabasının tetiklediği nefret ve iğrenmeler olsa da”.⁴¹ Hobsbawm’ın genel yargıları çoğunlukla haşlama tarzındadır: “Bütünüyle, ülkeye liberalizmin girişi bir tür, toplumsal yapıyı (köylülük) parçalayan ve zenginler dışında herkesi yerinden eden sessiz bir bombardıman gibiydi: özgürlük adı verilen yalnızlık.”⁴² Ama belirli yargıların ağızda kalan acı tadı her zaman bireyseldir ve nadiren öngörülebilir. Kim Viyana Kongresi’nin duyarlı ve gerçekçi olarak övüldüğünü göreceğini düşünebilir ya da Louis Napoléon’un Proudhon veya Bakunin’den daha olumlu görülmesini bekleyebilirdi ki?

Üç Çağ neredeyse evrensel bir takdirle karşılandıysa da hak etiklerinden daha az sayıda eleştirel değerlendirmede ele alındılar. Bu elbette kısmen bu ciltlerin performansının ölçeği ile ilgili bir sorundur, ki bu ölçek onların tam bir değerlendirilmesini neredeyse tümüyle imkânsız kılıyor. Buna sahip olmayan belirli itiraz veya değerlendirme noktaları biraz rastgele veya marjinal olmaya mahkûm. Eğer herhangi bir büyük eserin ölçütü aynı zamanda akla getirdiği sorular ise, bu ustaca cilalanmış yüzeylerde gevşek düşünceleri biraz zıplatmaya deşebilir. Üçlemenin –1776 veya 1789’dan 1914’e kadar uzanan– “uzun 19. yüzyılın” tarihinin etrafında örgütlendiği eksen, Hobsbawm’ın sözleriyle “kapitalizmin liberal versiyonu içindeki burjuva toplumunun tarihsel olarak belirli biçimleri içinde zaferi ve dönüşümü”dür.⁴³ Burada her cildin gelişmesini kontrol eden objektif çözümleme üçlemesine sahibiz – ekonomik, toplumsal, siyasi.

Çalışmanın amacını “detaylı bir anlatı değil, aksine yorumlama (*interpretation*) ya da Fransızların *haute vulgarisation* (yüksek sıradanlaştırma) dedikleri şey”⁴⁴ olarak tanımlayan Hobsbawm bunun kendisini nereye kadar açıklamaya bağlı kılacağı sorusunu açık bırakır, bu onun başarısı ile doğrudan ilgili bir ayrımdır.

41 *The Age of Capital*, Londra, 1975, s. 17 [Türkçesi: *Sermaye Çağı*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost, Ankara, 2009].

42 *The Age of Revolution*, s. 194.

43 *The Age of Capital*, Londra, 1975, s. 17 [Türkçesi: *Sermaye Çağı*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost, Ankara, 2009].

44 *The Age of Revolution*, s. 11.

Girişiminin başında, *Devrim Çağı*'nın kapitalizmin 16. ya da 17. yüzyıl Avrupa'sında yatan kökenlerini açıklamaya çalışmayacağını, aksine 1780'den itibaren gerçekleşen İngiltere'deki Sanayi Devrimi'nin patlayışını açıklamaya çalışacağını belirtir. Bu sözünü Britanya sanayileşmesinin emperyal temelleri üzerine güçlü biçimde odaklanmış bir değerlendirme ile tutar. "Dayandığı sömürge ticareti tarafından bir ok gibi fırlatılan" pamuk sanayii –hammaddesi asıl olarak köleler tarafından sağlanan, pazarları donanma gücü tarafından güven altına alınan– ihracatın iç tüketim üzerindeki zaferini temsil etti.⁴⁵ Sonraki tarihçiler Sanayi Devrimi'nin kilit koşulu olarak, Britanya'nın kömür temelli enerjisinin sağladığı nispi avantajı vurguladılar, başkaları ise bu anlayışı toptan ortadan kaldırmaya çalıştı. Ama hiçbirisi ciddi biçimde Hobsbawm'ın argümanını sarsamadı.

Öte yandan endüstriyel genişlemenin ikinci temel dönemine geldiğimizde, *Sermaye Çağı*'nın kalkış noktası olan 1850'lerdeki küresel atılımı açıklama faslına geçilir. Hobsbawm "Niçin bizim yaşadığımız dönemde ekonomik genişleme bu kadar dikkat çekecek ölçüde hızlanmış?" diye sorar, sadece "sorunun gerçekten tersine çevrilmesi gerektiği" cevabını vermek için – sorun daha çok bu hızlanmanın niçin daha erken olmadığı şeklinde olmalıdır.⁴⁶ Bu, *Fin de nonrecevoir* bir tür şaşırtma gibi görünüyor, ama her durumda bunun peşinden gidilmemiştir. Bunun yerine, bize daha çok ekonomik liberalizmin yayılması ile birlikte azalan, dağınık bir faktörler menüsü sunulur –demiryolu, gelişmiş iletişim, yeni küresel arzlar– ("küresel serbestleştirme hareketinin ne ölçüde bir neden olduğu, ekonomik genişlemenin doğal ya da yapay bir sonucu olduğu açık bir soru olarak bırakılmak zorundadır").⁴⁷

Dünya ekonomisinin bir sonraki hayati kavşağında, 1873'ün Büyük Bunalım'ına düşülmesiyle daha da az ilgilenilir; aslında, çöküşün eşitsiz karakterinin canlı bir tasviri yapılsa da, nedensel analizine neredeyse hiç girilmez. Daha çok, dalga

45 *The Age of Revolution*, s. 50-52.

46 *The Age of Capital*, s. 47.

47 *The Age of Capital*, s. 53.

1890'larda yukarı döndüğünde, Hobsbawm basitçe bütün bir *İmparatorluk Çağı* döneminin bir Kondratieff dalgasına dönüşmüş görüldüğünü not eder, yirmi yıl kadar süren bir durgunluk, arkasından yirmi yıllık genişleme dönemi. Ama "bunları açıklayamayacağımız için, Kondratyev dönemsellikleri bize fazla yardımcı olmaz".⁴⁸ Yükselişe geçişin muhtemel nedenler hakkında, fiyat düşüşlerinin ardından büyük kentlerin artan alım güçleri dışında, çok az şey söylenir. Derinden incelemenin yokluğu belki de üçlemenin güzelliğinin bedelidir. Üçlemenin hızı, Hobsbawm'ın bir zamanlar "The Crisis of the Seventeenth Century" ("On Yedinci Yüzyılın Krizi")⁴⁹ gibi makalelerde gerçekleştirdiği sabırlı iktisadi kazıya engel olur.

Üçlemenin programının ilk döneminden ikinci dönemine geçsek, ampirik olmaktan çok kavramsal olan farklı bir konular setinin ele alındığını görürüz. Bunların meşhur ikili devrim fikrinin kendisi ile başladığı söylenebilir – "daha büyük bir bölgesel volkanın ikiz kraterleri".⁵⁰ Buradaki sorun çok basit bir biçimde ortaya konabilir. 18. yüzyılın sonunda, Sanayi Devrimi Britanya'da, siyasi devrim Fransa'da oldu. Ama bu iki devrim niçin ayrı ayrıydı? Geleneksel Marksist açıklamaya göre, siyasi bir devrimin, yeni ekonomik güçlerin gelişmesi modası geçmiş toplumsal ilişkilerin kabuğunu parçaladığında gerçekleşmesi gerekir. Ancak bir ülkede modern endüstriyel patlama "ne monarşi ne de oligarşiyi" sarstı; ötekinde ise halkın ayaklanması gelişmiş teknolojiye hiçbir hızlanmaya yol açmadı, aksine –Hobsbawm'ın belirttiği gibi– geleneksel köylülük mülkiyetini güçlendirdi. Marksist bir tarihçi için, bu karşılıklı asimetri ampirik olarak kaydedilmekten daha fazla bir şeyi gerektiriyor gibi görünebilir. Herhangi bir çalışmanın büyüklüğünü söylediklerinden öğrenmekten çok, söylemediği şeye göre değerlendirmek, her zaman yanıltıcı olma riski taşır. Ama bu örnekte Hobsbawm'ın *historie raisonnee*'sinin (tarihsel akıl) analitik ince buzlar üzerinde

48 *The Age of Empire*, s. 48.

49 *Past and Present*, sayı 8 ve 9, Mayıs ve Kasım 1954, s. 33-53 ve 45-65, T. Aston (ed.), *Crisis in Europe 1560-1660*, Londra, 1965 içinde yeniden yayımlandı.

50 *The Age of Revolution*, s. 14.

kayıştaki zarafet, daha sonra çıkacak zorlukları önceden sezer. Çünkü ustalıkla durumu idare ettiği şey, “kapitalizm” ile “burjuva toplumu” arasındaki ilişkinin doğasıdır. Bu konuda *Çağlar*’ın üçlü ilkeye dayalı formülü, daha fazla ayrıntı vermeden, sadece birisinin diğerinin tarihsel biçimi olduğunu söyler.

Buradaki sıkıntılı nokta, Avrupa burjuvazisinin siyasi bir sınıf olarak kariyeridir. Hobsbawm ilk ciltte 1815 Restorasyon düzenlemelerini tanımladıktan sonra, 1830 devrimci dalgasını yazar: “Aslında, bu dalga Batı Avrupa’da aristokratik güçlerin burjuva güçleri tarafından kesin biçimde yenilmesine işaret eder. Sonraki elli yılın yönetici sınıfının bankerler, büyük sanayiciler ve bazen de üst düzey memurlardan oluşan ‘büyük burjuvazisi’nin olacağı, dikkatleri üstüne çekmemeye çalışan ya da asıl olarak burjuva politikalarını destekleyen, daha küçük ya da tatminsiz işadamları, küçük burjuvazi ve ilk dönemdeki işçi hareketleri tarafından rahatsız edilse de henüz genel oy hakkı tarafından tehdit edilmeyen, aristokrasi tarafından kabul edildi.”⁵¹ Bu biraz olgunlaşmamış bir açıklama gibidir. Eğer burjuvazi daha Lola Montez ve King Bomba’nın zamanında Batı Avrupa’nın hâkimi idiye, 1848’in ayaklanmalarına ne gerek vardı? Bunların takdire şayan bir şekilde incelemesinin sonunda, şimdi “burjuvazi’nin devrimci güç olmaktan çıktığı”⁵² sonucuna varmaya gerçekten ne gerek vardı? Hatta (bu yüzden) 1830’dan elli yıl sonra, genel erkek oy hakkı hem Fransa ve Almanya’da yürürlüğe girdiği halde Bismarck ve MacMahon basit vatandaşlar mıydı?

İkinci cilt başka bir dönemleştirme önerir ama bu dönemleştirme bu türden belirsizlikleri gidermekten çok şiddetlenendir. 1850-1875 arasındaki yıllar özellikle “yükselişi şüphe götürmeyen ya da karşı konulamaz olan muzaffer burjuvazinin çağıdır”. Ama aynı zamanda, Hobsbawm şunu kabul eder: “Birçok ülkede burjuvazi, siyasi iktidarı belirlese de, ne kontrol eder ne de uygular. Uyguladığı şey hegemonyadır ve giderek artan oranda belirlediği şey ise uygulanacak politikalar-
dır. Ekonomik kalkınma yöntemi olarak kapitalizmin alterna-

51 *The Age of Revolution*, s. 140.

52 *The Age of Capital*, s. 33.

tifi yoktu.”⁵³ Bu tanımlamanın ima ettiği ama söylemediği şey şudur: ekonomik ve siyasi düzeyler arasında bir uygunluk değil, bir bükülme vardır. Sermaye yönetimi zorunlu olarak burjuva yöneticiler anlamına gelmiyordu. Burada da açıklama gerektiriyor görünen merkezî bir paradoks vardır. Ama anlatı bunu açıklamaktan yine kaçınır. Bu son durumda, bu kaçınma kısmen dağıtma yoluyla yapılır. Dönemin büyük siyasi altüst oluşları bu çığır açıcı dönüşün bütün unsurlarını toplayan bir set oluşturur: Almanya ve İtalya’nın birliğini sağlaması, Amerikan İç Savaşı ve Japonya’da Meiji Restorasyonu. *Sermaye Çağı* bu olayların hepsini kapsar ama onları farklı başlıklar altına dağıtarak –“Çatışmalar ve Savaş”, “Ulusların İnşası”, “Kazananlar”– temeldeki tarihsel meseleyi zorlayacak ve farklı dönemleri ilişkiye sokmayacak bir şekilde.

Eğer güçlerinin zirvesinde iken Avrupa burjuvaları, devletin hâkimi olarak gerçekten tam da iktidarda değillerse, “kısa ve kalıcı olmayan” zafer ânından sonra gelişme eğrisindeki bükülme neydi?⁵⁴ *İmparatorluk Çağı* vurguyu kaynak formülün üçüncü dönemine kaydırır. “Bu kitap Batılı liberal burjuvazi tarafından ve onun için yaratılan toplum ve uygarlığın sadece modern endüstriyel dünyanın kalıcı biçimini değil, aksine erken gelişmesinin tek evresini temsil ettiği tarihteki ânı araştırıyor.”⁵⁵ Başka bir deyişle, burada ilk kez olmak üzere Hobsbawm açıkça ekonomik biçimi toplumsal biçimden ayırmaya başlar. Sınıfın akıcı kompozisyonu ve sınırlarını dikkatli bir biçimde tartıştıktan sonra, burjuvaziye “*bir grup erkek ve kadın olarak* tanımlar ve bunlarla ‘aşağı orta sınıflar’ arasındaki çizgiyi tanımlama sorununun bu aşamada kapitalist gelişmenin analizi üzerinde doğrudan bir etkisi yoktur” – çünkü “20. yüzyılın dünyasını taşıyan ekonomik yapılar, kapitalist oldukları zaman bile, artık işadamlarının 1870’te kabul ettikleri anlamda ‘özel girişimin’ yapıları değildir”.⁵⁶

53 *The Age of Capital*, s. 293, 291.

54 *The Age of Capital*, s. 17.

55 *The Age of Empire*, s. 11.

56 *The Age of Empire*, s. 173, 11.

İmparatorluk Çağı belle époque zamanında aristokratik ve tarımsal seçkinlerin'devletin ve toplumun zirvesinde devam eden etkileri üzerinde, Arno Mayer gibi tarihçilerin yaptığı şekilde durmaz. Ama modern şirketlerin doğuşu, kadının özgürleşmesi ve her şeyden önce liberalizmin krizi –1914'e yol açan ahlaki ve ideolojik kendini yok ediş– içinde “19. yüzyıl burjuvazisinin sağlam hatlarının çözülmesinin” izlerini keşfeder. “Burjuva Avrupa artan maddi rahatlık içinde kendi felaketine doğru ilerlerken, burjuvazinin ya da onun gençliğinin, aydınlarının önemli bir kısmının isteyerek, hatta iştahla uçuruma yuvarlanması gibi tuhaf bir olguya tanık oluruz.”⁵⁷ Aslında, üçlemenin sonucu, onu harekete geçiren kurucu unsurlar arasındaki bağların kopmasıdır. Kapitalizmin artık burjuvaziye ihtiyacı yoktur. Burjuvazi artık liberalizme bağlı değildir. İşaret zamirleri belirsiz olmaya devam eder, tikel ile genel olan arasındaki farkı havada bırakarak.

Kronolojik olarak *Aşırılıklar Çağı* anlatıya önceki cildin bıraktığı yerden devam eder, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ile 20. yüzyılın tarihini ele alan üçlünün son kitabındaki bazı kilit temaların öngörülmesinin güçlendirdiği bir devamlılık. Ama kavramsal ve mimari yapı olarak, bir kopukluk var. Önceki kitapların hepsinden yüzde elli daha uzun olan dördüncü kitap, daha büyük bir ölçekte inşa edilir. Önceki kitaplardan sonra son kitabı okumak, daha çok, sanki büyük bir sıradağın doruğuna güçlkle tırmandıktan sonra, insanın birden doruk çizgisinin arkasında And Dağları büyüklüğünde yeni bir zirvenin yükseldiğini keşfetmesi gibidir. Hiç şüphesiz *Aşırılıklar Çağı* Hobsbawm'ın başyapıtıdır. Sunumu ve iç yapısı (mimarisi) yakın bir ilgiyi hak ediyor. Kitabın başlığı bir göstergedir: Daha az kategorik ve siyasi, daha fazla varoluşsalıdır. Aktörler de değişmiştir. Dördüncü ciltte görülen tek başına en çarpıcı kopuş, burjuvazinin tamamen gözden kaybolmasıdır –peynir, ilaçlar ya da futbolun aksine– indekste de bir madde olarak yer almaz. Burjuvazi 1914'te tarihsel olarak ortadan mı kalktı? Hiçbir tarihçi daha önce ele aldığı konulara geri dönmek zorunda de-

57 *The Age of Empire*, s. 188, 190.

gildir ve yeni bir alan açma isteği her zaman övgüyü hak eder. Ama böyle keskin bir kopuşun sadece basit bir konu değiştirme meselesi olma ihtimali yoktur, daha sonra yönelinen şey açısından önemli olmadıkça.

Aşırılıklar Çağı temel argümanını bir dönemleştirme biçiminde sunuyor. 1914 ile 1991 arasındaki “kısa 20. yüzyıl” üç bölüme ayrılabilir. İlki “Felaket Çağı”, Birinci Dünya Savaşı’nın katliamlarından, Büyük Bunalım’dan ve Faşizm’in yükselişinden geçerek İkinci Dünya Savaşı afetine ve Avrupa imparatorluklarının sonunu da içeren, hemen arkasından gelen ilk sonuçlarına kadar uzanır. İkinci, yaklaşık 1950’den 1973’e kadar uzanan “Altın Çağ”, karma ekonomiler ve sosyal güvenlik sistemlerinin yayılması ile birlikte, tarihsel olarak gelişmiş kapitalist dünyada daha önce görülmemiş büyüme oranlarına ve yeni bir genel refaha tanık oldu; bunlara eski sömürge ülkelerde köylülük toprakları modern kentlere dönüşürken, Sovyet bloğunda hayat standartlarının yükselişi eşlik etti. 1973’te petrol krizi ve durgunluğun başlaması ile ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden üçüncü evre olan “Göçük”, Batı’da ekonomik durgunluk ve siyasi dumura uğrama, Doğu’da SSCB’nin çöküşü, bütün Kuzey’de sosyoekonomik ümitsizlik ve Güney’de habis etnik çatışmaların yayılmasına tanık oldu. Bu dönemlerin işaretleri: daha az büyüme, daha az düzen, daha az güvenlidir. İnsan refahı barometresi düşmektedir.

Bu, çağla ilgili güçlü bir bakıştır. Birinci ve ikinci evreler arasına koyduğu zıtlık yeterince açıktır ve kitabın adına gücünü vermektedir. İkinci ile üçüncü evreler arasındaki ayrım çizgileri nelerdir? İşte burada Hobsbawm açık bir şekilde Marksist kökenlerine sadık kalır, çünkü iki dönem arasındaki asıl ayrım çizgisi iktisadidir. Her dönemin uzun Kondratyev dalgalarına denk düştüğü –başka bir yavaş darboğazın takip ettiği çeyrek yüzyıllık dinamik büyüme– gözlemini yapar. Bir kez daha Kondratieff devrelerinin varmış gibi görüldüğünü tekrarlar, ama bir açıklama getirmez. *Aşırılıklar Çağı* “amacım şeylerin gerçekleştikleri haliyle anlamak ve açıklamaktır” –üçlünün vatan ettiği “yorumlama”dan daha güçlü bir vurgu– sözleriyle baş-

ladığı için, aynı anlaşılmaz mekanizmaya dayanmak daha ciddi bir sınır(lılığ)ın kabulü olarak görülebilirdi, çünkü bütün anlatının tutarlılığı bir anlamda bu *deusabsconditus*'a (gizli tanrı) dayalıdır.⁵⁸ Aslında, Hobsbawm otuzların Büyük Bunalım'ı, Altın Çağ'ın uzaması, hatta –daha belirsizce de olsa– Uzun Darboğaz'ı kısmen açıklar. İlk nedeni asıl olarak Caz Dönemi'nin ABD'sindeki yetersiz taleptir (ücretlerin dondurulması); her haliyle, genel olarak dünya ekonomisinden sorumlu bir role sahip olmak için belki de çok sınırlı bir neden. İkinci neden, savaş sonrası kulağı çekilmiş bir kapitalizmin karına ekonomilerindeki etkin talep yönetimidir; çıktıyı tüketmek için düzenli ücret artışlarını garanti altına alan ve ticaret ve yatırım için çok daha iyi bir uluslararası koordinasyon. İşaret ettiği üçüncü neden tam da Bretton Woods döneminin altın-dolar sistemi çökerken, ücretler 60'ların sonunda üretkenliği geride bıraktığı için ve bu da genelleşmiş bir enflasyon başlattığı için, aşırı talepten kaynaklanır. Bu öneriler arasındaki uyum yeterince açıktır. Çoğunlukla Hobsbawm, her türden ekonomistin dogmalarına güvenmeyen bir tarihçinin şüpheli havasıyla, bu nedenleri vurgu yapmadan ortaya koyar, dolayısıyla bu nedenlere fazla ağırlık verilmemelidir. Ama bunlar yine de alışlagelik nedenler olmaya devam ederler ve şaşırtıcı biçimde aksini gösteren belirtilerden etkilenmezler. Robert Brenner yeterince kesin olarak Amerika'daki Çöküş'ün ücretlerin baskılanmasıyla ya da savaş sonrası genişlemesinin ücretlerdeki patlamayla ne kadar az açıklanabileceğini göstermişti.⁵⁹ Brenner ayrıca Uzun Darboğaz'ın, Kondratyev türünden teorilerin sağlamadığı türden, çok detaylı ampirik kanıtlarla desteklenen bir gerçek teorik açıklamasını önermişti. Durum Hobsbawm'ın düşündüğü kadar kötü değil.

Yine de nedeni ne olursa olsun, geçen yüzyılın ikinci yarısında gelişmiş kapitalizmin iktisadî tarihinin Hobsbawm'ın tanım-

58 *Age of Extremes*, s. 87, 268, 3.

59 Bkz. Robert Brenner ve Mark Click, "The Regulation Approach: Theory and History", *New Left Review*, 1188, Temmuz-Ağustos 1991, s. 45-117 ve yukarıda tartışılan *The Economics of Global Turbulence*.

ladığı noktada ve tanımladığı şekilde ikiye ayrıldığı tartışmasız bir gerçektir. Fakat Hobsbawm, 70'lerin başının büyük değişikliklerinden, çağın, toplumsal yaşamın her alanını ve yerkürenin her yerini kapsama eğilimindeki çok daha büyük etkileri olan bir karşılaştırmasını geliştirir.

Bu temel üzerine kurulan üstyapı ne kadar sağlamdır? Neredeyse bütün Altın Çağ'ların tanım gereği efsane olduklarından şüphe edilir. Bu olayda da, Hobsbawm deyimi Sol'daki Anglo-Amerikan tarihçilerin –Andrew Glyn, David Gordon ve başkaları– OECD bölgesindeki savaş sonrası genişlemeyi tanımlamalarından aldı ve dünya tarihinin bir evresini bu deyimle özetledi. Kavram, her zaman olduğu ve Hobsbawm'ın da itiraf ettiği üzere, geriye yönelik bir kavramdır: olaydan sonra keşfedilen hazine. Meydana gelen toprak kaymasının oluşturduğu yığın içinden ortaya çıkar. Bu karşılaştırmanın geçerli olup olmadığı, değişik yollardan ele alınabilir. Ama kendimizi Hobsbawm'ın ele aldığı temel konularla sınırlarsak, üç yol öne çıkar.

İlk olarak, 1973'ten sonraki dönem, dünya nüfusunun büyük çoğunluğuna, aslında ondan önceki dönemden daha mı az maddi iyileşme sağladı? Zengin Atlantik ve tam zıddı bölgelerdeki düşük hızlı büyüme oranları, şişirilen ücretler, daha fazla işsizlik ve artan eşitsizlik, kendi başına, yanıtın evet olduğu anlamına gelmez. Çünkü Uzun Darboğaz dönemi aynı zamanda dünyanın en yoğun nüfus oranına sahip bölgelerinin görece refahında dramatik bir artışa da tanık oldu. Her şeyden öte, Çin tek başına Kuzey Amerika, Avrupa ve Rusya'nın toplam nüfусundan daha büyük bir nüfusa sahiptir. Çöküş dönemindeki Çin'in büyüme oranları yanında, Altın Çağ'ın büyüme oranları cüce gibi kalır. 1997-1998'in şiddetli ekonomik krizine rağmen –Güney Amerika'dan dikkate değer oranda daha büyük bir nüfusa sahip olan– Güney Doğu Asya, yetmişlerden bu yana, elliler ve altmışlardakinden daha hızlı büyüme (oranları) sağladı. Hindistan bile aynı zaman diliminde aşağı yukarı hızlandı. İnsanlığın beşte üçünün yaşadığı dünyanın bütün bu bölgelerinde, toplam sefalet, Atlantik genişlemesinin altın çağından daha dikkate değer ölçülerde azaldı.

Bu nedenle, eski Sovyetler Birliği'nin büyük kısmının içine düştüğü çukuru, büyük Sahraaltı Afrikası bölgelerinin tarif edilemez felaketi ve eşitsizliğin evrensel biçimde artışı hesaba katsak bile, herhangi bir ılımlı Benthamcı hesaplamaya göre refah dengesi, sonraki dönem değil, önceki dönem lehinedir. Bunu teyit etmek için, Hobsbawm'ın kendi en çarpıcı insan gelişimi imgesini kullanabiliriz. Altın Çağ'da köylülük ortadan kalkmadı, Çöküş döneminin otuz yılından sonra bile, yok olmaktan çok uzaktır. Köylülük hâlâ dünya nüfusunun yüzde 45 kadarını oluşturmaktadır. Ama köylülerin sayısındaki büyük düşüş, uzun bir zaman diliminde, yıldırım hızıyla gerçekleşen Üçüncü Dünya şehirleşmesinin son otuz yılında yaşandı. Kastedilen anlamda Ortaçağlar, insanlığın büyük çoğunluğu için Eisenhower değil, Reagan döneminde bitti.

Aşırılıklar Çağı'nın ikinci merkezî teması çağa damgasını vuran siyasi şiddettir – Hobsbawm'ın kitabının başına koyduğu savaşlar, katliamlar ve idamlar veya kıtlıkta ölen 187 milyon kişi. Bu bakımdan karşılaştırıldığında Altın Çağ ve Çöküş çağının durumu nedir? Altın Çağ'ın şekillenmesi Hobsbawm'ın canlı bir bölüm ayırdığı ve sorumluluğunu Sovyetler Birliği'nin ya da iki gücün değil de ABD'nin üzerine yüklediği, Soğuk Savaş'tan ayrılmaz. Hobsbawm, çatışmanın kıyametçi (vahiyci - *apocalyptic*) tonu ve savaşçı ateşinin sadece Washington'dan kaynaklandığını savunur. Ancak hiçbir yakın dünya savaşı tehlikesi yoktu, iki taraf da dünyanın 1945 sonrası bölünmesini kabul etmişti ve irrasyonel bir biçimde biriktirilen ve stratejik olarak önemsiz olan nükleer silahlar asla kullanılmadı. Soğuk Savaş'ın en şiddetli döneminin bu şekilde değerlendirilmesi, belki de Altın Çağ imajına uydurmak için zamanında çok korkulan birlikte yıkımın tehlikelerini yumuşatmaktır. *Tuhaf Zamanlar*, daha tutarlı ve samimi olarak, “nükleer kıyametin siyah bulutu altındaki” bir yaşamdan bahseder.⁶⁰

Yine de bunu bir kenara bırakırsak, dönem yeterince ölümcüldür. 1950'den 1972'ye kadar olan yıllar Kore Savaşı, Fransızların Çin-Hindi ve Cezayir savaşları, üç Ortadoğu savaşı,

60 *IT*, s. 228.

Portekizlilerin Afrika'daki savaşları, Biafran çatışmaları,⁶¹ Endonezya'daki katliamlar, Çin'de İleri Doğru Büyük Adım ve Kültür Devrimi ve Amerika'nın Vietnam savaşını içerir. Toplam ölü: muhtemelen 45 milyon. Karşılaştırılınca, Çöküş döneminde küresel ölüm oranı düzenli biçimde düşmüştür. 1973'ten *Aşırılıklar Çağı*'nın yayımlandığı 1994'e kadar, dönemin en kötü olayları İran-Irak savaşı, Kamboçya'daki katliamlar, Ruanda'daki soykırım, Güney ve Orta Avrupa'da karşı devrimci terör, 4. ve 5. Ortadoğu savaşları, Balkanlar'daki etnik temizliktir. Yaklaşık ölü sayısı: 5 milyon. Çağımızın, barbarlıkları, henüz bitmiş olmaktan hayli uzaktır. Ama bu bakımdan, önceki çağları aratacak bir neden yoktur.

Aşırılıklar Çağı'nın analitik şeması, çağı değerlendirmek için seçtiği iki temel ölçü bakımından, tarihsel kayıtlarla niçin bu kadar uyumsuzdur? Genel bir neden kendisini öne çıkarır. Her iki çağda da fark yaratan, Doğu Asya ve her şeyden önce Çin'in ağırlığıdır. Hem Altın Çağ'da açık ara en büyük can kaybı hem de Çöküş çağında en yüksek büyüme oranı ile... Hobsbawm otobiyografisinde şöyle yazar: "Bugüne kadar SSCB'nin tarihi ve anısını Komünist Çin'e karşı hissetmediğim bir hoşgörü ve yumuşaklıkla değerlendirdiğimi fark ettim, çünkü ben Ekim Devrimi'nin Çin'in asla etmediği kadar dünyanın umudunu temsil ettiği bir kuşağa aitim."⁶² Burada bir aşırı genelleştirme havası var: Daha önceki kuşakta Brecht ya da kendi kuşağından Althusser, böyle hissetmemişti. Ama bu bir tarihçiye uygun, kişisel bir gerçek olarak görülebilir. Hobsbawm'ın siyasi deneyim, meslekî büyük vukuf ve hayal gücüne dayalı sempatiden oluşan zihin yapısının olağanüstü enternasyonalizmi dikkate alınırsa, kendisini Avrupa'da şekillendiği için kınamak saçma olur. Ama *Aşırılıklar Çağı*, bakış açısının Hobsbawm'ın otobiyografisinin tanımladığı şekliyle Viyana, Berlin ve Londra kökenlerini korur. Çin çağın denkleminde büyüklüğüne uygun bir yere sahip değildir. Japonya da olması gerektiğinden daha az yer alır, özellikle Altın Çağ döneminde ya da *Serna-*

61 Nijerya'da otuz ay süren iç savaş – ç.n.

62 *IT*, s. 56.

ye Çağı'ndaki rolünün gerektirdiğinden daha az. Japonya'dan anılmayı hak eden tek kişi Kurosava'dır.⁶³ Burada muhtemelen kültürel uzaklık kendini hissettirir. Japonya'yı ziyaret ettikten sonra kendisine ülkenin nasıl olduğunun sorulması üzerine, tarihçi ortaya doğru bakar ve basitçe "Mars" diye yanıtlar. Yakınlıklar her zaman seçicidir: Bazı yabancı kültürlerle, ne kadar çok olursa olsun, derinden ilgilenmenin koşulu kaçınılmaz olarak diğerleri ile daha az ilişkidir.

Hobsbawm'ın son elli yılla ilgili değerlendirmesinde sürekli ortaya çıkan üçüncü temel tema, "insanların eski toplumsal ilişki kalıplarının parçalanması ve bununla birlikte, rastlantısal olarak, kuşaklar, yani geçmiş ve şimdi arasındaki bağların kopmasıdır".⁶⁴ Sosyokültürel karşılaştırmacılar maddi veya ölümcül olacak kadar belirgin değildir ama anlatı "Kriz on yılları" olarak yetmişler ve seksenleri vurgular. Bu yıllar insan yaşamına ezelden beri bir bağlılık sağlayan –aile, doğum yeri, iş, din, sınıf, herhangi bir etnik öz-dayanışma– ahlâkî değerlerin en keskin biçimde sarsıldığı zamanlardır. Bunun sonucu "mutlak bir toplumsal bireyciliğin" yayılması oldu. Bu bireyciliğin psikolojik maliyetleri, giderek artan bir biçimde kimlik politikalarının çarpıtılmış kolektif saplantılarında teselli buldu. İşte burada, kesinlikle, ekonomik büyüme veya şiddet sonucu ölümdense genel bir iki yönlü gelişme varsaymak daha makuldür. Çünkü yeterince mantıklı biçimde, Hobsbawm Batı'da bilinen her türden gelenek biçimine karşı bir kültürel devrimin başlangıcını 60'lar olarak tespit ediyor; bu dönüşümün geniş etkilerinin bundan sonraki on yıllarda görülmesi de bunun doğal sonucudur.

Böyle değişikliklerin ne zaman gerçekleştiğini belirlemek bir şeydir; bunların değerlendirilmesi başka bir şey. Hobsbawm'ın altmışları ve sonrasını tarifi, hem *Aşırılıklar Çağı* hem de *Tuhaf Zamanlar*'da, genel olarak hazmedememe biçimindedir. Bu tanımlamaları, yönelim olarak, Sol'da ilk olarak Regis Debray tarafından taslağı çizilen ve ardından Mark Lilla tarafından Sağ'da geliştirilen önerilerle birlikte sınıflandırmak mümkündür: dö-

63 Sinema yönetmeni – ç.n.

64 *Age of Extremes*, s. 15.

nemin hazcı liberteryenizmi tıpkı kendi öncülü dizginsiz yeni-liberalizm gibi aynı topraktan yeşermiştir: çıplak bireysel arzuların peşinde, ilk olarak seks, ardından açgözlülükle ilgili bütün kısıtlamaların kaldırılması.⁶⁵ Hobsbawm gençliğin özgürleşmesine tarihsel olarak daha önce benzeri olmayan bir olgu olarak daha fazla önem vererek bu bağlantıyı o kadar açıkça kurmaz ama “kültürel devrim” ile ilgili olumsuz yargısı açıktır.

Ama burada her türlü yakınmaya verilmiş açık bir yanıt vardır. Değerler ötesine geçmeye yönelik bu büyük hamlenin, dünya ölçeğinde kadının özgürleşmesindeki iyileşme kadar genel ve köklü başka tek bir sonucu var mıydı? Bu asıl zararlarının tamamen Çöküş döneminde yaşandığı bir gelişmedir. Bir hareket olarak modern feminizm ve kadınların erkeklerle eşit olmayan koşullarda kitlesel olarak sanayileşmiş dünyanın emek gücüne dahil olması, asıl olarak yetmişlerde başlar. Hobsbawm bütün bunlara hak ettikleri sosyolojik önemi verir, doğal olarak sansürsüz biçimde. Ama bunlar, onun geleneksel bağların çözülmesiyle ahlâkî hesaplâşmasında fazla rol oynamazlar. Burjuva ailesi ve onun babaları, *İmparatorluk Çağı*’nın solgun analizlerinin nesneleri, sahneden sürünerek ayrılırlar. Açıkça söylenmese de, bunların ortadan kalkması bütünüyle bir özgürleşme sürecinin sonucu olarak sunulmuştur.

Bununla birlikte, tekrar kısa 20. yüzyılın kayıp aktörüne geri döneriz. Kadınların değişen konumu, zararlı kültürel devrimden farklı olarak “toplumsal devrim”e ayrılmıştır ve gelecek bölümde ele alınmıştır. Burada Hobsbawm 19. yüzyıldaki sınıf panoramalarına denk bir araştırma içinde, çağdaş dünyanın ana kolektif güçlerini ortaya koyar. Bunlar arasında neler var? Sırayla: köylüler (kayboluyor ya da kaybolmuş), öğrenciler (çoğalıyor), işçiler (geriliyor), kadınlar (yükseliyor). Üçlemenin zirvesindeki burjuvazinin dengi ya da halefi olan herhangi bir şey yoktur. Burjuvaların çocukları yok muydu? *Aşırılık Çağı*’nın mimarisi, 1914-1950 arasında Batılı toplumla-

65 Régis Debray, *Modeste contribution aux discours et cérémonies du dixième anniversaire*, Paris, 1978, s. 35-63; Mark Lilia, “A Tale of Two Reactions”, *New York Review of Books*, 14 Mayıs 1998.

rın ara kesitlerinin hiçbirini içermeyerek, buradaki zorluğu gizler. Aslında, *İmparatorluk Çağı*'nın bittiği *belle époque*'un ortamından, sıvrıkla, savaşlar arası dönemin üzerinden Altın Çağ'ın son dönemine ya da hatta Çöküş'e atlarız. Bu bütün olarak seri içindeki eksikliği gizler ve aynı zamanda onu derinleştirir. Çünkü açıkça Batılı burjuvalar, nasıl anlarsanız anlayın, Versay'dan pıllını pırtısını toplayıp gitmedi, aksine Felaket Çağı boyunca büyük öneme sahip olmaya devam ettiler – Baldwin'ın İngiltere'sine gelen Hobsbawm'ın bunu bilmek için her türlü nedeni vardı. Bunun yanıtının bir ipucu belki de *Aşırılık- lar Çağı*'nın mekânsal anormallğinde yatıyor olabilir. Ekonomik, siyasi ve kültürel olarak, iyi ya da kötü, kısa 20. yüzyılın sık sık onun adıyla anıldığı, kitabın değerlendirdiği zaman dilimini çok büyük oranda belirleyen ülke, ABD'dir. İnsan bu ülkenin kitapta da büyüklüğüne uygun bir oranda yer bulmasını bekler. Ama gerçekte, ABD'nin hiçbir doğrudan değerlendirmesi yoktur. Amerika anlatıda ilgili yerlerde –Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Büyük Bunalım, Soğuk Savaş, kriz on yılları ve benzeri– neredeyse tamamı keskin bakışlı pasajlarda ortaya çıkar ama üzerinde hiçbir sağlam düşünce yoktur. Rusya ile yapılan karşılaştırma çarpıcıdır. İndekste ABD'nin iki katı kadar SSCB maddesi vardır ama ilgideki bu oransızlık görüldüğünden daha önemlidir. Sovyetler Birliği üç tam kapsamlı analizin konusudur: Bolşevik kuruluş ânında, Stalinist sistemin zirvesinde ve ardından Brejnevci gerileme ve Gorbaçov ile Yeltsin dönemindeki içe çöküş döneminde. Kimse Ekim Devrimi ve sonuçlarına daha az yer ayrılmasını istemez. Ama bu, kaybedenin merkeziliği, kazananın görelî kıyıya itilmesini daha da göze batır hale getiriyor.

Eğer *Tuhaf Zamanlar* Amerika'ya karşı duyulan temel rahatsızlığın kaynağı ile ilgili biyografik aydınlatmalar getiriyorsa, *Aşırılık- lar Çağı*'nda Amerika'nın az yer almasının nedenleri –sanki çoğu zaman sahne dışına atmış gibi– muhtemelen daha yapısal bir şeydir: ABD'nin yabancılığı kadar kitabın düzeninin de etkisi var. Çünkü ABD Hobsbawm'ın yüzyılı böldüğü üç parça içine ancak en seyreltilmiş şekilde katılmıştır. ABD fela-

ket dönemlerinden sadece bunalıma tanık olmuştur – New Deal'den esaslı ama hızlı bir şekilde bahsedildikten sonra Amerika'nın başarılı başkanına dair sentimental efsanelere geçilmiştir. Amerika'nın en başarılı başkanının duygusal efsanelerine yücelmiştir. Hobsbawm başkana karşı pek dayanıklı değildir. (F.D. Roosevelt'in rejimi "yoksullar ve sendikalardan taraf bir hükümet haline geldi").⁶⁶ İki dünya savaşında, görece konuşursak, çok fazla kişi yurtdışına gitmiştir; bu, anavatana dertten çok refah getirmiştir. Hobsbawm'ın *Tuhaf Zamanlar*'da belirttiği gibi, "altın çağ" savaş zamanı genişlemesinin deneyimleri ile kesintisiz bir devamlılık oluşturdu. "Çöküş" ise ülkeyi tüm zamanların en güçlü konumuna fırlattı. Eğer Çin bu manzaranın bir yanıyla asla bütünleştirilmediyse, Amerika da öbür yanına kolayca uymaz. Önceki kitapların izini sürdüğü egemen sınıfların Aşırılıklar Çağı'nda yok olmaları, bu odak kayması ile ilgili olabilir.

Çünkü Avrupa'da yaşanan değişiklikler ne olursa olsun, ABD'de burjuvaların, *haute* ya da *moyenne* (yüksek ya da orta) yüzyılın ilk yarısı boyunca kumandada olduklarına hiç şüphe yoktur. İki Rooseveltleri saymasak bile, sadece Taft ve Wilson, Coolidge ve Mellon, Stimson ve Cordell Hull, Acheson ve Dulles kardeşler gibi kişileri düşünmemiz yeter. Elbette Avrupa'da da, savaştan sonra bile buna denk kişiler vardı – Adenauer, Pinay ya da Scelba. Ama kesinlikle Amerika *par excellence* türün en gürbüz örneklerinin bulunduğu ülkeydi. Elli yıl sonra Batı'da aynı anlamda burjuvalardan söz edebilir miyiz? Hobsbawm'ın onları karakterler setinden atarken, terimin yersiz ve tali anlamlarından etkilenmiş olması ihtimal dışıdır. Hobsbawm'ın anlaşılır bir şekilde, belki de burjuvalara ne olduğu konusunda kafası karışmış olabilir. Altmışlardan itibaren başlayan "toplumsal devrim" in etkileri arasında Marx'ın sermayenin mahiyetini gizleyen şeyler dediği şeylerdeki dönüşümler de vardı çünkü. Stil ve kişiliğin belirli bir plebyen terbiyesi de hiç şüphesiz meydandaydı. Ama en önemli değişiklik ton değil, ölçekte yaşanan değişiklikti. Yaldızlı (*Gilded*) Çağdan bu yana finansal korsanlar ve sanayi devleri hiçbir zaman, Gould

ve Morgan'ın zar zor hayal edebileceği bir şekilde, emeği ezerek ve bütün kültür evreninde hava atarak iktidar ve refahın zirvelerinde, bütün yeryüzünde böyle dev adımlarla kol gezmemişlerdi. Basın ya da televizyona şöyle bir bakmak, bu kabilenin her yerde hazır ve nazır olduğunu anlamaya yeter. Bunu dışarıda bırakarak, *Aşırılıklar Çağı*, çağdaş dünyanın kafası kesilmiş bir portresini sunmaktadır.

Aşırılıklar Çağı'nda anlatılan toplumsal ve kültürel büyük değişikliklerin siyasi sonucu neydi? Kesinlikle devrime denk olmayan bir şey. Tersine, bu değişikliklerin iktidar ve zenginlik manzarasını özetleyen etkisi, daha sonra kabul görmese de, ilk kez Lutz Niethammer tarafından kullanılan bir vecizeye benzer bir dünyayı akla getirmektedir: yönetenlerin yönetmekten vazgeçtikleri ama kölelerin köle olmaya devam ettiği bir dünya.⁶⁷ Böyle bir yargı, Hobsbawm'ın şeyleri koyuş biçimi değildir ama bağlantılı bir soruyu gündeme getirir: Hobsbawm 20. yüzyıl demokrasisi hakkında ne düşünüyor? Çünkü burada Altın Çağ ve Çöküş'ü karşılaştırmasına yönelik elbette nihai bir itiraz gelir – ve bu herhangi bir ana akım bakış açısına göre açıktır ki en etkili itirazdır. Hobsbawm, ilk dönemde değil de daha çok sonraki dönemde bütün dünyaya yayılan, insanlığın bütün ilerlemelerinin en büyüğünü nasıl göz ardı edebildi? Freedom House'a göre gezegenimizdeki onaylanmış demokrasilerin sayısı 1950'de 22 iken 1972'de sadece 31'e kadar yükselebilmiş; ama 1973 ile 2000 arasında 85'e sıçramış. Artık Batı Avrupa ve onun Yeni Dünya ve Güney Pasifik'teki denizaşırı uzantıları ile sınırlı kalmayan demokrasi, şimdi neredeyse bütün Latin Amerika, Güney Afrika, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nin büyük kısmı, Tayland ve Endonezya, Tayvan ve Güney Kore'yi fethetmiş durumda. Ve her yıl yeni adaylar üyelik için sıraya giriyor. Bütün bunlar gerçekten tümüyle yerle bir olanın, şu ya bu türden tiranlıklar olduğunu göstermeye yeterli değil mi? Bu okuma biçimine göre, son yirmi yıl, kazanım ve kayıpları daha önceki dönemle kabaca karşılaştırılacak kadar uzun bir dönem değil ama sınırsız boyutlarda daha özgür ve daha iyi bir dünyaya tanık oldu.

67 *Posthistoire*, Hamburg, 1989, s. 156.

Hobsbawm'ın bu görüşü benimseme ihtimalinin olmadığı zaten daha ilk üç kitaptan görülebilirdi. Üçlemenin 19. yüzyılın son döneminde kitlesel seçim siyasetinin ortaya çıkışını değerlendirme biçimi, tutarlı biçimde mesafelidir. İmparatorluk Çağı Lenin'in meşhur "demokratik cumhuriyet kapitalizmin mümkün olabilecek en iyi kabuğudur" cümlesinin –ki bu cümle erken devrimciler kuşağının kafasını karıştırmıştır– (Avrupa'nın yönetici sınıflarının "korkularına rağmen, parlamenter demokrasinin kapitalist rejimlerin siyasi ve ekonomik istikrarı ile çok uyumlu olduğunu kanıtladığını keşfettikleri") Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda anlaşılabilir bir sonuç olduğunu ileri sürer. Ama savaştan sonra ikisi arasındaki ilişkinin hayli kırılğan olduğu ortaya çıktı ve Faşizm yayılırken, Komünistler karşıt tezi, yani "kapitalizmin kaçınılmaz olarak burjuva demokrasisini terk edeceği" fikrini savundular. 1945'ten sonraki deneyimin gösterdiği gibi, bunun da eşit derecede yanlış olduğu ortaya çıktı.⁶⁸ Ama o zaman demokrasi refah içindeki ve uyumlu kapitalist toplumların favori sistemi olarak yeniden ortaya çıksa da, gerçekte dünyadaki 150'den fazla ülkeden çok azı demokratikti. Hobsbawm'ın Berlin Duvarı'nın yıkılmasından iki yıl önce, 1987'deki tutumu bu idi.

Demokrasi Aşırılıklar Çağı'nda nasıl bir rol oynamaktadır? Hobsbawm demokrasi üzerindeki tartışmasını, kitabın başlangıcı ve sonuna doğru gelen iki düşünme bloğu içinde sınırlandırır. İlk bölüm Felaket Çağı'nda "Liberalizmin Çöküşü"nü daha genel bir analizini oluşturur. Bu analizin merkezi, iki savaş arası dönemde en aşırısı Faşizm olan değişik tiplerdeki sağcı otoriterliklerin yükselişinin mükemmel bir analizidir. Demokrasiler tıpkı kuklalar gibi devrilmektedir çünkü demokrasiler refah, uzlaşım, meşruiyet, toplumsal uyum ve hükümetten düşük talep koşullarına ihtiyaç duyarlar. Ama bu koşullar devasa ekonomik altüst oluş ve toplumsal gerginlik koşullarının ortasında zor elde edilir. 1940'a gelindiğinde, 27 kadar Avrupa devletinin sadece 5'i demokrasi olarak kalabilmiştir. Kitabın bu bölümünün tamamı, kısa ve özlü bir teşhis gücü göste-

68 *The Age of Empire*, s. 110-111.

risidir. Ama anlatı savaş sonrası döneme doğru ilerledikçe, demokrasinin tipik olarak eskisinden daha büyük genel oya dayanarak Avrupa ve Japonya'da yeniden inşasının buna denk bir değerlendirmesine rastlanılmaz: bunun yerine doğrudan Soğuk Savaş'ın içine dalarız, "Özgür Dünya" sloganının Batı'nın Soğuk Savaşı verirken kullandığı bir bayrak olduğu çok seyrek hatırlatılarak. Demokrasiler hikâyeye girdikleri yerlerde, sert bir muameleye maruz kalırlar. Hobsbawm rakip süper-güçlerle ilgili yorumda bulunurken şöyle yazar: "SSCB gibi ABD de, birçok Amerikalının samimi olarak dünya için bir model olduğuna inandığı bir ideolojiyi temsil eden bir güçtü. SSCB'nin aksine ABD bir demokrasiydi. Ne yazık ki, bunlardan ikincisinin daha tehlikeli olduğunu söylemek zorundayız."⁶⁹

Çöküş döneminde, tipik bir siyasi düzen olarak demokrasinin yayılmasına yönelik herhangi bir özel ilgi gösterilmemiş olması, bu nedenle, demokrasinin Altın Çağ'da ele alınış biçiminin bir parçasıdır. Ama Aşırılık Çağı'nın sonunda Hobsbawm, içinde bulunduğu zamanla ilgili bir dizi unutulmaz sözle, bu temaya geri döner. "1980'lerin başında hiçbir ciddi gözlemci" diye başlar, "liberal demokrasi hakkında, kapitalizm hakkında olduğu kadar umutlu olamazdı".⁷⁰ Çünkü ulus-devlet, ekonominin artan oranda hiçbir kamu otoritesi ya da bunların bir toplamı tarafından kontrol edilemez hale geldiği bir dünya ekonomisi içinde, para ve meta piyasalarının küreselleşmesi tarafından düzenli bir biçimde zayıflatılıyordu. Demokrasiler şimdi, siyasi sistemin partiler ya da oy verme düzenlemelerinden daha önemli bir parçası haline gelen medyanın sürekli kuşatması altındaki hükümetlerin daha az güç sahibi olduğu ama daha çok karar aldığı –tipik olarak vatandaşlarının anlayamayacağı teknik karmaşıklığa sahip– sistemlerdi. Bugün insanlar, gerçekçi anlamda kendilerini yönetemezler; ama insanlar artık tümüyle yönetemeyecek olan hükümetler tarafından da göz ardı edilemezler. Bu çıkmazın sonucu kaçınılmaz olarak resmî bahane, şaşırtma (perdeleme) veya plebi-

69 *Age of Extremes*, s. 234.

70 *Age of Extremes*, s. 575.

sitle manipölasyon siyasetidir. Batı'nın büyük kısmında çağdaş seçimler artık "mali yalancı şahitlik yarışması"ndan başka bir şey değildir. Tarihsel olarak gerçekte "temsili demokrasi seyrek olarak devletleri yönetmenin ikna edici bir yolu olmuştur".⁷¹

Hiç durmayan –bürokratik, akademik, gazetecivari– demok-ratımsı gevezeliğin egemenliğine karşı böylesine bir sertlik, zindeleştirici bir düzeltmedir. Hobsbawm'ın çalışmasının her-hangi bir konforlu uzlaşma içinde eritlemez olduğuna dair bir kanıt gerekirse, bu keskin hükümler yeterli olacaktır. Tanım-sal olarak, bu hükümler parlamenter ve seçimli sistemlerin, en geniş biçimde yayıldıkları bir zamanda, düzenli olarak özleri-ni yitirmelerine denk düşerler ve bu kesinlikle çağın karakter-lerinden birisidir. Ancak, analitik olarak, demokrasinin üçle-me içindeki algılanış biçiminden bir ayrılışa da işaret ederler. *İmparatorluk Çağı* demokratik sistemlerin işlevini Avrupa'nın dünyaya egemen olduğu bir çağda sınıflı toplum yapılarına ve sermayenin ihtiyaçlarına bağlamıştı. Eğer o zaman var olan de-mokrazi eleştiriliyorsa, engellediği halk egemenliği ve eşitlik adına eleştiriliyordu. Lenin'in özdeyişinin anlatmak istediği şey buydu. Yüzyıl sonra, postmodern demokrasilerin eleştiril-diği nokta eşitsizlikleri değil, yönetilebilir olmamalarıdır. Siste-matik olarak çarpıtılmış bir iktidar yapısı olarak, temsili düze-nin sınıf karakteri artık tehlikede değildir. Burjuva demokrasi-si burjuvazi ile birlikte var oldu. Onun yerine geçen şey, nor-malde muhafazakâr olan bir söylemin radikal bir versiyonuna benzemektedir. Çünkü "yönetilebilirlik krizi" 1973'te David Rockefeller ve Zbigniew Brzezinski tarafından, dünyayı birlik-te yönetmenin sorunları üzerinde düşünmek için Avrupa, ABD ve Japonya'dan "üst düzey politikacılar ve işadamlarını bir ara-ya getirmek için kurulan Üçlü Komisyon"un sloganı idi. Tıpkı *Aşırılıklar Çağı*'nda dünya ekonomisinin asıl sorununun yavaş büyümeden çok "kontrol edilemezlik" olduğunda ısrar edil-mesinin, aynı dönemin bir motifini yansıtmaması gibi. Brzezinski (başka bir bağlamda Hobsbawm tarafından alıntılanan) kitap-larından birisine *Out of Control* adını vermişti.

71 *Age of Extremes*, s. 578-583, 138.

Aşırıliklar Çağı'nın böyle pasajlarda işaret ettiği sorunlar sahte sorunlar değildir. Uluslararası mali sistemin endemik istikrarsızlığı ve birçok çevre sorununun bilimsel karmaşıklığı, mevcut rejimler içinde Hobsbawm'ın işaret ettiği zorlukları doğurur. Ama teknokratik eleştiriye çok yakın duran bir demokratik fonksiyon bozuklukları araştırması, mevcut düzenin ideolojik gücünü gözden geçirir. Demokrasinin kazanan kart olarak Soğuk Savaş'ın sonucunda oynadığı rolün vazgeçilmez olmasının çok az anlamı vardır: bu rol, Batı'nın her zaman sahip olduğu güçlü ellerdeki bir As işlevine sahip değildir ama aynı şekilde gerekli olan Vale (Oğlan) ya da Dam (Kız) gibidir. Üçlemenin mantığına sadık biçimde *Aşırıliklar Çağı* savaşlar arasında liberalizmin çöküşünü detaylı olarak değerlendirir. Ama liberalizmin Altın Çağ'da toparlanması, Çöküş sırasındaki değişiminin etkisi bir yana, anlatılmaz. Son yirmi yılda bütün kıtalardaki yayılması ile belki de dünya tarihindeki en evrensel ideoloji haline gelen yeni-liberalizm, geçici ütopyan bir fantezi olarak tümüyle tırnak içine alınır.

Bu türden bir önemsizleştirme bu son cildin yapısında, gerçekleri açığa çıkaran bir boşluğa işaret eder. Üçleme düzenli bir kalıbı izler – ilk olarak ekonomiler, sınıflar ve devletler ele alınır; ardından sanatlar, bilimler ve ideolojiler gelir. Bu şemada sanatlar ve bilimlerin ele alındığı bölümlerin büyüklüğü üç ciltte de aynıdır ve farklı yollardan her biri üzerine dikkat çekici bölümlere sahip olan *Aşırıliklar Çağı*'nda da, gereken şekilde kitabın son kısmında ortaya çıkar. Öte yandan, eğer ideolojilere bakarsak, açık bir azalma vardır. *Devrim Çağı*'nda biri dinlere diğeri ideolojilere ayrılmış iki bölüm vardır: toplam 42 sayfa. *Sermaye Çağı*'nda bu ikisine ayrılan yer bir bölümün bir kısmıdır: 22 sayfa. *İmparatorluk Çağı*'nda bir bölüm: 13 sayfa. Birçok kişinin mükemmel biçimde bir ideolojiler çağı olduğunu düşündüğü *Aşırıliklar Çağı*'na geldiğimiz zaman ise, hiçbir şey yoktur. Ideolojiler insan türünün tarihindeki yerlerini kaybetmiştir. Bir zamanlar o kadar büyük olan bu ilginin bariz biçimde yok oluşunu nasıl yorumlamak gerekir?

Elbette bunun bir açıklaması, temeldeki metodolojik yanlı-

lıkta yatıyor olabilir: deyim yerindeyse her tarihsel maddecinin, düşünsel sistemleri, dönemin hareketinin gerçekten belirlendiği derin ekonomik ve toplumsal güçlerin oyununda tali bir unsur olarak görme eğilimi. Ama çok sayıda Marksist, bunun ikna edici bir düşünme biçimi olamayacağını göz önüne alarak fikirler tarihinde uzmanlaşmıştır. Hobsbawm'ın ilk baştaki tutkusu, *Tuhaf Zamanlar*'da bize söylediğine göre, üst yapı ile altyapı arasındaki ilişkileri çözmekti ve açık bir anlamda bu isteğine sadık kalmıştır. Alternatif bir açıklama, tarihinin birbiri ardı sıra gelen bölümlendirmelerinde karşılaştığı fikirlerin karakterine bakılarak tespit edilebilir. İlk cilt Aydınlanma'nın ve devamının büyük anıtlarına cömertçe yer ayırır: Smith ve Ricardo'nun klasik ekonomi politikaları, Rousseau'nun radikal mirası, Kant ve Hegel'in felsefi sentezleri ve bu geleneklerin Marx'ta sonuca ulaşması. İkinci cilt Comte ve Spencer'i neredeyse yok sayar, marjinalizme kısa ama yamuk bir ilgi gösterir, akademik tarihin başlangıçlarını önemsemez ve yüzyılın ortasında ırkçılığın farklı görünüşleri üzerinde genişçe durur. Üçüncü cilt Marksizmin yayılmasını, evrimci teorilerin popüleritesinin azalmasını ve oldukça gelişigüzel bir şekilde psikanaliz ve klasik sosyolojinin doğuşunu tartışır. İki kat uzun bir dönemi ele alan dördüncü cilt, postmodernizmle ilgili bir sayfa, yeni liberalizmle ilgili bir ya da iki söz içerir, hepsi bu kadar. Açıktır ki, bugüne yaklaşırken kendiliğinden ve dikey bir biçimde azalan bu inceleme hacminin tarihçinin kendi yakınlıkları ile orantılı olduğu sonucuna varmak caziptir. Kesinlikle burada bir sorun var: (çünkü) neyi sevmediği veya hor gördüğünü saklamamak Hobsbawm'ın meziyetlerinden birisidir. Ama hikâyenin tümü bu olamaz çünkü aynı mantık sanatlarla ilgili bölümlerde geçerli değildir. *Aşırılıklar Çağı*'nda sanatların 20. yüzyıldaki kaderi ile ilgili önemli bir bölüm vardır. Bu bölüm, modernizm iddialarına ve Hobsbawm'ın "yaklaşan ölümün kokusunu" aldığı nâfile ve çürümüş avangard projelerine şiddetli bir saldırıdır. Bu, Neurath Dersleri'nde "Behind the Times: The Decline and Fall of the Twentieth Century Avant-Gardes"⁷² başlığıyla yaptığı ko-

72 *Behind the Times*, Londra, 1998.

nuşmada genişlettiği sert bir eleştiridir.⁷³ Hor görme, bu alanda kararlı bir ilgi göstermesine engel değildir. Fikirlerin inceleme çerçevesinin dışına düşmelerinin nedeni bir dereceye kadar başka bir yerde saklı olmak zorundadır.

Sonradan edinilmiş ulusal refleksler burada etkili olabilir mi? Hobsbawm'ın esrarlı doktrinleri veya aşırı karmaşık fikir adamlarını sabırsızca reddedişinde, zaman zaman bir *dobra* İngilizlik hissedilebilir – Raymond Williams ya da Antonio Gramsci gibi düşünürlere atfedilmiş aşağılayıcı “guru” terimi *Tuhaf Zamanlar*'da sık sık karşımıza çıkar. Belki de daha önceden kalma bir *dobra Denken*'lik damarı vardır. Bunlar belki Hobsbawm'ın otoportresinde garip biçimde fikirlerin yokluğunu açıklamaya yardımcı olabilir. Ya da daha basitçe, herhangi bir kültürel faktörü bir tarafa bırakırsak, düz mantığa direnen şeylerden hoşlanmayan bir rasyonalitenin güçlü bir unsuru olduğu bir mizaç söz konusu olabilir. 20. yüzyılın birçok merkezî fikri ve olayının, bir tarihçinin aklının ermediği tek bir kategoriye sokulmasında bu mizaç kesinlikle bir rol oynamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda şartsız teslimin amacı “saçma ve kendi kendini yenilgiye uğratan bir şeydi”. Otuzlarda Stalin'in terörü “kanlı bir saçmalıktı”. İkinci Dünya Savaşı'nda “Hitler'in ABD ile çatışmaya girme aptallığının ‘hiçbir uygun açıklaması yoktur’. Soğuk Savaş sırasında Batılıların Sovyet tehdidi ne inanmaları “saçma’ydı ve Soğuk Savaş'ın nükleer silahlanma yarışı ‘uğursuz bir saçmalıktı’. Mao'nun İleri Doğru Büyük Atılımı'nın “kanlı saçmalıklarını” “Kültürel Devrim'in gerçeküstücü saçmalıkları” izledi. Amerika'nın Vietnam Savaşı'nı “anlamak neredeyse imkânsızdır”. Reagan'ın yeniden silahlanması “açık bir delilikti”. Bugün ulusların kendi kaderini tayin hakkı “vahşi ve trajik bir saçmalığa indirgendi”.⁷⁴

Bu tür ifadeler Marx'tan çok Voltaire'e yakındır. Bunların *Aşırılıklar Çağı*'nın iddiasının özüne yansımaları, kitabın fikirlerden uzak durmasının nihai nedenini göstermektedir. Kita-

73 Hobsbawm bu dersi 30. Walter Neurath Anma Dersi olarak, 1998'de vermiştir – ç.n.

74 *Age of Extremes*, s. 30, 391, 41, 230, 249, 469-470, 244, 247, 567.

bın ilk sayfalarında Hobsbawm kısa 20. yüzyıla egemen olan Batı “kapitalizmi” ve Sovyet “sosyalizmi” arasındaki ikili karşıtlığın keyfi ve yapay bir inşa olduğunu ve bunların arasındaki çatışmanın sınırlı bir tarihsel önemi olduğunu ilan eder: uzun dönemde din savaşları ya da haçlı savaşları ile karşılaştırılabilir.⁷⁵ Sonuç bölümünde bu temaya geri dönen Hobsbawm şunları yazar: “Kapitalizm ve sosyalizmi karşılıklı olarak birbirini dışlayan ve kutup ikizleri olarak karşı karşıya getiren tartışmaların muhtemelen 16. ve 17. yüzyılda Katolikler ve değişik reformcular arasındaki tartışmanın 18. ve 19. yüzyılda gerçek Hristiyanlığı oluşturan şeyle alakasız olması kadar 3. binyılla alakasız olduğu ortaya çıkacaktır.”⁷⁶

Bu benzetme sadece çerçeveleyici bir araç da değildir. Özel bir bölüm, bu mecazı (tüm) anlatının yapısal bir özelliği haline getirir. Faşizmin kendisinin değerlendirildiği bölümden çok daha uzun olan “Ortak Düşmana Karşı” adlı bölüm 1935-1945’in anti-Faşist ittifaklarına ayrılmış durumda: Savaş’tan önceki Halk Cephesi, 1941’den sonraki Direniş ve her şeyden önce, sonunda Wehrmacht’ı (Nazi Almanyası –1935-1946– ordusu) yenen SSCB, İngiltere ve ABD arasındaki askerî ittifak. Hobsbawm buradaki ayırım çizgisinin kapitalizm ile Komünizm arasında değil, Aydınlanma’nın mirasçıları ile Aydınlanma’ya karşı olanlar arasında çizildiğini ileri sürer. Faşizme karşı mücadelenin birliği, yani olağanüstü bir güçler dizisinin seferber edilmesi, ideolojik olarak ortak ilerleme, bilim ve eğitim değerlerine ve pratik olarak da ekonominin devlet tarafından aktif biçiminde yönetilmesine dayanan bir şekilde, “olumsuz değil, olumlu idi ve belirli bakımlardan kalıcıydı”. Birçok bakımdan bu ortak cephenin zaferi “20. yüzyılın dayanak noktasını” oluşturur.⁷⁷

Yalta ve Postdam’daki, en iyi özellikleri birbiriyle gizlice fikir birliğinde olmak olan ortakların bu idealleştirilmiş imajındaki

75 *Age of Extremes*, s. 4, 9.

76 *Age of Extremes*, s. 564.

77 *Age of Extremes*, s. 176; “The Present as History”, *On History*, New York, 2000, s. 238 [Türkçesi: *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akinhay, Agora, İstanbul, 2009].

arzulanan tasarı unsuru, yeterince açıktır. Tarihsel olarak kapitalist ve Komünist rejimler zorunluluktan kaynaklanan koalisyonları boyunca, birbirlerine soğuk araçsal bir uzaklıktan baktılar. Stalin için ABD ile ittifakı, daha önce Almanya ile yaptığı ittifaktan çok başka bir şey ifade etmiyordu (her ikisi ile ilgili olarak da aynı yanlış hesapları yaptı). Sovyetler Birliği'ne Nazi saldırısını her iki gücü de zayıflatacağı için memnuniyetle karşılayan Truman için ise, gerekmesi durumunda SSCB üzerine nükleer bir yıldırım saldırı olasılığı planları savaşın bitiminden hemen birkaç hafta sonra gündeme alınmıştı. Anti-Faşizmin "kalıcı birliği" Faşizm'in kendisinden daha uzun sürmedi. Kapitalizm ve Komünizm, her iki tarafın da bildiği gibi, birbiriyle ölümüne çelişkili sistemlerdi. Soğuk Savaş bir sapma değildi. Hobsbawm'ın inşasında, 18. yüzyılla 17. yüzyılı baş aşağı çevirerek analogilerin birbirine karışması –Aydınlanma'nın beş yılını, din savaşlarının kırk beş yılının takip etmesi– yeterince şey söylüyor. Soğuk Savaş'ta birbiri ile yarışan fikirler teolojik değil, dünyevi fikirlerdi: bu dünyanın ötesindeki doğaüstü bir şey hakkındaki inançsal incelikler değil, bu dünyada birbirlerine karşı test edilen toplumsal örgütlenme şemalarıydı. Birçok konudışı şey gibi, iş bittikten sonra, el sallayıp hoşça kal denilebilecek şeyler değillerdi.

Bundan sonra, *Aşırılıklar Çağı* tamamen aklını başına alır. Çünkü Hobsbawm'ın kendi değerlendirmesine göre, Soğuk Savaş'ın sona ermesi –sanki Utrecht'teki çağdaş bir yerleşim biriminin sakin sularında yolculuk eder gibi– geride, modası geçmiş bağnaz tutkulardan kurtulmuş, sakinleşmiş bir dünya bırakmanın çok ötesinde, bizi öngörülemez şiddet ve toplumsal ümitsizliğin sellerine attı. Bu aslında kitabın merkezindeki skandal mesajdır. Batı'nın Sovyetler Birliği karşısındaki zaferi tarihsel olarak ne tarafsız (yanıltıcı farklılık etiketlerinin basitçe ortadan kaldırılması) ne de hayırlıydı (ürkütücü bir diktatörlüğün topraklarına özgürlük ve refah vaadinin ulaşması). SSCB'nin dağılması, aksine "tam anlamıyla bir felaketti"; Rusya'yı iki dünya savaşı arası boyutlarında bir çöküşe sürükleyen, Avrasya boyunca büyük bir düzensizlik, çatışma ve büyük can kaybı alanı yaratan bir felaket. Ekim Devrimi dünyanın tümünde kapitalizmi ken-

disinden iki kez kurtarmıştı: Nazizm'i savaş alanında yenerek ve savaştan sonra Batı toplumlarını tedbir amaçlı reformlar yapmaya zorlayarak. Kapitalizmin vahşiliği üzerindeki bu kontrol şimdi, herkesin zararına olacak şekilde, artık yoktur.

Hobsbawm, *Aşırılıklar Çağı*'nın yayımlanmasından beş yıl sonra ona bir final teşkil eden genel bir bakış niteliğindeki bir röportajda, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün yaratacağı felaketin büyüklüğünü aslında eksik değerlendirdiğini söyler: "Rusya'yı vuran insani felaketin boyutu, basitçe bizim Batı'da anlamadığımız bir şeydir. 20. yüzyılda bununla karşılaştırılabilir herhangi bir şey olduğuna inanmıyorum."⁷⁸ 1991'deki tarihsel kırılmanın, hem 1918 hem de 1945'ten daha büyük uzun dönemli sonuçları olduğunu ileri sürer. Kısacası Hobsbawm'ın Sovyet sosyalizminin yıkılmasının temsil ettiği gerilemenin önemine olan inancını abartmak imkânsızdır.

Ancak *Aşırılıklar Çağı*'nın merkezindeki gerginlik burada yatmaktadır. Kısa 20. yüzyılla ilgili iki uzlaşmaz görüş, kitabın içinde birbiriyle çatışmaktadır. İlk görüşe göre, iki toplumsal sistem arasında 1917'de başlayan ve 1991'de sona eren çatışma, nihai olarak içinden çıkılmaz bir boşa çıkmaydı: İyi huylu benzerlikler her zaman düşman karşıtlıklardan daha derindi, ki bu karşıtlıklar büyük oranda, iki eşit derecede anakronistik (tarih dışı) metafiziğin uydurmalarıydı. İkinci görüşe göre devrimci sosyalizm ile kapitalizm arasındaki mücadele öyle bir kavgaydı ki, bu kavganın birinin diğerinin elinde ölmesi şeklindeki sonucu, ikisi arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasıyla kaybedilen bütün şeylerin ölçüsüydü. Bu iki inşadan hangisinin daha makul ya da kitabın mimarisinde daha fazla ağırlığı olduğu konusunda hiçbir kuşku yok. Uzlaşma değil, felaket hâkim anahtardır. Kitabın üçlü yapısına hâkim olan, yüzyılın bitimiyle ilgili bu bakış tarzıdır. Çünkü eğer Çöküş'ün niçin kapsamlı bir biçimde Altın Çağ'a karşı konulduğunu sorarsak, her ikisinin de koşullarını açıkça sınırlandıran ya da tersine çeviren birçok göstergeye rağmen, yanıt açıktır: zamanın eğilimini

78 *The New Century*, Londra, 2000, s. 45, 74. Bu geniş kapsamlı sonsöz, hak ettiği ilgiyi görmedi.

belirleyen şey, Sovyet deneyiminin ilk başta yavaş yavaş, ardından hızla uçuruma yuvarlanmasıdır.

Hobsbawm kendine özgü dobralıkla *Aşırılıklar Çağı'nın* örgütlenmesinin kitabı oluştururken nasıl değiştiğini anlattı. Kitap çıkmadan bir yıl önce verdiği derste, kitabın ilk başta iki kanatlı olacak şekilde planlandığını söyledi: ilk olarak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süren bir Felaket Çağı ve sonra da kırkların sonundan başlayıp yazım zamanına kadar gelecek bunun "tam zıddı", benzeri görülmemiş bir Dünya Ekonomisinin İleri Doğru Büyük Atılımı ortamında kapitalizmin reformu ve Rusları da Brejnev döneminde daha önceki hiçbir kuşağın olmadığı kadar daha iyi yaşatan sosyalizmin kalıcılığı.⁷⁹ Hobsbawm iki gelişmenin bakış açısını değiştirdiğini söyler: 90'lara girerken Sovyet blokunun yıkılması ve bununla aynı anda Batı'da görülen ekonomik zorlukların şiddeti. Bunlardan hangisinin daha belirleyici olduğuna hiç kuşku yok. Hobsbawm'ın kendisinin de işaret ettiği dünya ekonomisinin uzun bir darboğaz içine girdiği, en azından 70'lerin ortalarından itibaren belliydi: Japonya'da mali genişlemenin sona ermesi ve Amerika'nın 1991-1992'deki durgunluğu, sadece bunun en son perdeleri idi: Sanki Hobsbawm'ın zaten daha önceden ikili planda varsaydığını söylediği süregiden Kondratyev dalgasının içine önceden hesap edilerek dahil edilmişler gibi. SSCB'nin düşüşü her şeyi değiştirdi.

Bölümlendirme bakımından Hobsbawm'ın temel planı nihai senteze bakarak anlaşılabilir. "Ortak Düşmana Karşı"nın yerleştirildiği yer ve öncülleri ancak ilk baştaki iki kanatlı tablonun bakış açısından bir anlama sahip olabilir. Öndan sonra, tarih bir aşırı uçtan diğerine, Kursk ve Bastogne'un çilelerinden –şimdiye kadar görülmemiş ortak bir ilerlemenin benzeri olmayan kolektif felaketleri– geçerek döndüğünde, gerçekten de 20. yüzyılın dayanak noktası olarak işlev görebilir. Bir kez üç parçalı plana döndükten sonra, bu önceki katmanlar, başka bir formasyonda ortaya çıkan katmanlar olarak varlıklarını sürdürürler. Başka bir yerde, tamamen aynı hikâyeyi anlatan tema-

79 On History, s. 234-235.

tik plakaların gözle görülür bir sıkıştırılması vardı. Böylece Altın Çağ içindeki, savaş sonrası dünyanın toplumsal ve kültürel devrimleri üzerine yazılan uzun bölümler aslında sadece 1950-1973 dönemi ile sınırlı degillerdir, ikili yapı olacak şeyin sonuna kadar giderler – ilk bölüm hatta açıkça 2000 yılına, kitabın kapsamı dışına kadar uzanır. Burada üçlü yapıyı yaratan fornel dönemleştirmenin çelişkisi, açıkça onun altında yatan tortuların devamlılığının üzerini örten bir örtüdür.

Eğer *Aşırılıklar Çağı*'nın nihai biçiminde yüzyılla ilgili iki görüş, ikincinin tamamen birincinin yerine geçmesi yerine, bir arada bulunuyorsa, bunun nedeni, yazarın onları tanımladığı biçimiyle, iki siyasi ruhuna uygun düşmeleridir. Bu ruhlardan ilki Halk Cephesi nostaljisi ve cephenin aslan ile kuzunun barış içinde bir arada yaşayabileceklerine inanma isteğiyle doludur. İkincisi, kılıçlarıyla dünyayı ikiye bölen Ekim Devrimi'ne sadıktır. Bunların kitabı biçimlendirme şekillerinin ortak olduğu bir şey vardır. Hobsbawm dersinde dinleyicilere şunları söylemişti: "Hayatımın çoğu, bilinçli hayatımın da muhtemelen büyük kısmı, açıkça hayal kırıklığına uğramış bir umuda ve açıkça başarısız olmuş bir davaya adanmıştı: Ekim Devrimi'nin başlattığı Komünizm. Ama bir tarihçinin zekâsını yenilgi kadar keskinleştirebilecek başka bir şey yoktur."⁸⁰

Bu fikri desteklemek için, yine yenilgi yaşamış başka bir tarihçiden, Paulus'un Stalingrad'daki ordusunda savaşan Reinhart Koselleck'ten çarpıcı bir pasajı alıntılar: "Kazanan taraftaki tarihçi kolayca kısa dönemdeki başarıları *ex-post* (olay sonrası) bir uzun dönem ereksellik bakımından yorumlama eğilimi gösterir. Yenilen böyle yapmaz. Yenilenlerin asıl deneyimi, her şeyin umulan veya planlanandan başka türlü olmuş olmasıdır. Yenilenlerin, neden başka bir şey olduğunu açıklamaya büyük bir ihtiyaçları vardır... Kısa dönemde tarih belki kazananlar tarafından yapılır. Uzun dönemde ise tarihsel anlayıştaki kazanımlar yenilenlerden geldi."⁸¹ Elbette, der Hobsbawm

80 *On History*, s. 239.

81 *On History*, s. 239-240. Kaynak şu makaledir: Reinhart Koselleck, "Erfahrungswandel und Methodenwechsel", Christian Meier ve Jörn Rüsen (ed.),

yenilgi tek başına zorunlu olarak kavrayışı garantilemez: Ama Thucydides'den bu yana yenilgi kavrayış için kuvvetli bir teşvik olmuştur. Hobsbawm'ın *Aşırılıklar Çağı*'nı bu çizgiye yerleştirmeye hakkı var. Bu kitap kesinlikle bunun en güçlü çağdaş örneğidir. Ama bütün gücüne rağmen, Koselleck'in iddiası tek yanlıdır. Yenilenin epistemolojik avantajına işaret ederek yenilenlerin kapılmaya hazır oldukları eğilimleri göz ardı eder. Bunlar teselli tuzaklarıdır. "Kısa 20. yüzyıl"ın iki alternatif görüşünün kesiştiği yer burasıdır.

Çünkü ikisinin de temeldeki mesajı, yenilgiyi tersine çevirmenin yoludur. Halk Cephesi geçmişiyle ilgili rüya, gerçekte hepimiz aynı tarafta olduğumuz için, bir tarafın diğer taraf karşısında kazandığı herhangi bir zafer olmadığı şeklindedir. Çöküş'ün iddiası ise, öteki taraf da kaybettiği için ortada bir zafer olmadığı şeklindedir. İki avunma stratejisi, biri coşkun diğeri tehditkâr, farklıdır. Gündelik dilde her ikisinin de adı vardır: Pollyanna ve Cassandra. Ama "hiç kimse kaybetmedi"nin ve "herkes kaybetti"nin sonucu birbirine psikolojik olarak çok benzese bile, tarihsel iddialar olarak oldukça farklıdır. İlk iddianın dayanakları yoktur; *Aşırılıklar Çağı*'na biçimini ve doğrultusunu veren ikincisidir. Aşırı genişletilmiş olmasına yönelik eleştiriler ne olursa olsun, bir Çöküş fikri en azından OECD'nin uzun ekonomik darboğazında ve CIS içindeki toplumsal krizin derinliğinde bir karşılık bulabilir. Ne gelişmiş kapitalizmin ne de post-Komünizm'in şu anda sağlığı yerindedir.

Ama elbette bu Malta ve Paris'in yarattığı düzenin hegemonyasının zayıf ve sürdürülemez olduğu anlamına gelmez, bu düzene karşı çıkarılan alternatifler etrafı saran karanlık içindeki zayıf ışık parlamalarından fazla bir şey olmama ya devam et-

Historische Methode, Münih, 1988. Sonradan şurada yayımlandı: Koselleck, *Zeitschichten*, Frankfurt, 2000, s. 68. Koselleck'in kavramlaştırmasının entelektüel kökenlerinden birisi Carl Schmitt'tir. Koselleck savaştan sonra Schmitt'in öğrencisi ve arkadaşı oldu. Koselleck Schmitt'in *Ex Captivitate Salus*'ta Tocqueville üzerine yazdıklarına, bir yenilgi figürü olarak referans verir. Kendisinin büyüklükleri bir yenilgiden doğan tarihsel düşünürler listesinden Thucydides, Polybius, Tacitus, Commines, Machiavelli ve Marx da (Hazaran günleri ve Komün) vardır. Garip bir biçimde, bu listeyi Iskoç ekonomi politikçilere kadar uzatır ama Clarendon'u listeye almaz.

tiği sürece bu böyledir. Başka türlüşünü düşünmek siyasi olarak kendini aldatmaktır. Bunun semptomatik bir sonucu, dönemin egemen karakteristiği olarak neoliberalizmin sürekli biçimde hafife alınmasıdır. *Aşırılıklar Çağı*, hiçbir hükümet asla gerçekten tutarlı bir “bırakınız yapsınlar”ı uygulamadığı için, saf doktrinlerin kısa ömürlü fanteziler olduklarının ortaya çıkacağı düşüncesi ile kendisini avutur. Aslında “yeni-liberal zafer gösterileri, dünya ekonomisinde 1990’ların başındaki başarısızlıklara bile dayanamadılar”. Dört yıl sonra Hobsbawm tekrar “Yeni-Liberalizmin Öldüğü”nü ilan ediyordu. Bugün *Tuhaf Zamanlar* aynı haberleri veriyor, her ne kadar tonu biraz daha tereddütlü olsa da. Şimdi bize son spekülâtif balonların patlamasının “belki de” pazar fundamentalizminin çöküşünü bildirdiği söyleniyor, bu kez dertli bir düşünür tarafından: “Küresel yeni-liberalizmin hegemonyasının sona erdiği çok uzun zaman önce ilan edildi – ben kendim birden fazla kez yaptım bunu.”⁸²

Düşmanı ciddiye almaktaki bu açık zorluk, daha önce işaret ettiğim genel entelektüel azımsama eğilimidir. 80’lerin *Marxism Today* dergisinin iki önde gelen yorumcusu arasında her zaman bir farklılık vardı. Her ikisi de geleneksel solun eleştirisine bağlıydılar ama Stuart Hall için “yenilenmenin yolu” Thatcherizmin ideolojik gücünün kabul edilmesinden geçiyordu. Hall, Thatcherizmin Britanya halkı için yeni bir sağduyuyu nasıl inşa ettiğini anlamak için büyük bir emek harcamıştı: ancak bu hegemonyanın boyutunu tam olarak anlayarak daha iyi bir hegemonya inşa edilebileceğini savundu. Öte yandan Hobsbawm vurgusunu Thatcher’in kültürel-siyasi yükselişine değil, –Thatcher’in her zaman seçimler bakımından çok zayıf olduğunda ısrar etti– muhaliflerinin bölünmesine yaptı. İktidarı ele geçirmenin yolunun Huzursuz Kış⁸³ ve Bennery’nin⁸⁴ uzaklaştırdığı orta sınıfları geri kazanmak ve bunun anahtarı-

82 Bkz. *Age of Extremes*, s. 412; “The Death of Neo-Liberalism”, *Marxism Today*, Kasım-Aralık 1998; *Interesting Times*, s. 227.

83 İngiltere’de büyük grevlerin yaşandığı 1978-1979 kışı – ç.n.

84 İşçi Partili politikacı ve bakan Tony Benn’in politikaları – ç.n.

nın da –resmî ya da gayri resmî– pragmatik bir Liberal Parti-İşçi Partisi ittifakı olduğunu savundu.

Ondan sonraki olaylar bu iki görüş hakkında da yargısını verdi. Blair orta sınıfları kazandı ve üstü örtük bir Liberal-İşçi Partisi paktına dayanarak iktidara geldi; ama Thatcherizm, bırakın ona karşı saldırıya geçilmiş olmasını, tekrar iktidara gelişin ideolojik koşulu olarak benimsendi. Fikirleri yumuşatan pragmatik rota, sadece taraftarlarının en çok nefret ettiği şeyin bir benzerini yarattı. *Aşırılıklar Çağı* iktisadi teorilerin reddedilmesini daha da ileri götürür, Keynesçiler ve yeni-liberalleri birbirinden ayıran şeyin sadece “uzlaşmaz ideolojilerin savaşı” olduğunu, her birinin *apriori* bir insan toplumu fikrini rasyonelleştirdiğini, bunu da “tartışmadan hiç etkilenmeyen konumlardan” yaptıklarını⁸⁵ iddia etti. İktisat ile ilgili bu görüşü, King’s College’ta öğrenim gördüğü zamanlarda gözlerinin şaşkınlıktan faltaşı gibi açılmasına neden olabilecek bir görüştür.

Ama yeni-liberal teorilerin gücünün azımsanması –insanın sadece Hayek’in çalışmasının kapsamı ve tutarlılığını düşünmesi yeter– daha tanıdık bir siyasi arzuya da yanıt verir: kötü zamanlarda iyi haberler duyma ihtiyacı. Reagan ve Thatcher’ın en parlak günlerinde kurulan sistemin küresel bir çöküş zamanında çökmeye başlaması mümkündür. Her ne kadar bu küresel çöküş, mevcut darboğazın sonucu olacak olsa da, herhangi bir Kondratyev dalgasını sonlandıracaktır – 1973’te başlayan ekonomik darboğaz, sürmesi gereken yirmi beş yıldan da öteye geçerek şu anda üçüncü on yılını tamamlıyor. Felsefeden başlayıp, teoriden geçip kaba politikaya kadar, aynı düzeyde eklenilebilecek bir kavramsal alternatif olmadan, Hobsbawm’ın arzu edeceği iyileşmelerin gerçekleşme ihtimali yoktur. *Tuhaf Zamanlar* sanki Nobel Ödülü entelektüel umudun bir sembolü imiş gibi, Stiglitz ve Sen’in olmayacak dualarına amin demeye indirgenmiştir.

Aşırılıklar Çağı devletlerarası sistemi de benzer biçimde ele alır. Çünkü eğer yeni-liberalizm hâlâ zamanın egemen ideolojisi ise, hegemonik güç –oldukça yeni bir anlamda– ABD’dir.

85 *Age of Extremes*, s. 409-410.

SSCB ortadan kalktıktan sonra ve IMF ve BM onun emrinde iken, tarihte hiçbir devlet ABD kadar küresel bir üstünlüğe sahip olmadı. Bu benzeri görülmemiş konum Hobsbawm üçlemeyi tamamladığında zaten belliydi ama üçleme içinde ele alınmamıştır. *Aşırılıklar Çağı*’nın konuyla ilgili söylediği bütün şey “sözcüğün 1914’te kullanıldığı anlamıyla, süper-güç olarak kabul edilecek tek ülke ABD idi. Bunun pratikte ne anlama geldiği oldukça belirsizdir”.⁸⁶ Kitabın sonuç sayfalarında resmedilen dünya, efendisi olmayan bir sistemdir – daha önce olmadığı kadar hiç kimsenin kontrolünde olmayan bir sistem. *Tuhaf Zamanlar* “tek bir küresel güç” gerçekliğine uyum sağlamıştır ama hâlâ inandırıcı olmayan bir biçimde “ABD imparatorluğunun bu güçle ne yapmak istediğini bilmediğinde” ısrar eder.⁸⁷ Amerika’nın amaçlarının anlaşılmasız olduğu anlayışı, uluslararası sistemde gerçek bir yönlendirmenin olmadığını ileri sürmenin başka bir yoludur.

Günlük kanıtlar başka türlü olduğunu gösteriyor. Bütün hegemonyaların sınırları vardır ve hiçbir politika asla ilk başta hangi amaçla uygulamaya konduysa onu gerçekleştiremez. Ama şu anın egemen özelliği, genel olarak dünyanın hiçbir zaman bugün gördüğümüz şekilde, tek bir sistemi yaymak ve desteklemek için hareket eden tek bir gücün bu boyutta bir kontrolü altına girmediğidir. Amerika’nın devletin stratejileri tarafından yeterince ortaya konan amaçları, bundan daha açık olamazdı: dünyanın sonuna kadar liberal kapitalizmin ve örgütlenmesinin, mümkün olan yerlerde ABD’nin ulusal kuralları ve çıkarları ile uyum içinde tutularak genel olarak genişlemesi. Cordell Hull ve Acheson zamanına kadar geri giden bu hedeflerde irrasyonel olan bir şey yoktur. Elbette bunlar, o zaman ve şimdi, yanlış hesaplamalar yapılmasını engellemez. Bugünkü fark sadece Amerika’nın bunları gerçekleştirme çabalarında ellerinin çok daha serbest olmasıdır. Bu nedenle Körfez, Balkanlar, Hindukuş ve hiç kuşkusuz şimdi de Mezopotamya’da bir dizi zahmetsiz askerî seferlere girişiyor.

86 *Age of Extremes*, s. 559.

87 *IT*, s. 410.

Bunlar hakkında Hobsbawm tereddüt göstermez. Batı'nın iç politikası konusunda sezgileri çoğu zaman radikal olmaktan çok uzaktır: Clinton'dan hayal kırıklığına uğrayabilme, Lafontaine'i Sol'a çok uzak görme ve mali piyasaların Yeni İşçi Partisi'ni o kadar da tehdit olarak görmemesini şaşırtıcı bulma kapasitesine sahiptir.⁸⁸ Burada söylediği gibi sezgileri Halk Cephesi'nden alınmadır. Ama uluslararası arenada, tipik olarak formasyonunun öteki yüzü ön plana çıkar. Burada, geçen on yılda Browderci⁸⁹ eğilimlerin çok az izi görülür; klasik Leninist refleksler değişmeden devam eder. Hobsbawm Körfez Savaşı'na karşı çıkar, *bien-pensant* (sağ görüşlü) bir İtalyan gazeteciye Balkan Savaşı'nın insani bir müdahale olmadığını açık açık söyler, Afganistan operasyonunu bölgenin daha önce Britanya emperyalizmi tarafından bombardımanı ile karşılaştırır ve terörizmle savaşı ve ondan sonraki Irak'a saldırıları şiddetle suçlar.⁹⁰ Böyle sağlam davranan aynı statüde başka bir Britanyalı aydın bulmak zordur.

Emperyalist iddiaların şu anda açıkça yeniden canlanması, basit ülke içi yalancı şahitliklerden çok daha büyük öneme sahip olduğuna göre –sanki Brown,⁹¹ Hoon⁹² gibi önemsiz bir kişiden bile daha önemliymiş gibi, Yeni İşçi Partisi bir kez daha savaşa uyum sağlarken– Hobsbawm'ın burada çizdiği hattın değeri apaşıktır. Ama *Aşırılık Çağı* daha genel bir ders sunar. Tarihsel siyasi yenilgi kaçınılmaz olarak, umut ışıkları aramaya yol açmaktan başka bir şey yapmaz. Bütün dünyada, solun büyük kısmı, yüzyılın büyük kısmını bundan başka çok az şey yaparak harcadı. Böyle reaksiyonların repertuarındaki en standart iki hareket, Hobsbawm'ın olağanüstü bir ifadeyle tanımla-

88 Bkz. *The New Century*, s. 107-109.

89 ABD Komünist Partisi lideri Earl Browder kapitalizm ve sosyalizmin bir arada yaşayabileceğini ileri sürmesi nedeniyle partiden atıldıktan sonra Prag ve Budapeşte'de muhaliflerin yargılanması sırasında "Browdercilik" denen bir sapkınlıkla suçlandı – ç.n.

90 *The New Century*, s. 17-20; IT, s. 414.

91 Lord George Brown. 1966-1968 yılları arasında İşçi Partili Dışişleri Bakanı – ç.n.

92 Geogg Hoon. Eski İşçi Partili Savunma Bakanı – ç.n.

dığı hareketlerdir: kazanan sistemi daha makul hale getiren bir şekilde yeniden adlandırmak ve bu sistemin daha kırılğan olduğunu hayal etmek için zaferindeki çatlakları abartmak. Her iki durumda da temeldeki dürtü aynıdır: mevcut düzene karşı herhangi bir etkili muhalefetin, bu düzenden kurtulma konusunda bir beklentiyi gerektireceği duygusu – yani bu sistemin kimlik ve gücünün tam bir ölçüsünü almanın bir şekilde onun kabulüne yol açmak zorunda olduğu duygusu. Yanlış olan budur. Düşman hakkında doğru istihbarat, insanların düşük morallerini canlandırmak için dağıtılan bültenlerden daha değerlidir. Avuntulardan vazgeçen bir direniş, avuntulara dayanan bir direnişten her zaman daha güçlüdür.

Bu tür düşünceler, *Aşırılıklar Çağı*'nın büyüklüğünü etkilemez. Kitap, mimarının inşa ederken planlarını değiştirdiği bir saraya benziyor. Bu değişiklikler onu ilk bakışta görüldüğünden daha garip ama daha az muhteşem kılmayan yapısal tutarsızlıklara yol açıyor, farklı türlerdeki, her biri sihirli anlara sahip tabloları birbirinin peşi sıra, birçoğunda başyapıtların bulunduğu odalara yerleştiriyor. Herhangi bir Hermitage⁹³ için olduğu gibi bu kadar çok şeyi bir seferde değerlendirmenin imkânı yok: Tekrar tekrar ziyaret etmek gerekir. En zararsız da hepsinin barışçı olmasıdır. Sanat ancak tartışma yaratırsa yaşar. Hobsbawm'ın bize bıraktığı muazzam mirasa onun ruhu ile yaklaşmalıyız; içtenlik, tutku ve sertlikle.

2002

Çeviren SAMİ OĞUZ

93 Petersburg'daki ünlü müze – ç.n.

VEFA BORCU

The London Review Of Books

*The London Review of Books*¹ zaman zaman kendi reklamını, “rahatlıkla, dünyanın en iyi edebiyat dergisi olduğu iddia edilebilecek bir dergi” diye yapar. Her ne kadar on beş günde bir yayımlanan bir dergideki yazılardan, kitap boyutunda yayınlanmak üzere yapılan hiçbir seçki o dergiyi uygun bir şekilde temsil etme iddiasında olamasa da, elinizdeki seçki bu iddiayı destekleyebilecek biraz malzeme sunuyor.² Kaçınılmaz olarak, *LRB*’nin en özgün yanlarını oluşturan yazıların çoğu bu seçkide yer almıyor. Alan Bennett’in doğru bir kararla derginin niteliğinde merkezî bir konuma yerleştirdiği, dergide yayımlanan Mektuplar’dan hiçbiri bu seçkide yok. Tek bir istisna dışında, kendileri öyle istediği için, seçkide dergi yazışları bürosunda çalışanların yazılarına da yer verilmedi. Seçkide ayrıca hiçbir şiir, değişik türlerde zaman zaman yayımlanan uzun yazılar da yok. Seçkiye sadece son on yılda yayımlanan yazılar alındı. Bu sınırlar içinde bile, herhangi bir yayıncının yer verilmemesinden dolayı üzüntü duyacağı yazılar, seçkide yer verilen yazıların sayısından kat kat fazla. Yine de, bu kitaptan *London Review* ile ilgili bazı bilgiler edinmek mümkün.

1 Londra’da yayımlanan, 15 günlük kitap dergisi – ç.n.

2 *London Review of Books. An Anthology*, Londra, 1996.

Yılda yaklaşık bir milyon kelimelik bir yayın yapan herhangi bir önemli yayın ile ilgili olarak yapılacak genellemeler, ister istemez hedefi iskalamak durumundadır. Çünkü yapılabilecek herhangi bir spekülasyon ya da varsayımın istisnalarının ve karşıt argümanların ortaya konulabilmesi, kuvvetle muhtemeldir. Bu durum, beklenmedik şeyler seven bir dergi için özellikle doğrudur. *LRB*'nin gizemli zarafeti kolayca kavranamaz. Burada bu zarafeti açıklamak için küçük bir girişimde bulunacağım. Her ne kadar dergiye yazılarıyla katkıda bulunan birisi, ancak kişisel bir görüş belirtebilecek olsa da, derginin konumunu belirlemek için bazı karşılaştırmalı değerlendirmelerin yardımı dokunabilir. Ayrıca katkı sahibi birisinin görüşü, dergide yayımlanan mektupların ortaya koyduğu üzere, konu hakkında eşit düzeyde kararlı görüşlere sahip derginin okuyucularının herhangi birisinin görüşünden daha iyi de değildir.

LRB Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İngiltere'de ortaya çıkan, genel bir okuyucu kitlesi için eleştirel kitap değerlendirmeleri yayımlayan, az sayıdaki büyük boy dergilerden birisidir. *Times* gazetesinin edebiyat eki *Times Literary Supplement*'in haftalık ayrı bir dergi olarak yayımlanması 1914'te başladı. Bu dergi türü, her ne kadar Leavis'in gözünde, kayırmacılıktan şüpheli olsa da, *TLS* iki savaş arasında Kıta Avrupası ölçeğinde özellikle bağımsız bir değerlendirme gücüne sahip bir dergi haline geldiğinde, sağlam temellere oturdu. Savaş'tan sonra dergiye değişik ufuklar açan yetenekli bir dizi yayın yönetmeninin liderliğinde, *TLS* eleştirel sici-le sahip bir dergi olarak benzersiz bir konuma sahip oldu ve muhtemelen 1960'larda etkisinin zirvesine ulaştı. Bu formatta yayımlanan bir dergi Fransa'ya *La Quinzaine Littéraire* ile ancak 1961'de, İtalya'ya ise *L'Indice*'in yayın hayatına atıldığı 1984'te girdi. Bu dergi biçimi, Avrupa'da yaygın olarak taklit edilmesine rağmen (1990'larda Macaristan'da benzer formatta bir dergi yayımlandı) hâlâ büyük oranda İngilizce konuşulan dünyaya ait bir olgu olmaya devam ediyor. Kıta Avrupası ülkelerindeki benzer örnekler daha açık sözlü olma –işlevleri zaman zaman zaman eleştirel olmaktan çok tanıtıma yakındır– ve

yerel kültürler açısından daha az merkezî bir öge olma eğilimi gösterirler.

Klasik İngiliz modelinden farklı bir modelin gelişmesi Amerika'da yaşandı. *New York Times* gazetesinde yaşanan uzun bir grev, gazetenin kitap bölümünün geçici bir süre için kapanmasına ve bu bölümün *New York Review of Book* (NYRB) adıyla ayrı bir dergi halinde yayın hayatına atılmasına zemin hazırladı. Daha başından itibaren, NYRB üç yeniliğin izini taşıyordu: haftalık yerine on beş günlük olması, derginin TLS'nin hiçbir zaman yapamadığı çok uzun yazılar yayımlamasına imkân tanıdı; görünüm olarak bir eleştiri dergisi formatını korurken, yayımlanmış herhangi bir kitapla ilgili olmayan uzun yazılar da yayımladı ve yazarların imzası ile ortaya konan, açık bir siyasi profil sergiledi. Bu formülün başarısı, keskin bir şekilde odaklanmış ve konu odaklı kimliği ile birlikte, çok çabuk ortaya çıktı. NYRB 70'lerin başında açıkça egemen bir konuma gelmişti ve TLS'den çok daha büyük bir tirajla, edebiyat dergiciliği alanının standartlarını belirliyordu. TLS de, hâlâ büyük oranda geleneksel olmaya devam eden formatı içinde, artık imzalı yazılar ve bağımsız makaleler yayımlamaya başlamıştı.

70'lerin sonunda, daha önce New York'ta yaşanan senaryo Londra'da tekrarlandı. *The Times* gazetesinde –Murdoch'un gazeteyi satın olmasından önceki– uzun süreli lokavt, gazetenin 1979'da birkaç ay çıkmamasına neden oldu. *The Times*'in yayımlanmamasının yarattığı fırsat LRB'yi yarattı. LRB mali bakımdan, NYRB'nin bir alt işletmesi olarak yayın hayatına başladı ve ilk başta *New York Times* gazetesinin Londra'da satılan nüshalarının içinde yerel bir ek olarak dağıtıldı. Ancak iki derginin ortak kökeni ve başlangıçlarındaki yakın bağlantı, bugün Atlantik'in iki yakasındaki okuyucular için, aralarındaki açık stil farkı ve savaş gemisi ile gulete denk ölçek farkına rağmen, iki derginin karşılaştırılmasını az çok kaçınılmaz kılıyor.

İki dergi arasındaki fark, kısmen içinde bulundukları nesnel ortamın doğal bir sonucudur. Britanya pazarının beş katı büyüklüğündeki kıtasal bir okuyucu kitlesine ulaşmak için tanıma büyük harcama yapmaya alışkın bir yayıncılık endüstri-

sinden gelen büyük bir gelire doğuştan sahip Amerikan pazarı, çok daha büyük ve zengin bir dergiyi destekler. New York'taki derginin reklama ayrılan geniş sütunlarla sarılı ortalama bir makalesi, Londra'daki derginin aynı türden makalelerinden daha uzundur; derginin her sayısı daha büyüktür. Pazarın yapısındaki bu farklılıkların ötesinde, iki toplumda kültürün iktidarla ilişkisi de oldukça farklıdır. Kennedy döneminden bu yana hiçbir Amerikan hükümeti, hükümet bürokrasisinin yüksek katlarında hizmet veren ya da hizmet vermeye istekli büyük bir yarı-aydınlar tabakası sıkıntısı çekmedi: Beyaz Saray'da iktidarda olan kanada göre işbaşındaki danışmanlar veya beklemedeki danışmanlar.

Dolayısıyla gazetecilerin ve akademisyenlerin hükümetle ilişkisi Britanya'da olduğundan çok daha yakındı. Britanya'da Birleşik Krallık devleti asla ABD devletinin yaptığı boyutta aydınları işe koşmamıştır. Thatcher yılları bir Downing Street³ çevresinin oluşmasının ilk izlerine şahit olsa da, Britanya'daki parlamenter sistem böyle bir olguya başkanlık sisteminde olduğundan daha az imkân tanıyor. Çalışma ortamındaki bu farklılık iki dergide açıkça görülür. NYRB'deki yazılarda resmî makamlara yönelik potansiyel bir danışmanlığı ima eden, bir "siyasa" tonu vardır, ki buna Whitehall⁴ ve Westminster'in⁵ dünyalarından çok daha kopuk olan LRB'de genel olarak rastlanmaz.

Elbette iki dergi arasında subjektif bir karşıtlık da bulunuyor. *New York Times*'in yayın hayatına başladığı dönemde, Vietnam Savaşı ve ABD'deki getto savaşları Amerika'daki iki partili müesses nizama karşı radikal bir muhalefet yarattı ve bu muhalefet derginin sayfalarına canlı biçimde yansıdı. Ama Güney Asya'daki savaş sona erdiğinde ve yerel politika normal rutinine geri döndüğünde, NYRB giderek Birleşik Devletler'deki liberal görüşün eleştirel akıl hocalığı rolünü oynamaya koyuldu – Amerika'nın içindeki toplumsal sorunların ciddi bir şekilde farkında ve Reagancılığın aşırılıklarına düşman ama Soğuk Sa-

3 Başbakanlık konutu – ç.n.

4 İngiltere hükümet merkezi – ç.n.

5 Birleşik Krallık Parlamentosu – ç.n.

vaş'ın son yıllarında ABD diplomasinin genel çizgilerini destekleyen bir akıl hocası. Bugün ise,⁶ Demokrat bir başkanın yönetiminde sonuç, bir hayli gösterişli ama giderek artan oranda tahmin edilebilir bir formüldür: Bu formülde geleneksel olarak derginin bel bağladığı (birçoğu Atlantik'in Avrupa yakasından) şöhretli yazar ve akademisyen, değişik türlerden eski-yeni resmi görevli yazarlar –eski büyükelçiler, First Lady'nin yardımcıları, bürokrasinin çeşitli büro şefleri ve benzerleri– dergide eskisinden daha fazla yer kaplıyordu.

Politik olarak ise, LRB NYRB'ye oldukça yakın bir konumdan yayın hayatına atıldı. ABD'de Carter yönetiminin son yıllarında, Britanya'da buna karşılık gelen durum, yeni işe başlamış Sosyal Demokrat Parti'ye duyulan sempati idi. Ancak LRB kısa sürede başka bir tarafa, daha radikal bir tutuma doğru yöneldi; bunun sonucunda iki derginin politikası birbirinden iyice uzaklaştı. İki derginin de zıt tutumlar takındığı sayılardan oluşan bir liste hazırlamak zor olmazdı. Söz konusu zıt tutumun örneklerinden bazıları bu seçkide yer alıyor. Büyük oranda basitleştirerek söylersek, temel farklılık birinin büyük oranda kabul ettiği Soğuk Savaş'ın mirasına karşı ötekinin duyduğu dile getirilmemiş tiksintiydi. Bu sadece bir Komünizm'e karşı mücadele sorunu değil, aynı zamanda ABD'nin dünyanın her yanındaki ikincil çatışma alanlarında oynadığı rol sorunuydu.

Viktor Kiernan'ın bu seçkide yer alan SSCB ile ilgili yazısı, ilk konudaki farkın büyüklüğünün bir göstergesidir. Paul Foot ve Edward Said'in Ortadoğu ile ilgili iki konudaki yazıları –Körfez Savaşı ve Filistin Barışı– ikinci konuda takınılan tutumların karşıtlığını ortaya koyuyor. Aynı şekilde Tom Nairn'in milliyetçilik ile ilgili yazdıkları, Washington veya New York'ta Balkanlar konusundaki olağan yargıları hiç dikkate almaz. Her şeyden önce, belki de, Christopher Hitchens'in silinmez etkiler bırakan Clinton portresi, NYRB'nin ihtiyatlılığı üzerine bir yorumdur.⁷ Buna benzer şekillerde, Londra'daki dergi New York'taki

6 1996 – ç.n.

7 Ürkek bir örnek için, Gary Willis, "The Clinton Scandal", *New York Review*, 18 Nisan 1996 tarihli makalesi ile karşılaştırın: "Whitewater bir skandaldı,

benzerinin açıkça Sol'unda yer alır. Ama bir içgüdüyü bir sistemin kanıtı olarak görmek hata olurdu. *LRB*'nin değer verdiği karşıtlıklar öbür yöne doğru da gelişebilirdi. R. W. Johnson'ın bu kitapta yer alan Güney Afrika ile ilgili iğneleyici araştırmasının gösterdiği gibi, ilerici amentülere karşı mûsamaha dergide çok seyrek görülen bir şeydir. Zaman zaman Atlantik ötesi rollerin yer değiştirdiği bile görülebiliyordu. *LRB*'nin Moskova'daki yetenekli muhabiri Yeltsin'in hayvani (*brutish*) yönetimini, *NYRB* bu yönetim hakkında ciddi şüpheler geliştirdikten çok sonra bile savundu: Çeçenistan'daki gelişmelerin aktarılma şekli, Britanyalı dergiden daha çok, tümüyle Amerikalı derginin hanesine artı olarak yazılabilirdi.

Bu örnek alışılmadık bir örnek olsa bile, yine de *LRB*'nin, asla hafife alınamayacağını hatırlatan bir şeydir. Bu durum, müdahale biçiminin daha tutarlı olduğu, ülke içi politika için bile geçerlidir. *LRB* Thatcher yönetimi döneminde doğdu ve şimdiye kadarki on altı yıllık ömrünün tamamını Britanya'da muhafazakâr bir hükümet döneminde geçirdi. Çok erken bir andan itibaren, Yeni Sağ'ın hegemonyasını sağlamlaştıran Falkland Savaşı'nın cesur bir muhalifi idi ve ulusal toparlanmanın çaresi olarak görülen Thatcherçılığın acımasız bir eleştirmeni haline geldi. Aslında İngiltere'deki hiçbir dergi, Muhafazakâr iktidar sisteminin çürümüşlük, vurdumduymazlık ve işe yaramazlığına ve bu sisteme bağlı Britanya adalet sisteminin enkazına böyle ölümcül saldırılar yönelmemiştir. Bu seçki, bu olağanüstü sicil hakkında küçük ipuçları veriyor.⁸ Öte yandan, *LRB*'nin muhalefete karşı tutumu, her zaman daha az keskin biçimde tanımlanmıştı. Dergi'nin SDP'ye karşı sabrı çok erken bitti ve İşçi Partisi ile bu partinin Sol kanadına asla çok ilgi göstermedi. Kinnock haşın bir şekilde hor görüldü, küçümsendi ama mu-

ama büyük skandalları politikacılar, gazeteciler ve Clinton'ın (iyi maaş alan) eleştirmenleri yapmıştı. Clinton bunlarla karşılaştığında ehven-i şer gibi görünüyor," vb.

- 8 Bkz, diğerlerinin yanı sıra, Ross McKibbin, "Stormy and Prolonged Applause Transforming Itself into a Standing Ovation", 5 Aralık 1992; Conor Gearty, "The Party in Government" ve "Our Flexible Friends", 9 Mart 1995 ve 18 Nisan 1996; Ronan Bennett, "Criminal Justice", 24 Haziran 1993.

halefet, ülke yönetiminde olmadığı için, oradaki değişikliklere asla çok fazla önem verilmedi. Ama Yeni İşçi Partisi'nin nihayet iktidara yaklaşmaya başlaması ile birlikte oldukça farklı bir siyasi manzara ortaya çıktı. *London Review*, her türden muhafazakâr eğilimli görüşe daima içkin (innate) bir direniş göstermiştir: Hiçbir dergi sürü psikolojisinden bu kadar uzak olmamıştır. Derginin gelmekte olan iktidarın süsü haline geleceği düşünülemezdi. Öte yandan, *LRB*'nin radikal okuyucularının derginin yeni iktidara karşı tutumunu öngörebileceklerini varsaymaları, mantıksızlık olurdu.

Bu seçkide yer alan Ross McKibbin'in Britanya hakkındaki makalesi, derginin Sol'daki beklentileri boşa çıkarma yeteneğinin bir örneğidir. Sosyalistler bir yana, Wilson ve Callaghan dönemine yönelik nostalgilerini ifade etmeye istekli çok fazla İşçi Partili yoktur; tıpkı derginin yargıdan düzenli katkılarda bulunan yazarlarından⁹ biri tarafından kesin biçimde reddedilen Charter 88'in savunucuları arasında bir insan hakları beyannamesi yayımlanması çağrısına karşı çıkacak çok az sivil özgürlükçü olacağı gibi. Değişik biçimlerde, her iki metin de belirli bir konsensusu yıktı. Bu metinler başka bir konsensus yarattı mı? Belki de Blair'in henüz sıradan bir milletvekili iken siyasi mallarını *LRB*'de satışa çıkarmış olması gerçeğinin, tarihsel bir garabet olmaktan başka bir anlamı yoktur.¹⁰ Blair'in parti lideri olarak etkisiyle ilgili dergide yayımlanan ilk önemli çözümleme, kırıncı bir yazıydı.¹¹ Ama İşçi Partisi hükümetinin seçilmesi *LRB*'nin içinde çalıştığı atmosferi değiştirecekti ve dergi içindekilerden herhangi birisinin bile bu yeni duruma karşı nasıl bir tutum takınılacağını bildiği şüphelidir.

Böyle bir tahmin edilemezliğin bir nedeni var. *LRB*, *NYRB*'nin aksine ideolojinin yön verdiği bir dergi değildir. Asıl olarak, verdiği yargıların canlılığı buradan kaynaklanır. İki dergi arasındaki temel siyasi farklılık bile bu farkı gösterir. Soğuk Savaş'ın zafere kadar sürdürüldüğü geniş çizgilere bağ-

9 Stephen Sedley, "Free Speech for Rupert Murdoch", 19 Aralık 1991.

10 Tony Blair, "Diary", 29 Ekim 1987.

11 Seamus Milne, "My Millbank", 18 Nisan 1996.

lilik, bir programdır. Ama bu çizgilerden olumsuz bir şekilde kaçınmak, bir program değildir. *LRB*'nin uluslararası ilişkilerin egemen geleneklerinden kaçınmasının arkasındaki hassasiyetin kaynaklarını belirtmek kolay değildir. Bu kaynakların arasında kuşakla ilgili bir unsur var gibi görünüyor. Yeni Dünya Düzeni'nin merkezinde yayımlanan *NYRB*, *LRB*'den yirmi yıl kadar eski bir dergidir. *NYRB*'nin önde gelen yazarlarının karakteri, tipik olarak Soğuk Savaş'ın Kuşatma politikası yıllarının zirvesinde şekillenmişti – son birkaç yıllık dönemde en sık yazan (iki ya da üç yazı) yazarlarının ortalama yaşları, 65'in üstündeydi. Şimdi artık küçük bir güç olan ülkede¹² yaşayan, daha genç kuşak bir yazar grubu için, o dönemin tutkularının önemi daha azdır. Yayın yönetmeninin kim olduğu ve tavrı da etkili olmuş olabilir. *LRB* belki de, Batı'da bir kadının yayın yönetmeni olduğu önde gelen tek dergidir; yayın yönetmen yardımcısı da kadındır. Siyasi doğruculuğa haddinden fazla ters bir şekilde, *LRB*'nin sayfalarında kadınların durumu sık sık ele alınsa da, asla herhangi bir feminist ısrar olmamıştır. Ama cinsiyetle ilgili olarak, Özgür Dünya'nın temalarına yönelik belirli bir ilgisizliğin, daha çağdaş endişelerden kaynaklandığı tahmin etmek mantıklıdır. Mary-Kay Wilmer'ın durumunda ise, Rusya kökenli veya eğitimi Belçika'da almış olmanın, konuyla herhangi bir ilgisi olup olmadığı daha az açıktır.

Açık olansa şudur: iki derginin yönetilme tarzındaki en önemli farklılaşma, kişisel bir şey değildir, aksine editoryal anlayıştan kaynaklanır. Her iki dergideki yazılar da değişik kriterlere göre ısmarlanmaktadır; yazarın ünü, konunun aciliyeti ve tartışmanın yönü gibi. Ancak *New York Review* için bir konunun kamusal önemi tipik olarak bir emredici ilke olmasına rağmen, *LRB*'de bir yazarın stili, ele alınacak konunun önemi veya savunulan bir tutuma yakınlıktan daha önce gelme eğilimindedir. Konunun önemi ve derginin tutumuna yakınlık, editoryal kimyaya dahil olur ama bu yazarın pahasına olmaz. Bunun sonucu *LRB*'deki yazıların, geniş bir bireysel üs-

12 Britanya – ç.n.

luplar aralığında – bazıları muhteşem olmak üzere, (düzyazıları genellikle en iyi durumda ustaca yazılmış ama daha dar ve daha gelgeç bir güncel sorunlar çeşitliliği içinde yazılan) New York'taki yazılardan daha yüksek standartlarda yazılmış olmasıdır. NYRB –bu Ferdinand Mount'un yetenekli yönetimi altındaki TLS için de doğrudur– konu çeşitliliğine karşı çok daha duyarlıdır ve daima gündemdeki konularla ilgili orta düzeyde bilgi veren şeyler yayımlar. Dünyadaki herhangi bir önemli gelişme konusunda okuyucularını kapsamlı bir yazı ile bilgilendirmediği çok seyrek olur. LRB ise eğer konuyla ilgili sevdiği bir yazar bulamazsa, herhangi bir ülke ya da krizi göz ardı eder. Ama bazen yazı-yazar seçimini belirleyen, hiç şüphesiz bazen bilgiye dayalı, ama daha çok zevk meselesi olarak, eldeki imkânlar oluyordu – çünkü ödemeler Amerikan standartlarına göre mütevazıdır.

LRB okumanın büyük zevklerinin karşılığı, böylece daha dengesiz ve sınırlı bir ufuk içinde ödenmiş olur. Kapsama alanının düzensizliği bayağı rastgele olabilir. Uzakdoğu en çarpıcı eksiklikler. Belki de çok anlamlı bir şekilde, bu seçkideki Asya –insanlığın en büyük bölümü– üzerine tek metin Hindistan'daki Avrupalı bir misyoner ile ilgilidir. Bu fikir derginin çalışanları tarafından eğlenceli bulunabilecek olmasına karşın, daha dışarıdan bakan gözler için derginin ilgisinin dağılımında –belli belirsiz bir çizgi gibi– bilinçsiz bir İngiliz Milletler Topluluğu ana hattı keşfedilebilir. Güney Afrika dergi sayfalarında bütün Latin Amerika'nın toplamından daha fazla yer tutar. Japonya'ya çok seyrek yer verilen dergi sayfalarında Avustralya'ya cömertçe yer verilir. Ortadoğu'ya çok büyük yer verilir, Magrib'e ise asla. Batı Avrupa içinde bile, LRB sayfalarında görüleceğine emin olabileceğiniz tek ülke İrlanda'dır: Kıta Avrupa'sı çoğu kez sisle kaplı olmaya devam ederken, Fermanagh ve Tyrone¹³ kuleleri, çok seyrek görüş mesafesi dışında kalır.

Bu bakımlardan, Manhattan (New York) Bloomsbury'den (Londra) daha iyi bir bakış açısı sunar. Amerikan İmparatorluğu'nun küresel genişliği, dünyanın hiçbir köşesini potansi-

13 Kuzey İrlanda'da bir seçim çevresi – ç.n.

yel bir incelemenin dışında bırakmaz ve NYR'nin yer verdiği konular ve bölgeler, böyle bir sorumluluk duygusunu yansıtır. Ama yetenek de gerçekte eşit olarak dağıtılan bir şey değildir ve her durumda *a la page* bir görevine sadık gazeteciliğin ürünleri de, LRB'de hiç rastlanmayan donukluk ve basmakalıplık olma riskini taşır. LRB'nin kendi ilgi alanları da sadece kafasının dikine gitmekle ilgili değildir. Eğer İrlanda derginin sayfalarında Almanya veya Fransa'dan bu kadar çok yer kaplıyorsa, bu, İngiltere'nin çoğunun unutmak istediği bir savaşla ilgilidir. LRB'nin popülaritesi en az olan bu konudaki yayıncı, kendi Sol'undaki birçok dergi/gazeteyi utandıracak düzeydedir. Hiçbir dergi her şeyi tartışamaz; LRB bir konuyu seçtiğinde ise, o konuda mükemmel olur.

LRB'nin yayımladığı değişik İrlandalı yazarları birleştiren, resmî ikiye bölünlükten tikslenme dışında, hiçbir özel çizgi yoktur. Bu yazarlardan Colm Toibin buna bir örnek olarak gösterilebilir. Bu bizi derginin Amerikalı muadilinden ayıran daha genel bir özelliğine getirir. Yazarlar LRB'de asla bir editoryal yönlendirmeye tabi değildirler. Gönderilen metinler reddedilebilir ama bir kez kabul edildiklerinde, cümle yapısı veya deyimler konusundaki katı bir titizliğe, neredeyse, ne kadar ters olursa olsun, mutlak bir fikir serbestliği eşlik eder. Hiçbir yazar, asla vardığı sonuçların yeniden yazıldığına şahit olmaz. Bir çalışma ilkesi olarak bu baskı yokluğu, belki de derginin iç metabolizması ile bağlantılıdır. Karl Miller ve Mary-Kay Wilmers LRB'nin kayda değer iki yayın yönetmenidir. Ancak derginin hiçbir sayfasına, orantısız bir irade damgasını vurmaz ve dergide çalışanlar da –yazı işleri, tasarım ve işletme– üretilmesine yardımcı oldukları dergi için yazı yazarlar.¹⁴ Bir dergide çalışan

14 Örneğin bkz: Peter Campbell'in Tiepolo hakkındaki yazısı 12 Ocak 1995; Jeremy Harding'in Zaire hakkındaki yazısı, 8 Haziran 1995; Paul Laity'nin Murdoch'un Sun gazetesi hakkındaki yazısı, 20 Haziran 1996; John Lanchester'in Auden hakkındaki yazısı, 16 Kasım 1995; Jean McNicol'un ruh sağlığı tedavisi hakkındaki yazısı, 9 Şubat 1995; Andrew O'Hagan'ın dilencilik hakkındaki yazısı, 18 Kasım 1993; Sarah Rigby'nin Yeats kızkardeşler hakkındaki yazısı, 15 Haziran 1996; John Sturrock'un Camus hakkındaki yazısı, 8 Eylül 1994; Mary-Kay Wilmers'in General Sudoplatov'la görüşme hakkındaki yazısı, 4 Ağustos 1994.

herkes, böyle bir büronun dinamiklerinin, daha geleneksel bir hiyerarşiden ne kadar farklı olduğunu bilir.

Bu tür mûlahazalar elbette, siyasi sorunların ele alınma biçimini özellikle etkiler. Ama *LRB* her şeyden önce –kendi tanımına göre– bir edebiyat dergisidir. Siyasi tutumunun netliği de, büyük oranda, aslında siyasi dünyada alışılmış bir şey olan ideolojik reflekslerinin olmamasından kaynaklanır. Ama dergi, aynı zamanda en açık anlamıyla, büyük bölümünün geleneksel olarak yaşam ve edebiyat olarak tanımlanan şeyle ilgili olması bakımından da edebî bir dergidir. Bu konulara yaklaşımı çok fazla kendine özgüdür. Ele alınan sanatlarda, beklenebileceği üzere şiir ve edebiyat hâkimdir, ama hiç de öyle büyük oranda değil. Dergide yayımlanan en güzel yazılardan bazıları, zaman zaman resim ve müzikle ilgili olanlardır: bu konuda tipik olacak bir örnek Nicholas Spice’in halka açık alanlarda çalınan rahatlatıcı müzik üzerine yazdığı güzel düşlemsel yazısıdır.¹⁵ Sinemanın dergide bu kadar kenara itilmiş olması şaşırtıcıdır – bu seçkide Marx Kardeşler sanki uygunsuz bir atadan kalma totem gibi göze çarpıyor. Son zamanlarda dergide mimari üzerine yazılar da görülmeye başladı. Geleneksel olarak Fransa’ya bir göz atılırken, coğrafi olarak odak noktası Anglo-Amerika’dır; kronolojik olarak çerçeve 20. yüzyıldır. Bu seçkide de yer alan Terry Castle’in meşhur olan Jane Austen’i lezbiyen olarak okuması örneğinde olduğu gibi, daha eski yapıtlar, ara sıra, çağdaş çizgilere uygun biçimde ele alınır. Bu karışım New York’takinden daha az kozmopolit, ama daha canlıdır.

Düşünce dünyası az çok benzer bir tarzda izlenir. Felsefe ve tarih doğa bilimlerinden daha iyi temsil edilir. Doğa bilimleri alanındaki karşılaştırmada ise üstünlük kesin bir biçimde Amerika’dadır, *LRB* hiçbir zaman Stephen Jay Gould ya da Richard Lewontin çapında yazarları cezbetmeyi başaramamıştır. Sosyal bilimler daha fazla yer alır ama *LRB*’nin ilgi alanlarının en çarpıcı özelliği ulusal klişelerin tersine çevrilmesidir. Psikanalizin

15 Aynı yazarın şu yazısına da bkz. “How to Play the Piano” (Glenn Gould ve Alfred Brendel hakkında) ve “Music Lessons” (Mozart), 26 Mart 1992 ve 14 Aralık 1995.

dikkate alınmamasının güçlü bir ifade bulduğu NYR'ye oranla, psikanaliz LRB'nin sayfalarında daha fazla göze çarpar ve canlı bir saygı görür. Tutumlardaki bu karışıklık daha geniş bir sorunu gündeme getirir. Hiç şüphesiz *London Review* siyasi olarak radikaldir ama kültürel bakımdan ne kadar radikaldir?

Bu iki düzey arasında zorunlu bir bağ olmaması, genel olarak entekektüel yaşamın bilinen bir gerçeğidir. Britanya'da eski *New Statesman* dergisi, derginin ilk sayfaları ile son sayfaları arasındaki zıtlığı ile meşhurdur: hararetli sosyalist politikanın sıkıcı muhafazakâr mektuplarla birleştirilmesi. *Scrutiny* dergisinin ise zıt kombinasyonu temsil ettiği söylenebilirdi: siyasi geriliğin eşlik ettiği edebî saldırı. Bu örnekler alakasız değildir. LRB'nin kurucusu Karl Miller Cambridge'de Leavis'ten eğitim almıştı ve *The Listener*'ın başına geçmeden önce *New Statesman*'ın edebiyat editörlüğünü yapmıştı. Ama sadece bu tür öncüller, LRB'nin bu kalıptan ne kadar ayrıldığını gösterir. Başından beri, bu derginin siyasi ve edebî yanlarında benzer kaygılar görünüyordu ve dergi bu iki yönü, asla hiçbir biçimde, birbirinden ayırmadı – duruma göre açılış (veya kapanış) makaleleri birbirini temsil edebilir vaziyetteydi.

Bu nedenle, edebiyat ürünleri, asla geleneksel bir biçimde ele alınmıyordu. Ve sağlam bir üne sahip olmak, LRB'nin dikkatini çekmenin garantisi değildi, yapıtları hakkındaki değerlendirmelerin yayınlanması başka dergilerde zorunlu olan moda yazarların romanları, düzenli biçimde göz ardı ediliyordu. Öte yandan, hâlâ tanınmayan bir yazarın LRB'de dikkat çekme şansı, diğer basın-yayın organlarından çok daha yüksekti. LRB'nin keşfettiklerinden birisi Salman Rushdie idi. Rushdie'nin *Geceyarısı Çocukları* hakkında, kitap ilk yayımlandığında tek değerlendirme yazısı LRB'de yayımlandı; son zamanlarda ise Paddy Doyle veya James Buchan bunun örnekleriydi. Daha az ortodoks biçimler –Georges Perec veya Christine Brooke-Rose– de eşit düzeyde dikkat çektiler. Yenilik veya göz ardı edilene gösterilen ilgi, daha başından beri bu derginin dikkate değer çizgilerinden birisiydi. Bu seçkide temsil edilmeyen, dergiye katkıda bulunan 40 yaşın altındaki yazarlar da pekâlâ başka bir

örnek oluşturabilir. İşte burada NYRB'den farklılık en keskin noktasına ulaşır.

Yine de *LRB*'nin kültürel yaşamı izleme tarzındaki putkırıcılığının oranının, kamusal olaylarla ilgili yorumlarındakinden daha az olduğunu söylemek adil olur. Toplam olarak değerlendirildiğinde, çağdaş yazarlar hakkındaki makaleler, mevcut şöhretleri sorgulanmaktan çok devam ettirme eğilimindedirler. Bu bir kural olmaktan çok oransal bir şeydir. Karşı örnekleri bulmak zor değildir. Brodsky hakkında yazılan meşhur bir eleştirel yazı, bunun bir örneği olabilir.¹⁶ Ama burada hedef kıyıdan uzaktadır, hassas noktalara yakın olanların ayaklarına çok daha seyrek basılır. Yıkıcı eleştirilere hedef olacak kişiler, büyük ihtimalle ana türlerden çok küçük türlerde yazanlar olacaktır: V.S. Naipaul'dan çok P.D. James gibi. Bunun birçok geçerli nedeni var. Ucuz alaydan hoşlanmamak anlaşılır bir şeydir. Ayrıca eleştirinin en zor biçiminin olumlayıcı biçim olduğu da doğrudur ve bu biçim *LRB*'nin en iyi durumunda, dergide diyelim Bishop ya da Nabokov hakkında yayımladığı makalelere bakılınca görülebileceği gibi, olağanüstü başarıyla gerçekleştirdiği bir şeydir.¹⁷

Ancak alışılmış editoryal içgüdülerin derginin asıl olarak izlediği iki alanda kendilerini ortaya koyma biçimleri arasında hâlâ bir farklılık var. Neden böyle bir farklılık olması gerektiği de tamamen açık değildir. Bunun, herhangi bir edebiyat dergisinin Birleşik Krallık'ın metropolitan ortamında, yayıncılık dünyasına siyaset dünyasından zorunlu olarak çok daha yakın olmasıyla ilgili bir şey olduğu düşünülmüş olabilir. Bu ortam son on beş yılda dönüşüme uğramıştır ve bu dönüşüm, kitapları satmak için promosyon turlarının şimdi artık edebî başarının otomatik bir refakatçisi haline gelmesiyle birlikte, büyük ödemelerden tanıtım için ayrılan büyük bütçelere, yayıncıların önde gelen yazarlara yaptığı yatırımları devasa boyutlarda artırdığı bir yoğunlaşma süreci olarak yaşanmıştır. Yayıncılık ala-

16 Bkz. Christopher Reid, "Great American Disaster", 8 Aralık 1994.

17 Bkz. Helen Vendler, "The Numinous Moose", 11 Mart 1993; John Lanchester, "Unspeakability", 6 Ekim 1994.

nına büyük sermaye girişinin doruğa ulaşması *LRB*'nin yükselişe geçtiği dönemde yaşandı –bu bir lirik şairin kamuya açık bir okuma etkinliğine ilk kez helikopterle götürüldüğü bir dönemdi– ve bu sermaye girişi edebiyat ortamını, yazarlar için de son derece belirsiz etkilere sahip olmak üzere – henüz tümüyle kavranamamış şekillerde değiştirdi.

LRB'nin bu etkileri tartışmak için şimdiye kadar çok şey yaptığı söylenemez. Ancak derginin bu oluşumla görece pasif bir şekilde bir arada yaşamasının nedenleri kurumsal bir ilişki durumundan kaynaklanmıyor. Sanat Konseyi'nden aldığı küçük bağış, sırf *LRB* müesses beklentilere uymadığı için, düzenli olarak Sağ kanattaki üstadların öfkesini kışkırtır – *Sunday Times* gazetesi yakınlarda, derginin Britanyalı yazarları desteklemek için çok az şey yaptığı gerekçesiyle, bu bağışın geri alınması çağrısında bulundu. *LRB*, moda ve abartıya can atan bu egemen edebî sahneye katılmaktan çok uzak bir şekilde, büyük oranda gelenekçi ve tutucu bir mesafelilik olarak algılanan bir tutumu sürdürdü. İster patronlar olsun ister reklam verenler, edebiyat kurumlarıyla işbirliği içinde olmak, bu dergiye karşı hemen hemen hiçbir zaman yapılamayacak bir suçlamadır.

Alternatif bir açıklama, derginin sponsorlarından çok okuyucularına bakacaktır. Ortalama kitap alıcısının, her türden politikacı hakkında daimi bir alaycılıkla, nasıl kazanılırsa kazanılsın edebî şöhretlere duyduğu kayıtsız güveni birleştirdiği yaygın olarak gözlemlenen bir şeydir. Bunu görmek için, parlamentodaki tartışmalarla edebiyat ödülleri gösterilen göreceli güveni karşılaştırmak yeterlidir. Major ya da Blair hakkında iğneleyici olmak kibarlıktır, ama bu Barnes ya da Brookner için daha az geçerlidir. Ödül kazanan romanların otomatik satış garantisi, her şeyi anlatıyor. Her şeyden önce, siyasetin daima retorik bir kandırmaca, edebiyatın ise imgesel hakikatlerin alanı olduğu şeklindeki sağduyulu görüşe hitap edebilecek olan bu duyarlılığın dergide daha çok yönlü herhangi bir izi var mı?

Bu geleneksel bakış açısına sahip bir katmanla, *LRB* arasında bazı bağlar olduğu inkâr edilemez. Dergi güncel bir Virginia Woolfçu anlamda yaygın, sıradan bir okur olarak tanımla-

nacak bir tabakayı hedeflemektedir: yani, ne “akademik” ne de “avangard”. Her ne kadar katkıda bulunanların çoğu üniversitelerden olsa ve yazışma sütunları birçok ateşli âlimlik taslayan atışmalara ev sahipliği yapsa da, dergi masaya elini vurmak anlamına gelecek her şeyden kaçınmak için elinden geleni yapar. Semptomatik olarak, *NRB*’nin normal ve kullanışlı bir özelliği olan dipnotlar, bilgiçlik örnekleri olarak görüldüğü için *LRB*’de kullanılmaz. Aynı şekilde, deneysel yazılar derginin ilgi alanları arasında kendine bir yer bulurken, –deneyin daha güçlü olduğu– diğer sanatlarda, avangard biçimler derginin menzili dışında kalır. Hiç kimse artık *LRB*’de Godard veya Beuys hakkında bir değerlendirme bulmayı, Parsons’ta yapılan bir düzeltme bulmaktan daha fazla bekleyemez (her ne kadar hep beklentileri hayal kırıklığına uğratsa da). Buna benzer şekillerde, dergi kültürlü alaylı (akademik olmayan) okuyucu idealini korur; öğretmenler odası veya seçkin zümrenin tiklerine karşı bağısık kalarak.

Ama bu ahenk müşterinin geçici zevkine karşı herhangi bir mûsamahaya dayanmaz. Eğer *London Review* bir bütün olarak, geçerli edebî görüşleri siyasi bilgelikten daha az aşağılıyorsa, bunun nedeniyle ilgili en iyi tahmin, her ikisine örtülü olarak verilen önemin farklı olmasıdır. Bu karşıtlığın anahtarı, ayrı ayrı bunlara yönelik tersleme stratejisinde yatıyor gibi görünüyor. Eğer dergi bir edebî eseri sevmezse, tipik bir davranış olarak onu görmezden gelir. Ama eğer bir siyasi sürece karşı olduğunu göstermek isterse, bu sürece şiddetle saldırır. Bu farklılığın ima ettiği şey şu ki, kalitesiz –hatta sahtekârlık ürünü– bir sanat, ne kadar kınanılabilir olursa olsun, temel bir kamusal sıkıntı değildir. Nihayetinde, ahlâksızlık ve kendini beğenmişlik, vahşi ve adaletsiz olandan daha az önemlidir. Bir ulusun ahlâkî iyiliği –ve *a fortiori*¹⁸ siyasi sağlığının– nihai olarak kendi edebiyatını korumasında olduğu görüşü, İngiliz entelektüel geleneğinde uzun bir tarihe sahiptir ve bu görüş değişmemiştir. *LRB*’nin pratiğinin reddettiği varsayım budur. Derginin yıldız siyasi yazarlarından birisi son zamanlarda, kendisini unu-

18 Öncelikle, evveliyetle – ç.n.

tarak, belki de bir eksikliği giderme jesti olarak, “edebiyatın hammaddesinin değersiz olanın altına dönüştürülmesi olduğundan – bunun bizim küçük ve acınası umudumuz olduğundan” söz ediyordu.¹⁹ Hiçbir süslü söz, derginin zihin dünyasına bu kadar uzak olamazdı. Onu farklı kılan şey, sağduyulu bir orantı duygusudur.

Bu aynı zamanda bir tür gerçekçilik olarak da tanımlanabilir. Ancak bu terim, üslubu hiç de alçak sesli olmayan bir dergiye uymaz. Yayın yönetmenleri olarak Karl Miller ve Mary-Kay Wilmers’in özgün dehaları, zekâ ve alçakgönüllüğü birleştiren bir üslup bulmaktı. Zekilik her zaman züppeliğin, özel olanın, Bourdieu’nun kullandığı anlamda “ayrım”ın kıyılarında dolaşma riskini taşır. Tipik olarak, *LRB* bu tehlikeyi, stili, en sıradan konulara veya yaşamın küçük ayrıntılarına eklenmiş bir tür teklifsiz zarafet haline getirerek savuşturdu. Dergiyi gerçekten de benzerlerinden ayıran türden yazılar, aslında ne siyasi de ne edebî olanlardır – eleştirel olanlardır; ama bu ruhu en iyi temsil edenleri. Bunlar bu seçkide de yer verilen, çalkantılı bireysel yaşamlar hakkındaki meraklı yazılardır. Bu seçkide yer almayan başka bir tür, dilenmenin veya zihinsel bozuklukların cehenneminden yazılan belgesel anılardır. Bunlar derginin daha genç çalışanları tarafından yazılır ve *NYRB*’de bunun bir benzeri yoktur. Son ama belki de en önemlisi –Bennett’in izniyle– *LRB*’nin geleneksel olarak can sıkıcı bir gazetecilik biçimi olan Günlük’ü, derginin yayımladığı en unutulmaz parçaların birçoğu için, bir çarpıcı çeşitlilik aracına dönüştürmesidir. Bu türün bu seçkide yer alan örnekleri, aksine en hafif katkılar arasındadır.

Bu tür ve diğer türlerde olağanüstü bir yazı çeşitliliği sunulmuştur. Biçimsel olarak, açıkça ifade edilmeyen sınırlar vardır. Çiftanlamlılık ve dolambaçlılık, repertuvara dahil değildir. Fredric Jameson’ın –kendisinin dergiye katkıda bulunanlar arasına katılması, memnuniyetle karşılanan bir uyumluluktan uzaklaşmayı temsil eder– bir zamanlar uyarıda bulunduğu, “zamansız açıklığa kavuşturmaktan” korkmak kadar başka hiç-

19 Christopher Hitchens, “After-Time”, 19 Ekim 1995.

bir şey, dergiye bu kadar yabancı olamaz.

Çok ateşliliğe de benzer şekilde pek itibar edilmez, “rant” şüphesiyle. Dergiye hâkim genel iklimi anlatmanın belki de en iyi yolu, derginin Sarteci anlamda her türlü *l'esprit du sérieux* (ağırbaşlılık ruhu) izine karşı direndiğini söylemek olacaktır: yani, olağanüstülük, asil ruhluluk ve ikiyüzlülük. Bütün bunlara karşı, derginin neşeliliği, en ciddi konuların yanı sıra en hafif konularda da ifadesini bulur. Bu seçkideki sembolik örnekleri, “ağır sıklet” bir katkıcı olarak Edward Luttwak'ın soğuk tarzlı yazılarıdır.²⁰ Bu tarzların antitezini anlamak için, Başkan Havel'in²¹ NYRB'ye katkılarını düşünmek yeterlidir.

Her iki derginin görsel imajları, belki son sözü söyleyebilir. NYRB'nin birçok başarılı özelliği arasında, David Levine'in çizimleri, tıpkı derginin kimliğini yeniden üretme konusunda sonsuz verimliliğe sahip bazı seri logolar gibi, kamusal etkisi bakımından öne çıkıyor. Bunlar metinle karşıtlık oluşturan çizimlerdir. Düzyazının ağırbaşlı ve tumturaklı olduğu durumlarda, resim bilgiç ve alaycıdır. Kahramanlar ve hainler de, benzer biçimde, maskaralığın sınırlarında gezinen hastalıklı sürünge kuklalar haline gelir. LRB'nin kapağını süsleyen suluboya resimler ise, yazma duygusunu küçük düşürmekten çok canlandırır, karşıt bir duyguyla çalışır. Peter Campbell'in daktilo ve kuvvetlerinin, darmadağın yatak örtüleri ve tropik bina ön yüzlerinin lakayt espirisi ve güzelliği, yüzeysel olmayan, içten bir mutluluk vaadi sunar – elbette, her zaman tutulmayan. Her ne kadar zaman zaman bu çizimlerin resmettiği ideal derginin iç sayfalardaki gerçekliğini aşsa da, kapağı dünyadaki başka her dergiden daha fazla, bu dergi hakkında bir fikir verir.

1996

20 Ayrıca bkz: “Screw You” (İtalya'daki yolsuzluklar hakkında), 19 Ağustos 1993; “Programmed to Fail” (ABD Başkanlığı hakkında), 22 Aralık 1994, “Does the Russian Mafia Deserve the Nobel Prize for Economics”, 3 Ağustos 1995; “Buchanan has it Right”, 9 Mayıs 1996.

21 Eski Çek Cumhuriyeti Başkanı, romancı – ç.n.

LRB, bu yazının yazılışından bu yana yirmi beşinci yılını geride bıraktı. Bu sırada, Britanya'nın önde gelen entelektüel dergisi haline geldi. Böylece –bu yazıyı yazarken yayını kesilme ihtimali olan ve yayıncı şirketin sahibinin belli olmadığı– *Times Literary Supplement*'i, sadece nitelik ve yayımladığı konuların genişliği değil, satış bakımından da açıkça ikinciliğe itti. Aslında *NYRB*'nin yayımlandığı Amerika'nın beşte biri büyüklüğünde bir ülkede yayımlanan *LRB*, *NYRB*'nin 135 binlik tirajına karşılık, yarısı İngiltere dışında satılan 35 binlik bir tiraja sahip. *NYRB*'nin ABD dışı satışı toplam tirajının onda biri kadardır. Her iki dergi de 2000'den bu yana tirajlarını artırırken, bu artış *LRB*'de daha hızlıydı. Ama her biri farklı ortamları yansıtan iki derginin gelişimi, öbür açılardan, zıt bir seyir izledi. Britanya'da *LRB*'nin içinde bulunduğu ortam daha dramatik biçimde değişti. Yeni İşçi Partisi Thatcherizmin halefi bir rejim olarak iktidara yerleşir yerleşmez, 80'lerde Muhafazakâr düzenin karşılaştığından bile daha az muhalefetle karşılaştı. Dergi, tahmin edileceği üzere, asla Üçüncü Yol'un bir yancısı olmadı. Ama öyle olabileceği ima edilmiş olsa da, Üçüncü Yol'a karşı asla özellikle canlı bir muhalefet içine de girmede. Epey bir süre *LRB* ülke içinde egemen olan sistemle ilgili çok az şey yayımladı. Bu tür şeyler yayımlandığında da, bu konudaki katkılar genellikle düşük sesliydi. Yugoslavya Savaşı'nın ve Irak'ın bombalanmasının hızla yükselişinin damgasını vurduğu bir dönemde, *LRB*'nin Clinton ve Blair'e ilgili yazılarının *NYRB*'nin Balkanlar'daki Müttefik Güçlerin Operasyonu'nu destekleyici, aynı nedenle Hartum veya Bağdat'a kaç roket düştüğüne bakmaksızın, hukuki olarak sıkıntılı zamanlarında Başkan'ı²² koruyucu²³ yazılarından büyük bir fark yoktu.

22 Clinton'ı – ç.n.

23 Birbiri peşi sıra yayımlanan Lars-Erik Nelson, Ronald Dworkin ve Anthony Lewis'in makalelerini (*NYRB*, 20 Ocak, 9 Mart, 13 Nisan 2000) ile Stephen Holmes, Martin Jay ve David Simpson'ın makaleleri (*LRB*, 18 Mart 1999, 29 Temmuz 1999, 23 Eylül 2004) ile karşılaştıran.

Ancak Bush'un 2000'de ABD Başkanı seçilmesiyle birlikte, iki derginin tutumu farklılaştı. LRB'nin Yeni İşçi Partisi yönetimi karşısındaki kararsızlığından farklı olarak, Cumhuriyetçi bir yönetimle karşı karşıya kalan NYRB otomatik olarak muhalefete geçti. Ama 2002 sonbaharına kadar geçen iki yılda, Washington'daki gelişmelerle ilgili çok az şey yayımladı. Fakat Irak Savaşı'nın ufukta görünmesiyle birlikte, ilk başta Irak'ta kitle imha silahlarının varlığını veya Saddam Hüseyin'e karşı acilen bir harekete girişmenin gereğini sorgulamamasına rağmen, Beyaz Saray'ın Amerikan askerî gücünün BM Güvenlik Konseyi'nin alacağı bir yetkilendirme kararıyla kullanılması formülünden vazgeçtiği endişeleri artmaya başladı.²⁴ Savaş başlatıldığında, Bush'un ABD'nin çok-taraflılık geleneğinden ayrılmasına yönelik eleştiriler arttı. Ama bu eleştirinin tonu ancak, Irak direnişi işgal güçlerine ciddi kayıplar verdirmeye başladıktan sonra hızla yükseldi. 2003 sonbaharından itibaren NYRB, altmışlardan beri kullanmadığı, yalnızca Bush yönetiminde işkencenin kurumsallaştırılmasına saldırmayan, aynı zamanda ABD yönetiminin bütün politikalarına saldıran bir şekilde ve büyük bir etkiye sahip bir *tranchant*'ı (sert dili) yeniden keşfetti.²⁵ Bush yönetimine yönelik hiçbir engel tanımayan böyle bir saldırının, Kerry'nin adaylığına karşı hiç de büyük heyecan duymadan, kendi içinde, LRB'nin Bush yönetimine karşı tutumundan önemli bir farklılığı yoktu. Ama Londra'da Bush, LRB'nin hâlâ dikkat çekici ölçüde ılımlı davrandığı Blair'i şimşeklerden korumak için bir paratoner olarak kullanılabilirirdi. 2005 seçim zamanı geldiğinde, Blair yönetiminin bilançosu kesinlikle eksik bulundu ama burada da üslup nef-

24 Bkz. Michael Ignatieff, "Bush's First Strike", 9 Mart 2001; Brian Urquhart, "The Prospect of War", 15 Kasım 2001; Michael Walzer, "The Right Way", 13 Mart 2003. LRB'nin savaşa giden süreci izlemesi bundan daha sağlamdır; dergide yayımlanan şu makalelerle karşılaştırm. Charles Glass, "Iraq Must Go!", 3 Ekim 2002; Norman Dombey, "What has he got?", 17 Ekim 2002; Edward Said, "The Academy of Lagado", 17 Nisan 2003.

25 En dikkate değer örnek kesinlikle Chris Hedges, "On War", 16 Aralık 2004 idi; en ısrarlı muhalif Mark Danner'dı: yazıları sırayla "Torture and the Truth", "The Logic of the Torture", "Abu Ghraib: The Hidden Story", "The Secret Way to War", 10 Haziran, 24 Haziran ve 7 Ekim 2004 ile 9 Haziran 2005.

retten çok, bir hayal kırıklığını yansıtıyordu. Irak'ın işgal edilmesinden sonra bile, LRB'ye katkıda bulunan yazarlar hâlâ düzenli olarak, sanki kendilerini öfkeli olmaktan çok takdir eden yeni bir eleştiri tarzı ile İşçi Partisi'ne sadakatsizlik suçlamasına karşı güvenceye almak için Britanya'nın yeni yöneticisinin politikalarını eleştirmeye başlamadan önce, onun kişiliğini övüyorlardı.²⁶ Irak direnişinin artması ve kitle imha silahları efsanesinin çökmesi, bu tumumu değiştirdi. İşçi Partisi değil de SDP kökenli bir yazarın –bir dizi hazırlayıcı övgüden sonra– ürkek bir şekilde Blair'in istifasını istediği bir yazıya, 2003 sonbaharına kadar tanık olunamadı.²⁷ Derginin iç politika alanında, Stefan Collini'nin eğitim reformunun belirsizlikleri ve ikiyüzlülükleriyle ilgili çığır açıcı yazısı²⁸ gibi en güzel yazıların bile, hükümetin kendisine karşı tutumu oldukça ihtiyatlıydı. Hiçbir şekilde rejimin bir aksesuarı olmayan LRB, bugüne kadar Blair rejiminin hiç de öyle başının belası olmadı. Bu tutumun, derginin Thatcher yönetimi dönemindeki rolü ile zıtlığını görmemek imkânsızdır.

Bunun nedenleri, kısmen açıktır ve derginin kendisinden çok içinde bulunduğu koşullara bağlıdır. Britanya siyasi koşullarında iki partili sistemin refleksleri kökleşmiştir. İşçi Partisi'ne muhalefet, İşçi Partisi, Muhafazakârların yürürlüğe koymaya cesaret edemediği bir yasayı yürürlüğe soktuğu zaman bile, daha kötü bir şeyden korkarak hemşireye sığınan bir ruh haliyle, hemen ânında Muhafazakârlıktan duyulan endişeyle dengelenir. Balkanlar veya Ortadoğu sorunlarından çok, Birle-

26 Bu türün örnekleri arasında şunlar da var: Conor Gearty, "How did Blair get Here?", Ross McKibbin, "Why did he risk it?", John Lanchester, "Unbelievable Blair": LRB, 20 Şubat, 3 Nisan, 10 Temmuz. İlk makalenin açılış cümlesi: "Tony Blair kendi kuşağının en başarılı politikacısıdır"; ikincinin açılış cümlesi: "İster kabul edelim ister etmeyelim, Irak'a müdahaleyi savunan ikna edici bir iddia söz konusuydu" şeklindedir; ve üçüncüsü "Blair'in *au fond* (esasen) iyi biri olduğunu düşünüyorum," der.

27 Peter Clarke'ın 11 Eylül 2003'te yayımlanan "Blair Must Go" başlıklı yazısı şöyle başlar: "Tony Blair'in Irak sorununu ele alış biçiminin güçlü bir savunması vardır. Muhafızları asla, çok zor bir oyunda çok zor bir rolü oynama çabalarını yeterli derecede takdir etmediler. Kendisi hiç kimsenin fino köpeği değildir. Amerikalıları yalnız bırakmamak, saflıktan çok bilgeceydi..."

28 "HiEdBiz", 6 Kasım 2003.

şik Krallık'ta vergilerin gelir dilimlerine göre ayarlanması veya kumar yasalarını daha iyi bilen yazarların elinden çıkan ülke içi siyasetle ilgili yazıların çoğuna hâkim olan cemaatçi dar-görüşlülük, bu tür kabile içgüdülerini kuvvetlendirir; böyle bir ortamda partiler, siyasi bir örgütlenmeden çok futbol klübüymüş gibi, ne yaparlarsa yapsınlar genellikle ömür boyu süren taraftarlara sahip olurlar. Bu koşullara bir de Britanya'daki liberal görüş sahiplerinin çoğunun Blair'in çocuksu görünümünden büyülenmesi de eklenebilir; bu çocuksu figür ABD'de Kennedy'nin etrafında oluşan *Schwarmerei*'nin (bağnazca hayranlık) aynısını uzun süre kendisine çekti. Her iki durumda da siyasi hayal kırıklığına rağmen devam edecek bir düşkünlük söz-konusudur. Bu tür suyuna gitmeler, hiç şüphesiz LRB'yi büyük netliğe sahip veya seçkin siyasi yazılar bulma konusunda, normal yazılar bulmaktan daha fazla zora soktu. Açık olan şudur: Yeni İşçi Partisi iktidardaki yerini sağlamlaştırdığı andan itibaren, derginin en büyük meziyetlerinden biri –bir yazarın görüşlerine müdahale etmekten kaçınması–, aynı zamanda paradoksal bir şekilde, Britanya entelijansiyası içinde hâkim olan havaya karşı çıkmaktan çok bu havayı yansıtmasına neden oldu. Şimdi bile, derginin önemli makalelerinde rastlanabilecek en sert yargılar, hâlâ işlerin ileride daha iyi olacağı umudu ile yumuşatılmaya devam ediyor: Brown hükümeti dönemindeki sosyal reformlar Blair dönemindeki askerî maceraların bir tesellisi – sanki Kennedy'den sonraki rahatlamanın daha temiz bir Johnson'dan gelecek olması gibi.²⁹ Dergi, şimdiye kadar, eski ve yeni biçimleri içinde, bir siyasi kültür olarak İşçi Parti taraftarlığının her türlü yeniden değerlendirilmesinden kaçındı.

Böyle bir yapının niyete bağlı olarak değil de daha çok başından itibaren ortaya çıkmış olması, LRB'nin kendi editoryal sesi (bu ses çok seyrek duyulur ve ihtiyatlı bir şekilde kullanılır) ile genel olarak liberal medyada kullanılan üslup arasındaki zıtlığı ima eden bir süreçtir. Liberal medyada yorumcular

29 "Bu hükümetin başarılarının büyük kısmı Brown'ın idi. Yanlışların çoğu ise Blair'in idi. Sonuçta oy vermek isteyeceğim kişi Brown'dır", David Runciman, 21 Nisan 2005.

ve başyazarlar İkinci Dünya Savaşı sonrası Britanya medyasında daha önce örneği görülmemiş bir dizginsizlikle Blair'e yaltaklanmışlardır.³⁰ Bu düzeyde bir alçalmayla LRB'nin herhangi bir alışverişi yoktu. Dönemin atmosferini, dergi bu türden yazıların bir örneğini yayımlamayı reddettiğinde³¹ ortaya çıkan gürültüden daha iyi anlatan başka bir şey olamaz. Genel Yayın Yönetmeni Mary-Kay Wilmers'in, siyasi bir sınır belirleyen bu hareketi, zamanla, yardımcı editörü John Sturrock'un Yeni İşçi Partisi'nin savaş rejimi üzerine bir dizi vahşi müdahalesinde dengini buldu, bu müdahaleler göze çarpmayacak biçimde kişisel yorumlar için ayrılmış bir kutuya yerleştirilmişti.³² Dahası, zaman zaman evcil makaleler yayımlamak yerine daha radikal yayınlar yapma şansı doğduğunda, LRB bu şansı nasıl kullanacağını bildi. Derginin 11 Eylül üzerine yaptığı meşhur sempozyum, Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapı-

30 Bir antoloji için, bkz. Susan Watkins, "A Weightless Hegemony", *New Left Review*, No 25, Ocak-Şubat 2004, Yeni İşçi Partisi hakkında şimdiye kadar yapılmış en iyi karşılaştırmalı çözümlemeler.

31 David Marquand'ın yazdığı söz konusu yazı, "The Liberal Nation" *Prospect*'de, 2002 Şubat'ında minnetle yayımlandı. Yazıdan tipik pasajlar: "Blair'in 11 Eylül saldırılarının sonrasını yönetme tarzı hatasıdır. İşçi Partisi kongresinde yaptığı konuşma, Winston Churchill'den bu yana iktidardaki bir Britanya Başbakanı tarafından yapılan en etkili konuşmaydı... Elbette Bin Ladin'e karşı kurulan koalisyonun baş mimarı değildi ama onsuz bu koalisyonun kurulabileceğini düşünmek zordur... O, bir Britanya Başbakanı'nın cesaret, incelik ve hitabet yeteneğinin doğru bir karışımı ile hâlâ önemli, dışa dönük ve uluslararası bir jeopolitik rol oynayabileceğini gösterdi... İlk büyük sınavını avro konusunda verecek. İşaretler kendisinin, erken (ya da yeterince erken) bir referandumu kazanacağını düşündüğünü gösteriyor. Haklı olduğunu düşünüyorum, fakat zafer tereddüt ederek gelmez. Kazanmak için Blair'in İşçi Partisi kongresinde oynadığı liberal-vatansever kartı oynaması gerekir... Eğer başarır, ülke içinde politikayı Bayan Thatcher'in zafer günlerinden bu yana hiçbir başbakanın yapmadığı şekilde hakimiyeti altına alacaktır. Ek olarak, AB içindeki en güçlü devlet başkanı olacaktır..." İki yıl sonra, aynı yerde aynı kusursuzlukla şöyle yazıyordu: "Britanya'yı savaşa sürükleyen Blair'di, ortak istihbarat komitesi değil. BM'ye ürkütücü zararlar verilmesine neden oldu, AB'nin iki çekirdek ülkesi ile ilişkilerimizi bozdu ve İşçi Partisi'ni böldü." (*Prospect*, Şubat 2004). Bugün aynı yazar belki pişmanlıkla keşke LRB'nin kararını kabul edip dilimi tutsaydım diye düşünebilir.

32 Bkz. "Short-Cuts", 17 Nisan, 19 Haziran, 7 Ağustos 2003, 6 Kasım 2003; 21 Temmuz 2005.

lan saldırıyla ilgili yazılara hızla hâkim olan müminlik ve histeri selinden ayrılan, ancak *London Review* tarafından gerçekleştirilebilecek dikkate değer bir yüreklilik ve yaratıcılık eylemiydi.³³ Aynı şekilde, Eliot Weinberger'in Karl Kraus'un ruhuna uygun "What I Heard About Iraq?" (Irak Hakkında Ne İşittim?) adlı makalesi, Ed Harriman'ın Irak'ın Geçici Koalisyon Yönetimi tarafından yağmalanışının boyutlarını ifşa eden "On the Take in Iraq" (Irak'ın İşgali Üzerine) adlı makalesi, Patrick Cockburn'ün Amerikan işgal bölgesi hakkında Irak'tan yazdığı bir dizi haber-yorum, yazarların şimdi genişleyen Mezopotamya seferi üzerine eleştirel edebiyat içinde çok belirgin biçimde öne çıkan müdahalelerdi.³⁴ Bu yazı türlerinden herhangi birinin örneğinin *NYR*'de yayımlandığını düşünmek zordur. *LRB*'nin, İsrail'in Batı Şeria'da topraklara el koyması ve insanları bu topraklardan atması ile ilgili gerçekler ya da Filistin direnişini nihai olarak bastırmaya yönelik birbirini takip eden "yol haritaları"nın ikiyüzlülüğünün standart biçimde üstünün örtülmesini ya da ihtiyatlı biçimde ele alınmasını reddetmesi, bir kat daha tutarlıdır. Burada sadece Edward Said'in sesi bile, dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı şekilde, *LRB*'de birbiri peşi sıra duyuldu ve dergiyi yeri doldurulamaz bir konuma yükseltti. İsraili muhalifler ve Filistinli eylemciler de dergiye dikkat çekici katkılarda bulundular. *LRB*'nin bu benzeri olmayan tartışmalı alandaki sicilinin, Atlantik dünyasında bir benzeri olmadığını söylemek adil bir yargı olur. Derginin Filistinli Arapların davasına bağlılığının daima Avrupalı Yahudilerin kaderinin hatırlanmasından ayrıldığını söylemeye hiç gerek yok. Thomas Laqueur'ün, Fransa'dan sınırdışı edilen çocukların başına gelenlerle ilgili "Sound of Voices Intoning Names" adlı yazısı,³⁵ bu çocukların yok edilmeleri üzerine şim-

33 "Reflections on 9/11", 4 Ekim 2001. *The New York Review*, *London Review* dergisinin varlığını çok seyrek kabul eder, ama bu kez, bu sempozyuma yapılan katkılardan en güçlüsünü kıyasıya eleştirmek için harekete geçmişti: bkz. Tony Judt, "America and the War", 15 Kasım 2001. Ayrıca bkz. "The Election and America's Future", 4 Kasım 2004.

34 Sırasıyla, 3 Şubat 2005, 7 Temmuz 2005 ve 24 Temmuz 2003.

35 5 Haziran 1997.

diye kadar yazılan en unutulmayacak yazılardan birisiydi. Bu yıllarda derginin kapsadığı coğrafi alan dikkate değer ölçüde genişledi, daha önceki çizgiler güçlü bir uluslararası ışık altında yok oldu. Japonya, Suriye, Nepal, Sudan, Kuzey Kore, Haiti – bu ülkelerle ilgili yazılar geçmişte genellikle belirsiz bir içerikle muhtemelen daha az yayımlanırdı. NYRB ile LRB arasında burada hâlâ önemli bir fark var: NYRB'nin içeriği hâlâ bölgenin güncel gelişmelerine göre belirlenirken, LRB'de yazının kalitesine göre belirleniyor. LRB'deki yazıların bakış açısı tipik olarak daha az geleneksel olmaya devam ediyor, her ne kadar bu eskiden olduğu gibi kesin değilse de: sapmalar –Amerika'nın Kolombiya'daki ayaklanma karşıtı mücadelesinin övülmesi, Rusya'daki Çeçen ayrılıkçılığının kınanması– zaman zaman hâlâ ansızın ortaya çıkıyor.

Ama toplamda LRB okuyucuları, on yıl öncesine göre daha çeşitlenmiş küresel bir menüden bir *tarter fare* (seçme) bekleyebilirler.

Son birkaç yılın hareketli uluslararası ortamı LRB ve NYRB gibi dergilerin siyasi yazı sayısını alışılmadık ölçüde artırdı. Ama bu dergiler, geleneksel bakış açısına göre ele alınan kamusal sorunların sayfalarında sanat ve edebiyattan daha az yer kapladığı –LRB'de belki de beşte bir, NYRB'de üçte birden az– dergiler olmaya devam ettiler. Peki aynı dönemde kültürel alandaki sicilleri nasıldı? Thatcher yıllarını temel alırsak, LRB'deki edebiyat yazılarının iç politika yazılarının aksi doğrultuda bir gelişim gösterdiği söylenebilir. İşçi Partisi döneminde iç politika yazılarının keskinlikleri azalırken, edebiyat yazıları keskinleşti. James Wood, Christopher Taylor ve Theo Tait'in elinde, çağdaş edebiyat ürünlerinin değerlendirilme biçimi dikkate değer ölçüde enerjik hale geldi. Amis, Barnes veya Boyd gibi (günün meşhuru) isimlerin yapıtları, etnik veya çokkültürlülük modasının daha genç takipçilerini saymazsak, Londra edebiyat çevrelerinde, başka yerlerden daha az doku-nulmazlık sahibi olur hale geldiler. Daha katı standartlara göre, bu tür bir eleştirelliğin, hâlâ epey tedbirli olduğu da doğrudur. Ödüllü çevrenin yaşlı canavarları –Naipaul, Roth, Bellow–

aşırı övgü görmeye devam etti ve daha az saygıdeğer şahsiyetlerle ilgili en yıkıcı değerlendirmelerin bile sonunda, saldırılar yumuşatıldı. İç politika ile ilgili yazılarda ise, ülke yöneticilerine karşı sert şikâyetlerde bulunmadan önce, bu kişileri yatıştırıcı komplimanlar yapılırken, moda romanlarla ilgili değerlendirme yazıları bunun tersi bir tutum takınma eğilimi gösterdi; ele alınan eserle ilgili açıkça yıkıcı yargılarda bulunup ancak son paragrafta bazı *pro forma* (formalite icabı) yumuşamalarla bundan vazgeçiliyordu.

Metropolitan sanat çevresine gereğinden fazla yakın olmanın yarattığı baskı, (ki bu baskı altında bu tür tutkular ve kayırmalar sürekli olarak birlikte uygulanır) genellikle bu tür ezik geri çekilmelerde hissedilebilir. NYRB, elbette, sık sık kendi sayfalarında yazılarına yer verdiği yazarların kurmaca ürünlerine karşı büyük oranda bundan daha nazik davrandı. Ama araya mesafe koymanın sağladığı özgürlük zaman zaman, İngiliz hikâye ve romanıyla ilgili olarak, LRB'de eksikliği devam eden türden eleştiriler üretmesine izin verdi. İki derginin Ian McEwan'ın en son romanı gibi bir gündelik bestselleri değerlendirme biçimlerinin karşılaştırılmasının Little Russell Street'i³⁶ utandırması gerekir.³⁷ Çağdaş edebiyat hakkında değerlendirme yapmanın her zaman eleştirinin en az değerbilir, en az verimli, en az önyargısız işi olduğu doğrudur. Geçmişin klasik metinleri söz konusu olduğunda *London Review* farklı bir düzeyde hareket eder. Bu düzeyde Michael Wood'un James veya Neruda üzerine yazıları gibi makaleler, başka söze gerek bırakmaz.

Diğer sanatlarda, yelpaze genişletilmişti. Büyük stüdyoların ürünlerinden bağımsızlaşan sinema bölümü, şimdi Stroheim, Welles ve Bunuel'in yanı sıra Godard ve Kiyarüstemi'yi konuk edebiliyordu. Mimari sahne ise Hal Foster'in şahane nesnel gözlerine açıldı. Foster sadece binaların değil, aynı zamanda çağdaş görsel sanatlar alanının da, şu anda kapsama alanı ve zekâ kıvraklığı bakımından dengi bulunmayan bir eleştir-

36 LRB'nin merkez bürosunun bulunduğu Londra'daki cadde – ç.n.

37 Bkz. Christopher Tayler'a (LRB, 3 Mart 2005) karşı John Banville (NYRB, 26 Mayıs 2005).

menidir. NYRB'nin aksine müzik dikkate değer ölçüde az temsil edilen bir alan olarak kaldı. Bunu tazmin edebilecek şekilde, okuyucular derginin sayfalarında New York'takinden daha fazla, daha az kutsal isimlerden oluşan bir yelpazenin elinden çıkan şiir bulabilirlerdi. Ya teorinin durumu? Her iki dergi de, Yale'den Cambridge'e, İngiliz-Amerikan bir süreklilik içinde, analitik felsefe ve onun sıkıcı siyasi yan ürünlerini yayımlamama konusunda sorumlu bir diyet uyguluyorlar. Ama LRB'de bu kapanma daha azdır. Slavoj Žižek'in Habermas'ın klonlama korkusu üzerine, Malcolm Bull'un Agamben'in beklenti durumu üzerine ya da T.J. Clark'ın Walter Benjamin'in –"Marksizmin Fabrizio del Dongosu"– Paris pasajları hakkındaki tutkusu üzerine yazıları gibi, alternatif zevkleri başka nerede bulabilirsiniz?³⁸

On yıl önce NYRB'nin üstünlüğünün devasa boyutlarda olduğu doğa bilimleri alanında ise, şimdi LRB avantajlı durumda. Dergideki değişikliklerden hiçbiri, bu alandaki değişiklik kadar etkileyici değildi. Evrimsel biyoloji, yerkürenin tarihi, genom, buz tutucu, nükleer teknoloji, yeni küresel salgın hastalıklar üzerine tartışmalar: bütün bunlarla ilgili olarak LRB güçlü ve etkili yazılar yayımladı. Teknik otorite ile kişisel ifade tarzının uyumlu bir bütün oluşturduğu bu yazılarda, seçkin biliminsanlarının hiyerarşiyi altüst etmesi veya gösteri sanatçıların popülerleşmek için meydan okumaları yoktu. Derginin entelektüel kapsamını bu şekilde epey genişletmesinin arkasında, dergideki temel bir değişim yatıyordu.

Ama belki de sonunda, bu dönemin LRB'sini en iyi tarif eden şey, bu yıllarda otobiyografik yazıların olağandışı bir şekilde peş peşe yayımlanmasıdır. Tipik olarak, ortalama yazılardan daha uzun olan bu hayat ve anıların patlaması, dergiye bilhassa kendine özgü bir tarz kazandırdı. Derginin bu tür yazıları kendine çekmesini sağlayan simyanın ne olduğu gizemli bir şeydir çünkü bunlar ısmarlanan yazılar değildi. Sacede bu yazıların derginin sayfalarında yer almasının derginin ruhuna yönelik nesnel bir saygı gösterisi olduğu söylenebilir. David

38 Sırasıyla 22 Mayıs 2003, 16 Aralık 2004 ve 22 Haziran 2000.

Sylvester'in Hackney'de geçen Yahudi çocukluk yıllarını hatırlaması; Richard Wollheim'in gençliğindeki kişiliği ile ilgili garip *noktacılığı* (*pointillism*); Wynne Godley'in anne ve analist arasındaki heyecanlı zikzakları; Jeremy Harding'in evlat edinmeyi anlatan ruhsuz hikâyesi³⁹ – bu tür *tour de force*'ların listesi uzatılabilir. İşte, derginin, diğer her şeyin doğrudan ondan çıktığı, çekirdek duyarlılığı denilebilecek bir şeyin, burada yattığı söylenebilir.

2005

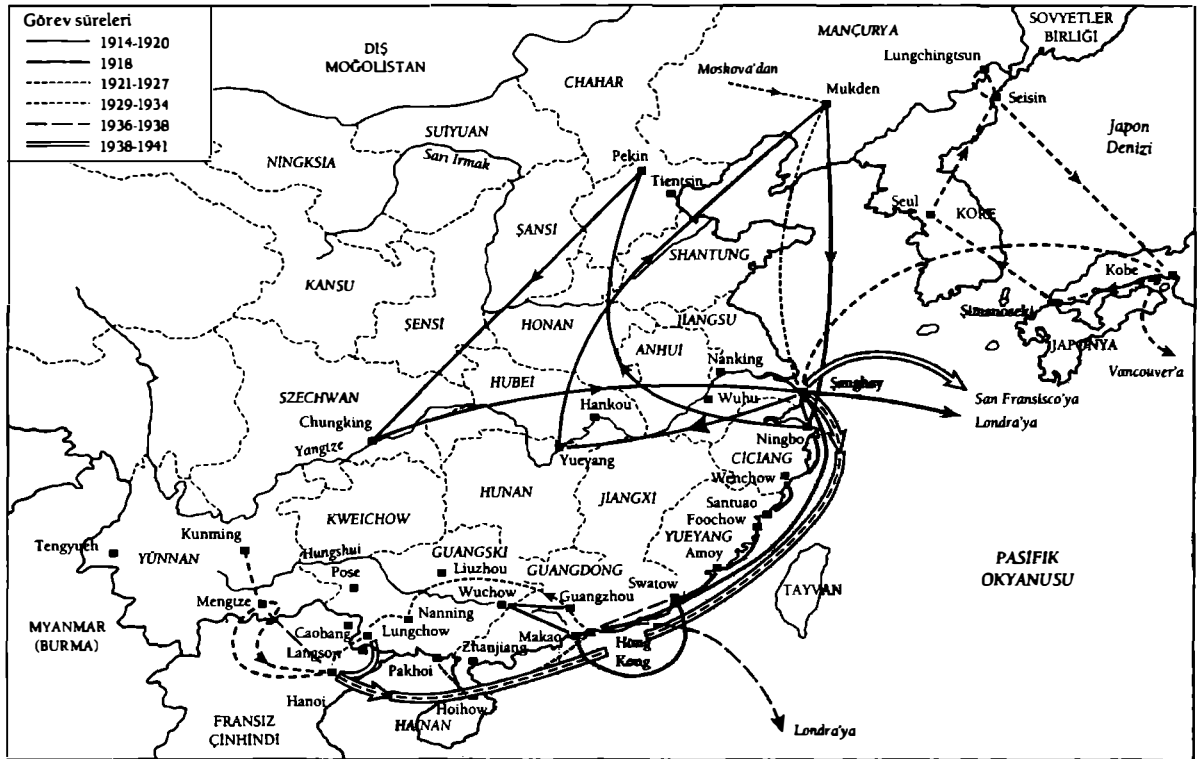
Çeviren SAMİ OĞUZ

39 5 Temmuz 2001; 15 Nisan ve 20 Mayıs 2004; 22 Şubat 2001; 31 Mart 2005. Bunlara Terry Castle de eklenebilir: "Desperately Seeking Susan", 17 Mart 2005.

Çin'de Bir İrlandalı: J.C. O'G. Anderson

Anne-babaların çocuklarında uyandıracakları duygular silsilesi –sevgi, isyan, kayıtsızlık, korku, yaltaklanma, bunların rahatsız edici bireşimleri– bütün kültürlerde her bir bireysel olayı rastlantısal biçimde kesen, bir öznel evrenseller repertuvarına işaret eder. Öte yandan, çocukların –hissetmenin aksine– anne-babaları hakkında bildikleri şey muhtemelen daha sistematik biçimde farklılaşan, somut kısıtlamaların bir sonucudur: gelenek, yer, yaşam süresi. Burada bile değiştirilemez bir *pudeur* (utanma) ya da anlayışsızlık çekirdeği var mı? Bu daha az açık. Amerika'nın sıcak (tropik) bölgelerinde kuşaklar arasında çok az durumda on iki yıldan az bir süre olması, hiç de az yaygın görülen bir şey değildir; bu durum, anne ile çocuk arasında kolayca bir kardeşlik, birlikte büyüme yakınlığı doğurur; bu durum Kuzey'de düşünülmesi zor bir şeydir.

Bunun zıt kutbunda bir durum olarak, babam ilk çocuğu –ağabeyim Benedict– doğduğunda 43 yaşındaydı. On yıl sonra, ben 8 yaşındayken öldü. Ama son yıllarında o kadar hastaydı ki, annem bizi yatılı okula göndererek ondan uzaklaştırmanın en iyisi olduğunu düşündü. İşte burada biyolojik olarak aynı zaman diliminde yaşamının kısalığı, toplumsal kararlar daha da kısaltıldı. Annemin gerekçesi şefkatti ama çözümü her du-

Bütün yer adları ve özel isimler, şimdiki Çin resmi pinyin metoduna göre değil, o zamanın belgelerindeki standart olan Wade-Giles çeviri yazım tekniğine göre yazılmıştır. Swatow bugünün Shantou'sudur.)

rumda, yaşasaydı bile, baba ile çocuk arasına konan bir filtreyi öngörüyordu. Yıllarla ifade edilen uzaklık ve ölümün yarattığı ayrılık, her halükarda suskunluğun belirlediği bir kültürle mühürlendi. Bu koşullarda olağandışı bir şey yoktu. Bu koşulların çocukları, babaları hakkında çok az şey bilmeye mahkûmdu.

Ama bizim ailede, babamın anısının üzerine başka bir perde daha inmişti. Hayatını, kendisinin öldüğü ve bizim büyüdüğümüz İrlanda'dan binlerce kilometre uzakta, o ölür ölmez yok olan Çin'de harcadı. Orada bir Gümrük Muhafaza Müdürü olarak çalıştığını biliyorduk ama bunun ne demek olduğu hakkında çok az fikrimiz vardı. Son aylarında, nemli İrlanda gecelerinde şöminenin yanında oturup biz oğlanlara –kız kardeşim dinleyemeyecek kadar küçüktü– takdir ettiği Parnell hakkında anekdotlar ve Çin yelkenlileri ve korsanlar hakkında, eşkıyalardan kaçtığı ya da ganimetlere el koyduğu hikâyeler anlatmaya bayılırdı. Böyle görüntüler kalıcı olamayacak kadar canlıydı, hikâyelerin çok canlı ayrıntıları, yetişkinliğin tenezzülden çok sabırsızlıkla onların arkasında yerleştirdiği çocuk odası hikâyelerinin belirsizliği içinde kayboluyordu – tıpkı avare bir öğleden sonra bir çekmecede keşfettiğim, ağırlığı beni şaşırtan ve annemin beni yakalayıp hemen ortadan kaldırdığı toplu tabanca gibi.

Bu efsaneler kaybolduğunda, başka türlü hiçbir bağlantımızın olmadığı bir geçmişi hatırlayarak bir tanıdık ve anlaşılabilir nesneler dünyası ile baş başa kaldık: üzerine Çin yazısı karakterleri basılı, hâlâ Çin gazeteleri ile kaplanmış –bu hafızanın bir oyunu mu?– büyük deri çay sandığı; salondaki cam kutuda arkalarında Çin yazısı karakterleri olan tozlu kitap ve kâğıtlar; uçuk yeşil renkli bir lamba, sarı kilim, küçük siyah demlik; annemin babamın televizyonunun üzerine örtmek için kullandığı mavi elbiseler; siyah şapkalı bilgelerin çerçeveli resmi; güneş şemsiyeli kadınlar ve akıntının sırtüstü devirdiği bir atın resmi olan parşömenler. Kararlı bir cahil bir delikanlı olarak, bunların hiçbirine ayıracak zamanım yoktu. Yemek odasının duvarından ihtişamla bize öfkeyle bakan muhteşem geniş omuzlu kaplan bile –çok iyi bilinen orjinal Ming örneğinin bir kopyası, diye sonradan inandırılmıştı–, üzerimde neredeyse hiç-

bir bilinçli etki bırakmamıştı. Sadece Ch'ing Ping M'ei, 30'ların bulutsuz bir Şangay ortamında orijinalinin yerleştirilmiş bir kopyası, ama 15 yaş için yeterince cinsel olarak tahrik edici, ilgimi çekmişti. Üniversiteyi bitirdiğim zaman Çin ile ilgili hatıralar, unutulmak istenen bir evdeki, yani zamanın *Me-et and the Mass* İrlanda'sı, duvar kâğıdı parçaları gibi solmuştu. "Gümrükler" sadece Papalık kataloğuna göre kara listede olup olmadıklarını görmek için rıhtımın yanındaki kitapları karıştıran, o pespaye kilise yasasının hain ilan ettiği yöresel figürleri akla getiriyordu.

Elbette annem bize daha fazla şey anlatabilirdi. Ama yetişkinler olarak bile, bir şey bizim sormamızı engelledi. Bir keresinde bizim meraksızlığımız üzerine yorum yapmıştı, ama konuyu asla empoze etmeyecek kadar dikkatli bir biçimde. Kardeşimin doğduğu Kunming, annemin bana hamile kaldığı Swatow ve daha sonra Şangay'daki evimizin aile fotoğrafı albümleri vardı. Ama bütün bunlardan çok az bahsedilirdi. Annem bu konuda neden daha fazla istekli olmadı acaba? Kısmen kendi hayata karşı tutumu nedeniyle – mevcut olanın en iyisini yapmak gibi bir olağandışı yeteneği vardı: çoğu zaman ne kadar yaşlanırsa o kadar daha genç ve daha hayat dolu olduğunu düşünürdüm. Babamla evliliği bir başarı idi. Ardından uzun hastalığı döneminde babama baktı. İçgüdüsel olarak, biz ondan istemedikçe, geçmişe bakma eğilimi çok azdı. Elbette başka bir şey de vardı. Pasifik Savaşı'ndan önce üç yıl babamla beraber Çin'de yaşamıştı. Ama babam o zaman zaten yirmi yıldan fazla bir zamandır orada yaşıyordu ve on yıldır başka bir kadınla, romanları bizim kitaplık raflarımızda büyük oranda okunmamış olarak duran yazar Stella Benson ile evliydi. Annem bu öteki Çin hayatıyla ilgili bilgisinin sınırlarının farkında olmalıydı.

Babam, Stella'nın 1933'te ölümünün ardından onun günlüklerini Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ne, elli yıl boyunca açılmamak üzere emanet etti. Günlükler açılıp okunabildiği zaman, hemen Stella'nın bu günlüklere dayanan güzel bir biyografisi yazıldı.¹ Annem biyografinin yazarı Joy Grant'a koca-

1 Joy Grant, *Stella Brenson. A Biography*, Londra, 1987.

sının daha önceki yaşamı ile ilgili bildiklerini anlattı: Ama o ve biz, bu biyografiden daha fazla şey öğrendik. Biyografi babamın sempatik bir portresini çiziyordu. Ancak dikkate değer ölçüde samimi olan ama aynı zamanda alışılmadık derecede içe dönük bir yazarın günlüklerine dayanan biyografi, asıl olarak evlilik ilişkileri ile sınırlıydı – ki bu da yeterince çarpıcıydı. Başka şekillerde de açıklayıcı olan günlük, babamın işi konusuna da dikkate değer ölçüde ilgisizdi, babamın 1920’de tanışmalarından önceki deneyimi ise bir boşluk olarak kalmıştı.

Bu duruma karşı, 90’lara girerken benim tutumum değişti. Los Angeles’ta öğretmenlik yapan hiç kimse, İtalyanca *la China e vicina* (“Çin yakındır”) deyişinin gücünü es geçemez. Dünyanın en iyi Çin tarihçilerinin bazılarının üniversitede olduğu, Uzakdoğu’nun her bölgesinden öğrencilerin bulunduğu bir ortamda, aile bağları hakkında daha fazla düşünmemek artık zordu. O zamana kadar babamın çalıştığı gizemli örgüt Çin Savaş Gümrükleri ile ilgili yeterince akademik çalışma birikmişti. Ama çoğu tanınmış John Fairbank’ın elinden çıkan bu çalışmalar örgütün 19. yüzyıldaki kökenleri ile ilgiliydi ve modern zamanlara çok daha fazla ışık tutuyordu. Daha yakın dönem tarihi ile ilgili olarak, kayıtların nerede tutulduğu bile çok açık değildi: 1996’da yazılan, Çin kayıtlarına dair en iyi çağdaş rehberinde hiçbir işaret yoktu.²

Geçen yaz, kardeşim üzerinden yaptığım araştırmalar, aradığım dosyaların Nanking’de olabileceğini gösterdi, bu dosyaları inceleme izni alma ihtimali hiçbir şekilde kesin olmasa da. Bir konferans fırsatı ile Çin’e gittim ve o arada Nanking’e de uğradım. İkinci Ulusal Arşiv, ilke olarak Cumhuriyetçi dönemin (1911-1949) merkezi dokümantasyonunu kapsayan, Japonların 1937 işgalinden kısa bir süre önce Komintang tarafından inşa edilen, yoldan uzakta eğik çatılı, geleneksel olarak aşırı süslü boyanmış büyük bir konağın içindeydi. Nanking Çin’in sıcaklığıyla meşhur “dört fırını”ndan biri olmakla meşhurdur ve o mevsimde okuma odaları büyük oranda boştu. Evlat saygı-

2 Bkz. Ye Wa and Joseph Esherick, *Chinese Archives: An Introductory Guide*, Berkeley 1996.

sı Çin'de anlaşılan bir duygudur ve görevliler bana dostça davrandılar ve çok olmasa da yardım etmeye istekliydiler. Gümrük arşivlerinin elli yedi bin cilt olduğunu ve detaylı bir katalog olmadığını hatırlattılar: Nereden başlamaları gerekiyordu? Yunan eyaletinden gelen 1936 tarihli raporları önerdim, o yıllarda babam orada müdürdü.

Yarın saat içinde, Kuming'den gönderdiği raporlar önümdeydi. Yaşadığım bir tür şaşkınlıkla karışık geç kalmış karşılaşma duygusu eziciydi. Çünkü sadece benimkinin arkasında yatan bir hayatın işlerine değil, dünyadaki en temiz ve kusursuz kayıtlara bakıyordum. Ne bulmayı umduğumu bilmiyordum; ama kesinlikle bulduğum şeyleri değil. Alan istasyonları ile – iç kesimlerdekilerin yanı sıra kıyı şehirlerindeki “limanlar” – Gümrük karargâhı arasındaki haberleşmeler, her yılı bir kırmızı ya da siyah deri cilt içinde toplanmıştı ve sarı büyük harflerle yazılmıştı. Ciltlerin içinde kusursuz bir sıra içinde, ilk yazıldıkları zamanki kadar temiz ve yepyeni yazışmalar ve bildiriler; kenarlarında yorulmak bilmez Genel Müdür ve yardımcılarının el yazısıyla yorumları ya da yanıt verilmesi emirleri var. Her ay üç farklı kategoride haberleşme yapılmış ve farklı formatlarda dosyalanmış ve ciltlenmiş: düzenli idari işleri kapsayan Resmî Yazışmalar; bölgedeki siyasi ve askerî gelişmeleri bildiren Yarı-Resmî yazışmalar ve liderler, güçler ve savaşla ilgili en hassas malzemeleri içeren Gizli yazışmalar. Aslında bunlar devlet içinde bir devletin hatıralarıydı. Bu dosyaların içinde yirmi yıl boyunca bütün Çin'de bir yörüngeyi izleyerek hareket eden babamın izlerini sürebilirdim.

Avrupa'ya geri döndüğümde, birkaç ay sonra kız kardeşim İrlanda'daki kuzenlerimizin, artık kullanılmayan bir değirmenin çatısında 1920'de ölen –Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Kara Kuvvetleri şifreleme biriminin başında olduğu bilinen ve bunun dışında hakkında çok az şey bilinen– büyük babamızla ilgili bazı eski fotoğraflar ve bir ihtimal belgeler bulduklarını belirtti. Orta düzeyde bir merakla bunları görmeye gittim. Aksine orada şaşırmama neden olan bir şekilde, babamdan gelmiş, Çin'e hareketinden başlayıp kırk yıl sonra İrlanda'da ölene

kadar geçen zaman boyunca yazılmış mektuplarla dolu bir valiz gösterdiler. Annesine, halasına ve kız kardeşine yazılmış bu mektuplar, düzensiz ve sonrası düşünülmeden rastgele çekmecelere konulmuş, birçoğu daha az düzensiz olmayan bir şekilde kaybolmuş veya bir kenara atılmış olmalı. Hiçbir dizi tam olmasa da, hiçbir büyük dönem eksik değildi; bu tür aile haberleşmesiyle ilgili bütün şüphelere rağmen –annesine yazan oğulların kadim sansürü– babamın hayatının özellikle ilk yıllarını gözler önüne seren, az ya da çok sürekli bir resmi ortaya çıkarılabiliyordu. Cahir³ yakınlarındaki mektuplar, Nanking’de mevcut olan üçünü tamamlayan ya da denkleştiren, bir serinin dördüncü raporu gibi görülebilir – kişisel yazışmalar.

Mektuplar babamın yirmi birinci yaş gününden üç gün önce 19 Temmuz 1914’te, S. S. Morea yolcu gemisi ile Süveyş kanalına giderken volkanı faaliyet halindeki Stromboli açıklarında yazılan mektupla başlıyor. 2 Ağustos’ta Kolombo’ya vardığında İngiltere savaşın eşiğindeydi – “limanda iki gemi vardı ve 25 millik arama ışıkları yanıyordu”.⁴ Babam Penang’a varmadan çatışmalar başladı, orada “Boğazları, bir Çin ayaklanmasından korkarken ve sömürge kulübünü tahkim edilmiş olarak” buldu.⁵ Geceleri ışıklarını yakmadan yol alan Morea Hong Kong’a ulaştı, birkaç gün sonra babam oradan bir devriye botu ile tekrar kuzeye yolculuğa çıktı. Ağustosun son haftası Şangay’a varan babam, sadece birkaç saat önceden haber verilerek Gümrüklerdeki kariyerine başlamak üzere 800 mil yukarıya, Hunan’ın derinliklerinde bir liman olan Yangtze’ye gönderildi. Çin’e niçin gelmişti? Cambridge’de klasik şekilde bir yıl kendini gösterdikten sonra, ders programını dikkate almayıp ya da hor gördükten sonra, ilk yıl sınavlarından kaldı. Bu umursamazlığa kızan babası onlarla oturmasına izin vermeyi reddedip mali yardımını da kesti. Bir zamanlar Hong Kong’da garnizon komutanlığı yapmış başka ve daha büyük bir general olan amcası, babamı Deniz Gümrükleri’ne önermiş. Akademik acı de-

3 İrlanda’da bir yerleşim yeri – ç.n.

4 Mektuplar, 3 Ağustos 1914. Bundan sonra L.

5 L: 7 Ağustos 1914.

gişim için iyi bir şanstı. Gelecekteki işine savaşın başlamasından hemen önce atanan ve 100 poundluk bir “giyim harcamaları avansı” alan babam, sözleşmeyle beş yıllığına Çin’de hizmet verme yükümlülüğü altına girmişti. Avrupa’daki katliama katılmak için izin alamayan babam, çatışmaların son aylarında öldürülen, anne-babasının göz bebeği genç kardeşinin kaderinden kaçabilmişti. Bu ölüm babasını bitirdi. Dedem yanlış oğlunu cezalandırmıştı.

Genç J.C. O’G Anderson’ın 1914’te göreve başladığı kurum, yaklaşık elli yıldır faaliyet gösteriyordu. O tarihte dünyada hiçbir benzeri yoktu. Kökenleri 19. yüzyılın ortalarında, Ch’ing İmparatorluğu’nun krizine dayanıyordu. Bu kriz sırasında çıkan Taipei İsyanı Britanya öncülüğündeki Batılı koalisyonu, zor günler geçiren hanedana Çin’i Batılı ticarete tamamen açan “Anlaşma Sistemi”ni zorla kabul ettirme şansını verdi. İmparatorluk Çin Deniz Gümrük Hizmetleri’nin kurulmasının hemen gerisindeki arka plan, 1860’ta Yazlık Saray’ın yıkılmasıyla sonuçlanan Anglo-Fransız ortak Pekin seferi idi. Bir kez silah zoruyla diz çöktürülen boyun eğmez Ch’ing devletinin, Yangtze deltasındaki, özel mülkiyet ve Afyon ticaretini tehdit eden Taipei ayaklanmasının tehditlerine karşı desteklenmesi gerekiyordu. Pekin’e karşı sorumlu ama çalışanları yabancılar olan yeni bir Gümrük Denetimi sistemi, hanedana zorla kabul ettirilen dikkate değer ölçüde avantajlı gümrük sistemini uygulayabilirdi. İthalat vergilerini *ad valorem* (değeri üzerinden) yüzde 5’lik bir tavanda sabitleyerek, Anglo-Fransız borçlarını ödemek ve Taiping’e karşı zaferi finanse etmek için gereken düzenli bir gelir sağlayarak.⁶

Bu başlangıçlardan itibaren, olağanüstü bir mali ve yarı siyasi bir alan inşa edildi. Bunun mimarı olan Robert Hart, 1863’te

6 Fairbank’a göre, Gümrüklerin kurulması, Kuzey Wei’den Chi’ng zamanlarına kadar süren uzun “synarchy” geleneğine aitti. Ülkenin yönetilmesi için Çin’in yabancılara tabi olması ya da yönetim için yabancılardan kullanılması anlamına gelen “synarchy” terimi ilk kez *Trade and Diplomacy on the China Coast, 1842-1854* (Cambridge, Mass., 1953, s. 464-468) kitabında kullanıldı ve daha sonra *Chinese Thought and Institutions* (John Fairbank (ed.), Chicago, 1957, s. 204-231) kitabı içindeki “Synarchy under the Treaties” makalesinde geliştirildi

Genel Mufettişliğe getirildiğinde sadece 28 yaşındaydı. Ch'ing sarayının güvenini hızla kazanan Hart Çin'deki ilk modern idari sistemi kademe kademe kurdu. Bu sistemin çekirdeği, geç dönem imparatorluk devletine gelirlerinin üçte birini vermeyi taahhüt eden ve dürüstlüğü ve etkinliği vergi toplamının dışında birçok başka operasyonlara yayılan bir maliye bürokrasisiydi. Bu idare posta sistemini işletti, su yollarını çalıştırdı, limanları iyileştirdi ve deniz fenerleri inşa etti, istatistik hizmetlerini kurdu. İmparatoriçe Dowager'in yakın bir sırdaşı olan Hart, yurtdışı seyahatler organize etti, diplomatik konularda danışmanlık, uluslararası anlaşmazlıklarda arabuluculuk yaptı. Teorik olarak pozisyonunu, Britanya'nın Çin ticaretindeki baskın konumuna borçluydu; pratikte ise Britanya'nın bölgedeki geniş kapsamlı emperyal baskı gücüne. Nihayetinde Londra onu Pekin'deki Britanya büyükelçisi olmaya zorladı.

Ama bu Hart'ın reddettiği bir roldü. O kendisini, yabancı çıkarların basit bir temsilcisi olmaktan çok uzak bir şekilde, Çin hükümetinin sadık bir hizmetkârı olarak görüyordu ve Batılı tüccarların yolsuzluklarının üstüne, Britanya hükümetine karşı davalar açarak ve uygun gördüğünde Britanya Dışişleri Bakanlığı'na karşı çıkarak sert biçimde gitmekte oldukça yetenekliydi. İmparatorluk Çin'i bağımsız bir devlet olarak kaldı ve Hart bu devletin muhafazakâr bir şekilde modernleştirilmesine kendisini adadı, en sonunda hanedanın düzeltilemez olduğunu kanıtlayabileceği korkusuna kapılsa bile. Ama gümrüklerin, onu kuran Batılı güçlerden özerk olması üzerindeki ısrarı ve Çin'e bağlılığının samimiliği, basitçe hiçbir çıkara dayanmayan bir şey değildi. Kişisel konumu hayati biçimde, asıl ülkesinin hükümetiyle ilişkisini kesmesine bağlıydı. Disraeli ya da Salisbury'nin bir maşası olsa Yasak Şehir'de sahip olduğu etkiye asla sahip olamazdı. Ama onun bağımsız rolü, kontrolü altındaki kurumun olağanüstü karakterine dayanıyordu.

Çin Deniz Gümrükleri'nde (Chinese Maritime Customs - CMC) sadece Britanya'dan değil, zamanın bütün büyük devletlerinden insanlar istihdam ediliyordu: Fransızlar, Almanlar, Avusturyalılar, İtalyanlar, Ruslar, Amerikalılar, Japonlar –

daha küçük Avrupa devletlerini saymazsak: Portekizliler, İspanyollar, Hollandalılar, Belçikalılar, Danimarkalılar, İsveçliler, Norveçliler. CMC'nin örgütün her çalışanın geldiği ülkenin yanı sıra rütbe ve görevini de sıralayan –bürokrasi sanatının hakiki işleri– düzenli Personel Listeleri, bu uluslararası kompozisyonun düzenli bir tablosunu sunar. Yönetici statüsündeki “masabaşı memurlarının” yarısından fazlasını oluşturan Britanyalılar kolayca egemenlik sağladılarsa ve İngilizce çalışma diliyse de, Hart her zaman kendi vatandaşlarını, zaman zaman eğitim ve yeteneklerinin üstün olduğunu iddia ettiği diğer uluslardan gelenlere karşı dengeleme konusunda dikkatliydi.

Aslında, Gümrük idaresi emperyalistlerarası bir kurumdu – sadece birkaç on yıl sonra Bab-ı Ali için vergi toplama aracı olarak kurulan yabancıların idaresindeki Osmanlı Düyûn-u Umûmiye'si ile karşılaştırılabilir. Her iki kurum da biçimlerini avcılar arasındaki bir yenişememe durumundan almıştı. Birbirlerinin manevralarını kıskançlıkla izleyen rakip Büyük Güçler ne Türk ne de Çin İmparatorluğu'nun bölüşülmesi konusunda anlaşabildiler, bunun yerine en azından çeşitli tazminatlar almak ve borç vermeyi garanti altına alacak dolaylı ortak araçlar konusunda uzlaştılar. Ama Osmanlı'daki kurum, anahtar pozisyonlarda Sultan'ın Rum ya da Ermeni tebaalarını kullanabildiği için sadece kısa ömürlü olmadı (1881-1918), bu kadar çok Avrupalıyı da asla istihdam etmedi.⁷ Daha kozmopolit bir piramidin tepesinde oturan Hart işleri istediği gibi yürütme konusunda geniş bir hareket özgürlüğüne sahipti ve Gümrük idaresini kendi imgesine göre biçimlendirdi. Ulster'deki ortalama bir geçmişten, Kraliçe'nin hizmetinden doğrudan Çin'e gelmişti. İktidarda yakın çevresini göz ardı etmeyecekti. Kardeşinin kendisinin yerine geçmesini tercih etti ve kardeşi beklenmedik bir zamanda ölünce, başka bir Ulsterli olan kayınbiraderi Robert Bredon'un yerine geçmesini istedi.

7 Ayrıntılar için bkz. Donald Quataert, “The Employment Policies of the Ottoman Public Debt Administration 1881-1909”, *Festschrift für Andreas Tietze, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Bd 76, 1986, s. 233-237.

Ama bu konuda Dışişleri Bakanlığı istekli değildi ve göreve ilk başladığı liman olan Kanton'da Komiser olarak göreve getirdiği okuldaki en iyi arkadaşının oğlu Francis Aglen'e razı olmak zorunda kaldı. Mezardayken bile, kayırmacılığı devam etti. Aglen'den sonra yerine kısa süreliğine başka bir İrlandalı Arthur Edwards göreve geldi, ondan sonra ise bu göreve doğal olarak Ulsterli olan Hart'ın yeğeni Frederick Maze geldi. Seksen yıllık şaşaalı döneminde –idari modernitenin yeşerdiği yer olan– Gümrükler bu bakımdan patrimonial bir bürokrasi olarak yönetildi. İşe alınma için resmî bir ölçüt yoktu, yönetim katlarında yükselme için hiçbir kural, görevlendirmede hiçbir düzen(lilik) ya da öngörülebilirlik de yoktu. Genel Müfettiş, kendi alanında hiç kimseye hesap vermeyen bir otokrattı. Büro çalışanları, Çinli sivil memurların yerel bağlantılar kurmalarını önlemek konusundaki en kararlı hanedanlar döneminde bile görülmedik bir hızla, ülke içinde keyfi olarak tayin ediliyordu. Zaman içinde bu hareketlilik arttı. 20. yüzyılda, partinin seferber edici gücünün zirvesinde, Çin Komünist Partisi kadrosunun ne kadarının bunun gibi bir coğrafi yaygınlıkta cereyan eden bir kariyer sahibi olduğu şüphelidir.

Çağdaşlarının sık sık Gümrük idaresiyle karşılaştığı Hindistan Devlet Memurluğu'ndaki eyalet görevlendirmelerinin istikrarı ile olan zıtlık çarpıcıdır. Bu, yazılı Çincenin ülke içindeki tekbiçimliliğine karşın, bir kez yerel lehçe öğretildikten sonra, başka yerde görevlendirmeye karşı caydırıcı etkisi olan Hint dilinin çeşitliliği ile ilgiliydi; ama aynı zamanda hiyerarşinin daha geleneksel biçimleri ile de ilgiliydi. Öte yandan, Hintli muadillerine benzemeyen, Gümrüklerin büro çalışanları, maaşları ve donanımları itibariyle seçkin memurlardı: bunlar, genç Maurice Bowra'yı Çin Deniz Gümrükleri Birinci Sekreteri olan babasını 1916'da ziyaret ettiğinde etkileyen unsurlardı ("Pekin'deki yaşam daha önce hiç bilmediğim ve ondan sonra da hiç görmediğim konforlar sağlıyordu").⁸ 1914'te 7.600 kadar toplam personel içinde büro elemanı olarak sadece 321 yabancı vardı; yeni işe alı-

8 Maurice Bowra, *Memories 1898-1939*, Londra, 1967, s. 49.

nanlar başlangıç olarak yılda 1.500 haekwan tael,⁹ yani 2.250 dolara denk bir maaş alıyordu.

1911'de, takdir edilecek bir zamanlama ile Hart öldü. Üç ay sonra Ch'ing İmparatorluğu çöktü. Ama 1911 Devrimi birleşik bir cumhuriyet yaratamayacağını kanıtladı ve bunun yerine ülkeyi savaş ağaları rejimlerinin dama tahtası şeklinde parçaladı. Bu sürekli karmaşıklık ve bölünme koşullarında –kişisel olarak hiçbir Çin hükümeti nezdinde Hart'ın sahip olduğuna yakın bir otoriteye asla sahip olmayan– Aglen, paradoksal biçimde, Pekin'de selefinden bile daha büyük bir kurumsal güce sahip oldu. Hart'ın zamanında yabancı gümrük müfettişliği, merkezî devlet ve eyalet yetkililerine transfer edilmek üzere fiilen Çinli müfettişler tarafından toplanan vergileri hesaplarken, 1912'den itibaren gelirler doğrudan Çin Deniz Gümrükleri tarafından bizzat toplanmaya başlandı. CMC bu vergileri üç –Britanya, Rus ve Alman– “emanetçi” bankaya yatırıyordu, bankalar da bunları, yabancı borçlara karşı hisse senedi olarak CMC adına tutuyor ve sadece Genel Müfettiş ve Diplomatik Temsilciliklerin söylemesi üzerine Pekin'deki rejime ödeme yapıyordu. Kuzey Çin'de iktidar için rekabet halindeki klikler üzerinde bu mali mutlak güce sahip olan Gümrük idaresi, aslında Aglen'in kendisinin de gizlice belirttiği gibi, *imperium in imperio*¹⁰ (imparatorluk içinde imparatorluk) haline gelmişti. 1913'ten beri yabancı güçler eski Ch'ing komutanı Yuan Shih-k'ai'nin çoğunlukla güçlü olduğu yerleri ülkenin güneyindeki Sun Yat Sen'in Komintang'ı ile bağlantılı rakiplerine karşı, Çin'in yeni güçlü adamı olma girişimi çerçevesinde destekliyordu.

Kendisini bekleyen ne olduğu konusunda ancak çok küçük bir fikri olan babam Çin'e vardığında manzara böyleydi. Yangtse'ye gitmek üzere yola çıkan babam, Rus konsolosun kendisini at yarışlarına götürdüğü Hankov'da mola verdikten bir hafta sonra kuzey Hunan'daki Yochow'un dışındaki kü-

9 1870-1932 arasındaki Çin para birimi – ç.n.

10 Aglen'den Acheson'a, 28 Şubat 1922: Aglen'in Belgeleri. Gelirlerin hesaplanmasından toplanmasına geçilmesinin potansiyel riskleri, Hart yönetimindeki Gümrükler'de üst düzey bir yönetici olan Leonard Lyall tarafından, *China* (Londra, 1934) adlı düşünümsel kitabında belirtilmiştir, s. 280-286.

çük gümrük istasyonuna ulaştı.¹¹ Büyük Tung-ting gölünden akan Siang nehri Yochow'da Yangtse ile birleşir. Burada aşırı bir yalnızlık içinde temel kuralları öğrendi ve ilk Çince dersini aldı. Bu izole ileri karakolda karşı yakadaki bataklıklarda yapılan sonuçsuz av girişimleri ve karaya oturmuş bir Fransız gemisindeki akşam yemekleri, neredeyse vakit geçirecek tek şeydi.¹² Ama nehrin üstündeki tepelerden, gümrük mevzileri Yuan Shih-k'ai'nin eyaleti elde tutmak için gönderdiği askerlerin kampına bakıyordu – “Hunan'daki devrimcileri kontrol altında tutmak için gönderilen 15 bin kişi”. Eve gönderdiği mektupta, karanlık bastıktan sonra “bir lambanız yoksa, askerler, isyancı bir gücün eyalete girmesinden korktukları için, sizi görür görmez vurmakla yükümlüdür ve bölge devriye ve gözcülerle doludur” diyordu.¹³ Irmağın üzerinde de asker nakli her iki yön- de devam ediyordu. Bu Çin'de savaş ağaları döneminin başlangıcıydı. Anlaşılan babam sakin ve çalışkan olmalı ki, kızıl sakallı bir İskoç olan yerel gümrük komiserinin sevgisini kazandı. Komiser dokuz ay sonra babamın başka yere tayini çıktığında buna üzülmüştü.¹⁴ Nisan 1915'te, yeni işe girenlere dil eğitimi vermek için kurulan Gümrük Okulu'nda yoğun Çince eğitimi almak için Mukden'e gitmesi emri verildi. Aglen'in yönetimi altında, ilk kez, belirli bir düzeyin üstünde memurların terfi etmesi yazılı ve sözlü Çince bir dizi sınavı geçmeye bağlanmıştı, bu kural yaklaşık on yıl sürdü.

11 Yochow, bugünün Yuehyang'ı, Hart tarafından 1899'da, ilk “kendi açılan” liman olarak seçilmiştir. Bu, teoride Çin'in gönüllü olarak yabancılara açtığı liman anlamına gelmektedir. Hart'ın amacı Hunan'a ticaretin girmesini teşvik etmekte. Ancak Hankow ile Changsha arasında, Yochow'da durmayı gerektiren bir nehir trafiğine çok az ihtiyaç duyulması nedeniyle, kararı yanlıştı. CMS istasyonlarının kuruluş tarzı için bkz. John Fairbank, Martha Coolidge ve Richard Smith, *H.B. Morse, Customs Commissioner and Historian of China*, Lexington 1995, s. 145-161.

12 “Ne küçük at, ne piyano, ne köpek ve yazın ne buz var! İsviçre!” L: Bahar 1915.

13 L: Tarihsiz, Eylül 1914; 22 Ocak 1915. Eyaletteki Yuan baskılarının boyutu için bkz. Ernest P. Young, *Presidency of Yuan Shih-K'ai*, Ann Arbor, 1977.

14 CMC 32130: R. A. Currie'den Aglen'e, 9 Eylül 1914, 12 Nisan ve 27 Nisan 1915 – rapor şöyle sona eriyor: “Changsa ve yukarıdaki başka yerlerden gelen tamamen askerlerle dolu 29 yelkenli ay boyunca aşağıya Lin-hsiang'a gitti ve benzer sayıda yelkenli de Hankow'dan Changsha'ya gitti.”

Şehrin dışında küçük bir köyde kurulan okul da, esas itibarıyla sıkıcıydı. Ama hiç olmazsa burada 21 yaşındaki bir insan, Yochow'daki yalnızlığa tercih edilebilecek bir topluluk içinde, çağdaşlarının arasındaydı. O zaman kısa sürede bölgenin yöneticisi haline gelecek olan eski bir çete olan Chang Tso-Lin'in kontrolü altında olan Mançurya, Hunan'dan çok daha sakindi. Böyle olsa da, ülkenin geri kalanından gelen şok dalgaları hissedilebiliyordu. Babam Yuan Shih-k'ai'nin geniş toprak ve ekonomik tavizler –meşhur 21 Talep– verme konusunda Japon baskılarına teslim olduğu haberi ile aynı zamanda Mukden'e vardı. Bu teslimiyet bütün ülke çapında kargaşa yarattı. Kız kardeşine “Buradaki Çinli ve Japonlar köyün kendi kısımlarında tahkimat yapsalar da, Çin-Japon sorunu anlaşmazlığı bağlamında gerçek bir sorun yok,” diye yazıyordu.¹⁵ Okulda, eğitim her gün sabah dokuzdan öğleden sonra üçe kadar devam ediyordu, her ay sınav vardı. Kış gelince, asıl eğlence babamın tutkuyla sarıldığı buz hokeyi oldu.¹⁶ Dönemden kalan bir fotoğraf babamı genç öğrenciler piramidinin alt sırasında yaslanmış, gözlük, bıyık ve sigara ile gösterişli bir şekilde gösteriyor. Ama açıkça özenli görünüyor. Ekime gelindiğinde okuldan sorumlu müdür, Eyalet Valisi ve Chang Tso-lin ile yediği bir akşam yemeğinden sonra Aglen'e verdiği raporda, Chang'ın “Çin standartlarına göre bile çok yetersiz olan eğitimine hiçbir şey eklemeyen, tutkularından hiçbirini kaybetmediğini” belirttikten sonra, “Okulda kapasitesi, işe yeteneği ve ilerleme bakımından Bay Anderson'a denk kimse yok,” diyordu.¹⁷

Bir yıldan çok kısa bir zaman içinde Mukden'de kursunu tamamlayan babam 1916'nın baharında güneydeki, Ningpo nehir limanına tayin edildi. Ningpo Çan Kay Şek'in doğum yeri-

15 L: 29 Mayıs 1915.

16 “Çalışmak, okumak ve buz hokeyi, muhteşem bir oyun, dışında hiçbir şey yapmıyorum... Kadın erkek karışık oynadığımız son oyunda Bayan Moorhead'a çarpıp, üstüne oturup, en az dokuz metre kaydığım da gerçekten paçalarım tutuştu!” L: 20 Şubat 1916.

17 CMC 31910: Moorhead'den Anlen'e, 23 Ekim 1915. Altı ay sonra, “O gerçekten de, daha önceki öğrencilerden daha büyük bir dile hakim olma gücü gösterdi”: 12 Nisan 1916.

ne yakın, kıyıdan 14 mil içerideki Chekiang'daydı. Gümrüklerin emperyalistlerarası karakteri hâlâ Avrupa'daki çatışmadan etkilenmemiştir ve savaşı devletlerin vatandaşları yan yana çalışmaya devam ediyordu. Kardeşi imparatorluk ordusunda Picadry'de savaşıırken, kendisi bir Alman şefe raporlar yazıyordu ve şefin tek kusuru tatlı bir Schlamberei (sersemlik) idi. Kırk kişilik küçük bir yabancılar grubunun hepsi ırmak boyundaki bir rıhtımda yaşıyordu: "Verandamdan bazen sadece 18 metre uzaktan geçen gemileri ve Çin yelkenlilerini görebiliyordum." Yaz sıcaklığı boğucuydu ama tekne evlerin içinde ırmakta yukarı doğru yapılan geziler hafta sonlarını güzelleştiriyordu. O sırada, geniş bir isyan karşısında vazgeçmek zorunda kaldığı kendisini İmparator ilan etme konusundaki başarısız bir girişimden sonra Yuan Shih'k'ai artık güç kaybetmeye başlamıştı. Ningpo'ya vardikten bir hafta sonra babam şunları yazıyordu: "İçinde olduğumuz eyalet Chekiang devrimci partisine katıldı ve iç kesimlerde küçük çatışmalar vardı. Ama her iki taraftan da garanti aldığımız için biz burada oldukça güvendedeyiz. İsyanlılar bütün Çin postalarını açtıkları için Gümrük hesabından posta götürmek için gittiğim Şangay'dan yeni döndüm."¹⁸ Altı hafta sonra bir Amerikan elçiliğine sığınmak üzere olan Yuan ölmüştü. Ningpo'da babam birbiri peşi sıra gelen kızıl humma ateşleri geçiriyordu ama yine de sonbahardaki kritik Çince sınavlarından geçti. 1917 baharında, Çin nihayet İttifak Devletleri ile diplomatik ilişkileri kesmeye razı edildiği için, CMC'nin Alman ve Avusturyalı memurları ülkelerine gönderildi. Haziranın ilk ayında Pekin'deki CMC karargâhına tayin edildi.

İstihdam Bölümü'ndeki yeni görevine daha alışmamışken, siyasi manzara tekrar sarsıldı. Temmuzun ilk haftasında uzun süredir Ch'ing hanedanına sadık birisi olan saçları iki örgülü General Chang Hsun, Mançu monarşisini yeniden kurma girişimi içinde kenti ele geçirdi. Surların dışındaki orduların ağır bombardımanı altında ve içeride verilen yoğun rüşvet sonucunda, darbe girişimi birkaç gün sonra başarısız oldu. "Bütün atışlar sabah 10'da durdu. Monarşist lider Chang Hollanda bü-

yükelçiliğine sığındı. Bir çatışma yaşandığını hatırlatan tek şey kırılan çok sayıda camdı. Büromuzun pencere camlarında ve klübün duvarlarında da kurşun delikleri var.”¹⁹ Darbe kısa sürse de uzun süreli etkileri oldu; Komintang milletvekillerinin Meclis’ten çekilmelerine ve Sun Yat Sen tarafından Kanton’da canlandırılan bir alternatif iktidar merkezinin sağlamaştırılmasına yol açtı. Yeni yılda Güney’i yeniden ele geçirme saldırısı başarısız oldu ve bu Pekin’deki rejimi böldü.²⁰ CMC –sonunda sadece yabancı kredilerin karşılığında para ayırmak için gümrük gelirlerini değil, aynı zamanda bu yükümlülüklerden artı kalan fazlanın da diplomatik temsilciliklerin vereceği direktifleri yerine getirmek için kontrolünü ele geçiren– başkent Pekin’de giderek daha fazla merkezî bir oyuncu haline gelirken, Genel Müfettişlik’te Aglen ve Bowra’nın emrinde çalışan babam, gelen telgrafların şifrelerini çözmek için geceleri uzun saatler geçirdi. “Gümrükler savaştan bu yana büyük bir etki kazandı ve biz burada Pekin’de bir siyasi gücün yarısından fazla bir şeyiz. Hükümet bankalarını pratikte devralıyoruz,”²¹ diye yazıyordu eve. Bugünkü Tiananmen Meydanı’nın doğu ucundaki Büyükelçilikler Mahallesi’nde bulunan Müfettişlik binasından başkentteki savaş ağalarının çatışmalarının mücadelesi alanı sürekli görülüyordu. 1918 yazında şunları yazıyordu: “Mantık Çin’in dinidir ve çok iyi bir dindir de”, yansızlık için yaratılmış olması dışında: “Sadece ahlâksızlar politikaya giriyor ve sonuçta ortada şimdiki nafile hükümet var.”²² Savaş ağala-

19 L: Tarihsiz, muhtemelen 12 Temmuz 1917.

20 “Japonya’nın finanse ettiği birleşik bir devrime dönme ihtimaline sahip 5 kadar ayrı ayaklanma var, ama işler her zamanki gibi yürüyor. Yochow ve Ningpo da bu ayaklanmaların içinde. Yochow tamamen yandı ama Ningpolu tüccarlar devrimci askerlere, kenti yağmalamadan geçip gitmeleri için toplam 10 bin sterlin verdi. Sonuç olarak onlar da geçip gittiler ve bir sonraki kasabayı yağmaladılar. Çin Devlet Başkanı’nın çok yakında kaçması bekleniyor ve 8 kadar bakanlık 3 bakanlıkta birleştirildi ve bütün diğerleri Tientsin’deki Fransız İmtiyaz bölgesine kaçtı.” L: 16 Ocak 1918. Krizin gelişimi şu kitapta anlatılmıştır: Hsi-Sheng Ch’i, *Warlord Politics in China 1916-1928*, Stanford 1976, s. 18-23 ve devamı.

21 L: 27 Ocak 1918.

22 L: 19 Temmuz 1918.

rı arasındaki çatışmaya karşı tutumu, o zamanki birçok yabancı-
cınının tutumu gibi, umursamaz bir tutumdur. Ama Çin'de
modern politikanın doğuşunu temsil eden öğrenci protestoları
ile birlikte 4 Mayıs 1919 uyanışı gelince, kısa bir süreliğine tep-
kili bir tutku gösterir: "Bütün Çin grevde! Çok etkileyici, bü-
tün işler durdu ve hareketi yöneten öğrenciler duruma hâkim-
ler. Başkan'dan meclise kadar bir tür istifalar salgını var,"²³ di-
ye yazıyordu.

Öyle görünüyor ki Aglen babamın çalışmasını takdir ediyor-
du, o yılın sonunda Güney Çin'deki limanları gemiyle teftişe
giderken onu özel sekreteri olarak yanına aldı ve Kanton, Wu-
chow, Amoy, Foochow, Wenchow, Makau ve başka yerlere git-
tiler. Babam da bu yolculuktan Aglen hakkında karışık duygu-
larla geri döndü. "Sir F. Aglen bir İngiliz, iri, ağır, iyi görünüş-
lü, oldukça sakar ve utangaç, yapı itibarıyla tembel ama şim-
di sıkı çalışıyor, işine çok bağlı ve kesinlikle 'düz', şahane bir
Gümrük hafızasına sahip ve Gümrük işlerinde zeki: Ama ol-
dukça bencil ve hotzotculuğa meyilli ve Çinliler ve işinin si-
yasi yanı söz konusu olduğunda tamamen aptal,"²⁴ diye yazı-
yordu annesine. Kendi geleceği de iyi görünüyor olmalıydı. Pe-
kin'e geri döndüğünde, "bir Japon ve bugünden yirmi yıl son-
rası için işine göz diktiğim,"²⁵ diye yazdığı, Müfettişlikteki Çin
delegasyonundan sorumlu Komiser Kishimoto Hirokichi için
bir çevriyi tamamladıktan sonra, kariyeri yolunda gidiyor gö-
rünüyordu. Ama o zamanki yazışmalarındaki egemen hava hırs
değildi. Yirmili yaşlarındaydı ve bürodaki baskılar gevşediğin-
de gündeme gelen dışarıdaki yaşamın zevkleri –binicilik, buz
pateni, tenis, yüzme, at binme– hayatında daha büyük yer kap-
lıyordu. Dönemin bütün yabancılarının üzerine yorumlar yap-
tığı Pekin'in güzelliği –"yüksek duvarlar, toz, şeylerin kuru ha-

23 L: 13 Haziran 1919.

24 "Bu sadece benim izlenimim, ki bu sadece bir izlenim olabilir ya da olmayabi-
lir." L: 9 Nisan 1919. Aglen'i annesine bir İngiliz olarak tanıtmaması, bir kültü-
rel uzaklığı ima ediyor gibidir. Yıllar sonra, onlara hiç yakınlaşmadan insan-
larla arasını iyi tutabilme becerisinden bahsedecektir. "Bu bir İngiliz niteliği.
Biz İrlandalılar bunu yapamayız." L: 16 Nisan 1933.

25 L: 23 Temmuz 1919.

şin görünüşünün” sıcak sezonlarda bunaltıcı olduğu zaman bile– serserice dolaştığı Batı Tepelerindeki kırlar son derece çekici doğal güzelliklerdi.²⁶ Gümrük idaresinin kıyıdaki Peitaiho’da –bugün komünist liderlerin her yaz topluca inzivaya çekildikleri tatil yeri– bungalovları vardı.

Ama başka bir endişe, beklenebileceği üzere en önemli şeydi, “bekâr yaşamının eksikliği”.²⁷ Cinsellik konusunda, Çin’deki genç Avrupalı erkekler genel olarak yöredeki çay-kızları²⁸ ya da metreslerle avunurlardı. İnancı bir Wesleyan mezhebi üyesi olan Hart’ın, Portadown’dan bir kuzeni ile evlenmeden önce, bir metresinden üç çocuğu vardı. Babam Batılı topluluk içindeki tipik “Çinli kızı”, kendini beğenmiş bir şekilde cinsellik konusunda sorunlu bulsa da, hiç şüphesiz bir noktada bu konuda diğerlerine uymuştur. Ama Pekin’deki son yılında, alışılmadık bir cesaretle, Büyükelçilik çalışanlarından birinin eşi olan Florence Harding’in büyüüne kapıldı (epey yıl sonra annem zevkle “öyle görünüyor ki [Bayan Harding] elini onun cebine sokarak operasyonları başlatmış” diye belirtmişti). Ardından çalkantılı bir ilişki başladı. Çok gizli bir ilişki olmak zorundaydı. Eğer aileler ve amirler tarafından uygunsuz görülürse, küçük bir kıza kur yapmak bile, Genel Müfettiş’in bulabileceği en uzak yere tayinle sonuçlanabilirdi. Babamın en yakın arkadaşı böyle bir sınırı aştığı için Burma sınırında sıtmanın hüküm sürdüğü bir deliğe sürülmüştü.²⁹ Bu tür koşullarda basit bir gizlilik bile duyguların daha da yoğunlaşmasıyla sonuçlanırdı.

1920’nin başında babam Yangtze’nin 2.400 kilometre yukarısında, Szechwan’daki Chungking’e tayin edildi. Bu, bilinmeyen nedenlerle, istediği bir görevdi. Belki de daha fazla karma-

26 L: 30 Mart 1918.

27 L: 4 Temmuz 1918, 25 Ağustos’ta Bucquoy yakınlarında öldürülen erkek kardeşi Sainthill’e gönderilmiş.

28 Bizdeki konsomatrislerin benzeri, ama bunlar alkollü içki değil çay içiyorlar, daha doğrusu içiriyorlar – ç.n.

29 Aptal ama 16 yaşında olan güzel bir kızla ilişkiye girdiği için “Black Teng-yueh’e nakledildi ve ben anlaşılmaz biçimde hastayım... Teng-yueh buz gibi bir mezarlık... Kızın ailesinin, kızları Black’e çok düşkün olmaya başladığı için onun naklini istediklerini ve kızlarının adını kötüye çıkarmasından korktuklarını düşünüyorum.” L: 12 Nisan 1918.

sayı çekici bulmuştu. Eyalet hem 1911'de Chi'ng hanedanının yıkılmasında hem de 1916'da, Yunnan ve Kweichow'dan gelen birliklerin eyaleti güneyden gelip işgal ederek yerel isyancılarla birleştiği Yuan Shih-K'ai'nin devrilmesindeki ayaklanmanın merkezi idi. Dört yıl sonra yöredeki Szchvanlı militanlar, Chungking dahil eyaletin büyük kısmının kontrolünü hâlâ elinde tutan Yunnan-Kweichow güçlerini eyaletten atmaya çalıştıkları için eyalet oldukça istikrarsız bir durumdaydı.³⁰ Yukarı Yangtze bölgesinde korsanlık almış başını gitmişti. Babam yeni görev yerine Mart 1920'nin ilk haftasında vardı. Yerini aldığı asistanın botuna, ters yönde Ichang'a doğru giderken, birkaç gün sonra bir baskın yapıldı. İstasyon şefi Pekin'e "ayın 8'inde buradan ayrılan Bay Nordstrom'dan bir mektup aldım. Mektubunda Yunyang'ın yukarısında hırsızların 10 Li için kendilerine saldırdığını, botuna ateş ettiklerini, laodah'ı³¹ öldürdüklerini ve değerli şeylerinin hepsini aldıklarını bildirdi. Son birkaç günde yabancıların olduğu üç bota daha benzer şekilde saldırı düzenlenip soygun yapıldığı ve iki silahlı botun aceleyle bölgeye gönderildiğini" bildiriyordu.³²

Yaz geldiğinde rakip ordular arasındaki çatışmalar şehre yaklaşıyordu. "Yunnanlılar geri çekiliyor. Kasaba ve köylerin yıkılması tehdidi altında çekilirken insanları zorla askere alıyorlar. Ssuch'uan askerlerinin üç gün içinde ya surların dibinde ya da kentin içinde olmaları muhtemel. Kueichou'nun adamlarının, ellerindeki mevzileri koruma ümitlerinin çok az olduğu açıkça görünüyor ve bugün tepeden aşağıya inerken güneye giden birçok yaralıya rastladım." Ekonomik koşullar Gümrüklerde çok az iş olmasına neden oluyordu. "Ne yazık ki işler durdu.

30 Bu yıllarda Szechwan'daki durum için bkz. *Sir Meyrick Hewlett: Forty Years in China*, Londra, s. 84-145, Hewlett o sırada Chengtu'da İngiltere Başkonsolosu idi ve Robert Kapp, *Szechwan and the Chinese Republic. Provincial Militarism and Central Power 1911-1938*, New Haven 1973, s. 13-17.

31 Yaşlı adam – ç.n.

32 Vekil Yardımcı Komiser C.F. Johnston'dan C.A.V. Bowra'ya (Algen izinliydi): CMC 32045, S/O No. 210, 31 Mart 1929. Bir Wupan, küçük bir tekneden (sampan) birazcık daha geniştir – kelime anlamı olarak "üç kalasa" karşılık "beş kalas"; laodah ise sandalcıydı.

Bütün bu askerî şeyler devam ederken kargolar gelemiyor. Çin yelkenlileri korsanlıkları hesaba katarak Wanhsein'den yukarı korumasız gidemezler ve koruma vermek için yeterince asker yok. Bir haftadan daha fazla bir süre önce Wanhsien'de birikmiş 300'den fazla Çin yelkenlisi vardı ve bu yığılma, askerî harcamalar da eklenince, yiyecek fiyatlarının ciddi biçimde artmasına neden oluyor." Kentin kendisine gelince: "Burada hangi taraf hâkim olursa olsun, Chungking'in bedelini ödeyeceği yeterince kesin; her zaman ödemiştir."³³

Bunlar herhangi bir genç asistanın enerjisini bitirmeye yetecek koşullardı. Ama akıllı aynı zamanda Pekin'deki aşkında olmalı ve hiç şüphesiz aralarında mektuplar gidip geliyordu. Her durumda, Florence onunla yaşamak için yanına geldi –hiç şüphesiz adaba uygun olması için–, iki kadın arkadaşını da beraberrinde getirmişti. Bunlardan birisi, o zaman Asya'da serbest gazeteci ve yazar olarak dolaşan Stella Benson'du. Aşağıdaki türbülanslı ırmağın ortasındaki bir resife yerleşmiş kentin çok yukarısında, şiddetli yağmur içinde, grup hızla bir duygusallık yuvası haline geldi. Stella şiddetle babama tutuldu, babam şiddetle Florence'ı evliliğinden caydırmaya çalışırken, rahatça Stella'yı Florence'a tutkusu hakkındaki itirafları ile eğlendiriyordu. İrlanda hakkındaki tartışmalar –*Black and Tans*³⁴ İrlanda'ya yeni gelmişti: Babam Sinn Fein'i destekledi– atmosferi neşelendirdi. Aşağıda Yunnan ve Szechwan askerleri arasında, eyaletin kontrolü için sürdürdükleri savaşın son rauntları olan büyük çatışmalar devam ediyordu: Endişelenen üçlü botla Şangay'a hareket etmeye hazırlanırken, caddelerde kurşunlar uçuşuyor, cesetler ırmaktan aşağı doğru sürükleniyordu.³⁵ Yaşadıkları şiddetli tar-

33 Johnston'dan Bowra'ya: CMC 32045, S/O No. 215, 24 Haziran 1920.

34 İrlanda Devrimi'ni bastırmak için kullanılan milis ordularından birisi – ç.n.

35 "Saat sabahın ikisinde, Chungking Szechwanese birliklerinin eline geçti. Biz bunu bir film izler gibi izledik, şehrin her iki ucundan da ateş ediliyordu ve kurşunlar oldukça hızlı akan suya saplanıp sıçratiyordu. Çatışma başlar başlamaz, nehrin aşağısına doğru muhtemelen içinde kaçan Yunnanlıların olduğu belki ondan fazla küçük teknede patlamalar oldu. Bütün gün ırmağın üzerinde gözlerimizin önünden neredeyse sürekli olarak birbiri peşi sıra boğulmuş insanların cesetleri geçti. Akşama doğru kentteki yabancılar, bazıları ateş altında karşıya geçti. Ve Schjoth ve Palmer tekneye çıkıp bize Gümrük Bina-

tışmalar yollarını ayırdı. Florence Pekin'e geri döndü. Stella Kalkūta'ya gitti. Babam Şangay'daki görev turunun son ayları için yola çıktı. Şangay nefret ettiği bir şehirdi, "Çinlilere ancak tekmelemek ve küfretmek için katlanılabilecek bir şehir".³⁶ 1921'in baharında 27 yaşında, ilk izni için memlekete geri döndü.

Çin ona ne kattı? Her durumda, babamın odaklanmış bir yanıt vermesi zor olurdu, büyük ihtimalle vereceği cevap yabancı bir dünya ile karşılaşmanın büyümenin genel çilesi ile iç içe geçmesi ve üst üste gelmesine benzer bir şey olurdu. Örneğin, yedi yıldan sonra, Çincesi ne kadar iyiydi? Genel Müfettiş'in bir sirkülerde özel olarak ondan bahsetmesine yetecek kadar iyi, ama bunun pratikte ne anlama geldiğini bilmek zor. Klasik Çin şiirlerini okuyabildiğini gösteren bazı belirtiler var ama bunlar belki de yanıltıcıdır. Pekin'i terk ettiğinde, çağdaşlarının çoğunun tutumlarını kesinlikle küçümsüyordu. "Çin'deki Avrupalılar çok aptal, eğer içinde yaşadıkları ülkeye birazcık ilgi gösterecekler, hayattan daha çok zevk alabilirler. Ama Chungking'in Leeds gibi olmasını bekliyorlar ve üçüncü sınıf bir İngiliz kasabasının küçük lükslerinin olmamasına hayıflanıyorlar,"³⁷ diye yazıyordu. Şimdiye kadar değişik manzaralar ve şehirler görmüş olmaktan ve bir parçası olduğu kurumun büyüklüğünden gurur duyduğu açık.³⁸ Erkek kardeşine yazdığı son mektupta, "Çin'i bırakmak istemiyorum, bir şekilde bu ülkeyi seviyorum ve sanki artık ülkemde yaşamaya dayanamam; "Kral Richard'ın topraklarının taze yeşil kucağını hiç özlemiyorum,"³⁹ diye yazdı. Duygularını ikinci ifade

sında barikat kurulduğunu, caddelerde ölü insan yığınları oluştuğunu, bir dükkan sahibinin kaçarken patlayan gümüş dolar dolu çantasını geride bırakıp kaçtığını ve siviller ve savaşçıların dolarları toplamak için uğraştıklarını anlattı. Shamus için oldukça talihsiz bir veda yemeği vermiş olduk..." *Benson Günlükleri*, Ek 6782: 15 Ekim 1920. Gemide afyon dağıtımı konusunda askerler arasında bıçaklama ve kurşunlama olayları yaşanmıştı.

36 L: 5 Şubat 1920.

37 L: 29 Mayıs 1920.

38 Annesine mektubu: "Burada binlerce kilometrelik bir alanda görevli bir idarede çalıştıktan sonra, ülkede sıradan bir işten tatmin olmayacağımı anlarsın." L: 7 Mart 1919.

39 L: 4 Temmuz 1918.

ediş i ilkinden güçlüdür. Bu derin kopuş hakkında konuşmak zordur. On beş yıl Çin’de Fransız konsolosluğu yapan ve oradaki Batılı topluluğu iyi bilen Claudel –Stevenson’un fikirlerini yansıtarak– Birinci Dünya Savaşı’nın arifesinde ş unları yazıyordu: “Eğer bir kişi başka bir ülkeye yerleşirse, bunun nedeni genellikle maceradan aldığı tat ya da sınırsız bir enerji değil kendini hiçbir yere ait hissetmemesi ve kendi benliğinden adeta uzaklaşmasıdır. Babama sorarsanız bir yerden ayrılmasına neden olan şey her zaman koşullardır. Başka bir ülkeye yerleşmiş birinde, hiçbir zaman o dünyaya dair coşkulu bir inanç, amaca sıkı sıkıya bağlılık, Balzac’ın kahramanlarında takdir ettiğimiz türden para ve güce karşı doymak bilmez bir iştah bulamazsınız. Yabancı ülkeye yerleşen kişinin kendine dair kötü, “gevşek” bir özelliği vardır: Ruh ve bedenin kayıtsızlığı.”⁴⁰ Bu tanımlamanın genel ölçekte geçerliliği ne olursa olsun, bunun bir İngiliz-İrlandalı için özel bir gerçeklik payı taşıdığı kesindir.

Babam Londra’ya döndükten üç ay sonra Stella ile evlendi. Onu Waterford’daki ailesi ile tanışması için eve getirdiğinde, yollar siperlerle kesilmiş, kışlalar patlatılmış, köprüler baskınlarla delik deşik olmuştu. Stella’nın Londra tarzı dağınık saç kesimini gören yerel insanlar, saçlarının Sinn Fein ile işbirliği yaptığı için kesildiğini düşündüler. Griffith ve Collins müzakerelerine devam ederken, çiftimiz Amerika’da bir balayı için denize açıldı. ABD’de Pensilvanya’dan Kaliforniya’ya kadar arabayla gidip, daha sonra İrlanda’ya geri döndüklerinde iç savaş devam ediyordu. Britanyalılarla işbirliği yapan Özgür Devlet güçleri Cumhuriyetçilerin elindeki Waterford’a yaklaşıyordu. Durum bir miktar Szechuan’dakine benziyor görünmüş olmalı. Aile akşam yemeğini yediği masada, babam İrlanda’nın bağımsızlığını savunmaya devam edince, ortam patlamaya hazır hale geldi – evler yakılıyordu ve amcası ülkeden çıkarılacaktı. Yeni evliler Collins’in Cork’ta cezalandırıldığı günün ertesi gün Çin’e hareket ettiler.

40 Paul Claudel, *Oeuvres Complètes*, cilt IV, *Extrême Orient*, Paris 1952, s. 92-93: 1909’da yazıldı.

Hong Kong'a vardıklarında babam Yunnan'daki, Çin Hindi sınırını üzerindeki Mengtze'ye tayin edildi. Yerel istihbaratın onu Britanya ajanı olarak işe alma girişimlerini tersleyen –onların aptallıklarını küçümsüyordu– babam yeni gelinini Hanoi'ye ve oradan da, Yukarı Kızıl Nehir boyunca giden Fransız demiryolunu kullanarak Mengtze'ye götürdü. Doğal güzelliği ve güzel iklimi ile meşhur olan Yunnan, uzaklığı ve etnik farklılığından dolayı eyaletteki savaş ağalarının neredeyse bağımsız yöneticiler haline geldiği bir Çin eyaletiydi. Ama iktisadi olarak, eyalet Fransız nüfuz bölgesi içindeydi – iletişim, imtiyazlar ve ticaret Tonkin'e akıyordu. Tepelerde yaşayan insanların çoğunluğunun Lolo olduğu Mengtze civarında korsanlık yaygındı. Kırsal kesimde gezinen Shaemas ve Stella ufak sıyrıklar aldılar ama siyasi olarak bölge sakindi.

Genç çift orada iki yıl “yüksek taş temeller üzerine yapılmış, alt tarafı güzel bir şekilde solgun mavi ve turuncu ve kırmızı ile boyanmış kıvrımlı bir Çin çatısı olan”⁴¹ yüksek bir kerpiç evde yaşadı. Ev Gümrük idaresi yerleşkesinin içindeydi ve 15 yıl sonra Çin-Japon savaşı sırasında, şehrin surları dışında kendi eşkıyaları ile karşılaşacak olan William Empson'un⁴² İngilizce öğrettiği sınıflara dönüştürülecekti. Mengtze'de evlilikleri az daha çoküyordu. Stella'nın aşkı şiddetle bitti, babam kalbi kırık derin düşüncelere daldı. Fiziksel olarak birbirlerinin antiteziydiler. Bütün yaşamı boyunca –kronik bir astım durumu– sağlığının ağır derecede kötü olmasından mustarip olan Stella duygusal olarak tutkulu ve cinsel olarak duygusuzdu. Belki de bütün sıcaklığı sadece hayatta kalmak için gereken çabaya gidiyordu. Babam duygusal olarak düzenli ve aynı zamanda güçlü ve samimi biçimde duygusaldı. Bu gerginliğe çok az evlilik dayanır. Boşanmayı gündeme aldılar. Stella kendisini yazmaya verdi; babam ise Çince çalışmaya. 1925'in baharında babamın Şangay'a gitmesi emredildi. Stella Avrupa'da altı ay geçirmeye karar verdi. İskelede, iskele tahtası geminin hareketi için kaldırıldığında onu özlediğine şaşırdı.

41 L: 22 Şubat 1923.

42 “Moonlight Robbery: China 1938”: *London Review of Books*, 5 Ekim 1995.

Bu arada, Çin İrlanda'yı yakalıyordu. Büyük kentler boyunca yayılan modern milliyetçilik, Sun Yat Sen'in 1923'ün erken zamanlarından bu yana Sovyet danışmanlar ve Komünistlerin desteği ile bir Komintang rejimine başkanlık ettiği Kanton'da bir siyasi temel oluşturmuştu. Yerel Gümrüklerin kontrolünü ele geçirme girişimi Büyük Güçler'in savaş gemilerinden oluşan bir filo tarafından püskürtülmüştü ama Pekin'deki Müfettişlik Güney'de, yabancı düşmanı duyguların genel olarak yükselişi ile yüz yüze idi. Bu kavşakta, babam henüz Şangay'ı terk etmişken, şehirdeki Britanya ordusundaki yerli askerler, bir Britanya polis karakolunda tutulan öğrencilerin serbest bırakılması için gösteri yapan Çinli kalabalığa yakın mesafeden ateş etti. 30 Mayıs katliamı ülkeyi yangın yerine çevirdi. Şangay'da genel grev ilan edildi; Britanya karşıtı ayaklanma patlak verdi ve diğer kentlere yayıldı. Üç hafta sonra, Kanton'da eşitsiz anlaşmalara karşı yapılan büyük bir gösteriye İngiliz-Fransızlar yayılım ateşi açtı ve sonuçta daha fazla can kaybı ve yaralananlar oldu.⁴³ Sonuç genel grev ve Kanton ve Hong Kong'da on altı ay sürecektir bir Britanya malları boykotu oldu, bu Malraux'nun unutulmaz ilk romanı *Kantonda İsyan*'ın ortamını oluşturdu.

Bu olaylarla ilgili babam ne düşünüyordu? Ülkeyi muhtemelen, ilk patlamalar ve onu takip eden grevler ve baskılara tanıklık ettikten sonra 3 Haziran civarında terk etmiş görünüyor, ama bu haftalardan hiçbir mektup kalmamış. Beklediği gibi, Mançurya'nın Rusya sınırı ile Kore'nin en uzak kuzey köşesi arasındaki ufak bir boşlukta yer alan Çin'in en uzak köşesine –hizmetteki en genç– Komiser Vekili olarak gönderildi. Coğrafi olarak, 10 Haziran 1925'te vardığı Lungchingtsun yerleşim yerine en yakın şehir Vladivostok'tu. İlk raporu şöyle başlıyordu: "YÖREDEKİ DURUM: Şangay 'olayı' ve sonraki toplumsal patlamalar, müzakereler ve benzerleri, bütün Çince sınıflarında tartışıldı ve yorumlandı. Buraya gelirken (Kore) sınırından Lungchingtsun'a yaya geldim ve oldukça uzak köylerdeki ül-

43 Krizle ve krizin bağlamı ile ilgili en iyi değerlendirme şu yazıdır: Richard Rigby, *The May 30 Movement. Events and Themes*, Canberra 1980, Şangay'daki ilk hafta için s. 34-43.

kenin insanlarının bu olaylar üzerine konuştuklarını gördüm. Hunchun Ticaret Odası Şangay'daki grevciler fonu için para topluyor, Yenchi'de isteksiz bir gösteri vardı ve B.A.T perakendecisinin ana mağazası boykot edildi.”⁴⁴

Ama bölgedeki siyasi ve etnik dengenin, ulusal hareketi desteklemediğini kaydediyordu. Orta ve Güney Çin'deki limanlarda, Britanya iktidarı hâlâ halkın düşmanlığının ana hedefiydi. Kuzeydoğu'da Japonya'nın genişlemesi çok daha büyük bir gücü temsil ediyordu. Mançurya Kuzeyli muktedir savaş ağası Chang Tso-Lin'in anavatanıydı. Ama rejimi Tokyo tarafından güçlü mevzilerce gözetim altında tutuluyordu: Japonya'nın Liaotung Yarımadası'nı askerî olarak kontrol etmenin yanı sıra, Mukden'de karargâhları, Güney Mançurya Demiryolu boyunca silahlı muhafızları vardı. Babamın gönderildiği Chientao sınır bölgesi Japonlar için özel bir öneme sahipti çünkü buranın nüfusunun çoğunluğu Koreli göçmenlerdi ve Kore'de Japonya yönetimine karşı sürdürülen ulusal yeraltı faaliyetlerinin asıl üs bölgesi idi. Japonlar konsoloslukları 1920'de saldırıya uğradıktan sonra, yöredeki kasabalara daimi inzibatlar yerleştirdi.⁴⁵ Burada, birkaç yıl sonra Kim Il Sung, komünist harekette mensup bir gerilla olarak kariyerine başlayacaktı. Bugün bu bölge Kore Halk Cumhuriyeti içindeki özerk Yanbian Kore eyaletini oluşturuyor. O zamanlar yerleşik bir Çinli azınlık ve dağınık olarak yerleşmiş Beyaz Ruslar manzarayı tamamlıyordu. Uzak olsa da, toprak verimliydi ve ekonomik etkinlikler hız kazanıyordu. “Lungchingsun hızla gelişiyor ve Çin'deki bir limandan daha çok Amerika'nın orta batısındaki bir ova yerleşimine benziyor. İnşaatçılar iskelelerini kuruyor ve yeni sade görünümlü yabancı binalar Koreli yerleşimcilerin kerpiç kulübeleri arasında yükseliyor.”⁴⁶

Babam Sibiryadaki bu garip yerleşimde iki yıl geçirdi. Kışlar neşeli günlere sahne olsa da sertti. Babam Aglen'e, yaptığı

44 CMC 31905: Lungchingsun S/O No. 426, 4 Ağustos 1925.

45 Bkz. Gavan McCormack, *Chang Tso-lin in Northeast China, 1911-1928*, Stanford 1977, s. 41-42 ve daha fazla arka plan bilgisi için Chong-sik Lee, *The Politics of Korean Nationalism*, Berkeley 1963, s. 158-163, 181-182 ve devamı.

46 CMC 31905: Lungchingsun S/O No. 426, 4 Ağustos 1925.

“360 Li’lik⁴⁷ bir sınır bariyerleri ve devriye karakolları inceleme turu” ile ilgili verdiği raporda, yolculuğun büyük kısmında donmuş Tyumen ırmağının üzerinde araba ile yol alabildiğini, “daha iyi bir yol zor bulunurdu–” diye belirtmiş.⁴⁸ Stella da yanına geldi, sert rüzgârlar ve yalnızlıktan sıkılsa da sonradan en başarılı romanında yer verdiği yöredeki Rusları tanıdı. Kaliforniya’ya altı aylık bir ara için geri döndüğünde, babam ya-
tağına birini aldı ve Stella’nın onayını almak için etkileyici bir mektup yazdı. Stella telaşla, devam etmesini bildiren bir telgraf çekti; buna pişman oldu; geri geldiğinde, karşılıklı suçlamalarla, ilişkisinin devam etmesine izin verdi. Şimdi artık, babamın ona bağlılığının ne kadar güçlü olduğunu ve kendisinin onu ne kadar az yatıştırabildiğini biliyordu. Garip, birbirinden kopuk ilişkileri –hayalperest, denetleyici– yeniden başladı.

Bu arada Gümrük idaresi ülkedeki siyasi krize dahil olmak zorunda kalmıştı. 1926’nın yazında şimdi başında Çan Kay Şek’in bulunduğu Kanton’daki Komintang rejimi, Çin’in geri kalanını yöneten çeşitli savaş ağalarını safdışı etmek için Kuzey Harekâtı’nı başlattı. Yıl sonuna gelindiğinde Milliyetçi güçler Yangtze’ye varmışlar ve Hankow’da bir hükümet kurmuşlardı. CMC’nin başındaki Aglen ve diplomatik temsilciliklerin duayeni olarak Britanya şimdi bir ikileme yüz yüze idi. Her ikisi de geleneksel olarak Pekin’deki savaş ağaları rejimlerini desteklemişlerdi. Ama, Gümrük idaresinin fazla parasının tamamını yabancı hisse senedi sahiplerine ipotek etmek yerine, bir kısmını yerel bir amortisman fonuna aktaran Aglen, Çin politikasında büyük bir etki gücüne sahip oldu – Dışişleri Bakanlığı tarafından, ihtiyat payı olmakla beraber, çok bağımsız bir figür olarak görülüyordu. Şimdi Komintang’a karşı hangi çizgi izlenecekti? Sonbaharda Çan Kay Şek, o zamana kadar Kanton’un desteklediği uzun süren grevin ve Britanya mallarının boykotunun sona erdirilmesini emreden telgraflar gönderdi. Hong Kong’un rahatlamasından memnun olan Londra, buna karşılık Komintang dış ticarete ek vergi koyduğunda –aslında bu tek-

47 Li: Yaklaşık 500 metreye tekabül eden bir uzunluk birimi – ç.n.

48 CMC 31905: No. 444, 4 Şubat 1926.

nik olarak anlaşma sisteminin ihlali olsa da– gürültü çıkarmadı ve Hankow ile ilişkileri ilerletmeye başladı.

İki ay sonra, şimdi Chang Tso-lir'in kontrolü altında olan ve resmî olarak tüm Çin toprakları üzerinde egemenlik iddia eden Pekin rejimi, buna aynı miktardaki kendi ek vergisini ilan ederek yanıt verdi ve Gümrük idaresine bu vergiyi toplamasını emretti. Diplomatik olarak karşı çıkan Aglen, bu hassas durumu Hankow yetkilileri ile görüşmek üzere güneye gitti. Geri dönmeyen önce, Pekin hükümeti itaatsizlik gerekçeyle onu işten attı. Aglen hakkındaki duyguları ne olursa olsun, Londra onun halefinin bir Britanyalı olmasını sağlama alma konusunda kararlıydı – bu isteğe bir süre tereddüt gösterdikten sonra Japonya diplomatik delegasyonu da razı oldu. Şubat 1927'de Kuzey rejimi beklendiği gibi o andaki Şef Sekreter Arthur Edwardes'i Genel Müfettiş vekili olarak atadı. Aglen'i iyi tanıyan babam şunları not etti: “Edwardes, kasaba benzeyen kızıl saçlı iri şişman bir İrlandalı, ama aslında annesinin tarafından bir Butler ve bu adı taşıyan İrlanda düklüğüyle ilişkili biri” – yeterince sosyal, ama “aşırı çalışan biri değil” ve “başkalarının zararına kendi dostlarına iyi davranan birisi”.⁴⁹

Edwardes devam eden toprak anlaşmazlıkları karşısında, Kuzey ile fiili işbirliğini tercih etti. Ek vergilerin, Gümrük idaresinin yabancı yetkilileri tarafından değil, Çinli müfettiş yardımcılar tarafından toplanması kararlaştırıldı. Şimdi artık Chang Tso-lin'i terk etmeye hazırlanan Japonya, verginin toplanmasına karşı çıktı. Temmuzda verginin toplanması emirleri Lungchingtsun'a ulaştı. Buradaki Japonya karargâhı Gümrük depolarının basılmasını ve babama karşı şiddetli bir karşı basın kampanyasını örgütledi, onu “Koreli silahlı kişilerin”, yakında gerçekleştirecekleri bombalı saldırılarla tehdit ettiler – babam, bunun büyük ihtimalle, Japon tesislerine karşı olacağını çünkü kendisinin Kore'nin bağımsızlığı ile herhangi bir sorunu olmadığını belirtiyordu. Stella şunları kaydetti: “Sokaklarda makineli tüfekler ortaya çıktı, Japonların söylediklerine göre ‘iki büyük ulusun arasındaki dostluğun sembolü olarak’ inşa edilen, tahkim edil-

miş ve kale duvarları ile çevrelenmiş yeni muazzam ve güçlendirilmiş (Japonya) Konsolosluk binasının duvarlarından makineli tüfekler görünüyordu.”⁵⁰ Sonunda, yerel Japonya kurumları di-
rendiler ama Chang Tso-lin tarafından dizginlerinden boşandı-
rılan Çinlilerin ulusal duyguları, bütün bölgede Japonlara karşı
halk gösterileri kampanyasıyla zirveye ulaşırken babamın Man-
çurya’daki son ayları giderek gerginleşen zamanlardı. Sonbahar-
da, izin vakti geldi ve Shaemas ve Stella Avrupa’ya hareket etti.

Teoride beş yılda bir yıl olarak uygulanan Çin’den izinli ay-
rılmak –bu yaşam tarzı için temel bir fasıla– babamın anavata-
nında hissettiği değişiklik duygusunu giderek yoğunlaştırdı.
Her geri dönüş, perdeyi kaçırdıktan sonra oyuna yeniden dahil
olma çabası gibiydi. Babam uzaktayken, Çin’deki siyasi man-
zara radikal biçimde değişti ve Gümrük idaresinin konumu da
bununla birlikte değişti. 1928’in baharında, Kuzey Saldırısı ye-
niden başladı. Komintang orduları çeşitli yerel müttefiklerle,
Pekin’e doğru ilerledi. Haziranın başlarında Chang Tso-lin baş-
kenti terk etti ve lüks treni ile Mukden’e giderken Japon subay-
ları tarafından havaya uçuruldu. Ekimde Nanking’de bütün ül-
ke üzerinde kontrolü sağladığını ileri süren bir Ulusal hükûme-
tin kurulduğu ilan edildi.

Gümrüklerde, Komintang’ın asla kabul etmediği Edwardes
kısa süre içinde kendi konumu muhafaza etmenin imkânsız ol-
duğunu gördü. Görev döneminin başından itibaren, Şangay’da-
ki Komiserin, Hart’ın yeğeni Frederick Maze’in şahsında, kişisel
olarak konumu tehdit altındaydı. Yaşlı ve manevra yeteneği da-
ha fazla olan Maze, Kanton’da Komiser iken 1911 devriminden
bu yana Komintang’la iyi ilişkiler geliştirmişti. Milliyetçi komu-
tan Pai Chung-hsi Mart 1927’de Şangay’a girdiğinde, Çan Kay
Şek’in kentteki Komünistleri katletmesinden hemen önce, İngi-
liz ve Fransızların onayı ile Maze gizli görüşmeler yapmaya ha-
zırdı. O yıl boyunca Maze Komintang yetkililerinin ve Şangay
iş çevrelerinin desteğini kazanmaya çalıştı. Yükselen bir gücün
gereksinimlerini anladı ve bunları karşılamak konusunda hiçbir

50 Benson Günlükleri: Ek. 13 Temmuz 1927; “Storm in a Manchurian Teacup”,
The Nation and Athenaeum, 27 Ağustos 1927.

tereddüt göstermedi. Ocak 1929'da Edwardes görevden alındı ve Maze Genel Müfettiş olarak atandı.⁵¹ Çin Deniz Gümrük İdaresi'nin genel merkezi Şangay'a taşındı ve yabancıların işe alınması durduruldu. Aynı ay Çin gümrük özerkliğini geri kazandı. Ulusal Devrim tüm gücüyle ilerliyor görünüyordu.

Gerçekte, Komünist müttefiklerine karşı saldırıya geçtikten sonra, Çan Kay Şek, Çin'i sadece kâğıt üstünde birleştirmişti. Aynı yabancı tanıdıklara ve iş çevreleri bağlantılarına sahip olmayan ama genellikle daha iyi generallere sahip olan yerel sağaş ağaları, Sun Yat Sen'in geniş ideolojik şemsiyesi altında, büyük bölgeleri ve kendi güçlerini kontrol ediyorlardı. Nanking'in doğrudan otoritesi Çin'in orta kesiminin asla ötesine geçmedi ve burada bile sık sık meydan okumalarla karşı karşıyaydı. Sonraki yirmi yıl boyunca, Çan Kay Şek'in en güçlü ve ısrarcı rakipleri, Çin-Hindi sınırı boyunca yayılan geri ve Tai kökenli büyük bir azınlığa sahip olan, altı tropik Kwangsi eyaletinden çıktı. Eyaletin önde gelen generalleri Li Tsung-jen ve Pai Chung-hsi Kuzey Saldırısı'ndaki fiili çarpışmalarda Çan'dan daha önemli idiler ve sonunda bir süreliğine Pekin ve Hankow'u da içeren geniş bir bölgenin kontrolünü ele geçirdiler. Her iki komutan da Japonlara karşı savaşta öne çıkacaklardı ve Çan komünistlere karşı iç savaşta felaketle sonuçlanan başarısızlıkları sonunda görevi bırakmak zorunda kaldığında, Li Tsung-jen 1949'da Cumhuriyetçi Çin'in son devlet başkanı olacaktı ve boş yere Çin Komünist Partisi ile bir barış anlaşması imzalamaya çalışacaktı. Yaşlılık döneminde sürgünden döndü ve Pekin'de saygı duyulan bir gazi olarak öldü.

Ama 1929'un başlarında Çan aniden "Kwangsi kligi"ne karşı üstünlüğü ele geçirdi, onları Komintang'dan attı ve Hong Kong'a sürgüne gönderdi.⁵² Orada iki general, kendi asıl eyalet-

51 Martyn Atkins, *Informed Empire in Crisis, British Diplomacy and the Chinese Custom Succession 1927-1929*, Ithaca 1995. Bu kitap, Maze'nin Dışişleri Bakanlığı'nın karşı çıkmasına rağmen Müfettişliği kazanmasının yer yer sert olan ama takdir edici bir değerlendirmesidir.

52 Bu olaylar için bkz. Diana Lary, *Region and Nation. The Kwangsi Clique in Chinese Politics 1925-1937*, Cambridge 1974, s. 13-145. Bu kitap, Cumhuriyetçi dönemde eyalet siyasetini en iyi inceleyen çalışmalardan birisidir.

lerinden başlayan bir geri dönüş planı yaptılar. Çan onları püskürtmek için, dikkatsiz bir biçimde Kwangsi'de sol eğilimli yerel subayları görevlendirdi. O bahar babam, Trans-Sibirya treni ile tek başına Çin'e gitti. Yolculuk kasvetliydi ve kendisi de endişeliydi: Ayrılık fırtınalı olmuştu. Doktorlar çocuk sahibi olmayacağını söylemişlerdi, Stella çocuk istiyordu. Roller değişmişti, babam Hong Kong'dan Stella'ya "Eğer gerçekten bir çocuk sahibi olmak istiyorsan, ol. Benden ayrılmadığın sürece sorun etmem," diye yazdı.⁵³ Stella'nın tekrar onunla birlikte olmayacağını düşünüyordu. Ciddi bir depresyon içinde, Kwangsi'nin başkenti Nanning'e atandığını yeni öğrenmişti.

Aslında, Pearl Delta'sından nehir yoluyla giderken ve içine girmekte olduğu ülkenin nasıl bir şey olduğunu yavaş yavaş gördüğünde, ruhsal durumu değişti. Nanning Sağ ve Sol Nehirlerin çatal yaptığı yerin hemen aşağısındaydı, Tyumen'den düşünülebilecek kadar uzakta bir yerleşim yeri. "Evim ırmağın kenarında, tam karşıdaki düzgün bambu kümelerine ve su mandalarına bakıyor ve Çinliler elbiselerini yıkıyor, suda oynuyor, Çin yelkenlerini yüzdürüyor, vb. Büyüleyici bir bahçem var, orman gibi: ebegümecleri, kokulu tropik bitkiler, kamelyalar, begonviller, ılgın ağacı, çiçek açan akasya, bambular ve aşırı kokular saçan, değişik şekillerde çiçek açan çalılar ve ağaçlar."⁵⁴

Ticaret en düşük düzeydeydi ve iş yükü hafifti. Babam yerleştikten sonra Stella'nın kendisine katılmasını bekledi. Birkaç hafta sonra, Şangay'daki Çin Komünist Partisi karargâhından bir elçi gizlice Nanning'e geldi. Bu Deng Şiao Ping'in tarih sahnesine girişiydi. O zaman 27 yaşındaydı ve Avrupa'dan döneli çok olmamıştı – belki de Fransızca bilgisi bu görev için seçilmesini sağlamıştı. Babamın deyişiyle Kwangsi'nin "arka kapısı" olan sınır kasabası Lungchow üzerinden nehir yoluyla, Vietnamlı Komünistlerin yardımı ile gelmişti.⁵⁵

53 L: 6 Mayıs 1929.

54 L: 14 Temmuz 1929.

55 Teng'in 1930'da Kwangsi'deki faaliyetlerinin gerçeğe yakın bir anlatımı, kızının değerlendirmesinde bulunur. Deng Maomao, *Deng Xiaoping. My Father*, New York, 1995, s. 162-191.

Yerel hükümet ve garnizona sızan Deng bir ayaklanmanın temellerini attı. Ama Ekim'de Çin Komünist Partisi'nin koruması altında çalıştığı eyaletten sorumlu subaylar, zamansız bir şekilde, Milliyetçi kamptaki diğer huzursuz güçlerle uyum içinde, Çan Kay Şek'e karşı olduklarını ilan ettiler ve sonuçta sadece ellerindeki askerlerin eriyip gittiğini gördüler ve böylece Kwangsi'nin eski meşhur savaş ağalarının geri dönüşü için bir yol açtılar. Militaristler Nanning'e varmadan önce Deng, Komünist davaya katılan birliklerin kentin dışına çıkmasını emretti – bir grup güneybatıya Lungchow'a doğru ve öteki grup eyaletin kuzeybatısındaki Chuang azınlık bölgesine doğru. Deng buradan kentin cephaneliği ile birlikte onlarla buluşmak için küçük Çin yelkenlilerinden oluşan bir konvoyla Sağ Nehir boyunca yukarı doğru yola çıktı. Orada, dağlık Pose kasabasında, Yunnan'a giden geçitleri kontrol altına alarak bir Sovyet kurulduğunu ilan etti. Toprak ağaları dışarı atıldı, Chuang köyleri seferber edildi ve kısa süre sonra bir milyon nüfusa sahip bir bölge yeni kurulan Kızıl Ordu Sekizinci Birliği'nin kontrolü altındaydı. Babam Maze'e şunları rapor etti: "Pose nehrinin tümü komünist köylülerden oluşan bir gücün eline geçti, bu güç daha sonra P'ingma ve Lungan'ı da ele geçirdi, Lungan buradan sadece 97 kilometre uzakta. Bu yerlerde komünist köylüler açıkça Dr. Sun'un portrelerini *hsien yamens*'de (kamu binalarında) buldukları bütün tapularla birlikte yakdılar!"⁵⁶

..Bir ay sonra Ocak 1930'da Kwangsi Kliği tekrar Nanning'e geldi. "SİYASİ DURUM: Son yazdığımdan bu yana durumda büyük değişiklik oldu... Li Tsung-jen burada. Önceki sabah Güm-rük Binası'nın önünden geçerken, aniden bastıran bir yağmur nedeniyle büroma sığındı ve planları hakkında açık bir özgüvenle ve serbestçe konuştu. Şu anda komünist köylüler ve Yü Tso-po'nun ordusunun kalıntıları ile dolu Lungchow ve Pose Nehri'ni temizlemek için operasyonları Nanning'den bizzat yönetecek. Yörede her şey sakin ve Nanning Ticaret Odası, Li'ye 70 bin dolardan fazla para verdi. Tüccarlar afyon stoklarının

uzun süredir beklemekte olduğu Pose ile trafiğin yeniden açılmasını istedikleri için bu para çok zorlanmadan toplandı.”⁵⁷ Aslında Li ve Pai –birkaç gün sonra Çin-Hindi sınırı yakınlarındaki Sol Nehir üzerinde de ikinci bir Sovyet’in ilan edildiği– Kwangsi’deki Komünist güçlere karşı derhal harekete geçmezlerdi, çünkü kendilerini Çan Kay Şek hükümeti adına onlara karşı bir ordunun toplandığı Kanton’dan gelen bir saldırı altında buldular. Klige, Kantonluların ilerleyişini durdurmak için kendi “Süvarilerini” Nanning’e getiren, Kuzey Saldırısı’nın başka bir komutanı Chang Fa-kuei katılırken, çatışmalar eyaletin doğusuna sıçradı. “Chang Fa-kuei şimdi Nanning’in savunmasının komutanı ve bu işe büyük bir enerjiyle hazırlanıyor, siperler kazarak, barikatlar kurarak, ileri karakollar açarak, vb. Önceki gün onu görmeye gittim ve şaşırarak, daha çok yaşlı bir öğrenciye benzetilebilecek, *chetif* (cılız) görünümlü ufak genç bir adam buldum... Adamları alışverişleri için gerçek Hong Kong, Tonkin ve Şangay banknotları kullanarak dükkânlara üşüştiler. Bu kadar güneyde Pekin aksanı işitmek güzel.”⁵⁸

Nanning’deki atmosfer, belki de o zaman için olağandışı olmayan biçimde bir kuşatma ve oyalanma karışımına benzer bir hal aldı; bu durum Stella’nın günlüğünde canlı biçimde yansıtılır. Kanton uçakları bir gün kenti bombalayacaktı; ondan sonra da Kwangsi generalleri favori sporlarını yapacaklardı. Stella günlüğüne şunları yazdı: “General Huang Shao-hsiang (cuntanın üçüncü üyesi) bize telefonla bugün birlikte biraz tenis oynamamızı emretti – çatışmalarda geçici bir duraklama var gibi. Burada büyük bir adam ve öyle davranıyor. Aceleyle dışarıda bir tenis ve çay düzeni kurduk, güzel bir yağmur çiselemeye başlasa da. General Huagn çok uzun namlulu tabancalar taşıyan – sanki ev sahibi kadın ve erkeğin gözlerine doğru nişan alıyorlarmış gibi– altı askerle beraber geldi.”⁵⁹ Ardından turnuva yapıldı.

57 CMC 32519: No. 353, 27 Ocak 1930. Li’nin, Nanking’in baskısı ile sömürge yetkilileri tarafından sürgün edilmesinden sonra Kwangsi’ye gelirken yaptığı manevraların kendisi tarafından yapılan değerlendirmesi için bkz. *The Memoirs of Li Tsung-jen*, Boulder 1979, ABD’de sürgünde iken yazmıştır, s. 274-276.

58 CMC 32519: No. 358, 16 Nisan 1930

59 *Benson Günlükleri*, Ek 6798, 4 Şubat 1930.

Akşam yemeği masasında LSE’de okumuş bir Süvari subayıyla mevcut çatışmaların doğruları ve yanlışları ile ilgili ateşli tartışmalar yapıldı ve tartışmalarda Shaemas ve Stella Çin köylülerinin açgözlü savaş ağalarının elinde çektikleri zorluklardan duydukları ortak öfkeyi açıkladılar (“insanın ne düşündüğünü bir Çinli savaş ağasına söylemesi ferahlatıcı”). Hep bir Avrupalı önyargısına rağmen, bu Stella’nın babamın Çin entelektüel yaşamı hakkında ne bildiğini ağzından kaçırdığı seyrek anlardan birisidir. Burada Stella babamın 4 Mayıs kuşağının önde gelen ılımlılarından biri olan Hu Shih’i, çağdaş Çin’in sıkıntılarının en zeki eleştirmenlerinden biri olarak andığını belirtir – herhangi bir gerici savaş ağasının gururunu incitecek bir söz.⁶⁰

Martta Fransız uçaklarının üzerlerinde uçmasının yarattığı tehdidin altındaki Sol Nehir Sovyeti’nin, Lungchow’da yabancılara ait binaları bastığı haberi geldi. Kalabalıklar Fransız Konsoloslugu’nu basıp silahlara ve paralara el koyduğunda ve yakıtığında, ardından da Gümrük Binası’na yöneldiğinde Deng Şiao Ping kentteydi. Fransız sorumlu Komiser Yardımcısı –Comte O’Kelly– yöredeki korsanlara sığındı, kendisinden istenen fidyeyi ödedikten sonra sınırı geçip Çin-Hindi’ne sığındı.⁶¹ Bu olayların zamanlamasının tesadüf olma ihtimali çok azdır. Lungchow Sovyeti 1 Şubat 1930’da ilan edildi. Vietnam’da Komünistlerin ilk büyük çiftlik grevi Phu Rieng’de 4 Şubat’ta patlak verdi. Vietnam Komünist Partisi Ho Şi Minh’in sürgünde olduğu Hong Kong’da kurulmuş, kuruluş toplantısı 3 Şubat’tan 7 Şubat’a kadar sürmüştü. Deng Hong Kong’a yaptığı bir yolculuktan 7 Şubat’ta Lungchow’a geri dönmüştü. Tokin’deki ilk milliyetçi ayaklanma, Yenbai’deki askerlerin ayaklanması (Fransız kamuoyu için beklenmedik bir sürpriz) ile 9 Şubat’ta başladı.⁶²

60 Benson Günlükleri, Ek 6798, 10 Nisan 1930.

61 O’Kelly’den Maze’e: CMC 32578, S/O No. 474, 28 Mart 1930. Maceralarının soluksuz bir şekilde değerlendirebilmek için bir süre sonra emekliliğini istemiştir.

62 Bu olaylar dizisi için bkz. Daniel Hemery, “Resistances, nationalismes, mouvements sociaux (1900-1939)”, Pierre Brocheux ve Daniel Hemery, *Indochine, la colonisation ambiguë 1854-1954*, Paris 1994, s. 303-306 ve devamı.

Bu, bugün ne Çin'in ne de Vietnam'ın dikkat çekilmesinden endişe duymadığı ama tarihçilerin henüz açığa çıkarmadığı bir ilişkiler ağıdır. Açık olan şey, Hanoi'deki sömürge hükümetinin sınırın iki yanında faaliyet göstermek için harekete geçtiğidir. Fransız uçakları Lungchow'u bombaladı – Deng daha sonra saldırı sırasında adamlarının bir uçağı düşürdüğünü iddia etti. Kısa bir süre sonra Li Tsung-jen'in birlikleri kenti geri aldı. Ama istikrarlı bir düzen kurulamadı ve bölge korsanların faaliyetlerinin yoğun olduğu bir karışıklık içine düştü. Bu sırada, babam kendisini Hong Kong'a tayin eden bir emir aldı. Nanning hâlâ doğudan kuşatma altındaydı, dolayısıyla tek yol Sol Nehir'den aşağı inmekti. Babam ve Stella, ölmek üzere olan morfin bağımlısı bir memurla birlikte, Kwangsi generallerinin verdiği silahlı bir küçük teknenin eşliğindeki bir istimbotla yola çıktılar.

Beş gün bazen netameli, şahane bir manzara içinde yolculuk ettikten sonra Stella rüya benzeri bir durumun içine düştü; pek aşina olmadığı Çin şiir tekniğine uygun bir durum: “Bugün öğleden sonra kamp yatağımda sırtüstü uzanmışken, bunun benim çocukluğumun ideal yolculuğu olduğunu hatırladım – *çok yavaşça gitmek, dünyanın kıyısında, yatarak, hiçbir şey düşünmeden, –hiçbir çaba sarf etmeden– ama yakınımızda bir dünya akıp giderken ve her dakika görececek yeni bir şey varken. Günbatımında çok güzeldi ve –güneş tekrar geldikten– sonra teknenin pruvasında otururken nehir hızlı akıntıları tatlı tatlı hırıldıyordu. Bu şekilde yaşamak, düşüncesizliğin yeşil denizinde zarıfçe ölmeye benziyor –yüze çıkmak tam bir düş kırıklığı–, ateş böcekleri, yukarıdaki bir köyün duvarlarından sarkan çam ağacından düşen yapraklar gibi salınıyor – hayatın sevgili hiçliği.”⁶³ Babamın anlatımı daha az Taoist'ti. “Nehirden yukarı Lungchow denen bir yere doğru yaptığımız yolculuk çok güzeldi: çağlayanlar, şelaleler, koyaklar, dağlar ve nehrin kenarından bize hareketler yapan maymunlarla ‘dopdolu’. Maymunlar, gri favorili şebekler ve gözlerinin etrafında keskin kenarlı siyah halkalar oluşturan kılları onlara sefahat düşkünüleriymiş gibi bir*

63 Benson Günlükleri, Ek 6798, 6 Mayıs 1930.

görüntü veriyor. Ülkenin bu kısımlarının tamamı bir ay önce ya çeteler ya komünistlerin işgali altındaydı ve korkmuş halde kaçan Çinli köylüler, nehrin yanındaki dağların yüksek kısımlarındaki mağaralardan teknemize bakıyorlar.”⁶⁴

Bu vahşiliğin ortasında, bir gece küçük bir köyde konaklayan Stella, orada –akla hayale gelmeyecek bir şekilde– Londra’daki yayıncısından bir telgraf aldı. Lungchow’da Komiser’in baskın yapılan konutunu incelediler (Stella, “Gümrüklerin merdivenlerinin başında durduk ve Kızıkların geride bıraktığı yıkıntıyı görmek için yukarı çıktık, buradaki gümrük bir zamanlar güzel bir mülk olmalıymış – iki ya da üç çekici veranda, ırmağa kadar inen yeşil ağaçlıklı teraslar silsilesinin üzerinde evler,” diye anlatıyor).⁶⁵

Sınırın öte yanında Vietnam’ın Yenbai kentinde Comte O’Kelly’yi Fransızlara sığınmış olmanın güveni içinde, komünistler ve korsanlarla yaşadığı deneyime kafayı takmış vaziyette ve insanların duvara dizilip vurulmasını isteyen bir *l’action decisif* (kesin eylem) tutkusu içinde buldular.⁶⁶ Onlar aşağıya Hanoi’ye, oradan da tekrar Hong Kong’a gittiler.

Kwangsi’de, Çin Komünist Partisi merkezinin, Deng ve yoldaşlarına Sekizinci Birliği Chuang Üssü bölgesinden çıkarma emri vermesinden sonra, Sağ Nehir Sovyeti sonbaharda yıkıldı. Birliklerin teorik olarak Kanton’a doğru gitmesi gerekiyordu ama felakete dönüşen bir yolculukta büyük bir kısmı yok olduktan sonra birliklerin ancak kalıntıları, Mao’nun kuzeydeki hızlı yürüyüşüne katılabildi. Nanning’de şimdi tekrar sıkı bir denetim kuran Li Tsung-jen ve Pai Chung-hsi Kwangsi bölgesini bir rol modeli haline getirmeye giriştiler. Eyaleti birkaç yıl sonra ziyaret eden Hu Shih, onların eyaleti modernize etme çabalarını çok takdir etti. O zaman, Shaemas ve Stella’nın, Krallık Kolonisi için söyleyecek çok az şeyleri olacaktı.

* * *

64 L: 22 Haziran 1930.

65 Benson Günlükleri, Ek 6798, 10 Mayıs 1930.

66 Benson Günlükleri, Ek 6798, 11 Mayıs 1930.

Temmuz 1998'in üçüncü haftasında Pekin'de düzenlenen bir "ulusal kaçakçılığa karşı mücadele konferansı"nda Çin Halk Cumhuriyeti yöneticileri yaptıkları duygulu bir konuşmada, Çin'in o an itibarıyla, özellikle Halk Kurtuluş Ordusu'nun kendisi olmak üzere her türden yetkilinin karıştığı kitlesel kaçakçılık dalgası nedeniyle yılda 12 milyar dolar kaybettiğini açıkladılar. Devlet Başkanı Jiang Zemin, bu felaket dalgasını durdurmak için, "yaygın kaçakçılığı önlemek üzere özel bir ulusal polis gücünün kurulduğunu" ve polisin el konulanlardan elde edilecek gelirlerden ödüllendirileceğini açıkladı ve Ordu'nun çeşitli ticari faaliyetlerinin tamamından çekilmesini emretti. Bu mevzunun belli bir tarihsel geçmişi vardı.

1930'un baharında, göreve başlamasının on altıncı yılında, babam Hong Kong'a tayin edildi. Teknik olarak Kowloon'a tayin olmuştu ama Peak'da iki yıl kaldı. Şehirden nefret etti. Ortam belki "güzeldi" ama toplum bayıcı ve kasaba iticiydi. "Sömürgelerin bu kadar geri kalmış olması ne kadar acayip, Hong Kong daha yeni yeni Edwardiyan olmaya başlıyor. Hanoi ise adeta Jules Ferry. Hong Kong'da 1900'lerin modasına uygun kızlara rastlamak ve Hanoi'de Fransızların Rudyard Kipling gibi cesur bir tarzda sömürgelerin kalkınması ve benzeri fikirler dile getirdiklerini duymak ne garip," diye belirtiyordu. Hanoi, merkezdeki ağaçlarla çevrelenmiş bir gölden başlayan caddeler, pembe beyaz tenteli kafeler ve her köşede çiçek sepetleri ile bir nebze güzel olsa da, "Hong Kong bir şehir olarak grotesk biçimde çirkindi – yüceleştirilmek istenen kısmı da tek kelimeyle korkunç, küçük kraliyet hanedanı üyelerinin iğrenç heykelleri ile paramparça edilmiş bir çimenlik".⁶⁷ Stella hükümetin, anakara Çini'nden getirilen onlu yaşlardaki kızların Hong Kong'daki genelevlere köle olarak satıldığı, zorla fahişelik uygulamalarına izin verilmesini hedef aldı ve sorunun cinsel bir ahlâk değil, bir sömürü sorunu olduğunu açıkça ifade etti. ("Genelevleri kapatmak ve her şeyden önce genelev sahiplerine, pezevenklere, kaçakçılara, sahipsiz kızları sömüren 'cep annelerine' hükümetin izin vermesinin engellenmesi, ka-

67 L: 17 Temmuz 1930; 12 Şubat 1933.

dının bedeninin kadına ait olduğu ilkesini geçerli kılmaktır, bu ilkeyi tartışmaya açmak kimsenin haddine değildir”).⁶⁸ Büyük bir resmî muhalefete rağmen, Milletler Cemiyeti’nin liderliğinde yapılan etkili bir kampanya isteksiz valiyi bu sisteme aşamalı olarak son vermeye zorladı.

Bu müdahale doğal olarak kocasına mutsuzluk getirdi. Ama o Britanya hükümetinden çok Çin hükümetinin bir memuru idi ve Deniz Gümrükleri ile Hong Kong otoritesi her halükârda kavgalıydı. Sömürge (Hong Kong) geleneksel olarak, yerel çıkar sahiplerinin işbirliği ile Britanya yetkilileri tarafından korunan bir kaçakçı cenneti idi. Babam Hong Kong’a vardktan kısa bir süre sonra, Maze bizzat kendisi sömürge yetkilileri ile Çin’de kaçakçılığa karşı mücadele etmek için Gümrük idaresinin ihtiyaç duyduğu imkânlar konusunda tartışmaya girmek üzere Hong Kong’a geldi. “Hong Kong hükümetiyle uğraşmakla meşgulüz ve ileride bir noktada Hong Kong’dan çekilme ve adaya gemi nakliyesini engellemek için adanın etrafını kruvazörlerle çevirme ihtimalimiz var,” diye yazdı İrlanda’ya. “Son seferde görüşmeler kesildi ve büyük bir düşmanlık var. Maze’i çok fazla sevmiyorlar ya da güvenmiyorlar. Ama o yetenekli biri ve sanırım kendi yolunu açacaktır. Dış görünüşünü koruyabildiği sürece insanların kendisi hakkında ne düşündüğüne önem vermiyor.”⁶⁹

Maze aslında CMC’ye yeni bir dinamizm getiriyordu. Nanking hükümetinin gümrük özerkliğini geri alması, yarı sömürge oranlarda, şimdi altın birimine dayalı olan gümrük vergilerini, resmî olarak yüzde 5’ten az bir orandan 1931’de yüzde 15’e yükseltmişti. Bunun sonucu gümrük gelirlerinde büyük bir sıçramaydı ve bu gelirler üç yıl içinde neredeyse üç katına çıktı. 1932’de Deniz Gümrükleri merkezî hükümet gelirlerinin yüzde 60’ını sağlıyordu. Hart’ın günlerindeki kadar çok daha fazla...⁷⁰ Sınırlardaki sıkı mali kontrol kaçak malı daha kâr-

68 Benson Günlükleri, Ek 8367: 370, 8-13 Aralık 1931.

69 L: 2 Ağustos 1930; tarihsiz, muhtemelen Eylül 1930.

70 Arthur Young, *China’s Nation-Building Effort, 1927-1937. The Financial and Economic Record*, Stanford 1971, s. 73. Amerikalı olan Young 1929’dan 1947’ye kadar KMT (Komintang) hükümetinin Mali Danışmanı idi.

lı hale getirdiği için, kaçakçılık patladı. Kaçakçılığın yayılması ile mücadele için Maze Müfettişlik içinde yeni bir Önleyici Bölüm kurdu. CMC'nin kendi silahlı denetim gücünü garanti altına alarak ve Çin kıyıları boyunca araştırma ve el koyma operasyonları yapmak için birbirlerine telsiz ağıyla bağlı hızlı kruvazörlerden modern bir filo kurdu. Babam işte bu tür bir göreve atanmıştı; ilk olarak adanın çevresindeki küçük botların hareketlerini kontrol eden Yardımcı, ardından da Hong Kong'da in *anterim* (geçici) Komiser olarak. Öyle görünüyor ki işinde iyiydi ("el koymalardan başımızı alamıyoruz") ve zevk alıyordu.⁷¹

Hong Kong'daki Britanya yetkililerini hor gören ("garip saçma sapan bir yönetim")⁷² babam, aynı zamanda hizmet ettiği Çin yetkililerini de kurnazca idare etmek zorundaydı. Kanton'u, Nankin'deki Çan Kay Şek'e karşı Kwangsi'deki Li ve Pai ile bölgesel bir blok kuran Kwangtunglu savaş ağası Chen Chitang kontrol ediyordu. Bütün taraflar da, doğal olarak eldeki en değerli kamusal fon kaynağı üzerinde hak iddia ediyordu. Babamın işi bu yüzden, kendisinin belirttiği gibi, "takdir edilir ki iki ayrı hükümete hizmet etmesi nedeniyle karmaşık hale getirilmişti", biri ilkesel olarak meşru ama uzakta, diğeri isyancı ama çok daha yakın. "Benim asıl kartım *force majeure* (zorlayıcı sebep) idi. Bu sözcük hukuki ya da fiilî (ama her durumda zayıf) bütün Çin hükümetlerinin nezdinde çok kıymetliydi. Bir örnek: merkezî hükümetin Maliye Bakanı bana 'Kanton fraksiyonunun isyancı köpeklerine' belirli gelirleri ödemeye son vermemi ve bunları kendisine göndermemi şaşaalı sözlerle emretti. Bu, bana isyancı köpekler arasında içinde vasat biçimde silahlandırılmış beş ya da altı askerin olduğu eski bir buharlı tekneyi Hong Kong'daki gelir toplama istasyonlarının birinin dışında silahlı bir gösteri yapmak üzere göndermesi için bir dost edinmem anlamına geliyordu. Biz, kolayca Kanton'dakilerin benim kaçakçılıkla mücadele filomdan çok daha az güçlü olan donanmaları dahil gönderecekleri her şeyi kolayca havaya uçurabilirdik. Bunun yerine ben merkezî hükümete zorla-

71 CMC 32427, S/O No 595: 8 Ocak 1932.

72 L: 30 Haziran 1931.

yıcı sebeplere uymaya zorlandığımı belirten bir telgraf gönderdim. Ondan sonra her şey iyi gitti, bir sonraki krize kadar.”⁷³

Hiç şüphesiz etkili olması için allanıp pullanan bu not pek uzun ömürlü olmadı. 1931'in sonbaharında Japonlar Mançurya'yı işgal etti ve altı ay sonra kukla devlet Mançukuo'yu kurdular. Bir darbeye, CMC bütün Mançurya limanlarından atılmıştı ve bu gelirleri için büyük bir darbeydi. Ocak 1932'de Şangay'daki Japon güçleri Komintang mevzilerine bir saldırı başlattı, sert çatışmalardan sonra, Müfettişliğin o anda yerleşmiş olduğu kent civarında Çinlilerin kontrolünü daha da zayıflattı. “Gümrüklerdeki kişisel konumum iyileşse de, Gümrük idaresinin konumu Şangay'daki savaşı dikkate alırsak, biraz sallantılı” diye yazıyordu annesine.⁷⁴ Kısa dönemde, CMC yeterince iyi bir durumda varlığını sürdürdü. Ama Japonların Mançurya'yı işgali ve Çin Seddi'nin altında kontrollerindeki toprakları düzenli biçimde genişletmeleri Gümrük içindeki hareketlilik sistemini çok büyük oranda etkiledi. Bundan sonra artık iklimin daha iyi ve koşulların daha sağlıklı olduğu ülkenin kuzeyinde memurların tayin edilebileceği daha az liman olacaktı. Hong Kong'dan nefret eden Stella, Şangay olayından hemen önce Avrupa'ya hareket etti, yolda iken son romanı için Femina Ödülü'nü almış olması nedeniyle neşelenecekti. Nisan ayında babam Hainan'a gönderildi.

Babam yeni görevi bir amaç için kabul etmişti. İrlanda büyüklüğünde bir tropik ada olan Hainan Çin'in en güneydeki ucuydu, Filipinler'deki Luzon ile aynı boylamda, Vietnam'ın kuzeyinin karşısındaydı. Geleneksel olarak, Ovid'in Kara Deniz sürgünü gibi, Tang dönemi edebiyatçıları için en uzak sürgün yeri olan Hainan, Han olmayan aşiret gruplarının serbestçe dolaştığı hâlâ oldukça vahşi bir yerdi. İç kesimlerinde Çin Komünist Partisi gerillaları faaldi: Babamdan önceki Danimarkalı komiserin sözleriyle, “rütbeli korsanlık kendisini komünizm kılgında gizlemiş – Boradin rejiminin bir kalıntısı”.⁷⁵ Hainan'ın

73 L: 20 Aralık 1931.

74 L: 17 Mart 1932.

75 CMC 3250: 12 Nisan 1932: K. E. Jordan'ın Kiungchow gümrüklerini devretme konusundaki resmî tamimi. Kiungchow bugün Haikou adıyla biliniyor.

önemi coğrafi konumunda yatıyordu. Bangkok, Singapur, Batavia ya da Saygon'dan okyanusa açılan yelkenliler Genel Müfettiş'in bir genelgesi uyarınca Çin'deki herhangi bir anakara limanına doğru yollarına devam etmeden önce Hainan'a uğramak zorundaydılar. Luichow Yarımadası'na giden dar boğazların karşısında, karargâhı Bayard Limanı olan, atıl vaziyetteki Fransız yerleşim bölgesi Kwangchow-wan vardı: 1898'de Chi'ing imparatorluğundan zorla kiralanan, ondan sonra da neredeyse tamamen unutulmuş 200 kilometrekare kadar bir alan. Ama 30'ların başlarında Çin gümrük vergilerinin yükselmesi ile birlikte, bu gölge mekân aniden büyük ölçekli kaçak mallar için bir çekim merkezi haline geldi. Bu kaçak mallar önce Bayard Limanı'na indiriliyor, oradan da Hainan'a gemiyle ya da kara sınırından gönderiliyordu. Danimarkalının raporunda "geniş ve güçlü çıkarların kaçakçıların el Doradosu'nun"⁷⁶ doğmasına neden olduğu" uyarısında bulunuluyordu.⁷⁷

Maze'nin yayınladığı bir tamimde, Hong Kong'da yaptığı el koymaların teşkil ettiği güçlü örneğe dikkat çektikten sonra, babamı güneye göndermesinin nedeni buydu. Babama verilen ilk emir şuydu: "Servis'in sunacağı en ilginç görevlerden birisine sahipsin ve bölgedeki sorun sana Kowloon bölgesinde elde ettiğin deneyimden en iyi şekilde faydalanman için bol fırsat sunacak."⁷⁸ Bayard Limanı'ndaki CMC istasyonu Hainan'dan kontrol ediliyordu. Babamın Komiser olarak ilk görevi Fransız topraklarından gelen yasadışı trafiğe saldırmaktı. Babamın ilk işi boğazın iki yakasındaki körfezleri ve küçük körfezleri denetleme turu, sonra da Şangay'dan daha fazla sürat botu ve zırhlı siperler istemek oldu. Oraya vardktan üç ay sonra, Hainan Kanton'a karşı bir donanma ayaklanmasına sahne

76 Kanunsuz topraklar – ç.n.

77 A.g.e., Fort Bayard bugün Zhangjiang adıyla biliniyor.

78 "Bu görev özel nitelikler gerektiriyor ve Kwangchow-wan için ise, zorluklar saçları diken diken eder: Fransız yetkililerine karşı ince bir nezaket ve sabır göstermek ve yeterli muhafız desteği alınca kadar, kara sınırı konusunda dikkatli hareket etmek zorunda kalacaksın, ama kaçakçılığı küçük yelkenlilerle kontrol etme işi sana sınırsız hareket alanı sağlayacaktır". Maze'den Anderson'a CMC 32358, 16 Mayıs 1932.

oldu, ayaklanma ayaklanmacıların kumanda gemisinin havadan yapılan çarpıcı ve etkili bir vuruşla batırılmasından sonra bastırıldı – “devasa sarı alevler ve dumandan büyük sütunlar”. Bu ayaklanma babamın Güney Doğu Asya boyunca denizcilere telgrafla uyarı göndermesini zorunlu kılmıştı.⁷⁹ Bir süre sonra kaçakçılık sorunu ile boğazın öteki yakasından mücadele etmenin daha iyi olacağına karar verdi ve iş arkadaşlarını Müfettişlik kanalıyla, kontrolün Bayard Limanı’ndan anakaraya en yakın liman olan ve o sırada uyuşuk bir Hollandalı komiserin idare ettiği Pakhoi’ye taşınması için lobi yapmakla görevlendirdi. Bunun ne anlama geldiğini kavrayan Maze, babamı 1932 sonbaharında Pakhoi’ye atadı.

Stella Londra’da geçen altı aylık edebî başarı döneminden sonra –ödül almalar, Woolflarla gece matinelere ve Wyndham’ın portresini yapması vb.– bu arada kötü bir şey olacağı duygusu ile Çin’e geri dönüyordu. “Şimdi tekrar tehlikedeyim.”⁸⁰ Hainan’a vardikten beş gün sonra, daha yeni geçirdiği bir bronşit krizi ile çöktü – “bizden daha zengin bir Çinli metres (James’inki değil) bana gece gündüz kendini adanmış bir biçimde baktı.”⁸¹ İki hafta sonra Pakhoi’ye gittiklerinde, Stella’yı kıyıya taşımak zorunda kaldılar. Orada biraz iyileştikten sonra tekrar yazmaya başladı. Komiser’in evi “neredeyse saray gibi”, çiçekli ağaçlar ve çalılar içindeki bir kompleks içinde kurulmuş ve denize bakan bir evdi. Babam Rus yardımcısı ile birlikte, Bayard Limanı’nı daha sıkı bir kordon altına almak için Liuchow Yarımadası’nı baştan aşağı arabayla sürekli dolaştı. Orada her durumda, toplum Hong Kong’dakinden daha az boğucuydu. Liman idarecisi –“bekâr ve iflah olmaz biriydi, ki bu evinde Annamite bölgesinden iki kıza sahip olması anlamına geliyordu”– resmen babama şunu bildirmekten gurur duyuyordu:

79 L: 14 Temmuz 1932. Ayaklanmanın bastırılmasını, adadaki Komünist harekete karşı yoğun bir bastırma kampanyası izledi. “Yakalanan esirler kırmızı bayrak ve bezlerle Hoihow caddelerinden aralıklarla geçirildi. Her iki tarafta da büyük kayıplar olduğunu düşünüyorum”: CMC 32358, S/O No. 595, 15 Eylül 1932.

80 Benson Günlükleri, Ek 6801, 25 Ağustos 1932.

81 *Some Letters of Stella Benson*, Hong Kong, 1978, s. 38: 22 Kasım 1932.

“Si quelqu’un me mord, dans la derrière, je lui donne un coup de pied dans les roupettes.”⁸² Bu birtakım “sınır ihlalleri yaşadığı” anlamına geliyordu. Bu ortamda, tavırlar daha eğlendiriciydi. “Kwangchouwan’da Çinli bir lezbiyenle tanıştım. Çok meraklı bir kadın, bir gümrük memurunun eşi. Ona ‘Fatih’ diyorlardı ve son derece buyurgan birisi, ona birlikte uyuması için fahişe kızlar gönderiyordu.”⁸³ Babam bu eksantrik sınırın zorluklarından hoşlanmış görünüyor ve üstlerine iyi haberler veriyordu, Fransız otoriteleri yasadışı trafiğe gözlerini yummaya devam etseler de.

Hu Shih’in, Chen Chi-tang’la yaşanan bir sorundan sonra Kwangsi ile karşılaştırıldığında kesinlikle kara cahil olarak görüldüğü Kwangtung rejimi, kendi hesabına, Pakhoi’deki Gümrük idaresini, ona hiçbir şey kazandırmayan Nanking’in bir ajanı olarak görerek kendi tarafındaki sınırları güçlendirmek için yapılan her türlü girişimi engelledi.

Kışın sonuna doğru, Stella’nın sağlığı tekrar kötüleşti. “Şimdi artık sona gelip gelmediğimi merak ediyorum,” diye yazmıştı: “Gerçekten de umurumda değil. İyi ya da kötü tam olgunluğuma eriştim. Ölümümle değerli herhangi bir şeyi denemeden bu dünyadan ayrılmış olacağımı sanmıyorum.”⁸⁴ Yazın babam bir aylık izin istedi ve birlikte Java dağlık bölgelerine tatile gittiler. Stella hâlâ çok zayıftı. Sonbaharda, babamın gümrükle ilgili işleri için Tonkin’e gittiler. Babam geri döndükten sonra Stella dağlarının büyüleyiciliğiyle meşhur olan Baie d’Along’da birkaç gün daha kaldı. Orada son bir kez daha zatürreye yakalandı ve öldü. Babam Stella’yı körfezdeki bir adaya gömdü. İlişkileri kendine özgü ilişkilerden birisiydi, yamuk bir sekiz rakamı gibi. Stella tutkuyla babama aşık olmuştu; aklı başka yerdeyken onunla evlenmişti. Babamı fiziksel olarak cezbetmiyordu, babam onu duygusal olarak hayal kırıklığına uğrattı. Aralarındaki bağ yıprandı, birbirlerinden uzaklaştılar. Ama Stella’nın varlığı babam için hayati bir şey haline geldi ve Stella bunun so-

82 L: 9 Şubat 1933.

83 L: 4 Haziran 1932.

84 Benson Günlükleri, Ek 6801, 12 Mart 1933.

na ermesini kabul etti. Sevecen ve duygusuz babam, kesinlikle sonunda Stella'nın onu sevdiğinden daha çok Stella'yı sevdi ama pratikte Stella onun için çok daha fazla şeyden vazgeçti. Stella'nın ölümünden sonra babam "her zaman, birbirimize çok kızgın olduğumuz zamanlarda bile ondan duyduğum gizli gururu kâğıda dökmek çok zor," diye yazdı.⁸⁵ Lakhoi'de yalnız geçirdiği son aydan kalma hiçbir mektup yok. Nisan 1934'te Avrupa'ya hareket etti. Stella'nın günlüğünü Cambridge'deki Üniversite Kütüphanesi'ne götüren babam, günlüğün son sayfasına küçük el yazısıyla şunları yazdı: "O *muhteşem* bir kadındı. Bu günlükleri teslim etmek, onu yeniden tümüyle gömmek gibi. Buna dayanamıyorum."⁸⁶

Babam Avrupa'da uzaktayken Çin'deki durum bir kez daha tamamen değişti. 1934'ün ortasına gelindiğinde Çan Kay Şek'in Beşinci İmha Kampanyası Mao'nun Kiangsi-Fukien sınır bölgesindeki üssünü savunulamaz duruma soktu. Ekimde Komünist güçler kuşatmayı yardı ve Uzun Yürüyüş'e başladı. Bir yıl sonra muazzam kayıpların ardından, geriye kalan küçük bir grup Yen-an'a ulaştı. Komintang ve savaş ağaları, Çin'in kuzeybatısındaki yeni üssünde ÇKP'yi sıkıştırırken, Japonların doğudaki baskısı arttı. Bir ay sonra Mao Shensi'ye ulaştı; Japon ordusu, Milliyetçi rejimden hiçbir ciddi direniş görmeden, kontrolünü Pekin'in etrafına kadar genişletti. 9 Aralık 1935'te Nanking'in Japonya ile anlaşmasına karşı Pekin'deki öğrenci gösterileri polis tarafından dağıtıldı ve çok sayıda öğrenci tutuklandı. Öğrencilerle dayanışma içinde ülke çapında yurtsever gösteriler yayıldı ve bu gösterilerde Komünist yeraltı örgütleri merkezî bir rol oynadı. Askerî yenilgisinden sonra, ÇKP siyasi olarak kayıplarını telafi etmeye başlamıştı.

Londra'ya geri dönen babam hâlâ "eşinin ölümü nedeniyle acı ve pişmanlıktan paramparça olduğunu" itiraf etti.⁸⁷ Çin'e tek başına gitmek istemediği için gece kulüplerine gitti, farklı partner ihtimallerini düşündü. Annemle akşam yemeği yerken,

85 L: 9 Aralık 1933.

86 Benson Günlükleri, Ek 6802, 4 Aralık 1934'te yazılan not.

87 L: 13 Ekim 1934.

onun konuşurken çatal bıçağını sallama biçiminden etkilendi ve sonunda ona evlenme teklif etti. Annem on iki yaş gençti, o sıralar, annesi dengi olmayan birisiyle evlenmesine karşı olan bir muhafıza âşıktı. Günlüğünde belirttiğine göre, kırdı bir yürüyüş sırasında seçeneklerini değerlendirdi. İrlanda'ya yaptığı bir yolculuk kararını kesinleştirmesini sağladı. Eylül 1935'te evlendiler. Bazen, aradan yıllar geçtikten sonra, bu evlilikten daha önce ayarlanmış bir düzenleme gibi bahsederdi. Çin kesinlikle karanlıkta atılmış bir adım olmalı. Ama annem mace-racıydı ve geçerli standartlara göre –şimdi ve o zaman– ilişkile-ri iyi gitmiş olmalı. Maze telgrafla babama Kunming'e gitmesini bildirdi. Yüksek bir moralde yola çıktılar, geminin birini kaçırdılar, Marsilya'da başka bir gemi yakaladılar; annem erkek kardeşime Hint Okyanusu'nda bir yerde hamile kaldı.

Şubat 1936'da Yunnan'a vardılar. Yeni gerçeklikler hemen etkilerini gösterdi. Babamın Maze'e gönderdiği ilk mesaj şöyle başlıyor: "KOMÜNİSTLER: eyalete kuzeydoğu köşesinden girdiler. Görünen o ki Yunnan askerleri onlara karşı savaşımayacak, ama onları Szechwan'a yönlendirecekler."⁸⁸ Mao'nun güçleri Shensi'ye ulaştı ama Hunan-Hupei sınırındaki üslerini uzun süre elinde tutmuş olan Kızıl Ordu'nun ikinci bir kolu, Çin boyunca yoluna devam ediyordu. Chang Fa-kuei'nin Ironside birliklerinin eski bir komutanı olan Ho Lung'un komuta ettiği bu kol, sonunda bir şekilde Uzun Yürüyüş'ten geri kalanlardan daha güçlü bir şekilde –yirmi bin kadar askerle– Yenan'a ulaşacaktı. Nisanda Ho Lung kuvvetleri Kunming'e o kadar yaklaştılar ki, babam "burada gerçek bir panik gibi bir şey var... Geçen Cuma günü, bütün yabancılar –ve büyük miktarda Çinli– geceyi, işaret verildiğinde bir dakikada kalkmaya hazır trenlerde geçirdi"⁸⁹ diye rapor verdi. Annem ise günlüğünde tren istasyonundaki geceyarısı kaosunun daha canlı bir anlatımını sunuyor ve eğer gelirlerse Komünistlerin yerli halk için bir iyileşme anlamına geldiği şeklindeki fikirlerin duyulduğunu belirtiyor. Aslında, İkinci ve Altıncı Kızıl Ordular, Yunnan-

88 CMC Mengtsze: 32611, S/O No. 863, Yunnanfu, 7 Mart 1936.

89 CMC 32611: Mengtsze, 13 Nisan 1936.

lıların onları durdurmak yönünde hiçbir çabaları olmadan, babamın tahmin ettiği gibi, batıya ve kuzeye, Szechwan içlerine doğru döndü.⁹⁰

Ama durumun aciliyeti, Çan Kay Şek'in durumu değerlendirmek için Kunming'e gelmesine yetti. Babam resmî heyetle beraber Chengtu'dan gelen Çan'ı karşılamak için havaalanına gitti. "Afyon içtiği halde ev sahibi Generali Lung Yun'un aksine, Çan dikkat çekecek derecede iyi görünüyordu."⁹¹ Yunnan valisi olan ufak tefek Lung Yun, eyaleti 1928'den beri neredeyse bağımsız bir devlet gibi yönetiyordu. Eyaletin kuzeydoğu bölgesinden bir Lolo savaş ağası olan Lung, Kwangsi ya da Kwangtung'daki benzerlerinin yaptığı gibi Komintang rejimini asla kışkırtmadı ama tersine bu rejimi daha kararlı bir biçimde kendi bölgesinin dışında tuttu. Yunnan'ın kendi gümüş para birimi vardı ve dış dünya ile Çin Hindi üzerinden bağlantısı vardı; devamlı gelir sağlayacak kalay madenlerine ve –her şeyden önce– hazinelerini dolduran ve önde gelen yetkililerinin servet yapmasını sağlayan Çin'deki en büyük afyon mahsulüne sahipti. Gelişinden kısa bir süre sonra Tonkin'e gitmekte olan ve üzerinde "Yunnan Afyon Yok Etme Bürosu etiketleri olan" büyük bir partiyi ele geçiren Babam, afyon yükünü serbest bırakmak zorunda kaldı. Babam Menzi'ye, afyon kaçakçılığının "yerel hükümetin çok büyük çıkarı olduğunu" bildirerek, "Afyon ve tuz trafiğine göz yumma yetkisi verilmeden ve merkezi hükümetin güçlü bir desteği olmadan, herhangi bir şey yapmanın faydasız ve tehlikeli olacağını düşünüyorum. Bu konuda yarı resmî bir emir verilirse müteşekkir olacağım," dedi.⁹² Kısa ve öz olarak, babama, başını çevirmesi emredildi.

Lung Yun rejiminin merkezî hükümet yetkililerinin kendi imtiyazlarına yönelik herhangi bir müdahalesine karşı hassasi-

90 Ho Lung'un Yunnan'dan geçişi ile ilgili bkz. Harrison Salisbury, *The Long March. The Untold Story*, New York, 1985, s. 306-310; Nym Wales için, "Ho Lung Çinli Kızıl liderler arasındaki en görkemlisi ve aynı zamanda en ele geçmeziydi": *The Chinese Communists: Skechtes and Autobiographies of the Old Guard*, Westport 1972, s. 291.

91 CMC 32611: 25 Nisan 1936.

92 CMC 32611: S/O No. 865, 30 Mart 1936.

yeti nedeniyle, daha az tehlikeli olan kaçak malları kontrol etmek bile güçtü. Babamın tekrar tekrar demiryolu hattı boyunca yapılan sıradan kaçakçılığa karşı Gümrük idaresinin denetimini desteklemek için silahlı muhafız gönderilmesi isteği, sert bir direnişle karşılaştı ve basında böyle bir ihtimale karşı saldırgan yazılar çıktı. “Hükümet benim silahlı muhafız işe alma ve Ma-pai’deki yolsuzlukları keşfetme girişimlerimi eyalet işlerine küstah müdahaleler olarak görüyor, halbuki aslında ben katı biçimde kendi işimi, bir görevlisi olduğum merkezi hükümetin çıkarına olan gelir toplama işini yaptığım halde.” O zaman birçok eğitilmiş Çinli gibi, Çan Kay Şek’in modern bir ulus-devlet kurduğu iddialarından aşırı etkilenen babam, buna uygun bir biçimde Yunnan yetkililerini aşağılayan bir bakışa sahipti. “Gerçek şu ki, hükümet sadece eyalet hükümeti değil, aynı zamanda aşırı görgüsüz: Çin’in başka yerlerinde ne olduğuna dair çok az bilgi ya da anlayışa sahip ve iş yapma konusunda çok isteksiz ve yavaş. Eyalet dışındaki her kurumun görüşü bu yönde.”⁹³

Bu tür sakıncalar Kunming’in güzelliklerini bozmuyordu; “Çin’deki en çekici yerlerden birisi.”⁹⁴ Yüksek bir plato üzerine neredeyse mükemmel bir iklimin hâkim olduğu mavi gökyüzü altında kurulmuş olan şehir, dört süslemeli kapı ile bölünen büyük kırmızı kahverengi duvarlarla çevriliydi; etrafı kamelyalar ve meyve çiçekleri ile dolu tepelerle çevriliydi. Liagn Gölü babamın ofisinin önünden geçip kentin hemen güneyindeki Dian Gölü’ne dökülüyordu. Bu gölün batı kıyılarından Hsi Shan’ın dik bayırı yükseliyordu: dağ tarağında tapınaklar ve türbeler, aşağıdaki suda ise altı düz nehir kayıkları ve adalar. Erkek kardeşim işte böyle bir manzaraya doğdu. Aile Lung Yun’un sahibi olduğu, onun kaldığı evlerden birine komşu, Alman yapımı bir villada yaşadı. Bu ailenin efsanelerinde bir altın çağdı, çağdaş belgelerde şaşırtıcı biçimde bozulmadan kalmıştı: tepelerde *fetes champetres* (bahçe partileri), gölde gece yarısı

93 CMC 32611: S/O No. 883, 10 Kasım 1936.

94 CMC 32611: S/O No. 912, 8 Ekim 1937. Lung Yun ve genellikle yabancılar tarafından hafife alınan rejimi için bkz. John Hall, *The Yunnan Provincial Faction 1927-1937*, Canberra 1976, s. 55-61 ve devamı.

yüzmeler, Lawrencelerin meziyetleri (D.H.'ye karşı T. E.), bahçede çocuk partileri, çay için Vali'nin eşleri ya da kuzeni. Belki de çok fazla eğlence vardı; ama Genel Müfettiş'ten tayin emri gelince, babam ilk ve son kez protokolü bozarak tayin emrini protesto etti.

Bu pastoral huzur döneminde, Ağustos 1937'de Pekin'in kontrolünü kaybetmiş olan Çan Kay Şek, Japonların Şangay'daki mevzilerine karşı en iyi birliklerini gönderdiğinde Dünya Savaşı'na dönüşecek şeyin ilk büyük çatışması başladı. Bu sonunda 250 bin Çinli zayıtıyla sonuçlanan kötü hazırlanmış ve sonunda apar topar Nanking'e geri çekilmeyle sonuçlanan bir saldıydı. Ekimde çatışmaların en şiddetli zamanında babam aniden Kunming'den tayin emrini aldı. Son görev yerinde, Yunnan'ın büyük felaketten ekonomik olarak kârlı çıkacağını tahmin etti: "Şimdi genişleme koşullarına çok benzer bir şeyin gelmekte olduğunu ve savaş süresince devam edeceğini düşünüyorum. Zaten diğer eyaletlerden gelen bir Çinli mülteci akını var. Ev kiralari yükseliyor."⁹⁵ Öngöremediği şey savaşın Kunming'e getirdiği kültürel ve siyasi açılımdı. Babam ayrıldıktan üç ay sonra, Pekin ve Tientsin'in üç önde gelen üniversitesinin Yunnan'a taşınması, meşhur, ortak Lianda kampüsünü yaratacak ve Kunming'i savaş dönemi Çin'inin entelektüel başkenti yapacaktı. Çan Kay Şek'in Chungking'deki başkentinde akademik özgürlük boğulurken, Komintang'ın eyaletle ilgili tasarılarından endişe duymak için her türlü nedene sahip olan Lung Yun bu entelektüel mayayı korumuştı. Kaçınılmaz olarak bu süreç canlı bir siyasi tartışmaya ve Komintang'a muhalefete yol açtı. Savaş biter bitmez, milliyetçi birlikler bir katliama giriştiler ve İç Savaş'ın tetiklenmesine yardımcı olan bir dizi olayda öğrencileri ve aydınları kurşunlayarak öldürdüler: Lianda'da öğretim üyeliği yapan Robert Payne olayları detaylı biçimde kaydetti.⁹⁶ Tutuklanıp Chungking'e götürülen Lung Yun daha sonra Hong Kong'a kaçtı. O da Li Tsung-jen gibi son günlerini Çin Halk Cumhuriyeti'nde saygı duyulan birisi olarak yaşadı.

95 CMC 32611: A.g.e.

96 *China Awake*, New York, 1947, s. 200-234, 417-419.

Kasım 1937’de Japonlar milliyetçi orduları Şangay’dan sürerken, aile Michelin motorlu bir tren –o zaman için çok gelişmiş bir tür– ile Hanoi’ye ve oradan da botla, babamın tayin edildiği Kwantung’da bir liman olan Swatow’a gitti. Cömertçe bağışlarda bulunan gemicilik kodamanı Li Ka-shun gibi, Hong Kong’un en zenginlerinin doğum yeri olarak bilinen Swatow, yapış yapış bir iklim ve zor-çetin bir art bölgeye sahipti. Ne anem ne de babam burayı sevdi. Profesyonel olarak, babamı teselli eden bazı şeyler vardı: Toplanan gelir Yunnan’dakinin iki katıydı ve daha fazla memuru vardı. Buradaki Çinli Baş Komiser Gümrük işlerine karşı aşırı bir ilgi gösterdi. Varır varmaz onu gören babam “onu beklediğim gibi, keyifsiz ve can sıkıcı bir şekilde hevesli gördüm (deneyimlerime göre bir Çinli yetkilide alışılmadık bir nitelik), korkunç bir can sıkıntısı”⁹⁷ diye yazdı: özellikle ima edilen karşılaştırma bakımından ayrıca manidar bir özellik.

Buna Maze sömürgeci bir tarzda yanıt verdi: “Durumu sağduyulu bir şekilde ele alman sayesinde, Başkomiser’in Gümrük idaresindeki gerçek konumunu anlamasının sağlanabileceğine eminim.”⁹⁸ Aslında, söz konusu görevlinin asıl olarak kaçakçılığa karşı önlemleri sıkılaştırmakla ilgilendiği ortaya çıktı; babamın her şekilde desteklediği bir amaç. Japon savaş gemileri şimdi milliyetçi hükûmete askerî malzeme gitmesini önlemek için Güney Çin kıyıları boyunca devriye geziyorlardı ve Swatow abluka bölgesi içindeydi, limandan birkaç kilometre uzakta birkaç muhrip duruyordu. Bunun etkisi Gümrüklerin motorbotlarının kıyı boyuna sıkışması ve açık denizde ticari kaçakçılığın artması demekti. Standart yöntem buharlılarda yüklü, dubalara bağlı kaçak mal denklemlerini denize atmak, bunları da yöredeki küçük yelkenlilerin denizden toplayıp karaya çıkarması şeklindeydi. Korsanlara karşı muhafızı olmadan seyahat eden Norveç gemileri, en çok yasadışı iş yapan gemilerdi. Hong Kong’dan gelen bir Norveç gemisine gizli ajanlar yerleştirerek ve küçük yelkenlileri yakalamak için yakındaki küçük

97 CMC Swatow 32374, 16 Kasım 1937.

98 Açıklama, a.g.e.

koyda bir sürat botu bekleterek, babam büyük miktarda ka-
çak mal ve kaçakçı yakaladı; bu operasyon, kaçakçılığı, elbette
bir süreliğine, neredeyse tamamen sona erdirdi. Genel Mfet-
tiş'in bu olayla ilgili gönderilen rapora düştüğü el yazılı notlar-
da şöyle deniyordu: "Tipik Anderson darbesi – iyi düşünülmüş
ve planlanmış",⁹⁹ bunu görünce çocukluğumun belirsiz anıla-
rı aklıma geldi.

Birkaç gün sonra, Japon top mermileri yakındaki yerleşim
yerlerinin üzerine düşüyordu ve yukarıdan uçaklar geçiyor-
du ama babam yakında bir saldırı olacağına ihtimal vermi-
yordu. Mart 1938'de, anakarada, Batı Irmağı zerindeki Wu-
chow'a gitmesi emredildi. Buraya giderken yol üzerinde Hong
Kong'da bir ameliyat olması gerektiğı belirtildi ve babam altı ay
izne ayrıldı. Mayıs ayında aile Londra'ya geri dönmüştü. Ay-
nı ay Japonlar CMC'nin varlığının sona ermesini talep etti. Ja-
ponya Çin'e resmen savaş ilan etmemişti ve hâlâ bölgedeki öte-
ki emperyalist güçleri hesaba katmak zorundaydı. Tokyo şim-
di hem Nankin hem de şangay'ın kontrolünü elinde tutuyor ol-
sa da, Gümrük idaresi, Britanya ve ABD ile bir savaşa yol açma-
dan öyle basitçe kapatılamaz ya da ilhak edilemezdi. Bunun ye-
rine Japon yetkilileri, Çin'in Japonların kontrolü altındaki bl-
gelerinden toplanan tüm gelirlerin Yokohama Specie Bank'a
yatırılmasını ve gümrüklere yeni memur alımlarının Japonla-
rın denetimine tabi olmasını talep ettiler. Bu baskı altında Ma-
ze, Londra ve Washington'dan destek talep ederek ve Chung-
king'den gördüğü toleransla, Hong Kong ve şangay bankaların-
da biriken paraları çekti ve toptan bir memur değışimi yapma-
yı reddetse de ilk talebi kabul etti, ikincisini karşılama ynn-
de de bazı adımlar attı.

Sonbaharda Japonlar Kanton'u ele geçirdi. Sonraki bir yıl için-
de de, gelirlerin yüzde 90'ını sağlayan limanları kontrolleri altına
almışlardı. Yabancı komiserler –Kanton'da bir Amerikalı, Tien-
stin'de bir Britanyalı, Amoy'da bir Danimarkalı ve benzeri– Japon
işgali altında çalışmaya devam etti ve Japon yetkilileri Gümrük
idaresinin masrafları için Müfettişliğe düzenli kotalar ayırırken,

99 CMC 32375, 22 Ocak 1938.

gelirin geri kalanını kendileri aldılar. Yasal olarak hâlâ Chung-king'deki Çin hükümetinin memuru olmaya devam eden Genel Müfettiş, şimdi bu hükümetle savaşta olan bir hükümetin vereceği paraya bağımlı idi. Hart, Uluslararası Yerleşke'deki Hart Yolu üzerinde yer alan genel merkezden Gümrük İdaresi'nin içinde bulunduğu kötü durumu elinden gelen en iyi biçimde incelemekle idare etmeye çalışıyordu; Komintang Maliye Bakanı H. H. Kung'un bu düzenlemelere resmî olmayan bir şekilde anlayış göstermesini sağlamak için Hong Kong'a uçuyor, oradan Chun-king'e geliyordu. Daha sonra Londra Sekreterliği'ne gönderdiği gizli bir mektupta şunları yazdı: "Konumum sadece zor değil, imkânsız. Bir vecize yazarı durumu şöyle özetleyebilirdi: Tokyo istiyor, Chungking reddediyor ve ilgili Güçler bekliyor."¹⁰⁰ Ama Japonlardan gelen baskı ya da Britanya'ya gönderilen bilgiler ne olursa olsun, bir yetkili olarak Çin'e bağlı olmaya devam etti.¹⁰¹

Ekim 1938'de babam Şangay'a geri çağrıldı. Annem, ayrılışını protesto ederek geride kaldı. Altı ay Fransız Bölgesi'nde, bürokratik bir belirsizlik içinde, durgun bir hayat sürdü. Resmen, artık hiçbir CMC limanının çalışmadığı Japon savaş bölgesindeki bir Yangtze limanı olan Wuhu'da görevlendirilmiş bir Komiser olan babam, Petan Caddesi'ndeki bir *art deco* stili apartman olan Picardie Apartmanı'nda yaşıyor, Rus sürgünlerle satranç oynuyor, İtalyanca öğreniyor, Saint-Simon okuyordu. Baharda sahada bir görev verildiğinde, açıkça rahatlamıştı. Sayıları gidecek azalan Çin kontrolü altındaki limanlardan biri olan Lungchow'a tayin edildi. Babamın Sol Nehir Sovyeti'ni terk etmesinden bu yana geçen on yıl içinde şehir fazla değişmemişti. Hanoi üzerinde şehre vardığında Kwangsi-Tonkin sınırındaki manzaranın değiştiğini gördü. Kanton'un düşmesiyle birlikte, burası aniden, milliyetçilerin elinde kalan bölgedeki iki karayolu güzergâhından biri haline gelmişti. Hanoi'den Nanning'e giden dar yolda, sınırın küçük yolları, Fransız topraklarından Çin bölge-

100 Maze'den Cubbon'a, 27 Mart 1943: Maze'in Gizli Belgeleri, cilt 15, s. 347.

101 Bu yıllardaki rolü hakkında iyi bir değerlendirme için bkz. Nicholas Clifford, "Sir Frederick Maze and the Chinese Maritime Customs, 1937-1941", *Journal of Modern History*, Mart 1965, s. 18-34 ve *Retreat from China, British Foreign Policy in the Far East, 1937-1941*, Seattle 1967, s. 56-61, 105-106.

sine giden ve sivil ve askerî malzeme taşıyan ağır kamyonlar ve diğer araçlardan oluşan büyük konvoylarla dolmuştu. Birkaç ay içinde, Gümrük gelirleri yüz kattan fazla artmıştı. Çin'in en sağlıksız limanı kabul edilen Lungchow'daki koşullar ilkeldi ve iş yükü devasaydı. Ama babam orada olduğu için coşkuluydu.

Bu arada, Japonlar Nainan'ı, kıyıdan yüz kilometre açıkta bir ana donanma ve hava üssüne dönüştürüyorlardı. Kısa süre sonra Japon deniz uçakları yolları bombalayarak ve yoldaki arabaları alçak mesafeden tarayarak bölgeye hava akınları yapmaya başladı. Şimdi yüklerin gece taşınması gerekiyordu. Ağustos'un ortasında Lungchow'a her gün hava saldırısı düzenleniyordu. Babamın yardımcılarının ikisi, bahçesine bir bomba düşünce birkaç metre ötede yaralandılar. Bir hafta sonra, deniz uçaklarının eşlik ettiği bir ağır bombardıman filosu daha şiddetli bir saldırı başlattı, nehrin iki yakasındaki hedefleri imha etti ve Gümrük binasını paramparça etti. Lungchow'da hiçbir uçaksavar tertibatı yoktu: "Uçaklar alçak irtifaya kadar iniyor ve her gelişlerinde alışkanlık olduğu üzere *bir saat* üzerimizde uçuyorlar, bombalıyorlar, hasar tespiti yapıyorlar ve tekrar bombalıyorlar, makineli tüfek ateşine tutuyorlar" – patlamaların gürültüsünden daha da kötü olan "sanki ipek bir gökyüzü yırtılıp açılıyor-muş gibi ses çıkaran gazlı pikenin ölümcül gürültüsü."¹⁰² Alarm çaldığında Gümrük personeli yakın tepelerdeki derin mağaralara sığınıyordu –tepelere gitmek için dışarı çıkmak tehlikeli olsa da– bir keresinde servis arabası karşıdan gelen uçaklardan açılan ateş sonucu kurşunlarla delik deşik olmuştu. Bu koşullarda babam karargâhını sınırın öte yakasındaki Langson'a taşıdı – resmî olarak Fransız Genel Valisi bu taşınmayı yasaklamıştı ama pratikte göz yumdu. Gündüz ve geceleri memurlar Namkuan'da, "Porte de Chine"de –Samuel Fuller'in filmindeki Çin Kapısı– çalışıyorlar, geceleri Vietnam'da uyuyorlardı. Avrupa'daki savaş iki hafta sonra başlayacaktı.

Askerî durum üzerine yazdığı bültenlerin arasında, babam bölgenin gerçeküstü gümrük sorunları üzerine raporlar yazma-

102 CMC 31607, Gizli Mektuplar, ICS, Lungchow, 21 Eylül 1939; L: 20 Ağustos 1939.

ya da devam ediyordu. “Beş temel sedir ağacı yağı kaçakçısı tipi var; Ticaret Komisyonu’nun (yani merkezi hükümetin) çıkarları aleyhine çalışan Kwangsi Sendikası; hem Sendika’nın hem de Komisyon’un çıkarları aleyhine özel olarak kendileri için kaçakçılık yapan Sendika’nın kendi çalışanları; Komisyon’un, Sendika’nın ve Sendika çalışanlarının aleyhine yerel yetkililerin yardımı ve silahlı koruması ile çalışan yerel kaçakçılık örgütleri. (Ve bütün bunlar Çin’in ulusal varlığı için savaştığı bir zamanda yaşanıyor).”¹⁰³ Sedir ağacı yağı çok büyük kârlı bir ihracat ürünü. Ama sıradan mallar şimdi Chunking tarafından o kadar sömürücü bir şekilde manipüle ediliyor ve vergilendiriliyordu ki, “ihracatçı, hükümetin istediklerini uysal bir şekilde yerine getirirse insanlıkdışı bir şekilde davranmış oluyordu. İnsan olmaya devam etmesi için kaçakçılık yapması gerekiyordu”.¹⁰⁴ Bu koşullarda daha fazla muhafız istemek yerine babam muhafızları anlamsız bir provokasyon olarak görüyordu.

Babam yirmi beş yıl, Çin toplumuyla garip bir asimetri içinde yaşadı. Denizcilik Gümrüğü’nde çalışanlar, bağımlı bir halkı yöneten sömürgeci bir seçkin grubu değildi. Bunlar, kazanç peşinde koşan, yurtdışında yaşayan modern bir memur topluluğu da değildi. Ulusal çıkarları korumak için çalışan diplomatik bir kurum da değildi. Çinlilerle meydana getirdiği ilişki bunlardan daha yakın bir ilişkiydi. Ama kaçınılmaz olarak, Çin yaşamının derin yapılarından hâlâ kopuktu. İmparatorluk döneminde, Batılı kibri doğal olarak Servis’e de sirayet işlemişti. Cumhuriyetçi dönemde kibir azalmıştı ama yarı özerk bir kolu olunan devletin zayıflaması Servis’le halk arasındaki mesafeyi azaltmak yerine arttırmıştı. Babam ülkede doğan eğitilmiş çağdaşlarının birçoğundan daha fazla Çin’i gördü ana aradaki temel mesafe devam etti. Şimdi belki, bu mesafe biraz daha azalmıştı. Japon saldırısı altında, hayatta kalma riskleri paylaşıldı, babamın altlarının metanet ve yaratıcılıklarını takdir etmesi ortak bir deneyimden kaynaklandı. Sıradan Çinlilerin beceriklili-

103 CMC 31608, Gizli Mektuplar, IGS, Lungchow, 15 Ocak 1940.

104 CMC 3326: Lungchow, Despatch No. 3405, Handing-Over-Charge Memorandum, 30 Mayıs 1940.

gi, savaş koşullarında bir litrelik şişeden on litre çıkarma konusundaki olağanüstü yetenekleri,¹⁰⁵ babamın üzerinde derin bir etki bıraktı ve buna uygun olarak Çinlilere zorla empoze edilen yönetimlere karşı daha sert bir tutum takındı.

Kasımda Japonlar Tonkin Körfezi'nin kuzey kıyılarına bir keşif gücü çıkardı. Bu güç hızla dağları geçerek Kwangsi'nin orta bölgelerine ilerledi. Bir uçak gemisi havadan ani hava saldırıları ile bu gücü destekliyordu.¹⁰⁶ Ay sonunda Nanning düştü ve böylece iç kesimlere ikmal yolu kesildi, Maze Londra'ya "Sert bir darbe, çünkü özgür Çin'in askerî malzeme ithalinin yaklaşık üçte biri Nanning yolundan geçiyordu," diye yazdı.¹⁰⁷ Hızlı ilerleyen bir Japon kolu güneybatıya dönerek, aralık ayında Lungchow'a ulaştı ve kenti yakıp yıktı. Babam şu raporu verdi: "Kasabanın beşte dördü yerle bir edildi ve ırmağın üzerindeki köprü kısmen dinamitle yıkıldı."¹⁰⁸ Birkaç gün sonra Namkuan işgal edildi. Gümrük memurları tam zamanında Langson'a taşındı. Japon birlikleri ilerledikçe sınır istasyonunu tekrar kurdular ve bir birlik Lungchow'a geri döndü. Bütün bunların arasında annem Langson'daki babamın yanına gitmek için İngiltere'den günde birkaç yüz mil yol alan küçük bir Fransız uçağıyla yola çıktı. Daha sonra Çin-Vietnam savaşının yaşandığı Caobang civarındaki kırsal kesimde annem babamın denetleme turlarına katıldı. Nisanda Lungchow, denizden tekrar ağır biçimde bombalandı – "Niçin bombaladıklarını anlayamıyorum. Kelimenin gerçek anlamıyla saldırmaya degecek hiçbir şey yok burada."¹⁰⁹ Kuzeyde Fransız toprakları içindeki istasyonlara, Çin'e giden bütün trafiği kontrol eden Japon denetmenler yerleştirildi.¹¹⁰ Nanjing'de, Komintang'ın meşru

105 CMC 31608: Gizli Mektuplar, IGS, Lungchow, 14 Şubat 1940.

106 Harekât için bkz. Frank Dorn, *The Sino-Japan War, 1937-1941*, New York, 1974, s. 284-303.

107 Maze'den Cubbon'a, 29 Ocak 1940: Maze'in Gizli Belgeleri, cilt 14, s. 81.

108 CMC 31608, Confidential Letters IGS, Lungchow, 5 Ocak 1940.

109 CMC 32583, Lungchow, S/O No. 704, 20 Nisan 1940.

110 Bu gelişme için bkz. Minami Yoshizawa, "The Nishihara mission in Hanoi, July 1940", Takashi Shiraishi ve Motoo Furuta, *Indochina in the 1940s and 1950s*, Ithaca 1992, s. 9-54 içinde; Haka Ikuhiko, "The Army's Move into

temsilcisinin kendisi olduğunu ileri süren Çan Kay Şek'in Başkan Yardımcısı Wang Ching-wei'nin başkanlığında bir işbirlikçi hükümet kuruldu.

Şangay'a geri çağrılan babam Gümrük idaresindeki en yüksek mevkilerden biri olan İstatistik Sekreterliği'ne terfi etti – gelirleri tasnif etme, sonuçları yayımlama, arşivleri tutma, bir matbaayı ve ciddi bir kütüphaneyi yönetme gibi işlerden sorumluydu. 1940'ın yazında teyzem beraberinde çocukla birlikte Kanada üzerinden getirdi. Muhtemelen aile, Ballard'ın *Güneş İmparatorluğu*'ndaki iş çevrelerinin ısıtılı zenginliği içinde olmaktan çok, bir *haut fonctionnaire*'in (yüksek bir devlet memuru) ihtiyatı ile olsa da, biraz lüks içinde yaşıyordu. Ekonomik güvenlik ve evde mutluluk, el ele gitmek durumundaydı; babam her ikisini de aşırı derecede istiyordu. Ama Batılıların Çin'de yaptıkları her şeyin sembolü olan Şangay'ı asla sevmeyi ve terfi etmeyi olsa da her türlü masabaşı işten sıkılıyordu – “dolaşmayı seviyorum” diye yazmıştı en vahşi mekânlardan birinden. Ama hepsinden daha bunalıcı olanı, Avrupa'dan kötü haberler gelmeye devam ederken, şimdi her tarafı Japon askerleri ve savaş gemileri ile çevrilmiş olan Uluslararası Yerleşke'nin atmosferiydi. “Şangay'da hayat hiç neşeli değil,” diye yazdı Şubat 1941'de İrlanda'ya: “Sakin ve sıkıcı ve çoğumuz bu zamanlarda böyle olmasını tercih ediyoruz. Çünkü bunun alternatifi –gergin ve tehditkâr– asla çok uzak değil.”¹¹¹ Bir kız çocuğu istiyordu, ama “(Bir Japon toplama kampına atılma ihtimali ile ilgili hiçbir şey söylemesek bile) her zaman bir acil tahliye ihtimali olduğu için”¹¹² yeni bir çocuk sahibi olmak çok zordu. Nisanda on iki aylık izne çıkma zamanı geldi. Memurlarının gitmesine izin vermede tereddüt eden Mazer, babamı ülkedeki ikinci büyük liman kenti ile kandırmaya çalıştı. Annem ayak diredi. Avrupa erişilebilecek durumda değildi. *President Coolidge* gemisi ile San Francisco'ya gittik.

Northern Indochina”, James Morley, *The Fateful Choice: Japan's Advance into South-East Asia 1939-1941*, New York, 1980, s. 155-208 içinde. Eylül ayı ile birlikte Japon ordusu Tonkin'i işgal etmişti.

111 L: 21 Şubat 1941.

112 L: 28 Ocak 1941.

1941 yazında Kaliforniya, tarihin başka bir evresindeydi. Aile Los Gatos'a yerleşirken, Japonların Şangay'daki kontrolü sıkılaştı. Müfettişliğin harcamaları için işgal altındaki limanlardan ayrılan gelir kotası, kente bir Japon Komiser atanınca ya kadar durduruldu. Maze, 1900'daki Boxer İsyanı sırasında Ichang'daki deneyimini örnek göstererek her türlü acil tahliye planına karşı çıktı ve bütün Müttefik komiserlerini görev yerlerinde tuttu.¹¹³ Pearl Harbor baskınından birkaç saat sonra, annem ve babam Körfez Bölgesi'ndeki kitlesel panik ve toplu göçü şaşkınlıkla izlerken, Japonlar Uluslararası Yerleşke'nin kontrolünü ele geçirdi. İki gün sonra Maze ev hapsine alındı ve Nanking'deki Wang Ching-wei rejimi tarafından işten çıkarıldı. Babamın genç bir insan olarak yerini almayı hayal ettiği Kishimoto, Genel Müfettişliğe getirildi ve Servis'teki ABD'li ve Britanyalı çalışanlar işten atıldı. Mart ayında Japon ordusunun korkulan askerî polisi Kempetai, Maze'i yeni otoritelerle işbirliği yapmadığı gerekçesiyle adli suçluların bulunduğu bir hapishaneye attı. Ama Nanking henüz Müttefiklere savaş ilan etmemişti. Bir ay sonra Maze serbest bırakıldı. 1942 yazında Pasifik Savaşı'nın zirvede olduğu bir zamanda Maze ve diğer Müttefik ülke vatandaşı Gümrük memurlarının, Mozambik'e gitmek üzere Şangay'dan ayrılmasına izin verildi.

Çin Deniz Gümrükler İdaresi'nin çelişkili statüsü, sonuna kadar geçerli oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar ve Avusturyalılar işten atılmıştı ama enterne edilmemişlerdi. Fakat şimdi sıra onlara gelmişti ve Amerikalılarla Britanyalılar işten atıldı. Ancak Nankin hükümeti 1942'de Pekin hükümetinin 1917'de yaptığı gibi davrandı, Amerikalı ve Britanyalıları düşman millet üyeleri değil, sadece anlaşmaları bitmiş memurlar olarak davrandı. Şangay'da bürokratik devamlılık özenle devam ettirildi. Britanyalılar Malaya'dan gönderilirken, yeni Çin İstatistik Sekreteri soğukkanlılıkla Genel Müfettiş'e "S/O No 224, Sevgili Bay Kishomoto, selefim Bay Ander-

113 Maze'den Lockhart'a (ABD'nin Şangay Başkonsolosu), 29 Nisan 1941: Maze'in Belgeleri, Gizli Mektuplar, cilt 14, ABD Kısmı, 15. Belge.

son'ın önerilerinin tekrar düşünülmesini rica ederim..."¹¹⁴ diye yazıyordu.

Maze, 1942'nin sonunda Mozambik'in en büyük kenti Lourenço Marques'den Chungking'e, Komintang bölgelerinde Genel Müfettiş olarak görevine geri döndü. Her şeyi değişmiş buldu. Singapur ve Hong Kong'un düşüşünden sonra, Britanya'nın prestiji düşüktü; yabancı yetkililere karşı milliyetçi duygular güçlüydü. Ve Maze artık Generalissimo'dan¹¹⁵ uzak olmanın sağladığı korumadan da yoksundu. Maze şimdi Generalissimo'ya karşı yoğun bir nefret duyuyordu ("‘Liberalizm’ ve komünizm kınanırken, Faşizm ve Nazizme karşı sessizlik sürdürülüyordu").¹¹⁶ Mayıs 1943'te teslim bayrağını çeken Maze, mecburi bir içtenlikle, "Britanya'nın kontrolü altındaki romantik Çin Deniz Gümrükleri Servisi hikâyesinin sona erme zamanının" geldiğini gördü.¹¹⁷ Şimdi –bazı acıları gizlemenin faydası yok– sopa Amerika'ya devredilmek zorundaydı.¹¹⁸ Haziran'da Milliyetçi hükümet, Washington'ın kabul etmesiyle birlikte, Kanton'da uzun süredir Komiserlik yapan Lester Little'i Çin Gümrükleri'nin son Batılı Genel Müfettişi olarak atadı.

Kaliforniya'da uzun bir hastalığa yakalanan babam, Chungking'e gidebilecek durumda değildi. 1942'de Gümrük idaresinden malulen emekli edilen babam, tekrar çalışabilecek duruma geldiğinde San Francisco'da, Londra tarafından bilgi toplayıp Çin'e propaganda yayını yapmak için kurulan Siyasi Savaş Bürosu'nda çalışmaya başladı. Bir acı perdesi, geriye kalan birkaç mektuptaki bu yılları bulanıklaştırıyor. 1945'te aile Greenock'a gitmek için bir askerî nakliyat gemisi olan *Quenn Mary*'ye bin-

114 CMC 30347: 10 Ocak 1942.

115 Çan Kay Şek – ç.n.

116 Maze'den Cubbon'a CMC'nin Londra Sekreteri, "Gizli", 3 Mayıs 1943: Maze'nin Belgeleri, Gizli Mektuplar, cilt 15, s. 403.

117 Maze'nin Gizli Belgeleri, cilt 15, s. 441'deki dosya.

118 Bkz. Maze'den Cubbon'a, 7 Mayıs 1943: Maze'nin Gizli Belgeleri, cilt 15, s. 414: "Her şey yapıp söylendikten sonra, bir Amerikalının I.G. görevine atanması (Hart'ın Çin ve dünyaya yapuğı dikkate değer hizmeti ve Aglen'in Tsing Hane-da'nın 1911'de devrilmesinden sonraki bir zamanda siyasi karışıklık sırasında, Çin'in mali işlerini olağanüstü biçimde idare etmesini filan dikkate alarak) bir anlamda İngiltere'ye hakarettir ve bana amacın da bu olduğu söylendi!"

di. Waterford'a vardıklarında, babam çok az ömrü kaldığını düşünüyordu. Ama akli hâlâ Çin'de olmalıydı. Babama ait son mektup, 1946'da Çin'de altı ay süren bir araştırma sonunda hakkında haber alabildiği Lungchow'daki Kanton yardımcısından gelmişti. Yardımcısı babama kendisinin başına gelenleri araştırdığı için teşekkür ediyor ve ince açık bir elyazısı ile fazla yaygara yapmadan çeşitli yardımcılarının ve ("erkek gibi giyinmiş bir kız da dahil") çocuklarının başına gelenleri anlatıyordu; Sinkiang'dan Kwantung'a kadar dağılmışlardı: açlık, esaret, kaçış, terfi, ölüm. Hainan'da gümrüklerden sorumlu olan mektubun yazarı, şunları yazarak bitiriyordu: "Dayanılmaz zorluklara dayanma potansiyeline sahip olan Çin halkı ülkelerini düzene sokacaktır. Bizi düşünmeniz çok nazikçe. Eğer dünyadaki insanlar, özellikle iktidarda olanlar, dostluğun ne olduğunu anlar ve sizin gibi diğerlerinin durumunu akıllarında tutarlarsa, kalıcı bir dünya barışı bir rüya olmaz. İleride, hava yolculuğu, maliyetini karşılayabileceğim kadar ucuzlarsa, gelip sizi görebilmeyi umarım ya da televizyonlu telefonla sizinle konuşmak isterim. Bunun boş bir hayal olmadığını düşünmemek için çok fazla sayıda nedenim var."¹¹⁹ Aralıkta postaya verilen mektup İrlanda'ya geldiğinde, babam ölmüştü.

Deniz Gümrükleri Yabancı Müfettişliği, Halk Kurtuluş Ordusu Ekim 1949'da Kanton'a girene kadar çalışmaya devam etti. Son hizmeti Amerika'nın sonradan yapacaklarına uygundu. Kendi ordusuna güvenmeyen Çan Kay Şek'in emirleri üzerine, Little çok önceden iki yüz ton altın ve gümüşü (Çin'in bütün külçe rezervlerini) Gümrük kruvazörlerine yükleyerek Generallissimo'nun gelmesini beklemek üzere Tayvan'a gönderdi.

1998-2005

Çeviren SAMİ OĞUZ

119 Mektup: Hui Sungkai, 14 Kasım 1946.

I. Charles 321, 326, 327-330, 333, 334,
337, 338, 369
I. James 322, 324, 327
II. Charles 334, 336
II. James 334, 336
III. Frederick William 244, 337
XVI. Louis 97, 239

Acheson, Dean 413, 429, 474
Adams, Henry 378
Adenauer, Konrad 226
Adorno, Theodor 125, 167, 169, 170
Aglen, Francis 473-476, 478, 479, 487-
489, 518
Albright, Madeleine 126
Ali, Tank 262
Allende, Salvador 139, 236
Althusser, Louis 253, 409
Amery, Leo 61, 67
Amicis, Edmondo de 279-281
Amis, Martin 458
Anderson, Benedict 10
Anderson, J.C. O'G. 470, 476, 511
Andrewes, Thomas 353
Annan, Kofi 296
Annan, Noel 80, 384
Arbenz, Jacobo 139, 236
Arnold, Matthew 252
Aron, Raymond 119
Arrighi, Giovanni 285, 286, 371-373

Arrow, Kenneth 347, 358
Ascherson, Neal 102, 104, 118
Ascoli, Graziadio 267, 268
Ash, Timothy Garton 16, 102-114, 116-
124, 126, 127, 129-131, 133-149
Ashton, Robert 367
Asquith, Herbert 372
Aston, Trevor 401
Atkins, Martyn 491
Attlee, Clement 37, 197
Auden, Wystan 444
Austen, Jane 445

Baden-Powell, Robert 78
Bagehot, Walter 57-60, 62, 65, 68, 74
Bahro, Rudolf 122
Baker, James 145
Bakunin, Michael 399
Balakrishnan, Gopal 16
Balcerowicz, Leszek 103, 118
Ballard, J.G. 516
Banville, John 459
Barker, Ernest 29
Barnes, Julian 448, 458
Bebel, August 219
Beethoven, Ludwig van 147, 148
Bejar, Hector 297
Bell, Daniel 158
Bellow, Saul 458
Benjamin, Walter 460

- Benn, Anthony Wedgwood 427
 Bennett, Alan 435, 450
 Bennett, Ronan 440
 Benson, Stella 466, 482, 483, 490, 494-497, 503-505
 Bentham, Jeremy 158, 408
 Berdyaev, Nicholas 26
 Berlin, Isaiah 389
 Berlusconi, Silvio 395
 Bernard, Claude 66, 272
 Bernier, François 97
 Beuys, Joseph 449
 Bini, Carlo 283
 Bishop, Elizabeth 447
 Bismarck, Otto von 175, 212, 213
 Blair, Tony 89-91, 95, 121, 132, 134, 135, 140, 142-145, 147, 148, 393, 394, 428, 441, 448, 452-456
 Blake, William 256-260, 262
 Blanqui, Auguste 271
 Bloch, Marc 378
 Bloom, Alan 63
 Bobbio, Norberto 17, 187-199, 201, 202, 205, 208-210, 219-223, 227, 228, 231, 232, 234, 235, 239-242, 245, 246, 286
 Bobbitt, Philip 14
 Bodin, Jean 286
 Bonar Law, Andrew 59
 Bopp, Franz 287
 Borges, Jorge Luis 302
 Bork, Robert 63
 Borrow, George 98
 Bosanquet, Bernard 30
 Bougainville, Louis Antoine 97
 Bourdieu, Pierre 450
 Bowra, Cecil 481, 482
 Bowra, Maurice 473, 478
 Boyd, William 458
 Bracton, Henry de 61
 Braudel, Fernand 373, 395
 Brazier, Rodney 73
 Brecht, Bertolt 395, 409
 Bredon, Robert 472
 Brendel, Alfred 445
 Brenner, Robert 18, 19, 322, 324-339, 341-351, 353-368, 370-376, 406
 Brejnev, Leonid 412, 424
 Brocheux, Pierre 495
 Brodsky, Joseph 447
 Brooke-Rose, Christine 446
 Brookner, Anita 448
 Brown, Gordon 455
 Brüning, Heinrich 27
 Brzezinski, Zbigniew 126-128, 149, 150, 417
 Buchan, James 446
 Buchanan, Par 451
 Buckley, Frederick Robert 56
 Bull, Malcolm 460
 Bunuel, Luis 459
 Burckhardt, Jakob 31, 32
 Burgess, Guy 381
 Burke, Edmund 24, 33, 35, 38, 61, 81, 252
 Burnham, James 56, 63
 Buruma, Ian 102, 120
 Bush, George H. W. 54, 126, 145, 163
 Bush, George W. 132-134, 161, 353, 453
 Bustamante Rivero, Jose Luis 295
 Büchner, Georg 288
 Byers, Stephen 91
 Byron, Robert 98, 101, 283
 Callaghan, James 197, 392, 441
 Calvino, Italo 279
 Campbell, Peter 444, 451
 Camus, Albert 444
 Capitini, Aldo 219
 Carlyle, Thomas 252
 Carter, Jimmy 126, 439
 Castle, Terry 445, 461
 Castro, Fidel 297
 Cattaneo, Carlo 219, 267
 Cavalli-Sforza, Luca 284
 Cavell, Edith 78
 Chateaubriand, François-René 268
 Ch'i, Hsi-Sheng 478
 Ching-wei, Wang 516, 517
 Chi-tang, Chen 500, 504
 Chirac, Jacques 132, 134, 135
 Chomsky, Noam 268
 Chung-hsi, Pai 490, 491, 497
 Churchill, Winston 78, 92, 143, 148, 456
 Cicero 34, 281
 Cipolla, Carlo 284
 Clark, General Wesley 237
 Clark, Timothy James 460
 Clarke, Peter 454
 Claudel, Paul 484
 Clausius, Rudolf 272
 Clay, Lucius 236
 Clifford, Nicholas 512
 Click, Mark 406
 Clinton, Bill 121, 126, 145, 161, 198, 242, 244, 352, 353, 430, 439, 440, 452

- Cobb, Richard 378
 Cobbett, William 81, 252
 Cobden, Richard 219
 Cockburn, Patrick 457
 Colley, Linda 261
 Collingwood, Robin George 377
 Collini, Stefan 454
 Collins, Michael 484
 Commynes, Philippe 426
 Comte, Auguste 38, 219, 419, 495, 497
 Condorcet, Marquis de 38
 Constant, Benjamin 209, 380
 Cook, James 97
 Coolidge, Calvin 413
 Cooper, A. Anthony (Shaftesbury Kontu) 326
 Cooper, J.P. 362
 Cornford, James 73
 Cornford, John 383
 Cornuelle, Richard 63
 Coryat, Thomas 97
 Coward, Barry 370
 Crafts, Nicolas 376
 Craxi, Bertino 209, 281
 Croce, Benedetto 284, 285
 Cromwell, Oliver 144, 319, 324, 332, 333, 369
 Crossman, Richard 65, 68
 Crozier, Brian 105
 Cubbon, J. H. 512, 515, 518
 Currie, R.A. 475
 Custine, Astolphe Marquis de 97

 Danner, Mark 453
 Darwin, Charles 272, 274, 288
 Davidson, Basil 386
 Davis, Mike 161
 Dawkins, Richard 288
 Dawson, Christopher 26
 de Gaulle, Charles 144, 392
 De Krey, Gary 337
 De Maistre, Joseph 26
 de Vries, Jan 362
 Debray, Régis 410
 Debreu, Gerard 358
 Delbruck, Berthold 272
 Denning, Alfred 71, 72, 79
 Derrida, Jacques 45, 132, 288
 Descartes, René 38, 290, 377
 Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude 284
 Devereux, Robert 'Essex Kontu) 331

 Dewey, John 236
 Dicey, Albert Venn 57-61, 68, 175
 Dickens, Charles 83
 Dienstbier, Jiri 103
 Disraeli, Benjamin 83, 471
 Dollfuss, Engelbert 27, 36
 Dombey, Norman 453
 Donoso Cortes, Juan 26
 Dorn, Frank 515
 Douglas, Norman 98
 Doyle, Paddy 446
 Dubček, Alexander 122
 Dulles, Allen ve John Foster 137, 413
 Dworkin, Ronald 452

 Ebenstein, Alan 16
 Edwardes, Arthur 489-491
 Einstein, Albert 274
 Eisenhower, Dwight 408
 el-Said, Nuri 101
 Elgar, Edward 78
 Eliot, George 263
 Eliot, Thomas Stearns 84
 Empson, William 485
 Engels, Friedrich 267, 271, 272, 282, 316
 Ennius 264
 Epstein, Joseph 63
 Esherick, Joseph 467
 Evans-Pritchard, Edward 98

 Fa-kuei, Chang 494
 Fairbank, John 467, 470, 475
 Falck, Colin 56
 Faulkner, William 294, 302
 Ferguson, Adam 38
 Ferry, Jules 498
 Firth, Raymond 98
 Fischer, Joschka 145
 Fleming, Peter 98, 101
 Fletcher, Anthony 323
 Foot, Paul 439
 Forster, Edward Morgan 87
 Forster, Georg 97
 Foster, Hal 459
 Foucault, Michel 164
 Fraenkel, Eduard 264
 Franco, Francisco Bahamonde 56
 Franco, Paul 16, 24
 Franks, General Tommy 237
 Frege, Gortlob 267
 Freud, Sigmund 113, 273-277, 282
 Friedman, Milton 297

- Friedman, Thomas 125, 149
 Fujimori, Alberto 392
 Fukuyama, Francis 13, 195, 262
 Fuller, Samuel 513
 Fuller, Timothy 24, 33
 Furet, François 320
 Furuta, Motoo 515
- Gaitan, Jorge Eliecer 293, 298
 Gaitskell, Hugh 393
 Gearty, Conor 440
 Geertz, Clifford 288
 Gellner, Ernest 158
 Gentles, Ian 324, 336, 367
 Geremek, Bronislaw 118
 Gibbon, Edward 258, 259, 378
 Gide, Andre 97
 Ginzburg, Carlo 285, 286
 Giordani, Pietro 267, 282
 Gissing, George 84
 Glass, Charles 453
 Glyn, Andrew 407
 Godard, Jean-Luc 449, 459
 Godley, Wynne 461
 Goldwater, Barry 57, 63
 Gomez, Juan Vicente 297
 Goncz, Arpad 103
 Gonzalez, Felipe 197
 Goode, William 304
 Gorbačov, Mihail 121-123, 145, 239, 385, 412
 Gordon, David 407
 Gould, Glenn 413, 445
 Gould, Stephen Jay 288
 Gowan, Peter 14
 Göring, Hermann 29
 Gramsci, Antonio 270, 284, 420
 Grant, Joy 466
 Granta 98, 266, 296, 381
 Grattan, Henry 61
 Griffith, Arthur 484
 Grimm, Jakob 44
 Guizot, François 68, 175, 377
- Habermas, Jürgen 17, 45, 132, 133, 167-186, 199, 201-204, 207-210, 213-219, 221-223, 225-228, 230-234, 236-241, 245, 246, 460
 Hailsham, Quintin Hogg Lord 389
 Hall, John 508
 Hall, Stuart 249, 253, 321, 322, 324, 326, 336, 341, 343, 345, 367-370, 427
- Hanson, James Lord 78
 Harding, Florence 480
 Harding, Jeremy 444, 461
 Harriman, Ed 457
 Hart, Herbert Lionel Adolphus 173
 Hart, Robert 470-475, 480, 490, 499, 512, 517, 518
 Harvey, David 350
 Ikuhiko, Haka 515
 Havel, Vaclav 103, 106, 107, 111, 114, 116, 118, 119, 131, 145, 147
 Hayek, Friedrich von 16, 24, 35-44, 48, 51, 53, 74, 80, 106, 155, 193, 297, 358, 428
 Hazlitt, William 260
 Heath, Edward 63
 Hedges, Chris 453
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 30, 47, 124, 158, 168, 195, 231, 243-246, 286, 419
 Heidegger, Martin 207
 Heinemann, Margot 382
 Helmholtz, Hermann 272
 Helvetius, Claude Adrien 269, 284
 Hemery, Daniel 495
 Heseltine, Michael 390
 Hewart, Gordon Lord 71
 Hewlett, Meyrick 481
 Hexter, Jack H. 320
 Hicks, John 286
 Hill, Christopher 253, 256, 262, 320, 340, 341, 387
 Hilton, Rodney 362
 Hirokichi, Kishimoto 479, 517
 Hitchens, Christopher 439
 Hitler, Adolf 27, 29, 36, 51, 207, 227, 241, 379
 Hobbes, Thomas 25, 26, 28-31, 38, 46, 47, 49, 172, 205, 206, 220-223, 240
 Hobsbawm, Eric 13, 18, 19, 253, 305, 377-397, 399-431
 Holbach, Paul Heinrich Baron de 281
 Holmes, Clive 342
 Holmes, Stephen 452
 Home, Alec Lord 70
 Homer 167
 Honecker, Erich 106
 Hoon, Geoff 430
 Hoppenbrouwers, Peter 362
 Horkheimer, Max 125, 167, 170
 Housman, Alfred Edward 263
 Howe, Geoffrey 41

- Hsiao-p'ing, Teng 492
 Hsun, Chang 477
 Huang, Philip 365
 Hugo, Victor 268
 Hull, Cordell 413, 429
 Humboldt, Alexander von 97
 Hume, David 38, 53
 Hunt, John ve Leigh 260
 Hurd, Douglas 389
 Husserl, Edmund 208
 Hutton, Ronald 369, 370
 Huxley, Thomas 288
 Hüseyin, Saddam 148, 227, 231, 453
 Hyde, Edward (Clarendon Kontu) 426
- Ignatieff, Michael 453
 Il-Sung, Kim 487
 Ingham, Bernard 66
 Ireton, Henry 144
 Isett, Christopher 365
- Jacques, Martin 392
 James, Henry 459
 James, Phyllis Dorothy 447
 Jameson, Fredric 13, 450
 Jaures, Jean 219
 Jay, Martin 452
 Jefferson, Thomas 93, 119, 162, 172, 184
 Jeffreys, George 72
 Jennings, William Ivor 60, 68, 69, 72
 Jdanov, Andrei 385
 Johnson, Lyndon 455
 Johnson, Paul 63
 Johnson, R.W. 440
 Johnson, Samuel 78
 Johnston, C.F. 481, 482
 Jones, Ernest 276
 Jordan, K.E. 501
 Jorg, Hans 16
 Joseph, Keith 89, 90
 Joyce, James 274
 Judt, Tony 457
- Ka-shun, Li 510
 Kadare, Ismail 114
 Kaldor, Mary 261
 Kant, Immanuel 153, 157, 158, 162, 164,
 167, 168, 179, 184, 201, 203, 204,
 206, 207, 210, 213, 219, 221, 228,
 230, 245, 246, 275, 419
 Kapp, R.A. 481
 Kastner, Erich 280
- Kaus, Mickey 192
 Kay Şek, Çan 476, 488, 490, 491, 493,
 494, 500, 505, 507-509, 516, 518, 519
 Kelsen, Hans 173, 209, 228, 230
 Kennan, George 116
 Kennedy, John F. 438, 455
 Kepler, Johannes 379
 Kerry, John 453
 Keynes, John Maynard 36, 351, 358, 428
 Kruščev, Nikira 307, 380, 386-388
 Kiernan, Victor 439
 Kiesinger, Kurt Georg 54
 King Bomba (Ferdinand II of Naples) 402
 King, John Lord 78
 King, Martin Luther 162
 Kinnock, Neil 393, 440
 Kipling, Rudyard 498
 Kishlansky, Mark 369
 Kiyarüstemi, Abbas 459
 Klaus, Vaclav 103, 106
 Klugmann, James 382
 Kohl, Helmut 106, 111, 120, 121, 143
 Kojeve, Alexandre 317
 Kondratyev, Nikolay 401, 405, 406, 424,
 428
 Koselleck, Reinhart 425, 426
 Kostov, Traicho 386
 Kramer, Hilton 63
 Kristol, Irving 63
 Kuhn, Thomas 288
 Kundera, Milan 108
 Kung, Hsiang-hsi. 512
 Kuron, Jacek 103
 Kurosava, Akira 410
 Kwasniecki, Aleksandr 106
- La Mettrie, Julien Offroy de 269
 Lacan, Jacques 45
 Lachmann, Karl 265, 282
 Ladurie, Emmanuel Le Roy 362, 365
 Lafontaine, Oskar 430
 Laity, Paul 444
 Lamfalussy, Alexandre 350
 Lanchester, John 444, 454
 Landes, David 376
 Lane, Geoffrey Lord 71
 Laqueur, Thomas 457
 Larkin, Philip 250
 Lary, Diana 491
 Laslett, Peter 303
 Lawrence, David Herbert 101, 509
 Lawrence, Thomas Edward 509

- Leavis, Frank Raymond 436, 446
 Lee, Chong-Sik 487
 Lefebvre, Georges 320
 Leigh-Fermor, Patrick 98
 Leiris, Michel 97
 Lenin, Vladimir Ilyich Ulyanov 320, 384, 385, 387, 415, 417, 430
 Lennon, John 147
 Lennox, Charles (Richmond Duku) 259
 Leopardi, Giacomo 265, 267, 269-272, 282, 288-290
 Letwin, Shirley 77, 78
 Levine, David 451
 Levi-Strauss, Claude 45, 97, 268
 Lewis, Anthony 452
 Lewontin, Richard 445
 Lilla, Mark 410
 Lincoln, Abraham 211-213, 235
 Little, Lester 518, 519
 Llosa, Mario Vargas 293, 295-297, 301
 Locke, John 27, 28, 38, 43, 50, 158, 221
 Lockhart, Frank 517
 Lucanus 287
 Lucretius 264, 265, 269
 Lung, Ho 506, 507
 Luttwak, Edward 451
 Luxemburg, Rosa 319
 Lyall, Leonard 474
 Lyotard, Jean-François 14, 271

 Macarthur, General Douglas 307
 Mach, Ernst 35, 272
 Machiavelli, Niccolo 285
 MacIntyre, Alasdair 160, 164
 Maclean, Donald 381
 MacMahon, Marie Edme 402
 Macmillan, Harold 381
 Major, John 54, 90, 91, 95, 448
 Malenkov, Georgi 338
 Malloch Brown, Mark 296
 Malraux, Andre 97, 100, 486
 Mandelson, Peter 91
 Manilius 263
 Mann, Michael 175
 Manning, Brian 343
 Mansfield, Harvey 63
 Manzoni, Alessandro 268
 Marek, Franz 385
 Maria, Henrietta 321
 Mariategui, Jose Carlos 385
 Maritain, Jacques 26
 Marquand, David 456
 Marquez, Gabriel Garcia 18, 291-302, 310
 Martialis 264
 Marx, Karl 83, 168, 170, 207, 209, 242, 253, 272, 282, 322, 344, 347, 354, 358, 366, 373, 390, 392, 393, 413, 419, 420, 426, 427, 445
 Mathiez, Albert 320
 Matustik, Martin Beck 241
 Maurras, Charles 29, 59
 Mayer, Arno 404
 Maze, Frederick 473, 490, 491, 493, 495, 499, 500, 502, 503, 506, 510, 512, 515, 517, 518
 Mazzini, Giuseppe 268, 283
 McCloy, John 236
 McCormack, Gavan 487
 McEwan, Ian 459
 McKibbin, Ross 440, 441, 454
 McNicol, Jean 444
 Mead, George Herbert 236
 Mearsheimer, John 14
 Meier, Christian 425
 Meier, Heinrich 29
 Mellon, Andrew 413
 Mendoza, Plinio Apuleyo 291
 Menger, Carl 44
 Meringer, Rudolf 282
 Merkel, Angela 132
 Michaux, Henri 97
 Michnik, Adam 103
 Milburn, Alan 91
 Mill, John Stuart 157, 158, 168, 209, 286, 377
 Miller, Karl 444, 446, 450
 Milne, Seamus 441
 Milosevic, Slobodan 112, 228, 231
 Milosz, Czeslaw 108
 Mises, Ludwig von 35, 36
 Mitchell, Juliet 249
 Mitterrand, François 197
 Modigliani, Franco 284
 Molotov, Vyacheslav 388
 Momigliano, Arnaldo 284
 Montesquieu, Charles-Louis de Secondat Baron de 61, 364
 Montez, Lola 402
 Moore, Charles 23
 Moorhead, T. D. 476
 Morand, Paul 97
 Moretti, Franco 279, 285, 286
 Morgan, John Pierpont 414
 Morley, James 516

- Morrill, John 321, 323, 335, 339
 Morris, William 255, 280
 Musaddik, Muhammed 139, 236
 Mount, Ferdinand 16, 55-94, 443
 Mozart, Wolfgang Amadeus 445
 Muggleton, Ludowick 256, 257, 260
 Mulhern, Francis 392
 Murdoch, Rupert 106, 437, 441
 Murray, Charles 63, 192
 Musatti, Cesare 276
 Musil, Robert 274
 Mussolini, Benito 35, 208
- Nabokov, Vladimir 447
 Nagel, Thomas 212
 Naipaul, Vidiadhar Surajprasad 447, 458
 Nairn, Tom 61, 108, 252, 439
 Napoleon, Louis 399
 Nelson, Horatio 259
 Nelson, Lars-Erik 452
 Neruda, Pablo 395, 459
 Nietzsche, Friedrich Wilhelm 13, 30-32, 263, 377
 Nixon, Richard 31, 198, 357, 392
 Northcliffe, Alfred Harmsworth 1.
 Viscount 99
 Notestein, Wallace 320
 Novalis (Friedrich von Hardenberg) 268
- O'Brien, Conor Cruise 63
 O'Hagan, Andrew 444
 O'Kelly, H.M.D. Comte 495, 497
 Oakeshott, Michael 16, 23-35, 37, 38, 41-51, 53, 54, 56, 57, 62-64, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 92-94, 262
 Odria, General Manuel 297
 Orban, Viktor 103
 Orwell, George 98, 109, 114, 119, 148
 Ovid 501
- Paine, Thomas 257, 259
 Papen, Franz von 54
 Pareto, Vilfredo 209
 Parnell, Charles Stewart 465
 Parsons, Talcott 158, 170, 449
 Pasquali, Giorgio 264, 284, 290
 Paulus, General Friedrich 425
 Payne, Robert 509
 Pearl, Valerie 335
 Peirce, Charles 236
 Perec, Georges 446
 Peter, Hugh 331
- Philby, Kim 101, 381
 Philby, St. John 98
 Phipps, Diana 114
 Pinay, Antoine 413
 Pincus, Steven 370
 Pipes, Richard 125
 Pirenne, Henri 322
 Pitt, William (the Younger) 260
 Platon 13, 29, 30
 Plutark 294
 Pogge, Thomas 211, 215, 241
 Polanyi, Karl 214
 Pollard, Sidney 376
 Polybius 426
 Pomeranz, Kenneth 364
 Postan, Michael 362
 Powell, Anthony 55, 145, 291
 Probus, Valerius 281
 Proudhon, Pierre Joseph 399
 Pym, John 321, 327-331, 336, 338
- Quataert, Donald 472
 Quayle, Dan 54
 Quine, Willard vanOrman 377
- Racine, Jean 81
 Radcliffe, Cyril John Lord 71
 Rainsborough, Thomas 144, 331
 Rajk, Laszlo 386
 Rattigan, Terence 81
 Rawls, John 17, 53, 153-165, 173, 183, 184, 193, 194, 199, 201-203, 207-213, 215-219, 221-225, 234-236, 240, 242-245
 Reagan, Ronald 54, 57, 63, 102, 123, 142, 231, 239, 241, 372, 408, 420, 428, 438
 Reeve, John 256
 Reid, Christopher 447
 Ricardo, David 361, 419
 Rice, Condoleezza 145
 Rich, Robert (Warwick Kontu) 327, 328, 331
 Ridley, Nicholas 79
 Rigby, Richard 486
 Rigby, Sarah 444
 Rilke, Rainer Maria 286
 Robert, Marthe 276
 Roberts, Paul Craig 63
 Robinson, Crabb 260
 Rockefeller, David 417
 Roemer, John 155
 Rolland, Romain 270

- Roosevelt, Franklin Delano 123, 132, 229, 231, 413
 Rorty, Richard 288
 Rosebery, Archibald Lord 319
 Roth, Philip 458
 Rousseau, Jean-Jacques 172, 286, 288, 377, 419
 Rove, Karl 93
 Roy, Manabendra Nath 385
 Rumsfeld, Donald 145
 Runciman, David 456
 Rushdie, Salman 446
 Ruskin, John 252
 Russell, Bertrand 377
 Russell, Conrad 321-323, 329, 335, 345, 367, 368
 Russo, Luigi 285
 Rycroft, Charles 285

 de Sade, Donatien Alphonse François le Marquis 167
 Said, Edward 15, 439
 Saint-Exupéry, Antoine 97
 Saint-Simon, Claude Henri de 219, 512
 Salazar, Antonio de Oliveira 27
 Salisbury, Harrison 507
 Sallust 264
 Samuel, Raphael 249, 390
 Sanchez Losada, Gonzalo 296
 Sarkozy, Nicolas 132
 Sartori, Giovanni 284, 286
 Sartre, Jean-Paul 208, 287, 377, 380
 Sassoon, Donald 281
 Saussure, Ferdinand de 268
 Savigny, Friedrich Karl von 44
 Scelba, Mario 413
 Schapiro, Leonard 105
 Schleicher, Kurt von 27
 Schmidt, Helmut 104
 Schmitt, Carl 16, 24, 29, 45, 229, 230, 426
 Schopenhauer, Arthur 270
 Schorske, Carl 276
 Schroeder, Gerhard 135
 Schumpeter, Joseph 347
 Scott, Jonathan 369, 370
 Sedley, Stephen 441
 Seipel, Ignaz 36
 Selasiye, Haile 100
 Sen, Amartya 428
 Seneca 264
 Serge, Victor 385
 Servius 264
 Seton-Watson, Robert William 98, 99, 101, 105, 114
 Shao-hsiang, Huang 494
 Sharpe, Kevin 321, 323
 Shih, Hu 495, 497, 504
 Shih-k'ai, Yuan 474-477, 481
 Shiraishi, Takashi 515
 Sidgwick, Henry 158
 Simpson, David 452
 Sisson, Charles Hubert 59
 Slansky, Rudolf 386
 Smith, Adam 38, 68, 344, 365, 366, 419
 Sneeveliet, Henk 385
 Soboul, Albert 320
 Sokrates 30, 34
 Sofri, Adriano 289
 Somoza, Anastasio 56
 Southcott, Joanna 258
 Spencer, Herbert 219, 288, 419
 Spice, Nicholas 445
 Spinoza, Baruch 28
 St. Augustine 377
 St. Francis 144
 St. Luke 265
 St. Paul 52
 Stalin, Josef 121, 265, 267, 384-386, 388, 390, 412, 420, 422, 425
 Steiner, George 265
 Stendhal (Marie-Henri Beyle) 284
 Stiglitz, Joseph 428
 Stimson, Henry 413
 Stone, Lawrence 322
 Stone, Norman 63, 105
 Strauss, Leo 16, 24, 28-35, 37, 40, 46, 48, 51, 52, 54
 Stroheim, Erich von 459
 Sturrock, John 444, 456
 Sudoplatov, General Pavel 444
 Sungkai, Hui 519
 Swift, Jonathan 254
 Sylvester, David 461

 Sĩ Minh, Ho 495

 Tacitus 426
 Taft, William 413
 Tait, Theo 458
 Tanguy, Daniel 16
 Tawney, Richard Henry 320
 Tayler, Christopher 459
 Taylor, Alan John Percivale 378

- Tebbit, Norman 389
 Tertullian 52
 Thatcher, Margaret 23, 54, 63, 65, 70, 73,
 76-78, 81, 89-91, 102, 105, 106, 120,
 121, 142, 144, 146, 297, 321, 369,
 393, 394, 427, 428, 438, 440, 452,
 454, 456, 458
 Therborn, Göran 18, 304-317
 Thesiger, Wilfred 100, 101
 Thomas, Hugh 105
 Thompson, Dorothy 262
 Thompson, Edward 9, 18, 85, 249, 253,
 254, 258, 261, 262, 303, 391
 Thomson, George 332, 335
 Thomson, Maurice 325, 328, 331-335
 Thucydides 426
 Tiepolo, Giovanni Battista 444
 Timpanaro, Sebastiano 13, 18, 263-285,
 287-290
 Tocqueville, Alexis de 116, 168, 190,
 377, 426
 Toibin, Colm 444
 Townshend, Charles 341
 Trollope, Anthony 83
 Trocki, Leon 385, 390
 Truman, Harry S. 422
 Tso-lin, Chang 476, 487, 489, 490
 Tso-po, Yu 493
 Tsung-jen, Li 491, 493, 494, 496, 497,
 509
 Tucker, Josiah 38

 Underdown, David 324, 340
 Urban, George 105
 Urquhart, Brian 453

 Vendler, Helen 447
 Vergilius 264, 275, 281
 Vico, Giambattista 286
 Villiers, George (Buckingham Kontu) 321
 Volney, Constantin-François 257
 Voltaire, François 258, 259, 286, 420

 Wa, Ye 467
 Wales, Nym 507
 Walesa, Lech 106, 107, 114
 Wallerstein, Immanuel 14
 Walras, Leon 358
 Walzer, Michael 225, 453
 Washington, George 235
 Watkins, Susan 10, 456
 Watson, Richard Bishop of Llandaff 259
 Waugh, Evelyn 99, 100
 Weber, Max 13, 50, 172, 209, 217, 249,
 286, 343
 Weinberger, Eliot 457
 Welles, H. G. 84
 Welles, Orson 459
 Wentworth, Thomas (Strafford Kontu)
 328
 West, Rebecca 98, 101
 Wilamowitz-Moellendorf, Ulrich von 263
 Williams, Raymond 255, 285, 420
 Willis, Gary 439
 Wilmers, Mary-Kay 10, 444, 450, 456
 Wilson, Harold 197, 441
 Wilson, Woodrow 133, 229, 231
 Wittgenstein, Ludwig 267
 Wojtyła, Karol Józef (Papa II. John Paul)
 121, 122
 Wolf, Markus 106
 Wollheim, Richard 461
 Wood, James 458
 Wood, Michael 459
 Woodward, Susan 115, 117
 Woolf, Virginia 84, 87, 98, 147, 449, 503
 Woolrych, Ausryn 324, 368
 Worden, Blair 322, 324, 335
 Wordsworth, William 260
 Wrigley, E.A. 376
 Wyndham Lewis, Percy 503

 Yat-Sen, Sun 474, 478, 486, 491
 Yeltsin, Boris 125, 139, 412, 440
 Yoshizawa, Minami 515
 Young, Arthur 499
 Young, Michael 191
 Yun, Lung 507-509

 Zanden, Jan Luiten van 362
 Zedong, Mao 92, 267, 360, 385, 420, 497,
 505, 506
 Zemin, Jiang 498
 Zizek, Slavoj 460
 Zola, Emile 272

“Yaşanan entelektüel restorasyonun büyüklüğü –tarihsel referansı içinde ciddiye alınacak ‘neoliberalizm’ terimi, bu restorasyondan bir şeyler kaptı– alışıldığı üzere, değişik biçimlerde Sol’un üzerine yüklendi. Yenilgi başa çıkması zor bir deneyimdir: Yenilenler daima yenilgiyi yüceltme eğilimi içine girerler. Ama en sonunda yenilginin üstesinden gelinecekse, kendini kandırmadan ya da boyun eğmeden, teorik rakiplerle doğrudan yüzleşmek gerekir. Bu, Sol’un kendi gelenekleri içinde rahat etmekle yetinmeyen bir merak ve eleştiri kültürünü gerektirir.”

Sol’un küresel ölçekte bir itibar kaybı yaşadığı tartışılmaz bir gerçek olarak ortada duruyor. “Başka bir dünya mümkün”ün ideolojisi, yerini, tahayyülsüzlüğün de eşlik ettiği bir tür afaziye bırakmış durumda. Acilci bir pratik kaygısı teorinin ve politik düşüncenin evrenini baskılıyor. Praksisin yitip gittiği bir düşünsel atmosferi soluyoruz...

Spektrum: Sağdan Sola Düşünce Hayatı devrimler tarihi, tarihçilik, emperyalizm ve kültür alanları üzerine titizlikle eğilen Perry Anderson’ın tarihsel bağlamını ustalıkla gösterdiği Rawls’tan Habermas’a, Bobbio’dan E.P. Thompson’a, Hayek’ten Gabriel Garcia Marquez’e kadar düşünsel “spektrum”un çeşitli taraflarında yer alan figürlerin portrelerini sunarak bizleri “şerefli ikincilik” tesellisiyle yetinmemeye fakat aynı zamanda mağlubiyeti tadabilme erdemine ve cesaretine davet ediyor, eleştirel merakı diri tutmanın ise tarihin düşünsel serüvenini sabırla katetmekten geçtiğini anlatıyor.

